

Z

27

Z 27

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΡ. 1

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Α'

ΣΑΛΜΟΣΤΟΥ
ΠΡΕΣΙΑΣ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
'Αριθ. τ.σ. 714

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
1920

Ἡ Ἐπιτροπεία τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου ἀπεράσισε τὴν ἀνατύπωσιν τῶν λαογραφικῶν πραγματειῶν, ὅσας κατὰ καιροὺς ἀπὸ τεσσαράκοντα πέντε περίπου ἐτῶν ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Ν. Γ. Πολίτης εἰς διάφορα περιοδικὰ συγγράμματα, ὧν τὰ πλεῖστα κατέστησαν σπάνια καὶ δυσεύρετα. Ὁ προκείμενος πρῶτος τόμος τῆς συναγωγῆς ταύτης περιέχει διατριβὰς γραφείσας χάριν τῶν πολλῶν.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

	Σελίδες
1 Λαογραφία	1—13
2 Δημώδεις δοξασίαι περί αποκαταστάσεως τοῦ ἑλλην. ἔθνους.	14—27
3 Ἀγαθάγγελος	28
4 Ἱστορία καὶ ἐξηγήσεις τῶν δεισιδαιμονιῶν	29—40
5 Δεισιδαιμονία	41
6 Διατί ἡ Τρίτη θεωρεῖται ἀποφρὰς ἡμέρα	42—47
7 Τελέσματα	48—57
8 Τὸ σκουφὶν τοῦ Βαρυπνᾶ	58—67
9 Ὁ Γουλιέλμος Τέλλ πρόσωπον μυθικόν	68—69
10 Εὐλογία	70—71
11 Ἡ πρώτη Μαρτίου	72—73
12 Τὰ αὐγὰ τοῦ Πάσχα	74—76
13 Ὡμοπλατοσκοπία	77—79
14 Ἅγιος Γεώργιος	80—85
15 Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου	86—88
16 Ὁ ἅγιος Ἡλίας	89—92
✓ 17 Ὁ ἅγιος Νικόλαος	93—99
18 Τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων	100—101
19 Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος	102—104
20 Ἡ πενθερὰ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς	105—110
21 Ἡ κάλυψις τῶν ἐκφερομένων νεκρῶν	111—113
22 Διορθώσεις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων	114—116
23 Χαβιάρι	117—119
24 Τρόποι ὀπτήσεως τῶν κρεάτων	120—121
25 Ἑλληγες ἢ Ρωμοί;	122—133
26 Οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου	134—141
27 Καλαμάτα	142—145
28 Καλάμιος-Καλαμπτιανός	146—148
29 Τὰ ὀνόματα τῶν δήμων	149—170
30 Τὸ ἀρχαιότερον βιβλίον τοῦ κόσμου	171—175
31 Δημῶδη βιβλία	176—195
32 Δημῶδη παραμύθια	196—210
✓ 33 Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ᾠσμάτων	211—236
✓ 34 Περί τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων	237—260
✓ 35 Τὸ ἐθνικὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου	261—262
✓ 36 Μαιρολόγια εἰς πολεμιστὴν πεσόντα ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ.	263—271
✓ 37 Ἡ παραχάραξις τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων	272—286
✓ 38 Βούλγαροι κλέφταις κατὰ τὰ δημῶδη βουλγαρικὰ ᾠσματα.	287—296
Πίναξ τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	297—304
Λεξιλόγιον	304

1	Εισαγωγή	1
2	Κεφάλαιο Α	2
3	Κεφάλαιο Β	3
4	Κεφάλαιο Γ	4
5	Κεφάλαιο Δ	5
6	Κεφάλαιο Ε	6
7	Κεφάλαιο ΣΤ	7
8	Κεφάλαιο Ζ	8
9	Κεφάλαιο Η	9
10	Κεφάλαιο Θ	10
11	Κεφάλαιο Ι	11
12	Κεφάλαιο Κ	12
13	Κεφάλαιο Λ	13
14	Κεφάλαιο Μ	14
15	Κεφάλαιο Ν	15
16	Κεφάλαιο Ξ	16
17	Κεφάλαιο Ο	17
18	Κεφάλαιο Π	18
19	Κεφάλαιο Ρ	19
20	Κεφάλαιο Σ	20
21	Κεφάλαιο Τ	21
22	Κεφάλαιο Υ	22
23	Κεφάλαιο Φ	23
24	Κεφάλαιο Χ	24
25	Κεφάλαιο Ψ	25
26	Κεφάλαιο Ω	26
27	Κεφάλαιο Α	27
28	Κεφάλαιο Β	28
29	Κεφάλαιο Γ	29
30	Κεφάλαιο Δ	30
31	Κεφάλαιο Ε	31
32	Κεφάλαιο ΣΤ	32
33	Κεφάλαιο Ζ	33
34	Κεφάλαιο Η	34
35	Κεφάλαιο Θ	35
36	Κεφάλαιο Ι	36
37	Κεφάλαιο Κ	37
38	Κεφάλαιο Λ	38
39	Κεφάλαιο Μ	39
40	Κεφάλαιο Ν	40
41	Κεφάλαιο Ξ	41
42	Κεφάλαιο Ο	42
43	Κεφάλαιο Π	43
44	Κεφάλαιο Ρ	44
45	Κεφάλαιο Σ	45
46	Κεφάλαιο Τ	46
47	Κεφάλαιο Υ	47
48	Κεφάλαιο Φ	48
49	Κεφάλαιο Χ	49
50	Κεφάλαιο Ψ	50
51	Κεφάλαιο Ω	51
52	Κεφάλαιο Α	52
53	Κεφάλαιο Β	53
54	Κεφάλαιο Γ	54
55	Κεφάλαιο Δ	55
56	Κεφάλαιο Ε	56
57	Κεφάλαιο ΣΤ	57
58	Κεφάλαιο Ζ	58
59	Κεφάλαιο Η	59
60	Κεφάλαιο Θ	60
61	Κεφάλαιο Ι	61
62	Κεφάλαιο Κ	62
63	Κεφάλαιο Λ	63
64	Κεφάλαιο Μ	64
65	Κεφάλαιο Ν	65
66	Κεφάλαιο Ξ	66
67	Κεφάλαιο Ο	67
68	Κεφάλαιο Π	68
69	Κεφάλαιο Ρ	69
70	Κεφάλαιο Σ	70
71	Κεφάλαιο Τ	71
72	Κεφάλαιο Υ	72
73	Κεφάλαιο Φ	73
74	Κεφάλαιο Χ	74
75	Κεφάλαιο Ψ	75
76	Κεφάλαιο Ω	76
77	Κεφάλαιο Α	77
78	Κεφάλαιο Β	78
79	Κεφάλαιο Γ	79
80	Κεφάλαιο Δ	80
81	Κεφάλαιο Ε	81
82	Κεφάλαιο ΣΤ	82
83	Κεφάλαιο Ζ	83
84	Κεφάλαιο Η	84
85	Κεφάλαιο Θ	85
86	Κεφάλαιο Ι	86
87	Κεφάλαιο Κ	87
88	Κεφάλαιο Λ	88
89	Κεφάλαιο Μ	89
90	Κεφάλαιο Ν	90
91	Κεφάλαιο Ξ	91
92	Κεφάλαιο Ο	92
93	Κεφάλαιο Π	93
94	Κεφάλαιο Ρ	94
95	Κεφάλαιο Σ	95
96	Κεφάλαιο Τ	96
97	Κεφάλαιο Υ	97
98	Κεφάλαιο Φ	98
99	Κεφάλαιο Χ	99
100	Κεφάλαιο Ψ	100
101	Κεφάλαιο Ω	101

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ *)

Α'

Ἡ λέξις λαογραφία, τὴν ὁποίαν ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας μεταχειρίζομεθα ³ πρὸς δῆλωσιν τῶν σπουδῶν περὶ τῶν δημῶδων παραδόσεων, δοξασιῶν, ἐθίμων, περὶ τῆς δημῶδους ἀγράφου φιλολογίας καὶ περὶ παντὸς καθόλου τοῦ συντελοῦντος εἰς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ λαοῦ ¹⁾, εὐρίσκεται ἐν χρήσει εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀλεξανδρινῆς περιόδου εἰς ὄλως διάφορον, εἰδικήν, σημασίαν. Λαογραφία ἐλέγετο ὁ κεφαλικὸς φόρος, ὃν κατέβαλε μέγα μέρος τῶν κατοικούντων τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τοῦ 14 μέχρι τοῦ 50 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν ²⁾. Ἦτο ἡ «καθ' ἐκάστην κεφαλὴν εἰσφορά», ὡς τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Ἰώσηπος ³⁾, ἢ «τὸ ἐπικεφάλιον», ὡς φέρεται ἐν τισὶ παπύροις ⁴⁾. Εἰς τὴν ἐπιβολὴν δὲ τοῦ φόρου τούτου, τοῦ ὁποίου ἦσαν ἀπηλλαγμένοι οἱ Ἰουδαῖοι, ἀναφέρεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ ἀποκρύφου βιβλίου τῶν Μακκαδαίων, ἐν ᾧ ἀναγράφονται αἱ καταθλιπτικαὶ τῶν Ἰουδαίων διατάξεις τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Φιλοπάτορος (208 π. Χ.) ⁵⁾. Ἐλέγοντο δ' οἱ καταβάλλοντες τὸ κεφαλικὸν λαογραφούμενοι, ἀντιδιαστελλόμενοι πρὸς τοὺς ἐπικεκοιμένους, τοὺς ἀπηλλαγμένους τοῦ φόρου τούτου, ὑποχρεουμένους δ' εἰς ὑπηρεσίαν ἐν τῷ στρατῷ ⁶⁾.

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1909 τ. Α' σ. 3-18.

1) Τὸ πρῶτον ἔγινε χρῆσις τῆς λέξεως λαογραφίας καὶ τῶν παραγῶγων ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὑπ' ἐμοῦ ἐν Λαλτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τ. Α' (1884).

2) Wilcken ἐν Hermes τ. 28 (1893) σ. 249. Archiv f. Papyrussforschung τ. I σ. 136 κέ.—CIG. 4890.

3) Ἰουδαϊκ. πολ. Β' § 385.

4) Archiv f. Papyrussforschung τ. I σ. 137.

5) Γ' β' 28: «πάντας τοὺς Ἰουδαίους εἰς λαογραφίαν καὶ οἰκετικὴν διάθεσιν ἀχθῆναι». Τὸν κεφαλικὸν φόρον κατέβαλλον καὶ οἱ δοῦλοι, ὡς εἰς τὰς ὑποτελείας τῶν Ῥωμαίων χώρας ἡ caputatio ἐπεβάλλετο εἰς πάντας τοὺς καλλιεργοῦντας τὴν γῆν εἴτε ἐλευθέρους εἴτε δούλους.

6) Wilcken ἐνθ. ἀν. σ. 249-250. Lesquien ἐν Revue de Philologie 1901 σ. 30.

Λαογράφοι δ' ἦσαν οἱ ἐν ταῖς χωρίαις ἄρχοντες, οἱ ἐπιμελούμενοι τῆς λαογραφίας ¹⁾.

Παρὰ τὴν διαφορὰν τῆς σημασίας, ἣν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ, ἡ λέξις εἶναι καταλληλοτάτη πρὸς ὀνομασίαν μαθήσεως, ἐχούσης ὑποκείμενον τὴν σπουδὴν τοῦ λαοῦ. Ἄλλως δ' εἶναι εἰσηγμέναι ἤδη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ παρελήφθησαν καὶ παρ' ἡμῖν ὅμοιαι λέξεις, ἐκ συνωνύμων τῆς λέξεως λαὸς καὶ τοῦ γράφω συντεθειμέναι, πρὸς δῆλωσιν ἐπιστημῶν, οὐχὶ παντελῶς ἀσχέτων πρὸς τὴν λαογραφίαν, οἷον δημογραφία, ἐθνογραφία ²⁾.

Εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου folklore, σημαίνοντος τὴν λαογραφίαν. Ὁ ὄρος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ William John Thoms, ὅστις ψευδώνυμος ἐν ἄρθρῳ δημοσιευθέντι ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐφημερίδι τοῦ Λονδίνου Athenaeum τῆς 27 Αὐγούστου 1846 (σ. 842-3), ἐπρότεινεν ὡς ἀναγκαῖον ἴδιον ὄρον πρὸς δῆλωσιν τῶν μελετῶν, αἵτινες εἶχον ἤδη καὶ τότε μεγάλην ὀπωςδήποτε ἔκτασιν, ἀλλὰ δὲν ἐθεωροῦντο ὡς ἀποτελοῦσαι ἴδιαν καὶ διακεκριμένην τῶν ἄλλων μάθησιν. Ἡ λέξις, κατὰ μίμησιν τῶν γερμανικῶν συνθέτων Volkslied, Volksepos, Volksfest κτλ. (δημῶδες ᾄσμα, δημῶδες ἔπος, λαϊκὴ ἐορτή), συντεθειμένη ἐκ τῶν ἀγγλικῶν Folk (λαὸς) καὶ lore (γνώσις, διδασκαλία), ἦτο πάντως καταλληλοτέρα τῶν ἐν χρήσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν περιφράσεων, Popular antiquities (δημῶδεις ἀρχαιότητες), Popular literature (δημῶδης φιλολογία). Ὅθεν ταχέως ὁ ὄρος οὗτος ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ εἰσῆχθη καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Οἱ δὲ Δανοὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀγγλικὴν λέξιν καὶ οἰοῦντι παρετυμολογοῦντες ταύτην ἐκάλεσαν τὴν λαογραφίαν Folke-minder (ἀναμνήσεις τοῦ λαοῦ).

Ἄλλὰ λαογράφοι τινές, ἂν καὶ εἰσῆχθη εἰς τὴν γλῶσσάν των ὁ ἀγγλικὸς ὄρος, ἀποστέρουσιν αὐτόν, προτιμώντες διὰ τὸ εὐληπτον ἕτερον, ἐκ τῆς ἰδίας γλώσσης εἰλημμένον. Οἱ Ἴταλοι καλοῦσι tradizioni popolari (δημῶδεις παραδόσεις) ³⁾, καὶ οἱ Γάλλοι ὁμοίως traditions populaires, πάντα σχεδὸν τὰ ὑπὸ τῆς λαογραφίας ἐξεταζόμενα θέματα, προσδίδοντες γενικω-

1) *Wischen* αὐτ. 247.

2) Ὁ ὄρος δημογραφία ἐπλάσθη τῷ 1855 ὑπὸ τοῦ Γάλλου Guillard· οὗτω δ' ὠνομάσθη ἡ ἐπὶ τῆς στατιστικῆς βραβευμένη μελέτη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Παλαιότερος εἶναι ὁ ὄρος ἐθνογραφία πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ἐξετάζει τὸν ἀνθρώπον ὡς ζῶον πολιτικόν, ἀπαρτίζον ὁμάδας ἢ ἔθνη, διακρινομένη τῆς ἀνθρωπολογίας, ἣτις ἐξετάζει τὸν ἀνθρώπον ὡς γένος ζῶων, ὡς μεμονωμένον ἄτομον, ἀνεξαρτήτως τῶν κοινωνικῶν ἢ ἐθνικῶν ὁμάδων.

3) Τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐκδιδόμενον κριτικὸν περιοδικὸν *la Cultura*, ἀγγέλλον τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρώτου τεύχους τῆς λαογραφίας, παρατηρεῖ ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ εἰσῆχθῃ καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν ὁ ἐλληνικὸς ὄρος (laografia, laografico) πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ κκοζήλου folklore, τὸ ὅποσον εἶναι ἠγχιγγασμένοι οἱ Ἴταλοι νὰ μεταχειρίζονται, ὁσάκις θέλουσι ν' ἀποφύγῃσι τὰς περιφράσεις (Λαογραφία τ. Α' σ. 426).

τάτην έννοιαν εἰς ἕρον μινμερηή. Ἐκ τούτου δέ τινες ἔπλασαν καὶ τὴν λέξιν *traditionisme*, ἣτις, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γάλλος λαογράφος Gaidoz ¹⁾, καὶ ἀόριστος εἶναι καὶ σύγχυσιν ἀναποδράστως φέρει, διότι σημαίνει δύο διάφορα πράγματα· πρῶτον τὴν ἀγάπην τῆς παραδόσεως καὶ τὴν ἐφεσιν πρὸς διατήρησιν αὐτῆς, καὶ δεύτερον τὴν μελέτην τῆς παραδόσεως, ἕπερ δὲν εἶναι τὸ αὐτό· διότι ὁ ἀγαπῶν τὴν παράδοσιν δυνατόν νὰ μὴ μελετᾷ ταύτην καὶ ὁ μελετῶν νὰ μὴ τὴν ἀγαπᾷ.

Ὅθεν κατ' ἀνάγκην καὶ οἱ Γάλλοι θὰ προστρέχωσιν εἰς τὸν ἀγγλικὸν ἕρον, μεταχειριζόμενοι τὸν γαλλικὸν *traditions populaires*, ὁσάκις μόνον θέλωσι νὰ γίνωσι καταληπτοὶ εἰς τοὺς πολλούς. Ὁ Gaston Paris ἔπλασε τὸν ἕρον *mythographie*, ἀλλ' εἰς στενωτέραν έννοιαν, τὴν τῆς μελέτης τῶν παραμυθίων, ἣν πολλοὶ Ἄγγλοι λέγουσι *Storiology* ²⁾.

Οἱ δὲ Γερμανοί, ἀποδεχθέντες καὶ οὗτοι τὸν ἀγγλικὸν ἕρον, φαίνονται προτιμῶντες νῦν ἄλλον, ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης εἰλημμένον, τὸν ἕρον *Volkskunde* (λαογνωσία, γνῶσις τοῦ λαοῦ) ³⁾. Ἄλλ' ὁ ἕρος οὗτος ἔχει ⁶ τοῦτο τὸ μειονέκτημα, ἂν ληφθῆ εἰς τὴν κυρίαν αὐτοῦ σημασίαν, ὅτι εὐρύνεται πέραν τοῦ δέοντος τὴν ἔκτασιν τοῦ πεδίου τῶν λαογραφικῶν μελετῶν.

B'

Ἐκ τῆς εὐρύτητος τῆς σημασίας τοῦ ἕρου *Volkskunde* παρασυρόμενοί τινες τῶν Γερμανῶν λαογράφων καταλέγουσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς λαογραφίας καὶ τὴν μελέτην θεμάτων, ὑπαγομένων εἰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ μαθήσεις, ἐχούσας σαφῶς διαγεγραμμένα τὰ ἕρια τῶν σπουδῶν αὐτῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ καθηγητὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου καὶ ἰδρυτῆς τοῦ αὐτόθι Συλλόγου τῆς λαογνωσίας K. Weinhold ὀρίζει, ὅτι ἔργον τῆς λαογνωσίας εἶναι ἢ ἔρευνα πασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἢτοι ὁμάδος χιλιάδων

1) Ἐν *Explorations Pyénéennes* 1906 τ. I σ. 179.

2) Τὸν ἕρον τοῦτον δὲν δυνατόν νὰ παραλλάξωμεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, διότι θὰ ἔφερον ἀσάφειαν καὶ σύγχυσιν, ἐπειδὴ πρὸ ἡμῶν τὸ *μυθογραφῶ* ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ποιῶ ἢ γράφω μύθους, ἢ μυθολογῶ περιγράφω ἢ ἱστορῶ. Ἀλλὰ τὴν περί τὰ παραμύθια σπουδὴν δυνατόν νὰ καλέσωμεν, μικρὸν μεταβάλλοντες τὸν ἕρον τοῦ G. Paris, *παραμυθογραφίαν*.

3) Ὁ γνωστότατος καὶ ἐμβριθέστατος ἐρευνητὴς τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας καθηγητὴς κ. Bernhard Schmidt ἐν ἐπιστολῇ του λέγει μεταξὺ ἄλλων περὶ τοῦ ἕρου τούτου τὰ ἑξῆς: «Ὁ ὅψ' ἡμῶν τὸ πρῶτον εἰσάχθεαί τεχνικὸς ἕρος **λαογραφία** μοί φαίνεται εὐστοχότερον ἐκλεγμένον, καὶ καταλληλότερον ἅμα νὰ πολιτογραφηθῆ καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας. Τὴν δὲ εἰσχώρησιν καὶ πρὸ ἡμῶν τῆς ἀγγλικῆς λέξεως *folklore* οὐδέποτε ἐνέκρινα, ἀλλ' ἀπέφυγον πάντοτε τὴν λέξιν ταύτην, καθὼς καὶ ὁ ἀποθνῶν φίλος μου Reinhold Köhler. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἕρος *Volkkunde*, οὗ ὁσημέρην ἐπικροτεῖ ἐν Γερμανίᾳ ἢ χρῆσις, φαίνεται μοι ἐπίσης εὐστοχος» (*Λαογραφ.* Α' 427).

ἢ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ἱστορικῶς καὶ γεωγραφικῶς καθωρισμένης· καὶ καταλέγει εἰς τὰ ὑπὸ ταύτης ἐξεταζόμενα θέματα πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὴν φυσικὴν σύστασιν τοῦ λαοῦ, ἦτοι τὸν σκελετὸν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κρανίου, τοὺς μύς, τοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου (καὶ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν τριχῶν)· ἔπειτα τὴν τροφήν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν παρασκευὴν αὐτῆς, τὸν ὄπλισμόν, τὰς ἀσκήσεις κτλ. καὶ καθόλου θέματα, περὶ ἃ ἀσχολοῦνται ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ ἐθνογραφία καὶ ἄλλαι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι.

Ἡ τοιαύτη εὐρυτάτη καὶ ἀόριστος ἐκδοχὴ τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας δὲν ἐγένετο ἀσπαστή, καὶ ὀλίγιστοι ἐπὶ τῶν δακτύλων ἀριθμούμενοι εἶναι οἱ λαογράφοι, οἱ περιλαβόντες εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτῶν παντελῶς ἀλλότρια θέματα, συμφώνως πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς γερμανιστοῦ Weinhold διατυπωθὲν διάγραμμα. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τοιαύτης ἐπιβολῆς εἰργάσθησαν, καὶ ὅσοι ἀντιθέτως ἐσμίκρυναν τὴν περιοχὴν τῆς λαογραφίας, περιορίσαντες αὐτὴν εἰς ἀπλὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἐν τῷ παρόντι σφριζομένων περιλειμμάτων τοῦ παρελθόντος ¹⁾, συνετέλεσαν ἐπίσης μετὰ τῶν διάφορον ἀντίληψιν τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας ἐχόντων εἰς τὴν κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα δεκαετηρίδας παρατηρουμένην θαυμαστὴν ἀκμὴν τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν, ἐξ ὧν μεγίστην προσπορίζονται ὠφέλειαν ἡ ἐπιστήμη τῶν θρησκείων, ἡ ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἐθνογραφία, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ἡ γλωσσολογία, ἡ φιλολογία, ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ ἱστορία. Διότι αἱ ἀμφιλογίαι περὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν λαογραφικῶν σπουδῶν ἐλαχίστην ἔχουσιν ἐπήρειαν περὶ τὴν πρόοδον αὐτῶν, ἄλλως δὲ τσαῦτα ἐγράφησαν καὶ καθημερινῶς συζητοῦνται περὶ τῆς ἐννοίας, τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς λαογραφίας, ὥστε βεβαιότατον φαίνεται ὅτι ταχέως καὶ τὰ ἕρια αὐτῆς εὐκρινῶς θὰ διαγραφῶσι καὶ αἱ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας σχέσεις καὶ διαφοραὶ θὰ διακριθῶσι σαφέστερον.

Ἀναγραφὴν τῶν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ τῆς μεθόδου τῶν λαογραφικῶν μελετῶν γραφέντων εὕρισκε ὁ ἀναγνώστης ἐν τέλει. Εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ κριτικὴν ἐξέτασιν τούτων δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐνδιατρίψωμεν. Ἀλλ' ἡ σύστασις Ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας, φιλοτιμουμένης ν' ἀποδῇ κοινὴν πνευματικὴν ἐστία τῶν Ἑλλήνων λαογράφων καὶ ἡ ἐκδοσις ὑπὸ ταύτης περιοδικοῦ συγγράμματος, περιλαμβάνοντος λαογραφικὰς συλλογὰς καὶ πραγματείας, ἐπιβάλλει, νομίζομεν, τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποδείξωμεν δι' ὑποτυπώσεως τοῦ ἔργου τῆς λαογραφίας, ὡς ἀντιλαμβανόμεθα αὐτό, τὴν ἡμετέραν γνώμην περὶ τοῦ λυσιτελεστέρου τρόπου τῆς προαγωγῆς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς κατὰ παράδοσιν διὰ λόγων πράξεων ἢ ἐνεργειῶν ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ· τὰς ἐκδηλώ-

1) *Alfr. Nutt*, Presidential Address (Folk-lore 1898 σ. 31).

σεις δηλαδή εκείνας, ὧν ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος, μὴ προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ὑπερόχου τινὸς ἀνδρός, αἵτινες κατ' ἀκολουθίαν δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν μὀρφωσιν, καὶ ἐκείνας, αἵτινες εἶναι συνέχεια ἢ διαδοχὴ προηγηθείσης κοινωνικῆς καταστάσεως ἢ εἶναι μεταβολὴ ἢ παραφθορὰ ἄλογος ἐλλόγων ἐκδηλώσεων τοῦ βίου ἐν τῷ παρελθόντι. Συνεξετάζει δ' ἀναγκαίως καὶ τὰς μὴ ἐκπορευομένας μὲν ἀμέσως ἐκ τῆς παραδόσεως ἐκδηλώσεις τοῦ βίου, ἀλλ' ἀφομοιούμενας ἢ συναπτομένας στενωῖς πρὸς τὰς κατὰ παράδοσιν.

Ἡ ἐπικρατοῦσα παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν λαογράφων γνώμη εἶναι, ὅτι ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ ὄχλου (*vulgus in populo*), μελετῶσα ἰδίως τὰς ἀνηκούσας οὐχὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ τῷ ὄχλῳ (*vulgo*) 8 πρωτογενεῖς παραστάσεις. Ἀλλὰ τίνα τὰ διακρίνοντα τὸν ὄχλον ἀπὸ τοῦ λαοῦ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα; Οἱ ἀποτελοῦντες ἐν προηγημέναις εἰς τὸν πολιτισμὸν χώραις τὸν ὄχλον δὲν διαφέρουσι, λόγῳ μορφώσεως, τῶν ἀνωτάτων κοινωνικῶν τάξεων ἄλλων χωρῶν ἀπολιτίστων, ἀκόμη δὲ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ πολλάκις χώρα ὁ ὄχλος τῆς σήμερον εἶναι ὁ λαὸς τῆς χθές. Εὐστόχως δ' ὁ ἡμέτερος Λασκαράτος ὥρισε τὸν ὄχλον, λέγων ὅτι δὲν εἶναι ὅσοι φοροῦν σκούφια ἢ ψηλὸ καπέλλο, ἀλλ' ὅσοι ἀποκάτω σὲ σκούφια ἢ σὲ ψηλὸ καπέλλο κρύβουν λίγο μυαλὸ καὶ πολλαῖς πρόληψαις. Ἡ ἀποφυγὴ τῆς τελέσεως γάμων κατὰ μῆνα Μάιον, ἐκ φόβου ἀναποφεύκτων συμφορῶν, ἢ τῆς παρουσίας δεκατριῶν συνδαιτυμόνων εἰς τὴν τράπεζαν, ἢ ἀγωνία ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ἀλατοδόχης ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἢ σπουδὴ πρὸς θραῦσιν τοῦ κελύφους τοῦ βροφηθέντος αὐγοῦ, καὶ ἀνάριθμα ἄλλα τοιαῦτα ὑπάγονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς λαογραφίας, ἂν καὶ ἰδιάζουσι προπάντων εἰς τὰς τάξεις τῶν εὐπαιδευτῶν.

Ὅθεν ἡ λαογραφία ἐξετάζει τὰ κατὰ παράδοσιν λεγόμενα ἢ γινόμενα. Ἄλλων ἐκ τούτων ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος ἢ δυσεξερευνητος, ἐνίοτε δὲ φέρει τὸν τύπον ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. «Ὀλόκληρον στρῶμα», λέγει ὁ Albr. Dieterich ¹⁾, «θηρσκευτικῶν διανοημάτων, θηρσκευτικῶν παραστάσεων καὶ θηρσκευτικῶν νομίμων ἔχει σχηματισθῆ ἐν τῇ προϊστορικῇ περιόδῳ τοῦ βίου ἐκάστου λαοῦ, τούτων δὲ οὐδεὶς ἐρευνητῆς οὐδὲ κἂν ν' ἀποπειραθῆ «τολμᾷ ν' ἀνακαλύψῃ τὸν πρῶτον εἰσηγητήν. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς «τὸν καθρισμὸν τῶν γῆθῶν καὶ ἐθίμων, εἰς τὰ σχήματα τῶν πρώτων κοινο- «νικῶν ὀργανώσεων, καὶ εἰς σειρὰν ὄλγην δημιουργημάτων εἰς ἔμμετρον ἢ «πεζὸν λόγον, τὰ ὅποια καλοῦμεν ᾄσματα καὶ παραμύθια καὶ παραδόσεις». Ἄλλων πάλιν ἡ ἀρχὴ εἶναι γνωστὴ καὶ εὐρίσκεται εἰς κοινωνικὴν κατάστασιν προηγηθεῖσαν τῆς ἐνεστῶσης ἀμέσως ἢ ἐν χρόνῳ ἀφεστῶτι. Ταῦτα, καίπερ δυσαρμωστοῦντα πρὸς τὰς ιδέας ἢ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐνεστῶσης κοι-

1) Ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde τ. I σ. 175.

νωνικῆς καταστάσεως, διειτηρήθησαν διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνηθείας, διατηρήσαντα καὶ τὸν λόγον καὶ τὴν σημασίαν, ἅτινα ἀνέκαθεν εἶχον.

- 9) Ἄλλα δ' ὅμως εἶναι μὲν λείψανα προγενεστέρων περιόδων, ἀλλ' ἐκλιπόντος τοῦ λόγου, δι' ὃν ὑπῆρχον ἐν τῇ παρελθόντι, ἐσώθησαν παρ' ἡμῖν παραλόγως καὶ ἀκατανόητως, προκαλοῦντα τὴν ἀπορίαν αὐτῶν πρωτίστως τῶν ἐμμενόντων εἰς ταῦτα, οἵτινες ἀναγκάζονται παντοίας νὰ ἐκφέρωσιν εἰκασίας πρὸς ἐξήγησιν. Βαθέως ἐρριζωμένα, εἶναι δυσἀπόσπαστα ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ βίου, ὡς τὰ θαλάσσια κογχύλια τὰ ἐκ προτέρων γεωλογικῶν περιόδων προσκεκολλημένα εἰς τοὺς βράχους τῶν ὀρέων. Τοιαύτη εἶναι παραδείγματος χάριν ἡ συνήθεια τῆς μὴ τελέσεως γάμων κατὰ τὸν μῆνα Μάιον, ἣτις λόγον ἔχει θρησκευτικῆς δοξασίας τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων. Ὁ Ἄγγλος ἐθνολόγος Edward Tylor ὠνόμασε ταῦτα *survivals in the culture*, οἰοῦναι ἐγκαταλείμματα, καὶ ἔθεσε τὸν νόμον τῆς ἐπιβιώσεως πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου (1869). Περιλαμβάνει δ' εἰς τὰ ἐγκαταλείμματα πάντα καθόλου τὰ λείψανα παρωχημένων πολιτισμῶν, ἀλλ' ὀρθότερον νομίζομεν εἶναι νὰ διακριθῶσι τούτων καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς ἄλλην κατηγορίαν, ἧσα οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἔκτροπον, διατηροῦντα τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον καὶ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, καὶ δυνάμενα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μερικὴ ἀλλ' ἀδιάσπαστος ἐξακολουθήσις προτέρου βίου.

Διὰ τὴν μεταβολὴν τῶν ἔρων τοῦ βίου καὶ τὴν ἄγνοιαν τοῦ λόγου αὐτῶν, τὰ ἐγκαταλείμματα συνήθως παρουσιάζονται ὑπὸ τύπον διαφέροντά πως τοῦ ἀρχαίου, τὰς δὲ διαφοράς, εἴτε μεταβολαὶ εἴτε παραφθοραὶ τούτου εἶναι, καὶ τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν προήλθον, ἀπόκειται εἰς τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν νὰ ἐξεύρη καὶ καθορίσῃ.

Γ'

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ δύο τρόπους, διὰ λόγου καὶ διὰ πράξεων ἢ ἐνεργειῶν, γίνονται αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ λαοῦ, διττὴ εἶναι καὶ ἡ ἐργασία τοῦ λαογράφου, συνισταμένη εἰς καταγραφὴν καὶ εἰς περιγραφὴν. Καὶ καταγράφει μὲν τὴν προφορικὴν παράδοσιν, τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, περιγράφει δὲ τὰς κατὰ παράδοσιν πράξεις ἢ ἐνεργείας.

Ἐν συνοπτικῇ διαγράμματι καταλέγομεν ὧδε τὰ κυριώτατα θέματα, περὶ ἃ ἔχει ν' ἀσχοληθῇ ὁ Ἑλλήν λαογράφος.

Τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου.

- 10) 1) Ἄσματα. Πλὴν τῶν λυρικῶν, ἐπικῶν, θρησκευτικῶν, σατιρικῶν καὶ ἀστείων ἢ ἀσέμιων, καὶ τῶν εἰς τεταγμένας ἡμέρας ἢ περιστάσεις ὀδομένων (λ. χ. κάλανθα, τοῦ Λαζάρου, θρήνοι τῆς μεγάλης ἐβδομάδος, χελιδονίσματα, ἄσματα ἐπιλεγόμενα ἐν τισι παιδιαῖς, τραγούδια τῆς περπερού-

νας, τοῦ κλήθονα, τῆς αἰώρας, γαμήλια, μοιρολόγια,) συμπεριλαμβάνονται εἰς ταῦτα τὰ δραματικὰ παίγνια, τὰ παιδικὰ ἄσματα (τὰ ὑπὸ παιδίων ἢ πρὸς παιδία ἀδόμενα ἢ λεγόμενα) καὶ τὰ ἐργατικά (εἶον ἐρετικά, μυλικά κττ.), τὰ σκοποῦντα τὸν διὰ τοῦ ῥυθμοῦ κανονισμόν τῶν κινήσεων τοῦ ἐργάτου ἢ ἀπλῶς τὴν διὰ τοῦ ἄσματος ἀνακούφισιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐργασίαν.

2) Ἐπιρῳαί (ξόρκια, γητέματα, γητεΐαις, γηθειαις).

3) Αἰνίγματα (νοιώσματα, βρετά, παράγκουλα, πσρατσάφαρα, παραμύθια, καστράκια) καὶ λογοπαίγνια. Αἰνιγματώδη παραμύθια. Παιγνιώδεις ἢ παρηχητικαὶ ἀποκρίσεις. Γλωσσοδέται (καθαρογλωσσήματα).

4) Εὐχαί, χαιρετισμοί, προπόσεις, κατάραι, ὄρκοι, βλασφημίαι, μετὰ περιγραφῆς τῶν πράξεων ἢ κινήσεων, μεθ' ὧν ἐνίοτε συνεκφέρονται. (Ἐντὸθα ἀνάγονται καὶ τὰ ἀναθέματα, ἢ ἐπισώρευσις λίθων).

5) Παραοιμίαι, μετὰ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν καὶ καταγραφῆς τῶν μύθων, εἰς οὓς ἐνίοτε ἀναφέρονται.

6) Μῦθοι.

7) Εὐτράπελοι διηγήσεις (ἐν αἷς καὶ τὰ περιπαίγματα χωριῶν).

8) Παραμύθια.

9) Παραδόσεις, ἤτοι μυθώδεις διηγήσεις, πιστευόμεναι ὡς ἀληθεῖς, ἀναφερόμεναι δὲ εἰς τόπους ἢ πρόσωπα, εἰς οὐράνια σώματα, εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τοὺς ἁγίους, εἰς δαιμόνια καὶ εἰς ἄλλα φανταστικά ὄντα.

10) Ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις, δι' ὧν δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι, προλήψεις τοῦ λαοῦ, τὰ ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ, ἢ αἵτινες ἀπομνημονεύουσιν ἱστορικὰ συμβάντα ἢ ὄρισμένας τινὰς περιστάσεις, ἐκ τούτων προελθοῦσαι. Παραδείγματα: Ὄνόματα (βαπτιστικά, οἰκογενειακά), παρωνύμια, τοπωνυμίαι, ὀνόματα ὠρῶν τοῦ ἔτους, μηνῶν, ἡμερῶν· ὀνόματα προσωπικῶν γάτων, κυνῶν, ἵππων, βοῶν καὶ ἄλλων οἰκογενῶν ζώων· παρωνύμια ζώων (λ. χ. Νίκος ἢ κύρ Μέντιος ὁ ὄνος, κύρ Νικολὸς ὁ λύκος, κυρά Μαριά ἢ ἀλώπηξ)· ὀνόματα προσωπικῶν ἔπλων, σκευῶν, οἰκήσεων, πλοίων, λέμβων· εὐφημισμοὶ (περιφράσεις ἢ μετωνυμίαι ἢ μετονομασίαι ἢ ἀντιφράσεις ἐπιφόδων ὀνομάτων)· ὀνόματα ζώων καὶ φυτῶν, ὑπεμφαίνοντα παραδόσεις ἢ δοξασίας ἢ δεισιδαιμονίας. Ὄνόματα ὀργάνων καὶ ἐργαλείων, καὶ τῶν μερῶν ἐκάστου ἰδία. Λέξεις ἐπιτηδευματικά, αἱ εἰς ἐκάστην τέχνην ἢ ἀσχολίαν ἰδιόζευσαι. Κορακιστικά. (Μυστικὴ συνθηματικὴ γλῶσσα, διὰ χρήσεως καινοτρόπων λέξεων ἢ διὰ μεταβολῆς τῆς σημασίας λέξεων ἢ διὰ παρεμβολῆς ἀσύντων συλλαβῶν εἰς τὰς λέξεις). Ὄνόματα ἐνδυμάτων καὶ τῶν μερῶν ἐκάστου ἰδία. Ἐπιφθέγματα (ποιμεινικά, ζευγηλατικά, ἀγωγιατικά κτλ., φωναὶ ὀδηγητικαὶ ζώων). Μιμήσεις φωνῶν ζώων. Λέξεις σχηματισθεῖσαι ἐκ τινος περιστάσεως (λ. χ. μσοχομάγκα, τραμπούκος).— Μεταφοραὶ καὶ ἄλλαι τροπικαὶ φράσεις, ὑπεμ-

φαίνουσαι μυθοπλαστικήν αντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, οἷον προσωποποιίας τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀψύχων καθόλου.

Αἱ κατὰ παράδοσιν πράξεις ἢ ἐνέργειαι.

1) Ὁ οἶκος. Μέρη τοῦ οἴκου, δάιτα ἐν αὐτῷ, σκεύη καὶ ἐπιπλα. Ἰδιόρρυθμοι οἰκήσεις (ποιμενικαὶ καλύβαι, πετραῖαι, λιμναῖαι οἰκήσεις).

2) Τροφή. Τὰ συνήθη καὶ ἰδιάζοντα εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐδέσματα. Τακτὰ ἐδέσματα κατὰ τινὰς ἡμέρας (οἷον χριστόψωμα, λαμπριάτικαις κουλούραις, κόκκινα αὐγά, ἐδέσματα συνηθιζόμενα ἰδίως εἰς τινὰς ἐορτάς). Ἀποχή ἀπὸ τινῶν ἐδωδῆμων ἀπόλυτος ἢ ἐπιβαλλομένη ἐν τακτῷ χρόνῳ (πλὴν τῶν θρησκευτικῶν νηστειῶν) ἢ εἰς τινὰς ἀνθρώπους (ὡς ἢ ἀπαγόρευσις τῆς βρώσεως ὀφθαλμοῦ ζῳοῦ εἰς τὸν ἔχοντα ἓνα μόνον ἀδελφὸν κττ.). Δοξασίαι περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν τροφῶν ἐπὶ τοῦ ἐσθίουτος (λ. χ. ὅτι τινὰ τῶν ἐσθιομένων μελῶν ζῳῶν ἐνισχύουσι τὰντίστοιχα μέλη τοῦ ἐσθίουτος, οἷον ὅτι ἡ γλῶσσα καθιστᾷ αὐτὸν εὐφραδῆ, ὅτι, κατὰ τὰς διηγήσεις παραμυθίων, τὸ ἦπαρ ὄρνιθος τινος ἀποδεικνύει καρδιογνώστην τὸν γευθέντα αὐτοῦ). Ἐδέσματα ἀποτρεπτικὰ κακῶν.

3) Ἐνδύματα, κόμμωσις, καλλωπισμός.

4) Κοινωνικὴ ὀργάνωσις. Ἔθιμα συναφῆ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς κοινότητος ἢ εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς κοινοτικῆς περιουσίας. Ἔθιμα | τεκμηρι-
12 οὔντα προτέραν κατὰ πατριάς διαιρέσιν τοῦ χωρίου. Κοινωνικαὶ σχέσεις (συμμετοχὴ ξένων εἰς οἰκογενειακὰς ἐορτάς, ἐπισκέψεις, κοινωνικὴ ἐθιμοτυπία, συμπόσια, ξενία). Ὁ βίος ἐν τῇ ξενιτείᾳ. Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῷ οἴκῳ. Ἰδία κοινωνίαι: Ἀδελφοποιτοί. Κλέφταις. Ληστρικὰ νόμιμα. Σχέσεις τῶν ἐργοδοτῶν πρὸς τοὺς ἐργάτας, τῶν ὑπηρετῶν πρὸς τοὺς κυρίους.

5) Τὸ παιδίον. Ἔθιμα, δοξασίαι, δεισιδαιμονίαι κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνην, τὴν γέννησιν, τὴν λοχείαν. Αἱ φροντίδες περὶ τῶν νεογνῶν. Τὰ ἔκθετα. Τὰ κατὰ τὴν βάπτισιν. Τὰ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παίδων. Σχολικὰ ἔθιμα. Τὰ τῆς ἐπαγγελματικῆς μαθητείας (καλφάδες, μοῦτσοι κλπ). Παιδικὴ γλῶσσα.— Ὡς ἐπίμετρον δύναται νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα καὶ ἐξέτασις τῶν δημωδῶν βιβλίων.

6) Γαμήλια ἔθιμα.

7) Ἔθιμα κατὰ τὴν τελευτήν. Κηδεῖα, τάφοι, πένθη, μνημόσυνα.

8) Βίος. Γεωργικὸς βίος (ἔθιμα κατὰ τὴν σποράν, κατὰ τὸν θερισμόν, τὸν τρυγητὸν κλπ.) Ποιμενικὸς βίος (ἰδιάζοντα ἔθιμα εἰς τοὺς ποιμένας καὶ μάλιστα τοὺς νομάδας). Στρατιωτικὸς βίος, ναυτικὸς, ἀλιευτικὸς, κυνηγετικὸς. Βιομηχανικὰ ἐπιτηδεύματα. Μεταλλευταί. Γυναικεῖα ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα.

9) Δίκαιον. Ἰδέαι τοῦ λαοῦ περὶ δικαίου καὶ νομικῶν σχέσεων. Τοπι-

καὶ συνήθειαι τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου¹⁾. (Μάλιστα ἄξια μελέτης εἶναι συνήθειαι τινες ἄλλως ἰδιάζουσαι, ὡς λ. γ. αἱ ἐπιχωριάζουσαι ἐνιαχοῦ περὶ τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ καὶ τῆς μονογενοῦς κόρης, τοῦ κανακάρη, καὶ τῆς κανακάρισσας). Υἱοθεσία. Ἀποκλήρωσις. Ἔθιμα κατὰ τὴν σύναψιν ἢ ἐκτέλεσιν συμβάσεων, ἀρχαιότροπα ἔθιμα πρὸς βεβαίωσιν νομικῆς καταστάσεως, ὡς τῆς πτωχεύσεως. Σημεῖα κυριότητος (λ. γ. τὸ χάραγμα τῶν ὄτων τῶν ποιμνίων, τὸ χάραγμα ἐπὶ τῶν γλουτῶν ἑππων, ὡς τὰ σήμαντρα ἢ σφραγιδοὶς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, σημεῖα διὰ χρώματος κτλ.). Ἐγγραφα πιστοποιούντα συμβάσεις, προικοσύμφωνα. Ποινὰι (πόμπημα, κουρά, σχολικαὶ ποινὰι, φάλαγγας). Λαϊκὰ δικαστήρια (π. γ. ἐν Ὀλύμποις τῆς Χίου κατὰ τὰς ἀπόκρεως).

10) Λατρεία. Δημῶδεις δοξασίαι περὶ θεοῦ καὶ περὶ ἁγίων καὶ περὶ 13 τῆς ἐπενεργείας αὐτῶν εἰς τὰνθρώπινα πράγματα. Ἐπικλήσεις (ἐπίθετα) αὐτῶν. Θαυμάσιαι βοήθειαι καὶ θεραπείαι. Εἰκόνας. Ἐγκοίμησις ἐν ἐκκλησίαις. Ἀγιάσματα. Θυσίαι καὶ προσφοραὶ (προσφοραὶ ἐνιαχοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνθέων, καρπῶν ἐν τακταῖς ἡμέραις). Ἀπαρχαί. Εὐχαὶ καὶ ἀναθήματα (τάματα). Πομπαί. Πανηγύρεις. Ἔορταί (ἰδιάζοντα ἔθιμα εἰς τινὰς ἑορτάς, μάλιστα κατὰ τὸ δωδεκάημερον, τὰς Ἀπόκρεως, τὸ Πάσχα). Ἔορταί μὴ ὠρισμέναι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας (ὡς ἡ πρώτη Μαΐου) καὶ ἔθιμα κατὰ ταύτας. Ἔορτὴ τῶν θερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου (τ' αἶη Γιαννιοῦ τοῦ Λιοτροπιοῦ), πυραὶ κατ' αὐτάς. Πυραὶ κατ' ἄλλας ἡμέρας (τὰ Θεοφάνια, τὸ Πάσχα [Ἰούδας], τὴν ἑβδομάδα τῆς τυροφάγου, τοῦ ἁγίου Ἡλία, τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου). Ἀκοίμητοι λύχνοι, καινούργιο φῶς. Ὀργιαστικὴ λατρεία (Ἀναστενάρια, Καλόγηροι ἐν Θράκῃ). Καθαρμοί.

11) Δημῶδης φιλοσοφία. Δοξασίαι περὶ ψυχῆς. Περὶ τῶν μετὰ θάνατον. Φυσιολογικαὶ δοξασίαι. Ἐνέργειαι σύμφωνα πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας.

12) Δημῶδης ἰατρικὴ. Ἰατροσόφια. Ἰατροὶ καὶ ἰάτραιναι. Ἰατροὶ τῆς κοινότητος. Χρήσις ἱαματικῶν βοτανῶν, τρόποι τῆς συλλογῆς αὐτῶν. Ἐνέργεια μελῶν, δέρματος, τριχῶν, ὀνύχων ζώων. Ἰαματικὴ δύναμις μετὰλλων καὶ λίθων. Σκευασία φαρμάκων. Θεραπευτικὴ. Θεραπεία κατὰ τὸ ὅμοιον ἢ ἀνάλογον. Θεραπεία κατὰ τὸ δόγμα ὃ τρώσας καὶ ἰάσεται. Θεραπεία ἀνυπάρκτων νόσων καὶ κακώσεων (γύρισμα τοῦ ἀφαλοῦ, σήκωμα τῶν νεφρῶν κτλ.). Διαιτητικὴ. Χειρουργικὴ. Κτηνιατρικὴ.

1) Ἐπίσημος συναγωγὴ τῶν ἐλληνικῶν τοπικῶν συνθηθειῶν ἐγένετο ἐπὶ τῆς Ἀντιδασειλείας. Βλ. Maurer das griechische Volk, Heidelberg 1835 τ. I σ. 111—5.212—379.—Α. Χρυσανθοπούλου Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνθηθειῶν ἐξ ἐπισήμων πρὸς τὴν ἐλληνικὴν κυβέρνησιν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἀπαντήσεων. Ἀθ. 1853. Αἱ τοπικαὶ συνήθειαι τῆς Σύρου καὶ τῆς Θήρας εἶχον ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινὴ συναινέσει καθορισθῆναι καὶ ἐγγράφως.

- 13) Μαντική. Διάφορα εἶδη μαντικῆς. Φυσιγνωμικά. Παλμοί. Κληδόνες. Ἀπαντήματα. Οἰωνοί. Ὀνειρα. Μαντικὴ δι' ὀργάνων: Ὁμοπλατοσκοπία, πυρομαντεία, μολυβδομαντεία, αὐγομαντεία, κλειδομαντεία, κοσκινομαντεία κτλ. Μαντικὴ εἰς τακτὰς ἡμέρας ἢ περιστάσεις. (Πρωτοχρονιά, κλήδονας, ἀπόκρεως, ἑορτὴ ἀγ. Ἀνδρέου, ἀρμυροκουλλοῦρα).
- 14) Ἀστρολογία. Ἐπήρεια οὐρανίων σωμάτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ζῶδια. Ἀποφράδες ἡμέραι. Μερομήνια. Δρίμαις. Δοξασίαι περὶ ἀριθμῶν. Μετεωρολογικαὶ δοξασίαι.
- 14 15) Μαγεία. Μάγοι καὶ μάγισσαι. Μαγικὰ βιβλία, σκεύη καὶ ὄργανα. Μαγικαὶ πράξεις. Ἄγγελοι καὶ δαίμονες ἔφοροι τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν ὥρῶν τοῦ ἡμερονοκτίου. Ἐξορκισμοί. Λεκανομαντεία, χειρομαντεία, χαρτομαντεία. Φίλτρα, κατάδεσμοι. Στοιχείωσις οἰκοδομῶν.
- 16) Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἢ πρὸς εὐδαιμονίαν. Μαγικαὶ συνήθειαι ἐν ἀνομβρίᾳ. (Περπερῶνα, κατακλυσμοί κτλ.). Περίαπτα. Προδασκάνια. Κατόρυξις ἀσθενειῶν, δίωξις αὐτῶν, ἐγκατάλειψις τῆς ἀσθενείας ὑπὸ τοῦ ἀσθενοῦς ἐν τόπῳ τινί. Δεισιδαιμονίαι κατ' ἀναλογίαν ἢ ὁμοιότητα ἢ διαφορὰν ἢ ἀντίθεσιν.
- 17) Παιδιαὶ καὶ ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα.
- 18) Χοροὶ καὶ μουσικὴ αὐτῶν. Μιμικὴ, νεύματα χειρονομίαι, ἔννοιαι αὐτῶν.
- 19) Μουσικὴ καὶ μουσικὰ ὄργανα. Μεγίστη εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἀκριβοῦς καταγραφῆς (εἰ δυνατόν διὰ τῆς κοινῆς παρασημαντικῆς, ἄλλως διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς) τῶν μελωδιῶν τῶν δημοδῶν ᾠσμάτων. Ῥυθμικὴ.
- 20) Καλλιτεχνία. Γλυπτικὴ (ξυανογλυφία), γραφικὴ. Ποικιλτικὴ (ἢ ποικιλτικὴ ἰδίᾳ τῶν ἐνδυμάτων, γλυπτὰ ἢ γραπτὰ κοσμήματα ἐπίπλων, ὀργάνων, οἰκοδομῶν). Αἰσθητικὴ τῶν χρωμάτων καὶ τῶν σχημάτων.

Δ'

Ἐκ τοῦ διαγράμματος τούτου, τὸ ὁποῖον συνετάξαμεν ἀποβλέποντες κυρίως εἰς τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, λαμβάνει ἕκαστος ἔννοιαν τινα τῶν θεμάτων, περὶ τὰ ὁποῖα δύναται ν' ἀσχοληθῆ ἢ ἑλληνικὴ λαογραφία. Καὶ μόνη ἢ καταγραφὴ τῶν μνημείων τοῦ λόγου καὶ ἢ περιγραφὴ τῶν ἰθῶν καὶ ἐθίμων καὶ δοξασιῶν ἐπαρκοῦσιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην. Ἄν δέ τις ἐπιθυμῆ νὰ ἐγκύψῃ βαθύτερον εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συλλεχθέντων, ἔχει τότε νὰ ἐξετάσῃ: Α') Τίνα ὅμοια ἢ συγγενῆ μνημεῖα ἢ φαινόμενα παρατηροῦνται παρὰ τῷ λαῷ, καὶ Β') ἂν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς παρατηροῦνται ταῦτά ἢ παραπλήσια. Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν δύναται δι' ἱστορικῆς ἐρεῦνης καὶ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως νὰ προσπαθῆσῃ νὰ καθορίσῃ τὰς διαφορὰς μεταβολάς, τὰς ὁποίας εἰς διαφοροὺς χρό-
15 νους καὶ τόπους ὑπέστη τὸ ἐξεταζόμενον καὶ ν' ἀνεύρῃ τὴν προέλευσιν καὶ

τὸν λόγον αὐτοῦ. Τῆς ἐργασίας δ' ὅμως ταύτης τὰ πορίσματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ἀσφαλῆ, ἂν δὲν προηγήθῃ ἢ συγκριτικὴ ἐξέτασις, ἢ ἂν ἐγένετο αὕτη ἀτελῶς. Τὰ ὅμοια μνημεῖα συμπληροῦσιν ἀλλήλα, καὶ πολλάκις λεπτομέρειά τις εἰς ἓν μόνον παρατηρηθεῖσα παρέχει τὸν μίτον, τὸν ὀδηγοῦντα εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν πάντων τῶν εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνηκόντων. Καὶ ἡ ἀτελής δὲ σύγκρισις ἐπίσης δύναται νὰ παραπλανήσῃ, διότι ἐνδέχεται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον ἀπλῶς εἶναι σταθμὸς διάμεσος. Οὕτω λ. χ. εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα θὰ καταλήξωμεν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων, ἂν παρορῶντες τὰς καππαδοκικὰς καὶ ποντικὰς παραλλαγὰς ἀποβλέψωμεν εἰς μόνας τὰς κυπριακὰς· ὡς ἐπίσης ἀνακριθῆ πορίσματα περὶ ῥωμουνικῆς προελεύσεως τοῦ περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτῆς ἄσματος συνήγαγον οἱ περὶ τούτου πραγματευθέντες ἔνεκα τῆς ἀγνοίας πολυαριθμῶν ἐλληνικῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος καὶ παλαιωτάτων παραδόσεων ¹).

Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ τῆς περαιτέρω σπουδῆς τῶν συλλεγομένων, ὃ δ' ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ καταγράφας μνημεῖόν τι τοῦ λόγου, ἢ ἐξ ἀμέσου παρατηρήσεως ἀντιληφθεὶς καὶ σημειώσας φαινόμενόν τι τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀδυνατῶν δ' ἔνεκα ἐλλείψεως βοηθημάτων ἢ μὴ εὐκαιρῶν νὰ ἐξετάσῃ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ ἐγνωσμένα, δὲν πρέπει νὰ ἐνδοιάζῃ περὶ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν. Πάντως ἢ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως ἐπιστημονικὴ ὠφέλεια εἶναι μεγάλη, διότι διὰ τῆς συναγωγῆς ὅσον ἔνεστιν ἀφθονωτάτου λαογραφικοῦ ὕλικου ἀκριβέστερον γνωρίζεται ὁ βίος τοῦ λαοῦ, διαφωτίζονται πολλὰ ζητήματα καὶ ἐπιλύονται ἀπορήματα καὶ ἀμφισβησίαι. Οὐδ' ὁ φόβος ἐπαναλήψεως γνωστῶν ἢ προεκδεδομένων ἐμποδίζει τὴν δημοσίευσιν. Ὁ εὐσυνειδήτως ἐργασθεὶς καὶ ἀμέσως παρὰ τοῦ λαοῦ παραλαβὼν τὴν ὕλην ἄς εἶναι βέβαιος ὅτι ὅπωςδήποτε νέον ¹⁶ τι καὶ ἄξιον λόγου θὰ συνεισφέρῃ. Τὰ αὐτὰ γλωσσικὰ μνημεῖα παρουσιάζουσι πάντοτε σπουδαίας παραλλαγὰς, διότι ὁ ἐπαναλαμβάνων τὸ αὐτὸ μνημεῖον ἀνεπιγνώστως μεταβάλλει ἐν τισὶ τοῦτο, προσθέτων τι τῆς ἰδίας ἀτομικότητος ἢ παραλείπων ἐξ ἀμνημοσύνης ἢ ἐξ ἀποδοκιμασίας ἢ τροποποιῶν ὅπως τὸ ἀποκαταστήσῃ συμφωνότερον πρὸς τὸ γλωσσικὸν καὶ καλλισθητικὸν συναίσθημα αὐτοῦ. ²) Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ παραλλαγὰὶ δὲν εἶναι

1) *L. Sainéan*, ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1902 τ. 45 σ. 359-396. Ὁ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον πραγματευθεὶς διὰ βραχέων περὶ τοῦ ἄσματος *K. Dieterich* (ἐν *Zeitschrift d. Vereins f. Volksk.* 1902 σ. 150-2), ἂν καὶ μόνον ὁ παραλλαγὰς ἐλληνικὰς τοῦ ἄσματος ἐγίνωσκον, ἀναγνώρισεν ὀρθῶς ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἄσμα εἶναι τὸ παλαιότερον καὶ ὅτι ἐκ τούτου προήλθον τὰ ῥωμουνικὰ, σλαβικὰ καὶ ἀλβανικὰ. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ ἐλληνικαὶ παραλλαγὰὶ, ὅσας τοὐλάχιστον ἐγὼ γινώσκω, δὲν εἶναι πέντε, ἀλλ' ὑπὲρ τὰς τεσσαράκοντα. [Ἐν ταῖς Ἑκλογαῖς ἀπὸ τὰ τραγοῦδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ 1914 ἀναφέρονται 48 παραλλαγὰὶ, ἔκτοτε δ' ἐγιναν γνωσταὶ καὶ ἄλλαι πολλαί.]

2) Ἐνθυμομαί, ὅτι πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐν Λαμίᾳ, ὅπου ὑπηρετοῦν εἰς τὸν

σπουδαῖται, καθορίζεται δ' ὅμως διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἢ διὰδοσις αὐτοῦ, καὶ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον ἐπίσης· διότι δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ γνωσθῆ δημοτικόν τι, ἄσμα λ. χ. ἢ παροιμία τις, ἀλλ' ἔχει σημεσίαν καὶ νὰ ὀρισθῆ ποῦ φέρεται, ἂν εἶναι γενικὸν καὶ πασίγνωστον ἢ ἐπιχωριάζει μόνον εἰς ἓνα τόπον ἢ ὀλίγους.

Αἱ ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ἔχη πᾶσα ἐπιστημονικὴ λαογραφικὴ συλλογὴ, εἶναι ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ σαφήνεια. Τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γράφονται ἀπαραλλάκτως, ὡς φέρονται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης μεταβολῆς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκουσίως καὶ ἀσυνειδήτως μεταβάλλει ὁ συλλογεὺς τὸ ἀκουόμενον, εἴτε ἐξ ἐλλείψεως ἀσκήσεως, εἴτε ἐξ ἐπηρείας τῆς γραφομένης γλώσσης, εἴτε ἐξ ἀπροσεξίας. Πρέπει δὲ νὰ σημειώνεται προσέτι ἀκριβῶς ὁ τόπος (τὸ χωρίον καὶ ἡ ἐπαρχία), καὶ ἐνίοτε ὁ εἰπὼν ἢ ὑπαγορεύσας ἢ τραγουδήσας· προκειμένου δὲ περὶ τινῶν μνημείων, εἰον παραμυθίων ἢ παραδόσεων, καὶ τὸ γένος, καὶ ἡ ἡλικία, καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τοῦ εἰπόντος. Διὰ τὴν περιγραφὴν δὲ τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρως ὀξεῖα καὶ ἀσφαλῆς παρατήρησις, ἢ δ' ἐκθεσις πρέπει νὰ εἶναι σαφῆς καὶ λεπτομερῆς. Πρὸς μείζονα σαφήνειαν ἀναγκαῖον εἶναι, ὅταν τοῦτο εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπεξηγητῆ ἡ περιγραφή πραγμάτων, κινήσεων κτλ. δι' εἰκόνων. Ἡ 17 μεγάλη διάδοσις τῆς φωτογραφικῆς τέχνης ἀποδεικνύει τὸ | πρᾶγμα ὅχι δύσκολον. Καὶ τῆς ἀρίστης δὲ περιγραφῆς σαφεστέρα καὶ διδακτικωτέρα εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ περιγραφομένου.

Ἐπάρχουσι καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τρόπον ἐκθέσεως τῶν παρατηρηθέντων ὑπ' αὐτῶν ὄλως ἀντικειμενικόν, καὶ τινες μάλιστα μεθ' ἱκανῆς εὐστοχίας. Παράδειγμα τιαύτης καλλίστης ἐκθέσεως εἶναι «τὸ νυχτέρι» τοῦ Κ. Ρωμαίου¹⁾. Ἐν διαλόγῳ χωρικῶν εἰς γλῶσσαν ἀκραιφνῶς δημώδη ἐκθέτει οὗτος δοξασίας τινὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ δωδεκαήμερον. Ἐχει πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν ὁ τρόπος οὗτος, σκοπούμενου τούτου μόνον, ὅτι δύναται ἡδέως ν' ἀναγνωσθῆ, ἐπειδὴ δ' εἶναι ἄμεσος, εἶναι καὶ ἀσφαλῆς καὶ πιστός· ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ τῇ προϋποθέσει, ὅτι ὁ διάλογος εἶναι ἀληθῆς καὶ ἀκριβέστατος, ὁποῖος μόνος ἐστενογραφημένος διάλογος δυνατόν νὰ εἶναι. Ἄν δ' ὅμως εἶναι πεπλασμένος, ὡς συνήθως συμβαίνει, τότε πλὴν τῶν ἀτελειῶν τῶν ἄλλων ἀνεπιστάτων συλλογῶν, ἐνέχει ἐπιπλέον καὶ τὸ μειονέκτημα τῆς ἐλλείψεως τάξεως ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν πραγμάτων καὶ τῆς συνουλεύσεως διὰ περιττῶν καὶ ἀσκόπων λόγων. Πολλῶν κρείστων δ' ὅμως εἶναι καὶ ὁ τοιοῦτος

στρατόν, παρέστην εἰς χερὸν στρατιωτῶν, ἐν ἔσπερ Παιλοποννήσιος. Οὗτος ἐτραγῆδει ἄσμα ἀγνωστον εἰς τοὺς συγχορευτάς Ῥουμελιώτας, οἵτινες ἐπανελάβανον ἀμέσως αὐτὸ μεταβάλλοντες τὸ λεκτικὸν συμφώνως πρὸς τὴν ἰδιόζουσαν προφορὰν των.

·1) Ἐν Ἑθνικῇ ἀγωγῇ 1899 σ. 12-4.

τρόπος τοῦ καθαρῶς ὑποκειμενικοῦ, ἂν στερῆται οὗτος λογοτεχνικῆς ἀξίας, οὐ δυστυχῶς πάμπολλα παραδείγματα μᾶς παρέχουσιν αἱ ἡμερῆδες καὶ τὰ ἡμερολόγια. Ἐτερον μειονέκτημα σπουδαῖον, ἀλλὰ συγγνωστόν, ἂν ἡ ἔκθεσις εἶναι ἀκριβῆς καὶ πιστὴ, εἶναι ὅτι παρουσιάζονται ἀτάκτως συμπεφυρμένα πράγματα διάφορα, τὰ ὅποια εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κατατάξῃ ὁ ἀναγνώστης.

Λαογραφικὴ συλλογὴ ἀμοιροῦσα τῶν ἀρετῶν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς σαφηνείας εἶναι ἀχρηστος εἰς τὴν ἐπιστήμην.

BIBLIOGRAPHIA. — Ἀναγραφὴ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν τῶν πραγματευθέντων περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μεθόδων τῆς λαογραφίας.—*Riehl*, Die Volkskunde als Wissenschaft, ἐν ταῖς Kulturstudien αὐτοῦ, Stuttgart 1862.—*G. Meyer*, Folklore (ἐν Essays und Studien, Strassburg 1885 σ. 143-162).—*R. C. Temple*, The Science of Folk-Lore ἐν Folk-Lore Journal 1886 τ. IV σ. 193-212.—*Ém. Blemont*, Esthétique de la tradition, Par. 1890. (Collection international de la Tradition τ. VII).—*K. Weinhold*, Was soll die Volkskunde leisten? ἐν Zeitschrift f. Völkerpsychologie u Sprachwissenschaft τ. 20 σ. 1-5.—*K. Weinhold*, ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 1891 σ. 1-10.—*Gomme*, The Handbook of the Folklore, Lond. 1891.—*Jiriczek*, Anleitung zur Mitarbeit an volkskundlichen Sammlungen, Brünn 1894.—*Marian Roelf Cox*, An Introduction to Folklore, Lond. 1895.—*A. Riegl*, Das 18 Volksmässige und die Gegenwart ἐν Zeitschrift f. österr. Volkskunde 1895 σ. 4-7.—*Hauffen*, Einführung in die böhmische Volkskunde, Prag 1896.—*Lincke*, Ueber die gegenwärtige Stand der Volkskunde, Dresden 1897.—*E. S. Hartland*, Folklore What is it and what is the good of it? Lond. 1899. (Popular Studies in Mythology Romance and Folklore. N. 2).—*Schermann u. Fr. Krauss*, Allgemeine Methodik der Volkskunde. Erlangen 1899.—*Knortz*, Was ist Volkskunde und wie studiert man dieselbe? Altenburg 1900.—*Fr. Beyschlag*, Volkskunde und Gymnasialunterricht ἐν Zeitschrift f. deutsche Unterricht. Leipzig 1900.—*M. Winternitz*, Völkerkunde, Volkskunde und Philologie ἐν Globus 1900 σ. 345-370-7.—*L. Marillier*, Le Folk-lore et la science des religions ἐν Revue de l'histoire des religions 1901 τ. 43 σ. 166 κέ.—*Ad. Strach*, Volkskunde ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde 1902 σ. 149-160.—*Albr. Dieterich*, Ueber Wesen und Ziele der Volkskunde αὐτ. σ. 168-194.—*C. Hoffmann Kreyer*, Die Volkskunde als Wissenschaft, Zürich 1902.—*Laz. Sainéan*, L'état actuel des études de Folk-lore, Par. 1902 (ἐν τῇ Revue de synthèse historique).—*S. Reinach*, L'histoire du folklore ἐν Anthropologie 1902 σ. 541-3 καὶ ἐν Cultes, mythes et religions 1905 τ. I σ. 122-4.—*Reuschel*, Volkskundliche Streifzüge. Dresden u. Leipzig 1903.—*Fr. S. Krauss*, Die Volkskunde in den Jahren 1897-1902. Erlangen 1903.—*R. Fr. Kaindl*, Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode, Leipzig u. Wien 1903.—*Günther*, Ziele, Richtpunkte und Methode der modernen Volkskunde, Stuttgart, 1904.—*Brockhaus*, Konversations Lexikon, 1904 τ. XVII Supplement σ. 998-1003.—*Mogh*, Die Volkskunde im Rahmen der Kulturentwicklung der Gegenwart ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde, 1904 σ. 1-15.—*R. Wossidlo*, Ueber die Technik des Sammelns volkstümlicher Ueberlieferungen ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde, 1906 σ. 1 κέ.—*H. Gaidoz*, De l'étude des traditions populaires ou folklore en France et à l'étranger, Bagnères-le-Bigorre 1907 (ἐν Explorations Pyrénéennes 1906, 3 σειράς τ. I σ. 174-193). [*P. Sebilot* le Folk-lore. Littérature orale et ethnographie traditionnelle. Paris, O. Doin et fils 1913 (Encyclopédie scientifique. Bibliothèque d'Anthropologie I, 18)].

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΔΟΞΑΣΙΑΙ

ΠΕΡΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*

Ἐδρατον θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ πρὸ παντός ἡ κοινότης τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν παραδόσεων, τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων καὶ ἐπὶ πᾶσιν, ἡ κοινότης τῶν πόθων καὶ τῶν ἐλπίδων. Εἶναι ταῦτα τὰ *δόμτροπα ἦθη*, τὰ ὅποια ἐν τῇ θαυμασίᾳ ἐκείνῃ διατυπώσει τῆς ἐννοίας τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης περιέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ὅτε κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης, ἀπορρίπτοντες μεγαλοφρόνως τὰς συμφορωτάτας καὶ δελεαστικὰς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις, ἀπεδείκνυσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅτι εἶχον σαφῆ ἐπίγνωσιν τῶν δεσμῶν, οἵτινες συνέδεον αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Τᾶλλα στοιχεῖα, τὰ ὅποια κατὰ τὸν ἀττικὸν ἐκείνον ὄρισμὸν συνιστῶσι τὸ ἔθνος, τὸ *ὄμαιμον*, ἦτοι ἡ κοινότης τῆς καταγωγῆς, τὸ *δόμγλωσσον*, καὶ τῆς λατρείας ἡ κοινότης, δυνατὸν νὰ μὴ συνυπάρχωσι πάντα εἰς ἓν ἔθνος ἢ νὰ μὴ ἀποτελῶσι τὸ διακριτικὸν γνῶρισμα ἑνὸς ἔθνους ἀπὸ ἄλλου. Ἀλλὰ τὰ *δόμτροπα ἦθη* ἀρκοῦσι καὶ μόνα, ὅπως ἀνοικοδομηθῇ ἐπ' αὐτῶν ἡ συνείδησις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος. Λαοὶ ἑτερότροποι τὰ ἦθη δύνανται βεβαίως ν' ἀποτελέσωσι πολιτικὴν ἔνωσιν, νὰ συγκροτησῶσι κράτος, ἀλλὰ τοῦ τεχνητοῦ κατασκευάσματος τούτου ἡ συνοχὴ καὶ ἡ διάρκεια ὄρους ἔχουσιν ἢ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνάγκης, ἣτις ἔφερεν ἐν ἀρχῇ τὴν ἔνωσιν, ἢ τὴν τελειότητα τῆς κυβερνητικῆς ὀργανώσεως, ἄλλως ὑφίσταται μόνον ὑπὸ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βίας συγκρατούμενον. Ἐνῶ ὁμοεθνεῖς πληθυσμοί, κεχωρισμένοι κατὰ περίστασιν, κυριώτατον ἰδεῶδες τρέφουσι τὴν πρὸς ἀλλήλους προσέγγισιν καὶ τὸν ἀπαρτισμὸν ἀρρήκτου πολιτικῆς κοινωνίας.

Ἡ κοινότης τῶν ἠθῶν καὶ τῶν δοξασιῶν ἐκδηλοῦται περιτράνως παρὰ τῇ ἑλληνικῇ λαῷ, διατηρουμένη ἐν ἀδιασπᾶστῃ συνεχείᾳ ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων. Ὅπουδῆποτε καὶ ἂν οἴκοισιν Ἕλληνας ἔχουσιν *δόμτροπα ἦθη*, ἀπὸ τῶν ποτικῶν βορείων παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν νήσων τοῦ Ἴονίου, καὶ ἀπὸ τῆς βορείου Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου. Τῶν πλείστων

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν γαλλικῇ μετφράσει ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι La Revue de Grèce 1918 τ. 1 σ. 151—170.

δὲ τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν δοξασιῶν τούτων δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν διατήρησιν αὐτῶν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι τοῦ Curt. Wachsmuth, τοῦ Bernhard Schmidt, τοῦ J. C. Lawson καὶ ἄλλων κατέδειξαν τὰς πρὸς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σχέσεις καὶ ὁμοιότητα τοῦ βίου τῶν σημερινῶν, καὶ ἐσημείωσαν παραπλήσια φαινόμενα τοῦ βίου τῶν βυζαντινῶν. Ἐνὸς δ' ὅμως διακριτικοῦ γνωρίσματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῶν κοινῶν πόθων καὶ ἐλπίδων τοῦ λαοῦ, ἡ γένεσις εἶναι ὑστερωτέρα. Οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες ἐνὸς λαοῦ μεταβάλλονται ἐκάστοτε. γεννώμενοι καὶ σχηματιζόμενοι μετὰ μεγάλην τινὰ περιπέτειαν, συγκλονίσασαν ἰσχυρότατα τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν.

Τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οἱ κοινοὶ πόθοι καὶ ἐλπίδες συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὴν λεγομένην μεγάλην ἰδέαν, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἀπελευθέρωσιν καὶ τὴν πολιτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τούτων δὲ κορωνὴ θεωρεῖται ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν λατρείαν.

Εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἀποτυπῶνται ὁ χαρακτήρ τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος. Διότι εἰς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ περὶ τοῦ μέλλοντος συγκεντροῦνται αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, ἀναπλασσομένου τελειοτέρου διὰ τῆς διορθώσεως τῶν πλημμελειῶν καὶ παραμυθίας τῶν συμφορῶν. Οἱ ἐθνικοὶ πόθοι ἐμφαίνουσιν ὅτι ὁ λαὸς ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, ὅτι γινώσκει τὸ παρελθόν του καὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς αὐτὸν καθήκοντα ἐν τῷ παρόντι πρὸς παρασκευὴν αἰσίου μέλλοντος. Ὁ δ' ἄμοιρῶν τούτων οὐδὲ διακριτικὸν τινα χαρακτήρα ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔχων, καὶ τῆς ἀναγκαίας συνοχῆς εἶναι ἐστερημένος· διότι μόνοι οἱ ἐθνικοὶ πόθοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ συσφιγῶσι τοὺς δεσμοὺς τοὺς συνέχοντας πρὸς ἀλλήλους τοὺς εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος ἀνήκοντας· ἡ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐλπίδων κοινότης ἐμπνέει τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην καὶ πεποίθησιν ἐνισχύουσα τὴν ἀλληλεγγύην. Ἄνευ τούτων ἔχομεν κοινωνίαν ἀτόμων, ἐπιδιωκόντων τὴν πλήρωσιν συμφερόντων συγκρουομένων, κοινωνίαν, ἧς τοὺς χαλαροὺς δεσμοὺς εὐχερῶς δύνανται νὰ διαρρήξωσι περιστάσεις τυχαῖαι. Ὅπου ἐλλείπουσιν ἐθνικοὶ πόθοι, ἐλλείπει καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις, ὁ δὲ λαός, εἰς τὸ παρὸν μόνον ἀποβλέπων, ἄνευ συναφείας πρὸς τὸ παρελθόν καὶ πρὸς τὸ μέλλον, διατελεῖ ἐν νάρκῃ πολιτικῇ καὶ ἠθικῇ, προδρόμῳ ἐξουθενώσεως καὶ ἐξαφανίσεως· καὶ μόνην ἐλπίδα ἀνορθώσεως ἔχει, ἂν ἐξ εὐτυχοῦς τινος περιπτώσεως ἐπιπνεύσῃ γενναίων ἰδεῶν πνοή, δυναμένη νὰ δημιουργήσῃ καινὸν τι ἰδεῶδες.

Οἱ πόθοι οὗτοι καὶ αἱ ἐλπίδες ἐγεννήθησαν καὶ ἐμορφώθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἐκδηλωθεῖσαι ποιητικῶς εἰς ἄτματα ἢ

μουθικὰς παραδόσεις, βραδύτερον δ', ἕτε ἀκράδαντος ἐστερεώθη ἢ πίστις περὶ πληρώσεως αὐτῶν, προσλαβοῦσαι τὸν τύπον χρησμῶν καὶ προφητικῶν προρρήσεων. εἶναι δὲ ἀληθῶς ἄξιον θαυμασμοῦ, ὅτι ἐγεννήθησαν εὐθὺς μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔθνος ἐφαίνετο ἀπολέσασθαι τὰ πάντα καὶ οὐδαμόθεν ὑπέφωσκέ τις ἀκτίς ἐλπίδος περὶ μελλούσης σωτηρίας. Ἄλλ' ἡ μεγάλη συμφορὰ τοῦ ἔθνους εὐρίσκεται ἀκριδῶς ἐν τῷ μεταίχμιῳ τῶν φόβων καὶ τῶν ἐλπίδων, τῆς ἀπογνώσεως καὶ τῆς ἀναθαρρύνσεως. Διότι πρὸ ταύτης μὲν τὰ περὶ τοῦ μέλλοντος μαντεύματα ἦσαν ἀπαίσια καὶ προανήγγελλον ὀλεθρον καὶ καταστροφάς, μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν ἀντίθετα ὅλως διεδίδοντο, μαρτυροῦντα μεταβολὴν τοῦ φρονήματος τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ πολλοῦ μὲν χρόνου πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους ἐφέροντο χρησμοὶ περὶ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, τὴν δὲ ἐκ τούτων κατὰστασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως σαφῶς ἐκθέτουσι σύγχρονοι χρονογράφοι. Εὐθὺς δ' ὅμως μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐγεννήθησαν αἴσιαι περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους ἐλπίδες καὶ ἐρριζώθη ἡ πεποίθησις παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅτι ἀφεύκτως διὰ τῆς σπάθης θ' ἀνακτῆσθαι τὴν διὰ τῆς σπάθης ἀρπασθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πατρικὴν κληρονομίαν. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη διεσειέτο μὲν καὶ ἀπημδλύνετο ἐνίστα ἐν ἡμέραις λιποψυχίας ἐξ ἐθνικῶν συμφορῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξέλιπεν, ὑποτρεφομένη ὑπὸ τῆς ἐλπίδος εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου καὶ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Σύγχρονα τῆς ἀλώσεως δημοτικὰ ἄσματα, θρηνοῦντα τὴν συμφορὰν, ἐξαγγέλλουσι θείας προρρήσεις περὶ μελλούσης ἀνορθώσεως. Κατὰ ἄσματα τῆς Καππαδοκίας, τὸ ἀπαίσιον ἄγγελμα τῆς ἀλώσεως μεταδίδεται εἰς καταφύγιον, ἦτοι εἰς λελατομημένην ἐν βράχῳ κρύπτειν, εἰς ἣν καταφυγόντες Ἑλληγες ἐπολιορκουνοτο ὑπὸ Τούρκων. Ἀναπαριστῶσι δηλαδὴ πρὸ ἡμῶν τᾶσματα ταῦτα μίαν τῶν σπαρακτικῶν σκηνῶν τῆς τραγωδίας, ἣτις διεδραματίσθη ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει κατὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Καθ' ὃν χρόνον τὸ προπύργιον τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν Κωνσταντινούπολιν, πολιορκοῦσι τὰ στίφη τοῦ Μωάμεθ, ἡ αὐτὴ εἰκὼν ἐν μικρογραφίᾳ ἐκτυλίσσεται εἰς μίαν ἐσχατιὰν τῆς μεγάλης καὶ κραταιᾶς ἄλλοτε αὐτοκρατορίας, εἰς τὰ βάθη τῆς Καππαδοκίας, εἰς τὴν Συνασσόν, εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ ἄσμα. Καὶ ἐκεῖ Τούρκοι πολιορκοῦσι τὸν βράχον, εἰς οὗ τὰς κρύπτας εἶχον καταφύγη Ἑλληγες καὶ οὐ τὸν ἀνώτατον ὄροφον εἶχον ἤδη κατάλαβη οἱ πολιορκεῖται. Κατ' ἄλλο ἄσμα τοῦ Πόντου, τὸ ἄγγελμα ἐκόμισεν ἐν πουλί εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Δαβίδ τοῦ Κομνηνοῦ («'ς σοὶ κῦρ Δαβὴς τὸν οἶκον»). Εἰς δὲ παραλλαγὰς τραπεζουντιακὰς τοῦ ἄσματος τούτου ἐν πτηνὸν καθίπταται εἰς τὴν ἀγίαν Σοφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θείας λειτουργίας, ὅπου περὶσσεύεται ὁ πατριάρχης, ἀρχιερεῖς καὶ ὁ κύτο-

κράτωρ Κωνσταντίνος (εἰδὲ Ἐλλεν Κωσταντίνον.) Ἡ μία πτέρυξ τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ ἀποστάζει αἷμα, εἰς τὴν ἄλλην φέρει χάρτην, ἀλλὰ τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα οὔτε ὁ πατριάρχης οὔτε ἄλλος τις ἠμπορεῖ ν' ἀναγνώσῃ, εἰμὴ ἐν ἄθῳον παιδίον, τὸ ὁποῖον ἀναγινώσκει τὸ θεῖον μήνυμα, ἀγγέλλον ὅτι θὰ πάρουν οἱ Τοῦρκοι τὴν πόλιν. Ὁ βασιλεὺς ὁρμᾷ τότε κατὰ τῶν εἰσβαλόντων ἐχθρῶν, φονεύει μέγα πλῆθος αὐτῶν, ἀλλ' ἀπομονωθεὶς πίπτει ἡρωϊκῶς. Κατ' ἄλλο ἄσμα τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ Κωνσταντινούπολις ἔπεσε διὰ προδοσίας τῶν ἀρχηγῶν, εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ φύλαξις τῶν πυλῶν. Οὗτοι παρέδωκαν εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ τὰς κλειδας τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἄλλ' ἡ κλεῖς τῆς ἁγίας Σοφίας θὰ πέσῃ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ ν' ἀνοιχθῆ χρειάζεται τεχνίτης ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἐργάτης ἀπὸ τὴν γῆν, σαφῶς ὑποδηλουμένου οὕτως ἐν τῷ ᾄσματι, ὅτι διὰ τῆς θείας βοήθειας καὶ τῆς ἐνεργείας ἡρώος θ' ἀποδοθῆ ἡ ἁγία Σοφία εἰς τοὺς πρώτους κυρίους αὐτῆς.

Ἐτερον ᾄσμα, ὅπερ δύνатаи ν' ἀποκληθῆ πανελλήνιον, διότι εἶναι διαδεδομένον πανταχοῦ σχεδὸν ὅπου λαλεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βλαχοφώνοις τῆς Μακεδονίας, ᾄσμα ἐκφράζον μὲ βαθεῖαν ἀπλότητα συναίσθημα ἐγκαρτερήσεως πρὸς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ δεινὰ καὶ βεβαίαν τὴν ἐλπίδα τοῦ δουλωθέντος γένους περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ ἀνορθώσεως, περιγράφει τὴν τελευταίαν ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίαν. Εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην παρίστατο μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ὁ βασιλεὺς· εἰς τὸ μέσον τῆς τελετῆς ἀκούεται φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ διὰ στόματος ἀγγέλου, παραγγέλλουσα ταῦτα :

«Πάψετε τὸ χερουδικό, καὶ ὡς χαμηλώσουν τ' ἅγια,
καπᾶδες, πάρτε τὰ γιερὰ, καὶ σείτε, κεριά, σδηστῆτε,
γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νὰ τουρκέψῃ.
Μόν στείλτε λόγο ἔς τὴ Φραγκιά, νὰ ρτουνε τριά καρᾶδια,
τὸ νὰ νὰ πάρῃ τὸ σταυρό καὶ τᾶλλο τὸ βαγγέλιο,
τὸ τρίτο, τὸ καλύτερο, τὴν ἅγια τράπεζά μας,
μὴ μᾶς τὴν πάρουν τὰ σκυλιὰ καὶ μᾶς τὴν μαγκρίσουν.»

Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο ἡ Παναγία ἐταράχθη καὶ αἱ ἄλλαι ἅγιοι εἰκό-
νες ἐδάκρυσαν. Ἄλλ' ἡ φωνὴ παρεμύθησεν αὐτὰς διὰ τῆς ὑποσχέσεως, ὅτι
πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς, πάλι δικιά σας εἶναι.

Τὴν διήγησιν τοῦ ᾄσματος συμπληροῦσι δημῳδαὶ παραδόσεις. Ἡ λει-
τουργία διεκόπη διὰ νὰ περατωθῆ, ἔταν θ' ἀνακτήσωσι τὴν Κωνσταντινού-
πολιν οἱ Ἑλληγες. Μία τῶν δημῳδῶν τούτων παραδόσεων ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Τὴν ὥραν ποῦ μπῆκαν οἱ Τοῦρκοι ἔς τὴν ἁγιά Σοφιά δὲν εἶχε τε-
λειώσῃ ἀκόμη ἡ λειτουργία. Ὁ παπᾶς ποῦ ἔκανε τὴ λειτουργία πῆρε ἀμέ-
σως τὸ ἅγιο δισκοπότηρο, ἀνέβη εἰς τὰ κατηχούμενα, ἐμπῆκε σὲ μιὰ θύρα
καὶ ἡ θύρα ἔκλεισεν ἀμέσως. Οἱ Τοῦρκοι ποῦ τὸν ἐκυνήγησαν, εἶδαν νὰ
γίνῃ ἄφαντος καὶ ἠύραν ἐμπρὸς τῶν τοῖχο· πολέμησαν νὰ τὸν χαλάσουν μὲ
τὰ ὄπλα τους καὶ δὲν μπόρεσαν. Ἐφεραν ὕστερα χτίστεις καὶ ἐκεῖνοι δὲν

ἔκαμαν τίποτα. Προσκάλεσαν κατόπιν ὄλους τοὺς χριστιανούς τῆς Πόλης, ἔβαλαν τὰ πάντα εἰς ἐνέργεια νὰ γκρεμίσουν ἐκεῖνον τὸν τοῖχο, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν οἱ κόποι πῆγαν χαμένοι. Οὐτε μὲ λωστούς, οὔτε μὲ ὄλα τὰ σύνεργα δὲν μπόρεσαν νὰ χαλάσουν τὸν τοῖχο. Γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ν' ἀνοίξη ἡ θύρα μόνη τῆς, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, καὶ νὰ βγῇ ὁ παπᾶς νὰ τελειώσῃ τὴν λειτουργίαν ἕως τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ὅταν θὰ πάρωμε πίσω τὴν Πόλη.»

Κατὰ παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης ἐξ Ἰντζέ σου (τῆς ἐπαρχίας Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας) ἡ θύρα αὕτη τῆς ἁγίας Σοφίας εἶναι χρυσή, οἱ δὲ Τούρκοι δὲν τολμῶσι νὰ τὴν ἀνοίξωσιν ἐκ φόβου ἐπικειμένων μεγάλων δεινῶν εἰς τὸ κράτος των. Ἡ καππαδοκικὴ αὕτη παράδοσις προήλθε προφανῶς ἐκ συγχύσεως πρὸς τὴν Χρυστὴν Πύλιν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δι' ἧς κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς αὐτοκρατορίας εἰσῆρχοντο εἰς τὴν πόλιν οἱ νικηφόροι βασιλεῖς, καὶ ἦν πρώτην κατέλαβον οἱ Ἕλληνας ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ἀνακτίσαντες τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Κωνσταντινούπολιν τὴν 25 Ἰουλίου 1261. Παρὰ τὴν Χρυστὴν Πύλιν καὶ ἄλλη παράδοσις, περὶ ἧς θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω, θέτει τὴν κρύπτην τοῦ μαρμαρωμένου βασιλείᾳ τῶν Ἑλλήνων.

Κατ' ἄλλας παραδόσεις, εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν γίνεται κατ' ἔτος τὸ Πάσχα μυστικῶς ἡ λειτουργία τῆς Ἀναστάσεως κατὰ θεῖαν παραχώρησιν ὑπὸ λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ νεκρῶν ἢ κεχωρισμένων τοῦ ζῶντος κόσμου. Μία τοιαύτη παράδοσις γινώσκομεν ὅτι ἐφέρετο ἐν Κωνσταντινουπόλει βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν. Καὶ σήμερον δὲ ἀκόμη πιστεύεται, ὅτι ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν κεκλεισμένον ἱερὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἀνοίγεται καὶ γίνεται ἐν αὐτῇ λειτουργία. Ἄν δὲ ὁ εἰσελθὼν τυχὸν καὶ παρευρεθῆι κατὰ τὴν λειτουργίαν δὲν σπεύσῃ νὰ ἐξέλθῃ ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς, κλείουσιν αἱ θύραι καὶ μένει ἐγκαθειργημένος μέχρι τοῦ Πάσχα τοῦ ἐρχομένου ἔτους. Λιγούονται δὲ μεταξύ ἄλλων καὶ μῦθον παραπλήσιον πρὸς τὸν ἀρχαῖον περὶ τοῦ πολυετοῦς ὕπνου τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ πρὸς τὸν περὶ τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἑπτὰ παίδων, ὅτι ἐν παιδίον εἰσελθὼν εἰς τὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἱερὸν, ὄπερ ἔτυχεν ἀνοιχτόν, καὶ δυσκολευθὲν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τὴν λειτουργίαν ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν ἐκκλησιαζομένων, παρέμεινεν ἐπὶ ἐν ὄλον ἔτος· ὅτε δὲ μετὰ παρέλευσιν τοσοῦτου χρόνου ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἔργα του, ὑπέθετεν ὅτι ὀλίγην ὥραν μόνον ἔλειψεν.

Καλυμνία παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης ἀφηγεῖται ὅτι τὴν ὥραν τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγένετο λειτουργία εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ἀλλὰ διεκόπη αἰφνης, ἀποφραχθείσης τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ διὰ μαρμάρου καταπεσόντος ἄνωθεν. Οἱ διάκονοι μένουσιν ἐγκαθειργημένοι ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ φροντίζουσι ν' ἀνάπτωσι τὰς κανδήλας· ὅταν δὲ τελειώσῃ τὸ ἔλαιον ἐξέρχεται εἰς αὐτῶν διὰ ν' ἀγοράσῃ, καὶ σπεύδει νὰ ἐπιστρέψῃ, διαφεύγων τοὺς πωλητάς, οἵτινες τρέχουσι νὰ πληροφορηθῶσι, ποῦ εὔρε τὸ

νόμισμα, δι' οὗ ἐπλήρωσε τὴν τιμὴν τοῦ ἐλαίου, νόμισμα παλαιόν μὲ τὸ δόγμα τοῦ Κωνσταντίνου.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ἁγίας Σοφίας, κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν, κρέματα μία κανδήλα, ὅταν δ' εἰσέλθῃ εἰς τὸ τζαμί Ἑλλην, ἡ κανδήλα αὐτὴ σείεται ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς.

Πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λέγει ἡ αὐτὴ παράδοσις, θὰ γίνῃ πόλεμος δεινός. Ὅλοι οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς θὰ μάχωνται διὰ νὰ τὴν κυριεύσουν, ὁ δὲ Χριστὸς θὰ κάθεται εἰς τὸν θρόνον καὶ θὰ βλέπῃ ἀπὸ μακρὰν. Ἄφου δὲ κυριεύσουν οἱ βασιλεῖς τὴν πόλιν, θὰ πολεμήσουν πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοντες περὶ τῆς κατοχῆς αὐτῆς. Τόσον πολὺ αἷμα θὰ τρέξῃ, ὥστε δώδεκα μηνῶν δαμάλι θὰ πνιγῇ, καὶ ἀπὸ τὸ αἷμα τὸ πολὺ ποῦ θὰ χυθῇ τῶν Ἑλλήνων τὰ χρυσᾶ πτερὰ τῶν ἀγγέλων θὰ γίνουν μαύρα. Τότε ὁ Χριστὸς θὰ πάρῃ τὸν ἕγγονον τοῦ τελευταίου βασιλέως Κωνσταντίνου, τὸν Γιαννάκη, ποῦ θὰ εἶναι δεκαοκτὼ χρονῶν, καὶ ἀφου τελειώσῃ ἡ λειτουργία «θὰ τὸν κορωνιάσῃ μὲ τ' ἀμάραντο στεφάνι ἔς τὴν ἁγία Σοφία». «Χαρά ἔς τον», ἐπιλέγει ἡ παράδοσις, «ποῦ θὰ λείπῃ ποῦ τὴν Πόλιν τρεῖς μέραις ποῦ θὰ ναι ὁ πέλεμος· καὶ πάλι χαρά ἔς τον κείνος ποῦ θὰ λάσῃ (λάχῃ) τρεῖς μέραις ἀφου παρτῇ καὶ πίσω. Τὸ Γιαννάκι, τὰ γγονάκι τοῦ Κωνσταντῆ, μπορεῖ νὰ (γ)εννήθηκε κι' ὄλα. Ψὸς (ποιὸς) ἐξέρει; Καὶ καλομοιρασμένη ἡ μάνα ποῦ τὸ (γ)έννησε. Οἱ ἀγγέλοι θὰ πετοῦν ἔς τὸν οὐρανὸ ποῦ θὰ φαίνεται ἐπὶ εἰκοσιπέντε μέραις ἕνας χρυσὸς σταυρός. Τὸ Γιαννάκι (γ)εννημένο πρέπει νὰ ναι τσὰ (ἔτσι) τὸ λέσιν οἱ ἀθρῶποι.»

Εἰς τὸ δημοτικὸν ἄσμα ἡ φωνὴ τοῦ ἀγγέλου παραγγέλλει νὰ μετακληθῶσιν ἐκ Φραγκιάς τρία πλοῖα, ὅπως ἀποκομισθῶσι δι' αὐτῶν τὰ ἱερά σκεύη καὶ ἡ ἁγία τράπεζα τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, διὰ τοῦ καλλίστου τῶν τριῶν, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ ὑπὸ τῶν ἀπίστων. Ἡ δὲ παράδοσις διηγεῖται, ὅτι τὸ φέρον τὴν ἁγίαν Τράπεζαν διερράγη κατὰ τὸν πλοῦν, καὶ ἡ ἁγία τράπεζα ἐδυθίσθη εἰς τὴν Προποντίδα. Ἄλλ' εἰς τὸν τόπον, ἔπου ἐδυθίσθη, ἡ θάλασσα εἶναι διαρκῶς γαλήνιος, καὶ ἂν συνταράσσεται ὑπὸ τῶν κυμάτων πέριξ, ἀναγνωρίζεται δ' ὁ τόπος ἐκ τῆς ἀναδιδομένης ἐκεῖθεν εὐωδίας. Ἄλλ' εἰς τὸ βάθος τῆς θαλάσσης ἡ ἁγία τράπεζα δὲν μένει ἀκίνητος, καὶ βαθμηδὸν προσεγγίζει πρὸς τὴν Ἡράκλειαν· ὅταν δὲ φθάσῃ μέχρι τῆς Ξηρᾶς, τότε θὰ ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ οἱ Ἑλληνες θ' ἀνακτήσωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Διάφορον ἐκθέτει τὴν τύχην τῆς ἁγίας Τραπεζῆς παραλλαγή τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος, ἐπιχωριάζουσα ἐν τῇ ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας κατεχομένη Βάρνη τῆς Θράκης. Εἰς τὸ ἄκουσμα τῆς θείας φωνῆς ἡ ἁγία Σοφία, προσωποποιουμένη εἰς ἁγίαν, θρηνεῖ, ἡ δὲ Παναγία τὴν παρηγορεῖ δι' ὑποσχέσεων. Παραλαβοῦσα δὲ τὴν ἁγίαν τράπεζαν τὴν κομίζει εἰς τὸ ἱερόν, ἔπου εἰς τὸ μέσον καίει ἀκοίμητος χρυσοῦ λυχνία.

Τὰ ἄσματα καὶ αἱ παραδόσεις ἀναφέρονται βεβαίως εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, τὴν ὁποίαν ἀνέθεσεν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὁ Ἰουστινιανός· ἀλλὰ τὸ ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων ἐκθειαζόμενον ἐξαισίου κάλλους σύνθεμα ἐκεῖνο ἐκ τιμίων ὑλῶν εἶχεν ἤδη συληθῆ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατατεμαχισθὲν εἶχε διανεμηθῆ εἰς τοὺς σκυλευτάς. Καὶ παράδοσις παλαιότερα ἐφέρετο περὶ μετακομίσεως ὑπὸ Βενετῶν, ὧν τὸ πλοῖον διερράγη εἰς τὴν Προποντίδα, μνημονευομένη εἰς τὸ δημῶδες χρονικὸν τοῦ Ψευδοδωροθέου. Ἄλλ' ὁ λαὸς τὴν παλαιὰν παράδοσιν παρήλλαξε, προσαρμόσας πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ κατάστασιν, εἰς εἰκονικὴν ἔκφρασιν τῶν πόθων του.

Ἄλλη παράδοσις, πρὸς ἣν ἐπίσης συνδέεται ἡ ἐλπίς τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ περὶ τῶν ἐν τῷ ἁγιάσματι τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰχθύων. Ἡ παράδοσις αὕτη, μεγάλην διάδοσιν ἔχουσα, φέρεται καὶ ὡς δημοτικὸν ἄσμα. Ὅταν ἐπολιόρχουν οἱ Τούρκοι τὴν Πόλιν, λέγει αὕτη, ἕνας καλόγηρος ἐτηγάνιζεν ἑπτὰ ψάρια ἔς τὸ τηγάνι. Τὰ εἶχε τηγανίσῃ ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά, καὶ ὅταν ἦταν νὰ τὰ γυρίσῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔρχεται ἕνας καὶ τοῦ λέει, πῶς πήραν οἱ Τούρκοι τὴν Πόλιν· «Ποτὲ δὲν θὰ πατήσουν τὴν Πόλιν οἱ Τούρκοι, λέγει ὁ καλόγηρος. Τότε θὰ τὸ πιστέψω αὐτό, ἂν αὐτὰ τὰ ψάρια τὰ τηγανισμένα ζωντανέψουν!» Δὲν ἀπόσωσε τὸ λόγος, καὶ τὰ ψάρια πήδησαν ἀπὸ τὸ τηγάνι ζωντανά, καὶ ἔπεσαν ἔς ἕνα νερὸ ἐκεῖ κοντά. Καὶ εἶναι ὡς τὰ σήμερα τὰ ζωντανεμένα ἐκεῖνα ψάρια ἔς τὸ Μπαλουκλί, καὶ θὰ βρίσκωνται ἐκεῖ μισοτηγανισμένα καὶ ζωντανά, ὡς νὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα νὰ πάρωμε τὴν Πόλιν. Τότε λὲν πῶς θὰ ρθῇ ἕνας ἄλλος καλόγηρος νὰ τ' ἀποτηγανίσῃ.

Οἱ ἰχθύες τῆς παραδόσεως δεικνύονται εἰς τὸ ἁγίασμα τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μακρὰν τῆς πύλης τῆς Σηλυμβρίας καὶ τῆς Πηγῆς, παρὰ τὸ ὅποιον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἦτο ἰδρυμένος ναός, κατεδαφισθεὶς μετὰ τὴν ἄλωσιν· εἶτα ἀνηγέρθη μικρὸν καὶ σχεδὸν ὑπόγειον ἐκκλησίδιον, καταστραφὲν καὶ τοῦτο τῷ 1821, μετ' οὐ πολὺ δ' ὁμοῦς ἐκτίσθη νέα μεγάλη ἐκκλησία. Διὰ τοὺς ἰχθύς ὀνομάζεται καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ ἁγίασμα διὰ τουρκικῆς λέξεως Μπαλουκλί, ἧτοι ἰχθυοφόρον.

Δημῶδεστάτη ἀφ' ἐτέρου εἶναι ἡ παράδοσις περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀποκορυφούνται οἱ πόθοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ ἐπανόδου τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου τοῦ ἔθνους καὶ τιμωρίας καὶ ἐκδικήσεως τῶν σκληρῶν δυναστῶν αὐτοῦ. Ἴδου ἡ παράδοσις αὕτη.

«Ὅταν ἦρθῃ ἡ ὥρα νὰ τουρκέψῃ ἡ Πόλις, καὶ μπῆκαν μέσα οἱ Τούρκοι, ἔτρεξεν ὁ βασιλιάς μας καβάλλα ἔς τᾶλογοῦ του νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. Ἦταν πλῆθος ἀρίφνητο ἡ Τουρκιά, χιλιάδες τὸν ἔβαλαν ἔς τὴ μέση, καὶ ἐκεῖνος χτυποῦσε καὶ ἔκρινε ἀδιάκοπα μὲ τὸ σπαθὶ του. Τότε σκοτώθη τᾶλογοῦ του,

κ' ἔπεσε κι' αὐτός. Κ' ἐκεῖ ποῦ ἕνας Ἀράπης σήκωσε τὸ σπαθί του νὰ χτυπήσῃ τὸ βασιλιά, ἦρθε ἄγγελος Κυρίου καὶ τὸν ἄρπαξε καὶ τὸν πῆγε σὲ μιὰ σπηλιά βαθιά ἔς τὴ γῆ κάτω, κοντὰ ἔς τὴ Χρυσόπορτα.

» Ἐκεῖ μένει μαρμαρωμένος ὁ βασιλιάς, καὶ καρτερεῖ τὴν ὥρα νὰ ρθῇ πάλι ὁ ἄγγελος νὰ τὸν σηκώσῃ. Οἱ Τούρκοι τὸ ξεύρουν αὐτό, μὰ δὲν μποροῦν νὰ βροῦν τὴ σπηλιά ποῦ εἶναι ὁ βασιλιάς· γι' αὐτὸ ἔχτισαν τὴν πόρτα, ποῦ ξεύρουν πῶς ἀπ' αὐτὴ θὰ ἔμπῃ ὁ βασιλιάς γιὰ νὰ τοὺς πάρῃ πίσω τὴν Πόλη. Μὰ ὅταν εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, θὰ κατεβῇ ὁ ἄγγελος ἔς τὴ σπηλιά καὶ θὰ τὸν ξεμυρμυρώσῃ, καὶ θὰ τοῦ δώσῃ ἔς τὸ χέρι πάλι τὸ σπαθί, ποῦ εἶχε ἔς τὴ μάχη. Καὶ θὰ σηκωθῇ ὁ βασιλιάς, καὶ θὰ μπῇ ἔς τὴν Πόλη ἀπὸ τὴ Χρυσόπορτα, καὶ κυνηγῶντας μὲ τὰ φουσαῖτα του τοὺς Τούρκους, θὰ τοὺς διώξῃ ὡς τὴ Κόκκινη Μηλιά. Καὶ θὰ γίνῃ μεγάλος σκοτωμός, ποῦ θὰ κολυμπήσῃ τὸ μουσκάρι ἔς τὸ αἷμα.»

Ἡ παράδοσις αὕτη ἤρχισε σχηματιζομένη εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ἀναγινώσκοντες τὰ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀναφερόμενα θρυλήματα περὶ τῆς τύχης τοῦ τελευταίου βασιλέως, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τρόπον τινὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν διάπλασιν αὐτῆς. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου ἐπεκράτει ἀμφιβολία· ἄλλοι μὲν ἔλεγον ὅτι ἔφυγεν, ἐπιβάς φραγκικοῦ πλοίου, ἄλλοι ὅτι ἔμεινε κεκρυμμένος ἐν τῇ πόλει, ἄλλοι ὅτι ἔπεσε μαχόμενος. Ὁ σύγχρονος ποιητὴς τοῦ *Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ἀναφέρων τὰς διαδόσεις ταύτας, προσθέτει καὶ τὴν ψήμην, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔζη, ἀποκρυβείς ὑπὸ θείας δυνάμεως. Ὅθεν τὴν ἐπαύριον τῆς ἀλώσεως φαίνεται ὑποφώσκουσα ἢ ἐλπίς τῆς ἀνακτήσεως καὶ ἐδραιουμένη ἢ πίστις περὶ μελλούσης σωτηρίας. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς δὲν ἐπίστευσε τὴν ψευδῆ ψήμην περὶ φυγῆς τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ἐπανέλαβε τὸ ἀληθὲς γεγονός τῆς ἡρωϊκῆς ἀμύνης αὐτοῦ, ὅπερ ἐν τούτῳ μόνον παρήλλαξεν, ὅτι ἐπανώρθωσε τὴν συμφορὰν, πλάσας ὅτι δὲν ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ μάχῃ, ἀλλ' ἐσώθη θαυμασίως ἀναρπαγείς ὑπὸ τῆς δεξιᾶς τοῦ Κυρίου, ὅστις τὸν ἀπέκρυψεν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀνθρώπων, ἐπιφυλάσσων αὐτὸν διὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνορθώσεως καὶ τῆς τιμωρίας τῶν δεινῶν, ὅσα ὑπέστη. Παραλαβὼν δὲ ὁ λαὸς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ διάφορα συγγενῆ στοιχεῖα, ἀπήρτισε διὰ τῆς φαντασίας του νέαν παράδοσιν συμβολίζουσαν τὰς ἐλπίδας του.

Ἐν τῶν στοιχείων τούτων εἶναι ἡ ἀπιστία περὶ τοῦ θανάτου ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ δὴ ἡγεμόνος, ἐξ οὗ πᾶσαι τοῦ λαοῦ αἱ ἐλπίδες ἐξαρτῶνται, ἀν μάλιστα δὲν πρόκεινται ἀρίθμηλα μαρτύρια τῆς συμφορᾶς. Βλέπων ἀποτόμως συντριβομένης τὰς ἐλπίδας του, ὁ λαὸς ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος, καὶ στερρῶς ἐχόμενος καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀμφιβολιῶν, πιστεύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἶναι πρόσκαιρος καὶ ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ποτέ, ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα συμφώ-

νως πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ του. Ὅσοῦτο πολυάριθμα εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν τοιούτων παραδόσεων, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι πᾶς λαὸς ἔχων ἱστορικὴν συνείδησιν διατηρεῖ τὴν πίστιν περὶ τῆς ἐπανόδου νεκροῦ τινος ἥρωος, ὅστις θ' ἀναδειχθῆ ὁ μέλλων σωτὴρ αὐτοῦ. Καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν στιγμαῖς μεγάλων κινδύνων προσεδόκων τὰ πλήθη τὴν σωτηρίαν ἐκ τῆς θαυμασίας ἀναδύσεως ἡρωϊκοῦ βασιλέως, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' ἢ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Ἐτερον δὲ σημαντικὸν στοιχεῖον εἶναι χρησιμοὶ καὶ προρρήσεις, οἵτινες λογίαν ἔχοντες τὴν προέλευσιν εἰσεχώρησαν καὶ διεδόθησαν παρὰ τῷ λαῷ. Οἱ πλεῖστοι τούτων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς προφητείας περὶ ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου, προλέγουσι περὶ βασιλείας ἀνδρὸς πένητος, ὅστις ἐν δικαιοσύνη βασιλεύων μέλλει νὰ φέρῃ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, νὰ ταπεινώσῃ τοὺς Ἀγαρηνοὺς καὶ νὰ καταδιώξῃ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἰσμαηλίτας. Ὁ σωτὴρ τοῦ ἔθνους ἐν αὐτοῖς παρίσταται ὡς ἀνὴρ ἄσημος, ἀπέριττος καὶ πενιχρός, νομιζόμενος νεκρός.

Ὅλως διάφορον εἰκόνα τοῦ σωτήρος παρέχει ἡ δημῶδης παράδοσις. Καίτοι δὲ χρησιμοὶ καὶ παραδόσεις τὴν αὐτὴν ἔχουσι ἀφετηρίαν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, καὶ ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμπίπτουσιν, ἀλλ' ὅμως αὐταί, ἀκραιφνὲς οὖσαι τοῦ λαοῦ ἔργον, ἔχουσι ποιητικὸν κάλλος, τοῦ ὁποῦ ἄμειροῦσιν οἱ ὑπὸ λογίων ποιηθέντες χρησιμοὶ, οἱ πολλαχοῦ ἐμφαίνοντες τὴν ἐπήρειαν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἐπιτηδεύοντες ρητορικοὺς τρόπους καὶ ἀπειρόκαλον χρησιμωδικὴν ἀσάφειαν. Ὁ σωτὴρ τοῦ ἔθνους κατὰ τὰς παραδόσεις δὲν εἶναι ὁ ρακένδυτος τοῦ χρησιμοῦ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἡρωϊκῶς μέχρι ἐσχάτων προμαχήσας τοῦ ἔθνους τελευταῖος βασιλεὺς αὐτοῦ, καὶ δὲν παρίσταται διατελῶν ἐν τῇ ἀορίστῃ καταστάσει ὕπνου καὶ νεκροφανείας· ἀντὶ τούτου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὗρε τὸ ποιητικώτατον πλάσμα τοῦ μαρμαρωμένου βασιλέως. Ὡς δὲ τὸ πάλαι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ μεγάλοι τεχνίται ἐνεφύσησαν πνοὴν ζωῆς εἰς τὰ μάρμαρα καὶ προσέδωκαν εἰς αὐτὰ ἀθανασία, οὕτως ἐπλασεν ὅτι θεία τις δύναμις θ' ἀποδώσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὸ μαρμαρωθὲν σῶμα τοῦ βασιλέως, ἵνα ἐγερθῆ οὗτος τιμωρὸς τῶν παθημάτων τοῦ ἔθνους.

Ὅριον, μέχρι τοῦ ὁποῦ θὰ ἐκδιώξῃ ὁ βασιλεὺς τοὺς Τούρκους, ἀναφέρει ἡ παράδοσις τὴν Κόκκινην Μηλιάν. Εἶναι δὲ γνωστότατον εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας τὸ ὄνομα τοῦ τόπου τούτου, ὡς ἐσχάτου καταφυγίου τῶν Τούρκων. Πρὸς τοῦτο ἀντιστοιχεῖ τὸ Μονοδένδριον τῶν πρὸ τῆς ἀλώσεως Ἑλλήνων, ὁ τόπος μέχρι τοῦ ὁποῦ ἐμελλον νὰ ἐκδιωχθῶσιν ὑπὸ τοῦ πένητος ἀνδρὸς οἱ Ἀγαρηνοί. Τὸ Μονοδένδριον ἐθεωρεῖτο ὡς πατὴρ τῶν Τούρκων, ὁμοίως δὲ ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς πιστεύει ὅτι ἡ Κόκκινη Μηλιά εἶναι ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν Τούρκων ἢ ἡ πατὴρ τοῦ Μωάμεθ.

Παρὰ τοὺς διαπλασθέντας ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει, καὶ ἄλλοι πολ-

λοι χρησμοί καὶ προφητεῖαι, λογίας προελεύσεως, διεδίδοντο εὐρέως παρὰ τῷ λαῷ, δσάκις μάλιστα συνέβαινε περιστατικόν τι ν' ἀναπτέρωση τὰς ἐλπίδας του καὶ νὰ κρτύνη τὴν πίστιν του περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Οἱ χρησμοὶ περὶ τῆς τύχης λαῶν ἦσαν μὲν καὶ εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην κατὰ τὸν μεσαίωνα συνήθεις, καὶ περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν γενικὴ ἐκράτει πεποίθησις, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν τὸ Βυζαντινὸν κράτος διακρίνεται διὰ τὴν πλουσίαν παραγωγὴν τῆς προφητικῆς φιλολογίας, οὐχὶ σπανίως δὲ συνετέλεσεν ἡ πίστις εἰς ταύτην νὰ ἔχη ἰσχυρὰν ροπὴν εἰς τὰ πράγματα τοῦ κράτους. Ὅθεν οὐδόλως ἄπορον ὅτι καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἐστείρευσεν ὀλοσχερῶς ἡ παραγωγὴ, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἡ σύνταξις προρρήσεων κατὰ τὸ πλεῖστον παραμυθητικῶν καὶ εὐελπίδων. Ἐρμηνεῖται τῆς ἀποκαλύψεως, τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, προσαρμοζόμενα: ἐκάστοτε πρὸς τοὺς καιροὺς, παντοῖαι προφητικαὶ δράσεις καὶ ὀπτασίαι, χρησμοὶ ψευδεπίγραφοι, φερόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα πατριαρχῶν, ἐπισκόπων καὶ βασιλέων, ἐκυκλοφοροῦντο εἰς χειρόγραφα, ὧν πολυπληθῆ διεσώθησαν μέχρι τῆς σήμερον.

*Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ παρατηρουμένη τροπὴ εἰς τὴν προφητικὴν φιλολογίαν, ἧτις μετὰ τὴν ἄλωσιν προσλαμβάνει χαρακτῆρα διάφορον τῆς παλαιότερας, διαπνεομένη ὑπὸ ἰσχυρᾶς πνοῆς αἰσιοδοξίας. Δὲν εἶναι πλέον μάντις κακῶν, ὡς ἄλλη Κασάνδρα ὄλεθρον καὶ καταστροφὰς προμηνύουσα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνέχει ἐπαγγελίας αἰσίων γεγονότων καὶ κρείσσονος τύχης. Ἰδίως καταφαίνεται ἡ διαφορὰ πρὸς τὰς προτέρας προρρήσεις ἐν τῷ χαρακτηρισμῷ τῶν ἐθνῶν, πρὸς ἃ προλέγεται συνάφεια ἢ ἀντίθεσις τοῦ ἐλληνικοῦ. Τὰ ξανθὰ γένη, ἅτινα ἐν τοῖς παλαιότεροις χρησμοῖς παρίστανται ὡς ἐχθρικὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐν τοῖς χρησμοῖς τούτοις φέρονται ὡς ἐξημερωθέντα καὶ σύμμαχα. Ἐκεῖνοι μὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τὰ λατινικὰ ἔθνη τῆς Δύσεως, οἱ δὲ μεταγενέστεροι χρησμοὶ ὑπαίνισσονται τοὺς Ρώσους. Διότι ἤδη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 17' αἰῶνος αἱ προσδοκίαι τῶν Ἑλλήνων ἤρχισαν στρεφόμεναι πρὸς τὴν αὐξουσαν ὀσημέραι δύναμιν τῶν Ρώσων, διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν κατὰ Μουσουλμάνων, ἴσως δὲ καὶ διὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου πατριαρχεῖου ρωσικοῦ ἐν Μόσχᾳ. Αἱ ἐλπίδες δὲ τῶν Ἑλλήνων ἤρχισαν ἀπὸ τῆς βασιλείας Πέτρου τοῦ μεγάλου ὑποθαλπόμεναι ἐπιτηδεῖως καὶ ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἐν ἔτει 1698 ἐξεδόθη ἐν Augsburg, ὑπὸ Stanislas Reinter von Axtelmeier συντεθέν, βιβλίον ἐξιστοροῦν ἐν συντόμῳ τὴν αὐξουσαν ἀκμὴν τῆς Ρωσίας ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Πέτρον, τὸν προωρισμένον ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ καταλάβῃ τὴν ἀνατολικὴν βασιλείαν καὶ μετ' αὐτῆς καὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, —κατὰ τὸν τύπον δηλ. τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ὅπου ὁ Πέτρος καταργήσας τὸ ἐν Μόσχᾳ πατριαρχεῖον ἔγινεν αὐτὸς πραγματικὸς ἀρχηγὸς καὶ κύριος τῆς ρωσικῆς

ἐκκλησίας. Τὸ βιβλίον τοῦτο, τὸ ὅποιον ἐγράφη προδήλω; κατὰ ρωσικὴν εἰσήγησιν, μετεφράσθη ἑλληνιστὶ κατὰ προσταγὴν τοῦ βοεβόδα τῆς Βλαχίας Ἰω. Βασσαράδα καὶ ἐτυπώθη τὸ αὐτὸ ἔτος 1698 ἐν Τριγοβύστῳ τῆς Βλαχίας, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Προγνωστικὸν τῶν Μοσκόβων». Ἡ πρόρρησις περὶ τῆς κατὰ θεῖαν ἐπαγγελίαν ἀνακρήσεως εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ «δεδοξασμένου αὐτοκράτορος Πέτρου Ἀλεξιοβίτζη τοῦ κραταιοτάτου», ἡ πρόρρησις αὕτη εἶναι ἀναγεγραμμένη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ προμετωπίδι τοῦ βιβλίου.

Τὴν ρωσικὴν συνεργίαν ἀναγνωρίζομεν εὐκόλως καὶ εἰς προφητείαν παρεμβεβλημένην εἰς τὸν δημοτικώτατον Ἀγαθάγγελον. Ὁ Ἀγαθάγγελος, ἡ ὡς ἐπιγράφεται, «Χρησμὸς ἦτοι προφητεία τοῦ μακαρίου ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου» ἢ «Ὀπτασία Ἀγαθαγγέλου», εἶναι βιβλίον συντεταγμένον ἀτέχνως κατὰ μίμησιν τῶν προφητῶν τῆς Βίβλου καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου καὶ προλέγον ὁρῶν εἰς γλώσσαν μιξοβάρβαρον τὰς τύχας τῶν δυτικῶν καὶ βορείων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, ἐνιαχοῦ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τῷ προλόγῳ δηλοῦται ὅτι συνεγράφη τὸ πρῶτον ἑλληνιστὶ τῷ 1279 ἐν Μεσσήνῃ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰερωνύμου Ἀγαθαγγέλου, μεταφρασθὲν δ' ἰταλιστὶ ἐτυπώθη ἐν Μιλάνῳ τῷ 1555, ἐκ δὲ τῆς ἰταλικῆς μετηνέχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐν ἔτει 1751 ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου Πολυειδοῦς, ὅστις ἐν προτασσομένῃ τοῦ βιβλίου προσφωνητικῇ ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐκδόσιν τοῦ 1708. Ἄλλ' αἱ δηλώσεις αὗται περὶ συγγραφῆς καὶ ἐκδόσεων τοῦ βιβλίου εἶναι πεπλασμένα, αὐτὸ δὲ τὸ κείμενον τῆς ὀπτασίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ἀναφερόμενον εἰς γεγονότα ἱστορικὰ τῶν ἀρχῶν κυρίως τοῦ ΙΗ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1745, ἐλέγχει ὡς συγγραφέα αὐτὸν τὸν ὡς μεταφραστὴν παρουσιαζόμενον Πολυειδῆ· ἦτο δ' οὗτος ἀνὴρ πολυμαθής, γράψας ἐκκλησιαστικὰ τινὰ συγγράμματα, ὧν ἐν εἰς λατινικὴν καὶ γερμανικὴν γλώσσαν, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διατρίψας ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις τῆς δυτικῆς καὶ τῆς βορείου Εὐρώπης. Τὸ ἔργον τοῦ ἐξεδόθη ἄνωνύμως ἐν Λιψία, πιθανῶς κατὰ τὸ 1751 ἢ μικρὸν ὕστερον· τῆς σπανιωτάτης ἐκδόσεως ταύτης ἐν μόνον ἀντίτυπον εἶναι γνωστόν, ἀλλ' ὁ Ἀγαθάγγελος καὶ προτῶ ἐκδοθῶσιν ἄλλαι ἐκδόσεις αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἱδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἦτο γνωσιότατος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκ χειρογράφων, διότι πολυπληθῆ ἐφέροντο ἀντίγραφα αὐτοῦ μάλιστα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΗ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀγαθαγγέλου κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ πρὸς τοὺς παπιστὰς μίσους, ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις τοῦ καταφαίνεται· διότι κατὰ τῆς Ρώμης ἰδίᾳ ἐκτοξεύει πικρότατα βέλη, ἐπιχαίρων ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς αὐτῆς, καὶ ἐκ τῆς αἰρετικῆς Γερμανίας, ἧς ταχεῖαν ἐλπίζει τὴν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπάνοδον, ἀπεκδέχεται τὴν ταπείνωσιν τῆς

λατινικῆς ἀλαζονείας καὶ ἐπάρσεως. Αἱ προρρήσεις του περιστρέφονται εἰς τὰς τύχας τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν, μετὰ βραχεῖς δ' ὑπαινιγμοὺς σπουδαιότητων τινῶν γεγονότων τοῦ ΙΣ' καὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐνδιατρίβει ἐκτενέστερον εἰς τὰ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα μέχρι τοῦ 1745. Πάντα τὰ γεγονότα ταῦτα περικαλύπτονται δι' ἀλληγορικῆς γλώσσης καὶ προφητικοῦ μυστηρίου, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀτελῶς, ὥστε δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῶσι τὰ ἀποκρυπτόμενα ὀνόματα καὶ πράγματα. Περὶ τῆς τύχης τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὀμιλεῖ διὰ βραχυτάτων καὶ ὀλιγῶς ἐν παρόδῳ. Ἐν ἀρχῇ μὲν προλέγει τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους: «Κωνσταντῖνος ἤρξατο καὶ Κωνσταντῖνος ἀπολέσει τῆς Ἀνατολῆς τὸ βυζαντινὸν βασίλειον.» μετὰ θαυμαστῆς δ' ἀκριθείας ὀρίζει ἀφελέστατα καὶ τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς· προλέγει δὲ καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ὡς μέλλουσαν νὰ συντελεσθῇ κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα, καὶ δὴ μετὰ συμπλήρωσιν τετρακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ταῦτα καὶ μόνα μετὰ μιᾶς ἀποστροφῆς πρὸς τὴν τάλαιναν Ἀνατολὴν ἐν τῇ τρίτῳ κεφαλαίῳ εἶναι τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ Ἀγαθαγγέλιῳ εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν ὑπάρχει ἐν τῇ Ε' κεφαλαίῳ παρέμβλημα ρωσικῆς χειρὸς, ἀνατυπωθὲν καὶ εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἐκδόσεις, ἀλλ' ἑλλείπον ἐκ τῶν πλείστων χειρογράφων. Τὸ παρέμβλημα τοῦτο ὀμιλεῖ περὶ Ρώσου αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος μέλλει ν' ἀπλώσῃ εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ νικηφόρον σημεῖον τοῦ Χριστοῦ καὶ ν' ἀφανίσῃ τὴν δύναμιν τῶν Ἰσμαηλιτῶν. Ἡ προφητεία εἶναι σαφῆς καὶ εὐνόητος· ὡσεὶ ἐφοβεῖτο ὁ ψευδογράφος μὴ παρανοηθῇ ἡ προφητεία, ἀντὶ τῶν ἀποκαλυπτικῶν εἰκόνων, ὧν βρίθκει τὸ κείμενον, ἔθεσεν ἀπροκαλύπτως «ὁ τῶν Ρώσων μονάρχης», μεθ' ἧς ἀναφέρει τὴν σειρὰν τῶν βασιλείων ἐν Ρωσίᾳ, ὀνομαστὶ μνημονεύων τινὰς τῶν βασιλέων· ἀκριδέστατα πάντα μέχρι τῆς υἱοθεσίας τοῦ Πέτρου Θεοδώροβιτς ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ τῇ 1742· ἀλλὰ διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ἀναφέρει ἀνύπαρκτα ὀνόματα Ρώσων αὐτοκρατόρων, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι τὸ παρέμβλημα ἔγινε πρὸ τοῦ θανάτου τῆς Ἐλισάβετ (1760).

Ἦρκεισεν ἡ προφητεία ἡ σαφῆς καὶ ἀπερίφραστος περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα καὶ τὸ οὐχ ἦττον αἴσια μὴνῶν φιλόρωσον παρέμβλημα διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἀγαθάγγελον προσφιλὲς βιβλίον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἀρῶμενον ἐξ αὐτοῦ παραμυθίαν καὶ ἐλπίδα. Ὁ Ἀγαθάγγελος ἔσχεν οὐχὶ ἀναξίαν λόγου ροπὴν πρὸς ἀναρρίψισιν τοῦ φρονήματος τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δουλείας, εἶναι δ' ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐπέρρωσε τὰς ἐλπίδας τοῦ ἔθνους περὶ ἀπελευθερώσεως καὶ ἀνακτήσεως τῆς πατρίου χώρας. Ἡ πίστις περὶ τοῦ ἀψευδοῦς τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου διετετήθη καὶ μετὰ τὴν ἔδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, μὲν καὶ βραδέως ἀπαμβλυνθεῖσα μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ὅτε μετὰ τῶν ρωσικῶν ἠττῶν συνέπεσε καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν τετρακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν ἔτασεν ὡς χρόνον τῆς

ἀπελευθερώσεως. Οὐδὲν ἦτιον καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ὁ λαὸς πρὸς κύρωσιν τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων ἐνίοτε ἐπάγεται «τὸ λένε τὰ χαρτιά μας κι' ὁ Ἄγαθάγγελος», ὑπάρχουσι δ' ἀκόμη καὶ εὐάριθμοὶ τινες Ἄγαθαγγελισταί, οἱ μετὰ πεποιθήσεως ἀνακηρύσσοντες τὸ ἀψευδὲς τῶν χρησμῶν, καὶ ἐκδίδονται νέαι δημῶδεις ἐκδόσεις, ἐνίοτε δὲ καὶ νέαι ἐρμηνεῖαι τῆς «Ὀπτασίας τοῦ Ἄγαθαγγέλου».

Λέγοντες δὲ τὰ χαρτιά μας, ἐννοοῦσι περιληπτικῶς, πλὴν τοῦ Ἄγαθαγγέλου καὶ τᾶλλα προφητικὰ βιβλία, τὰ ὅποια ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην καὶ ὡς θεῖαν παραμυθίαν ἐτήρει τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς δουλείας. Τὰ κυριώτατα τούτων εἶναι χρησμοὶ φερόμενοι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, τοῦ Μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου Πατάρων, τοῦ πατριάρχου Ταρσίου, τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως, εἰς οὓς προστίθενται καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν χρησμῶν τούτων καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ταῦτα ὀλίγιστοι βεβαίως τῶν λογιωτέρων ἀνεγίνωσκον, ἀλλὰ μετέδιδον εἰς τὸν λαόν, προθύμως ἀκούοντα καὶ ἄδιστακτως πιστεύοντα αὐτά. Ἐνδοιασμοὶ καὶ ἀντιρρήσεις σπανιώτατα προεβάλλοντο, καὶ αὐταὶ ἢ δὲν ἔφθανον μέχρι τοῦ λαοῦ ἢ κατ' οὐδὲν ἴσχυον νὰ διασειῶσι τὴν ἀκράδαντον πίστιν του. Τινές, ὡς ὁ ἐπίσκοπος Μυρέων Ματθαῖος (τῷ 1618), ὤκτιρον τὸ ἔθνος, ὡς ἐξαρτῶν τὰς ἐλπίδας του ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν χρησμῶν καὶ ψευδοπροφητειῶν. Ἄλλοι πάλιν, ὡς μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ Ἀναστάσιος ὁ Γ' Ὀρδῖος καὶ ὁ Καισάριος Δαπόντες, δὲν ἀπέκρυπτον τὰς ἀμφιβολίας των περὶ πραγματώσεως τῶν ἐπαγγελιῶν μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῶν ἐλπίδων, τὰς ὁποίας ἐστήριζον εἰς τοὺς πολέμους τῶν Ρώσων πρὸς τοὺς Τούρκους.

Ἄλλ' ἢ πίστις εἶχε ριζωθῆ πλεον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἐνεφαίνετο αὕτη εἰς παντοίας ἐκδηλώσεις τοῦ βίου. Εἰς βυυκαλήμματα ὑπέσχοντο εἰς τὰ βρέφη, ὅτι ἔταν θὰ μεγαλώσουν θὰ λειτουργηθοῦν εἰς τὴν Ἄγιαν Σοφίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἰς γαμήλια ἄσματα διευποδοτο ἢ εὐχή, ὅπως ὁ πρῶτος τοῦ γάμου βλαστὸς διώξῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Κόκκινη Μηλιά. Ἐκεῖ ἐκαυχᾶτο, ὅτι θὰ στείλῃ τοὺς Τούρκους καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1769 Δαυκαλογιάννης. Εἰς ἐν δημοτικὸν ἄσμα τοῦ 1854 ἀναφέρονται αἱ προφητεῖαι περὶ ἐπικειμένης καταστροφῆς τῶν Τούρκων: «Μέσ' ἔς τὰ χαρτιά μας βρίσκομε, πῶς θὰ ξεδγῇ ὁ Τούρκος». Καὶ εἰς πᾶσαν πολεμικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, κατὰ τὸ 1854, κατὰ τὰς κρητικὰς ἐπαναστάσεις, κατὰ τὸ 1878, τὸ 1886, τὸ 1897, τὸ 1912 ἀνεγούοντο αἱ ἐκδηλώσεις τῆς πεποιθήσεως ταύτης εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα.

Ἰδίως δὲ ἢ πίστις εἰς τὰς περὶ αἰετοῦ μέλλοντος προφητείας ἦτο σημαντικώτατον ἐφόδιον εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ 1821. Τινές τῶν ἱστορικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀναγνωρίζουσι τὴν μεγάλην ῥοπήν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἢ ὀπτασία τοῦ Ἄγαθαγγέλου καὶ αἱ ἄλλαι ὅμοιαι προ-

ρήσεις, ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προσιωνίζουσαι προσεχῆ τὴν μεταβολὴν τῆς τύχης αὐτοῦ καὶ ἐνθαρρύνουσαι οὕτω περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Τοῦτο δὲν διέλαθε καὶ τὸν Τοῦρκον Βαχίτ πασᾶν, τοποτηρητὴν τῆς Χίου κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐν τῇ νήσῳ σφαγῶν, ὅστις ἐν ὑπομνήματί του παρατηρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες «πεπεισμένοι καὶ βοσκόμενοι ἀνέκαθεν ἐκ τινῶν παμπαλαίων χρησίων, ὅτι ἐπέστη ὁ χρόνος τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», προέβησαν εἰς τὸ κίνημα αὐτῶν.

Τὴν βαθεῖαν πίστιν εἰς τὴν παλινόρθωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους παραστατικώτατα ἐκφράζει μία δημώδης παράδοσις τῆς Σπάρτης, τὴν ὁποίαν ἐπιτραπήτω ὑμῖν νὰ θέσωμεν ὡς κατακλειδα τοῦ ἀρθροῦ τούτου. Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς ὑπερμεγέθη κυπάρισσον ἐπὶ τινος ὑψώματος παρὰ τὸν Μυστρᾶν, τὴν ὁποίαν εἶδε καὶ ἐθαύμασεν ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Edward Dodwell κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀλλ' ἡ ὁποία κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς πρό τινῶν ἐτῶν μόλις. Ἡ παράδοσις ἔχει ὡς ἐξῆς :

«Αὐτὸ τὸ κυπαρίσσι ἔχει τὴν ἱστορίαν του. Ἐπὶ Τουρκίας ἕνας πασιᾶς πῆγε ἔς αὐτὴ τὴν θέσιν νὰ διασκεδάσῃ. Ἔβαλε καὶ τοῦ ψησαν ἕνα σφαχτόν· καὶ κάθησε κ' ἔφαγε. Εἶχε μαζί του καὶ ἕνα βοσκό, ἕνα νέο παλληκάρι χριστιανόπουλο, καὶ τὸν ὑπηρετοῦσε. Γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸ παιδί, ποῦ ἔρρηξε τὴν ματιὰ του καὶ παρατήρησε ἐκεῖνο τὸ ὄρατο θέαμα, τὸν κάμπο μὲ τοὺς πρασινάδαϊς καὶ τᾶψθονα νερά, καὶ τὰ βουνὰ γύρω, τὸν ἔπιασε τὸ παράπονον κ' ἀναστενάξε. Τὸ εἶδε ὁ πασιᾶς καὶ τὸν ῥώτη : «Μπρὲ Ῥωμιέ, τί ἔχεις κ' ἀναστενάξεις ; —Τί νὰ χω, πασιᾶ μου, τοῦ λέει, συλλογίζομαι πῶς ὄλα αὐτὰ τὰ μέρη ἦταν δικά μας μιὰ φορὰ καὶ μᾶς τὰ πήρατε· μὰ τὸ λένε τὰ χαρτιά μας καὶ ἔχω τὴν ἐλπίδα μου ἔς τὸ θεό, πῶς μὲ καιρὸ πάλι δικά μας θὰ γίνουν». Ὁ πασιᾶς ἐθύμωσε. «Μωρέ, τί τσαμπουνᾶς αὐτοῦ ;» τοῦ λέγει· καὶ ἀρπάζει τὴν ξύλινην σουβλα, ποῦ εἶχαν ψήσῃ τᾶρνι, καὶ τὴν καρφώνει ἔς τὴν γῆν. «Νά, τὸ βλέπεις αὐτό ; λέγει. Ἄν αὐτὸ τὸ ξερό παλοῦκι βγάλῃ κλαριά, τότες νὰ χετε ἐλπίδα πῶς θὰ ξαναπάρετε πίσω αὐτὰ τὰ μέρη». Τὴν ἄλλη μέρα ἡ σουβλα ἐρρίζωσε ἔς τὴν γῆν καὶ ξανάβλάστησε καὶ φούντωσε καὶ θέριασε, κ' ἐγινε τὸ κυπαρίσσι ποῦ ἐγνωρίζαμε. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πασιᾶς ἔχωσε τὴν σουβλα ἔς τὴν γῆν ἀπὸ τὴν μύτη, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κορφή, ἔβγαλε τὸ κυπαρίσσι τὰ κλαριά του γερμένα πρὸς τὰ κάτω, ἐγινε θηλυκὸ κυπαρίσσι».

ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ *

Ἡ ὄπτασία τοῦ Ἀγαθαγγέλου διαιρεῖται εἰς κεφάλαια δέκα· ἐν τῇ πρώτῃ προλέγεται ἡ κατάλυσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους· «Κωνσταντῖνος ἤρξατο καὶ Κωνσταντῖνος ἀπολέσει τῆς Ἀνατολῆς τὸ Βυζαντινὸν βασίλειον»· μετὰ θαυμαστῆς δ' ἀφελείας ὀρίζεται ἀκριβέστατα καὶ τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς. Αἱ προρρήσεις περιστρέφονται εἰς γεγονότα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς· εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐν Κάδῳ (ἤτοι ἐν Γάνδῃ) γεννηθέντος υἱοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἤτοι Καρόλου τοῦ Ε', εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Λουθήρου, εἰς τὴν παραίτησιν τοῦ Καρόλου τοῦ Ε', εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ὡς βασιλέως τῆς Ἰσπανίας καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Φερδινάνδου ὡς αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, εἰς τὴν ἀπόσβεσιν τοῦ Ἀψβουργικοῦ οἴκου διὰ τοῦ θανάτου τῶν δύο τελευταίων ἀρρένων ἀπογόνων αὐτοῦ, ἤτοι Καρόλου τοῦ Β' (1700) καὶ Καρόλου τοῦ Γ' (1740) καὶ εἰς τὴν ἀνάρρησιν τῆς θυγατρὸς τοῦ τελευταίου τούτου Μαρίας Θηρεσίας εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον. Ἐν κεφ. Β' Γ' καὶ Δ' λόγος γίνεται περὶ Γερμανίας, πρὸς ἣν καίπερ ἀίρετικὴν συμπαθεῖ ὁ γράψας, καὶ περὶ τῆς ἐχθίστης Ῥώμης. Ἐν τῷ Ε' κεφαλαίῳ ἀναφέρονται τὰ κατὰ Πέτρον τὸν μέγαν, οἱ πόλεμοι αὐτοῦ πρὸς Κάρολον τὸν ΙΒ' καὶ τοὺς Τούρκους (1713) οἱ γάμοι τοῦ μετὰ τῆς Αἰκατερίνης τῆς Α', ἣν φαίνεται βδελυσσόμενος ὁ Ἀγαθάγγελος, καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ (1723). Εἶτα δὲ ἡ ἐκλογὴ ὡς αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας τοῦ Βαυαροῦ Καρόλου τοῦ Ζ' (1742). Εἶναι δ' αὕτη ἡ περικοπὴ («κυρώσει Παδάρῳ τὸ ἱμπερίον» κλπ.) ἡ ἀσφαλῆς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος θεωρουμένη πρόρρησις τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ ἢ τοῦλάχιστον τῆς δυναστείας του εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μεθ' οὗ μεταβαίνει εἰς τὴν ταπείνωσιν τῆς Γαλλίας διὰ τῆς ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Πολωνίας Αὐγούστου τοῦ Γ' (1753) καὶ τῆς κυρώσεως ταύτης διὰ τῆς ἐν Βιέννῃ εἰρήνης, καὶ εἰς τὸν γάμον τῆς ἀδελφῆς Καρόλου τοῦ ΙΒ' Οὐλρίκης μετὰ τοῦ πρίγκηπος τοῦ Ἑσσην Κάσσελ. Τὰ κεφ. Α' καὶ Ζ' ἀναφέρονται εἰς τὸν αὐστριακὸν περὶ διαδοχῆς πόλεμον, παρεντιθεμένου καὶ ὑπαινιγμοῦ περὶ διαρκείας τῆς βασιλείας καὶ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Ζ', συμβάντος τῇ 1745. Τὸ Η' κεφ. πραγματεύεται περὶ ρωσικῶν πραγμάτων, τὸ Θ' περὶ τῶν πολωνικῶν καὶ τὸ τελευταῖον περὶ τῶν γερμανικῶν.

*) Ἀπόσπασμα τοῦ ἄρθρου Ἀγαθάγγελος ἐν Ἐγκυκλοπαίδ. λεξικῷ 1890 Α' σ. 84.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΩΝ*

Πρὸ ἑνὸς αἰῶνος Γερμανὸς τις περιηγητὴς, ὅστις ἐξήλωσε τὴν φήμην μισέλληνος ἐν χρόνοις καθ' οὓς τὰ παθήματα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους μόνον τὴν ἀγάπην ἢ τοῦλάχιστον τὴν συμπάθειαν πρὸς αὐτὸ ἠδύνατο νὰ κινήσωσιν, ὁ περιηγητὴς τοῦ ὁποίου ἐστιγμάτισε τὴν κακὴν πίστιν ὁ Κοραΐς, ἐλέγξας τὰς ἀδίκους καὶ πεπλανημένας κρίσεις του, ἔλεγε περὶ τῶν Ἑλλήνων, ὅτι εἶναι ὁ δεισιδαιμονέστατος τῶν λαῶν τῆς γῆς. Ἡ ρῆσις αὕτη τοῦ πικροχόλου Γερμανοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ παντελῶς ἀνυπόστατος· ἐν μέρει εἶναι ἀκριθής, καθόλου δ' ὅμως καὶ ἀπολύτως ἐκφερομένη ἀνακριβε- 158
στάτη. Εἶναι ἀκριθής, ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ συγκριθῆ πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους, ἢ τοὺς ὀπωσδήποτε τυχόντας μορφώσεώς τινος ἄνδρας τῶν ἄλλων ἔθνων· αἱ δεισιδαιμονίαι αὐτοῦ τότε δυσάρεστον ἐμποιοῦσιν αἰσθησιν, θὰ ἐδίσταζε δέ τις νὰ κατατάξῃ αὐτὸν μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Ἄλλ' ἂν συγκριθῆ ὁ ἑλληνικὸς πρὸς οἰονδήποτε τῶν ἄλλων λαῶν, ἀδικαιολόγητος καταφαίνεται ἡ μομφή. Διότι πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ λαοὶ τῆς γῆς εἶναι δεισιδαιμονέστατοι.

Τῆς δεισιδαιμονίας τὸ κράτος εἶναι εὐρύτατον, ἀπέραντον. Ἀπὸ τῶν αἰωνίων πάγων τῆς Γροελανδίας καὶ τῆς Λαπωνίας μέχρι τῶν διακεκαυμένων πεδιάδων τῆς Ἀφρικῆς, ἀπὸ τῆς Ἰαπωνίας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν τῆς Ὠκεανίας οἱ ἄγριοι καὶ τῆς Ἀμερικῆς οἱ αὐτόχθονες Ἰνδοὶ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἄπαικοι, χιλιάδες λαῶν ὑπεΐκουσιν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς κοσμοκράτορος δεσποίνης, ἀποπύοντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως. Κατὰ ποσὸν οὐδεμίᾳ διαφορᾷ παρ' ἐκάστοις τῶν λαῶν τούτων· ἢ διαφορᾷ ἐγκρατεῖται μόνον ἐν τῷ ποιῷ, ἐν τῇ ἐντάσει ὅς εἰπείν τῆς δεισιδαιμονίας.

Παρὰ τοῖς ἀγρίοις λαοῖς ἡ δεισιδαιμονία διατηρεῖ τὴν στυγνὴν αὐτῆς ὄψιν, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰδεχθής, βδελυρά, ἀποτρόπαιος· παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις προσλαμβάνει χαρακτήρα ἠπιώτερον, καθίσταται ἰλαρωτέρα, συνήθως εἶναι παιγνιώδης, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκίνδυνος. Ὄταν ὁ ἄγριος τῆς Νέας Ζηλανδίας τρώγῃ τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἠττηθέντος ἀντιπάλου, ἢ ὅταν ὁ τῶν Μαρκησίων νήσων ὠμὴν καὶ αἰμοσταγῆ καταβροχιζῆ τὴν καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ, φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐγκλείει εἰς τὰ στήθη του τὴν ψυχὴν τοῦ φονευθέντος καὶ κληρονομεῖ τὴν βίωσιν καὶ τὴν 159

*) Ἀπόσπασμα στενογραφηθέντων μαθημάτων εἰς κυρίως ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλογῇ «Παρνασσῷ». Ἐξημεσίεσθην ἐν Ἀσιωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ ἐτ. ΚΕ' 1896 σ. 157-177.

πολεμικήν ἀρετήν αὐτοῦ· ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἰδέα, ἀνεπιγνώστως διατηρουμένη καὶ παρ' ἡμῖν, παρορμᾷ τὰς μητέρας ν' ἀποτρέπωσι παίζουσαι τὰ τέκνα των ἀπὸ τοῦ νὰ τρώγωσι μυαλὰ πετεινῶν διὰ νὰ μὴ γίνωσιν πετεινόμυαλοι, ἢ νὰ ἐμποδίζωσιν αὐτὰ νὰ τρώγωσι γλῶσσαν προβάτου διὰ νὰ μὴ γίνωσι δικηγόροι, ἢ αὐτὴ δὲ δοξασία ὑπεμφαίνεται καὶ ἐν τῇ ἀρχαίῳ μύθῳ, τῷ λέγοντι ὅτι ὁ Κένταυρος Χείρων ἔτρεφε τὸν Ἀχιλλέα μὲ σπλάγγνα λεόντων καὶ μυελοὺς ἄρκτων καὶ ἀγριοχοίρων.

Οἱ Ἀνναμίτται Σεδάγκ, ὅταν θέλωσι νὰ κτίσωσιν οἰκίαν, ὀρύττουσι βόθρον βαθύν, εἰς τὸν ὅποιον ρίπτουσι δυστυχῆ τινὰ δοῦλον· καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τούτου θύματος, ζωντανοῦ ἀκόμη, ἐπιθέτουσι τὸν πρῶτον θεμέλιον πάσσαλον τῆς οἰκίας· διότι μόνον οὕτω κατὰ τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας των, δύναται νὰ στερεωθῇ ἡ οἰκία. Διὰ νὰ ἔχη διάρκειαν πρέπει νὰ ἔχη καὶ ψυχὴν, ἀφ' οὗ πάντα τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ, τοὺς ποταμοὺς, τοὺς βράχους, τὰ δένδρα, ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος ὑπολαμβάνει ἔχοντα ψυχὴν, ζωογονοῦσαν αὐτά. Καὶ ἀδυνατῶν ἄλλως νὰ ἐμβάλῃ ψυχὴν εἰς τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του, προσαρμόζει εἰς αὐτὸ μίαν ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ψυχῶν, ἐκλέγει δὲ τὴν καλλίστην καὶ τελειοτάτην, ψυχὴν ἀνθρωπίνην, διότι κάλλιστον καὶ στερεώτατον θέλει τὸ κτίσμα του.

Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη εἶναι παγκόσμιος· καὶ ἂν δὲν βλέπομεν σήμερον παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς συμπληρούμενον ἐκάστοτε τὸ ἔργον τῶν οἰκοδόμων δι' ἀνθρωποθυσιῶν, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἡθῶν καὶ ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου. Ἀχμαῖα δὲ διατηρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δεισιδαιμονία αὕτη. Οὐ μόνον ἀρχαῖοι μῦθοι ἑλληνικοί, ἀλλὰ καὶ παραδόσεις βυζαντιναὶ ἀναφέρουσιν ἀνθρωποθυσιᾶς, πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν γενομένης· δημοτικώτατον δὲ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὸ τραγοῦδι τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης, ἣτις ἐστερεώθη κτισθείσης τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορα· εἰς τὰ θεμέλιά της, καθὼς καὶ πολλαὶ ἄλλαι παραπλήσιαι παραδόσεις. Ὡς δ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ λατρείᾳ αἱ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσιῶν ζώων, οὕτω καὶ σήμερον αἱ κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῶν οἰκοδομημάτων ἀνθρωποθυσίαι ἀντικατεστάθησαν διὰ θυσιῶν ζώων, συνήθως ἀλέκτορος, ἐνίοτε κριοῦ ἢ τράγου ἢ καὶ κυνός. Οὐχὶ σπανίως ὁμοῦ οἱ κτίσται ἐπιθέτουσι τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνυπόπτου διαβάτου, κακουργοῦντες, διότι ἐν τῇ συνειδήσει των διαπράττουσι φόνον, πιστεύοντες ὅτι ὁ διαβάτης ἐκεῖνος θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ ὁ ἥσκιος του θὰ στοιχειώσῃ τὸ σπίτι. Δηλονότι ἐξακολουθοῦσι δεξιάζοντες, ὅτι τελεσφορωτέρα πρὸς στερέωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ τὴν θυσίαν οἰουδὴποτε ἄλλου ζώου εἶναι ἡ ἀνθρωποθυσία· ὅθεν ἂν εἶχον τὴν ἐξουσίαν θὰ ἐμόλυνον ἀνευ ἐνδοιασμοῦ δι' ἀνθρωπίνου αἵματος τὰ θεμέλια τοῦ οἰκοδομήματος.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς πῶς μεταβάλλονται κατὰ

μικρὸν αἰ παλαιαὶ δοξασίαι, ἀποβάλλουσαι τὸν ἄγριον καὶ βάρβαρον τύπον αὐτῶν. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ τινες, τῶν ὁποίων οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ἡ προϊούσα τῶν ἠθῶν ἡμέρωσις ἐμετρίασε τὴν βδελυγμίαν. Σᾶς ἀναφέρω ἐν παράδειγμα, εἰλημμένον ἐκ τοῦ βίου τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Εἶναι γνωστόταται αἰ περὶ βρικόλακων δεισιδαιμονίαι, ἃς δὲν παρελάβομεν παρὰ τῶν Σλάβων, ὡς κοινῶς πιστεύεται, ἀλλὰ μετεδώκαμεν εἰς αὐτούς. Ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων πιστεύουσιν οἱ Ἕλληνες, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν βιαίως θανόντων δὲν καταβαίνουσιν εἰς τὸν ἄδην, ἀλλὰ μέχρις ἔτου φθάσῃ ἡ τεταγμένη ὑπὸ τῆς Μοίρας | ὥρα τοῦ θανάτου τῶν πλανῶνται ἀνά τὴν γῆν, 161 ἐμβάλλουσαι φόβους εἰς τοὺς μισαιφόνους. Ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ἀτρειδῶν, ὃν πολλάκις ἐμίανε συγγενὲς αἷμα, ἐπεπλανᾶτο ὁ παλαιὸς ὄριμὸς ἀλάστωρ τοῦ Ἀτρέως, αἷτιος καὶ τιμωρὸς τῶν ἐν τῷ οἴκῳ γενομένων στυγερῶν φόνων. Σήμερον δ' οἱ βρικόλακες, οἱ ἐκ τοῦ τάφου ἐξερχόμενοι νεκροί, ἱμπνέουσι τὴν φρίκην, καὶ πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν ἐν τισὶ νήσοις τοῦ Αἰγαίου δεισιδαίμονες τυμβωρύχοι ἐκθάπτουσι τὸν νεκρὸν καὶ ἢ διαπεραιοῦσιν αὐτὸν εἰς ἔρημον νῆσον ἢ διατρυπῶσι διὰ σκόλοπος τὸ σῶμά του εἰς τὸ μέρος τῆς καρδίας καὶ καίουσιν εἶτα αὐτὸ ἐπὶ πυρᾶς. Καὶ οὕτω διὰ μισαρᾶς πράξεως, ἣς καὶ τὸ ἄκουσμα μόνον ἐμποιεῖ φρίκην, κατορθώνουσιν αὐτοὶ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ δεισιδαίμονος φόβου τῶν.

Τίς δὲ εἶναι ὁ λόγος τῆς διαδόσεως καὶ τῆς διαιωνίσεως τοιαύτης παρανοίας, ἰδεῶν, αἷτινες ἀντιστρατεύονται μὲν πρὸς τὴν λογικὴν, εἶναι δὲ καὶ παντελῶς ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κοινωνικὴν κατάστασιν; Προτοῦ νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διευκρινήσωμεν τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς δεισιδαιμονίας.

Ἀνθρώπινον τὸ πλανᾶσθαι, εἶπεν ἀρχαίως τις σοφός. Αἰ δ' ἀποπλανήσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι, εἶναι ποικιλώταται καὶ ἀνυπολόγιστοι τὸν ἀριθμὸν. Πρὸς διάκρισιν δὲ πρόχειρον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν τρία εἶδη αὐτῶν: τὰς πλάνας, τὰς προλήψεις καὶ τὰς δεισιδαιμονίας. Πλάνη εἶναι ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ὀρθότητος γνώμης τινός, ἢ στηριζομένη εἰς ἀτελεῖ παρατήρησιν ἢ πλημμελεῖ κρίσιν. Εἶναι παρέκκλισις ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, οὐχὶ ὅμως ἀσυντελής πρὸς εὐρεσιν ταύτης· διότι χρησιμεύει ὡς κέντρον | πρὸς νέας ἐρεῦνας, δι' ὧν εὐρίσκομεν τὴν ἀλήθειαν ἢ προσεγ- 162 γίζομεν εἰς αὐτήν. Ἡ πλήρης τῆς ἀληθείας γνώσις δὲν εἶναι κληρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣς ὅμως εὐγενέστατος χαρακτήρ εἶναι αὐτὴ ἢ τάσις πρὸς ζήτησιν· σοφῶς δ' εἶπεν ἐπιφανὴς Γερμανὸς ποιητής, ὅτι ἂν ὁ Θεὸς ἐνεφανίζετο πρὸ αὐτοῦ προσφέρων τὴν ὅλην ἀλήθειαν, θ' ἀπέστεργε τὸ μέγα δῶρον προκρίνων τὴν διὰ τῆς ἐρεύνης πρόσκτησιν καὶ μέρους μόνον αὐτῆς.

Ἄφευκτον οὖσα παρακολούθημα τῆς ἐρεύνης ἢ πλάνη δὲν δύναται τούτου ἕνεκα νὰ θεωρηθῇ ἐπιθλαβής· ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἔλαιον, δι' οὗ ἐπα-

λείφουσι τὰς μηχανὰς καὶ τὸ ὅποιον ρυπαίνει μὲν τὸν στίλβοντα σίδηρον αὐτῶν, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον, εὐκολῶνον τὴν κίνησίν των. Ὅθεν οὐ μόνον νὰ καταφρονῶμεν δὲν πρέπει, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμῶμεν πολλάκις ὀφείλομεν τοιαύτας πλάνας, προελθούσας ἐκ γενναίας προσπάθειας πρὸς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας. Ἀκούων τις π. χ. ὅτι ἀρχαῖος φιλόσοφος ὁ Ἀναξαγόρας, ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι μείζων τῆς Πελοποννήσου, ἐνδέχεται νὰ θεωρήσῃ καταγέλαστον καὶ ἀναξίαν φιλοσόφου τὴν γνώμην ταύτην, ἀφοῦ καὶ οἱ μικροὶ μαθηταὶ σήμερον ἔχουσιν ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου. Ἀλλὰ δικαίως κρίνοντες ταύτην, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ὁ εἰπὼν προσήγγισε πλειότερον τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι ἡ παράδοξος φαινομένη εἰς ἡμᾶς γνώμη ἦτό ποτε νέος σταθμὸς πρὸς τὴν πρόοδον, διότι πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρου ἄλλος φιλόσοφος ὁ Ἡράκλειτος, ἔλεγεν ὅτι ὁ ἥλιος ἔχει εὔρος ποδὸς ἀνθρωπίου. Προσωτέρω δ' ἐχώρησαν οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, οἱ εἰπόντες, ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι ἴσος μὲ τὴν γῆν. Ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ γνώμη περὶ μεγέθους τοῦ ἡλίου μείζονος τοῦ φαινομένου, | διὰ νὰ δυνηθῶσιν οἱ σημερινοὶ ἀστρονόμοι νὰ ὀρίσωσιν ἀκριβῶς, ὅτι ἡ μὲν ἐπιφάνεια τοῦ ἡλίου εἶναι πλέον ἢ μυριάκις, ὁ δὲ ὄγκος αὐτοῦ πλέον ἢ ἑκατομμυριάκις μείζων τῆς γῆς.

Πρόληψιν δὲ ὀνομάζομεν ἰδέαν πεπλανημένην πρὸς τὴν ὁποίαν ἀναγκάζονται νὰ κανονίζωσι τὰς πράξεις των καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναγνωρίζοντες, ὅτι ἐναντιοῦται πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἐπὶ τινα χρόνον ὑπολαμβάνουσιν οἱ περισσότεροι τὴν τοιαύτην ἰδέαν ὡς ἀληθῆ, καὶ τότε εἶναι κοινωνικὸς θεσμὸς, θρησκευτικὴ δοξασία ἢ πλάνη, οὐχὶ δὲ πρόληψις· ἀλλ' ὅταν ἐκλίπη ἢ πίστις περὶ τοῦ ὀρθοῦ αὐτῆς, ὅταν ὀλίγοι μόνον ἀπομείνωσιν οἱ εἰλικρινῶς καὶ ἀπὸ χρηστοῦ συνειδήτος προσηλωμένοι εἰς αὐτήν, οἱ δὲ περισσότεροι δὲν ἔχωσι τὴν προσήκουσαν παρρησίαν καὶ δύναμιν βίβωθεισαν νὰ τὴν ἀποπολεμήσωσιν ὡς ψευδῆ, ἢ πλάνη μεταβάλλεται εἰς πρόληψιν. Καὶ εἶναι ἡ πρόληψις ὡς τὸ χαρτονόμισμα, τὸ ὅποιον ἕκαστος ἴξεύρει ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην ἐπιβεβλημένην ἀποδίδει ἀξίαν, καὶ δίδων καὶ δεχόμενος αὐτό. Ἐκτρέφουσι δὲ τὰς πρόληψεις ἢ ἀμάθεια, ἢ στρεβλὴ ἀγωγή, αἱ ἕξεις καὶ τὸ μὴ αὐτεξούσιον τοῦ λογισμοῦ, οὐ ἕνεκα ὡς τὰ παροιμιώδη τοῦ Πανούργου πρόβατα ἀκολουθοῦσι πολλοὶ τὸ κακὸν παράδειγμα. Πρὸ πάντων ὅμως ἐνισχύει τὰς πρόληψεις ἢ τοῦ χαρακτήρος ἀδυναμία. Διότι εἶναι αὐταὶ ἐμπόδια, φραγμοὶ παρεμβαλλόμενοι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ὀλίγιστοι ἔχουσι τὸ ψυχικὸν σθένος νὰ ἄρῳσι τὰ ἐμπόδια, νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοιούτους φραγμούς. Λιγγοῦνται περὶ τοῦ Αἰσώπου, ὅτι σταλεῖς ποτε ὑπὸ τοῦ κυρίου του εἰς τὸ λουτρὸν νὰ ἴδῃ ἂν ἦσαν πολλοὶ ἄνθρωποι, καίτοι εἶδεν ἐν αὐτῷ πλῆθος ὄχλου, ἐπανεληθὼν ἀνήγγειλεν, ὅτι ἕνα μόνον ἄνθρωπον εὔρε, διότι πρὸ τῆς εἰσόδου
164 τοῦ λουτροῦ ὑπῆρχε λίθος, εἰς | ἔν πάντες εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι προ-

σέκοπτον, εἰς δὲ μόνον ἐφρόντισε νὰ μετατοπίσῃ αὐτόν. Πόσοι ὑπάρχουσι σήμερον οἱ αἵροντες ἐκ τοῦ μέσου καὶ μὴ προσκρούοντες εἰς τὰ ἐμπόδια τὰ παρεμβεβλημένα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ ἐπομένως ἀξιοὶ νὰ κληθῶσιν ἄνθρωποι κατὰ τὸ Αἰσώπειον ἀπόφθεγμα;

Εἶναι δ' ἡ πρόληψις πολυκέφαλον τέρας δυσκαταγώνιστον, ἐπιφαινόμενον ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου καὶ τὰ πάντα διαφθεῖρον. Διότι πολυεἰδεις ὑπάρχουσι προλήψεις· προλήψεις θρησκευτικαί, ἠθικαί, κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀκόμη προλήψεις.

Πασῶν ὀλεθριωτάτας ἀναγράφει τὰς θρησκευτικὰς προλήψεις ἡ ἱστορία· ὅποσα ἔθνη ἐξωντώθησαν, ὅποσαι χῶραι ἠρημώθησαν, ὅποσαι μυριάδες ἀνθρώπων κατεσφάγησαν, ἔνεκα θρησκευτικῶν προλήψεων, ὅποσαι καταστροφαι πρόσχημα εἶχον τὴν ἐξασφάλισιν τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ ἀληθοῦς δῆθεν τύπου τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν! Ἄλλ' οἱ χρόνοι τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων καὶ τῶν αἱματηρῶν πολέμων πρὸς λύσιν θρησκευτικῶν διαφορῶν παρήλθον εὐτυχῶς. Σήμερον μικρὸν εἶναι τὸ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων κακόν, ἐν δὲ μόνον περισώθη ἐπίφοβον λείψανον τῆς μεσαιωνικῆς βαρβαρότητος, μία θρησκευτικὴ πρόληψις, τῆς ὁποίας τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἠσθάνθημεν καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐσχάτως. Ἐννοῶ τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ Ἰουδαῖοι μεταλαμβάνουσιν αἵματος χριστιανοῦ παιδὸς κατὰ τὸ πάσχα. Εἶναι αὕτη ἐδελυρὸν ὄπλον δυσφημίας ἀλλοθρήσκων, ἀλλ' ὄπλον παλαιότατον καὶ ἐσκωριασμένον. Διότι κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ κατηγορήθησαν διὰ τὸ ἴδιον ἐγκλημα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων παραλαβόντες οἱ Χριστιανοὶ τὸ ὄπλον ἔστρεψαν αὐτὸ οὐ μόνον κατὰ τῶν κατηγορῶν, ἀλλὰ καὶ κατ' ἄλλων ἀλλοδόξων· ἐπανέλαβον δὲ κατὰ πολλῶν αἰρετικῶν, πρὸ πάντων τῶν Μανιχαίων, τὴν κατηγορίαν, ἣτις ἦτο καὶ μία τῶν κυριωτάτων δικαιολογιῶν τοῦ θηριώδους θρησκευτικοῦ πολέμου κατὰ τῶν αἰρετικῶν Ἀλδιγηνῶν.

Τῶν δ' ἠθικῶν προλήψεων ἐν μόνον σὰς ἀναφέρω παράδειγμα. Πάντες οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ σήμερον ἀνήθικον ὑπολαμβάνουσι τὴν γυμνότητα, ἐνῶ τοῦναντίον κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς Ἑλλάδος ἡ γυμνότης, ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν διακρίνον τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν βαρβάρων γνώρισμα· ὁ μέγας Ἀθηναῖος ἱστορικός, ὁ Θουκυδίδης, ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι τὸ παλαιὸν Ἑλληνικὸν ἐδιηγεῖτο ὁμοιοτρόπως τοῖς βαρβάροις, φέρει ὡς τεκμήριον ὅτι οὐχὶ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐγυμνώθησαν οἱ Ἕλληνες, ἐνῶ πρότερον δὲν ἐγυμνοῦντο εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ ἐνδύματα ἐφόρουσαν πολλὰ καὶ πλούσια. Οἶανδῆποτε δὲ καὶ ἂν ἔχη τις γνώμην περὶ εὐπρεπείας ἢ περὶ τοῦ ἀνηθικοῦ τῆς ἐπιδείξεως γυμνῶν σωμάτων, δὲν θὰ τολμήσῃ βεβαίως νὰ κατηγορήσῃ τὴν — ἃς τὴν ὀνομάσωμεν — ἠθικὴν πρόληψιν τῶν ἡμετέρων προγόνων εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν τσαῦτα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης.

Ἐννοεῖται δέ, ὅτι εἰς τὰς ἠθικὰς προλήψεις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τάξω-

μεν καὶ τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια καινοτόμοι ἠθικολόγοι ὡς τοιαύτας χαρακτηρίζουσι, τὴν φιλοπατρίαν δηλαδὴ, τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμούς, τὴν προσήλωσιν εἰς τὸ καθήκον καὶ τὰ τοιαῦτα. Αἰσθήματα, ἐμφαίνοντα εὐγένειαν τῆς καρδίας καὶ εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν συντελοῦντα, μόνον διάνοια πεπωρωμένη καὶ διεστραμμένη συνείδησις τολμῶσι νὰ παραστήσωσιν ὡς προλήψεις.

136 Αἱ μεγάλαι καὶ ὀλέθριαι κοινωνικαὶ προλήψεις, αἱ διαιροῦσαι τὴν κοινωνίαν εἰς τάξεις, ἀντίθετα ἐχούσας συμφέροντα καὶ ἄνισα δικαιώματα, ἐξεσαρώθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τὴν μεγάλην κοινωνικὴν μεταβολὴν περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἀνίσχυροι διατηροῦνται σήμερον μεταξὺ τῶν ἐχόντων ἄμεσον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησίν των. Ἄλλ' ὑφίστανται πλεῖστα ἄλλαι κοινωνικαὶ προλήψεις, μικρολόγοι καὶ ὀχληραί. Ὅμιλῶν πρὸς κυρίας περιττὸν κρίνω νὰ ἐνδιατρίψω εἰς αὐτάς. Ὑπάρχει τις ἐξ ὑμῶν, ἡ ὅποια νὰ μὴ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀδημονίας καὶ ἀηδίας, ἅπαξ τοῦλάχιστον τῆς ἡμέρας, ἀναγκαζομένη νὰ συμμορφωθῇ εἰς τοιαύτας προλήψεις, τῶν ὁποίων διαδλέπει τὴν κενότητα καὶ τὴν ἀλογίαν καὶ νὰ μὴ ἠγανάκτησε κατὰ τῶν πρώτων εἰσγηγητῶν αὐτῶν;

Ὑπάρχουσι καὶ προλήψεις πολιτικαί, τὰς ὁποίας προσποιούμεθα ὅτι δὲν διακρίνομεν, διότι τὰς θεωροῦμεν ἀπαραιτήτους πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Λόγου χάριν αὐτοὶ οἱ θεμέλιοι λίθοι τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος δὲν συνίστανται ἐκ προλήψεων; Διότι πῶς ἄλλως δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν θεωρίαν ὅτι εἰς ἄνθρωπος, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑπέροχος, ἔστω καὶ ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κοινωνικῆς πυραμίδος, εἶναι ἀνίκανος νὰ διαπράξῃ τὸ κακὸν καὶ εἶναι ἐπομένως ἀνεύθυνος; Ἡ τὴν ἄλλην ἐκείνην θεωρίαν, ὅτι ὑπάρχουσι πολλοὶ ἄνδρες, ὧν ἕκαστος ἐκπροσωπεῖ τὰς ιδέας καὶ τὰς θελήσεις ὑπερμυρίων συμπολιτῶν του, καὶ οὐχὶ ἐφάπαξ ἄλλ' ἐπὶ τέσσαρα ὄλα ἔτη, καὶ οὐχὶ μόνον τῶν ἀρρέων ἐκλογέων του, ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνηλίκων τέκνων των; Ἐνῶ καλῶς ἠξεύρετε, ὅτι οὐδὲ εἰς τῶν ὑπερμυρίων ἐκλογέων ἐκάστου βουλευτοῦ δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι διερμηνεύει ἐν πάσῃ περιπτώσει τῆς ἰδίας του συζύγου τὴν θέλησιν, χωρὶς νὰ καταγελασθῇ ὡς ἀλαζῶν καυχηματίας;

167 Ἄν ἡ πλάνη δύναται νὰ παραβληθῇ, ὡς εἶπομεν, πρὸς τὸ ἔλαιον, οἱ οὐ χρῖσμεν τὰς μηχανάς, ἢ πρόληψις ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν σκωρίαν, τὴν μαιίνουσαν μὲν τὴν ὄψιν τοῦ μετάλλου αὐτῶν, δυσχεραίνουσαν δὲ τὴν κίνησίν των.

Ἡ δὲ δεισιδαιμονία διάφορον μὲν τῆς προλήψεως ἔχει τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἐπιβλαδέστερα καὶ ὀλεθριώτερα ἀποτελέσματα. Τὸ μέγιστον τῶν κακῶν, ὧν γίνεται πρόξενος, εἶναι ὅτι δεσμεύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, ἐπισκοτίζει τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐμβάλλει εἰς αὐτὸν δεινοὺς φόβους

ἐκ κινδύνων ἀνυπάρχτων, καὶ τὸν ἐξαναγκάζει εἰς ἔργα ἄσκοπα καὶ πολλάκις ἐπιβλαβῆ. Κατὰ τὸν ὄρισμὸν ἀρχαίου φιλοσόφου ἡ δεισιδαιμονία εἶναι «δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον»· τοῦτο δ' ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λέξις, ὡς ἡ ἐτυμολογία τῆς ἐμφαίνει, τὸ δειμα, τὸν φόβον ἐκ τοῦ δαίμονος. Ἄλλ' ἀκριβέστερον ὀρίζεται ἡ δεισιδαιμονία ὡς φόβος θεῶν, εἰς οὓς ἔπαυσε νὰ πιστεύῃ ὁ δεισιδαίμων. Ὁ δεισιδαίμων φοβεῖται μὴ διὰ τινος πράξεως τοῦ ἢ διὰ τῆς παραλείψεως ἔργου, ὅπερ ἀναγκαῖον ὑπολαμβάνει, ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν θεῶν ἀγνώστων εἰς τὴν θρησκείαν, ἣν πρεσβεύει. Πιστεύων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅτι ἐμμένει εἰς τὰ δόγματα τῆς ἰδίας αὐτοῦ θρησκείας, ἐκτελεῖ ἀνεπιγνώστως τὰ παραγγέλματα θρησκείας ἐκλειπούσης, καὶ ταῦτα ἀτελεῖ, διάστροφα καὶ παραμεμορφωμένα.

Ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὴν μεγάλην πληθὺν τῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀναγνωρίζομεν ὅτι εἶναι συντρίμματα δοξασίων λησμονημένων, ἀμυδρὰ ζώπυρα ἐκ τῆς φωταυγοῦς ἐστίας καταλυθεισῶν θρησκειῶν τῶν παρωχημένων χρόνων. Διὰ τοῦτο ἐνῶ ματαίως ἀναζητοῦμεν ἐν ταῖς κρατούσαις νῦν ἰδέαις τὴν δικαιολογικὴν βᾶσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν, ἀνευρίσκομεν ταύτην ἐν τῇ λα- 168 τρεῖα τῶν ἡμετέρων προγόνων ἢ ἄλλων παλαιῶν λαῶν καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν δοξασίων αὐτῶν περὶ θεῶν, εὐχερῶς ἐξηγοῦμεν τὰ κατὰ ληπτα καὶ παράλογα τῆς δεισιδαιμονίας κελεύσματα. Διότι ἡ γνῶσις, ἣν ἄλλοθεν ποριζόμεθα, τῶν ἐκλειπουσῶν θρησκειῶν βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ ν' ἀποκαταστήσωμεν τὴν συνοχὴν τῶν περισωθέντων ἐν ταῖς δεισιδαιμονίαις λειψάνων αὐτῶν, εἰς τὸ νὰ προσθέσωμεν τοὺς ἐλλείποντας κρίκους εἰς τὴν διασπασθεῖσαν ἄλυσιν, τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς μετὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ἐν ἄλλῳ μαθήματι θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν σχέσιν τῶν δεισιδαιμονιῶν πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκείας. Νῦν δ' ἀρκοῦμαι νὰ σᾶς ἀναφέρω ὀλίγα παραδείγματα, ὅπως βεβαιωθῆτε περὶ τῆς σχέσεως ταύτης.

Τὸν *Μάρτην*, τὰ κλωσμάτια ἐκεῖνα τὰ πορφυρᾶ καὶ χρυσᾶ ἢ κίτρινα τὰ περιδεδόμενα περὶ τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς τῶν παιδίων κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον διὰ νὰ μὴ τὰ μαυρίσῃ ὁ ἥλιος, γνωρίζετε πᾶσαι καὶ δὲν ὑπάρχει τις ἐξ ὑμῶν ἀναμφιδόλως, τὴν ὁποίαν νὰ μὴ ἐζήτησεν ἡ μητρικὴ πρόνοια νὰ προφυλάξῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ ἡλίου. Τοιαῦτα κλωσμάτια περιέδενον αἱ μητέρες εἰς τὰς χεῖρας τῶν τέκνων τῶν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα μ. Χ. ἐν Ἑλλάδι, ὡς μανθάνομεν ἐκ τινος ὀμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὑπῆρχε δ' ἡ δεισιδαιμονία καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μαρτυρίας ἐρμηνευτοῦ τινος ἐτέρου πατρὸς τῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν ἀσφαλῶς γινώσκομεν, ὅτι ἡ δεισιδαιμονία αὕτη διετηρήθη ἀπὸ τοῦ Ε' τοῦλάχιστον αἰῶνος μ. Χ. Ἄλλ' εἶναι πολλῶ παλαιότερα. Ἐκ τῆς ὀμιλίας τοῦ ψέγοντος καὶ καταδικάζοντος αὐτὴν ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καταφαίνεται, ὅτι ἤσκουν ταύτην ἀπὸ πολλοῦ χρόνου αἱ 169 γυναῖκες. Καὶ ἦτο ἀληθῶς λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λατρείας, διότι

τὴν ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς ἐλευσινίοις μυστηρίοις. Ὁ Μάρτης εἶναι αὐτὴ ἡ κρόκη, ἣν ἀνεδοῦντο οἱ μύσται εἰς τὴν δεξιάν χειρα καὶ τὸν πόδα, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὴν συμβολικὴν ἔννοιαν, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Ἴσως δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης εἶναι καὶ τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων παλαιότερα, διότι παραπλήσιαι συνήθειαι σώζονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἵτινες ἀπίθανον φαίνεται ὅτι παρέλαβον ταύτας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Ἴσως καὶ οὗτοι καὶ οἱ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια καταστήσαντες ἐκ κοινῆς τινος ἀρχαιοτέρας ἠρύσθησαν πηγῆς.

Ἄλλο παράδειγμα. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς τελέσεως τῶν γάμων κατὰ τὸν μῆνα Μάιον εἶναι πάγκοινος· οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ δυσσιώνιστον θεωροῦσι τὴν τέλεσιν τῶν γάμων κατὰ τὸν μῆνα ἐκεῖνον. Ἄν ἐρωτήσητε δ' ὅμως τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἀπαγορεύσεως, θὰ ἀκούσητε ποικίλας εἰκασίας, ὧν οὐδεμία θὰ σᾶς φανῇ πειστικὴ καὶ εὐλογος. Τινὲς λέγουσιν, ὅτι τὸν μῆνα τοῦτον ἄγεται ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύρας, καὶ ἄρα ὅσα ἤθελέ τις ἐπιχειρήσῃ κατ' αὐτὸν θὰ εἶναι κακὰ καὶ μαῦρα. Ἡ δικαιολογία ὅμως ἰσχύει, ὡς βλέπετε, διὰ μόνους τοὺς ὀρθοδόξους. Ἄλλος δὲ κοινότερος καὶ γνωστότερος φέρεται λόγος, ὅτι τὸν Μάιον συμπίπτει ἡ ὥρα τῶν γάμων ζῳοῦ ἀγαθοῦ μὲν καὶ χρησίμου, ἀλλὰ δεινῶς δυσφημηθέντος· καίτοι δ' ὁ Ὀμηρος δὲν ἐθεώρησεν ἀπρσπὲς νὰ παρομοιάσῃ πρὸς αὐτὸ μέγαν ἥρωα, τὸν Αἴαντα, οὐδεὶς ὅμως στέργει νὰ φανῇ ὅμοιος καὶ ἐν τούτῳ μόνον πρὸς τὸ ἀναξιοπαθεῖν κτήνος, ὅθεν ἀποφεύγει νὰ νυμφευθῇ τὸν Μάιον. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι τοῦτο εἶναι παιγνιωδῶς μᾶλλον εἰρημένον, οὐδεὶς δὲ θὰ ἐκλάβῃ ὡς σοβαρὰν τὴν τοιαύτην δικαιολογίαν. Τὴν δὲ ἀληθῆ ἐξήγησιν τῆς δεισιδαιμονίας παρέχει ἡμῖν ἡ λατρεία τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων. Μηνὶ Μάρτῳ ἦγον οἱ Ρωμαῖοι τὰ Λεμουράλια, ἑορτὴν πρὸς τιμὴν καταχθονίων δαιμόνων. Τούτου ἕνεκα ἐθεωροῦντο ἀποφράδες αἱ ἡμέραι αὐτοῦ καὶ ἀπηγορεύοντο οἱ γάμοι κατ' αὐτάς, ἵνα μὴ ἀποθῶσιν ἀτυχεῖς.

Εἰς τὸν συνηθέστατον χαιρετισμὸν μὲ τοῖς ὑγείαις σας ἢ ὑγιαίνετε, τὸν ἑποῖον ἐπιφωνοῦμεν εἰς τοὺς πταρνυμένους ὑποκρύπτεται ἀναμφισβητήτως δεισιδαιμονία τις. Ἄλλως ὅμως φρονοῦσιν οἱ προσπαθήσαντες νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτόν. Καὶ ἱστοροῦσιν, ὅτι ἐνέσκηψέ ποτε νόσος δεινοτάτη, τῆς ὁποίας σύμπτωμα καὶ πέρασ ἀμα ἦτο ὁ πταρμός· διότι ὁ πταρνύμενος μετὰ μικρὸν ἀπέθνησκε, καὶ διὰ τοῦτο ἔσπευδον οἱ γνῶριμοὶ ἀνησυχοῦντες νὰ ἐρωτήσωσιν τὸν πταρνύμενον, ἂν ὑγιαίνει ἢ νὰ εὐχηθῶσιν εἰς αὐτὸν ὑγείαν. Τοιαύτη δ' ὅμως ἀλλόκοτος νόσος εἶναι παντελῶς ἄγνωστος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς, πλασθεῖσα ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς ἐξήγησιν τῆς παραδόξου προσαγορεύσεως. Συνειδότες δὲ τὸ ἀπίθανον τῆς ἐξηγήσεως, ἄλλοι, ἰατροὶ βέβαια οὗτοι, ἐπενόησαν εὐλογοφανεστέραν. Ὁ πταρμός, λέγουσιν, συνοδεύει πολλὰκις ἐλαφρὰς καταρροϊκὰς παθήσεις τῶν ἀναπνευστικῶν ὁδῶν, αἵτινες ἐνίοτε δὲν περιορίζονται μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Δὲν μᾶς ἐξηγοῦσιν ὅμως

διατί ὁ χαιρετισμὸς ἐκεῖνος συνηθίζεται μόνον ὅταν παρουσιάζεται ἐν ἀμφίβολον καὶ ἄγνωστον σύμπτωμα ἀτημάντου παθήσεως καὶ δὲν ἐπεξετάθη ἢ χρήσις αὐτοῦ καὶ ἐπὶ συμπτωμάτων φανερῶν ἄλλων νόσων σπουδαιοτέρων. Ἄλλ' ἐπλάσθησαν αἱ ἐξηγήσεις αὗται, διότι ἐλησημονήθη ὁ ἀληθὴς λόγος, ὃν διδασκόμεθα ἐκ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Περσῶν. Οὗτοι δηλαδὴ ἐπί- 171
στευον, ὅτι ὁ πταρμὸς ἐδήλου τὴν κατανίκησιν τῶν Δέβ, τῶν πονηρῶν πνευμάτων· ἦτο σημεῖον τῆς νίκης τοῦ ἐνδομούχου πυρός κατὰ τῶν Δέβ, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸν πταρμὸν ἀνεφώνουν οἱ Πέρσαι εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ· «Συντριβήτωσαν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ οἱ ἐν τῷ σώματί μου Δέβ». Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω ὅτι τῆς δοξασίας ταύτης ἴχνη περιεσώθησαν καὶ ἐν τῇ δημῳδῇ παροιμιακῇ φράσει «Φτερνίστη ὁ διάβολος καὶ τὸν ἔβγαλε», λεγομένη ἐπὶ πονηροτάτων. Οἱ Δέβ κατὰ τὴν περσικὴν δοξασίαν ἐξερρίπτοντο διὰ τοῦ πταρμοῦ ἐκ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δὲ ἄνθρωπος, εἰς ὃν ἡ παροιμία ἀναφέρεται, θεωρεῖται πολλῷ τῶν δαιμόνων χειρότερος, ἐνοικῶν εἰς σῶμα διαδόλου, ὅστις ἀπαλλάσσεται τῆς ἐνοχλήσεως, ἐκδιώκων αὐτὸν διὰ πταρμοῦ.

Πῶς ὅμως, θὰ ἐρωτήσητε ἴσως, ἦτο δυνατὴ ἡ διατήρησις λειψάνων θρησκείας καταλυθείσης, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἡ ἐννοια αὐτῶν ἐλησημονήθη καὶ ὁ σκοπὸς τῶν εἶναι δυσδιάγνωστος; Εὐλόγος βεβαίως ἡ ἀπορία. Ὅταν δ' ὅμως ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ὄχι μόνον καταλυθεισῶν θρησκειῶν λείψανα διατηρήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐθίμων καὶ δοξασιῶν παλαιῶν, περιλείμματα κοινωνικῆς καταστάσεως διαφόρου τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν ἔχοντα λόγον ὑπάρξεως, καθὼ σύμφωνα πρὸς ἐκείνην, νῦν δ' ἔκτροπα καὶ ἀκατανόητα φαινόμενα διὰ τὴν δυσαρμοσίαν αὐτῶν πρὸς τὰς κρατούσας ἰδέας, θὰ κατανοήσωμεν, ὅτι ἡ τοιαύτη διατήρησις δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ κανονικὴ συνέπεια νόμου θεμελιώδους ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέοντος. Εἶναι ὁ νόμος τῆς ἐπιβιώσεως, ὡς ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ ἐθνολόγοι, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνάπτυξις θὰ μᾶς ἀπεμάκρυνε τοῦ κυρίου ἡμῶν θέματος. Τοῦτο μόνον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ λεχθῇ, ὅτι κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐπιβιώσεως διατηροῦνται ἐν τῷ παρῶντι, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι προὑπήρξαν καὶ ὄχι ἐξ ἄλλου τινὸς λόγου, 172
πολλὰ ἴχνη τοῦ παρελθόντος.

Ὑποβοηθοῦσι δὲ καὶ ἄλλα αἷτια, ἵνα ἡ διατήρησις αὕτη καταστῇ διαρκεστέρα, ἀνακαινιζομένων ἐκάστοτε καὶ ὑπὸ νέαν παρουσιαζομένων μορφῆν τῶν περιλειμμάτων τοῦ παρελθόντος. Τὰ αἷτια ταῦτα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ψυχολογικά, καὶ τὰ κυριώτατα αὐτῶν θὰ σᾶς ἀναφέρω διὰ βραχέων.

Πολλάκις συνέβη ν' ἀκούσωμεν διηγήσεις περὶ ὀπτασιῶν καὶ φαντασμάτων καὶ νὰ μείνωμεν πρὸς στιγμὴν ἀμφιρρέποντες, διστάζοντες ἂν πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς αὐτὰς ἢ νὰ τὰς ἀπορρίψωμεν ὡς ψευδεῖς. Συνέβη ν' ἀκούσωμεν πολλοὺς βεβαιοῦντας, ὅτι εἶδον αὐτοῖς ὄμμασι Νεράιδας ἢ Στρίγγλας ἢ Λάμιαις ἢ ἄλλα τοιαῦτα πλάσματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, ἀναφέ-

ροντας δὲ λεπτομερείας πειστικωτάτας, τεκμηριούσας ὅτι πιθανοὶ εἶναι οἱ λόγοι των. Φαίνονται μὲν ἄπιστοι καὶ παράδοξοι αἱ διηγήσεις αὗται, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλαλήθεια καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῶν διηγουμένων εἶναι ἀναμφισβήτητοι. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Αἱ ὄπτασίαι καὶ τὰ φάσματα εἶναι ἀνύπαρκτα, ἀλλὰ καὶ οἱ βεβαιούντες ὅτι διὰ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν ἀντελήφθησαν ταῦτα δὲν λέγουσι ψευδῆ. Διότι συμβαίνει φαινόμενον ψυχολογικὸν ἐκ τῶν συνήθων. Πρόκειται περὶ παρερμηγείας τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων, περὶ παραισθήσεων ἐκ τῶν καλουμένων ὑπὸ τῶν ψυχολόγων ἐνεργητικῶν ἢ ὑποκειμενικῶν. Ἡ ἀτελής διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις μεταπλάσσεται καὶ συμπληροῦται δι' αὐτοτελοῦς καὶ αὐθορμήτου ἐνεργείας τῆς φαντασίας τοῦ δεισιδαίμονος καὶ τὰ ἰνδάλματα τῆς φαντασίας παρουσιάζονται ὡς ὄντα πραγματικά. Διὰ τοῦτο τὴν νύκτα μάλιστα εἶναι συνηθέσταται αἱ τοιαῦται ὄπτασίαι, ὅτε δυσδιάκριτα εἶναι τὰντικείμενα καὶ μυστηριώδεις καὶ ἀνεξήγητοι φαίνονται οἱ ἐν τῇ νυκτερινῇ σιγῇ ἀκουόμενοι ἤχοι. Μεταπλάσσονται δὲ καὶ συμπληροῦνται αἱ παραστάσεις τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀποτεταμιευμένων ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ δεισιδαίμονος μυθολογικῶν εἰκόνων, τῶν ζωπύρων ἐκείνων τῶν ἀρχαίων θρησκείων, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν. Οὗτος δ' εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἐκεῖ ἔπου ὁ Ἕλληνας βλέπει Νεραΐδας ὁ Γάλλος βλέπει Fées καὶ ὁ Γερμανὸς Elfen, ἔπου ὁ Ἕλληνας βλέπει τελώνια ὁ Γάλλος βλέπει Feu follets καὶ ὁ Γερμανὸς Irrlichter. Οὕτω δὲ διαιωνίζονται ἀνανεούμενα τῶν ἐκλείπουσῶν θρησκείων τὰ λείψανα, διότι σπανιώτατα ζητεῖται, ἀλλὰ καὶ ζητούμενος δύσκολον εἶναι νὰ εὑρεθῇ, ὑπὸ τοῦ δεισιδαίμονος ὁ ἀληθὴς τῆς παραισθήσεως λόγος.

Μεγάλως ἐπίσης συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων ζωπύρων ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν τοῦ μέλλοντος. Μετ' ἀγωνίας ζητεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ διαλύσῃ τὴν ἀίνιγματώδη σκοτίαν τοῦ μέλλοντος, νὰ ἄρῃ τὸν μυστηριώδη πέπλον τὸν ἀποκρύπτοντα αὐτό, νὰ μετακινήσῃ τὰ χωρίζοντα τὸ μέλλον ἀπὸ τοῦ παρόντος ὄρια. Βλέπει καταφανῆ τὴν σχέσιν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν καὶ διακρίνει ὁμοίαν σχέσιν τοῦ παρόντος πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ ὑπάρχει βεβαίως τοιαύτη σχέση, διότι τὸ παρὸν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ παρελθόντος καὶ αἰτία τοῦ μέλλοντος. Ἄλλ' ὁ δεισιδαίμων ἀδυνατῶν νὰ καθορίσῃ τὴν τοιαύτην σχέσιν ἢ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταύτην, πολυπλοκωτέραν δ' ὑπονοῶν, προσπαθεῖ ἐκ τυχαίων καὶ αὐθαιρέτων συνδυασμῶν διαφόρων πραγμάτων ἢ συμβάντων ἐν τῇ παρελθόντι καὶ τῇ παρόντι νὰ πορισθῇ διδάγματα, καθοδηγοῦντα αὐτὸν εἰς συσχετίσιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὑπάρχουσι πολλὰ πράγματα ἀδιάφορα, ἅτινα δὲν πείθεται ὁ δεισιδαίμων ὅτι εἶναι ἄσκοπα καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἀποδίδει σκοπόν, τὴν δὴλωσιν τοῦ μέλλοντος· τοιαῦτα εἶναι τὰ συναντήματα ἀνθρώπων ἢ ζώων, αἱ κληδόνες, ἦτοι αἱ τυχαίως ἀκουόμεναι φωναί, οἱ οἰωνοί, ἦτοι ἡ διεύθυνσις τῆς πτήσεως τῶν ὀρνέων καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐξετάζει ὑποκειμεν

κῶς τὰ πάντα, ἐν σχέσει δῆλα δὴ πρὸς ἑαυτόν, οὐδέποτε δὲ ἀντικειμενικῶς, καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλληλα. Κανόνα δὲ πρὸς πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος ἔχει τὸ παρῆλογον ἀξίωμα: *Μετ' ἐκεῖνο, ἄρα ἔνεκα ἐκείνου.* Ἐπειδὴ γεγονότος τινὸς προηγήθη συμβάν ἀδιάφορον, ἔπεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἡ αἰτία τοῦ γεγονότος ἐκείνου. Συνέπεσε π.χ. προτοῦ νὰ συμβῇ τι δυστύχημα εἰς αὐτὸν νὰ συναντήσῃ λαγῶν· συνάγει ἐκ τούτου, ὅτι ἡ συνάντησις λαγωῦ προμηνύει πάντοτε δυστύχημα.

Προγινώσκει δὲ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὁ δεισιδαίμων τὸ μέλλον ἐφαρμόζων τύπους ἐτοιμούς, εἰλημμένους ἐκ τῶν περιλειμμάτων τῶν παλαιῶν θρησκειῶν. Διὸ βλέπομεν περισωθέντα πάμπολλα εἶδη τῆς μαντικῆς τῶν ἀρχαίων, καὶ τὸν σημερινὸν Ἕλληνα κατὰ τοῦτο μόνον διαφέροντα τῶν προγόνων του ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ μέλλοντος, ὅτι ἡ μαντικὴ αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν θρησκείαν.

Πολλῶ ἀναγκαιότεραν ὁμοίως τῆς γνώσεως τοῦ μέλλοντος θεωρεῖ ὁ δεισιδαίμων τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ παρόντος. Ἀνεπαρκῆ νομίζων τὴν θρησκείαν του νὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ τῶν ἐπαπειλούντων αὐτὸν φανταστικῶν κινδύνων ζητεῖ ἐκτὸς ταύτης προστασίαν. Προέρχονται δ' οἱ κίνδυνοι ἐξ ὑπερανθρώπων δυνάμεων ἀγνώστων εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἢ παρεισφρησασῶν εἰς αὐτὴν ἐκ παλαιότερων θρησκειῶν. Δεινοτάτην δὲ φαντάζεται τῶν δυνάμεων τούτων τὴν ἐπήρειαν, καταπεμπουσῶν νόσους καὶ ἄλλα μυρία κακὰ εἰς αὐτόν, ἂν τυχόν ποτε ἐξοργίσῃ αὐτὰς διὰ τινος πράξεώς του ἢ ἂν δι' ἐπιδῶν ἰσχυρῶν ἐξαναγκασθῶσιν ὑπὸ τινος ἐχθροῦ νὰ τὸν βλάψωσι. 175 Προσπαθεῖ λοιπὸν νὰ κατευνάσῃ τὴν ὀργὴν των καὶ καταστήσῃ αὐτὰς εὐνοους ἢ καὶ ὑποχειρίους, ἐπιβάλλων αὐταῖς τὴν θέλησίν του. Ταῦτα δὲ νομίζει ὅτι κατορθώνει διὰ τῆς μαγείας.

Αἱ μαγικαὶ ὁδηγίαι πρὸς ἐξίλασμον ἢ δέσμευσιν τῶν ὑπερανθρώπων δυνάμεων, καθὼς καὶ αἱ ὁδηγίαι περὶ τῆς ἐπηρείας τῶν οὐρανίων σωμάτων εἰς τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου, παρέχονται ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις. Τὰ πλεῖστα τῶν περισωθέντων μέχρις ἡμῶν τοιούτων ἐλληνικῶν βιβλίων ἐγράφησαν κατὰ τὸν Γ' καὶ τὸν Δ' αἰῶνα μ. Χ. εὑρέθησαν δ' ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν παπύροις. Ἐκ τούτων δ' ἔχουσι τὴν ἀρχὴν καὶ αἱ γνωστόταται εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαὸν Σολομωνικαὶ καὶ τὰ Ἱατροσόφια, περὶ ὧν θὰ διαλάβω μετ' ὀλίγον ἐκτενέστερον.

Ἐκ τῶν βιβλίων τούτων πηγάζει τὸ μέγιστον μέρος τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Ἐν αὐτοῖς εὑρίσκομεν καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τὴν ἐξήγησιν, διότι ἄλλαι μὲν αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι προήλθον ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ἐπηρείας τῶν ἀστέρων εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἶον, ἄλλαι δ' ἐκ τῆς σχέσεως τῶν δαιμόνων πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἄλλαι εἶναι ἐστρεβλωμένα ἢ σὺν τῇ χρόνῳ παραφθαρῆντα παραγγέλματα τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπλάσθησαν ἐν μεταγενεστέροις σχετικῶς χρόνοις, κατὰ τοὺς ἀν-

τούς κανόνες, καθ' οὓς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παρήγυντο αἱ δεισιδαίμονιαι.

Ἐκ τῶν κανόνων τούτων σὰς ἀναφέρω ἓνα μόνον, ἐκεῖνον εἰς ὃν ὀφείλομεν μέγαν ἀριθμὸν δεισιδαίμονιων. Εἶναι δ' οὗτος ὁ τῆς ἀναλογίας. Ὁ δεισιδαίμων ὑποθέτει σχέσιν μυστηριώδη καὶ συγγένειαν τῶν ὁμοίων πραγμάτων πρὸς ἄλληλα καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀνύπαρκτον ταύτην σχέσιν κανονίζει τὰς πράξεις του, ὅπως πορισθῆ ὠφέλειάν τινα.

176 Ἐν τινι βιβλίῳ, εἰς τὸν διάσημον ἱατρὸν Γαληνὸν κακῶς ἀποδιδόμενον καὶ ἐπιγραφομένῳ περὶ εὐπορίστων, εὐρίσκομεν πλείστας συνταγὰς, εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην στηριζομένας. Οὕτω π. χ. πρὸς θεραπείαν τῆς μυρμηκιάσεως ἐπιθέτουσι μύρμηκας ἐν παννίῳ τυλιγμένους. Διὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς, παραγγέλλει ἐν Ἱατροσόφιῳ «πολυτρίχιν βράσον με τὸ κρασί καὶ πλῆνον τὴν κεφαλὴν καλά». Ἡ δεισιδαίμονία αὕτη προδήλως παρήχθη ἀφ' ὅτου ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ νὰ λέγεται πολυτρίχι τὸ ἀδίαντον. Τὸ φυτὸν ἔχιον οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν ὡς ἀντίδοτον κατὰ τῶν δηγμάτων τῆς ἐχίδνης, καὶ τοῦτο διότι τὰ φύλλα του ὁμοιάζουσι με κεφαλὴν ἐχίδνης. Ἐπίσης καὶ σήμερον πιστεύουσιν ὅτι ὠφελεῖ κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ὄφρων τὸ φιδόχορτον, τὸ φυτὸν ἄρον τὸ στικτόν, διότι τὸ στέλεχος του ὁμοιάζει με σῶμα ὄφρος. Συνηθέστατα ἢ ὁμοιότης παρατηρεῖται εἰς μόνον τὰ ὀνόματα, καὶ οὕτω δεισιδαίμονιαι παράγονται ἐκ λογοπαιγνίων. Π. χ. τὸ Σάββατον δὲν πρέπει νὰ κόβῃ κανεὶς φόρεμα διὰ νὰ μὴ τὸ δάλλῃ σάβανον. Ὁ Σεπτέμβριος μῆν κοινῶς Τρυγητῆς καλούμενος, νομίζεται ἐν Κερκύρᾳ ἀκατάλληλος διὰ γάμους, διότι τρυγᾷ καὶ θερίζει τὸ ἀνδρόγυνον. Ἐν Σύμῃ δὲν τελοῦσι τοὺς γάμους τὸ Σάββατον τῆς τυρινῆς διὰ νὰ μὴν τυραννιοῦνται. Ὡς δ' ἡ δεισιδαίμονία αὕτη, καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι ἐγεννήθησαν ἐκ κωμικῆς παρετυμολογίας τῶν ὀνομάτων. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος δὲν τολμῶσιν αἱ ἔγκυοι νὰ ἐγγίσωσι τι διὰ νὰ μὴ γεννηθῆ τὸ τέκνον των με σημάδι. Ἐν Κύπρῳ ζητοῦσιν ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἰάκωβον τὴν θεραπείαν τῆς ὠταλγίας, διότι οἱ Κύπριοι παραφθείραντες τὸ ὄνομα του τὸν λέγουσιν Ἀκουφον. Ἐν Αἰτωλίᾳ, ὁ ἔχων ἀκροχορδόνος, ὑπάγει εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ ὅταν ἀκούσῃ ἐπιφωνούμενον τὸ «Ἐξαιρέτως τῆς Πα-
177 ναγίας| ἀχράντου» τρίβει αὐτὰς ἐπιλέγων ξερᾶτω ξερᾶτω, πιστεύει δὲ, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ξεραθοῦν οἱ ἀκροχορδόνες.

Οὕτως ἐδημιουργήθη πηγὴ ἀνεξάντλητος δεισιδαίμονιων, αἵτινες οὐδεμία ἐλπίς ὑπάρχει ὅτι θὰ ἐκλίπωσιν ὀλοσχερῶς ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ χιόνι τοῦ Χελμοῦ, τὸ ὅποιον κατὰ τὸ δημοτικὸν ἄσμα,

Ὅσπερ νὰ λειώσῃ τὸ παλιό, καινούριον τὸ πλακᾶνει,

ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΑ*

Ἡ λέξις σημαίνει κυρίως τὴν περὶ τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν, ἐνωρὶς δ' ὅμως μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ παραλόγου φόβου τοῦ θεοῦ, τῆς πρὸς τὸ δαιμόνιον δειλίας, κατὰ τὸν Θεόφραστον. Ὁ δεισιδαίμων, πιστεύων ὅτι ἐμμένει στερρῶς εἰς τὰ παραγγέλματα τῆς ἰδίας θρησκείας, ἐκτελεῖ πράξεις ὅλως ἀσχέτους πρὸς ταύτην, αἵτινες ἢ εἶναι κατάλοιπα δυσδιάγνωστα παλαιότερας θρησκείας ἢ προέρχονται ἐκ χυδαίων καὶ πεπλανημένων ἰδεῶν περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον ἢ πρὸς τὴν φύσιν. Ὅθεν εἰς τὰς πράξεις τῶν δεισιδαιμόνων διακρίνομεν ἴχνη ἀρχαιότερας λατρείας, ἀσχέτου πρὸς τὸ θρήσκευμα ὅπερ πρεσβεύουσι, διατηρηθέντα κατὰ τὸν ὑπὸ τῶν ἐθνολόγων κληθέντα νόμον τῆς ἐπιδιώσεως (survival), πρὸς δὲ τούτοις τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ θεοῦ ἐσφαλμένων ἐννοιῶν.

Αἱ εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν ὑπαγόμεναι δεισιδαίμονες πράξεις εἶναι κοιναὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς, οἵτινες ἢ θεωροῦσι τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς προαγγέλματα τῶν τυχῶν τοῦ ἀνθρώπου (διοσημῖαι, κληδόνες, ἀστρολογία) ἢ ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἔχοντα συνάφειαν πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους πράξεις φαινόμενα ἢ γεγονότα παντελῶς ἀσχετα πρὸς ταύτας (οἰωνοί, σπλαγχνοσκοπία, ὠμοπλατοσκοπία, κληρομαντεία, χαρτομαντεία κλπ.) ἢ πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἀνθρώπος δι' ἐνεργειῶν τινῶν μυστηριωδῶν δύναται κατὰ βούλησιν νὰ κανονίσῃ τὴν ἐπήρειαν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων καὶ νὰ μεταβάλλῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους (ἐπιφθαί, γοητεία, μαγεία). Αἱ δεισιδαίμονες δοξασίαι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἄλλαι μὲν εἶναι λείψανα τῶν πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ κρατουσῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησι θρησκευτικῶν παραστάσεων, ἄλλαι δὲ προήλθον ἐκ παρανοήσεως χριστιανικῶν τελετῶν, πολλαὶ δὲ ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνα ἐπικρατήσασαν θεοκρασίαν, ἣτοι τὴν δεισιδαίμονα συγχώνευσιν διαφόρων θρησκειῶν, ἧς ἀπαύγασμα εἶναι οἱ μαγικοὶ ἑλληνικοὶ πάπυροι, οἱ σὺν τῇ χρόνῳ διαφόρους ἀλλοιώσεις ὑποστάντες καὶ κυκλοφοροῦντες μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα *Σολομωνική*.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑγκυκλοπαιδικῇ λεξικῇ, συμπληρώματι τ, Ζ' σ. 214.

ΔΙΑΤΙ Η ΤΡΙΤΗ

ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΑΠΟΦΡΑΣ ΗΜΕΡΑ *

Ἡ παρατήρησις τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν, τῶν ἀπράκτων καὶ μιαρῶν, τῶν πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν ἀνεπιτηδείων, ὡς τὰς ἐχαρακτήριζον οἱ ἀρχατοὶ Ἑλληνας, εἶναι ἐκ τῶν δεισιδαιμονιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐν παντὶ τόπῳ καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ ἐβασάνισαν καὶ βρασνίζουσι τὸν ἄνθρωπον. Αἱ ἀποφράδες τῶν Ἑλλήνων, αἱ nefasti dies τῶν Ῥωμαίων, ὑπὸ ποικιλώτατα ὀνόματα ἀνευρίσκονται ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου, παρὰ τοῖς προηγμένοις εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ παρὰ τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς, παρὰ τοῖς παλαιότατοις Αἴγυπτιοῖς⁽¹⁾ καὶ τοῖς Μεξικανοῖς πρὸ τῆς Ἰσπανικῆς κατακτήσεως,⁽²⁾ καθὼς καὶ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις τοῦ λήγοντος ἸΘ' αἰῶνος. Ἡ μὲν διαφορά ἐγκεῖται εἰς τὸν ὀρισμὸν τῶν ἡμερῶν τούτων, διότι ἄλλοι ἄλλας ἡμέρας φοβοῦνται ὡς ἀποφράδας.

Καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός, ὡς εἰκός, πιστεύει ὅτι ἡμέραι τινὲς τῆς ἑβδομάδος εἶναι ἀποφράδες, καὶ κατὰ τὴν δοξασίαν ταύτην κανονίζει τὰς πράξεις του. Ἰδίως φοβεῖται τὴν Τρίτην καὶ νομίζει ὅτι καὶ πρὸς ἄλλας ἐπιχειρήσεις εἶναι ἡ ἡμέρα αὕτη ἀκατάλληλος, μάλιστα δὲ πρὸς ἑναρξιν ἔργου καὶ πρὸς ταξίδια. Ὅποιος πρωτοκινήσῃ Τρίτη δὲν γυρίζει πίσω, καὶ ὅποιος ἀρχίσῃ τὴν δουλειὰ Τρίτη δὲν τὴν τελειώνει, λέγουσιν. Ἡ πρόληψις αὕτη εἶναι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διαδεδομένη³⁾. Τινὲς προσθέτουσιν ὅτι ὄχι ὅλη ἡ ἡμέρα, ἀλλὰ μία μόνον ὥρα αὐτῆς εἶναι ἀποφράς. «Ἡ Τρίτη ἔχει μία ὥρα κακὴν» ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὥρα αὕτη εἶναι ἄγνωστος, πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν ἔχουσι τὴν πρόνοιαν νὰ προφυλάσσωνται πάσας τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας.

*) Ἐξημοσιεύθη ἐν Κ. Φ. Σκόκου Ἐθνικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1897 σ. 343-9.

1) *Maspero, Histoire ancienne des peuples d'Orient* 1895 τ. I σ. 210 κ ε.

2) *Waitz, Anthropologie des Naturvölker* τ. IV σ. 164.

3) Ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων γινώσκω ὅτι ἡ πρόληψις εἶναι κοινοτάτη εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὰς Κυκλάδας. Παρὰ τοῦ κ. Πρωτοῦ ἐκ Λακκοδικίων τῆς Μακεδονίας πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ ἐν τῷ χωρίῳ του ἐπικρατεῖ αὕτη «Ἡ Τρίτη ἔχει μίαν ὥραν κακὴν, διότι κατ' αὐτὴν ἐγένετο ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων» διὰ τοῦτο τὴν Τρίτην δὲν ἀρχίζουσι καμίαν ἐργασίαν, οὐδὲ πρωτοκινῶσιν εἰς δρόμον». — Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ τῆς διαδόσεως τῆς πρόληψεως εἶναι αἱ ἑξῆς: Α. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον. Ἐν Σμύρνῃ, 1872 σ. 257 (Σμύρνη, ὅτι δὲν ἀρχίζουσι ἔργον Τρίτην). *Georgakís, Le Folklore de Lesbos. Par.* 1894 σ. 314. (Λέσβος, ὅτι δὲν ταξιδεύουσι τὴν Τρίτην). Ζωγράφειος Ἀγών, Κ)πολις, 1891 τ. Α' σ. 14. («Ἡπειρος, ὅτι δὲν ταξιδεύουσι οὐδ' ἐπιχειροῦσιν ἔργον τι).

Ἐπάρχουσι δ' ὅμως καὶ οἱ γινώσκοντες τίς εἶναι ἡ κακὴ ἐκείνη ὥρα τῆς Τρίτης, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπομένη ἀθηναϊκὴ διήγησις. «Μιὰ μάννα καταριώ-
ταν μιὰ φορὰ τὸ παιδί της. Ἦτανε ἡμέρα Τρίτη. Τὴν ἄκουσε μιὰ κακὴ
γειτόνισσα καὶ τῆς εἶπε· Ἄν θέλῃς νὰ καταραστῆς τὸ παιδί σου ἐγὼ νὰ
σοῦ πῶ πότε θὰ πιάσῃ ἡ κατάρρα. Καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγη ὥρα τῆς ἐφώνηξε·
Γειτόνισσα τώρα νὰ τὸ καταραστῆς καὶ πιάνει.—Μπα, ποῦ νὰ χυθοῦν τὰ
μάτια σου καλύτερα, ὄχι γὼ θὰ καταραστῶ τὸ παιδί μου! εἶπεν ἡ μάννα.
Καὶ ἡ κακὴ γειτόνισσα ἀμέσως ἐστραδῶθηκε»¹).

Ἄφ' οὗ δὲ πρὸς ἔναρξιν πάσης οἰασδῆποτε ἐπιχειρήσεως καὶ παντὸς
ταξιδίου εἶναι ἀνεπιτήδεις ἡ Τρίτη, πολλῶ μᾶλλον θεωρεῖται τοιαύτη προ-
κειμένου περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀσύνητος, ὁ διαπράξας τὸ
ἐγκλημα νὰ γεννηθῆ Τρίτην θὰ καταληφθῆ ὑπὸ φρίκης μανθάνων ἐκ τῶν
Ἱατροσοφῶν τὰ ἐπικρεμάμενα αὐτῷ δεινά. Ἀποτρόπαιος περιγράφεται οὗ-
τος τὸν χαρακτηρὰ, καίπερ καλὸς τὸ εἶδος καὶ εὐπρεπής.

«Ἄν γεννηθῆ ἀνὴρ ἡμέραν Τρίτην εἶναι ἀκατάδεκτος, ἀψύς, αὐστηρός,
ἀδιάντροπος, ἀπρόσωπος, καματάρης, στρατοκόπος, μαγκελλάρης, ἀσπλα-
χνος, ἀνελεήμων, τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, κλέπτης, ἄτακτος, ἄσωτος, χω-
ριάτης, χολῆς γεμάτος· ὅμως ἔμπειρος εἰς μάθησιν· καὶ θέλει λάβῃ κατάρ-
ραν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του καὶ ἀπὸ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς. Καὶ πολλὰ ὀλίγοι
ἀλλάζουσι ἀπὸ αὐτὰ τὰ ποιήματα, ἐὰν γεννηθοῦν εἰς τὴν κακὴν ὥραν²).
Καὶ ἀλλαχοῦ:³),

«Τῆς Τρίτης καλύτερον ἦτον νὰ μὴ γεννηθοῦν. Περὶ σημείων ἀμφοτέ-
ρων ὅπου γεννηθοῦν τὴν τρίτην ὥραν τοῦ Ἄρεως. Αὐτὸς εἶναι ἄσπρος εἰς
τὸ πρόσωπον καὶ ὀλίγον κόκκινος μὲ κάποια σημεῖα· τρίχες κόκκιναις καὶ
γένεια ἀραιά, ὀμμάτια μικρά, ὀδόντια στραβά· εἰς τὸ εἶδος χαρούμενος·
ἀνοικτὸς εἰς ταῖς πλάταις καὶ πολλὰ καλὰ συνθεμένος. Εἰς τὸ κακὸν πη-
γαίνουν. Τῆς κόρης. Ἡ γεννηθεῖσα κόρη ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ εἰς τὴν ὥραν
τὴν κακὴν γίνεται μεθύστρια, καταλαλήτρια, μονοφάγισσα, δολερὰ καὶ πο-
νηρὰ, τραγουδιστίνα, ἄθεη, ἀνελεήμων, ἀσπλαχνη, ταβερνάρισσα, κλέφτρα,
ψεύτρα, πολυφαγοῦσα, γγογγύστρια, ἀδιάντροπη, σουρεύτρα καὶ διὰ παν-
τὸς κατηραμένη· καὶ ὀλίγαις βρίσκονται ἀπὸ αὐταῖς, ὅπου ἔχουν τὰ τοιαῦτα».

Ἡ παράταξις τοσοῦτο πλουσίου θησαυροῦ κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὴν
δὲν ἰσχύει νὰ κολάσῃ ἢ ἐν τέλει ἐπιφερομένη παρατήρησις, ἡκιστα ἐνθαρ-

1) Τὴν διήγησιν ταύτην ἤκουσα παρὰ τῆς ἀειθίμου κυρίας Μαρτιάννης Γρ. Καμπού-
ραγλου.— Παρομοίαν κορινθιακὴν διήγησιν ἐδημοσίευσεν ἐν Δημ. μετσωρολ. μύθ. 1880
σ. 39 (καὶ ἐν Παραδόσ. ἀρ. 271)· κατὰ ταύτην κακὴ εἶναι ἡ ὥρα καθ' ἣν διέρχεται
συρμός, ἦτοι ἀνεμοστρόβιλος, ἐν ᾧ φέρονται στοιχεῖα καὶ δαίμονες.

2) Χειρόγραφον Ἱατροσόφιον τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀποκείμενον παρ'
ἐμοῦ. φ. 4 β.

3) Αὐτ. φ. 38 α.

ρυντική είναι βεβαίως εἰς τὰς ἀτυχεῖς τριτογεννημένας. Ὁ ἀνὴρ δ' ὅμως, οὐ τοὺς ἠθικοὺς χαρακτήρας διαγράφει ἐν ἄλλῃ τόπῳ τὸ Ἱατροσόφιον, εὐκόλως θὰ παρηγορηθῆ βλέπων ὅτι ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶναι ὁ διακρίνων τοὺς νικηφόρους στρατηγούς, τοὺς κατακτητὰς καὶ καθόλου τοὺς μεγαλοπράγμονας ἀνδρας.

«Ὁ Ἄρης ὀρίζει τὴν Τρίτην, λέγει τὸ Ἱατροσόφιον ¹⁾. Ὁ γεννηθεὶς ἔσται μαυρειδερὸς, κόκκινος, αἱματώδης, θυμώδης, κιτρινωπός, πάντα κλίνει νὰ κάμῃ κακόν· νὰ χαλᾷ, νὰ λαβώνῃ, νὰ μὴ λυπᾶται διὰ τὸ (κα)κόν· καὶ φαρφαλιάρης· δὲν πιστεύει κενενοῦ, παρὰ τοῦ ἑαυτοῦ του· ὁ λόγος του θέλει νὰ γίνεταί πάντα, νὰ γίνεταί ἢ γνώμη του· καὶ αὐτὸ εἶναι δύσκολον· ἢ μετὰ νὰ γένη κλέπτῃς· εἶναι τολμηρὸς καὶ θέλει πάντα μὲ τὴν καρδίαν του· θέλει ἔσται καλορρίζικος εἰς πόλεμον· πολὺ αἷμα θέλει χύσῃ καὶ θέλει λαβῶθῃ ἀτὸς του καὶ θέλει ὀρκώνεται εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς ἀγίους· οἱ ἀσθενεῖαις του θερμασίαις ὀξεσίαις καὶ μεγάλαις καὶ θανάσιμαῖς ποδαλμίαις καὶ ἄλλαις ἀσθενεῖαις· καὶ ὁ θεὸς ἄς τὸν φυλάξῃ.»

Τοιαύτη λοιπὸν εἶναι κατὰ τὰς δημῶδεις πρόλήψεις, ἢ ἐπήρεια τῆς ἀποφράδος ἡμέρας. Ὅτι τὴν αὐτὴν πρόληψιν ἔχουσι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ²⁾ εἶναι εὐνόητον, διότι εὐκόλον ἦτο νὰ τὴν παραλάβωσι παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἕνεκα τῆς στενῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας. Περίεργον ὅμως φαίνεται ὅτι ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ τάντιθετα πρεσβεύουσι. Οὕτω παρὰ τοῖς Βοημοῖς καὶ τοῖς Μοραβοῖς ἢ Τρίτη θεωρεῖται αἰσία πρὸς γάμους καὶ ὁδοιπορίας, παρὰ Σουηδοῖς δ' ἐπιτηδεῖα πρὸς πᾶσαν ἐπιχείρησιν ἢ καθαρὰ Τρίτη ³⁾.

Καὶ μόνον Γάλλος τις συγγραφεύς, ὁ Jehan Tibault, ἐν βιβλίῳ τυπωθέντι περὶ τὸ 1530 δεικνύει δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τὴν Τρίτην. «Τὴν Τρίτην ἐγεννήθη ὁ Κάϊν, λέγει. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ μηδὲν ἐπιχείρει· ὁ ἀσθενήσας κατ' αὐτὴν βαρεῖαν θὰ ἔχῃ τὴν νόσον, κατὰ μικρὸν δ' ὅμως διὰ προσφόρου διαίτης ἀνακτᾷ τὴν υἰεῖαν. Ἐὰ δ' ὄνειρα τῆς ἡμέρας ἢ τῆς νυκτὸς ταύτης οὐδεμίαν ἔχουσι πρόρρησιν τῶν μελλόντων· καὶ ὁ γεννηθεὶς ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ ἔσται μακρόβιος». ⁴⁾

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἐλληνικὴ εἶναι ἡ πρόληψις περὶ τῆς Τρίτης ὡς ἀποφράδος ἡμέρας. Καὶ θεωρεῖ ὁ λαὸς ἀπαισίαν τὴν ἡμέραν, διότι κατ' αὐτὴν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὁ λόγος ὅμως οὗτος ἐπλάσθη ὕστερον, ἢ δὲ πρόληψις ἦτο παλαιότερα, ἀφοῦ καὶ οἱ σύγχρονοι τῆς καταστροφῆς εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐπήρειαν τῆς ἡμέρας ἀπέδιδον τὴν συμ-

1) Αὐτ. σ. 426.

2) Hahn, Alban. Studien I σ. 157.

3) Grimm Deutsche Mythologie σ. 1093 (σ. 954 δ' ἐκδ.). Παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μεξικανοῖς ἢ τρίτη τοῦ μηνὸς ἐνομιζέτο αἰσία (Waitz Anthropologie IV σ. 164).

4) Lacroix] Jacob, Curiosités des sciences occultes σ. 190.

φοράν. Ὁ ποιήσας μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν τὸν Θρήνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως λέγει:

Εἰς τοῦ Μαρτίου τοῦ μηνὸς ἔς τὰς εἴκοσι ἐννέα
Τρίτην ἡμέραν δολερὴν, ποῦ αὐθένταυεν ὁ Ἄρης.
Ἐκείνη ἡ ὥρα ἢ βαρεὰ ἢ στιγμὴ τοῦ πλανήτου
ἢ φούσκωσις Ἀνατολῆς ἐπήρασι τὴν Πόλιν ¹⁾.

Ἄλλαχού δὲ καταρᾶται καὶ λοιδορεῖ πικρῶς τὴν ἡμέραν:

Ἐκαίν' ἡ ἡμέρα (ἢ) σκοτεινὴ, (ἢ) ἀστραποκαϊμένη
τῆς Τρίτης τῆς ἀσβολερῆς τῆς μαυρογελασμένης,
τῆς θεοκαρδουνόκαυτης, πουμπαρδοχαλασμένης ²⁾.

καὶ παρακατιῶν ἀποδίδει τὴν καταστροφὴν εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ πλανήτου Ἄρεως, τοῦ κυριαρχούντος τῆς Τρίτης κατὰ τὰς ἀστρολογικὰς δεξασίας τῶν τότε.

Ἄρης ἐπερνοδιάβαινε τὴν Τρίτην βουρκωμένος
ἀπὸ τὸν ἅγιον Ρωμανόν ὄλος αἱματομένος,
ἔς τὸ αἷμα τῶν χριστιανῶν αἱματοκυλισμένος. ³⁾

Καὶ ὁ ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ⁴⁾ Ἄρεος ἡμέραν λέγει τὴν τῆς ἀλώσεως.

Ἐκατὸν δὲ καὶ πλέον πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔτη, τῷ 1348, ἑτέρα ἐθνικὴ καταστροφὴ ἀπεδόθη εἰς τὴν ἐπήρειαν τῆς Τρίτης. Ὅτε οἱ ὑπὸ τοὺς Ψαρομηλίγγους Κρήτες ἐπαναστάται παρσκευάζοντο εἰς μάχην κατὰ τῶν Ἐνετιῶν «τὴν ἡμέρα Τρίτη τῆς ἐβδομάδος τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, ἡμέρα κατὰ τὴν κοινὴν πρόληψιν ἀπαισία ... Ἐνεκα δὲ τῆς ἀπαισίας ἡμέρας οἱ φρονιμώτεροι τῶν ἀρχηγῶν συνεβούλευσαν τὴν ἀποχὴν τῆς ἐπιθέσεως καὶ πάσης πολεμικῆς ἐργασίας ... Ἄλλ' οἱ Ψαρομήλιγγοι τοὺς Κάλχαντας ἐκείνους, ὡσπερ μάντις κακῶν περιφρονήσαντες ἐρρωμενέστερον παρεκέλευσαν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τοὺς ὀπαδοὺς». Ἐπήλθε δὲ πανωλεθρία τῶν Κρητῶν, φονευθέντων καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν.

Ὁ ἱστορῶν ταῦτα Ζαμπέλιος ⁵⁾ οὐδεμίαν ἀναφέρει μαρτυρίαν· ἐπειδὴ δ' οὐχὶ σπανίως ἐλέγχεται παρεμβάλλων ἰδίας εἰκασίας εἰς τὰς ἱστορικὰς περιγραφάς, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀσφαλῶς ἐξηκριθωμένον τὸ γεγονός. Ἄλλ' ἀντὶ τούτου ἔχομεν ἄλλο γεγονός παλαιότερον καὶ ὑπὸ ἱστορικοῦ ἀξιοπίστου βεβαιούμενον.

Ἐν τῷ πρὸς τοὺς Οὐγκρους πολέμῳ ἐπὶ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ, κατὰ τὴν 8 Ἰουλίου 1164 ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς διαβάς τὸν Δούναβιν ἠτοιμάζετο εἰς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν πολεμιῶν. Ὁ ἀνδρειὸς στρατηγὸς Ἀνδρόνικος ὁ

1) Στίχ. 126—123. Ἐν *Ellissen Analekten* τ. II σ. 122. Ὁ τελευταῖος στίχος φαίνεται τεταραγμένος· γραπτέον ἴσως «οἱ φούσαις τῆς Ἀνατολῆς».

2) Αὐτ. στ. 194—6 σ. 132.

3) Αὐτ. στ. 420—2 σ. 164.

4) Σ. 394 Bonn

5) Σπ. Ζαμπελίου, Ἱστορικὰ σκηνογραφήματα ἐν Πανθώρα τ. I' σ. 577—8.

Κοντοστέφανος εἶχεν ἤδη παρατάξῃ τὰς ὑπ' αὐτὸν φάλαγγας, ὅτε προσῆλθε πρὸς αὐτὸν ἀγγελιαφόρος κομίζων ἐκ τοῦ βασιλέως γράμματα, ἐπιτάσσοντα νὰ ἀναβάλῃ τὴν συμπλοκὴν διότι ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο ἀσύμφορος εἰς πολεμικὰ ἔργα. Ἄλλ' ὁ στρατηγὸς ἔθεσεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ τὴν ἐπιστολὴν, οὔτε εἰς τὰ γραφόμενα δοὺς προσοχὴν, οὔτε εἰς τοὺς παρ' αὐτῷ μεγιστάνους φανερώτας τὰ προσταχθέντα. Συνάψας δὲ μάχην ἐνίκησε περιφανεστάτην νίκην, λαμπρῶς διαψεύσας τοὺς δεισιδαίμονας φόβους τοῦ βασιλέως.

Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἀγίου Προκοπίου, ἐν ἣ κατὰ τὸν βυζαντινὸν ἱστορικὸν Νικήταν Χωνιάτην ἐγένετο ἡ μάχη, συνέπεσε τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ. Οὗτος λοιπὸν ἦτο φαίνεται ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέτρεψε τὸν στρατηγὸν τοῦ νὰ συνάψῃ μάχην. «Ἀπετρέπετο δὲ ὡς ἀποφράς ἡ τότε ἡμέρα καὶ ὅλως ἀσύμφορος πρὸς τὴν κατ' Ἄρεα συμβολήν, ἐπεὶ καὶ ἦν τὰς πλείστας καὶ μεγίστας τῶν πράξεων, καὶ παρὰ Θεοῦ τὸ πέρας κατ' εὐδοκίαν εἴτε μὴ δεχομένης, ταῖς τῶν ἄστρον οὐκ οἶδ' ὅπως περιπλοκαῖς καὶ ταῖς τοιαῖσδε θέσεσι καὶ κινήσεσιν ἐπανατιθεῖς, καὶ τοῖς παρὰ τῶν ἀστρολεσχούντων λεγομένοις καθυπαγόμενος ἴσα ταῖς ἐκ θρανίδος τοῦ Θεοῦ ἀποφάσεσιν». ¹⁾

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ στιχουργοῦ τοῦ Θρήνου καὶ ἐκ τῶν περικοπῶν τῶν ἱατροσοφῶν, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, σαφῶς καταφαίνεται διατὴν ἢ Τρίτῃ θεωρεῖται ἀποφράς ἡμέρα.

Ἡ περὶ τῶν ἀποφράδων δεισιδαιμονία διττὴν ἔχει πηγὴν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχον θρησκευτικοὺς λόγους ὅπως θεωρῶσιν μιὰρὰς ἡμέρας τινάς. Ἦσαν ἀποφράδες αἱ ἡμέραι τῶν Ἀνθεστηρίων, διότι ἐν αὐταῖς ἐπλανῶντο ἐπὶ τῆς γῆς αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων· ὁμοίως ἡ τῶν Πλυνητῶν, διότι ἐν Ἀθήναις ἐκομίζετο τότε τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὑπετίθετο ὅτι ἡ πολιοῦχος θεὰ κατέλειπε πρὸς ὥραν τὴν πόλιν. Ὁ ἐπιχειρῶν τι κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας οὐδεμίαν εἶχεν ἐλπίδα ὅτι θὰ τύχῃ τῆς προστασίας τῶν θεῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιμελῶς ἀπέφευγον πᾶσαν πρᾶξιν. Ὁμοίος λόγος παρῶρμησε καὶ τοὺς Ῥωμαίους πρὸς ὄρισμὸν τῶν ἀποφράδων, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίσης ἀποφράδας ἐνόμιζον τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἦγον τὴν μνήμην πάθους τινὸς Θεοῦ.

Ὁ ἄλλος δὲ πλὴν τοῦ θρησκευτικοῦ λόγος τοῦ ὄρισμοῦ τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν στηρίζεται εἰς ἀστρολογικὰς δοξασίας. Πιστεύοντες ὅτι αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων συνδέονται πρὸς τὴν ὑποτιθεμένην ἐπήρεια τῶν πλανητῶν ἢ ἄλλων τινῶν ἄστρον, ἐφοβοῦντο νὰ πράξωσιν τι καθ' ἃς ὥρας ἐνόμιζον ὅτι ὀλεθρία θὰ ἦτο ἡ τοιαύτη ἐπήρεια.

Κυριεῦων πλανήτης τὴν Τρίτην εἶναι ὁ Ἄρης, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Μίαν δ' ὥραν

1) Νικήτ. Χωνιάτ. Ε' 2 σ. 200 Bonn.

τῆς Τρίτης (τὴν κακὴν ὥραν τῆς Τρίτης κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας) ἐπί-
 στευον ὅτι συνέπιπτε πρὸς τὴν τοῦ Ἄρεως καὶ ἡ τοῦ πλανήτου Κρόνου ἐπι-
 κράτησις, ἐξ οὗ ἐπικινδυνότητι καθίστατο ἡ ὥρα ἐκείνη. Χειρόγραφός τις
 Σολωμῶνική μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀπαισία ὥρα τῆς Τρίτης εἶναι ἡ δεκάτη
 τρίτη, ἄδηλον πῶς ὑπολογιζομένη, ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου, ἢ ἀπὸ τῆς ἀνα-
 τολῆς τοῦ ἡλίου ἢ ἀπὸ τῆς δύσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν προτεραίαν. «Εἰς τὰς
 ιγ' (ὥρας κυριεύει) ὁ Κρόνος πάντοτε φυλάσσου»· παραγγέλλει τὸ μαγικὸν
 βιβλίον (1). Οἱ μὴ γινώσκοντες δὲ τίς ἡ ὥρα αὕτη ἠναγκάζοντο νὰ προφυ-
 λάσσωνται ὅλην τὴν ἡμέραν.

Πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι ὥραι τῆς Τρίτης θεωροῦνται αἰσiai καὶ πρὸς πᾶ-
 σαν πρᾶξιν ἐπιτήδαιοι, κατὰ τὸ αὐτὸ βιβλίον. Καὶ οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι'
 ὃν ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εὐτυχῶς συντελοῦνται ὅσα
 τις ἤθελεν ἐπιχειρήσῃ τὴν Τρίτην.

Ὅθεν ἡ δεισιδαιμονία περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος εἶναι ὑπαγόρευσις ψευδε-
 πιστήμης, παντελῶς σχεδὸν λησμονηθείσης σήμερον, τῆς ἀστρολογίας. Ὁ
 δ' ἡμέτερος λαὸς ἄλλοι ζητῶν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς δεικνύει τοῦτο μὲν ὅτι παν-
 τελῶς ξένα εἶναι εἰς αὐτὸν τὰστρολογικὰ διδάγματα, τοῦτο δ' ὅτι ἀκμαῖον
 ἔχει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, στυγνὴν καὶ ἀπαισίαν θεωρῶν τὴν ἡμέραν καθ' ἣν
 συνετελέσθη ἡ ἐθνικὴ συμφορά.

1). Ὑγρομαντεία, τὸ κληθὲν τῆς πάσης τέχνης τῆς ὑγρομαντείας. φύλλ. 241α (χει-
 ρόγραφον τοῦ ΙΓ' αἰῶνος τῆς ἐν Μονάχῳ βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. LXX).

ΤΕΛΕΣΜΑΤΑ *

Ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπὶ πολὺν ὕστερον χρόνον, οἱ αὐτοκράτορες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμήσωσι τὴν νέαν πρωτεύουσαν διὰ τῶν δώρων τῆς τέχνης. Ἄδυνατοῦντες δὲ νὰ πορισθῶσι νέα καλλιτεχνήματα, διότι οἱ σύγχρονοι τεχνίται καὶ ἱκανοὶ δὲν ἦσαν νὰ δημιουργήσωσιν ἔργα οὐδὲ κἂν προσεγγίζοντα πρὸς τὰ παλαιά, τὰ στολιζόντα τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις, καὶ δὲν θὰ ἐπήρκουν πάντως νὰ παραγάγωσι τὸ ἀπαιτούμενον εἰς τὰς ἀνάγκας ταύτας τῆς διακοσμήσεως μέγα ποσόν, ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἀπεκόμισαν εἰς Ρώμην ἐξ ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἱερῶν ἀνδριάντας καὶ ἀγάλματα. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος θαυμαστὴν ἀπειργάσατο τὴν πόλιν τῷ κάλλει, ὡς λέγει βυζαντινὸς τις συγγραφεὺς ἄλλὰ πρὸς τοῦτο «πάντα τὰ χαλκουργεύματα καὶ τὰ ξόανα ἐκ διαφόρων ναῶν καὶ πόλεων» ἀθροίσας ἔστησεν αὐτὰ εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως». Ὡς δὲ ἔγραφεν ἕτη τινὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου ἄλλος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς «σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις ἀπεγύμνωσεν, ὅπως κοσμήσῃ τὴν Νέαν Ρώμην αὐτοῦ».

Τίνα ἐντύπωσιν παρήγον εἰς τὸ σύμμεικτον πλῆθος τῶν νέων κατοίκων τῆς πόλεως τὰ καλλιτεχνήματα, τὰ ὅποια ἐκόμιζον πάντοθεν ταυτοκρατορικὰ πλοῖα, ὡς ἔρανον ἀκούσιον τῶν πάλαι ἀκμαζουσῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς καλλωπισμὸν τῆς πρωτεύουσας; Βεβαίως ἡ ἐντύπωσις δὲν ἦτο ἡ αὐτὴ εἰς πάντας, ἀλλὰ διάφορος, ποικίλλουσα κατὰ λόγον τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως ἐκάστου. Ἀποσπασθέντα τῶν ἀρχικῶν ἐδρῶν αὐτῶν, χωρισθέντα ἀπὸ τῶν περιβαλλόντων, τῶν συμπληρούντων καὶ ἐπεξηγούντων αὐτὰ, ἰδρύθησαν ἐκεῖ μεμονωμένα ἄνευ συναφείας πρὸς ἄλληλα, ξένα καὶ ἀκατάληπτα, καὶ ἦσαν ὡς διηνεκῆ προβλήματα, τὰ ὅποια ἕκαστος προσεπάθει νὰ λύσῃ ὡς ἠδύνατο. Δὲν εἶναι βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τοὺς πρώτους μάλιστα χρόνους ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς, πολλοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ κατανοήσωσι τὴν σημασίαν αὐτῶν καὶ νὰ αἰσθανθῶσιν ἀκραιφνῆ καλλιτεχνικὴν ἀπόλαυσιν, καὶ ἔτι καὶ εἰς τὰ πλήθη ἐπέβαλλε τὸ σέβας καὶ τὸν θαυμασμὸν ἢ τελειότητος τῆς τέχνης. Ἄλλ' ἀναμφισβήτητον ἐπίσης δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ὁ ὄχλος, δὲν εἶχεν ἐπίγνωσιν τῶν ἰδρυ-

(*) Διάλεξις γενομένη ἐν τῇ Γαλλικῇ σχολῇ τῆν 26 Μαρτίου 1908.

θέντων καλλιτεχνημάτων, καὶ ὅτι οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι μετ' ἀπορίας καὶ δυσπιστίας προσέβλεπον εἰς τὰ ὁμοιώματα τῶν ψευδῶν θεῶν καὶ προσεπάθουν νὰ ἐξιχνιάσωσι τὸν σκοπὸν καὶ τὸν προορισμὸν τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν καὶ θὰ ἐξεῦρον πάντως λύσιν τῆς ἀπορίας ἱκανοποιούσαν αὐτούς, ἥτις θὰ εἶναι ἡ κατισχύσασα κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, ὅτε τέλεον ἐξεχριστιανίσθη τὸ Βυζάντιον.

Τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ζητεῖ νὰ διεγείρῃ ὁ τεχνίτης δημιουργῶν τὸ ἔργον του, ὀλίγοι μόνον ἐπίλεκτοι ἄνδρες εἶναι ἱκανοὶ νὰ αἰσθανθῶσιν ἀκέραια καὶ ἀμείωτα, κοινῶν γινόμενοι τῆς ἐνθέου ἐμπνεύσεως αὐτοῦ. Οἱ δὲ πολλοὶ ἀτελεῖ καὶ ἀσαφῆ λαμβάνουσιν ἔννοιαν τῆς ἰδέας τοῦ τεχνίτου, καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ἀφίστανται τῆς πλήρους κατανοήσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅπως ἂν ἦ, οἱ σύγχρονοι τοῦ τεχνίτου, ἐκεῖνοι δι' οὓς προορίζεται τὸ ἔργον, ἐγγύτερον εἰς αὐτὸν προσκείμενοι, κοινὰς πρὸς αὐτὸν ἔχοντες τὰς γνώμας καὶ τὰ ἦθη, ἐμπορούμενοι τῶν αὐτῶν δοξασιῶν, εἶναι οἱ καταλληλότατοι, ὅπως προσεγγίσωσιν εἰς ἀκριβεστέραν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' ὅσον παρέρχεται ὁ χρόνος καὶ μεταβάλλονται τὰ ἦθη καὶ αἱ δοξασίαι, ἢ ἀντίληψις καθίσταται ἀμικυροτέρα, ἐσφαλμέναι ἔννοιαι ἐπικρατοῦσι, παρανοεῖται δὲ ἢ διαστρέφεται ἡ ἰδέα καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ τεχνίτου. Ὅταν δὲ τύχῃ νὰ διασπασθῇ ἢ συνέχεια τῆς παραδόσεως, καὶ οἱ βλέποντες τὸ ἔργον ἀδυνατοῦσι νὰ μετενεχθῶσι διὰ τῆς διανοίας εἰς τοὺς χρόνους τοῦ τεχνίτου, ἀνακαλοῦντες πρὸς κατανόησιν τοῦ ἔργου του τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐπέδρασαν πρὸς δημιουργίαν αὐτοῦ, τότε ἐμφανίζεται τοῦτο ὑπὸ νέαν μορφήν, ἀλλοτρίαν παντελῶς τῆς διανοίας τοῦ καλλιτέχνου. Ἡ φωντασία ὑφαίνει πυκνὸν πέπλον, δι' οὗ περιβάλλουσα καθιστᾷ αὐτὸ ἀδιάγνωστον.

Ἦδη καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους βλέπομεν σχηματιζομένους θρύλους περὶ μνημείων τινῶν τῆς τέχνης, καὶ οἱ κατὰ τόπους ἐξηγηταί, οἱ ὀδηγοῦντες τοὺς περιηγητὰς καὶ ἐρμηνεύοντες εἰς αὐτούς τὰ μνημεῖα ἐξ ἀγνοίας τοῦ ἀληθοῦς πολλὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἐπινοῶσιν ἢ νὰ ἐπαναλαμβάνωσι καλῇ τῇ πίστει τὰ θαυμάσια καὶ παράδοξα. Τὸ σέβας τὸ ὁποῖον ἐνέπνεεν ἡ παλαιότης μνημείου τινός, γεγονός τι τὸ ὁποῖον ἐνομίζετο στενῶς συναπτόμενον πρὸς ἄλλο, θαυμασία τις ἰδιότης, ἥτις ἐπιστεύετο ὅτι ἐνυπῆρχε εἰς ἄλλο ἐγένοντο ἀφορμὴ πρὸς σχηματισμὸν τῶν θρύλων τούτων, οὓς διέδιδον οἱ κατὰ τόπους ἐξηγηταί. Μνημεῖά τινα ἐφείλκυον τὴν προσοχὴν, ὄχι ἔνεκα τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας αὐτῶν, ἀλλ' ἔνεκα τῶν συναπτομένων πρὸς ταῦτα θαυμασιῶν διηγήσεων. Εἰς τὴν περιήγησιν τοῦ Πausανίου ἀπαντῶμεν συχνὰ τὴν ἐπήρεια τῶν θρύλων τούτων. Ἦτο δὲ φυσικὸν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους νὰ πλασθῶσι νέαι διηγήσεις περὶ τῶν σφριζομένων μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης, τοσοῦτο μᾶλλον θαυμασιώτεραι καὶ παραδοξότεραι, ὅσον καὶ ἡ ἄγνοια τῆς ἀρχαιότητος ἦτο μείζων καὶ διάφοροι αἱ κρατοῦσαι

δοξασίαι. Ἡ ἀμάθεια, ἡ διαφορὰ τοῦ βίου καὶ ἡ ἐπικράτησις ἄλλων δοξασίων, ἡ ὄρμη πρὸς τὸ θαυμαστόν, εἶναι ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἀπέρρευσαν αἱ πολυάριθμοι διηγήσεις περὶ τῶν μνημείων τῆς Ρώμης, τὰ *Mirabilia urbis*. Τὸ σχῆμα, ἡ ἐξωτερικὴ τις ὁμοιότης ἀσήμαντος πρὸς ἕτερον γνωστὸν ἀντικείμενον, ἢ ἄλλο τι ὅπως ἐπουσιῶδες γνῶρισμα ἢ σχέσις, ἐχρησίμευον ὡς θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἐπυροδομοῖ ἢ δημώδης φαντασία. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπλάσθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ αἱ πλείσται τῶν παραδόσεων περὶ μνημείων τῆς τέχνης. Τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους ὑπελήφθη ὅτι ἦτο τὸ φανάρι τοῦ Δημοσθένους, ὅπερ ἐφώτιζε τὸν ῥήτορα κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν λόγων του, ἢ τοῦ Διογένους, ὅπερ κρατῶν ἐν ἡμέρᾳ ὁ κυνικός φιλόσοφος ἐζήτει ν' ἀνακαλύψῃ ἀνθρώπον. Διότι ἀμφοτέρω τὰ ὀνόματα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον μνημονεύει ὁ κατὰ τὸν IB' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ζήσας μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, τὸ δὲ δεύτερον φέρεται εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ μέχρι τοῦδε, δηλοῦσι τὸ αὐτὸ μνημεῖον. Τάφος τις ρωμαϊκὸς ἐν Φθλίπποις τῆς Μακεδονίας, μετὰ λατινικῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς, ἐκλαμβάνεται ὡς τὸ παχνὶ τῆς φοράδας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἄλλα πάμπολλα τούτοις ὅμοια.

Τοιαύτας προχείρους ἐξηγήσεις καὶ ὀνομασίας τῶν κομισθέντων ἄλλοθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀρχαίων μνημείων ἐπενόουν καὶ οἱ βυζαντινοὶ λόγιοι, ὧν αἱ ἐλλιπέσταται γνώσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ ὀρθοῦ. Οἱ συγγραφεῖς τῶν Πατρῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Συντόμων χρονικῶν παραστάσεων μᾶς διέσωσαν πλείστας τῶν ἀφελῶν τούτων ἐξηγήσεων.

Ἄλλ' αἱ ἐξηγήσεις αὗται, αὐθαίρετα πλάσματα ἡμιμαθῶν λογίων, ἀναφερόμεναι εἰς ἕκαστον χωριστὰ μνημεῖον, πολυμερεῖς καὶ δυσπερίληπτοι, δὲν ἦσαν χρήσιμοι εἰς τὸν ὄχλον, μὴ διευκρινίσαι τὸν σκοπὸν τῆς ἰδρύσεως εἰς τὴν πόλιν τῶν κατασκευασμάτων ὀπαδῶν τῆς καταλυθείσης καὶ μισητῆς θρησκείας. Ὁ ὄχλος εἶχεν ἀνάγκην λόγου κοινοῦ, ἐφαρμοζομένου εἰς πάντα τὰ ἑλληνικὰ μνημεῖα, συμφώνου δὲ πρὸς τὰς κρατούσας δοξασίας, ὅπως πιστευθῇ παρὰ πάντων καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ ἐδραίας πεποιθήσεως.

Κοινὴ δοξασία, διαδεδομένη τότε καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἦτο ὅτι τὰγάλματα τῶν ἑλληνικῶν θεῶν ἦσαν ἔδραι δαιμόνων. Πολυπληθῆ συναξάρια διηγούντο πῶς ἅγιοι εἰσῆρχοντο εἰς ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ ἐξορκίζοντες τοὺς δαίμονας ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ καταλείπωσιν, ἐκπέμποντες κραυγὰς ἄλγους, τὰ σκηνώματα αὐτῶν, τὰγάλματα, ἅτινα τότε κατεκρημνίζοντο ἐκ τῶν βάθρων των καὶ συνετρίβοντο. Δὲν ἦτο δ' ἐπινόημα χριστιανικὸν ἡ δοξασία αὕτη, ἀλλ' ἐλήφθη, ἅς μὴ φανῇ παράδοξον τοῦτο, ἐξ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, διασκευασθεῖσα συμφώνως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἰδέας. Διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας ἐπίστευον ὅτι τὸ ἔδος, τὸ

ἐν ἐκάστῳ ναῷ ἄγαλμα τοῦ ἐν αὐτῷ τιμωμένου θεοῦ, ἦτο ἔδρα τοῦ θεοῦ τούτου· καὶ ἀφοῦ οἱ θεοὶ ἐνομίσθησαν δαίμονες, ἐπόμενον ἦτο καὶ αἱ ἔδραι αὐτῶν νὰ θεωρηθῶσιν ἔδραι δαιμόνων.

Ἄλλ' ἔμως εὐνόητον εἶναι, ὅτι ἡ δοξασία αὕτη δὲν ἐξήγει τὸν σκοπὸν τῆς δι' ἐλληνικῶν καλλιτεχνημάτων διακοσμήσεως τῆς πόλεως. Ἀκατανόητον θὰ ἦτο πῶς ὁ μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες ἐκόμισαν εἰς τὴν προσφιλήτων πρωτεύουσαν τόσα φορτία δαιμόνων.

Ὅθεν ὁ λόγος ἐζητήθη εἰς ἄλλην δοξασίαν, βαθύτατα ἐρριζωμένην εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ἐξηγοῦσαν ἐπαρκέστατα τὰ πράγματα. Πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ κοσμοῦντα τὰς πόλεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν πρωτεύουσαν, ἦσαν **τελέσματα**, σκοποῦντα τὴν περιφρούρησιν ἀπὸ παντοίων κινδύνων ἢ τὴν ὑπόδειξιν τούτων.

Ἐκάστη δύναμις τῆς φύσεως, ἕκαστον στοιχεῖον τοῦ κόσμου, κατὰ τὰς ἀστρολογικὰς θεωρίας, συνεταυτίζετο πρὸς ἓνα δαίμονα ἢ διηυθύνετο ὑπὸ τούτου. Ὁ δαίμων αὗτος ἦτο ὁ διὰ τοῦ στοιχείου ἐνεργῶν. Ἄλλ' ἐνέργεια δὲν ὑπῆρχε, ἂν μὴ ἐγίνετο διὰ μαγικῶν τελετῶν στοιχειώσις τῆς δυνάμεως τῶν δαιμόνων, καὶ στοιχειώσις ἦτο εἰς τοὺς δαίμονας ἢ ζώσις, ὡς λέγει πατήρ τις τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς στοιχειώσεως προσελάμβανεν ὁ δαίμων ζωὴν καὶ ψυχὴν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς στοιχειώσεως προσεδίδετο ἐνέργεια καὶ εἰς ἄλλα ἄψυχα, ἀφομοιούμενα αὐτῶ πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως. Ὅθεν καὶ ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντες καὶ στήλαι ἐστοιχειώθησαν διὰ νὰ παράσχωσιν ὠφέλειάν τινα εἰς ἐκείνους, ὑπὲρ ὧν κατασκευάσθησαν, ἢ βλάβην εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, ἢ νὰ δηλώσωσι τὰ μέλλοντα διὰ πλαστικῶν παραστάσεων ἀκατανόητων εἰς ἄλλους πλὴν τῶν σοφῶν. Ἐπιστεύετο δὲ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὅτι κατασκεύασαν ταῦτα πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἄνδρες σοφοί, ἀστρολόγοι, τερατουργοὶ ἢ γόητες. Περὶ τοῦ ποιήσαντος δὲν ἐλέγετο ὅτι ἦτό τις γλύπτῃς, ἀλλ' ὁ στοιχειωσάμενος. Εἰς οὐδὲν δὲ χωρίον βυζαντινοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα στοιχεῖον σημαίνει ἀπλῶς ἄγαλμα, ὡς νομίζει ὁ Diels, οὐδὲ τὸ ρῆμα στοιχειοῦμαι τὸ οἰκοδομῶ. Ἀλλὰ στοιχεῖον μὲν λέγεται τὸ ἔργον τῆς τέχνης, τὸ διὰ μαγικῶν τελετῶν προσλαβὼν δαιμονικὴν τινα δύναμιν, τὸ δὲ στοιχειοῦμαι σημαίνει κατασκευάζω τοιοῦτο στοιχεῖον ἢ δι' ὁμοίων τελετῶν προσδίδω εἰς οἰκοδόμημα στερεότητα καὶ ἀσφάλειαν τάσσω δαίμονα φύλακα αὐτοῦ.

Ἀπὸ τῶν μαγικῶν τελετῶν, δι' ὧν τὰ ἔργα τῆς τέχνης προσελάμβανον δαιμονικὴν δύναμιν, καλοῦνται ταῦτα συνηθέστερον ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν τελέσματα. Τὴν λέξιν ταύτην παρέλαβον ἐκ τῆς ἐλληνικῆς καὶ οἱ Ἄραβες, καὶ ἐκ τῆς ἀραβικῆς *τελέσμ* ἢ *τελσάμ* ἐλήφθη ἡ γαλλικὴ *talisman*.

Τὰ τελέσματα τῶν βυζαντινῶν δοξασιῶν τάσσονται εἰς διαφόρους κατηγορίας, κατὰ λόγον τοῦ σκοποῦ αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς στοιχειώσεως.

Πρώτη είναι ἡ τοῦ καταδέσμου τῶν στοιχείων διὰ κατορύξεως αὐτῶν. Τὰ στοιχεῖα τὰ προξενούοντα κακόν τι κατωρύσσοντο καὶ ἐπὶ τοῦ βόθρου ἐπιτίθετο κίων, στήλη ἢ ἄγαλμα, ἐπιστεύετο δ' ὅτι καθίσταντο οὕτως ἀδλαβῆ, μέχρις ὅτου μετακινήθῃ ἢ στήλῃ. Διότι οὕτω θὰ ἐλύετο ὁ κατάδεσμος, θὰ ἐπήρχετο, ὡς ἔλεγον, παράλυσις τοῦ στοιχείου. Τοιαύτη ἦτο ἡ στοιχειώσεις τῶν σεισμῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἦτοι ὁ κατάδεσμος τοῦ δαίμονος τοῦ σείοντος τὴν πόλιν· τὸ τέλοςμα τοῦτο κατέστη ἀνίσχυρον νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ σεισμῶν τὴν Ἀντιόχειαν, ὅτε ἐφθάρῃ ὑπὸ κεραυνοῦ. Ὅμοίως καὶ ἡ τοῦ ἀνέμου βορρᾶ· καὶ ἡ τῶν σκορπίων, πρὸς ἀποδίωξιν τῶν σκορπίων ἀπὸ τῆς πόλεως, διὰ κατορύξεως χαλκοῦ σκορπίου καὶ ἐπιθέσεως μικροῦ κίονος· ἡ κατορύξις τοῦ ὁμοιώματος ἦτο πιθανώτατα συμβολικῆ παράστασις τῆς κατορύξεως τοῦ ἡγεμόνος τῶν σκορπίων. Περίφημον τοιοῦτο τέλοςμα ἦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Κωνωπίων, σκοπὸν ἔχων τὴν ἀποπομπὴν ἐκ τῆς πόλεως τῶν κωνώπων, τῶν κόρεων, τῶν μυιῶν καὶ τῶν ἐμπίδων· ἀλλὰ τὸ τέλοςμα τοῦτο, «τὸ μέγιστόν τε καὶ ἀναγκαιότατον τῶν ἐν τῇ πόλει», ὡς λέγει ὁ Κωδινός, παρελύθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου. Τρεῖς δὲ μαρμάρινοι πελαργοί, ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως στηθέντες, εἰς ὃν ἀπεδίδοντο πάμπολλα τελέσματα, δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς πελαργοὺς νὰ ἐπιφοιτῶσιν εἰς τὴν πόλιν, διότι ἔβλαπτον ταύτην πνίγοντες ὄφεις καὶ ρίπτοντες εἰς τὰς δεξαμενάς, μολύνοντες δ' οὕτω τὸ πόσιμον ὕδωρ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν δίωξιν τῶν πελαργῶν δὲν ἐτόλμων νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ ὄφεις, διότι ἐδίωκεν αὐτοὺς ὁ δελφικὸς τρίπους τοῦ Ἰπποδρόμου· ἦτο καὶ οὗτος τέλοςμα τοιοῦτον ἐκπληρῶν προορισμόν, ὡς μανθάνομεν παρὰ Ἰσπανοῦ περιηγητοῦ, ἐπισκεφθέντος τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῆς ἀλώσεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Δευτέρα κατηγορία τελεσμάτων ἦτο ἡ τῶν ἐχόντων προσηλωμένον δαίμονα πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθρικῶν κακοβούλων δυνάμεων, εἴτε ἀπὸ τῆς στενῆς περιοχῆς, ὅπου ἦτο ἰδρυμένον τὸ τέλοςμα, εἴτε ἀπὸ εὐρυτέρας καὶ δὴ ἀπὸ πάσης τῆς πόλεως. Αἱ κακόβουλοι δυνάμεις ὑπετίθετο ὅτι κατωρύσσοντο, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ κατηγορίᾳ καὶ ἀπειρέπετο πᾶς ἐξ αὐτῶν κίνδυνος. Ἡ κατηγορία αὕτη, περιελάμβανε πολυπληθέστατα τελέσματα. Τοιαῦται δ' ἦσαν αἱ τύχαι τῶν πόλεων, ἦτοι τὰ πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν τελέσματα, τὰ στοιχειούοντα ὀλόκληρον περιοχὴν, διὰ τῆς δημιουργίας στοιχείου πρὸς φύλαξιν αὐτῆς. Ἐνταῦθα προσέτι ἀνάγονται καὶ αἱ στοιχειώσεις οἰκοδομημάτων, γεφυρῶν καὶ τῶν τοιούτων, σκοποῦσαι τὴν στερέωσιν καὶ τὴν φύλαξιν αὐτῶν, διὰ τῆς δημιουργίας ἰδίου στοιχείου ἐκάστου κτιρίου, ἧτις συντελεῖται ραινομένων τῶν θεμελίων δι' αἵματος ἀνθρώπου ἢ ζῴου.

Ἄλλη κατηγορία ἦτο ἡ τῶν τελεσμάτων τῶν συνδεδεμένων πρὸς τὴν ζωὴν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οἵτινες παραλυομένου τοῦ τελέματος κατεστρέφοντο. Οὕτω χαλκῆ εἰκῶν συάγρου ἐν τῇ Ἰπποδρόμῳ ἐνομίζετο ὅτι ἦτο τὸ στοι-

χειον τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνας. Ἀνδριάς δέ τις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο συνδεδεμένος πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Συμεών. Καὶ ἀποκοπείσης τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδριάντος ἀπέθανε τὴν αὐτὴν ὥραν ὁ Βούλγαρος.

Τελευταία κατηγορία ἦτο ἡ τῶν τελεσμάτων, τῶν ἐχόντων ἱστορίας τῶν μελλόντων νὰ συμβῶσι. Τὰ πλεῖστα τούτων ἐλέγετο ὅτι ἐστοιχειώσατο Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς. Ἄν καὶ φαίνονται ταῦτα διάφορα τὴν φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὅμως ἀκριδέστερον ἐξεταζόμενα ἀποδεικνύονται ὁμοειδῆ. Τὰ μέλλοντα συμβάντα, τὰ ὑπ' αὐτῶν διὰ συμβολικῶν παραστάσεων δηλούμενα, ἦσαν δεινά, κίνδυνοι καὶ συμφοραὶ τῆς πόλεως, ἐν ἧ ἦσαν ἰδρυμένα. Οὕτως ἐξήγησαν, κατὰ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, οἱ ἐξ Ἀθηνῶν φιλόσοφοι τὸν πλαστικὸν κόσμον τοῦ Ἴπποδρόμου. «Δυστυχῆ μοι τὰ πάντα φαίνεται, ὅτι εἰ ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἀληθεύσουσιν, ἵνα τί ἡ Κωνσταντινούπολις συνέστηκε ;» λέγεται εἰπὼν τις τῶν φιλοσόφων ἐκείνων. Εἰκάζω δ' ὅτι ἐστοιχειώθησαν ταῦτα πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν συμβολιζομένων κινδύνων, οἵτινες ἐμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἕκαστος μετὰ τὴν παράλυσιν τοῦ ἰδίου στοιχείου· ὡς λέγεται συμβὰν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὅπου ἡ φθορὰ τοῦ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν σεισμῶν ἰδρυμένου τελέσματος ἠπέλκει τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ὑπὸ σεισμῶν.

Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν ἡ δεισιδαίμων αὕτη δοξασία, ἡ διαδοδομένη καθ' ὅλον τὸν βυζαντινὸν κόσμον ; Εἶπομεν πρὸ ὀλίγου ὅτι ἦτο ἐρριζωμένη πάντως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐπιστεύετο οὕτω παγκοίνως ἡ ἐξήγησις περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἰδρύσεως ἑλληνικῶν μνημείων ἐν τῇ πόλει. Ἡ παλαιότητα μνεῖα τῶν τελεσμάτων εὐρίσκεται εἰς συγγραφὰς τοῦ Δ' αἰῶνος, ἀναφέρουσι δ' αὐτὰ καὶ συγγραφὰς τοῦ Ε' καὶ τοῦ Γ' αἰῶνος, οἱ δὲ μεταγενέστεροι βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἐπαναλαμβάνουσι πολλὰς εἰδήσεις περὶ τούτων.

Εἰς ἐξεύρεσιν τῆς ἀρχῆς τῆς δοξασίας σπουδαιότατον βοήθημα παρέχει ἡμῖν ἡ λαογραφία τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ πίστις εἰς τὰ τελέσματα διετηρήθη μέχρι τοῦδε· ὁ δὲ τύπος, ὑπὸ τὸν ὅποιον φέρεται ἡ δοξασία παρὰ τῷ λαῷ, φαίνεται παλαιότερος, ἀναγόμενος εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους, καθ' ὅσον δὲν περιέχει στοιχεῖα προστεθέντα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἐπάρχουσιν ἑλληνικαὶ παραδόσεις περὶ πλαστικῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης, προστατευόντων πόλεις καὶ χωρία. Τὸ κολοσσικὸν ἄγαλμα τῆς κιστοφόρου, ὅπερ ἐκ τῶν προφυλαίων τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας μετακομίσθη εἰς Ἀγγλίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς προστατεῦον τὴν Ἐλευσίνα καὶ συντελοῦν εἰς τὴν εὐφορίαν τῶν ἀγρῶν αὐτῶν. Ἀντέταξαν οὗτοι σφοδρὰν ἀντίστασιν εἰς τοὺς

Ἄγγλους, οἵτινες τὸ ἤρπασαν δεκάσαντες διὰ δώρων τοὺς Τούρκους καὶ τὸν παπᾶν τοῦ χωρίου. Οἱ κάτοικοι τῶν Λεβετσόδων τοῦ δήμου Κροκεῶν τῆς Λακεδαίμονος ἐπίστευον ὅτι οἱ ἀπεικονιζόμενοι ἐν τινὶ ἀνὰ γλύφῳ Διόσκουροι ἦσαν τὰ στοιχεῖα τοῦ χωρίου, καὶ μέγιστα δεινὰ ἠπείλουν αὐτοὺς ἂν μετεκινούντο. Διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ Κορζ ἐπεχείρησε νὰ μετακομίσῃ τὸ ἀνάγλυφον εἰς Ἀθήνας, οἱ χωρικοὶ ἐστασίασαν, καὶ ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν μεταφορὰν. Κορμὸς ἀρχαίου ἀγάλματος, ἐντετειχισμένος εἰς ἔπαλξιν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Πατρῶν, λέγεται ἡ Πατρινέλλα καὶ πιστεύεται ὅτι προστατεύει τὰς Πάτρας, ἀποσοβοῦσα τὴν χολέραν καὶ τὴν πανώλην.

Ἄλλ' αἱ παραδόσεις αὗται δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπηχῆσεις τῶν βυζαντινῶν περὶ τελεσμάτων, οὐδὲν νέον στοιχεῖον προσάγουσαι πρὸς ἐξηγήσιν τῆς δεισιδαιμονίας. Ἐτηρεῖτο δ' ὅμως παρὰ τῇ ἐλληνικῇ λαῶν κατὰ τὰς παρελθούσας μάλιστα δεκαετηρίδας δεισιδαίμων τις συνήθεια, ἣτις ἔχει ἀρχαϊκώτατον χαρακτήρα καὶ δύναται νὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ζητουμένης ἀρχῆς τῶν τελεσμάτων. Ὅσακις ἐπιδημία ἐνέσκηπτεν εἰς χωρίον, οἱ κάτοικοι πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἠεροτρίων τρεῖς κύκλῳ τὸ χωρίον διὰ δύο διδύμων μόσχων, καὶ εἰς τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ τέρμα τοῦ κύκλου ἔσκαπτον λάκκον, εἰς ὃν κατώρυσσον τοὺς μόσχους, τὸ ἄροτρον, ἓνα λέβητα καὶ δέματα παρεσκευασμένα διὰ μαγγανειῶν, τὰς ὁποίας εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν, καὶ περιέχοντα ἐγκεκλεισμένας τὰς ἀσθενείας. Πληροῦντες δ' ἔπειτα τὸν λάκκον, ἐπεσφράγιζον αὐτὸν διὰ πλακός, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔδρουον στήλην λιθίνην. Ἐκ τοιαύτης τινὸς τελετῆς ἔλαβε τὸ ὄνομα ὁ Δαμαλᾶς τῆς Τροιζηνίας. Καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ συνεικία τὸ Κολοννάκι, ὠνομάσθη ὁμοίως ἀπὸ τοιαύτης στήλης. Ἦτο δ' ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλο κολοννάκι ἐν τῇ ὁδῷ Πειραιῶς, πλησίον τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅπερ κατέρριψαν οἱ κατασκευάσαντες τὴν ὁδὸν Πειραιῶς ἐν ἔτει 1835, ἔκτοτε δὲ λυθέντων τῶν δεσμῶν ἐξεχύθησαν πολλαὶ ἀσθένειαι εἰς τὴν πόλιν μας. Προφυλάσσει δ' ὅμως ἀκόμη τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀσθενειῶν τρίτον στηλίδιον, τὸ ὁποῖον ἵσταται ἀκόμη ὄρθιον παρὰ τὸν λόφον τοῦ Μουσείου πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὴν συνεικίαν Γαργαρέτταν.

Ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια, κατὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἴχνος παρατηρεῖται ἐπηρείας ἀστρολογικῶν θεωριῶν, εἶναι βεβαίως ἀρχαιοτέρα τῆς βυζαντινῆς συνηθείας τῆς ἰδρύσεως τελεσμάτων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνηθίζοντο παρόμοιαι τελεταὶ πρὸς σφράγισιν τῶν κακῶν διὰ πλακῶν, καὶ περιγραφὴν αὐτῶν εὐρίσκομεν ἐν συναξαρίῳ γραφέντι κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, περιλαμβανομένῳ δ' ἐν κώδικι τοῦ 1Β'. Τεκμήριον δὲ τῆς παλαιότητος τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἐπικράτησις παρομοίων συνηθειῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν πραγματείᾳ μου περὶ ἀσθενειῶν κατὰ τοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, πρὸ

είκοσιπενταετίας δημοσιευθείση ἐν τῷ *Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας*, φέρω πολλὰς μαρτυρίας περὶ περὶ πρὸς πλησίον συνθηθειῶν παρὰ γερμανικοῖς καὶ σλαβικοῖς λαοῖς, καὶ περὶ τοῖς Ἄγγλοις καὶ Γάλλοις ἐν παλαιότεροις χρόνοις.

Ὅθεν πιθανὸν φαίνεται, ὅτι ἡ δεισιδαίμων αὕτη δοξασία θὰ ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Πρὸς ἐξέτασιν τούτου θὰ περιορισθῶ νὰ ὑπομνήσω ὑμῖν διὰ βραχέων παρατηρήσεις τινὰς σχετικὰς.

Συνηθέσταται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ ἦσαν αἱ προσωποποιαὶ πόλεων μετὰ πυργωτοῦ στεφάνου, φέρουσαι τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα Τύχη τῆς πόλεως, ὑπερπάρελαθον καὶ οἱ βυζαντινοὶ πρὸς δήλωσιν τῶν προστατευόντων τὰς πόλεις τελεσμάτων. Ἡ παλαιστάτη γνωστὴ ἡμῖν τύχη πόλεως, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Λυσίππου Εὐτυχίδου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. ποιηθεῖσα Τύχη Ἀντιοχείας. Ταύτην δὲ ρητῶς ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Μαλάλας καταλέγει εἰς τὰ τελέσματα. Πρὸς τὰς τύχας τῶν πόλεων ἀντιστοιχοῦν παρὰ Ῥωμαίοις τὰ γάλαμα τῶν πολιούχου δαίμονος (*genius urbis*), ὁμοίως μετὰ πυργωτοῦ στεφάνου ἀπεικονιζομένου. Ἄλλ' οὐδεμίαν ὑπάρχει ἔνδειξις σχέσεως τῶν τυχῶν πρὸς τὰ τελέσματα.

Ἐν τέλεσμα ἔχον πάντα τοὺς χαρακτήρας τῶν βυζαντινῶν ἀναφέρει ὁ ποιητὴς Αὐσόνιος εἰς τὸν Μοσέλλαν· κατ' αὐτὸν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἔργον τοῦ Ἰκτίνου, γλαυρὴ διακεχρισμένη διὰ μαγικῆς κολλώδους ὕλης, ἣτις, ἐφέλκουσα παντοειδῆ πτηνὰ ἀπέκτεινεν αὐτά. Ταῦτα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἀττικὴν παράδοσιν, ὅτι οὐδέποτε κορῶναι ἐπλησίαζον εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ Αὐσόνιος εἶναι ποιητὴς τοῦ Δ' αἰῶνος μ. Χ., καὶ ὅσα λέγει περὶ τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν τελέματος πιθανῶς εἶναι διασκευὴ τῆς ἀττικῆς παραδόσεως κατὰ τὰς βυζαντινὰς περὶ τελεσμάτων δοξασίας (1).

Ἐχομεν δ' ὁμοῦς βοιωτικὴν παράδοσιν ἀποδεικνύουσαν ὅτι αἱ αὐταὶ δοξασίαι, αἱ συναπτόμεναι πρὸς τὰ βυζαντινὰ τελέσματα, ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Ἀπολλόδωρος (Γ', 31) ἀφηγεῖται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ τὸν μῦθον, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀκταίωνος οἱ κύνες ἐπιζητοῦντες τὸν κύριόν των ὠρύοντο, καὶ ζητοῦντες αὐτὸν ἐφθασαν εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Χείρωνος, οὗτος δ' ἔπαυσε τὴν λύπην αὐτῶν κατασκευάσας εἶδωλον τοῦ Ἀκταίωνος. Ὁ μῦθος εἶναι παρηλλαγμένος, ἐκ δὲ τῆς μεταβολῆς καθίσταται δυσδιάγνωστος ἢ ἔννοια αὐτοῦ. Ἡ γνησίᾳ δὲ καὶ ἀρχικῇ μορφῇ αὐτοῦ διεσώθη ὑπὸ τοῦ Πausανίου (Θ' λη', 5), ἀναφέροντος ἐπιχώριον λόγον. Κατὰ τοῦτον, τὴν γῆν τῶν Ὀρχομενίων ἐλυμαίνετο εἶδωλον τοῦ

(1) Πρὸς τὴν ἐκ τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου προβεβλημένην ἀκρίδα (*Ἱστορ. κατὰ κράτη*, Arch. Ztg. 1860, σ. 40, Curtius Stadtgesch. v. Athen σ. 68).

Ἄκταίωνος. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τοῦ κακοῦ, ὀδηγούμενοι οἱ Ὀρχομένιοι ὑπὸ χρησιμοῦ τῶν Δελφῶν, κατέχωσαν εἰς τὴν γῆν ὅτι λείψανον εὔρον τοῦ Ἄκταίωνος, καὶ κατασκευάσαντες χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ εἰδώλου, προσέδεσαν αὐτὸ διὰ σιδήρου εἰς πέτραν.

Βοιωτὸς δ' ἐπίσης ποιητὴς ὁ Ἡσιόδος, ἀναφέρει τὸν γνωστότατον μῦθον τῆς Πανδώρας, τὸν ὁποῖον κάλλιστα ὑπομνηματίζει ἡ συνθήθεια τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ τῆς καταχώσεως τῶν νόσων, παρέχουσα, ὡς φρονῶ, τὴν κλειδὰ πρὸς ἐρμηνείαν αὐτοῦ. Τοῦ μύθου τούτου πολλαὶ ἐπροτάθησαν ἐρμηνεῖαι, ἡ δὲ τελευταία, ἡ τῆς Miss Harrison, ἦν καὶ ἄλλοι ἀσπάζονται, συνδέει τὸν μῦθον πρὸς τὴν Πιθιογίαν, τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἀττικῶν Ἀνθεστηρίων, καὶ ὑπολαμβάνει τὸν πίθον τῆς Πανδώρας ὡς εἰκόνα τοῦ Ἄδου, ἀνοιγομένου μίαν ἡμέραν ἅπαξ τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ἔαρ καὶ ἀφιέντος ἐλευθέρας τὰς ἐν αὐτῷ ἐγκεκλεισμένας ψυχὰς νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν γῆν. Ἄλλὰ καὶ ἡ εὐφυστάτη ἄλλως ἐρμηνεῖα αὕτη πολλὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου καταλείπει ἀνεξηγήτους. Ἄλλὰ γινώσκοντες τὴν συνθήθειαν τῆς καταχώσεως τῶν ἀσθενειῶν, τῶν ἐκχυνομένων εἰς τὴν πόλιν, ὅταν ἀποσπασθῇ τὸ πῶμα τοῦ βόθρου, εἰς ὃν ἐκλείσθησαν, ἐννοοῦμεν καλῶς τὸν Ἡσιόδειον μῦθον. Πρότερον μὲν, λέγει ὁ ποιητὴς, ἔζων οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ τῆς γῆς ἀπηλλαγμένοι παντελῶς κόπων καὶ κακῶν καὶ τῶν χαλεπῶν νόσων (διότι ἐννοεῖται εἶχεν ἐγκατακλείσῃ ταύτας εἰς πίθον, κατὰ παραλλαγὴν τοῦ μύθου ὁ Προμηθεύς). Ἄλλ' ἡ γυνὴ ἀφελούσα τὸ πῶμα τοῦ πίθου, διεσκόρπισε (πάντα τὰ κακά). Μόνη δ' ἔμεινεν ἐν τῷ στερεῷ πίθῳ ἡ Ἐλπίς, διότι προτοῦ ἀποπτῆ ἐπρόφθασεν ἡ γυνὴ νὰ ἐπιθέσῃ τὸ πῶμα. Ἡ ἐναπολειφθεῖσα εἰς τὸν πίθον ἐλπίς παρέσχε πολλὰ πράγματα εἰς τοὺς ἐρμηνευτὰς τοῦ μύθου. Διότι ὑποτίθεται ὅτι ἀφοῦ ἡ ἐλπίς εἶναι ἀγαθὸν καὶ ἄλλα τὰ ἐν τῷ πίθῳ ἦσαν ἀγαθὰ. Ἀρχαῖοι δὲ συγγραφεῖς παρανοοῦντες τὸν μῦθον, ὑπέλαβον ὅτι ὁ πίθος ἦτο ἀνάπλεως ἀγαθῶν. Ἄλλ' ἡ ἐλπίς εἶναι μέση λέξις, ἐλπίς ἀγαθῶν καὶ φόβος κακῶν. Ὅθεν κατὰ τὸν μῦθον τὸ μόνον κακόν, οὗ ἀπηλλάγησαν οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ὁ φόβος τῶν κακῶν, ἡ διηνεκὴς περὶ τοῦ μέλλοντος ἀγωνία.

Ἡ τοιαύτη σύνδεσις καὶ συνταύτισις παλαιοτάτων ἐλληνικῶν δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν πρὸς συγχρόνους δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήξῃ τινά. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς παρουσιάζει καὶ ἄλλα πολλῶν θαυμασιώτερα καὶ παραδοξότερα παραδείγματα ἐπιμόνου διατηρήσεως ἀρχαίων ἰδεῶν καὶ παραστάσεων. Ἡ βακχικὴ ἔκστασις καὶ τὰ ὄργια τῶν Ἀναστεναρίων θρακικῶν τινῶν χωρίων, ἐξ ὧν λαμβάνομεν σαφῆ ἔννοιαν τῆς πρωτογόνου λατρείας τοῦ Διονύσου. Αἱ μιμικαὶ παραστάσεις τῶν κατοίκων τῆς Βιζύης καὶ τῶν πέριξ χωρίων, αἱ διδάσκουσαι τίς ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἔννοια διονυσιακῶν τινῶν ἑορτῶν πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς τελειώσεως τῶν δραματικῶν ἀγώνων ἐν Ἀθήναις. Ἡ ταυτόχρονος πίστις εἰς παντελῶς ἀντιθέτους παραστάσεις

τῶν μετὰ θάνατον, εἰς τὸν χριστιανικὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν καὶ εἰς τὸν Κάτω κόσμον, ἐν ᾧ κυριαρχεῖ ὁ Χάρος, ὁ φοβερὸς κυνηγός, μορφὴ παλαιότερα τοῦ πορθμέως Χάρωνος τῶν κλασσικῶν μύθων. Καὶ ἄλλα πολλὰ ὅμοια παραδείγματα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὔτε ὁ φωτεινὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, οὔδὲ αὐτὴ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἴσχυσαν νὰ διαλύσωσι καθ' ὁλοκληρίαν ἀξέστοις συνηθείας καὶ ἀρχεγόνους δοξασίας.

Διὰ τοῦτο ἐνομίσαμεν ὅτι πρὸς ἐρμηνείαν βυζαντινῶν ἐθίμων ἡδυνάμεθα νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν ποιητὴν τῶν Ἔργων καὶ ἡμερῶν καὶ εἰς τοὺς παλαιούς βυζαντινοὺς μύθους ἀφ' ἑνός, καὶ νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀφ' ἑτέρου.

ΤΟ ΣΚΟΥΦΙΝ ΤΟΥ ΒΑΡΥΙΝΑ *

Κυπριακή δοξασία.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀναντιρρήτως ἐπιφανῆ κατέχει θέσιν ἡ Κύπρος. Ἐνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως αὐτῆς ἐγγύτατα τοῦ ἀσιατικοῦ κόσμου κειμένη, ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους ἦτο ὡσπερ τις χοάνη, εἰς τὴν ὁποίαν θρησκευτικαὶ παραστάσεις σημιτικῶν λαῶν ἐχωνεύοντο καὶ ἀπετελειοῦντο εἰς ἑλληνικοὺς τύπους. Ρεῦματα ἐξ ἀντιθέτων προερχόμενα διευθύνσεων συνηνοῦντο ἐκεῖ καὶ συνεμιγνύοντο· τὸ ἔν ἔφερεν ἐκ τῆς Φοινίκης ἀπηχῆσεις τοῦ παναρχαίου πολιτισμοῦ τῶν Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων· ἄλλο ἐκ νότου ἀπαυγάτματι τῆς αἰγυπτιακῆς θεοσοφίας· τὸ τρίτον δ' ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν παρείχε πλούσια καὶ γονιμώτατα σπέρματα ἑλληνικῶν ἰδεῶν. Τὸ ρεῦμα τοῦτο τὴν πρώτην ἀφετηρίαν εἶχεν ἴσως ἐν Κρήτῃ, διότι βεβαία φαίνεται ἡ ἐν τοῖς μυθικοῖς χρόνοις ἐπικοινωνία τῆς νήσου ταύτης πρὸς τὴν Κύπρον, ὕστερον δ' ἐν Ἀργεῖ, εἶτα ἐν τῇ ἀρκαδικῇ Τεγέᾳ, ἐν Λακωνίᾳ καὶ τελευταῖον ἐν Ἀθήναις.

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους· ὅτε δὲ τὸ σεμνὸν οἰκοδόμημα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἤρχισε νὰ καταρρέῃ καὶ ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς νὰ κλονῆται, ὠγκοῦτο δ' ὁ φορυτὸς τῆς δεισιδαιμονίας, ἡ Κύπρος πάλιν ἦτο ὁ πρῶτος σταθμὸς, ἐξ οὗ διεσπάρησαν ἀνὰ τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς χώρας συριακαὶ καὶ παντοειδεῖς ἄλλαι ἀσιατικαὶ καὶ αἰγυπτιακαὶ λατρεῖαι, ὁπόθεν ἐξωρμῶντο παντοίων προελεύσεων γόητες καὶ τερατουργοὶ καὶ μάντις. Ἀλλ' ἐν αὐτῇ πάλιν καὶ ἐρριζοδόγησε καὶ ἑλληνικὸν προσέλαβε χαρακτῆρα τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα· διότι ἡ πρώτη σπουδαία ἀποστολικὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου ἐν Κύπρῳ ἐγένετο, καὶ Κύπριος ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν συνεργατῶν τοῦ Ἀποστόλου, ὁ Βαρνάβας.

Διήλθον ἐκ Κύπρου κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους Ἀραβες ἐξ Ἀνατολῶν, Φράγκοι ἐκ τῆς Δύσεως, καὶ ἀπέλιπον ἵχνη τῆς διαβάσεως αὐτῶν, ἐρείπια κτισμάτων ἐν τῇ χώρᾳ, ἰδέας τινὰς καὶ δοξασίας ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Κυπρίων.

(*) Διάλεξις ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλογῇ «Παρθενία». Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν σύγγραμμα «Παναθήναια» 1901 τ. Β' σ. 122-127.

Ἄλλὰ τὰ ὀθνεῖα στοιχεῖα ταχέως ἀφωμοιώθησαν πρὸς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, χρησιμεύσαντα μᾶλλον ὡς κέντρον πρὸς δημιουργίαν νέων ἀκραιφνῶς ἐλληνικῶν τύπων. Ποιητῆς εἶπερ τις καὶ ἄλλος βεβήματα ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς καὶ ἐνωτισθεὶς τοὺς φθόγγους αὐτῆς τοὺς μυστηριώδεις (1) ἐξήγγελλε προχθὲς ἀκόμη ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ὅτι εἰς τὴν Κύπρον ὀφείλει ὁ νεώτερος ἐλληνικὸς κόσμος τὴν δημιουργίαν δύο νέων ἰδεωδῶν προτύπων, τοῦ ἰδεώδους προτύπου τοῦ κάλλους καὶ τοῦ τῆς ρώμης, τὴν Ἀροδαφνοῦσαν καὶ τὸν Διγενῆ. Ὡς ἡ ἀρχαία Κύπρος ἐκ τοῦ Τυρίου Μελκάρτ ἐπλασε τὸν Ἡρακλέα οὕτω, κατὰ τὸν ποιητὴν, καὶ ἡ τῶν μέσων χρόνων παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸν τύπον τοῦ Διγενῆ. Ἄλλὰ τὴν γνώμην ταύτην πρέπει νὰ δεχθῶμεν μετὰ μικρᾶς μεταβολῆς. Ἡ Κύπρος δὲν ἦτο ἡ κοιτίς τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη· τὴν κοιτίδα αὐτοῦ ἀναζητοῦντες θὰ εὑρωμεν ἀπώτερον, εἰς τὰ πρὸς ἀνατολὰς σύνορα τοῦ μεγάλου ἐλληνικοῦ κράτους τῶν μέσων χρόνων, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Εἰς τὴν Κύπρον δ' ὅμως ὀφείλεται ἡ τιμὴ ὅτι ἀκμαίαν διετήρησε τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος, καὶ ψάλλει ἀκόμη ἀναλλοιώτους τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ἔπους τὰς ραψωδίας. Εἶναι ἀληθῶς θαυμαστὴ ἡ ἐμμονὴ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους εἰς τὰ πάτρια· ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν πολλοῖς ὑπερβάλλουσι κατὰ τοῦτο τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας οἱ Κύπριοι. Πλὴν τῶν περὶ τοῦ Διγενῆ παραδόσεων, διετήρησαν ἰδέας καὶ δοξασίας, αἵτινες καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶχον καταστῆ ἐξίτηλοι ἢ εἶχον παραφθαρῆ ἐν ἄλλαις ἐλληνικαῖς χώραις. Καὶ ἐν τοιοῦτο παράδειγμα διατηρήσεως παλαιότητος δοξασίας θὰ ἐκθέσω πρὸς ἡμᾶς σήμερον.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς τραγωδίας τοῦ Γκαίτε καὶ πάγκοινον κατέστη διὰ τῶν μελωδιῶν τοῦ Γκουινὼ τὸ ὄνομα τοῦ Μεφιστοφελούς. Ἄλλὰ πόθεν 123 προῆλθε τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶχεν ἐξιχνιασθῆ. Ἐπεχείρησαν νὰ τὸ ἐξηγήσωσιν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἄλλοι ἐκ τῆς ἐλληνικῆς· ἀλλ' αἱ ἐτυμολογίαι αὐτῶν ἦσαν βεβιασμένα καὶ ἀπίθανοι. Τοῦ ὀρθοῦ φαίνεται ὅτι ἔτυχεν ὁ σοφὸς Γερμανὸς μυθολόγος κ. Γουλιέλμος Ρόσερ, ὅστις ἐν τῇ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δημοσιευθείσῃ ἐμβριθεστάτῃ μελέτῃ του περὶ τοῦ Ἐφιάλτου, εἰκάζει ὅτι τὸ ὄνομα ἐπλάσθη ὑπὸ λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, εἶναι δὲ Μεγιστωφέλης, σημαίνον δαίμονα μέγιστα ὠφελοῦντα. Ἐπλάσθη δὲ τὸ ὄνομα κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐλληνικῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἐφιάλτου, Ὁφέλης ἢ Ἐπωφέλης. Ἄλλὰ τίς ἢ σχέσις τοῦ Μεφιστοφελούς πρὸς τὸν Ἐφιάλτην, καὶ τίνος ἕνεκα λόγου [πάθος βαρὺ καὶ δυσάρεστον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἕλλησι τόσον εὐφημον ὄνομα; Τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας νομίζω ὅτι δυνάμεθα ν' ἀνεύρωμεν εἰς δημῶδεις ἐλληνικὰς δοξασίας, τὰς ὁποίας θὰ σᾶς ἀναφέρω. Ἄλλὰ πρὸ τούτου ἀναγκαίαν κρίνω τὴν ἐπισκόπησιν τῶν διαφο-

(1) Ὁ κ. Κωστής Παλαμάς.

ρων ονομάτων τοῦ ἐφιάλτου παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μέσους καὶ τοὺς σημερινούς χρόνους.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ονομάτων τοῦ Ἐφιάλτου — Ἐφιάλτης, Ἡπιάλος, Πνιγαλίων, Τίφυς καὶ τῶν τοιούτων — οὐδὲν διεσώθη ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ. Ἐχει δ' αὕτη ποικίλα ὀνόματα πρὸς δήλωσιν τοῦ πάθους, πάντα σχεδὸν ἐλληνικὰ τὴν ἐτυμολογίαν, ἴσως δὲ καὶ πολλῶ παλαιότερα τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸ πρῶτον μνημονεύονται.

Ὁ Ψελλός, ὁ Σουίδας καὶ ἄλλοι τινὲς βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐλέγετο παρὰ πολλοῖς βαβουτζίας ἢ βαβουτζικάριος· τὸ δ' ὄνομα τοῦτο νομίζουσιν ὅτι ἀνεπλάσθη ἀπὸ τοῦ τῆς δαίμονος Βαυβοῦς. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἐτυμολογία εἶναι ὀρθή οὔτε ἡ πρὸς τὸν Ἐφιάλτην συνταύτισις τοῦ Βαβουτζικαρίου φαίνεται ἀκριβοῦς καθ' ὅλα. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τοῦτον δοξασίων τῶν Ἑλλήνων τῶν μέσων χρόνων, τὰς ὁποίας ὁ Ψελλὸς ἐκθέτει, εἶναι αὐτὸ τὸ καὶ κατὰ τὰς σημερινὰς δοξασίας κατὰ τὰ δωδεκαήμερα ἐπιφαινόμενον δαιμόνιον, ὅπερ νῦν κοινῶς λέγεται Καλλικάντζαρος, ἐνιαχοῦ δ' ἄλλα διάφορα ἔχει ὀνόματα. Καὶ ὁ Βαβουτζικάριος καὶ ὁ Καλλικάντζαρος ἔχουσι μὲν τινὰς χαρακτῆρας τοῦ Ἐφιάλτου, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Ἐφιάλτης. Τὸ δ' ὄνομα τοῦ Βαβουτζικαρίου συνάπτει ὁ Ρόσ'ερ ἐν τῷ μνημονευθέντι πρὸ μικροῦ συγγράμματί του πρὸς τὴν λέξιν παπουτσῆς καὶ παπούτσι, ἥτις ἐλήφθη ἐκ τῆς περσικῆς παπούς· οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, Βλάχων, Βουλγάρων, Σέρβων, εἰσῆχθη δὲ καὶ εἰς τινὰς τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, οἷον εἰς τὴν γαλλικὴν, τὴν ἰσπανικὴν, τὴν γερμανικὴν. Εἰς τὸ αὐτὸ πόρισμα εἶχον ἤδη καταλήξῃ καὶ ἐγώ, ἐνισχύει δὲ τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἡ ὁμοία παραγωγὴ τοῦ νεωτέρου ὀνόματος τοῦ Βαβουτζικαρίου, ἦτοι τοῦ **Καλλικαντζάρου**. Διότι νομίζω ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο παράγεται ἐκ τοῦ καλὸς καὶ τζαγγίον, ὡς ἔλεγον τὰ ὑποδήματα οἱ Ἑλληνας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους· πιθανωτάτην δ' ἀποδεικνύει τὴν ἐτυμολογίαν ὁ παρὰ τοῖς Ἑλλησι τῶν θρακικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου φερόμενος τύπος τοῦ ὀνόματος **Καλιτσάγγαρος** ἀντὶ Καλλικάντζαρος.

Συνηθέστατον καὶ κοινότατον σήμερον ὄνομα τοῦ Ἐφιάλτου εἶναι **μῶρα**· ἡ λέξις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται σλαβικὴ, καὶ ἀληθῶς ἐν τῇ πολωνικῇ ἀπαραλλάκτως οὕτω καλεῖται ὁ Ἐφιάλτης. Ἄλλ' ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὡς καὶ πρὸ ἐτῶν παρετήρησα, ὅτι ἐν βυζαντιναῖς ἐπιφθῆαις εὕρισκομεν ἐπίκλησιν **Μωρὰ** τῆς Γίλλοθς, τῆς γνωστῆς καὶ εἰς τὴν Σαμπῶ παιδοκτόνου δαίμονος, τῆς ἐχούσης παραπλησίαν τὴν φύσιν πρὸς τὸν Ἐφιάλτην· ὅτι ἐν τοῖς μαγικοῖς ἐλληνικοῖς βιβλίοις ἀπαντῶμεν ὀνόματα δαιμόνων ὅμοια, οἷον **Μωριά**, **Μωριήλ**· ὅτι ἐν ἀθηναϊκῇ κατάρξῃ τὸ ὄνομα τῆς **Μώρας** συνάπτεται μετὰ τοῦ παλαιοτάτου τῆς Κηρός: «**Κήρα καὶ Μώρα γὰρ σὲ πάρη!**»

καί ὅτι ἡ λέξις δὲν ἐξηγεῖται ἐκ σλαβικῆς τινος ῥίζης, τούναντίον δ' ὑπὸ διαφόρους τύπους ἀπαντᾶται ἐν γερμανικαῖς καὶ ῥωμανικαῖς γλώσσαις, πειθόμεθα ὅτι ἂν μὴ ἐλληνικὴ τοῦλάχιστον σφόδρα ἀμφίβολος εἶναι ἡ προέλευσις αὐτῆς.

Ἄλλο δ' ὄνομα κοινὸν τοῦ Ἐφιάλτου εἶναι *βραχνᾶς* ἢ κατ' ἄλλους διαλεκτικούς τύπους *βραφνᾶς* ἢ *σβραχνᾶς*. Εὐλόγος θὰ ἦτο ἡ ὑπόθεσις ὅτι σημαίνει τὸν προξενοῦντα βράγγον, ἦτοι βραχνάδαν, ἢ τὸν βραγχῶντα, ἦτοι τὸν βραχνιασμένον. Ἄλλ' ὅτι τὸ ὄνομα ἐπλάσθη κατὰ παρετυμολογίαν πειθόμεθα διδασκόμενοι ἐκ βύζαντινῶν συγγραφέων ὅτι παλαιότερον εἶναι τὸ ὄνομα *βαρυχνᾶς*, ὅπου τὸ *υ* δὲν εἶναι βεβαίως πρόσφυμα παρεμβληθὲν διὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν συμφώνων. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται παραφθαρὲν ἐξ ἄλλου παλαιότερου. Τοῦτο δέ, τὸ ἀκέραιον καὶ ἀδιάφθορον, ἀνευρίσκομεν ἐν Κύπρῳ. Ἐκεῖ ὁ Ἐφιάλτης ὀνομάζεται *βαρυπνᾶς* (ἢ κατ' ἄλλον τύπον *γαρυπνᾶς* καὶ κατὰ παρετυμολογίαν *ἀγρυπνᾶς*), εἶναι δὲ σαφῆς ἡ ἐτυμολογία καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ὀνόματος. Ὁ Σακελλάριος ἐν τοῖς Κυπρια-¹²⁴κοῖς εἰκάζει ὅτι ἡ λέξις εἶναι σύνθετος ἀπὸ τοῦ βαρῦς καὶ πνοή, ὅθεν κατὰ τοῦτον βαρυπνᾶς εἶναι ὁ ἔχων βαρεῖαν τὴν ἀπόπνοϊαν. Ἄλλ' ὡς νομίζω πρέπει μᾶλλον νὰ παραδεχθῶμεν σύνθεσιν ἀπὸ τοῦ βαρῦς καὶ ὕπνος μετὰ τῆς καταλήξεως *-ᾶς*, τῆς σημαίνουσης τὸν ἀπεργαζόμενον τὸ ὑπὸ τοῦ στελέχους τῆς λέξεως δηλούμενον, ὡς καὶ ἄλλα παραδείγματα διδάσκουσιν, οἷον *σχοινᾶς*, *κανατᾶς*, *βαρελᾶς*. ὅθεν βαρυπνᾶς εἶναι ὁ ἐπιφέρων βαρὺν ὕπνον, ὁ ἐν ὕπνῳ βαρεῖ ἐπιφαινόμενος δαίμων, κατὰ τοὺς εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἀποδιδομένους ἐξορκισμούς.

Τὸν Βαρυπνᾶν φαντάζονται οἱ Κύπριοι φοροῦντα σκούφον· τοσοῦτον δ' οὐσιωδῶς χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἐφιάλτου θεωροῦσι τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ὥστε πρὸς δῆλωσιν τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἐφιάλτου λέγουσι κατὰ συνεχδοχὴν «*ἐτίλησέ με τὸ σκουφὶν τοῦ βαρυπνᾶ*», ἦτοι μ' ἐπλάκωσεν ἡ σκούφια τοῦ Ἐφιάλτου, ἀνθ' οὗ οἱ ἄλλοι Ἕλληγες λέγουσι «μ' ἐπλάκωσ' ἡ μώρα» ἢ «ἔπαθα μώρα» κττ. Δοξάζουσι δ' ὅτι ὁ κατορθώσας ν' ἀρπάσῃ τὸ σκουφὶν τοῦ βαρυπνᾶ ἀποκαθίσταται ὄλδιος καὶ παντοδύναμος. Ἡ δοξασία ἐπικρατεῖ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶναι κοινοτάτη καὶ εἰς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, φαίνεται δὲ κληροδοτηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Πιθανῶς ἦτο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας γνωστή, ἔχομεν δὲ ρητὴν μαρτυρίαν περὶ ταύτης τοῦ Ρωμαίου Πετρωνίου, τοῦ ἐπὶ Νέρωνος ἀκμάσαντος, ὅστις ἐν τῷ Σατιρικῷ αὐτοῦ λέγει περὶ πτωχοῦ αἰφνης καὶ ἀνεξηγήτως πλουτήσαντος: *Quom Incuboni pilleum rapuisset, thesaurum invenit*, ὅτι δηλ. ἀρπάσας τὸν πῖλον τοῦ Ἐφιάλτου εὗρε θησαυρόν. Ἐκ τούτου δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ καὶ διατι ἐπεκλήθη Ὠφέλης ἢ Ἐπωφέλης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ Ἐφιάλτης.

Ἀλλὰ πόθεν προέκυψεν ἡ πρόληψις; Τίνας συλλογισμοὶ ἔπεισαν τοὺς

ταῦτα δοξάζοντας ὅτι τὸ κακὸν πάθημα δύναται νὰ μετατραπῆ εἰς πηγγὴν εὐημερίας καὶ δυνάμεως, ἂν ὁ παθὼν κατορθώσῃ νὰ κατάσχη φόρεμα τῆς προσωποποιίας τοῦ νοσήματος ; Ἀθηναϊκῆ δοξασία ἀφελέστατα ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα, λέγουσα πῶς ἡ σκούφια τῆς Μώρας εἶναι γεμάτη φλωριά· προσθέτει ὁμως, ὡσεὶ λησμονοῦσα τὴν ἐξηγήσιν ταύτην, ὅτι ὁ ἄρπάσας αὐτὴν ἤμπορεῖ νὰ κάμνη ὅ τι θέλει, ὅπερ δὲν εἶναι βεβαίως πάντοτε εὐκολον εἰς τὸν πλούσιον.

Ἄλλ' ἐξετάζοντες τὰς τοιαύτας δοξασίας παρατηροῦμεν ὅτι δὲν ἀναφέρονται πᾶσαι εἰδικῶς εἰς τὸν Ἐφιάλτην· διότι παρὰ πολλοῖς λαοῖς ἀπαντῶμεν πληθὺν ὁμοίων, καθ' ἃς ὁ ἄρπάσας φόρεμα δαίμονός τινος ἔχει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ ὑποχείριον, πιστῶς καὶ προθύμως ἐκτελοῦντα πᾶσαν θέλησιν τοῦ ἄρπαγος. Ἐκ παμπόλλων παραδειγμάτων σᾶς ἀναφέρω δύο μόνον. Οἱ ναννοφυεῖς δαίμονες τῶν γερμανικῶν παραδόσεων φοροῦσι πῖλον ἢ χλαμύδα καλούμενα *nebelkappe* ἢ *tarnkappe* ἢ *helkleit*, καθιστῶντα ἀοράτους καὶ μεγάλην δύναμιν προσδίδοντα εἰς αὐτούς· ὁ ἄρπάσας δὲ τοῦτον τὸν πῖλον ἀποκαλύπτει τὸν πρὶν ἀόρατον νάννον καὶ ποιεῖ αὐτὸν ὑποχείριον. Κατὰ τὰς φαιροϊκᾶς παραδόσεις ἡ δύναμις τῶν νάννων ἐγκείται εἰς τὴν ζώνην των, ἧς ἀφαιρεθείσης ἐκλείπει· ὁ δ' ἀφαιρέσας δύναται νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ τῷ τεχνουργήσωσιν ὅ τι δῆποτε θελήσῃ. Ταῦτα μᾶς ὑπενθυμίζουσι τὴν Ἄϊδος κυνὴν καὶ τὸν πέτασον καὶ τὰ πτηνὰ πέδιλα τοῦ Ἑρμοῦ, ὧν πλὴν τῶν φορούντων ποιοῦνται χρῆσιν καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ ἥρωες· ἰδίως δ' ἄξιός προσοχῆς εἶναι ὁ περὶ τοῦ Περσέως μῦθος, καθ' ὃν ἐγένετο κάτοχος ὁ ἥρωες τῆς κυνῆς καὶ τῶν πεδίων, ἀφαιρέσας παρὰ τῶν φυλαττουσῶν ταῦτα Νυμφῶν.

Πρὸς τοὺς τοιοῦτους μύθους συναφῆ εἶναι ἐπεισόδια πολλῶν παραμυθίων τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, καθ' ἃ ἡ ἰσχὺς ἢ ἡ ζωὴ δράκοντος ἢ γίγαντος ἢ θηρίου εἶναι ἐγκεκλεισμένη εἰς φόρεμα ἢ σκεῦος ἢ ζῶον, οὗ κύριος γενόμενος ὁ ἥρωες γίνεται καὶ τῆς ζωῆς ἢ τῆς δυνάμεως ἐκείνου κύριος. Τὰ ἐπεισόδια παρεμβάλλονται καὶ εἰς ἄλλων λαῶν παραμύθια. Παλαιότατα δὲ πρότυπα αὐτῶν ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς μύθους περὶ τῶν νεύρων τοῦ Διός, τὰ ὅποια κατέσχευεν ὁ Τυφὼν καὶ περὶ τῆς πορφυρᾶς τριχὸς τῆς κεφαλῆς τοῦ βασιλέως τῶν Μεγάρων Νίσου.

Ὅθεν κατὰ ταῦτα φανταστικὰ δαιμόνια διὰ τῆς ὑπερανθρώπου ρώμης καὶ δεξιότητος αὐτῶν ὑπηρετοῦσι τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἤθελε δυνηθῆ ν' ἄρπάσῃ ἐνδυμά τι αὐτῶν ἢ μέλος τοῦ σώματός των, καὶ τὸν καθιστῶσιν ἰσχυρὸν καὶ ὀλβιον. Ἐντεῦθεν γίνεται κατάδηλον διατί ὁ Ἐφιάλτης ἐκλήθη Ὠφέλης καὶ ὁ δαίμων τοῦ Φάουστ Μεγιστωφέλης· διότι καὶ οὗτος, ὡς παρετήρησεν ὁ Ρόσ'ερ, ἐν ταῖς παλαιόταταις γερμανικαῖς διηγήσεσι παρίστατο ὡς ὑπηρετικὸν δαιμόνιον τοῦ σοφοῦ διδασκάλου.

Οἱ μῦθοι οὗτοι καὶ αἱ δοξασίαι μετάγουσιν ἡμᾶς εἰς εὐρύτατον συναφῆ

κύκλον παραδόσεων, ἀφηγουμένων πῶς θνητὸς ἔλαθεν εἰς γυναῖκα θεᾶν ἢ θαυμαστὴν τὸ κάλλος δαίμονα διὰ δόλου ἢ διὰ τῆς βίας κατασχὼν φορέματα αὐτῆς. Πολυπληθεῖς φέρονται παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ τοιαῦται παρα-¹²⁵δόσεις, καὶ πολλὰ γένη ἀνάγουσι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς θείας προμήτορας, εἰς Νεραΐδας, τὰς ὁποίας ἐξεβίασεν εἰς γάμον ὁ γενάρχης. Ὁ θνητὸς ἐραστής, κατὰ τὰς παραδόσεις ταύτας, καταλαμβάνει λουομένας τὰς νύμφας· ἀρπάζει τὰς πτέρυγας ἢ τὸ δέρμα ἢ τὸ ὄστρακον ἢ τὰ ἐνδύματα, ἀλλὰ κατὰ τὰς πλείστας μόνον τὸ μαντήλι τῆς κεφαλῆς, ἦτοι τὸν πέπλον τῆς ἐρωμένης· καὶ αἱ μὲν ἄλλαι ἀναλαμβάνουσαι τὰ παρὰ τὴν ὄχθην καταλειμμένα ἐνδύματα ἢ περιβλήματα αὐτῶν ἐξαφανίζονται· μένει δὲ μόνῃ ἢ τοῦ μανδηλίου στερηθεῖσα, ἣτις ματαίως προσπαθεῖ νὰ πτοήσῃ τὸν ἀρπαγα μεταμορφουμένη εἰς φοβερὰ θηρία. Ἀδυνατοῦσα δὲ διὰ δειμάτων καὶ δι' ἰκεσιῶν ν' ἀναλάβῃ τὸν πέπλον τῆς καὶ μετ' αὐτοῦ τὴν θεῖαν μορφήν τῆς καὶ τὴν προτέραν δύναμιν, ὑποτάσσεται εἰς αὐτόν, τὸν παρακολουθεῖ εἰς τὸν οἶκόν του, γίνεται σύζυγός του καὶ γεννᾷ ἐξ αὐτοῦ τέκνα. Ἀλλὰ μένει ἄφωνος καθ' ὅλον τὸν χρόνον, ἀποστεργουσα καὶ μίαν λέξιν νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν σύζυγον· ἀν δέ ποτε δυνηθῇ ν' ἀναλάβῃ τὸν πέπλον τῆς, ἐγκαταλείπουσα καὶ οἶκον καὶ τέκνα ἀφίπταται πρὸς τὰς ἀδελφάς τῆς.

Αἱ παραδόσεις αὗται δὲν προσιδιάζουσιν εἰς μόνον τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ἀλλ' εἶναι τοῦναντίον κοινόταται εἰς πλείστους ἄλλους καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι. Μετὰ τὸν Grimm, ὅστις ἐν τῷ ΙΓ' κεφαλαίῳ τῆς Γερμανικῆς μυθολογίας του ἐπραγματεύθη ἐκτενῶς περὶ τῶν Κυκνείων παρθένων (Schwanjungfrauen), ὡς καλοῦνται ἀπὸ τῆς κυκνείου μορφῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνήθως ἐμφανίζονται, αἱ περικαλλεῖς παρθένοι, ὧν μίαν ὑποδουλῶνει νεανίας ἀρπάσας τὸ πτέρωμά τῆς, μετὰ τὸν Grimm πλείστοι ὅσοι περισυνέλεξαν ὁμοίας παραδόσεις εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Καὶ ἐγὼ αὐτὸς μέγα πλῆθος τοιούτων εὔρον ἐν συλλογαῖς παραδόσεων διαφόρων λαῶν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης Ἀσίας μέχρι τῆς Ἀμερικῆς· ἀρκεῖ νὰ σᾶς ἀναφέρω ὅτι ἐν συλλογῇ παραδόσεων τῶν Ἰθαγενῶν Ἰνδῶν τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς, ἃς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Franz Boas, ἀνέγνων τέσσαρας ἢ πέντε τοιαύτας.

Εἰς τὸ μεταίχμιον δὲ τῶν παραδόσεων τούτων καὶ τῶν περὶ τοῦ Ἐφιάλτου δύναται νὰ ταχθῇ δοξασία τῶν ἐν τῇ νήσῳ Rügen τῆς Βαλτικῆς Γερμανῶν, καθ' ἣν ὁ Ἐφιάλτης εἶναι συνήθως νεανίας ἐρχομένη ἐξ Ἀγγλίας· ὁ παθὼν δύναται νὰ τὴν ἐκδιάσῃ εἰς γάμον, ἀν λάβῃ τὰ ἐνδύματά τῆς· ἀλλὰ πρέπει νὰ τὰ κρύψῃ ἐπιμελῶς, διότι, εὐθὺς ὡς ἐκείνη ἀνακτῆσῃ ταῦτα, φεύγει ἀνεπιστρεπτι εἰς τὴν πατρίδα τῆς.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ δὲν εὐρίσκομεν ἀπαράλλακτόν τινα μῦθον, ὑπάρχουσιν ἕμως πολλὰ τεκμήρια ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας. Εἶδομεν ὅτι ὁ Περσεὺς ἐμυθολογεῖτο ὡς ἀφαιρέσας τὰς Νύμφας

τὰ θαυμάσια κτήματα αὐτῶν, τὴν κυνὴν καὶ τὰ πέδιλα. Τῆς δ' ὑπὸ θεοῦ ἢ ἥρωος ἐκδιάσεως εἰς γάμον θεᾶς, ἀνθισταμένης καὶ ποικίλας μεταβαλλούσης μορφᾶς, φέρονται παραδείγματα ἐν τοῖς μύθοις περὶ Διὸς καὶ Νεμέσεως, περὶ Πηλέως καὶ Θέτιδος, παραπλήσιοι δ' εἶναι οἱ μῦθοι περὶ ὁμοίου καταναγκασμοῦ ὑπὸ ἥρωος ἐναγλίου θεοῦ, οἷοι ὁ περὶ Μενελάου καὶ Πρωτέως ἐν ἐπεισοδίῳ τῆς Ὀδυσσεΐας, ὁ περὶ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀλίου γέροντος ἢ τοῦ Νηρέως ἢ τοῦ Τρίτωνος. Ἐν πᾶσι τούτοις δὲν ἀναφέρεται τὸ κύριον τοῦ μύθου στοιχεῖον, ἦτοι ἡ ἀφαίρεσις ἐνδύματος τοῦ βιαζομένου. Ἀλλ' ἀπίθανον δὲν εἶναι ὅτι ἐν ἀρχῇ τοιοῦτόν τινα πυρῆνα εἶχον οἱ μῦθοι. Νομίζω δ' ὅτι ἴχνη τούτου διαγινώσκονται ἐν τῇ παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τῆς Ἰλιάδος ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους ληφθεῖση ἱστορίᾳ, καθ' ἣν ὁ Ἑρμῆς ὑφείλετο τὰς ἐσθῆτας λουομένων θεῶν· «γυμναὶ δ' ἐκεῖναι οὔσαι ἠπόρουν τί πράξωσι· γέλωτα δὲ διὰ τοῦτο Ἑρμῆς κινήσας ἀπέδωκεν αὐταῖς τὰς ἐσθῆτας». Ὁ μῦθος παραφθαρεῖς καὶ ἀλλοιωθεῖς ἔλαβε τὸν τύπον παιδιᾶς τοῦ δολοπλόκου θεοῦ, ἀπλῶς σκοπούσης νὰ κινήσῃ εἰς γέλωτα. Θὰ προσέθετον εἰς τοῦτον καὶ τὸν παρὰ Πτολεμαίῳ τοῦ Ἡφαιστίνωνος μῦθον περὶ ἀφαιρέσεως τῶν πτερῶν τῆς Ἄρκης ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, ἂν μὴ εἶχε τοσοῦτον δυσφημηθῆ ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος ὡς τερατολόγος, πλαστοουργήσας τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῇ Καινῇ ἱστορίᾳ του ἀναφερομένων· καίτοι κατ' ἐμὴν γνώμην, ἣν ἐν ἄλλῳ καιρῷ θὰ ἐκθέσω¹⁾, αἱ παρ' αὐτῷ ἱστορίαι κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν εἶναι αὐθαίρετα πλάσματα τῆς φαντασίας του, ἀλλ' ἐτυμολογικοὶ ἢ δημώδεις ἐπιχώριοι μῦθοι. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παρέλθῃ ἀμνημόνευτον τοῦτο, ὅτι στοιχεῖά τινα τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς μύθου ἀναφαίνονται ἐν ταῖς παραστάσεσι τῶν ἀρχαίων περὶ τῶν Φορκίδων Γραιῶν· ταύτας ἀφαιρέσας λάθρα τὸν μόνον ὀφθαλμὸν αὐτῶν ἐδίασεν ὁ Περσεὺς νὰ τὸν βοηθήσωσιν εἰς ἐκτέλεσιν ἄθλου του. Ὁ Αἰσχύλος τὰς ἐπονομάζει κυκνομόρφους, μεταγενέστερος δὲ βυζαντινὸς ποιητὴς κυκνοειδεῖς, ὅπερ μᾶς ὑπενθυμίζει τὰς κυκνεῖους παρθένους τῶν παραδόσεων πολλῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Καὶ ὁ πέπλος δέ, ὃν ἀφαιρεῖ¹²⁶ εἰς τὰς προκειμένας παραδόσεις ὁ θνητὸς ἐρασιγῆς, ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῶν Γραιῶν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ παρ' Ἡσιόδῳ ἐπίθετα αὐτῶν εὐπέπλος, κροκόπελος.

Αἱ ποικιλώταται παραλλαγᾶι καὶ ἡ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν γῆν διάδοσις τῶν συγγενῶν τούτων μύθων διδάσκουσιν ἡμᾶς σαφῶς ὅτι δὲν εἶναι παραφυάδες ἐνὸς πρωτοθέτου μύθου, ἀπὸ τοῦ πλάσαντος τοῦτον λαοῦ μεταδοθεῖσαι εἰς τοὺς ἄλλους δι' ἐπικαιωνίας πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ τούναντίον ὅτι τὸ αὐτὸ αἷτιον, κοινή τις ἰδέα σύμφωνος πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου περὶ τοῦ προσήκοντος, συνετέλεσεν ὅπως γεννηθῶσιν ὅμοιαι δοξασίαι ἢ ἔθιμα χωρὶς παρ' ἑκάστοις. Πολλῶν μύθων τὴν ἀρχὴν

1) Βλ. Λογογράφ. 1917 τ. 5' σ. 284 κέ.

ἀνεζήτησαν νεώτεροι μυθολόγοι εἰς ἀρχαιότατα ἔθιμα, νομίζω δ' ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ταύτην τὴν ὁδὸν ἀκολουθοῦντες δυνάμεθα νὰ ὀδηγηθῶμεν ἀσφαλῶς εἰς ἐξεύρεσιν τοῦ λόγου τοῦ φαινομένου. Πιθανὸν δὲ φαίνεται, ὅτι ἔθιμόν τι γαμήλιον εἶναι ἢ ἀφετηρία τῆς γενέσεως τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν μύθων περὶ ἀρπαγῆς τοῦ πέπλου ἢ ἄλλου φορέματος τοῦ ὄντος, ὅπερ διὰ ταύτης γίνεται ὑποχείριον τοῦ ἀρπαγος. Διότι ἀληθῶς τὰ παλαιότατα γαμήλια νόμιμα μεγάλην ἔσχον ροπὴν εἰς τὴν διάπλασιν ἰδεῶν καὶ δοξασιῶν, μάλιστα δ' ἐκεῖνα, ὧν καὶ ἐκλιπόντων διετηρήθη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἢ μνήμη ὑπὸ τὸν τύπον συμβόλων κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων. Ἐν τούτων εἶναι ἢ δι' ἀρπαγῆς τῆς γυναικὸς συντέλεισι τοῦ γάμου, σύμβολον δὲ τῆς ἀρπαγῆς παλαιότατον καὶ συνηθέστατον εἶναι ἢ ἀφαίρεσις τοῦ πέπλου τῆς νύμφης ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἢ ἀντικατάστασις τῶν ἐνδυμάτων αὐτῆς καὶ ἢ ἀφαίρεσις τριχῶν τῆς κεφαλῆς τῆς. Περὶ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι μέρος σπουδαῖον τῆς τελετῆς τῶν γάμων ἦσαν τ' ἀποκαλυπτῆρια ἢ ὀπτῆρια, οὕτω κληθέντα, διότι ἀφαιρουμένου τοῦ πέπλου ἔδλεπεν ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην. Αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἱεροῦ γάμου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ προτύπου τῶν γάμων τῶν θνητῶν, παριστῶσι τὸν θεὸν ἀφαιροῦντα τὸν πέπλον τῆς συζύγου. Ἀναφέρονται δὲ προσέτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἀφαιρέσεις τριχῶν τῆς νύμφης τὴν προτεραίαν τοῦ γάμου, καὶ ἀφιερώσεις τοῦ κεκρυφάλου καὶ τῶν ἐνδυμάτων, ὅπερ ἐφόρει ὡς κόρη. Ἐν Σπάρτῃ ἢ νυμφεύτρια περιέκειρεν ἐν χρῶ τὴν κεφαλὴν τῆς ἀρπασθείσης νύμφης καὶ τὸ ἱμάτιον αὐτῆς ἀντικαθίστα δι' ἀνδρείου. Ὅμοίως καὶ παρὰ Ῥωμαίοις περιεκείρετο ἢ κόμη τῆς νύμφης καὶ ἀπεξεδύετο αὕτη τὴν προτεραίαν τῶν γάμων τῆς τὴν περιπόρφυρον τήβεννον, φοροῦσα τὴν ἀπόρφυρον. Ἀλλὰ πολλῆς προσοχῆς ἄξιον εἶναι σημερινὸν γαμήλιον ἔθιμον, ἐξηγοῦν τὴν ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἀναφερομένην ἀρπαγὴν τοῦ μανδηλίου τῆς κεφαλῆς Νεραΐδας. Ἐνιαχοῦ τῆς Καλαβρίας ἢ ἀφαίρεσις τῆς καλύπτρας ὑποχρεοῖ τὴν κόρην νὰ νυμφευθῇ τὸν ἀρπάσαντα, ἂν μὴ γυνὴ ἔγγαμος δώσῃ εἰς αὐτὴν ἀμέσως τὴν ἰδικὴν τῆς. Τὸ ἔθιμον ἀναφέρεται ἐν τῷ περιοδικῷ *La Calabria* (τ. X σ. 21). Δὲν εἶναι δὲ ξένον καὶ ἄγνωστον καὶ εἰς ἡμᾶς τὸ ἔθιμον τοῦτο. Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀρπαγὴ τοῦ μανδηλίου ἀπὸ τῆς κεφαλῆς παρθένου θεωρεῖται σημεῖον ἀρραβῶνος, ἀναγκάζεται δ' αὕτη νὰ νυμφευθῇ τὸν ἀρπάσαντα. Περιέργος δίκη περὶ τοιαύτης πράξεως γενομένης ἐν Καματερῷ τῆς Ἀττικῆς, ἐδικάσθη ἐν τῷ πλημμελειοδικεῖῳ τῆς ἡμετέρας πόλεως τὴν 22 Μαΐου 1892.

Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς τὰ τοιαῦτα ἔθιμα ὀφείλουσι τὴν γένεσιν οἱ μῦθοι καὶ αἱ δοξααίαι περὶ χειρώσεώς τινος δι' ἀρπαγῆς ἐνδύματος ἢ περιβλήματος αὐτοῦ.

Συμμαρτυρεῖ δὲ πως τὴν τοιαύτην ἐκδοχὴν καὶ ἢ γένεσις ἐξ ἄλλου γαμηλίου ἔθιμου ἐπεισοδίου τινὸς τοῦ μύθου. Εἶπομεν ὅτι κατὰ τὰς παρα-

δόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἢ κατ' ἀνάγκην γενομένη σύζυγος τοῦ θνητοῦ Νεράϊδα τηρεῖ σιγὴν καθ' ὄλον τὸν χρόνον, καθ' ὃν παραμένει ἐν τῷ οἴκῳ. Τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἴσως ἐμυθολογεῖτο περὶ τῆς Θέτιδος τῆς ἐξ αναγκασθείσης νὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ Πηλέως Νηρηίδος, ὡς συνάγεται ἐξ ἀπεσπάσματος τοῦ Σοφοκλέους, ἀφθόγγους καλοῦντος τοὺς γάμους αὐτῶν. Τὸ ἐπεισόδιον παρέμβάλλεται καὶ εἰς ἄλλας ἡμῶν παραδόσεις, οἷα λ.χ. ἡ περὶ μεταμορφώσεως τῆς γυναικὸς εἰς χελιδόνα, καὶ εἰς παραμύθια ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν (1). Ὁ ἄριστος γνώστης τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῶν κατὰ φύσιν λαῶν Ἄγγλος J. G. Frazer ἐν τῇ περὶ τοῦ Τοτεμισμού μελέτῃ του ἀναφέρει τὸ ἐθιμον τοῦ νὰ τηρῆ σιγὴν ἢ νύμφη ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῷ νέῳ οἴκῳ τῆς, τὸ παρά τισι λαοῖς ἐπικρατοῦν σήμερον· εἰκάζει δ' ὅτι εἶναι λείψανον τῶν νομίμων τῶν ἐξωγάμων φυλῶν, ἐν αἷς οἱ ἄνδρες ἄγουσι γυναῖκα ἐξ ἄλλης φυλῆς, ἄλλην γλῶσσαν λαλούσης· διότι κατ' ἀνάγκην αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι ἀγνοοῦσαι τὴν γλῶσσαν τῶν συζύγων τηροῦσι σιγὴν ἐν τῷ οἴκῳ.

Ἐκθέτων ὑμῖν τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν Ἐφιάλτην ἀναφερομένης δοξασίας ἐσκόπουν κυρίως νὰ καταδείξω, ὅποσον ἡ μελέτη τῶν καθ' ἡμᾶς συντελεῖ εἰς τὴν ἐξηγήσιν καὶ διαφώτισιν τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅποσον ἀδιάφθοροι
 127 διετηρήθησαν αἱ | ἑλληνικαὶ παραδόσεις παρὰ τοῖς Κυπρίοις, ἀφοῦ τὸ ἴδιον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς παρεφθαρμένον ὄνομα τοῦ Ἐφιάλτου διεσώθη ἄρτιον παρ' ἐκεῖνοις. Πολλοὺς δὲ θησαυροὺς παραδόσεων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἑλληνικωτάτη νῆσος, ἣτις ὑπὸ λαογραφικὴν ἔποψιν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀνεκμετάλλευτος. Συνέλεξαν μὲν πολλὴν βλῆν μέχρι τοῦδε καὶ ὁ μακαρίτης Σακελλάριος καὶ ὁ Κύπριος Γ. Λουκάς. Ἀλλὰ καταφανῆς εἶναι ἡ ἀνάγκη σιστηματικωτέρας καὶ μεθοδικωτέρας ἐργασίας, ταύτην δὲ δύνανται καὶ ὀφείλουσι ν' ἀναλάβωσιν αὐτοὶ οἱ Κύπριοι. Ὑπάρχουσι ἐν τῇ νήσῳ λόγοι τιμῶντες τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, ἐν οἷς ἐπιφανῆ κατέχει θέσιν καὶ ὁ μέλλων μετὰ μικρὸν νὰ διαλεχθῆ πρὸς ἡμᾶς κ. Σίμος Μενάρδος, οὗ αἱ μελέται περὶ τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου ἐλέγχουσιν ἀγαστὴν πολυμάθειαν καὶ ἐμβρίθειαν κρίσεως. Ἀνερευνῶντες τὰς παραδόσεις τῆς πατρίδος των, ἐξετάζοντες τὰ ἐν τῷ παρόντι καταλείμματα τοῦ παρελθόντος, ἅς εἶναι βέβαιαι οἱ Κύπριοι διὰ οὐ μόνον τὴν ἐπιστήμην ὑπηρετοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἔργον ἐπιτελοῦσι κατ' ἐξοχὴν φιλόπατρι, καταδεικνύοντες ὅποσον ἀκραιφνῆς καὶ ἀκήρατος διετηρήθη ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ μεγαλονήσῳ παρὰ πάντας τοὺς κλύδωνας τῶν συμφορῶν, τοὺς διαταράξαντας αὐτήν κατὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἀπαισίους αἰῶνας τῆς δουλοσύνης.

Ἐπῆρχεν ἄλλοτε ἐν Κύπρῳ, ὡς λέγει Ρωμαῖός τις ποιητής, ἄλλος ἱερόν, περιφρασσόμενον διὰ χρυσοῦ θριγκοῦ, ὅπου αὐτόματα ἐφύοντο

1) [Βλ. Πολίτου Παραδ. σ. 188.940]

τά άνθη και όπου δύο ανέβλυζον πηγαί, ή μὲν μία πικροῦ, ή δὲ ἑτέρα γλυκέος ὕδατος. Τὸ ἱερόν ἐκεῖνο ἄλλος εὐρίσκαται καί σήμερον ἐν τῇ Κύπρῳ. Ἐνθὴ αὐτοῦ εἶναι τὰ αἰσθήματα τῆς στοργῆς καὶ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα, ἅτινα αὐτόματα γεννῶνται ἐν ταῖς καρδίαις τῶν Κυπρίων· καὶ αἱ δύο πηγαὶ θαυσιλῶς παρέχουσι τὰ ὕδατά των, ἡ πικρὰ τὰς ἀναμνήσεις τῶν δεινῶν παθημάτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίδος, ἡ γλυκεῖα τὰς πρᾶδόσεις τοῦ ἐνδόξου ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Πίνοντες ἐκ τῶν ὑδάτων ταύτης οἱ Κύπριοι θὰ λησμονῶσι μὲν τὰς πικρίας ἐκείνης, θὰ ἐνισχύωνται δ' εἰς τοὺς εὐγενεῖς καὶ φιλοπάτριδας ἀγῶνας αὐτῶν ¹⁾).

1) Περὶ τοῦ βρυπιῶ καὶ τῆς ἑτυμολογίας τοῦ ὀνόματος βλ. συμπληρωτικὰ τινεζ ἐν Λογογραφ. Α' 361—3.

Ο ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΤΕΛΛ

πρόσωπον μυθικόν *.

Πάντες ἠξεύρουσι τὴν ἱστορίαν τοῦ Γουλιέλμου Τέλλ, τοῦ ὁποίου ἡ ἥρωϊκὴ ἀρνησις πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν διαταγῶν τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλβετίας ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ ἐπαναστατικοῦ κινήματος, δι' οὗ ἡ πατρίς του ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς (1307 μ. Χ). Πολλῶ πρὶν ἢ ὁ μέγας Γερμανὸς ποιητὴς Σχίλλερ δραματοποιήσῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἦσαν δημοτικώταται αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ ὄμοῦ τυράννου Γέσσερ, περὶ τοῦ πύλου αὐτοῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου ὄφειλον ν' ἀποκαλύπτωνται οἱ διαβάττι, καὶ περὶ τῆς ὑπερηφάνου παρακοῆς τοῦ φιλελευθέρου ὄρεινοῦ. Καίτοι δὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ μύθου, ὅπερ τεθὲν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ τέκνου του διετάχθη νὰ τοξεύσῃ ὁ Τέλλ, ἐφαίνεται ὅπωςδῆποτε πλησιάζον μᾶλλον πρὸς τὸν μῦθον παρὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ὅμως ἅπασαι αἱ διηγήσεις αὗται μέχρι καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν των ἐθεωροῦντο αὐθεντικαὶ καὶ περιελαμβάνοντο ἕως ἐσχάτων ἐν ταῖς ἱστορίαις τῆς Ἑλβετίας.

Τὸ γεγονός, εἰς ὃ ὀφείλει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἡ ἐλβετικὴ ὁμόσπονδος πολιτεία, ἱκανοὶ ὑπεστήριζον μέχρι τοῦδε ὅτι παρεμορφώθη ἀναμιχθὲν ἐνωρίς μετὰ μύθων καὶ συγχυθὲν μετὰ διαφόρων τοπικῶν παραδόσεων. Πᾶσαν δὲ περὶ τῆς γνώμης ταύτης ἀμφιβολίαν αἶρει, νομίζομεν, τὸ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος 1877 ἐν Ἀϊδρονν ἐκδοθὲν σύγγραμμα τοῦ Ἑλβετοῦ καθηγητοῦ Ε. Λ. Ρόχολτς (Rochholz) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν : *Ὁ Τέλλ καὶ ὁ Γέσσερ ἐν τῷ μύθῳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ*, οὗ συμπλήρωμα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἕτερον ἔργον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ Γέσσερ, πρὸ τινος μόλις δημοσιευθὲν.

Ἐν τῷ συγγράματι τούτῳ ἀποδεικνύεται πειστικώτατα ὅτι ὁ Τέλλ εἶναι μυθικὸς ἦρως κοινὸς εἰς πολλοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Εἰς Ἑλβετίαν ὅμως ἰδίως φαίνεται ὅτι ὁ περὶ τούτου μῦθος μετηνέχθη ἐκ Σκανδιναυίας. Ἀνάγεται δὲ καὶ ὁ μῦθος αὗτος εἰς τοὺς ἡλιακοὺς, ὁ δὲ Τέλλ, ἀντὶ ἦρως τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ὑπερασπίζοντος, ἀνακτᾶται τὴν ἀρχικὴν καὶ ἀληθῆ αὐτοῦ σημεσίαν· εἶναι προσωποποιήσις τοῦ ἡλίου, εἶδος τοξότου Ἀπόλλωνος τῶν βορείων λαῶν. Ὁ μῦθος περὶ τοῦ μύθου, ὅπερ κατὰ τὴν τυραννικὴν διαταγὴν ἐτόξευσε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἰδίου παιδός, εἰς

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑστίᾳ 1877 τ. Α' σ. 628—1.

δύναται δικαίως νὰ ταχθῆ μεταξὺ τῶν ὠραιότερων δραματικῶν θέσεων ἐξ ἑσῶν ἢ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ ἐπενόησεν, ὁ μῦθος οὗτος ἀνευρίσκειται πρὸ ὅλοις σχεδὸν τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου, ἀντικαθισταμένου μόλις ἐνίοτε τοῦ μήλου διὰ καρύου ἢ δακτυλίου ἢ νομίσματος.

Ἄλλὰ πῶς ὁ ἐλβετικὸς λαὸς συναχώνευσεν τὸν μῦθον τοῦτον μεθ' ἐνὸς τῶν σπουδαιοτάτων συμβάντων τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ; Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄνω μνημονευθέντος συγγράμματος ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ τινος ἐγγωρίου παραδόσεως. Ἐν τινι χωρίῳ τῆς Ἑλβετίας ὑπάρχει παρεκκλήτιον, τῶν τριῶν Τέλλ ἐπονομαζόμενον. Εἰσὶ δὲ οἱ τρεῖς Τέλλ ἦρωες πάτριοι, περὶ ὧν ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι κοιμῶνται ὑπὸν αἰώνιον καὶ ἐξυπνοῦσιν, ὡσάκις ἢ Ἑλβετία διατρέχει κίνδυνον μέγαν, ὅπως σώσωσιν αὐτήν. Ὁμοίως παραδόσεις ἔχουσιν ἅπαντες σχεδὸν οἱ λαοί, καὶ ὁ ἡμέτερος ἔτι, ἔστις πιστεύει ὅτι εἰς ἀπόκρυφόν τι ὑπόγειον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρίσκεται ὁ μαρμαρωμένος βασιλιᾶς, ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, ὅστις, ὅταν σημάνη ἢ ὦρα, θὰ ἐξυπνήσῃ, ὅπως διώξῃ τοὺς ἀπίστους μέχρι τῆς Κόκκινης Μηλιᾶς καὶ ἀποδώσῃ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τὴν προτέραν αὐτοῦ λαμπρότητα. Ἐνεκα λοιπὸν τῆς παραδόσεως ταύτης, ὡσάκις συνέβαιεν ἐπαναστάσις τις τοῦ λαοῦ, οἱ ἐπαναστάται ἀδελφοποιούμενοι ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τριῶν Τέλλ ἢ ἀπλῶς ἐπωνομάζοντο ἅπαντες Τέλλ. Τοιαύτας ἐπαναστάσεις ἀναφέρει ἱκανὰς ἢ ἱστορία τῆς Ἑλβετίας, δι' ἣ οὐδόλως ἀπίθανον ὅτι ἢ σημαντικωτάτη τούτων ἀπεδόθη κατόπιν εἰς ἓνα μόνον ἦρωα. Ὁ ἦρωας οὗτος δὲν εἶναι πλέον Τέλλ ἢ προσωποποιήσις τοῦ ἡλίου· εἶναι ἢ προσωποποιήσις τοῦ λαοῦ. Οὕτως ἢ Ἑλβετία οὐδὲν ἀπόλλυσι, καταδειχθέντος τοῦ ἀνυπάρκτου τοῦ πρωτίστου αὐτῆς ἦρωος. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Τέλλ, διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀνδρείας ἐκδιώκοντος τοὺς τυράννους τῆς πατρίδος του, ἢ ἱστορία ἀναβιδάζει νῦν τὸν λαὸν ἀνακτῶντα μόνον ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν.

ΕΥΛΟΓΙΑ *

Ἡ λέξις *εὐλογία*, ἦν ἀτόπως γράφουσι τινες *εὐφλογίαν*, ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς λοιμικῆς νόσου, ὡς ἄγνωστος θὰ ἦτο ἴσως καὶ αὐτὴ ἡ νόσος, ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου τοῦ κοινῶς Πτωχοπροδρόμου καλουμένου, τοῦ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα ζήσαντος γνωστοῦ στιχοπλόκου. Ἐν ἐπιστολῇ τινι «τῷ ὀρφανότηρόφῳ διὰ τὴν κατασχούσαν λοιμῶξιν», γράφει οὗτος τὰ ἐπόμενα: «ἡ λοιμῶξις, ἦν διὰ τὸ ἐπάρατον πάντως *εὐλογωννυμεῖν* εἰώθεσαν ἀνθρωποι, ἢν' εὐφορωτέρα κἂν γοῦν ἀπὸ τῆς σεμνωνυμίας τοῖς κάμνουσι γένοιτο¹». Τὴν ἀληθῆ τῆς λέξεως ἔννοιαν παρενόησεν ὁ πρῶτος ἐκδότης· ἀλλ' ἡ ταύτη παρεξήγησις τοσοῦτῃ μᾶλλον ἦτο ἀδικαιολόγητος, καθ' ὅσον αὐτὸς ὁ Πρόδρομος ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀναγράφων τὰ τῆς νόσου ἐπακολουθήματα λέγει, ὅτι ἀπέμεινε στιγματίας καὶ ὄλος κατάγραφος καὶ φαλακρός²· καὶ τὰ συμπτώματα τῆς νόσου ἀλλαχοῦ περιγράφων εἶναι φανερόν, ὅτι ἔννοεῖ τὴν *εὐλογίαν*³.

Κατὰ πᾶσιν δ' ὅμως πιθανότητα ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶναι παλαιότερα. Ἐν διηγήσει θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου, ἧτις ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, κεῖται ἡ λέξις *εὐλογία* εἰς τὴν σημασίαν δεινῆς λοιμώδους νόσου, ἴσως αὐτῆς ταύτης τῆς *εὐλογίας*: «ἀνεφύησαν γὰρ κατὰ παντός τοῦ σώματος αὐτῆς τὰ μηνύοντα θάνατον, παραπλήσια λοιμικῆς, τὰ πλεγόμενα μαῦρα· οἱ πολλοὶ δὲ καλοῦσιν αὐτὰ *εὐλογίαν*⁴».

Εὐρηται προσέτι ἡ λέξις καὶ ἐν τῇ ὑπὸ ἀνωνύμου ἑλληνικῆ μεταφράσει ἐκ τοῦ συριακοῦ τοῦ περὶ λοιμικῆς λόγου τοῦ διασήμου Ἀραβος ἱατροῦ Ραζῆ. «Τὰ δὲ ἰσχνὰ σώματα, τὰ χολώδη καὶ ξηρὰ καὶ θερμά, ἐπιτήδειά κείσιν πρὸς τὴν *εὐλογίαν*· *εὐλογίαν* δ' ὠνόμασαν οἱ παλαιοὶ τὸ ἐν εἶδει πτόμοιθροτον τῶν δύο, καθὰ καὶ παρὰ πολλῶν οὕτως ὀνομάζεσθαι ταύτην ἀκούω· ἐν γὰρ ταῖς ἑλληνικαῖς διαλέξεσι κλήσις ταύτης οὐχ εὐρηται· Ὁ δὲ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ (Ραζῆς) τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῃ χασπὲ ὠνόμασε· δη-

*) Ἐξηγησιαὶ ἐν «Ἐστία» 1883 τ. ΙΕ' σ. 31—2.

1) Ἐν Notices et extraits des manuserits τ. VI σ. 511.

2) Αὐτ. σ. 542.

3) Αὐτ. σ. 547.

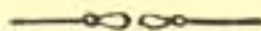
4) A. Papadopoulos-Cerameus, *Varia Graeca sacra*, ἐν Περουπόλει 1909 σ. 52.

πλοῖ δὲ ἢ λέξις τὸ κατ' αὐτό. Οἶμαι δέ, ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν λοιμικὴν ὁ «λόγος βούλεται. Εἰ δὲ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐν ταῖς διαθέσεσιν, ἀλλ' οὖν καὶ κοινότητα ἔχουσι καὶ οὐδὲν ἀπεικός¹». Ἄγνωστον πότε ἐγράφη ἢ μετάφρασις αὕτη· ὁ δὲ Ἄραφ ἰατρός Ραζῆς ἔζησε κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα.

Ὅμοιον εὐφημισμὸν ἔχουσι, καὶ οἱ Τούρκοι, καλοῦντες μπουμπαρέκ, ἤτοι εὐλογημένην, τὴν πανώλη, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ ἡμέτερος λαὸς ἐκάλει αὐτὴν παλαιότερον συχωρεμένην ἢ εὐλογημένην².

1) Ραζῆ, περὶ λοιμικῆς 2. ἐν Ἀλεξάνδρου Τραλλ. Θεραπευτικοῖς ed. J. Gouril σ. 246.

2) Κοραῆ Ἄτακτα τ. IV σ. 144.—Βλ. καὶ Fauriel, Chants popul. τ. I σ. LXXXIV.—Ἐπτάλοφον νέαν τ. Β' σ. 723.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΑΡΤΙΟΥ *

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἔαρος, ἣτις καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διάπλκσιν πολλῶν μύθων καὶ τὴν σύστασιν ἐορτῶν, ἐπανηγυρίζετο ὄχι πρὸ μακροῦ χρόνου πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν παίδων. Οὗτοι κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου περιήρχοντο τὰς οἰκίας ἄδοντες ἄσμάτια μικρὸν ἀλλήλων παραλλάσσοντα, ὅπως τύχῃσι παρὰ τῆς οἰκοδεσποίνης κερματίου τινὸς ἢ αὐγῶν ἢ ἄλλων φιλοδωρημάτων. Ὁ πρῶτος δὲ τοῦ ὀμίλου ἐκράτει ἐνιαχοῦ σφαιροειδῆ στέφανον ἀνθέων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου περιστρέφετο ὑποκινούμενον ξύλινον ὁμοίωμα χελιδόνος.

Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἀρχαία· ὁ Ἀθηναῖος καὶ τινες ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουσιν ὅτι ἐν Ρόδῳ κατὰ τὸν Βοηδρομιῶνα μῆνα παῖδια περιήρχοντο τὰς οἰκίας ἄδοντα ἄσμάτιον τι, τὸ ὁποῖον μᾶς περιέσωσεν ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, περιεργότατον δὲ ὄν δεῖγμα τῆς δημοτικῆς τῶν ἀρχαίων ποιήσεως· διὰ τοῦ ἄσματιοῦ τούτου ἀπήτουν κυρίως ἀνταμοιβὴν διὰ τὸν κόπον των· ἐζήτουν δὲ παρὰ τοῦ οἰκοδεσπότου σύκων ὄρμαθὸν καὶ οἶνον καὶ τυροῦ κἀνιστρον, παρατηροῦντες προσέτι ὅτι ἡ χελιδὼν δὲν εἶναι ἀκατάδεκτος, ἀλλὰ δύναται νὰ μὴ ἀπορρίψῃ καὶ σίτον καὶ πίτας. Τὸ ἄσμα κατέληγε δι' ἀπειλῶν πρὸς τοὺς φειδωλευομένους οἰκοδεσπότας! «Θὰ φύγωμεν ἢ θὰ πάρωμεν τίποτε; Ἄν μᾶς δώσης τίποτε, καλὰ· ἄλλως δὲν θὰ ἴσ' ἀφήσωμεν· ἢ τὴν θύραν θὰ πάρωμεν ἢ τὸ ἀνώφλιον αὐτῆς ἢ τὴν γυναῖκα, ποὺ κάθηται μέσα· εἶναι μάλιστα μικρὰ καὶ θὰ τὴν ἀρπάξωμεν εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἂν φέρῃς τίποτε, νὰ εἶναι καλὸν καὶ ἄφθονον. Ἄνοιγε, ἀνοιγε τὴν θύραν εἰς τὴν χελιδόνα· δὲν εἴμεθα γέροντες ἡμεῖς, ἀλλὰ παῖδιά». Ἡ παιδικὴ αὕτη ἐορτὴ ἐκαλεῖτο χελιδονισμὸς ἢ χελιδόνια, καὶ οἱ παῖδες χελιδονισταί.

Τὰ δημοτικὰ ἄσματα, τὰ ἄδόμενα παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἔχουσιν ἀρχαϊκὴν χροιάν καὶ παρουσιάζουσι πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ παρ' Ἀθηναίῳ, ὡς πολλοὶ ἤδη ἄλλοδαποὶ καὶ ἡμέτεροὶ παρετήρησαν. Ἡ ἀρχὴ πρὸ πάντων τοῦ ἀρχαίου ἄσματος :

Ἦλθ' ἦλθε χελιδὼν
καλὰς ὥρας ἄγουσα
καλοῦς ἐνιαυτούς.

οὐδόλως σχεδὸν διαφέρει τῆς τῶν δημοτικῶν :

Ἦρθε, ἦρθε χελιδόνα κτλ.

*) Ἑλληνισαῖθή ἐν Ἑστία 1876 τ. Α' σ. 142-3.

Διὰ τῶν συνήθων παρ' ἡμῖν δημοτικῶν ἄσμάτων οἱ παῖδες ζητοῦσιν ἐπίσης παρὰ τῆς οἰκοδεσποίνης αὐγά καὶ ὄρνιθας καὶ πλακοῦντας, οὐχὶ ἔμως αὐθαδῶς, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ὁμήλικοὶ των. ἀλλὰ μειλιχίως καὶ ταπεινότατα ἐπισφραγίζοντες πάντοτε τὴν αἰτησίαν των διὰ δαψιλῶν εὐχῶν.

Κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐτελεῖτο ἐξ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔθους ἑορτὴ τις, τὴν ὁποίαν κατήργησεν ἡ ἐν Τρούλλῳ Κωνσταντινουπόλεως τῷ 689 συνεληθούσα ἕκτη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Τὴν ἑορτὴν ταύτην ὁ ὑπομνηματιστὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων Βαλαμῶν ἀποκαλεῖ «πανηγυριν ἑλληνικὴν μεγάλην διὰ τὴν τῶν ὠρῶν καὶ τοῦ ἔαρος εὐκρασίαν».

Προσθέτει δὲ ὅτι κατ' αὐτὴν «ὀρχήσεις ἀπρεπεῖς ἐγίνοντο παρὰ τινῶν γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν». Παραπλησία τοῖς χελιδονίοις παιδικὴ τελετὴ, κατὰ τὸν διάσημον Γερμανὸν ἀρχαιολόγον Πανόφκα, γίνεται τὸ θέρος εἰς πολλὰ τῆς Γερμανίας μέρη, ὅπου παῖδες, φέροντες δένδρον κεκοσμημένον τοὺς κλάδους διὰ χρωματιστοῦ χάρτου, περιήρχοντο ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν ψάλλοντες τὸ θέρος καὶ αἰτοῦντες φιλοδωρήματα. Γάλλος δὲ τις περιηγητὴς συγκρίνει τὰ χελιδόνια πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ τελουμένην ἑορτὴν τῆς *'Αγίας Δωρεᾶς* (Fête-Dieu), καθ' ἣν οἱ πανηγυρίζοντες αἰτοῦσιν ὁμοίως ἐκ τῶν οἰκιῶν φιλοδωρήματα χάριν, ὡς λέγουσι, τοῦ ἐκκλησιδίου των· συμπίπτει δ' ἡ ἑορτὴ αὕτη κατὰ τὸν Μάϊον ἢ Ἰούνιον, δέκα μετὰ τὴν πεντηκοστὴν ἡμέρας. Ἄλλ' ἀμφότεραι ἔχουσι μᾶλλον, νομίζομεν, σχέσιν πρὸς τὰ κατὰ τὴν πρώτην Μαΐου καὶ παρ' ἡμῖν ἐπιθιζόμενα.

ΤΑ ΑΥΓΑ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ *

Φιλόσοφος τις τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος, πρὸς ἐπίλυσιν ἴσως τοῦ κατὰ τὸν μεταίωνα θεολόγου καὶ φιλοσόφου συνταράξαντος ζητήματος περὶ τῆς προτεραιότητος τῆς ὄρνιθος ἢ τοῦ αὐγοῦ, ἐδογματίσεν ὅτι Πᾶν τὸ ζῶν ἐξ ὤου τίκτεται. Πολλῶ δ' ὁμοίως πρὸ τούτου τὸ αὐγὸν σπουδαῖον διεδραμάτισε μέρος ἐν τῇ κοσμογονίᾳ διαφόρων ἐκ τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων. Ἡ Βαβανή, ἡ μήτηρ τῆς ἁγίας τριάδος τοῦ Ἰνδικοῦ πανθέου, μυθολογεῖται ὅτι ἐγέννησε τρία αὐγά, ἐξ ὧν ἐξηλθον ὁ Βραμᾶς, ὁ Βισνοῦς καὶ ὁ Σίβας· εἰς πλείστας δὲ θρησκευτικὰς παραστάσεις τῶν Ἰνδῶν ἀπεικονίζεται ὅτε μὲν ὁ Βραμᾶς πρὸ αὐγοῦ, ἐν ᾧ φαίνεται ὁ ἄνθρωπος ἐμβρυον εἶναι, ὅτε δὲ ἀπλῶς μόνον τὸ αὐγὸν τῆς κοσμογονίας. Ἡ συρία Ἀφροδίτη, κατὰ τὰς φοινικικὰς παραδόσεις, ἐγεννήθη ἐξ αὐγοῦ πεσόντος οὐρανόθεν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐκκολαφθέντος ὑπὸ περιστερῶν· διότι αἱ περιστερὰ ἐν τῇ φοινικικῇ καὶ τῇ ἄσσυριακῇ θρησκείᾳ εἶχον προσλάβῃ ἱερὸν καὶ θεῖον χαρακτήρα, διατηρηθέντα καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ συμβολικῇ. Γνωστότατῃ δ' εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐξ αὐγοῦ γέννησις τῆς Ἑλένης καὶ τῶν Διοσκούρων. Τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τῶν τοιούτων μύθων ἀναπτύσσων ὁ διάσημος Γερμανὸς μυθολόγος Κρόυτσερ ἐπάγεται τὰ ἐπόμενα:

«Τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ κόσμου [ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ] ἀπεικονίζοντο διὰ δύο ἡμισφαιρίων, ὅτε μὲν κεχωρισμένων καὶ καταστέρων, ὅτε δὲ συνηνωμένων, πρὸς παρατήρησιν τῆς ἐπιτολῆς καὶ τῆς δύσεως τῶν ἀστέρων. Ἐκ τῆς τοιαύτης τῶν δύο ἡμισφαιρίων ἐνώσεως προέκυψε τὸ μυστηριώδες ἔκκεῖνο ὄφιν, ὅπερ ἐκρέμων ἐν ταῖς ναεῖς καὶ περὶ οὗ ἐμυθολόγουν ὅτι ἐτέθη ὑπὸ τῆς Λήδας, ἀλλὰ περὶ οὗ ἐτέρα ἀξία σημειώσεως παράδοσις ἀνέφερεν ὅτι ἔπεσεν ἐκ τῆς Σελήνης, ἥ; ἡ Ἑλένη ἦτο προσωποποίησις».

Τινὲς τῶν περὶ τὴν συγκριτικὴν μυθολογίαν ἀσχολουμένων ἠθέλησαν ν' ἀναγάγῃσι τὴν καταγωγὴν τῶν *Αὐγῶν τοῦ Πάσχα* εἰς τοὺς τοιούτους μύθους καὶ νὰ ἐξηγήσωσι τὴν συνήθειαν ταύτην ἐκ τῆς συμβολικῆς σημασίας τοῦ αὐγοῦ εἰς ἀρχαῖα θρησκευτάματα. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη δὲν φαίνεται ὅλως ἀβάσιμος καὶ παρακεκινδυνευμένη εἰς τοὺς γινώσκοντας ὅτι καὶ παρὰ λαοὺς μὴ χριστιανικοὺς, ὡς παρὰ τοὺς Ἰαπωνοὺς, ἐπικρατεῖ ἔτι καὶ νῦν τὸ ἔθιμον

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑστίᾳ 1876 τ. Α' σ. 220-1.

τοῦ διανέμειν κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους αὐγά χρωματισμένα. Τοῦτο δὲ κατὰ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν γνώμην ταύτην δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπλῆ μόνον σύμπτωσης, διότι εἰς τινὰ χριστιανικὰ ἔθνη τὸ ἔτος μέχρι τινὸς ἤρχετο ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, ὅτε διενέμοντο καὶ τὰ κεχρωματισμένα αὐγά.

Ὅπως δὲ ἔχει παραλείποντες τὰς εἰκασίας ταύτας καὶ ἐπὶ ἀσφαλεστέρου ἐδάφους ἀναζητοῦντες τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔθιμου εὐρίσκομεν ὅτι κυριωτάτη, ἂν ὄχι ἡ μόνη ἀφορμὴ αὐτοῦ, ἦτο ἡ κατὰ τὴν προηγουμένην τοῦ Πάσχα πολυήμερον νηστείαν ἀποχὴ αὐγῶν. Ἐνεκα τούτου κατὰ τὸ τέλος τῆς τεσσαρακοστῆς συνηθροίζετο μέγα ποσόν, ὅπερ κατὰ τὸ Σάββατον τῆς ἑβδομάδος τῶν παθῶν ἠυλόγουν οἱ ἱερεῖς ἀπ' ἐκκλησίας· ἐν Ρωσίᾳ μάλιστα ἡ εὐλογία τῶν αὐγῶν διατηρεῖτο μέχρις ἐσχάτων καὶ ἐν τῷ Μεγάλῳ ἀγιασματαρίῳ, οὗ ποιοῦνται χρῆσιν οἱ παρ' ἡμῖν ἱερεῖς, ὑπάρχουσιν εὐχαὶ εἰς τὸ εὐλογῆσαι ἐδέσματα κρεῶν τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα καὶ εἰς τὸ εὐλογῆσαι τυρὸν καὶ ψά, εἰς ἀχρηστίαν ὅμως περιελθοῦσαι. Τὰ οὕτως εὐλογοῦμενα αὐγά διενέμοντο ὡς δῶρα τὴν ἐπιούσαν, χρωματιζόμενα εἴτε πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ πάσχα τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες, ὡς γνωστόν, τῇ κελεύσει τοῦ Θεοῦ ἔβαφον τὰ κατώφλια τῶν θυρῶν αὐτῶν διὰ τοῦ αἵματος τοῦ θυομένου ἀμνοῦ, εἴτε ὅπως εὐπροσδεκτότερα γένωνται· διότι συνήθη χρώματα ἦσαν οὐ μόνον τὸ ἐρυθρόν, ἀλλὰ καὶ τὸ χρυσοῦν καὶ τὸ κίτρινον καὶ τὸ ἰώδες.

Ὡς δῶρα διενέμοντο αὐγά καὶ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακοστήν. Καὶ παρ' ἡμῖν μὲν δίδονται εἰς τοὺς παῖδας περιερχομένους τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῆς ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ ἄδοντας δημῶδες ἄσμα, ἀφηγούμενον τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τελεσθὲν θαῦμα καὶ περιγράφον *τί εἶδε ὁ Δάζαρος εἰς τὸν κάτω κόσμον* ποῦ ἐπῆγε·—ἐκ τῆς συνηθείας ταύτης ἐπήγαγε καὶ ἡ παροιμία: *Ποτέ του αὐγὸ δὲν ἔδωσε, οὔτε τ' ἀγιοῦ Λαζάρου*, ἐπὶ τῶν ὑπερβαλλόντως φειδωλευομένων λεγομένη·—ἐν δὲ τῇ Δύσει παραπλήριόν τι ἐπεκράτει ἔθιμον κατὰ τὸ μέσον τῆς τεσσαρακοστῆς· κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων, κρατοῦντες κἀνιστρον καὶ φέροντες σημαίας καὶ κώδωνας περιήρχοντο ἀνά τὰς οἰκίας ἄδοντας, ἀφ' οὗ πρότερον ἰστάμενοι πρὸ τῆς ἐκκλησίας ἔψαλλον ὕμνους· ἐλάμβανον δὲ πρὸς ἀνταμοιβὴν τῶν εὐλαδῶν αὐτῶν ἄσμάτων αὐγά. Τὴν συνηθειαν ταύτην περιγράφει χειρόγραφόν τι τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Λουκαγκίου ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ *Γλωσσαρίῳ τῆς παρηκμακυίας λατινικῆς*· προσθέτει δὲ τὸ χειρόγραφον ὅτι ταῦτα ἔκπαλαι ἐτελοῦντο. Αἱ τοιαῦται συνηθελαι δὲν εἶναι θεδαίως ἄσχετοι πρὸς τὴν διανομὴν τῶν αὐγῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, ἀλλ' ὑποδεικνύουσι πόθεν προήλθε καὶ πῶς ἀνεπτύχθη βαθμηδὸν τὸ ἔθιμόν τοῦτο.

Ἐν Γαλλίᾳ, ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' καὶ ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΕ' ἔτι,

συνήθιζετο μετὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα νὰ προσφέρῃ ὁ μονάρχης ὡς δῶρον εἰς τοὺς αὐλικοὺς αὐτοῦ αὐγὰ ἐπίχρυσα, ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένα. Νῦν δὲ καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης δωροῦνται κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα πρὸς ἀλλήλους αὐγὰ τεχνητὰ διαφόρου μεγέθους καὶ ποικίλων χρωμάτων, περικλείοντα πολύτιμα ἀντικείμενα. Ἀλλὰ τὴν συνήθειαν ταύτην δὲν ἐνεκολπώθημεν εἰ ἐν Ἑλλάδι, ὑπερραρούμενοι ἴσως εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς μεταφυτευθεῖσαν ἐτέραν, ἐπίσης πολυδάπανον, τῶν δῶρων τῆς πρώτης τοῦ ἔτους καὶ τοῦ δένδρου τῶν Χριστουγέννων.

ΩΜΟΠΛΑΤΟΣΚΟΠΙΑ *

Ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα διειτηρήθη ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἡ θυσία τοῦ ἀμνοῦ, θεωρουμένη ἀπαραίτητον τῆς ἐορτῆς συμπλήρωμα. Ἀντικατέστησαν δὲ τὰς συνοδευούσας τὴν θυσίαν ταύτην ἱεροτελεστίας, ὡς ὁ νόμος τῶν Ἑβραίων ὀρίζει, παρὰ μὲν τοῖς καθολικοῖς χριστιανοῖς κατὰ τὸν μεσαίωνα εὐλογία τοῦ ἀμνοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς ἀγίας Ἐραπέζης, παρ' ἡμῖν δὲ ἀπλή εὐχή, δι' ἧς ὁ ἱερεὺς ἐπεκαλεῖτο ν' ἀγιάσῃ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς «ὡς ἠγάσῃ τὸν ἀμνόν, ὃν προσήγαγεν αὐτῷ ὁ πιστὸς Ἀβραάμ καὶ τὸν ἀμνόν, ἔδωκεν Ἀβελ προσήνεγκεν αὐτῷ εἰς ὀλοκάρπωσιν». Ἐνεκα τούτου ὁ ἀμνὸς τοῦ Πάσχα νομίζεται ὅτι κέκτηται ἐξαιρετικὰς τινὰς ιδιότητας καὶ ὅτι ἡ ὠμοπλάτη προαγγέλλει ἀσφαλῶς τὸ μέλλον εἰς τοὺς ἐννοοῦντας τὰ ἐπὶ ταύτης μυστηριώδη σημεῖα. Τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀποδίδει ὁ λαὸς καὶ εἰς τὸν κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου θυόμενον ἀμνόν, οὗ ἡ ὠμοπλάτη περιέχει ἐπίσης ἀλαθῆτους προφητείας. Ἐν γένει δὲ παντὸς ἀρνίου ἢ ὠμοπλάτη, ὅταν ὀλοκλήρον παρατεθῆ ὀπτὸν ἐν συμποσίῳ, θεωρεῖται ὡς χρηστήριον, οὐχὶ μὲν τοσοῦτῳ βέβαιον καὶ σαφὲς ὡς αἱ ὠμοπλάται τῶν ἀμνῶν τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ ἀγίου Γεωργίου, πάντοτε δ' ὅμως μετὰ περιεργίας καὶ πίστεως ἐξεταζόμενον.

Ἡ ὠμοπλάτη, κατὰ τὸ ἀρματωλικὸν ἔθιμον, ἀνήκει δικαιοματικῶς εἰς τὸν ἀρχηγόν, ὅστις διὰ ταύτης προσεπάθει νὰ προΐδῃ τὴν τύχην τῶν ὑπ' αὐτὸν πολεμιστῶν. Ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς συμποσίοις ἀνήκει εἰς τὸν οἰκοδεσπότην, ὅστις πρῶτιστον μέλημα αὐτοῦ θεωρεῖ νὰ ἐξετάσῃ αὐτὴν ἐπισταμένως, ὅπως ἐξαγάγῃ προγνωστικὰ τοῦ μέλλοντος ἰδίως μὲν τῆς οἰκογενείας του, γενικῶς δὲ ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους.

Ἡ βαθέως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ ἐρριζωμένη πεποιθήσις εἰς τὴν τοιαύτην μαντείαν οὐχὶ σμικρὰν ἐπήρειαν ἔσχεν ἐνίστε καὶ ἐπὶ ἱστορικῶν τινῶν γεγονότων ἔτι. Ὡς οἱ ἀρχαῖοι πρὸ πάσης σπουδαίας αὐτῶν πράξεως ἐξήταζον τῶν ἱερείων τὰ σπλάγχνα καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν διερρῦθμιζον κατὰ τὰς ἀποφάνσεις τῶν ἱεροσκόπων, ὁμοίως καὶ οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ πρὸ τῶν συμπλοκῶν αὐτῶν μὲν τουρκικὰ ἀποσπάσματα τὴν ὠμοπλάτην συνεβουλεύοντο καὶ ἢ ἐκ ταύτης ἀρυομένη μαντεία συνηθέστατα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ὀπλων των. «Πολλάκις ὠφέλησεν ἡ πρόληψις αὕτη χωρὶς

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1876 τ. Α' σ. 221—2.

«ἐλπίδα, κολλάκις ἔβλαψε χωρίς λόγον» λέγει ὁ Ἰωάννης Φιλήμων ἐν τῇ περὶ Φιλικῆς Ἑταιρείας συγγράμματι του. «Στρατὸς ὀλίγος καὶ διακινδυνεύων ἐμφυχώθη αἰφνιδίως διὰ τῆς αἰσίας ἐξηγήσεως τῶν σημείων τῆς καὶ κέρδησε νίκην ἀβεβαίαν· καὶ ἐξ ἐναντίας στρατὸς πολυάριθμος καὶ ἔχων οὐγιὰς τὸ ἠθικόν του ἐδειλίασε διὰ τὴν ἀποφράδα πρόγνωσίν των καὶ ἐνικήθη στεργηθεὶς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν τόλμην του. Ὑπήρξαμεν ἐκ περιστάσεως αὐτόπται ὄλων τούτων. Ἐντεῦθεν ἢ καλὴ ἢ κακὴ ἔκδοσις μιᾶς μάχης ἐκρέματο ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν μάντευσιν τῆς πλάτης, καὶ μάλιστα ἂν ἤθελε τύχη γέρον ὁ τοιοῦτος μάντις. Αἱ συμπτώσεις, ἠνωμένοι μὲ τὰς κινδυνώδεις προλήψεις τῆς ἀμαθείας, ἔμελλον νὰ δώσωσι καὶ εἰς τὰ κόκκαλα τοῦ ζῆφου ἐπήρειαν θεῖαν. Ἐνθυμούμεθα ὁποῖαν ἄφησε τῷ 1826 ἱστορικὴν ἐποχὴν εἰς τὸ Ναύπλιον μία φερομένη ἀπὸ τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν πλάτη. Αἱ περὶ τῶν τοιούτων ἀποδοκιμασίαι τῆς θρησκείας μας δὲν ἰσχυσαν οὐδ' οὐκ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν ἱερῶν γραφῶν γέροντος. Τὸ φύσει μᾶλλον ἄκακον ζῆφον τῆς γῆς καθίσταται παραδόξως, καὶ ἄπνουν μάλιστα, τὸ ὑποκείμενον ἀπεχθείας καὶ λύπης εἰς τὴν ζώνην τῆς τοιαύτης «διαγνωστικῆς».

Λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῆς μαντικῆς δὲν ἠξεύρομεν, εἶναι δὲ δυσχερέστατον νὰ συλλεθῶσι τοιαῦται, διότι οἱ τὰ ἀπόρρητα αὐτῆς ἐπιστάμενοι γέροντες φεῖδονται δυστυχῶς ἐξηγήσεων καὶ ἀπορρίπτοντες κολλάκις ἀδράς ἀμοιβὰς ἀρνοῦνται ν' ἀποκαλύψωσι τὰ μυστήρια τῆς προπατορικῆς ἐπιστήμης. Κοινῶς γνωστὴ δ' ὅμως εἶναι ἡ σημασία τῶν κοιλωμάτων εἰκονιζόντων μνήματα, ἧτοι θανάτους οἰκείων ἢ φίλων, στενωτέρων καὶ προσφιλεστέρων, καθ' ἕσον τὰ κοιλώματα πλησιάζουσι πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄστου· αἱ σκιαί πρὸς τούτοις προμηνύουσι πένθος, αἱ δὲ ἐρυθρωπαὶ γραμμαὶ αἱματοχυσίας· κατ' ἀναλογίαν δὲ κρίνουσι καὶ περὶ τῶν ἄλλων σημείων· τὸ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄστου τέλος ἐξαρτώμενον νεῦρον ἀπεικονίζει τὸ βαλλάντιον τοῦ οἰκοδεσπότου, προαγγέλλον πλοῦτον μὲν, ἐὰν τύχη χονδρόν, πενίαν δὲ καὶ ἀθλιότητα, ἰσχνόν.

Ὡς τινες παρετήρησαν, ἡ ὠμοπλατοσκοπία εἶναι λείψανον τῆς ἱεροσκοπίας τῶν ἀρχαίων· ἀλλὰ πρὸς ταύτην σχέσιν μᾶλλον εἶχεν ἢ συνήθεια τοῦ ἐξετάζειν ἐκτὸς τῆς ὠμοπλάτης τὸ ἦπαρ, τὸν σπλῆνα, τὰ ἔγκατα τοῦ ἄμνου, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ τὴν περὶ ὑπάρξεως τοιαύτης συνηθείας ἐν Ἀρκαδίᾳ μαρτυρίαν τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐπισκεφθέντος τὴν Ἑλλάδα Γερμανοῦ Βαρθόλδου. Εἶναι ἀληθές ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γίνεται μνεία τῆς ὠμοπλατοσκοπίας· ἀλλὰ δὲν εἶναι νομίζομεν τοῦτο ἐπαρκὲς διδόμενον, ὅπως ἀρνηθῶμεν τὴν ἀρχαιότητα τῆς προλήψεως ταύτης· ἢ παρὰ Βυζαντινοὶς μάλιστα γνώσις αὐτῆς ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον. Ὁ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ζήσας πολυγραφώτατος, ὡς ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἀπεκαλεῖτο, Μιχαήλ ὁ Ψελλὸς ἔγρα-

ψεν ἰδιαιτέραν πραγματείαν «Περὶ ὠμοπλατοσκοπίας», ἐν ἣ ἀριδῶλως καταφαίνεται ἡ ταυτότης τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δοξασιῶν. Ἡ περιεργοτάτη αὕτη πραγματεία εὑρίσκειται χειρόγραφος ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ τῆς Βιέννης βιβλιοθήκῃ, παραθέτομεν δὲ ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα μέρη αὐτῆς ἐξ ἀκριβοῦς ἀντιγράφου, ὅπερ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης ἐκείνης ἐπρομηθεύθημεν.

Τὸ χρηστήριον τῆς ὠμοπλατοσκοπίας ὁ Ψελλὸς ἀποκαλεῖ «βάρβαρον καὶ ἀλλόκοτον», ἔχον ὅμως, «ὡς τοῖς χρωμένοις δοκεῖ, μελλόντων προαναφώνησιν». Οἱ διὰ τῆς ὠμοπλάτης μαντεύομενοι λαμβάνοντες ἐκ ποίμνης πρόβατον ἢ ἄρνα «πρῶτον μὲν κατὰ νοῦν τιθέασιν ἢ καὶ τῇ γλώσσῃ προφέρουσι περὶ οὗ ἂν μαθεῖν βούλοιντο», εἶτα δὲ σφάξαντες τὸ ζῷον ὀπτῶσι τὴν ὠμοπλάτην καὶ ἀπογυμνοῦντες τῶν σαρκῶν «ἐντεῦθεν τὰς σημειώσεις τῆς τῶν ἐρωτημάτων ἐκδόσεως ἔχουσι.» Ἡ ἐξήγησις δὲ τῶν σημείων τῆς ὠμοπλάτης καὶ τὰ ἐκ ταύτης μαντεύματα εἶναι ἀπαραλλάκτως ὅμοια πρὸς τὰ νῦν παρ' ἡμῶν πιστευόμενα, ἅτινα ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω· «Ζωὴς μὲν ὡς καὶ θανάτου κρίσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ τῆς ράχεως ἔχουσι· καί, εἰ μὲν αὕτη ἐκατέρωθεν ἐστὶ λεπτή καὶ καθαρὰ, ζωῆς ἐντεῦθεν λαμβάνουσι σύμβολα· εἰ δὲ συγκεχυμένη, θανάτου τεκμήρια... εἰ δὲ περὶ πολέμου τις ἐρωτῶν, εἰ μὲν ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ ὠμοπλάτου ἐρυθρὸν φανείη νεφέλλικον ἢ ἐν θάτερῳ μέρει γραμμὴ ἐπιμήκης καὶ μέλαινα, ἀνελεῖ ὅτι μέγας ἐστὶ πόλεμος· εἰ δὲ ἄμφω τὰ μέρη κατὰ φύσιν ἴδοις λευκά, εἰρήνην μέλλουσαν χρηστηρίαζε· καὶ καθάπαξ ἐν πάσαις ταῖς ἐρωτήσεσι τὰ μὲν ἐρυθρότερα καὶ μελάντερα καὶ συγκεχυμένα τῆς χείρονος συντυχίας εἰσὶ· τὰ δ' ἐναντία τούτων, τῆς κρείττονος».

Ἡ ὠμοπλατοσκοπία ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Οὐνοις, τὰ δὲ ἄγρια στίφη τοῦ Ἄττιλα εἰς τὴν μαντείαν ταύτην προσέτρεχον, ὅπως μάθωσι τὴν τύχην τῶν ὄπλων των. Ἀνευρίσκομεν προσέτι αὐτὴν τὰ μέγιστα διαδεδομένην εἰς τοὺς μογγολικοὺς πρὸ πάντων λαοὺς τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἰασητικὰ ἔθνη συνηθιζομένην. Ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν πλὴν τῶν Βλαχοφώνων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, εἴτινες ἔχουσι τὰ αὐτὰ καὶ οἱ Ἕλληγες ἔθιμα, ἡ ὠμοπλατοσκοπία εἶναι γνωστὴ εἰς τὰ νοτιοσλαβικά ἔθνη, τοὺς Λαταυούς, τοὺς Σκώτους, τοὺς Κορσικανούς, εἰς παλαιότερους δὲ χρόνους φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὴ εἰς Ἰσπανούς, Γάλλους, Γερμανοὺς καὶ Ἄγγλους. Ἡ ὑπαρξὶς τῆς αὐτῆς δοξασίας παρὰ λαοῖς ἀνομοίαις ὅλως τὴν καταγωγὴν, τὰς παραδόσεις καὶ τὸν ἐν γένει βίον, εἶναι ὁμολογουμένως ἀρκούντως παράδοξος καὶ ἀνεξήγητος, ὅταν δὲν παραδεχθῶμεν ὅτι ὀφείλεται εἰς ἀπλὴν σύμπτωσιν.

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ*

Ἡ ἐγκαθίδρυσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς θρησκείας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἐπετεύχθη εὐχερῶς οὐδ' ἄνευ ἀγώνων καὶ παραχωρήσεων. Πᾶσα νέα θρησκεία δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τῆς προηγηθείσης ἀποτόμως, προσκρούουσα δὲ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἐκείνης πολλάκις κλονίζεται ἐπικινδύνως καὶ καταρρέει πρὸ τοῦ ριζωθῆ. Ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πέμπτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ἡ τύχη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἀμφίβολος ἔτι. Ἔδει οὐ μόνον νὰ παλαίσῃ κατὰ τοῦ κατακλύσαντος τότε τὰ πνεύματα φιλοσοφικοῦ μυστικισμοῦ τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ νὰ καταπνίξῃ τὰ σπέρματα τῶν παμπληθῶν δογματικῶν αἱρέσεων, αἵτινες ἐνωρὶς ἀναψυεῖσαι διήρουν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξησθένουν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστρέψῃ πᾶν λείψανον τῆς ἀρχαίας πολυθείας, εἰς ἣν μετ' ἐπιμονῆς ἐνέμενεν ὁ λαὸς καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀγρόται. Διότι εἰς αὐτοὺς ἐφαινετο ἀκατάληπτόν τι καὶ καινότροπον ἢ νέα θρησκεία, ἀντικαθιστώσα δι' ἀγνώστου κόσμου μεταφυσικῶν ἰδεῶν καὶ ἀφηρημένων τύπων τὴν προσωποποίησιν τῆς φύσεως, ἐφ' ἧς ἐβασίλευτο ἡ πολύπλοκος καὶ πλουσία μυθολογία αὐτῶν, καὶ τὴν πομπώδη καὶ εὐθυμον ἐξωτερικὴν αὐτῶν λατρείαν. Αἱ σύνοδοι καὶ οἱ χριστιανοὶ ἱεράρχαι, κατιδόντες τὸ ἀνέφικτον τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμιγροῦς εἰσαγωγῆς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἠνέχθησαν τὴν διατήρησιν τῶν ἐκ τῆς πολυθείας ἐκπηγαζουσῶν παραδόσεων καὶ προλήψεων φροντίσαντες μόνον νὰ περιβάλλωσιν αὐτὰς διὰ χριστιανικοῦ καλύμματος. Μετὰ τὴν ἐδραίωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἐκκλησία ἐδοκίμασε καὶ πάλιν νὰ ἀποσκορακίσῃ ὡς ἐκφύλους καὶ ἀσεβεῖς αὐτάς, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι τῆς ἀπέδθησαν τὸ πλεῖστον ἄγονοι, δι' ὅσας πρὸ πάντων ἐκ τε τῆς πολυχρονίου διατηρήσεώς των καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ κατέστησαν συμφυεῖς αὐτῇ. Οὕτω δὲ περισώθησαν μέχρις ἡμῶν πλεῖστοι μῦθοι καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας θρησκείας, τὰ μὲν μικρὸν παρηλλαγμένα καὶ εὐχερῶς διαγινωσκόμενα, τὰ δὲ ἀμυδρὰ μόνον ὑποκρύπτοντα ἴχνη τῆς παλαιᾶς αὐτῶν καταγωγῆς.

*Υπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀρκούντως περίεργος εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστὶς» 1876 τ. Α' σ. 268—271. Ἐκτανέστερος λόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γίνεται ἐν τῇ πραγματείᾳ Τὰ δημόδια ἐλληνικὰ ἔθνη καὶ τῆς δρακοντοκρατίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου (Λαογραφ. 1913 τ. Α' σ. 185—235).

συναξαρίων, ἐν οἷς ἐναπεταμιεύθησαν πολλαὶ μυθολογικαὶ παραδόσεις ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον μεταπλασθεῖσαι. Ὁ διακεκριμένος Γάλλος ἀκαδημαϊκὸς Ἀλφρέδος Μωρὸ ἐν ἰδίῳ περισπουδάστῳ *Δοκιμῳ περὶ τῶν μεσαιωνικῶν συναξαρίων* κατέδειξεν ὅποια ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης ὠφελήματα ζύονται νὰ πορισθῶσιν ἢ συγκριτικῆ μυθολογία, ἢ ἀρχαιολογία καὶ αὐτὴ ἔτι ἢ θεολογία. Ἐκτὸς ὅμως τῶν συναξαρίων, ὧν τὰ πλεῖστα ἔχουσι ἀνακαθαρθῆ ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὑπάρχουσι εὐσεβεῖς τοπικαὶ πρὸ πάντων παραδόσεις περὶ τοῦ βίου ἁγίων μὴ ἀποτεθησαυρισμένοι ἐν ταῖς συναξαρίοις, ἐν αἷς διασφύζονται, μικρὰν ὑποστάντες μεταβολήν, πολλοὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Μίαν τῶν παραδόσεων τούτων γνωστοτάτην καὶ λίαν διαδεδομένην, ἀναφερομένην εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν σήμερον.

Ἐν τῷ ἁγίῳ Γεωργίῳ ἀποτυπῶνται τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἀρχαίου ἥρωος, καὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ τοῖς ἄθλοις αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν τὰ χαρακτηριστικὰ πολλῶν ἡμιθέων τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας. Στρατιώτης τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ μαρτυρήσας ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὁ ἅγιος Γεώργιος ἐπωνομάσθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας *τροπαιοφόρος μεγαλομάρτυς*, ἡ δὲ μνήμη του, τὴν 23 Ἀπριλίου τελουμένη, πανηγυρίζεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν Βλάχων καὶ τῶν σλαβικῶν ἐθνῶν. Τὰ περὶ αὐτοῦ συναξάρια ἐνωρὶς ἀναμιχθέντα μὲ ἀρχαίους μύθους συνετέλεσαν, ὅπως συνδυασθῆ πρὸς ἀρχαίους ἥρωας καὶ τιμᾶται ὑπὲρ πάντα ἕτερον ἅγιον τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου. «Δὲν ὑπάρχει χωρίον, λέγει ὁ Ἄγγλος Ricaut, κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα, μὴ ἔχον ἐκκλησίαν πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου», χωρὶα δὲ ἄλλα ὀλόκληρα εἶναι ἀφιερωμένα αὐτῷ, ὁμώνυμα τοῖς ἐν αὐτοῖς ἐκτισμένης ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου. Ἐν γένει ὁ ἅγιος Γεώργιος θεωρεῖται προστάτης τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ποιμένων, οἷτινες κατ' ἐξοχὴν πανηγυρίζουσι τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ, καὶ ταύτην ἔχουσι ὄριση ὡς ἡμέραν τῆς μεταβάσεώς των εἰς τὰς θερινὰς αὐτῶν νομάς· πρὸς δὲ καὶ οἱ ἄλιεῖς ἐπιβιβαζόμενοι ἐπὶ τῶν πλοικρίων των ἐπικαλοῦνται πολλάκις τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, πρὸς ὃν ὅμως, ἂν ἡ ἄλεια ἀτυχῆς ἀποθῆ, πολλὰς ἐπιδαφιλεύουσιν ὕδρεις, ἐν αἷς καὶ τὸ ἐπίθετον *παξιμαδοκλέφτης*. Ἰδιάζουσιν τιμὴν ἀπολαμβάνει προσέτι ὁ ἅγιος Γεώργιος καὶ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις· ἐν Προύσῃ μάλιστα οἱ ἐκεῖ Ἀρμένιοι διγγουνοῦτο ἄλλοτε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ περιηγητοῦ Paul Lucas (1714), ὅτι ἐκάστην Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς Μαΐου ἤρχετο εἰς τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου τιμωμένην ἀρμενικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἱππεύς, ὁ ἅγιος Γεώργιος, καὶ ἐκτύπα πολλάκις διὰ τοῦ δόρατός του ἐν κολίωμα εἰς τὸ βάθος τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ ὁμοίωμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου πολλάκις ἐκόσμησε τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν καὶ τὰ *φλάμμουλα* τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων· εὐρίσκομεν δ' αὐτὸ καὶ εἰς πολλὰ βυζαντινὰ νομίσματα καὶ εἰς παράσημα εὐρωπαϊκῶν

κρατῶν. Παρὰ τοῖς καθολικοῖς δὲ χριστιανοῖς τὸ πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον σέβας ἐπεξετάθη μέχρι τεραστίου πολλαπλασιασμοῦ αὐτοῦ· διότι, κατὰ τινὰ περὶ ἐργον στατιστικὴν, τριάκοντα τοῦ ἁγίου σώματα καὶ ἑνδεκα αὐτοῦ κεφαλαὶ διατηροῦνται εἰσέτι εἰς διάφορα μοναστήρια τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν Χριστιανῶν καὶ οἱ Τοῦρκοι, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ πολεμικοὶ ἵππεις ἢ Σπαῖδες, τιμῶσι καὶ σέβονται μεγάλως τὸν ἅγιον Γεώργιον θεωροῦντες αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν ἁγίων των· πιστεύουσι δὲ ὅτι πλήρης ζωῆς διατρέχει εἰσέτι, ὡς οἱ πλάνητες τοῦ μεσαίωνος ἱππόται, τὴν γῆν προστατεύων τὴν καταδυναστευομένην ἀθρότητα.

Ἡ παράδοσις, ἣν ἀνεφέραμεν, φέρεται εἰς δημοτικὰ κυρίως ἄσματα, ἅτινα, καίτοι ἢ γλῶσσα, τὸ ὕφος καὶ ἢ στιχουργία αὐτῶν καταδεικνύουσιν ὡς νεώτερα, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν συνταχθέντα ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἀρχικῆς παραδόσεως, ἐκ τῶν πολλῶν παραλλαγῶν καὶ τῆς μεγάλης αὐτῶν κατὰ διαφόρους τόπους διαδόσεως, μαρτυρίων ἀσφαλῶν τῆς ἀρχαιότητος δημοτικοῦ τινος ἄσματος. Ἐχει δ' ἡ παράδοσις ἐν περιλήψει ὡς ἀκολούθως·

Εἰς τινὰ μεγάλην πόλιν ἐφάνη ἐν θηρίον, ἐμφωλευσαν εἰς τὴν πηγὴν, ἀφ' ἧς ὀλόκληρος πόλις ὑδρεύετο· ὁ δὲν ἐπέτρεπε δὲ εἰς τοὺς κατοίκους νὰ ἀντλῶσιν ὕδωρ, ἀν δὲν τῷ παρείχον πρὸς τροφήν ἓνα ἢ δύο ἀνθρώπους. Μὴ δυνάμενοι οἱ κάτοικοι νὰ πράξωσιν ἄλλως ἔρριψαν κλήρους, ὅπως ἢ τύχη ὀρίσῃ τὴν βορὰν τοῦ θηρίου· ὁ κλῆρος ἔλαχεν εἰς τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ βασιλέως, ἣν τινὰ συνώδευσαν παρὰ τὰς ἰκεσίας τοῦ πατρός της μέχρι τῆς πηγῆς, ἐνθα προσέδεσαν αὐτὴν δι' ἰσχυροτάτων ἀλύσεων. Ἐν ᾧ δὲ ἡ κόρη δακρυρροοῦσα ἀνέμενε τὸν τρομερὸν θάνατον, ἐπεφάνη αἴφνης πρὸ αὐτῆς ὁ ἅγιος Γεώργιος, ἱππεύων ὠραῖον φαῖον ἵππον καὶ φέρων σπάθην καὶ δόρυ· ἡ νεᾶνις τὸν παρακαλεῖ νὰ φύγῃ, ὅπως μὴ γίνῃ καὶ αὐτὸς θυμᾶ· ἀλλ' ὁ ἥρωας μένει, καὶ ὅταν τὸ θηρίον ἀνέθορεν ἐκ τῆς πηγῆς χαῖρον ὅτι ἀφθονον εὑρισκε τροφήν, ὁ ἅγιος τὸ πληγώνει θανασίμως. Ἡ κόρη τότε τὸν παρακαλεῖ νὰ εἶπῃ τὸ ὄνομά του, ὅπως ὁ βασιλεὺς πατήρ της πλουσιοπαρόχως τὸν ἀνταμείψῃ, ὁ δὲ ἅγιος φανεροῦται εἰς αὐτὴν καὶ τὴν προτρέπει νὰ ἀνεγείρῃ μίαν ἐκκλησίαν, ἐν ἣ ἡ παρὰ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν νὰ εἰκονισθῇ καὶ «ἓνα καθάλλαρη, ἄρματωμένον μὲ σπαθί καὶ μὲ χρυσὸ κοντάρι.»

Τὸ συμβεβηκὸς τοῦτο ἀναφέρεται ἀορίστως ὅτι ἐγένετο εἰς μίαν μεγάλην χώραν, μόνον δ' ἐν τινὶ κυπριακῷ ἄσματι ὀνομάζεται ἡ Βηρυτός, ὡς ὁ τόπος, ἐν ᾧ ὁ ἅγιος ἔκτεινε τὸν δράκοντα :

Καὶ τρεῖς ἡμέραις ἕκαμαν νὰ ρεῖουν ἔς τὸ Βεροῦτιν
 φουμίν, γερὸν, ἐν βρισκαται ἐδῶ ἔς τὴν χώραν τούτην.
 Φουμίν, γερὸν ἔχει πολὺν, ἀμὰ ἔν μακρὰ ἔς τὸ πλάτος,
 καὶ μέσα ἐκατοίκησαν ἓνας μεγάλος δράκος,
 καὶ ἐν ἀφίγει τὸ γερὸν ἔς τὴν χώρα γιὰ νὰ πῆσῃ κτλ.

Ἐδεικνύοντο μάλιστα ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς Βηρυτοῦ τὸ παλάτιον

τοῦ βασιλέως, τὸ σπήλαιον τοῦ δράκοντος καὶ τὸ μέρος, ὅπου ἐξετίθεντο τὰ θύματα αὐτοῦ· ἦτο δὲ καὶ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐπὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾗ ἐγένετο ὁ φόνος τοῦ δράκοντος. Ταῦτα πάντα λεπτομερῶς περιγράφουσιν ὁ Γάλλος Thevenot, οὗ ἡ περιήγησις ἐξεδόθη τῷ 1665, ὁ Ἄγγλος Monconys, ἰδὼν τὴν Βηρυτὸν τῷ 1647 καὶ ὁ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας γράψας Ἄγγλος ἐπίσης Ricaut.

Ὁ μῦθος οὗτος προφανῶς εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῦ Περσέως, ἐλευθερώσαντος τὴν πρὸς βορὰν τοῦ κήτους ἐκτεθειμένην Ἀνδρομέδαν καὶ πρὸς τὸν ἐκ τούτου ἴσως μεταπλασθέντα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἡσιόνης ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Οἱ τοιοῦτοι μῦθοι, κοινότατοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ πολλὰς παραλλαγὰς κατὰ τόπους ὑποστάντες, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ διατηρηθῶσι μέχρις ἡμῶν, ἀφοῦ διετηρήθησαν τοσοῦτοι ἄλλοι, ὀλιγώτερον διαδεδομένοι καὶ τοπικὸν μᾶλλον χαρακτήρα φέροντες. Ὁ τρόπος δέ, μὲ τὸν ὅποιον οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὁ Γεώργιος Κωδινὸς ἰδίως, περιγράφουσιν εἰκόνας τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν ἀφηγοῦνται, καταδεικνύει, οὕτως εἶπεῖν, τὴν ἄλυσιν τὴν συνέχουσαν τὸν ἐλληνικὸν τοῦ Περσέως καὶ τὸν χριστιανικὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου μῦθον.

Ἐν τούτοις ὁ μῦθος οὗτος, ἂν καὶ τοσοῦτον γνωστός, δὲν ἀναφέρεται οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων συναξαριστῶν καὶ βιογράφων, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ καὶ Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου, οὔτε ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου καὶ τῶν ἐν τοῖς *Μηναιοῖς* περιεχομένων βιογραφικῶν περὶ ἁγίων σημειώσεων, ἐξ οὗ καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ χριστιανικὴν μορφήν περιδληθέντα δὲν παρεδέχθη τὸν ἀρχαῖον μῦθον. Τούναντίον ἡ δυτικὴ παρέλαβεν αὐτὸν μετενεχθέντα ἴσως ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, ὡς τινες εἰκάζουσι, διότι τὸ πρῶτον συμπεριελήφθη ἐν τῇ *Χρυσῇ Βίβλῳ* τοῦ Βοραγίνου, συνταχθεῖσα κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα· πάντες ὁμως σχεδὸν οἱ καθολικοὶ συναξαρισταί, προεξαρχόντων τῶν Βολλανδιστῶν καὶ τοῦ Βαρωνίου, παραδέχονται ὅτι ὑποκρύπτει συμβολικὴν ἔννοιαν, ἐξαιρουμένου δεισιδαίμονός τινος συγγραφέως μονογραφίας περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, πρότινων ἐτῶν ἐν Παρισίοις ἐκδοθείσης, ὅστις διὰ γελοίων ἐπιχειρημάτων προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἔχεται ἱστορικῆς ἀληθείας.

Μυθολογήματα περὶ φόνων δράκόντων ὑπὸ ἁγίων ἀπαντῶνται παμπληθῆ ἐν τοῖς συναξαρίοις τῶν δυτικῶν, καὶ τούτων μακρὸν κατάλογον ἐδημοσίευσεν ὁ Μωρὺ ἐν τῇ προμνησθέντι συγγράμματί του. Εἰς δὲ τοὺς βίους τῶν ἁγίων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὀλίγα τοιαῦτα εὑρηνται ἐπεισόδια, συνδεόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τοπικὰς παραδόσεις· οὕτω π. χ. ἐν Ἡπειρῷ διηγοῦνται περὶ τοῦ ἁγίου Δονάτου, ἐν Ἐπιδαύρῳ περὶ τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, ἐν Ἀχαΐᾳ περὶ τοῦ θαυμασίου ὑπὸ τῆς ἁγίας εἰκόνας τῆς

Θεοτόκου ἐν τῷ Μεγάλῳ Σπηλαίῳ φόνου τοῦ δράκοντος, περὶ τοῦ ἁγίου Ὑπατίου καὶ τινῶν ἄλλων.

Ἐκτὸς τῶν χριστιανικῶν συναξαρίων ἀπαντῶμεν τὴν βάσιν τοῦ μύθου τούτου καὶ ἐν ταῖς μυθολογίαις ἔλων σχεδὸν τῶν ἔθνων. Ἐν τῇ Μαχαβαράτα τῶν Ἰνδῶν βλέπομεν ἕνα τῶν Πανθοῦδων, τὸν ῥωμαλέον Βήμαν, παλαίοντα πρὸς τὸν δράκοντα Σάκαν, ὅστις ἀπήτει πρὸς τροφήν του ἕνα καθ' ἑκάστην ἄνθρωπον, παλαίοντα, ὅπως λυτρώσῃ βραχμᾶνά τινα ὀρισθέντα διὰ τὸν δαίμονα. Ὁμοίαι εἶναι ἢ ἐν τῇ Ἑδδα τῶν ἀρχαίων Σκανδιναυῶν ἀπελευθέρωσις τῆς Βρουγγιλδας ὑπὸ τοῦ Σιγφρείδου, ἣς ὁμοίαι διηγήσεις ἀπαντῶνται εἰς πολλὰ μεταγενέστερα γερμανικὰ παραμύθια. Ἀνευρίσκομεν ἐπίσης τοιοῦτους μύθους ἐν ταῖς παραμυθίαις τῶν Βλάχων καὶ τῶν Σέρβων καὶ πρὸ πάντων ἐν ταῖς ἡμετέροις· ἐν δὲ ἀλβανικῶν παραμύθιον, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Χάν, διηγεῖται ἀπαράλλακτον τὸν μῦθον τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας.

Κατὰ τὸν μεσαίωνα εἰς τὰς ἱστορίας πολλῶν ἵπποτῶν ἀναφέρεται καὶ ὁ φόνος δράκοντος ὑπ' αὐτῶν. Περιγραφὴν τοιοῦτου ἀνδραγαθήματος ἐποίησεν ἐν τῇ *Ἐλευθερωθείσῃ Ἱερουσαλήμ* ὁ Τάσσορ, ὅστις φαίνεται ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ὁ Ἀρίστος ἐν τῇ *Μαινόμενῳ Ὁρλάνδῳ* του. Γνωστὴ προσέτι εἶναι ἡ ἱστορία τῆς μάχης τοῦ ἵπποτου τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν καὶ μετὰ ταῦτα μεγάλου μαγίστου (1346—1353) Diodot de Gozon πρὸς δράκοντα κατερημοῦντα τὴν Ρόδον κατὰ τὸ 1342. Ἡ ἱστορία αὕτη φαίνεται, ὡς ὑπὸ πολλῶν ἀπεδείχθη, μυθώδης ἢ τοῦλάχιστον στηρίζεται ἐπὶ γεγονότος μυθικῶς διαπλασθέντος. Κατὰ τινα δὲ τραπεζουντίαν παράδοσιν, ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Φαλμεράουερ, ὁ θεμελιωτὴς τοῦ βρασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος ἔκτεινε μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας τρομερὸν τέρας παρά τινα πηγὴν, *Δρακοντοπέγαδο* ἔκτοτε κληθεῖσαν.

Ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ἁγίου Γεωργίου, φονεύοντος τὸν δράκοντα καὶ ἔχοντος πρὸ αὐτοῦ ἡγεμονίδα ἐστεμμένην καὶ ἀλυσίδετον, ἦν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ ταῖς εἰκονοστασίαις τῶν οἰκιῶν βλέπομεν, καίτοι καὶ παρά βυζαντινοῖς συγθεστάτῃ, δὲν ἀνεγνωρίσθη ὁμοῦς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας· διότι ἐν τῇ *Ἐρμηνείᾳ τῆς ζωγραφικῆς*, ἣτις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἴσως γραφείσα ὑπὸ τινος Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἀγράφων εἶναι τὸ μόνον ἐγχειρίδιον περὶ τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἐπὶ τῇ βάσει παραδόσεων καὶ τύπων παραδεδεγμένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνταχθέν, δὲν ἀναφέρεται ὁ ἐν χρήσει τύπος πρὸς ἐξεικόνισιν τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Τοῦτο φέρει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐξ ἀρχαίου τύπου εἰκόνας καὶ ἡ χριστιανικὴ ἀπεικόνισις ἐλήφθη. Καὶ πράγματι αἱ ἀρχαῖαι εἰκόνες, αἱ κεριστώσαι τὸν Βελλεροφόντην κτείνοντα τὴν Χίμαιραν, παρουσιάζουσι καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Γεωργίου κτείνοντος τὸν δράκοντα. Μία πρὸ πάν-

των, δημοσιευθείσα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Jähni, εἶναι ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν χριστιανικὴν. Ἡ Χίμικρα, ἀντικαθιστῶσα τὸν δράκοντα καὶ τούτῳ παρεμφερής, σπαίρει ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ πληγεῖσα ὑπὸ τοῦ δόρατος τοῦ Βελλεροφόντου, ἔστις φέρει περὶ τὴν κεφαλὴν ἀκτινωτὸν στέφανον, δι' οὗ ἡ χριστιανικὴ ζωγραφικὴ κοσμεῖ τὴν κεφαλὴν τῶν ἁγίων ἀπομιμουμένη τὰς ὑπὸ τῆς ἀρχαίας τέχνης παραστάσεις πολλῶν θεοτήτων. Ἀντὶ δὲ τῆς ἀλυσιδέτου ἡγεμονίδος φαίνεται καὶ ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτῃ ἰσταμένη γυνή τις, ἄγνωστον ποῖα· ὀπισθεν δὲ νέος τις, ἴσως ὁδηγός, κάθηται ἀναλογῶν πρὸς τὸ ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ ἁγίου παριστάμενον μαιράκιον, ἔπερ, κατὰ τι συναξάριον, ἀίχμακλωτισθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνῆρπασεν ὁ ἅγιος καθ' ἣν στιγμὴν ἠτοιμάζετο νὰ κερᾶσῃ ἐν τῇ τραπέζῃ τὸν τοῦρκον αὐθέντην του καὶ τὸ ἔφερον ἐν ἀκαρεῖ θυμασίῳ εἰς τοὺς γονεῖς του. Κλάδοι δὲ δένδρων ἐν τῇ εἰκόνι δεικνύουσιν ἐπίσης, ὡς ἐν τῇ χριστιανικῇ, ὅτι ἡ σκηνὴ συμβαίνει ἐν τοῖς ἀγροῖς.

Ἡ συμβολικὴ σημασία τοῦ μύθου εἶναι προφανής, ὅταν μάλιστα τὸν συνδυάσωμεν πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῷ ἀρχαίους. Εἶναι ἤδη παραδεδεγμένον ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ὅτι ὁ Περσεύς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Βελλεροφόντης, πρὸς οὓς ὁ ἅγιος Γεώργιος πολλὰς παρουσιάζει ὁμοιότητας, εἶναι θεότητες ἡλιακαί, οἱ δὲ φόνοι θηρίων παριστῶσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ φωτός διαλύοντος τὰ σκότη· τὴν ἰδέαν ταύτην ἐγκλείει προσέτι καὶ ὁ περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος Πύθωνος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος μῦθος, ἐξ οὗ ἴσως ἅπαντες οἱ λοιποὶ ἀπορρέουσιν.

Ἐν τῇ συμβολικῇ δὲ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος ἀείποτε συνδέονται πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν πνεῦμα· οὕτω δὲ ὁ δράκων καὶ ὁ ὄφις κατέστησαν τὸ σύμβολον τοῦ διαδόλου, ἤτοι τοῦ κακοῦ πνεύματος. Εἰς τὴν αὐτὴν σημασίαν κατήντησε καὶ ἡ λέξις Πύθων· «πνεῦμα Πύθωνος», ἤτοι διαβολικόν, λέγουσιν αἱ τῶν Ἀποστόλων Πράξεις ὅτι εἶχε παιδίσκη τις προλέγουσα τὸ μέλλον. Ἐν τῷ κυπριακῷ ἄσματι περὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου πάντοτε ὁ δράκων ἀποκαλεῖται *πονηρός*, τὸ δὲ ἐπίθετον τοῦτο συνήθως εἰς τὸν διάβολον ἀποδίδεται. Αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ἁγίου Λονάτου καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐπίσης ταυτίζουσι τοὺς δράκοντας πρὸς τὸν δαίμονα καὶ ὕμνοῦσιν ὡς νίκην κατὰ τοῦ διαδόλου τὸν φόνον ἐκαίνων. Ἐκ τούτων κρίνων τις δὲν δύναται νὰ μὴ παραδεχθῇ ἀδιστακτικῶς ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν συναξαρίων ἀναφερόμενοι φόνοι δρακόντων ὑπὸ ἁγίων παριστῶσι τὴν νίκην, ἣν οὗτοι ἤραναν κατὰ τοῦ δαίμονος. Ἡ στενὴ συνάφεια τῶν ἰδεῶν τοῦ δράκοντος καὶ τοῦ διαδόλου ἐν τε τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν ταῖς δοξασίαις τῶν Χριστιανῶν ἐγέννησεν ἐνωρὶς παρὰ τῷ λαῷ χονδροειδεῖς παρανοήσεις· διότι φυσικῶς τῷ λόγῳ αὐτοῦ λαὸς ἐσύγχυσε τὸ σύμβολον μὲ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὅποιον παρίστα καὶ οἱ νενικημένοι ὄφεις, οἵτινες ἀπεικόνιζον ἀλληγορικῶς τὴν ἠττάν τοῦ πονηροῦ πνεύματος, κατήντησαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς του ὄφεις ἀληθεῖς.

Η ΕΟΡΤΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ*

Τὴν 24 Ἰουνίου ἢ τε ἀνατολικὴ καὶ ἢ δυτικὴ ἐκκλησία τελοῦσι τὴν μνήμην τῶν γενεθλίων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Τὴν προηγουμένην δὲ τῆς ἐορτῆς νύκτα καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα συνηθίζουσι ν' ἀνάπτωσι πολυπληθεῖς πυράς, ὑπὲρ ἧς εὐθύμως παιδία καὶ γέροντες καὶ μητέρες μετὰ τῶν τέκνων τῶν πηδῶσιν, εἴτε ὄρχουνται κύκλῳ διάφορα ἄσματα ψάλλουσαι. Ἡ αὐτὴ δὲ συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ παρ' ἔθλοις τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς· ὁ Ἄγγλος Brandt, συγγραφεὺς ἀξιολόγου συλλογῆς τῶν δημοδῶν ἀρχαιοτήτων, ἦτοι τῆς λαογραφίας τῆς πατρίδος του, ἀφιερῶν εἰς ἐξέτασιν αὐτῆς πολυσέλιδον κεφάλαιον. Ἰσπανὸς δὲ τις κληρικός, ὁ Μαρτίνος Ἀρελάτος, κατέτασεν αὐτὴν μετὰ τῶν ἀποσκορακιστέων δεισιδαιμονιῶν ἐν τινι συγγράμματι του, τῷ 1544 ἐκδοθέντι. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἐτελοῦντο πρᾶσιμα κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου, ὡς ἀναφέρει ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ περὶ αἱρέσεων, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Σαρακηνοῖς ἐπεκράτει ἀρχαιόθεν ἀνάλογόν τι ἔθιμον, ἂν ἔχῃται ἀκριβείας ἢ μαρτυρία τοῦ ἁγίου Βερνάρδου, καὶ παρ' Ἑβραίοις καὶ ἄλλοις σημιτικαῖς λαοῖς, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἰδεῖν.

Ἡ τοιαύτη διάδοσις τοῦ ἔθιμου τούτου, καὶ παρὰ λαοῖς ἔτι διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὰς παραδόσεις, καταδεικνύουσι προδήλως τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀρχαιότητα. Τινὲς τῶν ἀρχαιολόγων εὑρον ἐν αὐτῷ ἴχνη τῆς ρωμαϊκῆς ἐορτῆς τῶν Παριλίων ἢ Παλιλίων, τελουμένην τὴν 21 Ἀπριλίου πρὸς τιμὴν τοῦ ἀγροτικοῦ θεοῦ ἢ θεᾶς Πάλης (Pales), καθ' ἣν καὶ πυρὰ ἀνήπτοντο καὶ πολλὰ ἐγίνοντο ὅμοια πρὸς τὰ νῦν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐορτὴ αὕτη δύναται κάλλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπορρέουσα ἐπίσης ἐξ ἀρχαιοτέρας καὶ γενικωτέρας συνηθείας. Διὰ τοῦτο ἕτεροι ἰσχυροὺς φέρουσι λόγους πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης, ὅτι τὰ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τελούμενα εἶναι λείψανα τῆς ἐορτῆς τῶν ἡλιοστασιῶν, ὃ δὲ διευθυντῆς ποτε τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς σχολῆς Βυρνουφ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τοῦ ἀρχαίου μύθου τῶν Ἀθηνῶν κατέδειξε πληρέστατα τὸν ὅλως ἡλιακὸν χαρακτῆρα τῆς ἐορτῆς ταύτης, συμπιπτούσης μετὰ τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου. Σημειωτέον δ' ὅτι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐορτὴ καλεῖται «τ' ἄη Γιαννιοῦ τοῦ Διτροκιοῦ», ὑπερ οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιδο-

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1876 τ. Α' σ. 414—5.

λιαν περί τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης ταύτης. Ἐκτὸς δὲ τούτου κρατύνουσιν αὐτὴν προσέτι καὶ ἴχνη τῆς λατρείας τοῦ συροφοινικικοῦ θεοῦ Βάαλ ἢ Βήλ (ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν ἥλιον), περισωθέντα παρὰ τοῖς ἀρκτώσις λαοῖς καὶ συνδεόμενα μετὰ τῆς τελετῆς τῶν πυρῶν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου· διότι τὴν ἐορτὴν ταύτην ἐν Ἰρλανδίᾳ κάλοῦσι Baaltin καὶ ἐν Σκωτίᾳ Beltin, αἱ δὲ λέξεις αὗται, ὡς καὶ ἡ γερμανικὴ Welt (κόσμος) καὶ τινες ἄλλαι, πιθανῶς παράγονται ἐκ τοῦ Βάαλ. Ἔτερος· διακεκριμένος ἀρχαιολόγος, ὁ Ραούλ-Ροσέτ, κατέδειξεν ἐπίσης τὴν σχέσιν τῶν πυρῶν τῶν ἡλιοστασιῶν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἄσσυριακοῦ ἢ φοινικικοῦ Ἡρακλέους, καὶ ὁ γερμανὸς μυθολόγος Βράουν τὴν τῶν πυρῶν πρὸς τὴν φοινικικὴν θεότητα Μολώχ.

Ἐκ τῆς Βίβλου μανθάνομεν ὅτι πρὸς τιμὴν τοῦ Βάαλ οἱ Χαναναῖοι ἤπτον πυράς, ἃς ἐπήδων (Δευτερονόμ. ΙΗ', 10)· ὡς δ' ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν ἀναφέρεται, ὁ βασιλεὺς Μανασσῆς, ἐθνικᾶ ἀκολουθῶν ἔθιμα, ἦτοι τελῶν ἀναμφιβόλως λατρείαν τῷ Βάαλ, «διῆγε τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἐν πυρὶ καὶ ἐκληθονίζετο καὶ οἰωνίζετο».

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς φαίνεται ὅτι ἦσαν μεγάλως διαδεδομέναι αἱ τοιαῦται τελεταί, καὶ διὰ τοῦτο ἀπηγόρευσεν αὐτάς, ἀλλ' ἀνευ ἀποτελέσματος ἢ ἐν Τρούλλῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕκτη οἰκουμενικῇ σύνοδος (680 μ. Χ.). «Τὰς ἐν ταῖς νομηγίαις ὑπότινων πρὸ τῶν οἰκειῶν ἐργαστηρίων ἢ οἰκῶν ἀναπτομένας πυράς», «κελεύει ὁ ξε' κανὼν αὐτῆς, «ἃς καὶ ὑπεράλλεσθαί τινες κατὰ τὸ ἔθος ἀρχαῖον ἐπιχειροῦσιν, ἀπὸ τοῦ παρόντος καταργηθῆναι προστάσσομεν. Ὅστις οὖν τοιοῦτό τι πράξει, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, καθαιρείσθω, εἰ δὲ λαϊκός, ἀφοριζέσθω». Ὁμοίαν ἀπαγόρευσιν ἐξήνεγκε καὶ ὁ κατὰ τὸν ἕβδομον ἐπίσης αἰῶνα ζήσας ἅγιος Εἰσὶ τῶν καθολικῶν. «Οὐδενὶ ἐξεστὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἢ ἄλλων ἁγίων ἐορτὰς τελεῖν τὰ ἡλιοστάσια διὰ χορῶν καὶ ἄσμάτων» διαβολικῶν».

Ὁ κατὰ τὴν πέμπτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα ζήσας ἐπίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος σημειοῖ εἰς τὸ περὶ Μανασσῆ χωρίον τῆς Βίβλου τὰ ἐξῆς, δεικνύοντα ὅτι ἕμοια καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν του εἰθίζοντο: «Εἶδον γὰρ ἐν τισὶ πόλεσιν ἀπαξ τοῦ ἔτους ἐν ταῖς πλατείαις ἀπτομένας πυράς, καὶ ταύτας τινὰς ὑπεραλλομένους, οὐ μόνον παιδας, ἀλλὰ καὶ ἀνδρας. Τὰ δὲ γε βρέφη παρὰ τῶν μητέρων παραφερόμενα διὰ τῆς φλογός· ἐδόκει δὲ τοῦτο ἀποτροπιασμὸς εἶναι καὶ κάθαρσις». Οἱ δὲ ὑπομνηματισταὶ τῶν συνοδικῶν κανόνων παρέχουσιν ἡμῖν ἱκανὰς περιέργους λεπτομερείας. Τούτων ὁ Ζωναρᾶς ἀποκαλεῖ τὰς ἔμπροσθεν ἐργαστηρίων καὶ οἰκιῶν ἀπτομένας πυράς καὶ τὰ πηδῆματα αὐτῶν «ἔθῃ ἑλληνικά τε καὶ ἐθνικά», ὁ δὲ Βαλσαμῶν ἀνάγει τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους, καὶ ἀναφέρει δεισιδαιμονίαν τινά, συνδεομένην μετὰ τοῦ ἐθίμου τούτου, ἣτις

καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι σφύζεται καὶ παρὰ τοῖς χωρικοῖς τῆς Γαλλίας. « Ἐτήθει » ἐπάνω τῶν πυρῶν, λέγει, νομίζοντες διὰ τοῦτο τὰ προτυμδχίνοντα ἴσως » αὐτοῖς δυσχερῆ κχιτκκίεσθαι καὶ ἑτέροις ἀγχοῖς ἐπιτυγχάνειν ». Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ἕτερος ὑπομνηματιστῆς Ματθαῖος ὁ Βλάσταρης. Οἱ Ρωμαῖοι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὀβιδίου, ἐπήδων τὰς κατὰ τὰ Παρίλια ἀναπτομένης πυράς, κατὰ δὲ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς κτίσεως τῆς Ῥώμης διήγον διὰ τῶν πυρῶν κατοικίδια ζῶα, ὅπερ καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι διατηρεῖται κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, πρὸς προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν διαφόρων δυστυχημάτων.

Ὁ διάσημος Βυζάντιος φιλόσοφος καὶ θεολόγος καὶ νομοδιδάσκαλος καὶ δαιμονογράφος Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς (ΙΑ' αἰὼν) φέρει πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐθίμων τούτων ἀλλόκοτόν τινα θεωρίαν, ἣν περιεργείας χάριν ἀναγράφομεν ἐνταῦθα. Κληδὼν εἶναι, λέγει, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, δαιμόνων πονηρῶν πρόσκλησις. Τελεῖται δέ, ὅτε ἄρχεται ὁ ἥλιος τρεπόμενος πρὸς νότον μειῶν μὲν τὴν ἡμέραν, αὔξων δὲ τὴν νύκτα. Ἐπειδὴ δέ, ὡς οἱ Ἕλληνες δοξάζουσιν, οὐδεὶς τῶν ἐνύλων δαιμόνων τολμᾷ νὰ ὑποστῇ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ὅταν ὁ ἥλιος εἶναι βορειότερος, νυκτιλοχοῦσιν ἀδυνατοῦντες νὰ ἐπιφαίνωνται τὴν ἡμέραν· ὅταν ὅμως τραπῇ πρὸς νότον καὶ ὁ περὶ ἡμᾶς ἀήρ καταστῇ τρόπον τινὰ ζοφερώτερος, παραχρῆμα ἐμφαίνουσι προεξάλματά τινα καὶ οὕτως εἰπεῖν προκυλινδῆματα τῆς κακίας αὐτῶν, καὶ καλούμενοι ὑπακούουσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν. Οἱ γόητες λοιπὸν περιέγραφον κύκλους καὶ περὶ αὐτοὺς ἀνήπτον πυράς δεσμεύοντες οὕτω τοὺς δαίμονας, ὅπως μὴ πέραν τοῦ κύκλου ἐξέλθωσιν, ἀλλὰ συγκρατῶνται ἐν αὐτῷ, ἐφ' ὅσον θέλει ὁ καλῶν. « Ἀλλ' οἳ γε νῦν τῆς τελετῆς προεξάρχοντες », προστίθησιν ὁ Ψελλός, « τὴν μὲν τῆς κλήσεως οὐκ ἴσασιν ἐπιφθόν, μηδὲ εἰδειέν ποτε » παρὰ δὲ πολλὰ κύκλω τινὶ περιγράφοντες ἐξάλλονται τῆς φλογός ». Τσιαύτη ἢ πρὸς ἐξήγησιν τῶν πυρῶν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου θεωρία τοῦ εἰς ὕπατα ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ ἀνεληθόντος πολιτικά ὑπουργήματα καὶ σοφωτάτου ἐπικληθέντος Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΗΛΙΑΣ*

1882

Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀχαάβ, οὗ ὁ ζυγὸς κατέστη βρῦς καὶ ἀφρόρητος ἐν Ἰουδαίᾳ διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῶν Φοινίκων Βάαλ καὶ τὴν περιφρόνησιν καὶ τοὺς διωγμοὺς τῆς ἱσραηλιτικῆς θρησκείας, ὁ προφήτης Ἡλιεὺ ὁ Θεσβίτης ἀντιτάχθη εὐτόλμως κατ' αὐτῆς στηλιτεύων τὰς παρεκτροπὰς τοῦ βασιλεύοντος οἴκου καὶ προκσιπίζων τὰ καταπατούμενα τοῦ λαοῦ δικαιώματα. Ἐκ τῶν προφητῶν, αἵτινες ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ κοινωνίᾳ ἐξεπροσώπησαν πάντοτε τὴν κατὰ τοῦ καθεστῶτος ἀντιπολίτευσιν, ἐναπέμνε μόνος αὐτός· ἢ αἰμοχαρῆς τοῦ Ἀχαάβ σύζυγος εἶχεν ἤδη ἐξολοθρεύσῃ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ τότε προφητεύσαντας, ἐπεδαψίλευε δ' ἀφ' ἐτέρου ἀφθόνους τιμὰς καὶ ἐν εὐνοίᾳ μεγάλη εἶχε τοὺς Ἰερεῖς τοῦ Βάαλ. Ἀλλὰ τὸ κενόν, ὅπερ ἢ καταστροφή τῶν προφητῶν κατέλιπεν, ἐπλήρωσεν ὁ ἕκτακτος ἀληθῶς ἀνὴρ οὗτος, ὅστις διὰ τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ζήλου ὑπὲρ ἀνορθώσεως τῆς πατρῴας θρησκείας, διὰ τῆς μισαλλοδοξίας, ἧς ἐνεφορεῖτο, καὶ τοῦ ἀμειλίκτου μίσους καὶ τῆς ὀμότητος, ἣν πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς εἰδείκνυε, διὰ τοῦ ἀξέστου καὶ εὐθαρσοῦς χαρακτήρος του παρέχων τύπον ἐντελῆ θεολήπτου Ἰουδαίου κατώρθωσε νὰ συνασπίσῃ περὶ ἑαυτὸν ἅπαν τὸ ἔθνικὸν στοιχεῖον καὶ νὰ ἐπενέγκῃ τὴν κατάλυσιν τῆς λαομισήτου τυραννίδος.

Ἐνεκα τῆς σπουδαίας θέσεως, ἣν ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἱστορίᾳ κατέχει, καὶ τῶν τελεσφόρων αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγώνων ὁ προφήτης Ἡλίας δὲν ἐδράδυνε νὰ προσλάβῃ μυθικὸν τινα χαρακτήρα. Καθ' ἣν ἐποχὴν συντάχθησαν αἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἱστορικαὶ βίβλοι τῶν Βασιλειῶν, αἱ πλείστα τῶν εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων εὐλαδῶν παραδόσεων εἶχον ἤδη διαπλασθῆ, μὴ ἐξαιρουμένης μηδ' αὐτῆς τῆς προδήλως ὑστερωτέρας περὶ ἀναλήψεως τοῦ προφήτου εἰς οὐρανοὺς ἐν ἄρματι πυρός. Αἱ τοιαῦτα παραδόσεις ἀναπτυσσόμεναι βαθμηδὸν συνεταυτίσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἰουδαίων μετὰ τῶν δοξασιῶν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου· ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνομιζέτο ὅτι τοῦ Μεσσίου θὰ προηγηθῆ ὁ

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1876 τ. Β' σ. 160-2. — Ἐκτενέστερος λόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γίνεται ἐν τῇ πραγματείᾳ ὁ Ἅγιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους 1882 σ. 45 κέ.

Ἡλίας ἐν τῷ κόσμῳ, οὕτως ἐξηγουμένης περικοπῆς τινος τοῦ προφήτου Μαλαχίου (δ', 5), ἣν ὁμοίως οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος (ια', 14. ιζ', 11) καὶ Μάρκος (θ', 11) θεωροῦσιν ὡς προφητείαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἐννοοῦσαν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον διὰ τῆς ὀνομασίας τοῦ Ἡλία, τινὲς δὲ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας προσεπάθησαν ν' ἀποδείξωσιν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. «Προφήται . . . τῆς δευτέρας (παρουσίας) πρόδρομον λέγουσι τὸν Ἡλίαν ἔσεσθαι», λέγει ὁ Χρυσόστομος. Ἐκ τούτου ἐν τοῖς ὕμνοις τοῖς ψαλλομένοις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ εἰκοστῇ Ἰουλίου, ὅτε τελεῖται ἡ μνήμη αὐτοῦ, ὁ προφήτης Ἡλίας ἀποκαλεῖται «ὁ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσεως θεῖος πρόδρομος», «ὁ δεύτερος πρόδρομος τῆς παρουσίας Χριστοῦ», προστίθεται δ' ὅτι ὠρίσθη αὐτῷ «μὴ ἰδεῖν τὸν θάνατον, ἕως ἂν κηρύξῃ τὴν τῶν πάντων συντέλειαν». Κατὰ δὲ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, θὰ ἐπιφανῆ ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου συγχρόνως μετὰ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐξουδετερωθῶν οὕτω τὰ ἐκ τῆς παρουσίας τούτου κακά. Ἐν γένει δὲ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἔταξεν αὐτὸν μετὰ τῶν ἐξεχόντων προφητῶν καὶ ἁγίων ἐν τοῖς ὕμνοις ἐπικαλεῖται ἐπίγειος ἄγγελος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος, ὡς δ' ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει, ἀνελήφθη εἰς οὐρανοῦς, διότι «ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἀντάξιός αὐτοῦ».

Ὁ μυθικός τοῦ προφήτου Ἡλία χαρακτήρ ἀνεπτύχθη, ὡς εἰκός, μεγάλως ἐκ τῶν τοιούτων ἰδεῶν, ἐπὶ τέλους δὲ προσλαβὼν πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα ἡλιακῆς ἢ τοῦ πυρὸς θεότητος συνεταυτίσθη πρὸς τὸν Ἡλίον. Εἰς τοῦτο δ' οὐ μικρὸν συνέτεινον καὶ αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ προφήτου, πρὸ πάντων δ' αἱ παριστῶσαι τὴν εἰς οὐρανοῦς ἀγάσασιν αὐτοῦ, εὐρισκόμεναι δ' ἰδίως ἐπὶ χριστιανικῶν σαρκοφάγων τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν εἰσέτι ἠκμαζεν ἡ πολυθεΐα καὶ ἦτο εὐκόλον εἰδωλολατρικαὶ δοξασίαι νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ χριστιανικῶν. Ὁ προφήτης Ἡλίας ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς ἀπαραλλάκτως ὡς ἥλιος, τὸ δὲ τέθριππον αὐτοῦ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου. Ἐν ἀπεικονίσει προσέτι τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἡλίας παριστᾷ τὸν ἥλιον, καὶ ὁ Μωσῆς τὴν σελήνην, ὡς τοῦτο προδήλως καταδεικνύεται ἐκ πολλῶν συμβολικῶν εἰκόνων τῆς Μεταμορφώσεως, εἰς τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους ἀνερχομένων, ἐν αἷς ὁ μὲν Χριστὸς παρίσταται διὰ σταυροῦ, τὸν δὲ Μωσῆν ἀντικαθιστᾷ εἰκὼν μιᾶς τῶν φάσεων τῆς σελήνης ἢ τὸ λατινικὸν αὐτῆς ὄνομα Luna, καὶ τὸν Ἡλίαν ἥλιος ἢ ἡ λέξις Sol (ἥλιος). Τῶν τοιούτων παραστάσεων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξήγησιν ὁ Αἰμίλιος Βυρνούφ εὐρίσκει ἐν τῇ βεδικῇ θρησκείᾳ· ἐν τῇ ἱερᾷ βίβλῳ Βέδα πολλοὶ ὕμνοι παριστῶσι τὸν θεὸν τοῦ πυρὸς Agni μεταμορφούμενον ἐπὶ βωμοῦ ἢ ἐπὶ λόφου ἐν μέσῳ «τῶν δύο μεγάλων αὐτοῦ συγγενῶν», τοῦ ἡλίου δηλονότι καὶ τῆς σελήνης (μᾶς ἢ μᾶσα σανσκριτιστί), ἐπισκοτιζόντα δὲ διὰ τῆς λάμψεώς του τὴν λάμπην ἐκείνων.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἀναλογίας τῶν συμβόλων καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἁλίου καὶ τοῦ προφήτου Ἁλίου καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος τὰ ἱερά τῷ Ἁλίῳ ἀντικατέστησαν παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν Ἑλλήσιν ἐκκλησίαι πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Ἁλίου, οὗ ἡ μνήμη τελεῖται τὴν εἰκοστὴν Ἰουλίου, ἐν ᾧ ῥα δὴλον ὅτι τοῦ ἔτους προσφορωτάτη πρὸς λατρείαν ἡλιακῆς θεότητος, τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου τότε ἐκπεμπουσῶν πλεῖονα θερμότητα καὶ φῶς. Αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρεων, ὧν τινες καὶ τὸ πάλαι ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὸν Ἁλίον, εἶναι νῦν ἱερά τῷ προφήτῃ Ἁλίῳ, σχεδὸν δὲ δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει κορυφὴ ὄρους, μὴ ἔχουσα παρεκκλήσιον καθιερωμένον εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ. Τὸ γνωστότατον δὲ καὶ ἐπισημότατον μέρος, ἐνθα ἡ τοῦ ἁγίου τούτου προσκύνησις ἀντικατέστησε τὴν λατρείαν τοῦ Ἁλίου, εἶναι τὸ ὄρος τῆς Λακωνικῆς Ταύγετον, Ἅγιος Ἁλίας μετονομασθέν,

Ταύγετον τὸν ἔλεγον οἱ παλαιοὶ Σπαρτιᾶται
καὶ μακρινὸν τὸν λέγουσιν Ἁλίαν οἱ Μανιάται.

ὡς λέγει ὁ Μανιάτης ποιητὴς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος Νικήτας Νηφάκης. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἱερὸν Ἁλίου, εἰς ὃν ἔθουον ἵππους, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου· νῦν δ' ὑπάρχει ἐκκλησιδίον τι πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Ἁλίου, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ προσκυνηταὶ μετὰ κόπου ἀναρριχώμενοι μέχρι τῆς κορυφῆς προσφέρουσι σωρείας λιθάνου, εἰς ἃς ἐμβάλλουσι πῦρ σχηματίζοντες οὕτω πυράς, ἀνακαλούσας τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς λατρείας τῶν ἡλιακῶν θεοτήτων.

Κατὰ τινὰ παράδοσιν, ὁ ἅγιος Ἁλίας θεωρεῖται κύριος τῆς βροχῆς καὶ διαμένων ἔτι ἐπὶ τῆς γῆς. Εἶναι δ' ἀφιερωμένα εἰς αὐτὸν τὰ ὑψηλά μέρη, διότι ἐκεῖ νομίζουσιν ὅτι συνήθως ἐνδαισιτᾶται καὶ ἐκεῖθεν εὐκολώτερον δύναται νὰ ἐξαποστείλῃ βροχὴν, ὅσάκις οἱ πιστοὶ μετὰ συντριβῆς ἱκετεύουσιν αὐτόν. Καὶ ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸν μεσαῖωνα καὶ ἐν Σερβίᾳ ὁ ἅγιος Ἁλίας ἐθεωρεῖτο κύριος τῆς βροχῆς καὶ λιτανείας ἐποίουν αὐτῷ ἐν ἀνομβρίαις· προῆλθε δ' ἀναμφιδόλως ἡ τοιαύτη δοξασία ἐκ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἱστορουμένων περὶ ξηρασίας καὶ ὑετῶν τῇ διαταγῇ τοῦ προφήτου τούτου ἀποστελλομένων ἐπὶ τὴν γῆν. Ἐπεκράτει δ' ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς καταδεικνύει χειρόγραφόν τι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος κατακείμενον, ἀναγράφον δὲ τὰς περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ιδέας αὐτῶν. Ἐκ τοῦ περιεργοτάτου καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀρκούντως ἐνδιαφέροντος χειρογράφου τούτου ἀποσπῶμεν τὴν ἐπομένῃν περικοπήν, ἐν ἣ ἐκτὸς τῆς ἐν λόγῳ δοξασίας ἐκτίθενται καὶ τινες ἄλλαι συναφεῖς προλήψεις:

«Ἐπιφάνιος εἶπεν· Ἄρα ἀληθεύουσιν οἱ λέγοντες ἔτι ὁ προφήτης

Ἡλίας ἐστὶν ἐν τῷ ἄρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν ταῖς νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει ; (1)

» **Ἀνδρέας.** Μὴ γένοιτο ! Ἐσχάτης ἀνοίας τοῦτό ἐστι καὶ ἀκοῇ παραδέξασθαι, ἄνθρωποι φρενοβλαβεῖς ἐξ οἰκείας διανοίας ταῦτα συνεγράψαντο, ὡσπερ ὅτι καὶ στρουθία ὁ Χριστὸς ἐνώπιον τῶν Ἰουδαίων ἐκ πηλοῦ διέπλαττεν, εἰς τὸν ἄερα ἀπέριπτε καὶ ἐπέταντο καὶ χιῶν ἄλευρος ἐχρημάτιζεν, ὡσπερ γὰρ ταῦτά ἐστι ψεῦδος, οὕτω καὶ αὐτὰ ψεῦδος καθεστήκασιν καὶ ὅποσα οἱ αἱρετικοὶ νοθεύσαντες ἀλλόκοτα ἐδογματίσαν . . .

» Ἡλίας οὖν εἰς τοὺς οὐρανοὺς οὐκ ἀνέβη, μὴ γένοιτο, οὔτε ἐπὶ ἄρματος καθέζεται· χάριν δὲ ἔχει ἐπὶ τοῦ ἕτεροῦ, τοῦ παρακαλεῖν τὸν Θεόν, ὅπως ἐν καιρῷ ἀνύδρω δώσῃ τῇ γῆ ὑετόν . . .

» Ζῆ τοίνυν ὁ Ἡλίας καὶ ἐστὶν ἐπὶ τῆς γῆς κἄν μηδεὶς ὁ γνωρίζων αὐτόν, ζῆ δὲ καὶ ὁ Ἐνώχ καὶ μέσῳ πολλῶν ἀποστρέφεται καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὁ γνωρίζων αὐτόν. Ζῆ δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐστὶν εἰς τὸν κόσμον, ὡσπερ μαργαρίτης, ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου, ἀφεθεὶς τοῦ εἶναι ἐν σαρκὶ ἀντιπρόσωπος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐλάσκεισθαι ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας».

(1) Νῦν ὁ λαὸς δοξάζει περὶ τῆς βροντῆς, ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ θορύβου, ἐν ποιοῦσιν οἱ νεκροὶ διώκοντες ἀλλήλους· ὁμοίως οἱ Πυθαγόρειοι, κατὰ Ἰωάννην τὸν Λυδόν, ἀπέδιδον τὸν κεραυνὸν εἰς συμπλοκὴν τῶν δαιμόνων ἐν τῷ αἰθέρι. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα τῶν Πυθαγορείων δοξασία περὶ σεισμοῦ, ὅν, ὡς ἀναφέρει ὁ Αἰλιανός, «ἐγενεαλόγουν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύνοδον τεθνεώτων». Τὴν δὲ ἰδέαν τῶν Βυζαντινῶν, ὅτι ὁ κεραυνὸς διώκει δράκοντα, ἀναφέρει καὶ πολεμεὶ Ἰωάννης ὁ Ἐξακκοῦτος.

Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ * ^{Εἶσα}

Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ἐξόχως τιμᾶται καὶ λατρεύεται ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον διὰ τὴν θεάρεστον πολιτείαν αὐτοῦ καὶ τὴν νίκην, ἣν ἐκτίσατο ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ἐν ἣ δια τοῦ γρόνθου του ἀνέτρεψε τὰ αἰρετικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀρείου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τὴν προστασίαν, ἣν πιστεύεται ὅτι παρέχει εἰς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς κλυδωνιζομένους κατὰ θάλασσαν. Τούτου ἕνεκα ὑπὸ τῶν ναυτικῶν μάλιστα τάσσεται ἐν ἰσῆ μοίρᾳ πρὸς τοὺς μεγάλους ἁγίους τῆς ξηρᾶς, τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ τὸν Ἅγιον Δημήτριον. Ἐν δημοτικῷ τινὶ ᾄσματι τοῦ Γαλαξειδίου προσαγορεύεται ναύτης.

Ἅγιε Δημήτρη στερριανέ, καὶ ἅγιε Νικόλα ναύτη.

Ἐν Πάρῳ δ' ἐπωνομάζεται *θαλασσίτης*, διότι ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ. Πλεῖστα ἐλληνικὰ πλοῖα φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, ἐν πᾶσι δὲ σχεδὸν εἶναι ἀνηρτημένη ἢ εἰκὼν αὐτοῦ ἐν τῷ θαλαμίσκῳ τοῦ πλοιάρχου. Ἐπικαλοῦνται δὲ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ οἱ ἐν κινδύνοις, ὡς μαρτυροῦσι πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ αἱ ἐπόμεναι παροιμίαι, τὴν αὐτὴν ἐνέχουσα ἔννοιαν καὶ ἡ ἀρχαία : «Σὺν Ἀθηνᾶ καὶ χεῖρα κίνει». — Ἅγιε Νικόλα, βόηθα με! — Σείσε καὶ σὺ τὸ χέρι σου, καί: Χωρὶς ἄρμενα καὶ παννιά, ἅγιε Νικόλα, βόηθα με! Ἐν Μυκόνῳ ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ λιμένος εἶναι ὄψοδομημένον παρεκκλήσιον πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπως καταπαύῃ τὰς τρικυμίας. Ἐπὶ δὲ τοῦ Λευκάτα, παρὰ τὴν θέσιν ὅπου τὸ πάλαι ἠγείρετο ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὑπάρχει ἐκκλησίδιον τοῦ ἁγίου Νικολάου, κτισθὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 13' ἑκατονταετηρίδος. Ὡς δ' οἱ πλωτῆρες τὸ πάλαι προσέφερον τῷ ἐπὶ ὑψηλοῦ τῆς Λευκάδος ὄχθου Φοίβῳ πλακούντας καὶ σπενδὰς αἰτοῦντες αὐτὸν εὖριον ἄνεμον, οὕτω καὶ σήμερον οἱ ναῦται μακρόθεν ἐπικαλοῦνται τὸν ἅγιον ἐπιφωνοῦντες Ἅγιε Νικόλα, βόηθα με! Ἐν δεινῇ τρικυμίᾳ, ὡς ἀφηγεῖται δημοτικόν τι ᾄσμα, οἱ κινδυνεύοντες ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας καὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑποσχόμενοι αὐτοῖς εἰς ἀνταμοιβὴν διὰ τὴν σωτηρίαν βαρύτερα ἀναθήματα. Ἐν τινὶ δὲ κρητικῷ ᾄσματι φέρεται εἰς τὸ γύρισμα ἐπὶ κλησὶς

(*) Ἐξημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1882 τ. 1Α' σ. 775-8. Ἀνατυπώθη ἐν μέρει ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Ἀκροπόλις τῆς 6 Δεκεμβρίου 1889.

οὐ μόνον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἁγίων καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, διὰ τὸ μέγεθος φαίνεται τοῦ κινδύνου.

Ἐναν καρὰδ' ἀρμένιζε,

— Κύριε, ἐλέησόν μας Χριστέ, —

ἀνάμμοσιν πελάγῳ

— Ἡ Παναγία καὶ ὁ Χριστός,

καὶ ἁγῆ Γιώργης καὶ ἁ Ἡλιάς,

καὶ ἡ γι ἁγία Παλαγιά,

καὶ ἁγιος Νικόλας, Νικόλα,

βοῦθηθῆς τοῦ κόσμου,

τῶν Χριστιανῶ καὶ ἡμῶς. —

Βαριά φορτοῦνα τὸ βαρεὶ κτλ.

Εἰς τὰ πλοῖα ἕμως εὐσεδῶν ἢ εὐτυχῶν ἀνθρώπων δὲν προσέρχεται ἀρωγὸς μόνον ἐν κινδύνοις, ἀλλὰ πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν κάθηται παρὰ τὸ πηδάλιον καθ' ὄλον τὸν πλοῦν :

Ἐστὴν πλώρη κάθητ' ὁ Χριστός, ἔς τὴ μέσ' ἡ Παναγία,
καὶ πίσω ἔς τὸ τεμόνι του κάθητ' ὁ ἅγιος Νικόλας.

Εἶνα: δ' ἡ θέσις του παρὰ τὸ πηδάλιον, διότι, κατὰ τινὰ παράδοσιν, αὐτὸς εἶνα: ὁ τοῦ πηδαλίου εὐρετής. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ κινδυνεύοντες ἐν θαλάσῃ ἀνεπαρκεῖς κρίνοντες τὰς ξηρὰς εὐχὰς ὑπόσχονται· τῇ ἁγίῳ ἀναθήματα πρὸς κόσμησιν καὶ πλουτισμὸν ἐκκλησιῶν, ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμωμένων. Τοιαῦτα εἶνα: συνήθως κηρὸς καὶ λίβανος.

Νὰ φέρω ἀμάξι τὸ κερὶ, καὶ ἀμάξι τὸ λιθάνι,
καὶ ταῖς λαμπάδαις ὑψηλαῖς σὰν τὸ μέσο κατάρτι.

Ἐνίοτε δὲ τὰναθήματα εἶνα: ὁμοιώματα τῶν διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἁγίου διασωθέντων πλοίων, ὧν πολλὰ δύναται τις νὰ ἴδῃ οὐ μόνον ἐν ναοῖς τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀλλὰ καὶ τῆς Παναγίας, μάλιστα τῆς ἐν Τήνῳ καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν ἁγίων. Εἶνα: δ' ἴσως ἡ συνήθεια αὕτη ἀρχαιοτάτη, διότι καὶ ἐν τῇ Ἐρεχθείῳ εὐρέθη ἐκτὸς μαρμαρίνου ἀναγλύφου, ἀπεικονίζοντος τριήρη, καὶ χαλκοῦν πλοιάριον, πιθανῶς ὡς λυχνία χρησιμεῖον, ὅπερ ὑποτίθεται ὅτι ἦτο παρόμοιον ἀνάθημα. Οἱ πειραταὶ τέλος ἀπέδιδον εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐκ τῆς λείας εὐγνωμονοῦντες διὰ τὴν βοήθειαν, ἣν παρεῖχεν εἰς αὐτούς. Ὡς ἀναφέρει ὁ Χουρμούζης, πρὶν ἀποπλεύσῃσι τοῦ λιμένος προσεκάλουν ἱερέα ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἵνα κάμῃ τὸν ἁγιασμὸν καὶ ἀφοῦ ἠσπάζοντο μετὰ πολλῆς εὐλαθείας τὴν εἰκόνα καὶ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν δεξιάν τοῦ ἱερέως, προσεκάλουν τὸν ἅγιον Νικόλαον νὰ μετέσχη τοῦ ταξειοῦσι των. Ἄγιε Νικόλα, ἔς τὴν πλώρη μας καὶ τὸ μερτικὸ σου θὰ βγῆ μετὰ τὸ παραπάνω. Καὶ πραγματικῶς μετὰ τὸ παραπάνω ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσίν των, διότι καὶ ἐν τῇ διανομῇ τῶν διαρπαγῶν

των πρώτων ἐχώριζαν τοῦ ἀγίου τὸ μερίδιον, ὅπερ μάλιστα σχεδὸν ἐδιπλασιάζετο, διότι ἕκαστος, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐποίει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, προσέθετε καὶ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἰδίας μερίδος.

Ἔνεκα τῆς λατρείας, ἣν ἀπονέμουσι τῷ ἀγίῳ Νικολάῳ οἱ ναυτιλλόμενοι, εἰκάζουσι τινες ὅτι ἀντικατέστησε παρὰ τοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν Ἑλλησι τὸν Ποσειδῶνα προσλαβὼν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς ἰδιότητας τοῦ παλαιοῦ δεσπότου τῶν θαλασσῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὑποθέτουσι τινες ὅτι μία ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Νικολάου ἐν Ἀθήναις κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐνθα τὸ πάλαι ὑπήρχε ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος. Ἄλλ' ἂν διετηρήθησαν ἔχνη τῆς λατρείας τῶν ἀρχαίων ἐναλίωθ θεῶν, ταῦτα διετήρησε μᾶλλον ὁ **δαίμονας** τῆς θάλασσης, ὅστις κατὰ τοὺς μύθους τῶν Ζακυνθίων ἄνθρωπος ὢν τὸ ἄνω τοῦ σώματος, τὸ δὲ κάτω ἰχθύς, ἐποχεῖται ἄρματος συρομένου ὑπὸ δύο δελφίνων καὶ κρτεῖ ἐν τῇ χειρὶ τὴν τρίαιναν ἧ, ὡς λέγουσι κοινῶς, **μία** **πιροῦνα** **μὲ** **τρία** **διχάλια**. Τῆς δὲ κατὰ θάλασσαν λατρείας τοῦ ἀγίου Νικολάου ἡ ἀρχὴ δέον ν' ἀναζητηθῆ ἐν αὐτῇ τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ.

Ἡ χριστιανικὴ δοξασία, ὅτι οἱ πρόξενοι παντὸς κακοῦ δαίμονες ἐγείρουσι καὶ τὰς τρικυμίας, συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἑτέραν δοξασίαν, ὅτι οἱ ἅγιοι ἔχουσι τὴν ἰσχὺν νὰ κατευνάζωσιν αὐτάς. Ἀπεδόθη δ' εἰς τοὺς ἁγίους ἡ δύναμις αὕτη κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἀναφερομένου θαύματος τοῦ Ἰησοῦ, τῆς σωτηρίας τοῦ πλοίου τῶν ἀποστόλων ἀπὸ μεγάλης λαίλαπος ἀνέμου. Παλαιότερον ἐτιμᾶτο ἰδίᾳ ὡς σωτὴρ τῶν ἐν τῇ θαλάσῃ κινδυνευόντων ὁ ἅγιος Φωκᾶς, οὗ τὴν μνήμην ἡ μὲν ἑλληνικὴ ἐκκλησία τελεῖ τῇ 22 Σεπτεμβρίου, ἡ δὲ δυτικὴ τῇ 14 Ἰουνίου. Ἐν τροπαρίῳ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἀποκαλεῖται «λιμὴν γαληνότατος πᾶσι γεγονὼς θαλαττεύουσι». Ἐν τῷ ὁρμίσκῳ τῆς Σύρου, τῷ καλουμένῳ **Γράμματα**, ἐνθα πολλαὶ ἀναγινώσκονται εὐκτήριοι ἐπιγραφαὶ ὑπὲρ εὐπλοίας, αἱ χριστιανικαὶ ἀρχονται οὕτω· «Κύριε βοήθει» ἢ «σῶσον»· μία δὲ οὕτω. «Κ(ύρι)ε κ(!) ὅγιε Φωκᾶ σόσο(ν) τὸ (πλ)οῖον Μαρίαν κλπ.» καὶ ἑτέρα : «Ὁ χωρὸς (!) τῶν ἁγίων (Σ)ου σῶσαι τὸ πλοῖον Μαρίαν κλπ».

Ὡς εἰκάζει ὁ ἐκδότης τῶν ἐπιγραφῶν τούτων κ. Κλῶν Στέφανος, ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ ἦτο πιθανῶς ὠκοδομημένος ναῖσκος τοῦ ἀγίου Φωκᾶ. Ὁ Πίπερ ἀναφέρει τὰ ὀνόματα ἑτέρων τριῶν ἁγίων, ὧν ἐπίσης ἐπεκαλοῦντο οἱ καθολικοὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὴν ἀρωγὴν ἐν τρικυμίαις· τὸν ἐπίσκοπον Γερμανόν, θανόντα ἐν ἔτει 448, τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ μαρτυρήσαντα ἐπίσκοπον Ἐρασμὸν καὶ τὸν δομινικανὸν Πέτρον Γονζαλέζ, ζήσαντα κατὰ τὴν 117 ἑκατονταετηρίδα, τιμώμενον δὲ μάλιστα ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Πορτογαλίᾳ. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἀποδίδεται ἡ τοιαύτη δύναμις εἰς τὴν Παναγίαν, ἧς τὸ ἑβραϊκὸν ὄνομα Μαρία ἠρμηνεύετο **θαλάσσιος ἀστὴρ**, ὑπὸ τε τοῦ Ἰερωνύμου, κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα, καὶ ὑπὸ πολλῶν μεταγενεστέρων συντασσομένων αὐτῇ. Ἐν Μήλῳ ἡ Παναγία καλεῖται

θαλασσήτρια, και ἀλλαγῶ δὲ φαίνεται συνταυτιζομένη πρὸς τὴν εὐπλοϊαν ἢ ποντίαν ἢ πελαγίαν Ἀφροδίτην τῶν παλαιῶν και πρὸς τὴν Ἴσιν, τὴν ὡς κυρίαν τῶν θαλασσῶν τιμωμένην και ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ τὴν Ἀμαρτωλῶν Σωτηρίαν γράψας μοναχὸς Ἀγάπιος Λάνδος παραλαβὼν ἐκ συναξαρίων δυτικῶν καλογῆρων διηγείται θαῦμα τῆς Παναγίας λυτρωσάσης πλοῖον κινδυνεύον, οὗ τὸ πλήρωμα ματαίως ἐπεκαλεῖτο τὴν βοήθειαν διαφόρων ἀγίων, ἐσώθη δὲ εὐθὺς ὡς ἐδειχθῆ εἰς τὴν Παναγίαν κατὰ προτροπὴν συνετοῦ ἡγουμένου. Βυζαντινὸς δὲ τις συγγραφεὺς ἐπιγράφει ὡς ἐξῆς ἐν κεφάλαιον τῆς ἀνεκδότου *Περιηγητικῆς ἱστορίας* αὐτοῦ: «Λόγος εὐχαριστήριος προσαδόμενος » αὐτῷ τῷ σωτῆρι και τῇ προμάχῳ κυρίᾳ και ἀειπαρθένῳ Μαριάμ » ὅτε και τοῦ χαλεποῦ χειμῶνος λωφῆσαι δόξαντος τῶν σάλων ἐρρυσθημεν » και τοῖς ἰδίαις γεγόναμεν, καταστρατοπεδευσάσης τῆς στρατηγοῦ τῶν » δεινῶν ἀληθῶς ὑπερμάχου τῆς οὐθενείας ἡμῶν».

Αἱ δὲ περὶ τοῦ ἀγίου Νικολάου δοξασίαι ἐκπηγάζουσιν ἐκ τινος θαύματος τοῦ ἀγίου, μνημονευομένου ἐν παλαιῷ συναξαρίῳ. Κατὰ τὸ συναξάριον τοῦτο ὁ ἅγιος πλέων ἐξ Αἰγύπτου εἰς Ἱεροσόλυμα κατελήφθη καθ' ὁδὸν ὑπὸ τρικυμίας, ἣν διὰ τῶν προσευχῶν του κατέπαυσεν ἐκδιώξας τὸν ἐγείραντα αὐτὴν δαίμονα. Τὸ θαῦμα τοῦτο ἀφηγείται διὰ λέξεως ἀνθηρᾶς και πολλῆς περιγραφικῆς δεινότητος ὁ Φραγκίσκος ὁ Σκοῦφος ἐν τῇ *Τέχνῃ ρητορικῆς*. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ὀλίγους πιθανῶς τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν εἶναι γνωστὸν τὸ ἔργον τοῦ ἐν τοῖς σκοτεινοῖς τῆς δουλείας χρόνοις ζήσαντος διαπρεποῦς Ἑλληνοῦ λογίου, παραθέτομεν ἐνταῦθα ὀλόκληρον σχεδὸν τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ.

«Ποτὲ δὲν ἐμφώθη περισσότερον ἢ φήμη και ἡ δόξα τοῦ Νικολάου, παρὰ ὅταν ἡ ὄρη θαλάσσει και τὸ θυμωμένον ἐκεῖνο θηρίον εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἀγίου ἐταπεινώθη· και διὰ πρῶν και ἡμερῶν ἐφίλησε τὸ ξύλον, ὅπου πρότερον ἔχασκε νὰ ζουφήσῃ με τόσα στόματα, ὅσα εἰς κάθε κύμα ἀνοίγει βαθύστομα βάραθρα. Ἐπλεεν ὁ Νικόλαος, και με ἄομενα ξαπλωμένα και ἀπὸ γλυκῶν ἄνεμον φουσκομένα γλήγορος ἔτρεχε εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἱεροσολύμων διὰ νὰ προσκυνήσῃ εὐσεβῆς τὸν τάφον, εἰς τὸν ὁποῖον εἰάφη ἡ ζωὴ Ἦταν γαληνόμορφος ὁ οὐρανός· ἐγέλα ἀνέφιλος ὁ ἀέρας, ἔπνεε πρῶτος και φιλικός ὁ Ζέφυρος, κύμα δὲν ἐφούσκωνε, ἀφρὸς δὲν ἐφαίνετο, και τὸ πέλαγος ὄλον ταπεινὸν ἔδειχνε τὴν εὐλάβειαν, ὅπου ἔφερον πρὸς τὸν ἅγιον και ἂν καμίαν φορὰν ὀλίγον φουσκομένον ὑπερηφανεύετο, τὸ ἔκανε μόνον, διὰ τὴν ἐβάσια εἰς τοὺς ὄμους τοιοῦτον ἦρθε. Ἀμὴν ἂν ἦτον ἡσυχία εἰς τὴν θάλασσαν, θόρυβος και ταραχὴ ἦτον κάτω εἰς τὸν ἕδον· και ἂν ἐπαίζαν τριγύρου εἰς εἰς ξύλον τὰ κύματα, ἔφριζαν εἰς τὰ κάτω σπήλαια οἱ δαίμονες, και οἱ σατανικοὶ Κέκλωπες, ὅπου εἰς ἐκείνην τὴν ὄβυσσον κατοικοῦσι. Και τί θέλομεν κάμῃ, ἔλεγεν ὁ Ἐασφόρος, τί ὑποφασίζομεν, ὦ σύντροφοι; ἀφήνομεν τὸν Νικόλαον νὰ πλεύσῃ με εὐτυχίαν, και ἕγιε νὰ φθάσῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς ἰδίας του ἐπιθυμίας και τῆς πόλεως τῶν Ἱεροσολύμων; . . . θέλω νὰ χάσῃ εἰς τὸν δρόμον τὴν στρατάν, χωρὶς ἐλπίδα νὰ φθάσῃ εἰς ἄλλον λιμένα, παρὰ εἰς τὸ ναυάγιον και εἰς τὴν ἀπόλειαν· εἰς κάθε ρεῖθρον θέλω ἀνοίξῃ βάραθρα, ἀμὴ τόσον βαθιά, ὅπου νὰ πίπτουν ὄλοι μέσα μόνον ὑπὸ τὴν ζάλην, και εἰς τὰ

νέφη θέλω πλάση βρονταῖς, ἀστραπαῖς καὶ βροχὴν τόσην, ὅπου νὰ συνθίσω ἄλλην μίαν θάλασσαν, διὰ νὰ τὸν βυθίσουν, ἃ δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἢ μία, κἂν καὶ οἱ δύο ἀντάμα.

Ἐτεῖ ἀμίλησε ὁ Ἐωσφόρος, πνέοντας καπνοὺς καὶ φλόγαις ἀπὸ τὸ στόμα, καὶ εὐθὺς μυροῖζεται ὁ ἀέρας μὲ τὰ σκότη ὄλα τοῦ Ἄδου, τὰ ὁποῖα, ἀρπάζοντας τὸ φῶς καὶ τὸν ἥλιον, σκεπάζουν τὴν λαμπροφόρον ἡμέραν μὲ ἓνα ὄλο μεσόνυχτιον. Συμμαζώνονται μαῦρα καὶ πυκνοσύνθετα νέφη, τῶν ὁποίων τὰ σπλάγχνα ξεσχίζοντας οἱ ἀστραπαῖς καὶ τὰ ἀστροπελέκια, τοφλώνουν τὰ ὄμματα τοῦ καθενὸς μὲ τὴν λάμψιν, καὶ μὲ τὸν κτύπον φοβερίζουν κάθε ἀνδρειωμένην καρδίαν, ὡσὰν ὅπου τοῦτα, μαγεμέναις σαῖταις τοῦ θανάτου, πληγῶνας ἀλλάσσουν εἰς στάκτην ὄλον τὸν ἄνθρωπον. Πίπτουσι βροχαῖς ἀρκεταῖς νὰ πνίξουν ἓνα κόσμον, ὄχι νὰ βυθίσουν ἓνα καράβιον, οἱ ὁποῖαις ἀνάμεσα εἰς τόσην βροντὴν καὶ εἰς τόσην λάμψιν παγώνονται ἀπὸ τὸν φόβον ἔφθαναν χαμαὶ χιόνι ἢ καὶ χάλαζα· φουσοῦσι ἀπὸ κάθε τόπον ἄγριοι ἄνεμοι, ὄλοι συναλλήλως ἐχθροὶ καὶ ἐνάντιοι, καὶ εἰς τοῦτο μόνον φίλοι καὶ ἐνωμένοι νὰ καταποντίσουν καὶ νὰ ρήξουν εἰς τὰ βάθη τὸ ξύλον. Φουσκώνει τέλος ἡ θάλασσα καὶ φουσκομένη θυμώνεται, ἀφρίζει ἀπὸ τὸν θυμὸν, καὶ ἀφρίζοντας ὑψώνει γιγάντια κύματα. Μὲ τοῦτα ὡς μὲ πολεμικαῖς μηχαναῖς πολεμῶ τὸ πλεούμενον, τὸ κτυπᾷ, τὸ δέσνει, τὸ ὑψώνει εἰς τοὺς ἀστέρας, τὸ κατεβάζει εἰς τὸν ἄδην, τὸ στροφογυρίζει, χάσκοντας πάντα καὶ ἀνοίγοντας χίλια βάραθρα διὰ νὰ τὸ ρουφήσῃ. Ἦκουες τότε νὰ κατακτυποῦσι συναλλήλως τὰ κατάρτια· ἔβλεπες νὰ ξεσχίζονται ἀπὸ τοὺς ἀνέμους τὰ ἄρομενα καὶ βρεμένα μὲ τοὺς ἀφροὺς τῆς ἀγριωμένης θαλάσσης νὰ κλαίουν τὴν κοινὴν δυστυχίαν, κομμέναις ταῖς γούμναις, χαϊμέναις ταῖς ἄγκυραις. Τούτους νὰ πίνουσι καὶ νὰ ξεροῦσι τὰ κύματα, ἐκείνους χαμαὶ ἐρημιμένους καὶ νὰ μεθυοῦσι ἀπὸ τὴν ζάλην ἄλλους μὲ στεναγμοὺς καὶ μὲ δάκρυα νὰ παρακαλοῦσι βοήθειαν ἀπὸ τὸν οὐρανόν· διότι ὁ φόβος τῶν εἶχε δέσῃ τὴν γλῶσσαν καὶ τῶν εἶχε ἀρπάσῃ ὀλότελα τὴν φωνήν· καὶ τοὺς ναύτας νὰ τρέμουσι τόσο εἰς τὴν καρδίαν, ἕσον εἰς τοὺς πόδας καὶ νὰ φέρονται εἰς τὸ πρόσωπον ζωογραφισμένον τὸν θάνατον.

«Μόνον ὁ Νικόλαος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο τόση ταραχὴ εἰς τὰ στοιχεῖα, ἀνάμεσα εἰς τοσούτους φόβους καὶ τρέμους ἔστεκε ἄτρομος καὶ χωρὶς φόβον, διατὶ ἀματωμένος μὲ τὴν ἐλπίδα πρὸς τὸν Θεόν, ἐγέλα· τὴν δύναμιν ὄλην τοῦ Ἄδου, τὸν ὁποῖον διὰ νὰ συγχύσῃ καὶ περισσότερον, ὁ ἅγιος σηκώνει ταπεινὸς τὰς χεῖρας καὶ κάνει δλίγην, ἀμμὴ ἐνθερμον προστυχίην, καὶ μὲ τούτην ὡς μὲ οὐράνιον μαγείαν . . . τοῦ ἀφανίζει τὰ σκότη, τοῦ σκορπίζει τὰ νέφη, τοῦ σβίηκει ταῖς ἀστραπαῖς καὶ μεταμορφώνει εἰς γαλήνην τὴν τρικυμίαν, εἰς ἰσυχίαν τὴν ταραχὴν, εἰς γλυκειὰν αὔραν τὸν σκληρὸν ἄνεμον, σιωποῦσι τὰ στοιχεῖα, παύουν τὰ κύματα, πνέουσι ζέφυροι, λάμπουσι εἰς τὸν οὐρανόν οἱ ἀστέρες, σφουγγίζει καθένας τὰ δάκρυα, ξυπνᾷ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ζάλην, καὶ τὸ ἀπελπισμένον καράβιον φθάνει σῶον καὶ ἵγίς εἰς τὸν λιμένα νικηφόρον δύο μεγάλων θηρίων, τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Ἐωσφόρου»).

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συναξαρίου τούτου διεπλάσθησαν ὕστερον καὶ ἄλλα προσόμοια θαύματα τοῦ ἁγίου. Ὅτι ἐπικαλεσθέντος ἐν τρικυμίᾳ ναύτου τινὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, ἐπεφάνη οὗτος ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ κατέπαυσε τὴν τρικυμίαν. Ὅτι εὐλαδῆς τις πεσὼν τυχαίως ἐκ πλοίου εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπικχλεσθεὶς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, εὐρέθη ἐν τῷ οἴκῳ του, ἐν ᾧ τὰ ἄλμης ἀποστάζοντα ἐνδύματα αὐτοῦ ἐμαρτύρουν τὸ θαῦμα. Ἐν ἑτέρῳ πάλιν συναξαρίῳ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ διάβολος φθονήσας προσκυνητὰς, ἐτοιμοὺς ν' ἀποπλεύσωσι πρὸς προσκύνησιν τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Νικολάου, προσήλ-

1) — Σκούφου, Τέχνη ῥητορικῆς. Ἐγστ. 1681 σ. 40 κἀ.

θε πρὸς αὐτοὺς μεταμορφωμένος εἰς γραίαν γυναῖκα καὶ εἰς τὴν χεῖρα κρατῶν ἄγγος πλήρες ἐλαίου· (καὶ ἐκ τούτου βεβαίως ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια τοῦ νὰ καλῶσι κοινῶς τὰ κακότροπα γραῖδια λαδικά). Παρεκάλεσε δ' αὐτοὺς παραλαβόντες τὸ ἄγγος νὰ κενώσωσι τὸ ἔλαιον εἰς τὸν τοῦ ἀγίου λύχνον, ἐπειδὴ ἐκείνη ἠδυνάτει νὰ ταξειδεύσῃ. Ἄλλ' ὁ ἅγιος ἐπεφάνη νύκτωρ εἰς ἓνα τῶν ταξειδευόντων καὶ ἐκέλευσε νὰ βίψωσι τὸ ἄγγος εἰς τὴν θάλασσαν. Ριφθέντος δὲ τοῦ ἄγγους ἐν μέσῳ τῆ πελάγει ἀνέλαμψαν φλόγες, δυσώδεις ἐξεχύθησαν ὄσμαί καὶ ἠγγέρθη τρικυμία, ἣτις θὰ κατεπόντιζε τὸ πλοῖον, ἂν μὴ προεφύλαττεν αὐτὸ ὁ ἅγιος. Ἐν γένει δ' ἀναφέρειται τὰ αὐτὰ συναξάρια, ὅτι ὁ ἅγιος σφῆζει τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτὸν ἐν τρικυμίᾳ.

Ἐκ τῶν συναξαρίων παρέλαβον τὴν περὶ τοῦ ἀγίου Νικολάου δοξασίαν ταύτην οἱ ὕμνογράφοι τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ συνταχθέντι κοντακίῳ τοῦ ἀγίου Νικολάου ἀπαντᾷ μόνος οὗτος ὁ ὑπαινιγμός.

τούς μὲν ἐν θαλάσῃ,
τούς δὲ ἐν τῇ γῆ γάρ,
οὐ διαλείψεις
σφῆζων ἐκάστοτε

Ἐπίσης καὶ ἐν τῷ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου συνταχθέντι κοντακίῳ :

Τὴν χάριν ταύτην ἰδίως
ὑπὲρ πάντας τοὺς ἁγίους,
σοὶ θεοῦρηται Χριστός,
προστατεῦειν τῶν ἐν κινδύνοις.

Εὐκρινέστερον ὅμως ὑπαινίσσεται τὴν δοξασίαν ταύτην ἕτερον τροπάριον τῆς ἄσματικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἀγίου·

μέγας ἀντιλήπτωρ
τοῖς ἐν γῆ καὶ τοῖς πλέουσι.

καὶ Λέων ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ Λόγῳ αὐτοῦ εἰς τὸν *θαυματοργὸν μέγαν Νικόλαον*· «Ποῖον γὰρ θαλάσσης πέλαγος ἀμέτοχον τῶν ἐκείνου καλῶν;» Ἐπὶ τοῦ Λέοντος, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Θ' αἰῶνος, φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ λατρεία τοῦ ἀγίου Νικολάου, ὡς προστάτου τῶν ναυτιλλομένων· ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος, κατὰ τὸ 805, ἡ καταστροφή τοῦ στόλου τοῦ ναυάρχου τῶν Ἀράδων Χουμεῖδ ἀπεθίδετο εἰς θαῦμα τοῦ ἀγίου τούτου, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους.

Τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἔχει ἡ λατρεία τοῦ ἀγίου Νικολάου, ὡς πάτρωνος τῶν ναυτῶν καὶ προστάτου ἐν θαλασσίαις κινδύνοις, καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς τῆς Εὐρώπης, παρ' οἷς τὰ μάλιστα εἶναι διαδεδομένη. Ὁ συναξαριστὴς τῶν καθολικῶν ἀφηγεῖται, ὅτι ὁ ἅγιος ἔσωσέ ποτε πλοῖον κινδυνεύον· φέρεται δὲ καὶ ἄλλο θαῦμα αὐτοῦ, ὅτι ἀπέδωκε ζῶντα εἰς πατέρα τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὃν ἀπώλεσεν ἐν τρικυμίᾳ· τὸ δὲ θαῦμα τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀγίου ἐξυμνεῖται, καὶ πολλάκις ἀπεικονίσθη ὑπὸ τῶν ἀγιογρά-

φων. Ἐν Ἰταλίᾳ προσέτι τὰ ἠλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας ἐπιφαινόμενα ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἰστίων, καλοῦσιν ἅγιον Νικόλαον. Ὑπὸ δὲ τῶν βορείων καὶ τῶν γερμανικῶν λαῶν ὁ ἅγιος Νικόλαος συνεταυτίσθη πρὸς παλαιὸν μεγάλον θεόν, τὸν Ὀδίν, « Ἀμφίβολον εἶναι », γράφει ὁ Simrock. « ἂν τὰ τοῦ Ὀδίν ὀνόματα Hnikar καὶ Nicuz ὑπόδηλοῦσιν αὐτόν, ὡς θεὸν τῶν ὑδάτων, οὐχ ἤττον ὅμως ἴσως ἐξηγοῦσι τὸν λόγον, δι' ὃν ὁ ἅγιος Νικόλαος παρίσταται ἰππεύων λευκὸν ἵππον καὶ θεωρεῖται πάτρων τῶν ναυτῶν, καὶ δι' ὃν προσφέρουσιν ἀναθήματα εἰς τὴν ἐν Binger εἰκόνα αὐτοῦ εὐχόμενοι ὑπὲρ εὐπλοίας ».

Ἄλλὰ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ παρέλαβον ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὰς περὶ ἁγίου Νικολάου δοξασίας, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων αὐτῶν. Ἐν ρωσικοῖς ποιήμασιν ἀναφέρεται, ὅτι βοῦθει τοῖς ἐν θαλάσῃ κινδυνεύουσι. Βουλγαρικὸν δὲ τι ᾠσμα, ἀφηγούμενον πῶς ἕκαστος τῶν ἁγίων ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ μερίδα τινὰ ἐν τῷ κόσμῳ, προστίθησι :

Καὶ τί πῆρ' ὁ ἅγι Νικόλαος ;
 πῆρς τῆς θαλάσσης τὰ καρᾶδια'
 καὶ ὅποιος μὲ καρᾶδι ταξιδεύει
 πρῶτ' ἀπ' ὄλ' αὐτὸν κάνη τὸ σταυρὸν του,
 καὶ ὡς παρακαλῆ τὸν ἅγι Νικόλα.

Τέλος ἐν σερβικῷ ᾠσματι ἀναφέρεται ὅτι τριακόσιοι καλόγηροι, πλείοντες εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, κατελήφθησαν ὑπὸ τρικυμίας· ἐσώθησαν δὲ πάντες, ἅμα ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου Νικολάου.]

ΤΟ ΔΕΝΔΡΟΝ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ*

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων αἱ ὁδοὶ τῶν γερμανικῶν πόλεων προσλαμβάνουσι φαιδράν, ὅπως ἕκτακτον ὄψιν. Κίνησις τις ἀσυνήθης παρατηρεῖται, ἐπὶ δὲ τῶν χιονοσκεπῶν πεζοδρομίων χιλιάδες μικρῶν ἢ μεγάλων κλάδων βελονοφύλλων δένδρων, ἐλατῶν ἰδίως καὶ πιτύων, πεφυτευμένων ἐπιμελῶς ἐν πηλίταις γάστραις, ἢ καὶ δενδρύλλια σὺν αὐταῖς ταῖς ρίζαις ἐκτίθενται πρὸς πώλησιν, χλοάζοντα καὶ δροσερά. Ἐκάστη οἰκογένεια θ' ἀγοράσῃ ἐν τούτων, ἵνα κοσμήσασα αὐτὸ καταλλήλως ἐτοιμάσῃ τὸ *Δένδρον τῶν Χριστουγέννων*.

Τὴν ἐσπέραν τῆς ἑορτῆς τὸ δένδρον εἶναι ἐστημένον παρὰ τὴν ἐστίαν, ἀκτινοβολοῦν ἐκ τοῦ φωτός πολυαρίθμων μικρῶν πολυχρῶμων κηρίων, ἐπιτηδεῖως προσδεδεμένων εἰς τοὺς κλάδους αὐτοῦ. Γαινίαι καὶ σημάται μικροσκοπικαί, ἐπίχρυσα μήλα καὶ κάρυα, ἀμυγδαλωτά, σακχάρινοι ἀνθρωπίσκοι, τεμάχια χάρτου χρωματιστοῦ, καφινίσκοι πλήρεις σταφίδων καὶ ἄλλων τρωγαλίων, πολλάκις δὲ καὶ πολύτιμα μικρὰ κοσμήματα στολίζουσι τὸ δένδρον μετασχηματίζοντα αὐτὸ εἰς φωτοδόλον γραφικὴν πυραμίδα. Κάτωθεν, παρὰ τὰς ρίζας, ἐκτίθενται τὰ μεγαλύτερα καὶ βαρύτερα δῶρα, ἅτινα κομίζει εἰς τὰ παιδία, καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους ἀκόμη, ὁ σακχάρινος νήπιος Χριστός, ὁ κοσμῶν τὴν κορυφὴν τοῦ δένδρου.

Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι τὰ μέγιστα διαδεδομένον ὄχι μόνον καθ' ἅπασαν τὴν Γερμανίαν καὶ τὰς γερμανικὰς χώρας, ἀλλὰ καὶ ὅπουδῆποτε εὐρίσκειται οἰκογένεια γερμανικὴ. Ἐν αὐτῇ τῇ Κριμαίᾳ καὶ πρὸ τῶν Παρισίων, ὑπὸ τὸν κρότον τῶν τηλεβόλων, οἱ Γερμανοὶ δὲν πρημέλησαν νὰ τελέσωσι περὶ τὸ δένδρον τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων καὶ νὰ διανείμωσιν ἀλλήλοις τὰ δῶρα, ἅτινα οἱ λατινικοὶ λαοὶ καὶ ἡμεῖς συνηθίζομεν νὰ δίδωμεν κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους.

Πρὸ τεσσάρων περίπου δεκαετηρίδων τὸ ἔθιμον ἐπεξετάθη βαθμηδὸν εἰς Οὐγγαρίαν καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ αὐστριακοῦ κράτους, ὅπου πρότερον ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν ἄγνωστον. Σχεδὸν δὲ ταυτοχρόνως εἰσήχθη διὰ μὲν τῆς δουκίσσης τῆς Αὐρηλίας εἰς Παρισίους, διὰ δὲ τοῦ βασιλέως Λεοπόλδου τοῦ Α' εἰς Βρυξέλλας καὶ διὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλβέρτου, τοῦ συζύγου τῆς Βικτωρίας, εἰς Ἀγγλίαν· ἐν τῇ χώρᾳ μάλιστα ταύτῃ τοῦ σιδήρου καὶ τῶν μηχανῶν τὸ γερμανικὸν δένδρον τελειοποιηθὲν κατασκευάσθη μετάλλινον,

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1879 τ. Η' σ. 814.

ἀντὶ κηρίων ἔχον πολλάκις βράμψη φωτακέρου, ὄντων ἐνδοθεν κοίλων τοῦ κορμοῦ καὶ τῶν κλάδων αὐτοῦ.

Ὀλίγω πρότερον τὸ δένδρον εἶχεν εἰσχυθῆ εἰς τὰς ἀνωτέραις τάξεις ἐν Πετροπόλει, εἰς δὲ τὰς πόλεις τῆς Δανίας, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Νορβηγίας ἦτο πιθανῶς ἐν χοήσῃ κατὰ τὰ τέλη τῆς περελθούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἄλλὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ὅλωις ἄγνωστον ἐν Ἰσλανδίᾳ, τῇ παλαιᾷ κοιτίδι τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν, ἐνθα τοῦναντίον κατὰ τὰ Χριστούγεννα διετηρήθησαν πολλαὶ συνήθειαι, λείψανα ἐθνικῶν τελετῶν, τῆς ἐορτῆς τοῦ ἀρτιγενοῦς ἡλίου καὶ τοῦ χειμερινοῦ ἡλιοστασίου. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν ὅχι εἰς τὴν παλαίγονον τῶν Ἑδδῶν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὸν χριστιανικὸν μεσαίωνα· καὶ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον οὐδὲν τεκμήριον ἔχομεν περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ ἐθίμου. Ἀπορεῖ τις βεβαίως μανθάνων ὅτι τὸ νῦν πανταχοῦ σχεδὸν τῆς γῆς κοινὸν καὶ γνωστότατον δένδρον τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν εὐαριθμοῖς μόνον γερμανικαῖς χώραις ἐσυνηθίζετο, καὶ μόλις κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ἐπεξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον. Κατ' ἀσφαλεῖς ὁμῶς μαρτυρίας ἦτο γνωστὸν κατὰ τὴν δεκάτην ἐβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ἔκ τινων δὲ δεδομένων ἀνάγουσιν αὐτὸ καὶ μέχρι τῆς δεκάτης πέμπτης, ἦτοι πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ὡς τινες ὑποθέτουσι, τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων ὅχι ἀσήμαντον ἔχει σχέσιν μὲ τὴν προσφιλεῖ εἰς ἐκκλησιαστικοῦς συγγραφεῖς τοῦ μεσαίω-νος παρομοίωσιν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ ἐν τῷ παραδείσῳ δένδρον τῆς ζωῆς. Εἰς τὸ δένδρον τοῦτο ἀναφέρονται πολλαὶ παραδόσεις δημοτικαὶ καὶ μὴ συνδέουσαι τὸν σταυρὸν μετὰ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς καὶ ἀποτελοῦσαι κυκεῶνα αὐτόχρημα, ἐν ᾧ συγχέονται καὶ πολλάκις ἐν μέρει συνταυτίζονται ὁ Χριστός, τὸ ξύλον τῆς γνώσεως καὶ τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ. Ἐκ τῆς ἐπιενεργείας τοιούτων ἰδεῶν ἐν τοῖς μυστηρίοις τοῦ μεσαίω-νου, παριστανομένου τοῦ μυστηρίου τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, σχεδὸν πάντοτε ἐστήνετο ἐπὶ τῆς αὐτοσχεδίου σκηνῆς δένδρον τι ἢ θάμνος, ὁπόθεν ἴσως παραπλήσιον ἔθιμον εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς τελετάς.

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐθίμου ὑποστηρίζουσι τινες διατεινόμενοι ὅτι τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων, παριστῶν τὸν χειμῶνα, σχετίζεται μετὰ τοῦ κοινοτάτου ἀνά πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἐθίμου τῶν δένδρων τοῦ Μαΐου, συμβολικῶν παραστάσεων τοῦ ἔχρος καὶ τοῦ ἀνδρωθέντος ἡλίου.

Ἐν Μονάχῳ, 25 Δεκεμβρίου 1879.

Ο ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ *

Τὸ ἔθιμον τοῦ ἀνταλλάσσειν δακτύλιον πρὸς ἐπισφράγισίν τινων συναλλαγῶν, κυριώτατα δὲ τῆς εἰς γάμον ἐνώσεως, εἶναι κοινότατον ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς πλείστοις λαοῖς τῆς γῆς· εἶναι δὲ τοσούτῃ διαδεδομένον, διότι ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων συμβόλων, ἅτινα διειτηρήθησαν ἀναλλοίωτα μέχρις ἡμῶν ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων. Τοιαῦτα σύμβολα εὐρίσκομεν ἐν χρήσει ἰδίως κατὰ τὰς σπουδαιότατας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου περιστάσεις, τὸν γάμον κατ' ἐξοχὴν καὶ τὸν θάνατον, καίτοι ἢ σημασία αὐτῶν ἕνεκα τοῦ χρόνου ἐλησημονήθη τέλεον ὑπὸ τῶν μετ' εὐλαθείας ἐμμενόντων εἰς τὴν τήρησιν αὐτῶν.

Κατὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, ἐν τοῖς γραπτοῖς καὶ τοῖς ἀγράφοις νόμοις αὐτῶν τὰ σύμβολα κατέχουσιν ἐξέχουσιν θέσιν. Ὁ ἀνθρώπος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην εἰκονικῆς τινος πράξεως ἢ παραστάσεως πρὸς ἐνδείξιν τῆς ἱερότητος τῆς συναλλαγῆς καὶ τῆς ὑποχρέωσης πρὸς πιστὴν αὐτῆς τήρησιν, ἀφ' οὗ οἱ ἀτελεῖς νόμοι ἀδυνατοῦσι νὰ παράσχωσι τὰς ἀπαιτούμενας ἐγγυήσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἐν τοῖς ἠρωϊκοῖς χρόνοις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μεγίστη ἀποδίδεται ἀξία εἰς τὰ σύμβολα, ἐν ᾧ τοῦναντίον συμβαίνει καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκμαζεν ἐν Ἑλλάδι ὁ πολιτισμός. Οἱ νόμοι τῶν βορείων λαῶν, ἰδίως τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Σκανδιναυῶν, κατὰ τὸν μεσαῖωνα, βρίθουσι συμβόλων, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ νόμοι πολλῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Ἡ δὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία μὴ δυνηθεῖσα νὰ ἐξαλείψῃ ταῦτα ἠναγκάσθη νὰ τὰ υἱοθετήσῃ, οὕτως εἰπεῖν, περιλαβοῦσα αὐτὰ ἐν τοῖς θρησκευτικαῖς τύποις· ἕνεκα τούτου αἱ ἀκολουθίαι τοῦ γάμου, τοῦ βαπτίσματος, αἱ νεκρώσιμοι εἶναι μεστὰι τοιούτων ἀρχαίων ἐθνικῶν συμβόλων, ἐν οἷς συγκαταλεχτέος καὶ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος.

Παρὰ τοῖς ἐχριστιανισθεῖσιν Ἑλλησιν οἱ γάμοι ἐτελοῦντο ἐπὶ μακρὸν ἀπαραλλάκτως, ὡς παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, ὡς τοὺς ἐκάλουν τότε, προγόνους αὐτῶν, ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς πέμπτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατεξανίσταται κατὰ τῶν λειψάνων ταύτων τοῦ ἀρχαίου

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1877 τ. Α' σ. 541-2. Λεπτομερέστερος καὶ ἀκριβέστερος λόγος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος γίνεται ἐν τῇ πραγματείᾳ «Γαμήλια σύμβολα» ἐν Ἐπετηρίδι Πανεπιστημίου 1906 σ. 120-7.

θησκεύματος καὶ ὄριμους ἐπιπίπτει κατὰ τῶν ἐμμενόντων εἰς ταῦτα τὸ ἀντιχριστιανικὸν αὐτῶν καταδεικνύων. Ἄλλ' ἢ ἀποκήρυξις ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἴσχυσε νὰ καταργήσῃ συνηθείας ἀρχαιοτάτας καὶ βαθέως ἐρριζωμέναις ἐν τῷ πνεύματι τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία συμπεριέλαβεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου ἢ μᾶλλον ὡς βᾶσιν τχύτης ἐθεώρησε τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος, τοὺς στεφάνους, τὰς ὀρχηστικὰς κινήσεις καὶ τὰ τούτοις ὅμοια σύμβολα. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἱεροτελεστία ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον τοῦ γάμου στοιχεῖον περὶ τὸ 893 διὰ τῆς 89 νεαρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος⁽¹⁾. ἄλλ' ἢ μέχρις ἡμῶν περιωθεῖσα καὶ τελευτημένη νῦν ἀκολουθία, ἣτις εὐρηταί ἐν ἅπασιν τοῖς *Εὐχολογίοις* καὶ τοῖς *Ἁγιασματάριοις*, φαίνεται συνταχθεῖσα μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν.

Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ ταύτῃ ἀναφέρονται ἐν τινὶ εὐχῇ περὶ παραδείγματα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη ἀπορρέει ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων. «Σὺ γάρ, Κύριε, ὑπέδειξας διδοσθαι τὸν ἀρραβῶνα καὶ στηρίζεσθαι ἐν παντί. Διὰ δακτυλίδιου ἐδόθη ἐξουσία τῷ Ἰωσήφ ἐν Αἰγύπτῳ· διὰ δακτυλίδιου ἐδοξάσθη Δανιήλ ἐν χώρᾳ Βαβυλῶνος· διὰ δακτυλίδιου ἐφανερώθη ἡ ἀλήθεια τῆς Θάμπερ· διὰ δακτυλίδιου ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος οἰκτίρμων γέγονεν ἐπὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Δότε γάρ φησι δακτυλίδιον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, καὶ θύσαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν φαγόντες εὐφρανθῶμεν.» Προφανῶς ὅμως ἐλήφθη ἀμέσως ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐθίμου. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς συναλλαγαῖς αὐτῶν ἀντήλλασον δακτυλίους, διετήρησαν κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ ἀρραβῶνι τὸ ἔθος τοῦτο (*annulus pronubus*).

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι ἔθιμον κοινὸν εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς λαούς. Παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς καλεῖται σύμβολον καὶ ἡ φράσις ἐπέρασε δακτυλίδι, ὡς περ' ἡμῖν ἢ ὅμοια ἐβαλε δακτυλίδι, εἶναι ταυτόσημος τῷ ἐνυμφεύθῃ. Συνήθως ὁ δακτύλιος τίθεται εἰς τὸν παράμεσον, διότι οἱ ἀρχαῖοι, οἵτινες ἠγνόουν τὸν φυσικὸν νόμον τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, ἐνόμιζον ὅτι μία φλέψ τοῦ δακτύλου τούτου συγκοινωνεῖ μετὰ τῆς καρδίας. Ἐνεκκ τούτου οἱ Πέρσαι καλοῦσι τὸν παράμεσον δακτύλιον, ἐν ᾧ τοῦναντίον παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς καὶ ἄλλοις Μωαμεθανοῖς ὁ δακτύλιος τίθεται κατὰ προτίμησιν εἰς τὸν μικρὸν ἢ ὠτίτην δακτύλον.

Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ παγκοσμίου τούτου συμβόλου ἔγκειται ἐν τῇ ἐξέχ τῶν πρώτων ἀνθρώπων, καθ' ἣν ἡ σύζυγος ἐθεωρεῖτο δούλη τοῦ

1) Περὶ τοῦ χρόνου, εἴς οὗ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ καὶ ἱερατικὴ εὐλογίᾳ ἐκανονίσθησαν ὡς στοιχεῖα ἀπαραίτητα πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου, διαλαμβάνομεν ἀκριδέστερον ἐν Ἐπιστημον. Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου 1906 σ. 114—120.

άνδρός. Ὁ δακτύλιος ἦτο σύμβολον δουλείας· παρίστησιν ἓνα τῶν κρίκων τῆς ἀλύσεως, ἣν φέρει ὁ δοῦλος. Κατά τινα ἀρχαίον μῦθον, ὃν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος, ὁ Προμηθεὺς ἀπαλλαγείς τῶν αἰωνίων δεσμῶν ἐν τῷ Καυκάσῳ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὑπεχρεώθη ὑπὸ τούτου νὰ φέρῃ ἕσσει δακτύλιον πρὸς ἀνάμνησιν τῆς τιμωρίας του. Ἐν Ἀνατολή, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Reinaud ἐν τῇ σπουδαιοτάτῃ περιγραφῇ τῶν ἀσιατικῶν μνημείων τοῦ μουσείου τοῦ δουκὸς Βλακάς, δακτύλιος ἀντι ἐνωτίου εἰς τὸ οὖς θεωρεῖται σύμβολον δουλείας, αἱ δὲ φράσεις «ἔχει τρυπημένον τὸ αὐτί» ἢ «ἔχει δακτυλίδι εἰς τὸ αὐτί» σημαίνουσι τὸν δοῦλον.

Τὴν δουλικὴν θέσιν τῆς γυναικὸς ἀπέναντι τοῦ ἀνδρός ἐμφαίνουσι καὶ πολλὰ ἄλλα ἀρχαῖα σύμβολα ἐν τῇ τελετῇ τοῦ γάμου, ὧν τινὰ διετήρησε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός.

Η ΠΕΝΘΕΡΑ

ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΙΣ ΛΑΟΙΣ*

Είναι θαυμαστή ή όμοφωνία, μεθ' ἧς αἱ παροιμίαι ὄλων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου ὁμιλοῦσι περὶ τῆς πενθερᾶς· ἄγρια, βάρβαρα καὶ πεπολιτισμένα ἔθνη θεωροῦσι κακόν τι χρῆμα τὴν πενθεράν, τὰς δὲ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς νύμφης, ἐν γένει δὲ τῶν πενθερικῶν μετὰ τῶν γαμβρῶν, τοσοῦτον χαλαράς, ὥστε παρὰ πλείστοις λαοῖς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας πᾶσα πρὸς ἀλλήλους συνάφεια ἀπαγορεύεται.

Ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικὸς λαὸς κέκτηται ἀφθονίαν τοιούτων χαρακτηριστικῶν παροιμιῶν, ἐξ ὧν σταχυολογοῦμεν τὰς ἐπομένας: «Ὅσαις πράσιναις φοράδαίς, τόσαις καλαῖς πεθεράδαίς». «Πεθερὰ καμπάνια ἔχει, κι' ἀντραδέλφη καμπανέλλια». «Πεθερὰ διαδόλου γέννα».

Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς παροιμίαις ἀπαντῶσι προσέτι καὶ ἀμοιβαῖαι λοιδορῖαι μετὰξὺ νύμφης καὶ πενθερᾶς. «Πεθερὰ κρομύδι σάπιο, κάθε δαγκανιά καὶ δάκρυο. — Νύφη μου πασαλειμμένη, ποιὸς μπορεῖ νὰ σ' ἀπομένῃ»; «Ὅλα τὰ στραβά καρβέλια ἢ νύφη μας τὰ κάνει» ἢ «Ποιὸς κάνει τὰ στραβά φωμιά; Ὅλα ἢ νύφη μας» καὶ οὕτω καθεξῆς. Τοιαῦται δὲ ἰδέαι δὲν περιορίζονται ἐν παροιμίαις μόνον, ἀλλὰ παρεισέφρησαν καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, μεγάλη δὲ πληθὺς παραλλαγῶν σφύζεται ᾄσματός τινος, μέγα ἐνέχοντος τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον, βασιζομένου δὲ ἐπὶ τοιούτων ἰδεῶν. Χαρακτηριστικὴ διαφορὰ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ ἀπὸ τῶν ἄλλων ὡς πρὸς τὰς ἰδέας περὶ τῆς πενθερᾶς παρατηρεῖται αὕτη, ὅτι παρ' ἡμῖν ἡ πενθερὰ συνηθέστατα θεωρεῖται δυσμενῆς πρὸς τὴν νύμφην, ἐνῶ τὸν γαμβρὸν τοῦναντίον περιέπει μετὰ στοργῆς ἀγαπῶσα αὐτὸν πολλάκις καὶ ὑπὲρ τὰ ἴδια τέχνα.

Οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἐπίσης δὲν ἀμοιροῦσι παροιμιῶν κατὰ τῶν πενθερῶν. Ἐκ τῶν Ἰταλῶν οἱ Τοσκάνοι λέγουσι: «Πεθερὰ καὶ νύφη, χαλάζι καὶ βροχή,» οἱ δὲ κάτωικοι τοῦ Περγάμου: «Μόνο ζωγραφισταῖς πεθερὰ καὶ νύφη ταιριάζουν.» Χαρακτηριστικωτάτη εἶναι καὶ ἡ ἀκόλουθος ἰσπανικὴ παροιμία: «Ὅταν ἤμουν νύφη, δὲν εἶχα καλὴ πεθερὰ καὶ τώρα ποῦ εἶμαι πεθερὰ δὲν ἔχω καλὴ νύφη». Οἱ Γερμανοὶ ἤχιστα ἀδροφρόνως

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1879 τ. Ζ' σ. 376—9,

ἐκφράζονται περὶ τῆς πενθερᾶς· «Πεθερά, διαβόλου γέννα»· «Πεθερά, κακὸ θεριό». «Τρία πράματα ποτὲ δὲν μονοιάζουν στὸ σπίτι· δύο πετενοί, γάτα καὶ ποντικός, πεθερά καὶ νύφη» καὶ «Ἡ καλύτερη πεθερά εἶναι ἐκείνη, ἔπου φορεῖ πράσινα», δηλαδή ἡ ἀναπαυομένη ὑπὸ τὴν χλοερὰν γῆν τοῦ νεκροταφείου ¹⁾).

Ἄλλὰ καὶ ἐν Ἰνδικαῖς παροιμίαις ἀναφέρεται ἡ ἀσυμφωνία καὶ αἱ ἐριδες τῆς πενθερᾶς πρὸς τὴν νύμφην ²⁾, οἱ δὲ Κέλχ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἰνδικῇ εἴτινες διὰ τὴν ἐλαχίστην προσβολὴν πολλάκις αὐτοκτονοῦσι, ψάλλουσι τὸ ἀκόλουθον σκωπτικὸν δίστιχον :

Κι' ἂν σὲ μαλώσῃ ἡ πεθερά, κορίτσι μου, δὲν πρέπει
νὰ φουρκισθῆς, τί θὰ γελᾷ ὁ κόσμος ποῦ θὰ βλέπῃ δ).

Ἴδωμεν νῦν ὅποια ἔθιμα, ἐκ τῶν τοιούτων ἰδεῶν πηγάσαντα, ἐπικρατοῦσι παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς τῆς γῆς.

ΑΦΡΙΚΗ. — Παρὰ τοῖς Κάφροις, ἡ μεταξὺ πενθερικῶν καὶ γαμβρῶν, ἰδίως δὲ ἡ μεταξὺ πενθερᾶς καὶ γαμβροῦ ἐπικρατοῦσα ἐχθροπάθεια παρακωλύει τὰ μέγιστα τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Παρὰ τοῖς Ἄμκκόζα Οὐκού-χλονίπα ἀπαγορεύεται εἰς τὴν νύμφην οὐ μόνον νὰ προσβλέψῃ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πενθεροῦ καὶ πάντων τῶν ἀρρένων ἀνιόντων συγγενῶν αὐτῆς καὶ νὰ μὴ πλησιάζῃ, ἔπου ἐκεῖνοι εὐρίσκονται, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῶν νὰ ἐκστομίσῃ, ὥστε εἶναι ἠναγκασμένη νὰ πλάττῃ πρὸς ἐκδήλωσιν αὐτῶν νέας λέξεις, μὴ ἐμπεριεχούσας τὰς φοβεράς συλλαβὰς τῶν συγγενικῶν ὀνομάτων. Ὅμοίως καὶ ὁ γαμβρὸς φοβεῖται νὰ προσβλέψῃ τὴν ἑαυτοῦ πενθεράν, κατὰ τὸ δυνατόν δὲ ἀποφεύγει αὐτὴν καὶ προσπαθεῖ νὰ μὴ εἶπῃ τὸ ὄνομά της, ἀλλὰ δὲν ὑποχρεοῦται νὰ τηρῇ τὸν αὐτὸν σεβασμὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀνιόντας θήλεις συγγενεῖς ⁴⁾).

Τὸ ἔθιμον τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ τοῦ φόβου παρεξηγήσεως τῆς ἠθικότητος τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων· διότι καὶ στοχασμὸς μόνον ἀνίθικος πιστεύεται ὅτι ἐξεγείρει τὴν φρικτὴν ὀργὴν τῶν σκιῶν τῶν τεθνεώτων.

Περὶ τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς Νιάτσα λίμνης οἰκούντων Μαραβί διηγοῦνται περιηγηταί τινες ὅτι μεγάλη αἰδημοσύνη παρατηρεῖται εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ πενθερικῶν καὶ γαμβρῶν, οὐδεὶς δὲ τολμᾷ νὰ ποιήσῃ ἢ εἶπῃ τι ἄσεμνον πρὸ τοῦ ἐτέρου ⁵⁾, ἐν δὲ Γαθῶν οὐδενὶ γαμβρῷ ἐπιτρέπεται νὰ

1) Αἱ παροιμίαι αὗται ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ συγγράμματος τῆς κ. *Reinsberg-Düringsfeld*, die Frau im Sprüchworte (Lpz 1862) σ. 194 κλ. καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου λεξικοῦ γερμανικῶν παροιμιῶν ὑπὸ *W. Wander* (1879) τ. IV ἀρθρ. Schwiegereltern, Schwiegermutter, Schwiegertochter.

2) *K. Kraul*, Reise in Ostindien τ. I σ. 208.

3) *Nottrott*, Die Götne'sche Mission unter den Kolh (H H., 1874) σ. 110.

4) *Fritsch*, Die Eingebornen Südafrikas, Breslau, 1872 σ. 114.

5) *Zeitschrift für Erdkunde* τ. VI σ. 282 (1856).

προσίδη τὴν πενθερὰν αὐτοῦ, καὶ νὰ ὁμιλήσῃ αὐτῇ. Εἰς τὸν παραβάτην ἐπιβάλλεται πρόστιμον βαρύτερον. Καὶ τὸ ἔθιμον τοῦτο τὸν αὐτὸν ἔχει λόγον, τῆς μὴ παρεξηγήσεως τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων ¹⁾).

Καὶ ἐν Βαδὰ δέ, ὡς ἀναφέρει ὁ Νάτσιγκαλ, πενθερικά καὶ γαμπροὶ ζῶσιν ἐντελῶς ἀποκεχωρισμένοι ἀλλήλων, κατ' οὐδένα δὲ λόγον ἐπιτρέπεται νὰ πλησιάσῃ ὁ γαμβρὸς τὴν πενθερὰν.

Ἡ συνήθεια τοῦ ἀποφεύγειν τὴν πενθερὰν φαίνεται ὅτι ἐπεκτείνεται καὶ ἐν ταῖς ἀρκτώαις χώραις τῆς Ἀφρικῆς, διότι ὁ Μωχαμέτ ἔλ Τουνσί, ὅστις ἀγνοεῖ καθ' ὄλοκληρίαν ὅτι τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ παρὰ Κάφροις, τὴν ἀναφέρει μεταξὺ τῶν συνηθειῶν τοῦ Δακρούρ. Ἀπαράλλακτα δὲ πρὸς τὰ ἔθιμα τῶν Κάφρων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς Βογός ἐν τῇ βορειανατολικῇ Ἀφρικῇ συνηθιζόμενα. «Οὐδέποτε ὁ γαμβρὸς ἀτενίζει τὸ πρόσωπον τῆς πενθερᾶς αὐτοῦ, ἀμφοτέρωθεν δὲ ἀποφεύγουσιν ἐπιμελῶς ἀλλήλους. Ὁ γαμβρὸς οὐδέποτε προφέρει τὸ ὄνομα τῆς πενθερᾶς» ²⁾). Παρὰ τοῖς Ἀδβαδὲ ὁ γαμβρὸς παραλαμβάνει τὴν νύμφην καὶ φεύγει μακρὰν τῆς οἰκίας τῶν πενθερῶν, ἵνα μὴ ἴδῃ τυχόν ποτε τὴν πενθερὰν ³⁾). Οἱ Σομάλ θεωροῦσι γενικῶς μέγα ἀμάρτημα τὸ νὰ ἴδῃ ὁ γαμβρὸς τὴν πενθερὰν του, καὶ μεγάλως αἰσχύνεται ἢ πενθερὰ, ἂν ἐξ ἰδίας ἀμελείας ὤφθη ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ. Ἡ δὲ νύμφη μόνον ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἢ λάθρα ἐπιτρέπεται νὰ ὁμιλῇ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς ⁴⁾).

ΑΜΕΡΙΚΗ. Ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἐθιζόμενα θελήσωμιν νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίας τῶν λαῶν τῆς ἠπείρου ταύτης, δὲν δυνάμεθα δ' ὅμως βεβαίως νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸν αὐτὸν κανόνα καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, παρ' οἷς ἀνευρίσκομεν σχεδὸν ἀπαράλλάκτους συνηθείας καὶ ἰδέας. Διὰ μαρτυριῶν ἀναμφισβητήτων πιστοῦται ὅτι παρὰ τοῖς Ραγκβάλαις Ἰνδοῖς τῶν Ἀργεντινῶν πάμπας τὰ πενθερικά ζῶσιν ἐντελῶς κεχωρισμένα τῶν γαμβρῶν καὶ νυμφῶν καὶ ὅτι ἀπαγορεύεται τοῖς τελευταίοις νὰ πλησιάζωσιν ἢ ὁμιλῶσι μετ' αὐτοῦς ⁵⁾). Ὁ λόγος ὅμως τῆς συνηθείας ταύτης διαφέρει πολὺ τοῦ ὑπὸ τῶν Κάφρων ἀναφερομένου. Οἱ Ραγκβάλαι θυσιάζουσι τῷ θεῷ αὐτῶν Γκουαλιτσιού ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀνθρώπους, κατ' ἐξοχὴν δὲ εὐπροσδεκτοτάτην θυσίαν αὐτῷ θεωροῦσι τὰς γυναῖκας. Νομίζουσι δὲ ὅτι προσελκύουσι βεβαίως τὴν εὖνοιαν τοῦ θεοῦ, ἂν ἢ θυσιαζομένη γραῖα τύχῃ οὕσα πενθερὰ τοῦ θύοντος οἰκοδεσπότου, διότι κατὰ τοὺς Ἰνδοὺς ἐκείνους ὁ Γκουαλιτσιού ἀρέσκειται σφόδρα νὰ στηρίζῃ

1) *F. Bowdich*, Mission von Cap Coast Castle nach Ashante (Γερμανικ. μετάφρασ.) Weimar, 1820 σ. 556.

2) *W. Munzinger*, Sitten und Recht der Bogos. Winterthur, 1859 σ. 63.

3) *Kluntzinger*, Bilder aus Oberägypten. Stuttg. 1877 σ. 260.

4) *Hagenmacher* ἐν *Petermann's* Ergänzungsheft αρ. 47 σ. 29.

5) *Globus* τ, XXV σ. 280.

τὸν θρόνον τοῦ ἐπὶ τῶν σωμάτων τοιούτων γυναικῶν. Παρὰ τοῖς Ἀραυκανίοις ἐπὶ ἔτη πολλὰ μετὰ τὴν ὑπανδρείαν τῆς θυγατρὸς αὐτῆς δὲν ἐπιτρέπεται τῇ πενθερᾷ νὰ ἴδῃ τὸν γαμβρὸν· κατ' ἐξίρεσιν δὲ δύναται νὰ ὀμιλήσῃ μετ' αὐτοῦ, ἔχοντας ἐστραμμένα αὐτῇ τὰ νῶτα, ἢ ἂν φραγμὸς ὑψηλὸς χωρίζῃ ἀμφοτέρους ¹⁾).

Ἐν τῇ ἀρκτῳᾷ Ἀμερικῇ αἱ φυλαὶ Λακότα, Ἀσσινεβοῖν καὶ Ὀμάχα τηροῦσιν ἀναλόγους συνηθείας. Πενθεροὶ, γαμβροὶ καὶ νύμφαι ἀπαγορεύεται παρ' αὐτοῖς νὰ προβλέπωσιν ἢ νὰ ὀμιλῶσι πρὸς ἀλλήλους, ἕκαστος ὀφείλει διὰ πέπλου νὰ καλύπτῃ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἂν εὑρεθῇ τυχὸν ἀπέναντι τοῦ ἄλλου καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις ἔχουσιν ἴδια διαμερίσματα μὴ συγκοινωνοῦντα. Δὲν ἐπιτρέπεται προσέτι εἰς τοὺς γαμβροὺς καὶ τὰς νύμφας νὰ προφέρωσι τὸ ὄνομα τοῦ πενθεροῦ, προτοῦ δὲ νὰ παρέλθῃ πολὺς καιρὸς ἀπὸ τοῦ γάμου τηρεῖται ἡ αὐτὴ ἐπιφύλαξις πρὸς θεῖους καὶ θείας. Παραπλήσια ἔθιμα ἐπικρατοῦσι καὶ παρὰ τοῖς Μανδάνοις ²⁾).

ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ.— Καθ' ἅπασαν τὴν Αὐστραλίαν τοιαῦται ἰδέαι καὶ συνηθείαι εἶναι πιθανῶς κοινόταται· τοῦλάχιστον διὰ μαρτυριῶν ἀξιόπιστων περιηγητῶν ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπικρατοῦσιν ἐν Βικτωρίᾳ καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Αὐστραλίᾳ. Περὶ μὲν τῶν ἐν Βικτωρίᾳ ὁ Σταίμπριτς ἀναφέρει τὰ ἐπόμενα· «Ἡ πενθερὰ ἢ Γκναλδινκούρρη οὐδαμῶς ἐπιτρέπει ν' ἀτενίσῃ αὐτὴν κατὰ πρόσωπον ὁ Γκναλδὶν ἢ γαμβρὸς αὐτῆς. Εὑρεθεῖσα τυχὸν πλησίον αὐτοῦ κρύπτεται ἀμέσως καὶ πολλοὺς ἐλιγμοὺς ποιεῖ καὶ τὸ πρόσωπον καλύπτει διὰ τοῦ μανδύου, ἵνα μὴ συναντήσῃ αὐτῷ ³⁾).

Περὶ δὲ τῆς δυτικῆς Αὐστραλίας πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ ἄριστα τοὺς ἐκεῖ Μαύρους γνωρίσας Α. Ὀλδφίελντ. ⁴⁾ «Οἱ Βατσαντίς, λέγει, ἴσως δὲ καὶ ἄλλαι φυλαί, ἔχουσι τὴν ἀλλόκοτον ταυτην συνηθειαν, νὰ μὴ ἐπιτρέπωσιν εἰς τὸν νεόγαμβρον νὰ βλέπῃ ἐπὶ ὠρισμένον τινὰ χρόνον τὴν Ἀμπρακούρραν ἢ πενθερὰν αὐτοῦ. Ἄν ποτε αὕτη πλησιάζῃ αὐτῷ, ὀφείλει οὗτος ν' ἀποχωρήσῃ, ἂν δὲ μὴ παρατηρήσῃ αὐτὴν, ὀφείλουσιν οἱ μετ' αὐτοῦ νὰ τὸν καταστήσωσι προσεκτικὸν δεικνύοντες τὸ μέρος, ὁποῦθεν αὕτη ἔρχεται. Ὁ γαμβρὸς φεύγει χωρὶς νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν καὶ κρύπτεται ὑπὸ θάμνου ἢ δένδρου, μέχρις ἔτου εὐαρεστηθῇ ἢ πενθερὰ ν' ἀπομακρυνθῇ καὶ τοῦτο ἀναγγέλλουσιν αὐτῷ πάραυτα οἱ σύντροφοι. Τὴν ἀρχὴν τῆς συνηθείας ταύτης δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἐξακριδώσω οὐδὲ τὴν ποινὴν νὰ μάθω, τὴν ἐπιβαλλομένην τοῖς παραβάταις».

Ἐν τῷ Πορτ-Λίγκολν, ἂν ἡ πενθερὰ ἔλθῃ πλησίον τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς,

1) E. Reuel Smith The Araucanias. New-York 1859 σ. 217.

2) Waitz. Anthropologie τ. III σ. 104.

3) Transact. Ethnol. Soc. τ. 289 (1861).

4) Αὐτ. τ. III σ. 251 (1865.)

οί Λουβράς περικλείουσι τοῦτον ἐντὸς κύκλου πυκνοῦ, ἐν ᾧ αὐτὸς καλύπτει τὸ πρόσωπον διὰ τῶν χειρῶν. Τοῦτο δὲ χρησιμεύει ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς γραίας ἀπὸ τῆς φρικτῆς θεᾶς τοῦ γαμβροῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ νὰ πλησιάσῃ, διότι ἀπχορευέται νὰ γίνῃ πκρὰ τρίτου γνωστὴ αὐτῇ ἢ παρουσία τοῦ γαμβροῦ ¹⁾).

Νέα μελλόνυμφος τῆς φυλῆς τῶν Παπούα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἴδῃ οὔτε τὸν μελλόνυμφον οὔτε τοὺς μέλλοντας πενθεροὺς αὐτῆς. Ὅτε ὁ ἱεραπόστολος Φάν Ἀσσελιτ ἐδίδασκεν ἐν ὑπαίθρῳ σχολείῳ πλησίον τοῦ Δορέχ, εἶδέν ποτε ἕξαετὲς παιδίον νὰ τρέξῃ ἔντρομον καὶ νὰ κρυθῇ ὑπὸ τὴν τράπεζαν. Ἐρωτηθὲν δὲ περὶ τῆς αἰτίας τούτου ἀπεκρίνατο ὅτι διήρχετο ἐκείθεν ἢ πενθερὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του ²⁾).

ΑΣΙΑ.— Ἰχνη παρομοίων συνηθειῶν παρατηροῦνται καὶ ἐν Ἀσίᾳ μαρτυροῦντα ἰδιάζουσάν τινα ἀπέχθειαν ἢ σεβασμὸν μέγιστον τῶν γαμβρῶν καὶ νυμφῶν πρὸς τὰ πενθερικά. Ἀγγλος τις περιηγητῆς παρατηρεῖ ὅτι παρὰ τοῖς Δαγιακοῖς (τοῦ Βορνέου) ὁ γαμβρὸς σέβεται τὸν πενθερὸν ὑπὲρ τὸν ἴδιον αὐτοῦ πατέρα. Φέρεται πρὸς αὐτὸν εὐγενέστατα, οὐδέποτε ἀπαγγέλλει τὸ ὄνομά του, οὐδὲ τρώγει ποτὲ μετ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τρυβλίου, οὐδὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐκπώματος πίνει, οὐδὲ τολμᾷ νὰ καθήσῃ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ψιάθου ³⁾. Ἀνάλογα ἔθιμα παρετήρησεν ἕτερος γερμανὸς περιηγητῆς ἐν τινὶ ἰούρτῃ Γιακούτων «Τὰ παιδιά ἔμενον ἐν ταύτῃ κατάγυμνα, καὶ αὐτῇ δὲ ἢ οἰκοδέσποινα, ἣτις μέχρι τῆς μεσημβρίας ἐκοιμάτο, ἔφερε μόνον κοντὰ βρακία, γυμνὴ εὔσα τὰ ἄνω τῆς ὀσφύος, ἐν ᾧ ἐγὼ ἔμενον ἐν τῇ καλύβῃ. Κατὰ τὰ γιακουτικὰ ἔθιμα, οὐδαμῶς θεωρεῖται τοῦτο ἀπρεπές, διότι μόνον πρὸ τοῦ πενθεροῦ καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἀδελφῶν τοῦ συζύγου τῆς ἀπαγορεύεται εἰς τὴν γυναῖκα νὰ παρίσταται ἡμίγυμνος» ⁴⁾. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηρεῖται περιορισμὸς τις εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ πενθερῶν καὶ νυμφῶν.

Μᾶλλον ἐξηυγενισμένον φαίνεται τὸ ἔθιμον τῶν Κατσίνζων ἐν τῇ νοτίᾳ Σιδηρίᾳ, ἐνθα ὁ πενθερὸς μόνον μὲ κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπιτρέπεται νὰ πλησιάσῃ τὴν νύμφην. Ἀλλὰ καὶ ἡ νύμφη ἀποφεύγει τὴν συνάντησιν τοῦ πενθεροῦ, καὶ συναντήσασα αὐτῷ προσβλέπει χαμαί ⁵⁾. Παρὰ τοῖς Ὀστιγιάκοις τοῦ βορείου πόλου πᾶσα γυνὴ ὀφείλει ἐπιμελῶς ν' ἀποφεύγῃ τὰ βλέμματα τοῦ πενθεροῦ· ὁμοίως καὶ ὁ γαμβρὸς τὰ τῆς πενθερᾶς, μέχρις ἔτου γεννήσῃ κληρονόμον. ⁶⁾ Ἰχνη ἀμυδρὰ τοιούτων ἐθίμων ἀπαντῶσι καὶ ἐν

1) *Wilhelmi*, Manners and customs of the Australian Natives σ. 20.

2) *Zeitschrift f. Ethnologie* τ. VIII σ. 180 (1876).

3) *Spenser St John*, Life in the forests of the far Est. London, 1862. τ. I σ. 51.

4) *Ad. Erman*, Reise um die Erde. Τμήμα I τ. II σ. 317.

5) *Mitteil. d. Ver für Erdkunde zu Leipzig*. 1875 σ. 24.

6) *Auszug aus Pallas Reisen Frankfurt a. M.* 1777 α. 80.

Ἰνδικῇ. Ἐν ᾧ ἐν Πατσάβ αἱ λοιπαὶ τάξεις ἀγοράζουσι τὰς συζύγους παρὰ τῶν γονέων, αἱ ἀνώτεροι τάξεις θεωροῦσι τὴν ἀπεμπόλησιν θυγατρὸς ἔγκλημα βαρύ. Οὐδέποτε δὲ ὁ πενθερὸς συγκατατίθεται οὐ μόνον νὰ γευματίσῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ καὶ νερὸν νὰ πῖνῃ, διότι προσβολὴν νομίζει τὸ νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ ¹⁾).

[Ἐπὶ τῇ βιάσει ἐνός κεφαλαίου τοῦ συγγράμματος *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* ὑπὸ *R. Andree* (Stuttgart, 1878)].

1) *Merch*, Acht Vorträge über das Pandschab, Bern 1869 σ. 127.

Η ΚΑΛΥΨΙΣ ΤΩΝ ΕΚΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΝΕΚΡΩΝ *)

Ἡ ἀστυνομικὴ διεύθυνσις Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐξέδωκε τὴν 1^{ην} Φεβρουαρίου 1912 διαταγὴν περὶ κηδεῶν, ἐγκριθεῖσαν διὰ διαταγῆς τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν τῆς 7 Ἀπριλίου. Εἰς τὴν ἀστυνομικὴν ταύτην διαταγὴν περιλαμβάνονται καὶ αἱ ἀκόλουθοι διατάξεις περὶ καλύψεως τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐπικηδεῖον πομπήν :

« Ἄρθρον 4ον. Πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ ὑποχρεοῦνται οἱ συγγενεῖς νὰ καλύψωσιν αὐτὸν διὰ τοῦ καλύμματος τοῦ φερέτρου, οὕτω δὲ κεκαλυμμένος θὰ μένη μέχρι τοῦ νεκροταφείου, ἀπαγορευομένης τῆς περιαγωγῆς τούτου καθ' ὁδὸν ἀκαλύπτου.

» Ἄρθρον 5ον. Πρὸς τὴν διάταξιν ταύτην ὀφείλουσι νὰ συμμορφωθῶσι καὶ τὰ νοσοκομεῖα καὶ πάντα τὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ὡς καὶ αἱ κλινικαί, ἐξ ὧν κηδεύονται νεκροί».

Ἡ ἀστυνομικὴ διεύθυνσις ἀφωρμήθη εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην ἐκ λόγων ὑγιεινῆς, ὡς λέγει, «ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀκάλυπτος περιαγωγή νεκρῶν εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τὰς κηδεῖας, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐξ ἐπιδημικῶν καὶ μολυσματικῶν νόσων ἀποθνησκόντων, παραβλάπτει τὴν δημοσίαν ὑγείαν» καὶ στηρίζει τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς εἰς τὰ βασιλικά διατάγματα «περὶ ληπτέων μέτρων» πρὸς πρόληψιν τῆς μεταδόσεως μολυσματικῶν νοσημάτων κτλ.

Ἄλλὰ πρὸ πάντων συνετέλεσαν ἴσως εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς διαταγῆς ἐκδηλώσεις τῆς δημοσίας γνώμης, καταδικάζουσαι τὴν συνήθειαν διὰ λόγους καλαισθητικοὺς μᾶλλον ἢ ὑγιεινοὺς. Πολλάκις κατὰ καιροὺς ἀνεπτύχθησαν γνῶμαι χαρακτηρίζουσαι ὡς ἄτοπον καὶ βάρβαρον τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν καὶ ἐζητεῖτο ἡ κατάργησις ταύτης, ὑπὲρ ἧς οὐδεὶς ἐφαίνετο συνηγορῶν. Μετὰ δὲ τὴν δημοσίευσιν τῆς διαταγῆς πάσαι αἱ ἐφημερίδες ἐπεδοκίμασαν τὸ ἀστυνομικὸν μέτρον ἀναγνωρίζουσαι ὅτι ἐπλήρου κοινὴν ἐπιθυμίαν. Μία δὲ τούτων, ἡ «Ἐστία», ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 10 Ἀπριλίου παρετήρησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ καταργηθῇ τὸ ἔθιμον καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 698—5.

νεώτερον επιβλήθην υπό τῆς Τουρκοκρατίας πρὸς παρεμπόδισιν δῆθεν τῆς λαθραίας διὰ τῶν φερέτρων μετακομίσεως ὄπλων ¹⁾).

Πρὸς ἀνασκευὴν τῆς τοιαύτης εἰκασίας περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔθιμου, τὴν ὁποίαν πολλάκις καὶ ὑπὸ ἄλλων ἤκουσα ἐκφερομένην, ἀπέστειλα εἰς τὴν «Ἐστία» τὴν ἐπομένην σημείωσιν, ἐν ἣ διὰ βραχέων ἐξετάζεται καὶ ἡ προέλευσις τοῦ ἔθιμου. Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐστία» τῆς 11 Ἀπριλίου).

Κύριε συντάκτα τῆς «Ἐστίας».

Ἄγνοῶ τίς πρῶτος ἐπενόησε τὴν αἰτιολογίαν τοῦ ἀκαλύπτου τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν ἐκφορὰν αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνετε χθὲς ἐν τῇ «Ἐστία»: ὅτι δῆθεν τὸ ἔθιμον χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας, προελθὸν ἐξ ἀπαγορεύσεως τῶν δυναστῶν, φοβουμένων μὴ διὰ τῶν σκεπασμένων φερέτρων μετακομισθῶσι κρυφίως ὄπλα. Τοῦτο εἶναι αὐτοσχεδίασμά τινος προσπαθοῦντος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παράδοξον συνήθειαν, μὴ στηριζόμενον εἰς μαρτυρίαν τινὰ καὶ προδήλως ἀπίθανον.

Ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣτις εἶναι παλαιότερα τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, θέλει ἀκάλυπτον τὸν νεκρὸν. Τοῦτο σαφῶς ἐμφαίνει τὰ ψαλλόμενα ἐπὶ τῇ λειψάνῳ στιχηρά: «Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν δῶμεν, ἀδελφοί, τῷ θανόντι». «Ὁρῶντες με ἄφωνον καὶ ἄπνουν προκείμενον» κ. τ. λ. Ἐντεῦθεν δὲ λαμβάνων τὸ ἐνδόσιμον ὁ Σπ. Ζαμπέλιος συγκρίνει τὸ ἑλληνικὸν ἔθιμον πρὸς τὰ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ κρατοῦντα καὶ διαγινώσκει ὑπέροχον μεγαλεῖον εἰς αὐτό. «Καλύπτουσιν ἀλλαχοῦ, λέγει, τὸν νεκρὸν χάριν κοσμιότητος δῆθεν καὶ εὐπρεπείας. Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἔχει λόγους ἀνωτέρους τοιαύτης μικροπρεποῦς ὑποκρισίας. Ἐὰν παρ' αὐτοῖς ὁ θάνατος, ὁ μέγας οὗτος διδάσκαλος τῆς ζωῆς, ἐνεισάγεται ἐπὶ σκηνῆς ὑπὸ προσωπεῖον, ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία τὸν θέλει ἀσκεπῆ, ἀποκεκαλυμμένον· τὸν ἐνεισάγει ἀπερικάλυπτον, καθὼς ἀπερικάλυπτος ἡ ψυχὴ μέλλει νὰ προσέλθῃ τῷ Πλάστῃ κλπ.»

Ταῦτα δ' ὅμως εἶναι ρητορικὴ κενολογία ἐστερημένη θετικῆς βάσεως, διότι τὸ ἀκάλυπτον τῶν νεκρῶν δὲν ἐπέβαλον θρησκευτικοὶ λόγοι, ἀλλ' ἡ δύναμις μακράωνος συνηθείας. Ἦδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων οὕτως ἐγίνετο ἡ τῶν νεκρῶν ἐκφορὰ. Εἰς τὰ παλαιότατα ἀγγεῖα τοῦ Διπύλου, τῶν ὁποίων πολλὰ ἔχουσι παραστάσεις κηδειῶν, ὁ νεκρὸς ἀπεικονίζεται ἀκάλυπτος τὸ πρόσωπον. Καὶ κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐν τῷ οἴκῳ πρόθεσιν ὁ νεκρὸς ἔμενεν ἀκάλυπτος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐκφορὰν. Ὡρίζετο δ' αὕτη νὰ γίνεται «πρὸ ἡλίου ἀνίσχοντος», ὅπως μὴ μιανθῶσιν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου προσπίπτουσαι ἐπὶ νεκροῦ

1) «Ἱστορικῶς εἶναι ἀποβεδειγμένον ὅτι ἀπατέλει ἐν ἀπὸ τὰ θλιβερότερα ἀπομεινάκια τῆς δουλείας. Διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ ἀκάλυπτον τῶν νεκρῶν διατάχθη παρὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν οἱ δυνασταὶ ἐφοβοῦντο ὅτι εἰς τὰ σκεπασμένα φέρετρα ἦτο δυνατόν νὰ κρύπτονται ὄπλα».

σώματος (καίτοι πολλοί τῶν ἀρχαιολογούντων παρεξηγούντες τὸ πρᾶγμα πιστεύουσιν ὅτι ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης, ἀποδιδομένης εἰς τὸν Σόλωνα, ἐμφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἐκαλύπτετο ὁ νεκρός).

Πιθανώτατον εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τῶν Ἑλλήνων πολλοὶ θὰ ἦσαν οἱ δυσφοροῦντες διὰ τὴν διατήρησιν ἀπειροκάλου ἐθίμου, κληροδοτήματος παρωχημένων χρόνων, ὑπὸ δοξασίων δ' ἀλόγων ὑπαγορευθέντος. Ἀπόδειξιν τούτου ἔχομεν τὸν περὶ τῶν καταφθιμένων νόμον τῆς Ἰουλίδος, πόλεως τῆς νήσου Κέω, ὅστις ἐτέθη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. πρὸς περιστολὴν ἀτόπων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν κατὰ τὰς κηδείας καὶ τὰ πένθη. Μία διάταξις τοῦ νόμου τούτου παραγγέλλει νὰ φέρωσι τὸν θανόντα μέχρι τοῦ τάφου κατακεκαλυμμένον. Ἐν παρόμοιαι διατάξεις ἐνομοθετήθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων δὲν γινώσκομεν. Βέβαιον δ' ὅμως εἶναι ὅτι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαλείψωσι συνήθειαν βαθύτατα ἐρριζωμένην εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὡς ἀποδεικνύει ἢ μέχρι σήμερον διατήρησις αὐτῆς¹).

Ἐν Ἀθήναις τῇ 10 Ἀπριλίου 1912.

N. Γ. Πολίτης

1) Αἱ γνώμαι τοῦ Ζαμπελίου, τὰς ἐποίας ἀναφέρω ἐν τῇ ἀνωτέρῳ σημειώματι, ἐκτίθενται εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἔθνη δημοτικά τῆς Ἑλλάδος» (Κερκύρ. 1852 σ. 156 κί). Ὁ δὲ νόμος τῆς Ἰουλίδος σφίζεται ἐν ἐπιγραφῇ, ἀποκατεμένη ἐν τῇ ἐπιγραφικῇ μουσαίῳ τῶν Ἀθηνῶν, δημοσιευθεῖσα δ' ὑπὸ πολλῶν. (Βλ. *Roehl Inser. Gr. antiquissima* 3959. *Dittenberg Sylloge* 2α ἐκδ. ἀρ. 877).

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ *

Πρό τινων ἐτῶν ὑπεδείκνυον τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, ἅτινα ἀπόκεινται ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτῶν· παρετήρουν δ' ὅτι δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν βιβλίων τούτων ἐπιτρέψασα νὰ γίνωνται αἱ ἱεροτελεστίαι κατὰ τὰς ἀνεξιλέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει¹⁾.

Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι εἶναι πολὺ πρόωρος ἡ ἀξίωσις κριτικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν γνωμῶν περὶ διορθώσεως τῶν λειτουργικῶν κειμένων, τὰς ὁποίας ἐπ' ἐσχάτων ἐξήνεγκεν ὁ σεβασμιώτατος πρῶην ἀρχιεπίσκοπος Κεφαλληνίας κ. Σπυρίδων Κομποθέκρας²⁾. Ὁ ἱεράρχης οὗτος δὲν ἀποκρύπτει τὸ κατέχον αὐτὸν συναίσθημα βαθυτάτης περιφρονήσεως πρὸς τοὺς βιβλιογράφους, οὓς καλεῖ «φορεῖς καὶ μεταδότας 515 σολοικισμῶν καὶ γραμματικῶν λαθῶν.» Φρονεῖ δ' ὅτι εἶναι ματαιοσχολία ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀντιγράφων, ἐφ' ἃ «οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχομεν νὰ καταφύγωμεν· διότι δὲν πρόκειται ν' ἀφαιρέσωμεν ἢ νὰ προσθέσωμεν λέξιν ἢ φράσιν τινὰ προσβάλλουσαν δόγματι τῆς ἀρχαιοτάτης ἡμῶν πίστεως—ἀλλὰ νὰ διορθώσωμεν σολοικισμοὺς τινας, πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν ὁποίων ἀρκεῖ καὶ ὑπεραρκεῖ ἡμῖν τὸ συντακτικὸν μέρος τῆς γραμματικῆς».

Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι ὁ σεβασμιώτατος πρῶην Κεφαλληνίας ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, τοὐναντίον οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν ὅτι θὰ ὑπάρχωσι πολλοὶ μὴ συμμεριζόμενοι τὰς γνώμας αὐτοῦ, ὡς ἀποδεικνύουσιν ἄλλως ἐκδόσεις ἐκκλησιαστικῶν κειμένων, γινόμεναι ὑπὸ Ἑλλήνων θεολόγων συμφώνως πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς ὑγιοῦς κριτικῆς³⁾.

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1912 τ. Γ' σ. 514—7.

1) Ἐν Ἐπιστημον. ἐπετηρ. τοῦ Πανεπιστημίου 1905—1906 σ. 113.

2) Λειτουργικά. Ἐν Ἀθ. 1911. Βλ. καὶ Ἱερὸν Σύνοδον 1 Ὀκτωβ. 1911 ἀρ. 151 σ. 4 κ. ε. (Διατριδὴ μὴ ἀνατυπωθεῖσα ἐν τοῖς Λειτουργικοῖς).

3) Εὐχαρίστως παρετηρήσαμεν, ὅτι ὁ πρῶην ὑφηγητὴς τῆς δογματικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Κ.Τ. Δουδουνιώτης ἐσπευσεν ἐν τῷ Ἱερῷ Συνόδῳ (ἀριθ. 156

Ἄλλ' ὅταν βλέπωμεν ὅτι ἡ πρώτη ὑπὸ Ἑλληνοσ κληρικοῦ, καὶ δὴ κληρικοῦ εὐπαιδευτοῦ, ἐκφερομένη γνώμη περὶ διορθώσεως ἐκκλησιαστικῶν κειμένων εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἄρνησις τῶν θεμελιωδῶν ὄρων πάσης κριτικῆς, ὅταν βλέπωμεν σεβασμιώτατον ἱεράρχην τοιαύτην ἀφελῆ πεποίθησιν ἔχοντα περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης αὐτοῦ καὶ στερρῶς ἐχόμενον ταύτης, δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶμεν πολὺ προσεχῆ τὴν ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κριτικὴν ἐκδοσιν τῶν λειτουργικῶν κειμένων καὶ τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν τυχόν διαστροφῶν ἢ τῶν ἀυθαιρέτων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας μετήνεγκον ἀνεπιστήμονες ἐκδόται καὶ ἀμαθεῖς τυπογράφοι. Ὅπως ἐπιτευχθῆ τοιαύτη ἐκδοσις παρ' ἡμῖν, προσαπαιτεῖται πρῶτον μὲν νὰ ἐξαλειφθῶσι προλήψεις, αἵτινες ἐνδέχεται νὰ προκαλέσωσιν ἀντιδράσεις παρεμποδιζούσας τὸ ἔργον, δεύτερον δὲ νὰ διαδοθῶσιν εὐρύτερον στοιχειωδέσταται τινες γνώσεις, τὰς ὁποίας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν «Λειτουργικῶν» τοῦ σεβασμιωτάτου πρῶην Κεφαλληνίας, ὑπάρχουσιν οἱ ὑπολαμβάνοντες περιττὰς ὅλως, ὡς λ. χ. ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποτολμᾶται διόρθωσις κειμένου (emendatio) πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ (recensio), ὅτι ἡ ἀποκατάστασις συντελεῖται μετ' ἀντιβολῆν καὶ ταξινόμιαν τῶν ἀντιγράφων, ὅτι ἡ ἐκδοσις δὲν σκοπεῖ τὴν ἀποκάθαρσιν τοῦ κειμένου ἀπὸ γραμματικῶν ἢ ἄλλων οἰωνοδῆποτε σφαλμάτων, ἀλλὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ, ὡς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐγράφη, διατηρουμένων καὶ τῶν σφαλμάτων, ἂν βεβαιωθῆ ὅτι ὑπέπεσεν εἰς ταῦτα ὁ συγγραφεὺς καὶ δὲν προέρχονται ἐκ τῶν βιβλιογράφων.

Ὁ ὑπολαμβάνων ὅτι ἡ κριτικὴ τῶν κειμένων συνίσταται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς, ὅτι τὰ μόνα ἀναγκαῖα ἐφόδια τοῦ κριτικοῦ εἶναι μία γραμματικὴ καὶ ἓν συντακτικὸν (καὶ δὴ τὸ συντακτικὸν τοῦ Ἀσωπίου, εἰς ὃ συχνάκις ὁ σεβασμιώτατος πρῶην Κεφαλληνίας παραπέμπει) ἀποφαίνει μὲν ὡς ἔνεστιν ἀπλουσιτάτην τὴν τέχνην ταύτην, ἀλλ' ἐλέγχεται μὴ ἐπιστάμενος τί ἀγνοεῖ (ἡ δὲ ars nesciendi εἶναι τὸ θεμέλιον πάσης κριτικῆς) καὶ πρὸ παντός, προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν κειμένων, κινδυνεύει νὰ ἐξολισθήσῃ εἰς κακοδοξίαν. Τοιοῦτο πάθημα ἔπαθε καὶ ὁ συγ- 516 γραφεὺς τῶν «Λειτουργικῶν», εἰς ἀπόδειξιν δὲ τούτου φέρομεν τὸ παράδειγμα τῆς πρώτης διορθώσεως αὐτοῦ, ἣν ὑπολαμβάνει αὐτόδηλον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως.

Ὡς διηγείται, ἀπὸ πολλοῦ ἀκούων ψαλλομένην ἐν τῇ νεκρωσίμῃ ἀκολουθίᾳ τὴν περικοπὴν τοῦ ἰδιομέλου τροπαρίου Ἰωάννου τοῦ Λαμασκηνοῦ «ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος, ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται» ἀντελαμβάνετο καὶ διεγίνωσκε τὸν σολοικισμόν, ἀλλὰ παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν κοινὸν ροὺν τῆς

τῆς 1 Νοεμβρίου 1911 σ. 12) νὰ διαμαρτυρηθῆ κατὰ τῆς μεθόδου τοῦ Σεβασμιωτάτου, ἣν χαρακτηρίζει ὡς «καινοφανῆ καὶ ἀντικειμένην ἀντικρως πρὸς τὰς ἰδέας πάντων τῶν ἄχρι τοῦδε περὶ τὴν κριτικὴν ἀσχοληθέντων, τελείως δὲ σφαλερᾶν».

ἔξεως ἔμμενεν ἀδιάφορος. Ὅτε δ' ὄμως πρό εἰκοσιπενταετίας περίπου ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ κηδευομένου τινὸς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων, εἰς τῶν παρισταμένων λογίων καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν ἐξεδήλωσε μεγαλοφώνως καὶ εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ ἱερουργοῦντος (καὶ κατὰ τρόπον ἀπρεπέστατον προσθέτομεν) τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν ἀπόλυτον ὀνομαστικὴν τοῦ τροπαρίου, «διεγερθείσης τῆς φιλοτιμίας μου, λέγει, ἐνεθυμήθην τὸ συντακτικὸν τοῦ »ἀοιδίμου διδασκάλου τοῦ γένους Ἰσραὴλ« καὶ ἐπεχείρησε τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ τοῦ σολοικισμοῦ. Τὴν διόρθωσιν ἐδημοσίευσεν τὸ 1887 ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ ἐκ 16 σελίδων, εἰς ὀλίγα μόνον ἀντίτυπα ἐκτυπωθέντι, ἐπανέλαθε δὲ πέρυσιν ἐν τῇ Ἱερῷ συνδέσμῳ», ὁπόθεν ἀνετυπώθη ἐν ταῖς Λειτουργικαῖς.

Ἡ διόρθωσις ἦτο εὐχρεστάτη καὶ ἡ σύνταξις θὰ ἀποκαθίστατο κανονικὴ μὲ μόνην τὴν μεταβολὴν τῆς ἀπολύτου ὀνομαστικῆς εἰς γενικὴν ἀπόλυτον: «ἐπελθόντος τοῦ θανάτου κλπ.». Ἄλλ' εἰς τοῦτο ὑπῆρχεν, ὡς εὐλόγως καὶ ὀρθότατα παρετήρησε, σπουδαῖον ἐμπόδιον, τὸ μέτρον τοῦ τροπαρίου, ὅπερ διὰ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς θὰ ἐλύετο. Ἄλλ' ὑπελείπετο ἄλλη ὁδὸς ἀπλουστέρα, ἡ μεταβολὴ τῆς ἑτεροπροσωπίας εἰς ταυτοπροσωπίαν διὰ τῆς διορθώσεως τοῦ «ἐξηφάνισται» εἰς «ἐξηφάνισε». Οὕτως αἵρεται ὁ σολοικισμὸς καὶ τὸ μέτρον καὶ τὸ μέλος τηροῦνται ἀμετάβλητα, ὡς λέγει.

Ἄλλὰ διέλαθε τὸν σεβασμιώτατον ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη προσκόπτει εἰς ἄλλην δυσκολίαν πολλῶ σπουδαιότεραν τῆς μετρικῆς. Ἐνῶ διὰ τῆς σολοίκου φράσεως ὁ θάνατος παρίσταται ὡς φυσικὸν φαινόμενον, ἡ δ' ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου κτλ. ὡς ἐπακολούθημα τοῦ φαινομένου τούτου, διὰ τῆς προτεινομένης μεταβολῆς ὁ θάνατος προσωποποιεῖται, συµμεταβάλλεται εἰς θεὸν τινα ἢ δαίμονα. Ὁ θεὸς οὗτος, ὁ θάνατος, ἐνεργεῖ, ἐνέργειά του δ' εἶναι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ πλούτου καὶ τῆς δόξης. Διὰ τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης τροπῆς τοῦ ῥήματος ἐξηφάνισται, ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἄλλον κόσμον θρησκευτικῶν παραστάσεων, εἰς τὴν προσωποποιίαν τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τὴν τοσοῦτον μὲν οἰκείαν εἰς τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς θρησκείας, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, ἀλλ' ἀντικειμένην ἀντικρυσ εἰς τὴν χριστιανικὴν. Καὶ ναὶ μὲν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν εἶναι ἀλλότριαι τοιαῦται παραστάσεις, ὑπολείμματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκριζώσῃ τέλει ὁ χριστιανισμὸς, καὶ διατηρεῖ ἀκόμη ὁ λαὸς τὸν Χάρον, ἰσχυρὰν προσωποποιίαν τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δεσποσκηνός, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀκριβοῦς ἐκδόσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἦτο δυνατόν νὰ διαπράξῃ τοιοῦτο ἁμάρτημα θεολογικόν. Εἶναι δ' ἀδικιώτατον, ζητοῦντες νὰ ἐπανορθώσωμεν παράπτωμα ἐλαφρότατον (διότι ἐπὶ τέλους δὲν εἶναι παρ' ἀρχαίοις ποιηταῖς ἄγνωστος ἢ ἀνακόλουθος χρῆσις τῆς ὀνομαστικῆς τῶν μετοχῶν), νὰ ἐπιρρίπτωμεν ἀνεπιγνώστως τὴν εὐθύνην βαρέος θρησκευτικοῦ ὀλισθήματος εἰς αὐτὸν τὸν δεινὸν ἐξακριβωτὴν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

ΧΑΒΙΑΡΙ*

Ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Βερολίῳ Ἀνθρωπολογικῆς ἐταιρείας (*Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie u. s. w.*) ἐδημοσιεύθη μακρὰ πραγματεία ὑπὸ W. Joest περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως χαβιάρι. Ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἐξεύρεσιν τῆς ἀγνώστου ἐτυμολογίας τῆς λέξεως πραγματεύεται ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἐδέσματος τούτου, καὶ ἀναδιφῶν τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ παραθέτει περικοπὰς σπανίων καὶ δυσσευρέτων βιβλίων, ἐν οἷς τὸ πρῶτον, ὡς νομίζει, γίνεται μνεῖα αὐτοῦ. Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ἡ λέξις χαβιάρι εἶναι ταταρικὴ· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀνακριδέστατον, διότι οἱ ἰχθύες, ἐξ ὧν παράγεται τὸ χαβιάριον, καλοῦνται ταταριστὶ οὐλδουκλυβαλύκ, ἤτοι ἰχθύες μὲ οὐλδούκ· καθόλου δὲ ἡ λέξις χαβιάρι (πορτογαλιστὶ καὶ ἰσπανιστὶ Caviar ἢ Cabial, ἰταλιστὶ Caviare, γαλλιστὶ, γερμανιστὶ κλπ. Caviar, πολωνιστὶ Kaviar, ἀρμενιστὶ καὶ τουρκιστὶ χαβιάρ) δὲν ἀπαντᾷται εἰς τὰς γλώσσας τῶν λαῶν τῶν οἰκούντων εἰς τοὺς τόπους τῆς παραγωγῆς αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὰς τῶν λαῶν τῶν προμηθευομένων αὐτὸ διὰ τοῦ ἐμπορίου· ρωσιστὶ π. γ. καλεῖται ikra, δι' ὁμοίας δὲ λέξεως δηλοῦται καὶ ἐν ἄλλαις σλαβικαῖς γλώσσαις πλὴν τῆς πολωνικῆς. Πιθανῶς, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ ἔδεσμα ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, τοὺς Ῥωμαίους καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς· ἀλλ' οὐδεμίαν ρητὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου ἔχομεν πλὴν τῶν παραδεδομένων ἡμῖν ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων περὶ ταρίχου, ὅστις ἀμφίβολον ἂν ἦτο αὐτὸ τὸ χαβιάριον, καὶ δυσεξηγήτου τινὸς χωρίου τοῦ ἱατροῦ Διφίλου παρ' Ἀθηναίῳ, ἐν ᾧ λόγος γίνεται περὶ ὧν τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ταρίχων, ἅτινα γίνονται εὐστομα, μετὰ ἄλλων σθεσθέντα καὶ ἐποπτηθέντα· ἐκ τῶν μετὰ τὸν Ἀθήναιον συγγραφέων οὐδεὶς ἀναφέρει ὧς ἰχθύων ὡς ἔδεσμα. Τὸ πρῶτον δὲ γίνεται μνεῖα οὐ μόνον τοῦ ἐδέσματος, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς λέξεως ἐν τῇ διατριβῇ *De honesta voluptate* τοῦ Βαρθολ. Πλατῖνα ἐκδοθείσῃ ἐν Ἀργεντοράτῳ τῷ 1470, μικρὸν δὲ πρὸ τοῦ ἔτους τούτου γραφείσῃ Ἐν αὐτῇ ἀναγινώσκομεν· «*Conditum quod Caviare vocant.*» Εἶτα δὲ μεταγράφει ὁ συγγραφεὺς τὰς περικοπὰς καὶ ἄλλων νεωτέρων τούτου βιβλίων μέχρι τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος, ἐν

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστῆν εἰκονογραφημένῃ 1890 Δελτίον ἀρ. 32.

οἷς φέρεται ἡ λέξις. Συμπεραίνει δ' ὅτι τὸ πρῶτον ἐγένετο χοήσις τῆς λέξεως χαβιάρι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐκ τῆς ἰταλικῆς τὴν παρέλαβον αἱ ἄλλαι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι καὶ ἡ ἀρμενικὴ καὶ ἡ τουρκικὴ. Ἐπλάσθη δ' ἡ λέξις ἐκ τῆς Κάφας, τοῦ ἐπιχωρίου ὀνόματος τῆς ἐν Πόντῳ πόλεως Θεοδοσίας, ὅπου ὑποθέτει ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἦτο κυριώτατον κέντρον τοῦ ἐμπορίου τοῦ χαβιαρίου. Ὅθεν κατὰ ταῦτα χαβιάριον ὀνομάζονται τὰ εἴδη, τὸ ὅποιον ἐκ τῆς Κάφας ἐπρωιθεύοντο, ὡς λέγομεν ρωσικὸν τέιον τὸ ἐκ Σινικῆς διὰ Ρωσίας ἐρχόμενον τέιον καὶ ἰσπανικὸν πέπερι τὸ διὰ τῆς Ἰσπανίας κομιζόμενον ἀμερικανικὸν καὶ πλεῖστα ἄλλα παραπλήσια.

Τὰ πορίσματα ταῦτα τῶν ἐπιπόνων ἐρευνῶν τοῦ γερμανοῦ συγγραφέως φαίνονται ἡμῖν βεβιασμένα καὶ ἤκιστα ἀκριβῆ. Ὅτι τὸ πρῶτον παρ' Ἰταλῶν συγγραφεὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος γίνεται μνεῖα χαβιαρίου ἢ ψοταρίχου εἶναι ἀντικρὺς ἐσφαλμένον· τὸ μὲν αὐγοτάραχον (τὸ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ταύτης λέξεως παραφθαρὲν εἰς *boutargue*) ἀναφέρεται ἐν τῇ περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διηγήσει τοῦ Ψευδοκαλλισθένους (ἧς τινα χειρόγραφα εἶναι παλαιότερα τοῦ Ι' αἰῶνος) κακοζήλως ἐξελληνισθὲν εἰς αὐτὸν τάριχον (B', 4 σ. 91 ἐκδ. Müller). Τοῦ δὲ χαβιαρίου ἀμφότερα τὰ εἴδη, καὶ τὸ κόκκινον καὶ τὸ μαῦρον, ἀκριδέστατα περιγράφει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. « Ὅσα ἰχθύων τεταριχευμένα· γένος αὐτὰ ἐκάτερον, ὅσα τε εἰς δυάδα πλακῶδη παράκεινται παραυγάζοντα εἰς ὑπέρυθρον καὶ ὅσα ἐπὶ ἀρρίχων μέλανα κέχυνται σωρηδόν, ὧν χορηγὸς ἐκ τῶν βορείων πρὸς ἄλλοις τόποις καὶ ὁ εἰς τὸν Εὐξείνιον ἐκβάλλων Τάναϊς. » Ὅχι δὲ μόνον τοῦ ἐδέσματος ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος γίνεται μνεῖα παρ' ἐτέρῳ συγγραφεὶ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, τῷ ποιητῇ Πτωχοπροδρόμῳ. Ἐν τῇ σατίρᾳ τῶν ἡγουμένων μυκτηρίζων οὗτος τοὺς ἀγίους πατέρας, οἵτινες φιλοτιμοῦνται νὰ τηρῶσιν αὐστηρὰν νηστείαν κατὰ τὴν Τετράδα καὶ τὴν Παρασκευὴν, ἀναγράφει μακρὸν κατάλογον τῶν ἐδεσμάτων αὐτῶν, νηστησίμων μὲν πάντων, ἀλλὰ ἀφθόνων καὶ ἐκλεκτῶν.

Ἰχθὺν γὰρ οὐκ ἐσθίουσιν, ἀναξ, ποσῶς ἐνταῦθα,
εἰ μὴ ψωμίταιν καὶ κρασίον, ἴστακοὺς καὶ ὄρια παγούρια,
κακραδιδίτσας ἐκξεστάς, τηγάνου κακριδίτσας,
καὶ λαχανίταιν καὶ φακὴν μὲ ὀστρεοδομοδίτσια,
μετὰ τῶν ἄλλων, δέσποτα, κτένια καὶ σουλήνας,
καὶ φαδατίταιν ἄλεστόν, ὀρύζιον μὲ τὸ μέλιον,
φασόλια ἐξοφθάλμισα, ἐλαίτσας καὶ χαβιάριν
καὶ πορινὰ ἀγγοτάραχα διὰ τὴν ἀγορεξίαν κτλ. 1)

Ὅτι δὲ μεγάλη ἐγένετο κατανάλωσις τοῦ χαβιαριοῦ ἐν Κωνσταντινου-

1) *Legrand* Bibliothèque grecque vulgaire τ. I σ. 64, 88, Γ' 274 καὶ σ. 60 ed. Henseling et Pernot.

πόλει κατά τούς χρόνους τοῦ Πτωχοπροδρόμου καταφθάνει· καί ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ ποιήματα μνημονεύονται καί χαβιαροπούλοι, ἦτοι ἔμποροι μόνον χαβιαρίου ἢ πρὸ πάντων χαβιάριον πωλοῦντες¹).

Πρόδηλον ἐκ τούτου ὅτι ἡ παλαιστάτη μνεία τοῦ χαβιαρίου δὲν εἶναι ἡ παρὰ τῷ Ἰταλῷ Πλατίνῳ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ γερμανὸς συγγραφεὺς, ἀφ' οὗ δύο τοῦλάχιστον αἰῶνας πρὸ τούτου ἐγένωσκον καί τὸ πρᾶγμα καί τὴν λέξιν βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ὅθεν καί τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ περὶ διαδόσεως τῆς λέξεως ἐκ τῆς Ἰταλικῆς πίπτει ἀφ' ἑαυτοῦ. Εὐλογώτερον δ' εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ἀφ' οὗ πολλῷ πρὸ τῶν Ἰταλῶν Ἕλληνες ἐμπορεύοντο τὸ χαβιάριον καί ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο κοινὴ ἐν Ἑλλάδι, καί ἡ δηλοῦσα τοῦτο λέξις ἐλληνικὴ, ὅτι καί ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παρελήφθη εἰς τὰς ἄλλας γλώσσας καί τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ἕσπον ἐν τοῖς τόποις τῆς παραγωγῆς ἄλλης λέξεως ἐγένετο χρῆσις, ἣν δὲν ἐδανείσθησαν οἱ Ἕλληνες προτιμήσαντες νὰ πλάσωσιν ἀντὶ ταύτης νέαν ἐλληνικὴν λέξιν. Ταύτης δὲ πιθανωτάτην ἑτυμολογίαν νομίζομεν τὴν ἀπὸ τοῦ αὐγάριον, ὑποκοριστικοῦ τοῦ αὐγόν· ἡ δὲ παραφθορὰ τοῦ αὐγάριον εἰς χαβιάριον ἢ caviar δὲν φαίνεται πολὺ μεγάλη οὐδὲ ἀντικειμένη πρὸς τοὺς γλωσσικοὺς κανόνας, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐν τισὶν ἐλληνικαῖς διαλέκτοις (ὡς ἐν τῇ κυπριακῇ) τὸ αὐγόν λέγεται ἀδκόν, καί ἡ κατὰ μετάθεσιν τροπὴ τοῦ ἀδκάριον εἰς χαβιάριον ἦτο εὐκολωτάτη, καί ὅτι τὸ συγγενὲς τοῦ χαβιαρίου αὐγοτάραχον ὑπέστη πολλῷ δεινότερα παθήματα διαστραφὲν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις εἰς boutargue ἢ butarchi.

1) Σ. 60, 80 Legrand, Γ' 208 σ. 57 Hesselung et Pernot. Καί ἐπίθετον χαβιαροκαταλύτης παρὰ τῷ αὐτῷ ποιητῇ (Γ' 93) καί «τορνασιοῦ χαβιάριν» (Γ' 83) εἰς δὴλωσιν εὐτελοῦς ἐμπορεύματος.

ΤΡΟΠΟΙ ΟΠΤΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΡΕΑΤΩΝ*

Ἐν μεταφράσει ἄρθρου τοῦ Fritz Schultze περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἐψήσεως τῶν τροφῶν ὁ καθηγητῆς Σπ. Μηλιαράκης, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ὀπτήσεως κρεάτων ὑπὸ αὐτοχθόνων τῆς Ἀφρικῆς ἐν μεγάλῃ φωλεᾷ μυρμηκῶν, τῆς ὁποίας τοὺς πηλίνους τοίχους ἐπυράκτουσιν διὰ πυρός, ὑποσημειώνει τὰ ἑξῆς περὶ παραπλησίου τινὸς τρόπου ὀπτήσεως παρ' ἡμῖν.

«Καὶ οἱ χωρικοὶ καὶ ποιμένες τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ τῆς Στερεᾶς, ὤπτων πρότερον καὶ ὀπτῶσιν ἐνίοτε καὶ σήμερον τὸ κρέας κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον : Σφάζοντες τὸ ζῷον καὶ ἀφαιροῦντες τὰ ἐντόσθια αὐτοῦ σπλάγχνα περιαλείφουσι τὸ μὴ ἀποδαρὲν δέρμα διὰ πηλοῦ, οὕτω δὲ περιεχρισμένον ρίπτουσιν ἐν λάκκῳ, πρότερον πυρακτωθέντι δι' ἰσχυρᾶς πυρᾶς, ἐπιρρίπτοντες δ' ἄνωθεν αὐτοῦ χῶμα ἐπισωρεύουσι καὶ τὴν ἀπομείνασαν ἀνθρακιάν. Μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας ἐξάγοντες ἀφαιροῦσι μόνον τὸ εὐκφαίρετον δέρμα μετὰ τοῦ πηλοῦ. Τὸ κάτωθεν κρέας εἶναι ἐντελῶς ἐψημένον ὡς ἐν κλιδάνῳ. Οὕτως ἐπίσης τρώγουσι καὶ οἱ κυνηγοὶ τοὺς σκολόπακας (μπεκάτσας) ἐμβρέχοντες αὐτοὺς μετὰ τῶν πτερῶν ἐν ὕδατι καὶ καταχωννύοντες ἐν θερμοσποδιᾷ. — Πόθεν ὅμως κατάγεται ἢ καταφανῶς τελειοτέρα αὕτη μέθοδος, τῆς ὀπτήσεως ; Μὴ συγγενεύουσα οὐδαμῶς κατὰ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὀπτήσεως, ποτε ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐκ τίνων φύλων ; (Βιολογικὸς Ἐρασιεὺς. Ἀθ. 1914 σ. 45).

Κατωτέρω δὲ ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀναφερομένων περὶ τῶν κατοίκων τῶν Ἑβρίδων νήσων, ὅτι ἔβραζον τὸ κρέας μεθ' ὕδατος ἐν τῇ κοιλίᾳ ἢ ἐν τῷ δέρματι τοῦ σφαγέντος ζῴου, καὶ περὶ τῶν Ὀστιάκων τῆς Σιθηρίας καὶ τῶν Κοριάκων, ὅτι ἔβραζον τὸ αἷμα ἐν τῇ γαστρὶ τοῦ ζῴου καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Σκυθῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὅταν δὲν εἶχον λέδητα, ἐσυνήθιζον νὰ βράζωσι τὸ κρέας «εἰς τὰς γαστέρας τῶν ἰργίτων εἰσβάλλοντες», σημειώνει :

« Ὑπομινθήσκομεν ἐνταῦθα τὸ καλούμενον παρ' ἡμῖν τσουκάλι τοῦ Νταγκλή, ἕστις ἐπὶ ἐπαναστάσεως ἔβραζεν ἐντὸς τοῦ στομάχου τοῦ φονευ-

*) Ἐφημερίδα ἐν Λογογραφίᾳ 1914 τ. Α' σ. 739—740.

θέντος ζῆου τὴν τροφήν καὶ ἔστις κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔκφρασιν ἔτρωγε μετὰ ταῦτα αὐτὸ τὸ τσουκάλι ὡς ἐπιδόρπιον» (Αὐτ. σ. 49).

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ πρῶτος τρόπος τῆς ὀπτήσεως ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους ἐν Ἑλλάδι. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν περιέφλεγον τὰς τρίχας τῶν χοιριδίων, προτεῦ ἐπινοήθη ἢ διὰ ζέοντος ὕδατος μάδησις. Διότι ὀρύσσοντες βόθρον, τὸν ὅποιον ἐπυράκτου, τὴν λεγομένην εὔστραν, ἔθετον ἐν αὐτῷ τὸ ζῆον. (Βλ. Πολυδεύκ. Γ' 91, *Εὔσταθ.* εἰς Ὀδύσσ. Β 300 σ. 1446. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἴππ. 1236). Τὴν εὔστραν, ὅτε ἐπενοήθη ἢ μάδησις, ἀντικατέστησεν ὕστερον τὸ μαδιστήριον. Ἡ λέξις *μαδιστήριον*, ὅπου δηλ. ἐμάδιζον τὰ χοιριδία, εὑρίσκεται τὸ πρῶτον εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Α' αἰῶνος π. Χ. (*Michel Recueil d' inscript. grecques* ἀρ. 1199).

Ἀλλὰ καὶ τὸ τσουκάλι τοῦ Νταγκλῆ φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα (Σ 44, Υ 25) ἀναφέρεται ὀπτήσις γαστέρων ἐμπλέων λίπους καὶ αἵματος. Καὶ ὁ Στρεψιάδης τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφέλ. 300) κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Διασίων ὄπτα γαστέρα ταῖς συγγενέσι, πιθκνώτατα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

ΕΛΛΗΝΕΣ Η ΡΩΜΙΟΙ;*

Φίλε κύριε Συντάκτα,

Σας παρακαλῶ νὰ φιλοξενήσετε εἰς τὰς στήλας σας ὀλίγας προχείρους παρατηρήσεις μου περὶ τῆς γνώμης, τὴν ὁποίαν εἰς τὸ χθεσινὸν φύλλον τοῦ Ἄστεως ἀναπτύσσει ὁ κ. Παλαμᾶς ὑποστηρίζων ὅτι ὁ ἀκραιφνῶς δημιώδης τύπος τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν ὀνόματος εἶναι Ρωμιός καὶ ἔνεκα τούτου προτιμητέος τοῦ δυσκινήτου ὀνόματος Ἑλλήν, ὅπερ θεωρεῖ ὡς δημιούργημα τῆς ἐπισήμου γλώσσης. Ἡ συζήτησις, ἂν καὶ συζήτησις περὶ λέξεων, ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ θεωρηθῇ ὡς κενόσπουδός τις ματαιολογία, διότι οὐδαμῶς εἶναι ἀδιάφορος ἡ γνώσις τοῦ ἀληθοῦς ἡμῶν ἐθνικοῦ ὀνόματος καὶ ἡ ἐξέτασις περὶ τῆς μεταβολῆς αὐτοῦ, ἂν τῇ ὄντι ἐπῆλθεν ἐκ μικρολόγου ζήλου πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ζήλου παραδιάζοντος καὶ διαστρέφοντος τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ εἰς σχολαστικούς μωροσόφους προσιδιάζοντος.

Ὁ κ. Παλαμᾶς πιστεύει ὅτι ὁ Ἑλλήν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐποίησεν ὁ Ρήγας τὸν Θούριόν του, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη, ἐκάλει καὶ καλεῖ ἑαυτὸν Ρωμιόν. Ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου στίχους μεσαιωνικῶν ποιημάτων καὶ τινῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, καθὼς καὶ τοὺς λόγους δύο πρωταθλητῶν τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγώνων, τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη, ὧν ὁ τελευταῖος εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ἔχει τὴν φράσιν «οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Ρωμαῖοι». Θὰ ἴδωμεν ὅτι ταῦτα οὐδὲν μαρτυροῦσιν· ἐν παρόδῳ δὲ παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης ὀνομάζει ἄ-αξ τοὺς ὁμοειθεῖς του Ρωμαίους, χιλιάκις ἐν τῇ αὐτῇ βιβλίῳ τοὺς ὀνομάζει Ἑλληνας· οἷανδὴποτε σελίδα τῶν Ἀπομνημονευμάτων του καὶ ἂν ἀνοίξῃς. Θὰ ἴδῃς πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενον τὸ ὄνομα τοῦτο.

Ἄλλ' οὐδεμίᾳ ὑπῆρχε χρεία μαρτυριῶν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν ἑαυτοὺς καὶ Ρωμιούς· οὐδεὶς ἠμφισβήτησέ ποτε τὸ πρᾶγμα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τοῦτο· ἀλλὰ συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ κ. Ἑφταλιώτη, προκρίναντος νὰ ἐπιγράψῃ τὸ βιβλίον του Ἱστορίαν τῆς Ρωμιοσύνης καὶ ὄχι Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὥφειλε ν' ἀποδείξῃ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ ἰδρυσις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους διέκοψε πάντα δεσμὸν συνέχοντα τὸν Ἑλ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἀγῶνι» τοῦ 1901 καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ.

λινα τοῦ παλαιοῦ κόσμου πρὸς τὸν ὑπήκοον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Ἕλληνα, τὸν γενόμενον Ρωμίον πολίτην· εἴτετα δέ, διὰ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς ἐπικρασίας τοῦ 1821 εἶχεν ἐξαλειφθῆ ἐκ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνοῦ ἀντικεικταθὲν διὰ τοῦ Ρωμίου· εἶναι τοῦτο ἀληθές ; Ἐν τούτῳ ἐγκείται τὸ ζήτημα.

Ὅτε τὸ πρῶτον μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν δεσμῶν τῆς μακραίωνος δουλείας συνῆλθον οἱ πληρεξούσιοι πασῶν τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν εἰς τὴν Ἐπίδαυρον τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 διὰ νὰ κηρύξωσι τὴν ἐλευθέρωσιν τοῦ ἔθνους καὶ συντάξωσι τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, ἐλληνικὴν τὸ ὄνομασαν : «Τὸ Ἕλληνικὸν ἔθνος—κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων παραστατῶν του, εἰς Ἐθνικὴν συνηγμένων συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν». Καὶ ἐν τῷ προσωρινῷ πολιτεύματι τῆς Ἑλλάδος ἡ συνέλευσις ἐκείνη Ἕλληνικὴν ὄνομασε τὴν ἐπικράτειαν, ἐλληνικὴν τὴν διοίκησιν καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς Ἕλληνας πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας αὐτόχθονας κατοίκους τῆς Ἐπικρατείας. Καὶ δὲν ἦτο αὐτὴ ἡ πρώτη πράξις τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, δι' ἧς ἀνεγνώριζετο τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα τοῦ ἔθνους. Ἦδη ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῆς Καλαμάτας τὴν 28 Μαρτίου τοῦ 1821 ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης ἐν τῇ προκηρύξει του πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης ἀνεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐξ Ἰασίου ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης προσεκάλει διὰ τῶν προκηρύξεών του τοὺς μεγαλοψύχους Ἕλληνας νὰ σπεύσωσι πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος των. ἐξέφραξε δὲ τὴν πεποίθησιν ἐτι οὐδεμία ἐλληνικὴ καρδία θὰ μείνῃ ἀδιάφορος καὶ ἀδρανὴς εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος. Καὶ καθ' ὅλον ἐν γένει τὸν ἀγῶνα, ὁσάκις ἐπισήμως ὠμίλουν ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, ὄνομαζον Ἑλλάδα τὴν πατρίδα των καὶ Ἕλληνας τοὺς ὁμοεθνεῖς. «Ἡ παντελής ἀπελπισία, ἀποτελέσμα τοῦ σκληροτάτου ζυγοῦ τῆς Ὄθωμνικῆς τυραννίας, ἔβαλεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τὰ ὅπλα», ἐκήρυσσεν ἐκ Μεσολογγίου κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1821 ἡ γερουσία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα ἐξ Ἀμφίσης ἡ γερουσία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐβεβαίωσεν, ὅτι «ἡ Ἑλλάς ἔλαβε τὰ ὅπλα, διὰ νὰ ἀγοράσῃ μὲ τὴν τιμὴν τοῦ αἵματός της τὴν πολύτιμον ἀνεξαρτησίαν της»· ἐν τῷ πρώτῳ δὲ ἄρθρῳ τῆς Νομικῆς διατάξεως ὄριζεν ὅτι «ὅσοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν εἶναι Ἕλληνες».

Δὲν εἶναι ταῦτα τυχαῖα συμπτώματα οὐδὲ δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐπήρεια φιλαρχαίων λογίων, εἰς μόνον τὸ παρελθὸν ἀποδλεπόντων, τυφλωτόντων δὲ περὶ τὸ παρόν· ἀλλ' εἶναι ἡ ὁμόφωνος φωνὴ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐλευθέρᾳ παντὸς δεσμοῦ ἀνακηρύσσει διαπρυσίως ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς καὶ συναισθάνεται ὅποια καθήκοντα ἐπιβάλλει εἰς τὸ ἔθνος ἢ μακρὰ καὶ ἐνδοξοῦς ἱστορία του· καὶ φαίνεται μᾶλλον ὡς τις ἀπήχησις τῶν λόγων, οἷς ὁ ἡρωϊκὸς πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ

τελευταίος βασιλεὺς αὐτῆς εἶπε τὴν παραμονὴν τῆς ἀλώσεως πρὸς τοὺς προκρίτους τοῦ ἔθνους ἀποκαλῶν αὐτοὺς ἀπογόνους Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων (Φραντζῆς Γ', 6 σ. 275), τὴν δὲ πόλιν, ὑπὲρ ἧς ὁ ἀγὼν, «καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων» (αὐτ. σ. 276).

Διότι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος οὐδέποτε ἐλησμόνησε τὴν καταγωγὴν του οὐδ' ἐξέλιπέ ποτε κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τοὺς διαρρέυσαντας ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ὄνομα Ἑλλην. Ἐπεκράτησαν μὲν ὡς ὀνόματα τοῦ ἔθνους ἄλλα ἐπέισακτα καὶ μάλιστα τὸ τῶν Ρωμαίων· ἀλλ' ὁσάκις ἡ ἀνάγκη ἢ τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην ἐπιβαλοῦσα παρήρχετο, ἐπανήρχετο καὶ τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομα. Τρία δ' ἦσαν κυρίως τὰ αἴτια, ὧν ἕνεκα ἐπὶ μακρὸν προεκρίνετο τούτου τὸ τῶν Ρωμαίων ὄνομα. Ἡ ἀποδοκιμασία καὶ προπηλάκισις τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἡ ἐγκατάστασις τῆς ἑδρας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ τρίτον ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἔθνους ἐπιβεβλημένη ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως τοῦ ὀνόματος τῶν Ρωμαίων ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς διατήρησιν καὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριάρχου ἐπὶ τῶν ὑπηκόων ποτὲ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἔθνων.

Εἶναι δὲ ὄντως θαυμαστὸν πῶς δὲν ἐξηλείφθη παντελῶς τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, ἀλλὰ τοῦναντίον διετηρήθη τηλικαύτως καταπαλαῖσαν ἀντιθέτους δυνάμεις. Ἀφ' ἧς ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἔγραψε τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων λόγον του, τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων ἀνεθεματίζετο καὶ κατεχλευάζετο καὶ ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος καὶ ἐν ἐκκλησιαστικαῖς συγγράμμασι, συνώνυμον γινόμενον τοῦ εἰδωλολάτρου ἢ αἰρετικοῦ, ὅθεν προσετίθετο ἐνίστα πρὸς δυσφημίαν καὶ εἰς ἄλλα ἐθνικὰ ὀνόματα. Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ζήσας ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Θεοδώρητος ὁ Κύρρου Ἑλληνας ὀνομάζει οὐ μόνον τοὺς Ἑλληνας τὸ γένος, τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὴν ἐθνικὴν των θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ πάντα μὴ πιστεύοντα τὴν ἀληθῆ πίστιν· οὕτω π. χ. τοὺς ἱερεῖς τοῦ Βάαλ ἀποκαλεῖ ἱερεῖς τῶν Ἑλλήνων (Ἀποκρίσεις 96 σ. 89). Ὁ δὲ κατὰ τὸν ἑβδομὸν αἰῶνα ζήσας Ἰωάννης ὁ Μόσχος λέγει πού «Σαρακηνός τις Ἑλλην» (Λειμωνάριον 133).

Οὐδεὶς λοιπὸν τῶν ἐκχριστιανισθέντων Ἑλλήνων ἐτόλμα νὰ φέρῃ τὸ καταδεδικασμένον ὄνομα ἐκ φόβου μὴ ἐπισύρῃ καθ' ἑαυτοῦ τὰς ἀρὰς τῆς ἐκκλησίας. Καὶ συνέβη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατισχύσεως ἐν τῇ κράτει τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὅτε ἀκόμη τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων δὲν εἶχε διαδοθῆ ὡς ἐθνικὸν τῶν ὑπηκόων τοῦ ἀρτιπαγοῦς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ρωμαϊκοῦ κράτους, νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς κοινὴν χρῆσιν παλαιὰ καὶ λησμονημένα ἐθνικὰ τῶν Ἑλλήνων ὀνόματα. Ἐκτοτε πιθανῶς ἐκλήθησαν Ἑλλαδικοί, δι' ἐπιθέτου δηλ. εὐρισκομένου καὶ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ τοῦ Γ'

αἰῶνος π.Χ. Ξενοφάνει, οἱ κάτοικοι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Μείζονα δ' ἴσως ἔλαβε διάδοσιν καὶ τὸ παλαιότατον τῶν Ἑλλήνων ὄνομα *Γραικός*, πλεονεκτοῦν κατὰ τοῦτο τῶν ἄλλων, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐδήλουν τοὺς Ἑλληνας καὶ οἱ λαοὶ τῆς δύσεως. Ὁ ἱστορικός Πρίσκος (σ. 190 ἐκδ. Βόννης) διηγεῖται, ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀττίλαν πρεσβείαν τῶν Ρωμαίων (τῷ 448) συνήντησέ τινα, ὃν ἐξέλαθεν ὡς βάρβαρον ἐκ τοῦ ἐνδύματος, προσαγορεύσαντα αὐτὸν «ἐλληνικῆ φωνῆ»· ἐπειδὴ δ' ἠπόρησεν ὅτι ἔλληνίζει Σκύθης ἀνὴρ, τὸν ἠρώτησε τίς εἶναι· ἀπεκρίθη δ' ἐκεῖνος ὅτι εἶναι «Γραικός τὸ γένος».

Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὡς ρωμαϊκοῦ, ἢ διατήρησις ἐν αὐτῷ τῶν διοικητικῶν παραδόσεων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ προσηγορία τῶν Ρωμαίων, ἣν ἔφερον οἱ ὑπήκοοι, συνετέλεσαν βεβαίως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ὀνόματος τούτου εἰς τοὺς Ἑλληνας. Καίτοι δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος τὰ πάντα σχεδὸν ἦσαν ἑλληνικὰ εἰς τὸ κράτος ἐκεῖνο καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ὀλοσχερῶς ἐξελληνίσθη, διετηρήθησαν ὁμως τὰ πλεῖστα τῶν ρωμαϊκῶν πολιτικῶν ὀνομάτων, καὶ αὐτοκράτορες καὶ ἀνώτατοι ἄρχοντες προσέκειντο εἰς τὸν ρωμαϊκὸν χαρακτήρα τοῦ κράτους νομίζοντες ὅτι προσδίδεται οὕτω μείζων λαμπρότης εἰς αὐτὸ διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ μέγεθος τῆς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας. Ἄλλ' ἂν καὶ ἐπιμελῶς ἀπέφευγον πᾶν τὸ ὑπεμφαινὸν τὴν συντελεσθεῖσαν μεταβολήν, ὅχι σπανίως, ὡς ἐκ τῶν σφζομένων ὀλίγων μαρτυριῶν συνάγεται, ὑποδηλοῦνται ἐκ τῶν λόγων των, ὅτι οἱ Ἑλληνες τὸ γένος ὑπήκοοι διετήρουν τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομά των. Ὀλίγα παραδείγματα ἀρκοῦσιν εἰς ἀπόδειξιν τούτου. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὅστις κατὰ κόρον κάμνει χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἑλληνοῦ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ εἰδωλολάτρου καὶ ρωμαϊκὸν ὀνομάζει τὸ κράτος του καὶ Ρωμαίους τοὺς ὑπηκόους του, ἐν τῷ πρὸς τὸν υἱὸν Ρωμανὸν συντάγματι (κεφ. 49 σ. 217) ἀποκαλεῖ Γραικοὺς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνας· ὅπερ δεικνύει ὅτι δὲν εἶχεν ἐπικρατήσῃ τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων ἐν Πελοποννήσῳ, ἢ ὅτι ἦτο ἀναγκαία ἡ διάκρισις τῶν ἀλοφύλων ἐποίκων ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ γένος. Ἐν δὲ κεφ. 50 σ. 224 διαλαμβάνων περὶ τῶν κατοίκων τῆς Μάνης παρατηρεῖ ὅτι οὗτοι κατάγονται «ἐκ τῶν παλαιότερων Ρωμαίων» καὶ ὅτι «μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῶν ἐντοπίων Ἑλληνες προσαγορεύονται»· τούτο σαφῶς δεικνύει ὅτι οἱ Μανιάται οὐδέποτε ἀπέβαλον τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομα αὐτῶν, παράλογος δὲ αὐτόχρημα εἶναι ἡ ἐξήγησις τοῦ πράγματος παρὰ τῷ Πορφυρογεννήτῳ· «διὰ τὸ ἐν τοῖς προπαλαιῶσι χρόνοις εἰδωλολάτρας εἶναι καὶ προσκυνητὰς τῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς παλαιούς Ἑλληνας».

Ἡ βασιλόπαις ἱστοριογράφος Ἄννα ἡ Κομνηνή, ἐκθέτουσα ὀπόσον συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς παιδείας παιδευτήριόν τι ἐν Κωνσταντινουπόλει, κτίσμα τοῦ πατρὸς τῆς Ἀλεξίου, λέγει: «καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐνταῦθα — καὶ τὸν ἀγράμματον Ἑλληνα ὀρθῶς ἑλληνίζοντα».

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, ὅστις φαίνεται ὡσεὶ ἐπιζητῶν διὰ στερροτέρας ἐμμονῆς εἰς τὰς ρωμαϊκὰς παραδόσεις νὰ προσδώσῃ μείζον κῦρος εἰς τὴν ἀσταθῆ καὶ ἀδέβαιον βασιλείαν του, καὶ Ρωμαίων κράτος πανταχοῦ τῆς Ἱστορίας του καλεῖ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ Ρωμαίους τοὺς ὑπηκόους καὶ τὰ παραδείγματα, ἅτινα εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τοὺς στρατιώτας φέρει, παραλαμβάνει ἐκ τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας· αὐτὸς οὗτος ὁ φιλορώμιος αὐτοκράτωρ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν, τῶν βαρβάρων, Ἕλληνας καλεῖ τοὺς ἐλληνικοῦ γένους: «οὐκ ἐξ Ἑλλήνων μόνον τῶν αὐτόθι κατοικούντων, ἀλλὰ καὶ τῶν προσείκων βαρβάρων» (B', 20 σ. 423). «καὶ Ἕλληνας καὶ βαρβάρους» (αὐτ. Γ', 9 σ. 28)· ἐν προσφωνήσει δὲ πρὸς τοὺς στρατιώτας: «Ἄνδρες Ρωμαῖοι, μᾶλλον δὲ καὶ Ἕλληνες καὶ βάρβαροι πάντες». Πρὸς τοῦτον γράφων ὁ Σουλτᾶνος τῆς Αἰγύπτου (τῷ 1348) προσαγορεύει αὐτὸν σπάθην τῶν Μακεδόνων καὶ βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτὸν ἔθνων, ἀλλ' ὄχι βασιλέα Ρωμαίων (Καντακουζην. Δ', 14 l. 94).

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τὰς βδελυρὰς κακουργίας αὐτῶν τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων, μισητὸν γενόμενον, φαίνεται παραγκωνιζόμενον, συχνότερον δὲ καὶ μετὰ πολλῆς ἀγάπης ἀναφέρεται τὸ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἱστορῆσας τὴν ἄλωσιν Νικήτας ὁ Χωνιάτης (σ. 767. 768 Βόννης) ἀποστέργει καὶ ν' ἀναφέρῃ καὶ τὰς πολεμικὰς πράξεις τῶν βαρβάρων τῆς Δύσεως καὶ τὰς νίκας αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων: «οὐκ ἄσπίμην» λέγει, «τὰ βαρβάρων αὐτὸς, οὐδ' ἐσοίμην παρεπέμπων τοῖς ἔπειτα πράξεις πολεμικὰς, ἐν αἷς μὴ νικῶσιν Ἕλληνες ... πῶς ἂν εἶην ἐγὼ τὸ βέλτιστον χρεῖμα, τὴν ἱστορίαν, καὶ κάλλιστον εὖρημα τῶν Ἑλλήνων βαρβαρικάς καθ' Ἑλλήνων πράξεις χαριζόμενος;»

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας Ἰωάννης ὁ Βατάτσης ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Πάπαν Γρηγόριον τὸν Θ', τῷ 1237, ἀνομολογεῖ ἀπροκαλύπτως τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν του: «ἐν τῷ γένει τῶν Ἑλλήνων ἡμῶν ἡ σοφία βασιλεύει, καί, ὡς ἐκ πηγῆς, ἐκ ταύτης πανταχοῦ ῥανίδες ἀνέβλυσαν» (Ἀθήναιον τ. Α' σ. 393)· οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μονονουχί σύμπαντας τοὺς μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν μέγαν βασιλεύσαντας ἀνακηρύσσει Ἕλληνας: «τῶν ἀρξάντων μετ' ἐκεῖνον ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους... Αὐτίκα οἱ τῆς βασιλείας μου γενάρχαι, οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τῶν Δουκῶν τε καὶ Κομνηνῶν, ἵνα μὴ τοὺς ἐτέρους λέγω, τοὺς ἀπὸ γενῶν ἐλληνικῶν ἀρξάντας» (αὐτ. σ. 374).

Ὅτε ἐν Νικαίᾳ ἐπανίδρυσεν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν Θεόδωρος ὁ Λάσκαρης, ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι κατέστησεν ἄλλο αὐτοτελὲς ἐλληνικὸν κράτος Μιχαὴλ Α' ὁ Ἄγγελος· τοῦτο δὲ ὠνόμασε δεσποτάτον τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ἠπείρου.

Ἐνῶ δὲ οἱ ἀνώτατοι ἀρχόντες ἀνύψουν καὶ αὐθις εἰς περιωπὴν τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων, οἱ λόγιοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολειφθῶσιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τοῦ ἄμδωνος τῆς ἐκκλησίας ὁ ἐλληνομαθέστατος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὁ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν ὑπομνηματιστής, κηρύσσει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἰς δύο διακρίνονται κατηγορίας: «εἷς τε τὸν καθ' ἡμᾶς Ἑλληνα καὶ εἷς βάρβαρον» (Λόγος προεισόδιος τῆς ἀγ. Τεσσαρακοστῆς τ. 135 σ. 708 Migne). Ἄλλος δὲ θεολόγος, ὁ Θεσσαλονικεὺς Νικόλαος ὁ Καβάσιλας (ἀποθανὼν τῷ 1371), ἐν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον καλεῖ διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν τοὺς Ἑλληνας: «Τῶν νῦν ἀπανταχοῦ τῆς ἡμετέρας Ἑλλήνων» (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 70)· ἐπαινεῖ δὲ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτι «τοὺς Ἑλλήνων ἔσωσε νόμους» (αὐτ.)· περὶ τῶν γονέων τοῦ ἁγίου Δημητρίου λέγει, ὅτι τῷ μὲν γένει ἦσαν Μακεδόνων κράτιστοι, τῇ δὲ χρηστότητι καὶ πάντων Ἑλλήνων (αὐτ. σ. 71)· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου λέγει, ὅτι ἐκόσμησε τὴν Ἑλλάδα ταῖς ἐκ βαρβάρων νίκαις (αὐτ. σ. 94).

Ἐπίσης διακρίνει τοὺς Ἑλληνας τῶν βαρβάρων καὶ ὁ τὰ τῶν Λατίνων φρονῶν Ἑλληὴν Βησαρίων ἐν ὑπομνήματι πρὸς Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον, δεσπότην ὄντα τότε τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὑπομιμνήσκει αὐτὸν ἐνδοξα παραδείγματα τῆς πατρῴου ἱστορίας.

Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγοράς λέγει περὶ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου (1282): «διαβόητος ἐν τοῖς τότε γενόμενος Ἑλλησι» (Γ', σ. 168). Καὶ αὐτὸς δὲ καὶ οἱ πρὸς αὐτὸν ἐπιστέλλοντες πολλαχοῦ καλοῦσιν Ἑλληνας τοὺς Ἑλληνας τὸ γένος ὑπηκόους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (Γ', 12 σ. 478 τ. Α' πθ' ἡ').

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος προσφωνεῖ τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Ε' Παλαιολόγον: «ὦ τῆς Ἑλλάδος ἡλιε βασιλεῦ» (Σάθα Monuments τ. 1 σ. XII).

Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης περὶ Ἑλλήνων καὶ Ἑλλάδος ὁμιλεῖ πάντοτε, οὐδαμοῦ δὲ τῆς ἱστορίας του ἀναφέρει Ρωμαίους καὶ ρωμαϊκὸν κράτος.

Χρησμός τις ἐν χειρογράφῳ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος σύμπασαν τὴν αὐτοκρατορίαν καλεῖ χώραν τῶν Ἑλλήνων (Vassilieu Anecdota graeco-byzantina σ. 48.)

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ὁ καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὸ φρόνημα ἐλληνικώτατος Πλήθων ἐν ὑπομνήματι περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων πρὸς τὸν βασιλέα Μανουήλ τὸν Παλαιολόγον διακηρύσσει τὴν ἐλληνικὴν καταγωγὴν τῶν ὑπηκόων του: «Ἐσμέν γὰρ οὖν, ὧν ἡγεῖσθε καὶ βασιλεύετε, Ἑλληνες τὸ γένος, ὡς ἢ τε φωνὴ καὶ ἢ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ» ὑποδεικνύων δ' ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ προσεχὴς αὐτῇ γῆ καὶ αἱ περιχέμεναι νῆσοι ἦσαν ἀεὶποτε ἡ οἰκισιότατη χώρα εἰς τοὺς Ἑλληνας εὐγλώττως ὑποστηρίζει τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς τῶν κατοίκων καὶ ἐξυμνεῖ ἔπειτα τὴν εὐκλειαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῶν Ἑλλή-

νων : «Ταύτην γάρ ὁ γὰρ φαίνονται τὴν χώραν Ἑλληνας αἰεὶ οἰκοῦντες, οἱ αὐτοὶ ἐξότου περ ἄνθρωποι διαμνημονεύουσιν, οὐδένων ἄλλων προενφυγκότων· οὐδὲ ἐπήλυδες κατασχόντες ἄλλους τε ἐκβαλόντες, καὶ αὐτοὶ ἀφ' ἐτέρων τὸ αὐτὸ ἔστιν ὅτε πεπονθότες· ἀλλ' Ἑλληνας τὴν δε τὴν χώραν τοῦναντίον αὐτοὶ γὰρ αἰεὶ φαίνονται κατέχοντες, οὔτε ταύτην ἐκλιπόντες».

Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ ἐκκλησία ἔκρινε συμφορωτάτην εἰς τὸ ἔθνος τὴν ὀνομασίαν τῶν Ρωμαίων, καὶ εὐλόγως. Ὁ κατακτητὴς ἀνεγνώρισε τὸν Πατριάρχην ὡς Πατριάρχην τῶν Ρωμαίων (Ροῦμ πατριγκί) καὶ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὑπήγαγε σύμπαντας τοὺς Ρωμαίους (Ροῦμ μιλέτι)· ὡς τοιοῦτοι δ' ἐθεωροῦντο πάντες οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ οἱ ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων πρότερον ὑπαγόμενοι. Οὕτω δ' ἡ ἐξουσία τοῦ ἐλληνικοῦ πατριαρχείου ἐπεξετάθη ἐπὶ πάντων τῶν λαῶν, τῶν ὑποτελῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ πλεόν καὶ ἐπὶ λαῶν ὀρθοδόξων, οὐδέποτε μὲν εἰς τὸ κράτος ἐκεῖνο ὑποταχθέντων, ἀλλ' ὑποδουλωθέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μόνοι συνεκτικοὶ δεσμοὶ τῶν λαῶν τούτων ἦσαν ἡ κοινὴ πίστις καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα, ἄφρων δὲ θὰ ἦτο ἡ διάρρηξις τοῦ ἐτέρου τῶν δεσμῶν τούτων. Ἄλλ' ὅσάκις ἦτο χρεῖα νὰ διακριθῶσιν οἱ ἀλλόγλωσσοι τῶν ἐλληνογλώσσων, Ἑλληνας ἐκάλει τούτους καὶ ἡ ἐκκλησία. Ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ἔγραφεν : ἡ «πατρις ἡμῶν Ἑλλάς» καὶ «πάντων τῶν ἐν τῷ κλίματι τῷδε (Κωνσταντινουπόλεως) Ἑλλήνων» (πρὸς Σάθα *Monuments grecs* τ. IV σ. VII). Φιλόπατρις ἡπειρώτης ἀρχιερεὺς, ὁ Ματθαῖος Μυραίων, τῷ 1618 ἐν Ἱστορίᾳ τῶν κατὰ τὴν Οὐκροβλάχιαν στ. 415 κέ. καλεῖ μὲν Ρωμαίους τοὺς ἐν Βλαχίᾳ Ἑλληνας, ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπογόνους αὐτοὺς θεωρεῖ προσθέτων εἶναι γένος ἅγιον, ἀπὸ ὅλους τιμώμενον, ὅπ' ἐγέμισαν τὸν κόσμον με σοφίαν, με γράμματα, με ἄρματα καὶ με θεολογίαν. Ὁ αὐτὸς ἱεράρχης τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀποκαλεῖ ὅτε μὲν «γένος τῶν Ῥωμαίων» (στ. 2359), ὅτε δὲ «γένος τῶν Ἑλλήνων» ἐξαπλώσαν τὴν σοφίαν καὶ τὰ γράμματα ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης (στ. 2361)· ὅτε δὲ Γραικοὺς λέγει τοὺς Ἑλληνας (στ. 2554).

Ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος Γραικὸς ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων προήρχετο ἐξ ἄλλου λόγου, τῆς ἀνάγκης διακρίσεως τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν λατινοδόξων ὁπαδῶν τοῦ Πάπα Ρώμης. Οὕτως ὀνομάζει τοὺς ὑπ' αὐτὸν χριστιανούς ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β' ἐν γράμματι πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης καὶ ἐν ἐτέρῳ πρὸς τὸν Φιλαδελφείας μητροπολίτην. Οὕτω κατὰ τὰ τέλη τοῦ III' αἰῶνος καὶ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρης ἐν ἱστορικῇ ἐκκλησιαστικῇ συγγράμματι ἀναφέρων καὶ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης χρήσεως· ὅτι δηλ. ἀποφεύγει «τὸ μὲν Ἑλληνας διὰ τὴν ἔμφασιν τῆς εἰδωλοθηρῆσεως, τὸ δὲ Ρωμαῖοι πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν Ρωμάνων».

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως πάντες οἱ ἐν τῇ ξένη λόγιοι Ἕλληνας ὠνόμαζον Ἕλληνας τοὺς ἑθνογενεῖς τῶν. Καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις δὲν ἦτο ἀσυνήθης ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἐν τῷ προλόγῳ τῶν διδασκῶν τοῦ Ἀλεξίου Παρτούρου (ἐν Ἑνετ. 1560), συντεταγμένῳ ὑπὸ Θεωνᾶ ἐξάρχου τοῦ πατριάρχου, ὑστερον δὲ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, φέρεται ἡ φράσις: «τὸ ἡμέτερον Ἑλλήνων γένος, τὸ τῶν Χριστιανῶν δηλαδή». Ἡ ἱστορία τοῦ Νεκταρίου (1677) φέρει ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτῆς: «συντεθείσα εἰς κοινὴν γλῶσσαν— διὰ τὰ ἀκούεται ἀπὸ κάθε ἄνθρωπον Ἑλληνα».

Θὰ ἐμήκυνον ἄνευ ἀνάγκης τὸν λόγον παραθέτων καὶ ἄλλα παραδείγματα. Ἄλλ' ἀσύγνωστος θὰ ἦτο ἡ παράλειψις τῆς γνώμης τοῦ ἱερομονάχου Διονυσίου Πύρρου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μετὰ πολλῆς ὀρθοφροσύνης ἀποφαίνεται περὶ τοῦ προσήκοντος ἐθνικοῦ ὀνόματος (Χειραγωγία τῶν παιδῶν. Ἑνετ. 1810): «Ἐρώτ. Πῶς πρέπει νὰ ὀνομαζώμεθα ἡμεῖς, Ἕλληνας ἢ Ρωμαῖοι; — Ἀπόκρ. Ποτὲ νὰ μὴ θελήσητε νὰ ὀνομάζεσθε Ρωμαῖοι, ἀλλὰ Ἕλληνας, διότι οἱ Ρωμαῖοι ἦγουν οἱ Ρωμαῖοι, ἐβαρβάρωσαν καὶ ἠφάνισαν τὴν Ἑλλάδα, τὴν γλυκυτάτην μας πατρίδα καὶ ἂν τινὰς νέος ἔχη ὄνομα ἢ ρωμαϊκὸν ἢ ἐβραϊκὸν ἢ ρωσικὸν ἢ ἀραβικὸν πρέπει εὐθὺς νὰ τὸ ἀλλάξη, καὶ νὰ ὀνομάζεται με ὄνομα ἑλληνικόν, τουτέστιν ἢ Μιλτιάδης ἢ Θεμιστοκλῆς ἢ Ἀχιλλεὺς ἢ Θησεὺς ἢ Ἀλέξανδρος ἢ Πλάτων ἢ Δημοσθένης κτλ. καὶ τότε ἕνας νέος ἀλλάζων τὸ ὄνομά του θέλει ἐντρέπεται νὰ μὴ ἔχη καὶ τὰ ἔργα τῶν προγόνων του».

Ἄλλ' ἠδύνατό τις ἴσως ν' ἀντίπη διὰ ταῦτα εἶναι πιθανῶς κατασκευάσματα λογίων ἀσύμφωνα πρὸς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, καὶ ὅτι τὸ πολὺ τοῦ λαοῦ εἶχε λησμονήσῃ τὸ παλαιὸν ἐθνικὸν ὄνομα τοῦ μόνου τοῦ Ρωμαῖοι γινώσκον. Ὁ κ. Παλαμᾶς φέρει παραδείγματα ἐκ τεσσάρων ἢ πέντε δημοτικῶν ἄσμάτων, ἐν τοῖς ὁποῖοις οἱ Ἕλληνας ὀνομάζονται Ρωμαῖοι. Ἀληθῶς τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο συνηθέστατον εἰς τὸν λαόν· ἀλλ' ἠγνόει ὁ λαὸς τὴν καταγωγὴν του καὶ ἦτο ξένον εἰς αὐτὸν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα; Τὰ δημοτικὰ ἄσματα μαρτυροῦσι τὸ ἀντίθετον, διότι συχνότερα μνεῖα γίνεται ἐν αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος τῶν Ἑλλήνων ἢ τοῦ τῶν Ρωμαίων. Δὲν ἔχομεν δυστυχῶς δημοτικὰ ἄσματα, μνημονεύοντα τὸ ἐθνικὸν ὄνομα, ἀποδεδειγμένως παλαιότερα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ σφζόμενα παλαιότατα δημοτικὰ ἄσματα μόνον Ἕλληνας ἀναφέρουσι καὶ ὄχι Ρωμαῖοι, καὶ εἰς τὰ περὶ τῶν ἀγώνων πρὸς τοὺς Τούρκους δημοτικὰ ἄσματα συχνότατα ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ἐν τραπεζουντίῳ δημοτικῷ ἄσματι περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος λέγεται Ἕλληνα:

*Τὴν πόλιν ὄντας ὄριζεν ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνον. .
ὁ βασιλεὺς, ὁ βασιλεὺς, ὁ Ἕλλην Κωνσταντῖνον.*

Ἰωαννίδου Στατιστικῆ Τραπεζοῦντος σ. 292. Τριανταφυλλίδου οἱ Φυγάδες σ. 169).

Ἄλλο δημοτικὸν ἄσμα περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, σύγχρονον τοῦ γεγονότος (1462), ἀναφέρει ἐπίσης Ἕλληνας καὶ ἐλληνικὰ κάστρα καὶ ἐλληνικὸν κοντάρι, καταλήγει δ' ὡς ἑξῆς :

*Ἐκεῖ Ἕλλένοι ἐπέθαναν, μύριοι παλληκάρια
(Ἰωαννίδης σ. 267).*

Ἄλλο προγενέστερον τῆς Τραπεζοῦντος, ἱστοροῦν τὴν ἡρωϊκὴν ἀμυναν τοῦ φρουρίου Γουδελαῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῶν φονευθέντων κατὰ τὴν μάχην:

*Σκοιῶσαν τρεῖς Ἕλληνας, δεκαεπτὰ πασιάδες.
(Τριανταφυλλίδης σ. 48).*

Ἐν τῶν ἄσμάτων, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπικαλεῖται ὁ κ. Παλαμᾶς, εἶναι παλαιὸν τραπεζοῦντιον, προγενέστερον καὶ τοῦτο τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος. Ἐν αὐτῷ κεῖται ὁ ὑπὸ τοῦ κ. Παλαμᾶ μνημονευόμενος στίχος :

Δράκοι καὶ δρακοντόπουλα, ῥωμαίικα παλληκάρια.

Οὐδὲν ὅμως μαρτυροῦσι περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἐθνικοῦ Ρωμαῖοῦ τὰ ρωμαίικα παλληκάρια τοῦ ἄσματος. Οἱ Ἕλληνες τῶν βυζαντινῶν χρόνων διετήρησαν, ὡς εἶπομεν ἤδη, τὰ πλεῖστα τῶν πολιτικῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων. Ὁ στρατὸς τοῦ κράτους ἐλέγετο ρωμαϊκὴ δύναμις, ρωμαϊκὸς στρατός· ρωμαίικα δὲ παλληκάρια εἶναι οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατόν. Περὶ τούτου εὐκόλως πείθεται πᾶς τις καὶ ἐξ ἀπλῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ἄσματος (δημοσιευθέντος παρὰ τῷ Ἰωαννίδῃ σ. 286). Τετράκις ἐν αὐτῷ ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἐπίθετον ἐλληνικός: «ἐλληνικὸν κοντάριν» (δῖς), «ἐλλέν'κα παλληκάρια», «ἐλληνικὸν λαλίαν». Χαρακτηριστικώτατος δ' εἶναι καὶ ὁ ἑξῆς στίχος αὐτοῦ :

Εἴχαμε νέους Ἕλληνας, ῥωμαίικα παλληκάρια.

σαφῶς δεικνύων ὅτι πρόκειται περὶ Ἑλλήνων, ὑπηρετούντων εἰς τὸν βασιλικὸν στρατόν. Καὶ τὸ ἄσμα ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἐξιστόρησιν μάχης πρὸς Τούρκους, γενομένης κατὰ προσταγὴν ἑνὸς τῶν βασιλέων τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἄλλο παράδειγμα ἀναφέρει ὁ κ. Παλαμᾶς ἐξ ἄσματος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Μπότσαρη: «ἔσοι Ῥωμαῖοι κι' ἂν τ' ἄκουσαν». Ἐν ἄλλῳ ὅμως ἄσματι τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὁ ἥρωὺς θνήσκων παραγγέλλει εἰς τοὺς Σουλιώτας νὰ μὴν τὸν κλάψουν, διότι τὸν «κλαίει ὄλ' ἢ Ἕλλάς» (Passou σ. 187). Ἐν Μεσολογγίῳ κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν, ὅτε κατ' ἄλλο δη-

μοτικὸν ἄσμα προσκαλεῖ ὁ Ὅμηρ πασᾶς τὸν Μπότσαρη νὰ παραδώσῃ τὰ κλειδιά, «πολεμοῦν οἱ Ἑλληγες μὲ Τούρκους μὲ πασάδες» (αὐτ. σ. 190). Ἐν ἄλλῳ ἄσματι περὶ τοῦ Μεσολογγίου «πολεμοῦν οἱ Ἑλληγες μὲ τὸν Σουλτάν Μαχμούτη» (αὐτ. σ. 191). Τὸν θάνατον τοῦ Μπότσαρη ἀγγέλλει κατ' ἄλλο δημοτικὸν ἄσμα ἕνα πουλί ποῦ «τ' ἄκουσαν καὶ δυὸ Ἑλληγες, δυὸ Ἀνατολικιώταις» (αὐτ. σ. 188).

Ἄλλα παραδείγματα τῆς χρήσεως τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλλην εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα κρίνω περιττὸν ν' ἀναφέρω. Ἐκαστος ἡμῶν ἐνθυμεῖται ἀρκετὰ τοιαῦτα, καὶ ἂν δὲν τὰ διατηρῆ εἰς τὴν μνήμην του, δύναται ν' ἀνοίξῃ οἰανδήποτε συλλογὴν, ὅπου προχείρως δύναται νὰ εὑρῇ.

Ὁ κ. Παλαμᾶς ἀναφέρει καὶ τὸ περιεργότατον τοῦτο, ὅτι τὸ ὄνομα Ἑλλην διετήρησε μέχρι τῆς χθὲς τὴν ἀρχαίαν εἰδωλολατρικὴν σημασίαν. Ἐπάγεται δὲ μαρτύριον στίχον κυπριακοῦ ἄσματος :

Ἡ μάννα τ' ἦταν χριστιανή, κι' ὁ κύρης τοῦ τον Ἑλλη.

Ἄλλ' ἢ μαρτυρία εἶναι ἤκιστα ἀξιόπιστος. Τὸ ἄσμα, ἐξ οὗ παραλαμβάνει τὸν στίχον δὲν εἶναι δημοτικόν· εἶναι συναξάριον τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, στιχουργηθὲν κατὰ παράφρασιν παλαιοῦ βίου τοῦ ἁγίου, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα Ἑλλην εἰς δύσφημον σημασίαν παρελήφθη ἐκ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Τὸ συναξάριον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σακελλαρίου (Κυπριακὰ τ. Β' σ. 99), ἀποτελεῖται δ' ἐκ στ. 571· καὶ μόνον τὸ μῆκος του καταδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι δημοτικὸν ἄσμα.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐξέλιπε πᾶς λόγος τῆς χρήσεως τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος Ρωμιός. Τὸ ὄνομα καθ' ἑαυτὸ ὑπονοεῖ ἀρνησιν τῆς ἐθνικότητος τοῦ φέροντος, δηλοῦν ἀπλῶς τὸν ὑπήκοον τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ ἡ ἔννοια αὕτη περιωρίσθη, ὡς εἶδομεν· καὶ τὸ ὄνομα ἔμεινεν ὡς δηλωτικὸν τοῦ πρεσβεύοντος τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ ὑπαγομένου εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Ἄν ἦτο καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὁμοιον πρὸς τὰλλα τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἀποτελοῦντα ἔθνη· ἂν δὲν εἶχεν ἱστορίαν ἐνδοξον προγενεστέραν τῆς ἰδρύσεως τοῦ κράτους ἐκείνου καὶ ἡδύνατο ν' ἀπαρνηθῆ αὐτήν, θὰ ἐθεώρει βεβαίως ἐπαρκῆ τὴν δόξαν ὅτι ἀνήκέ ποτε εἰς τὸ μέγα καὶ πανίσχυρον ρωμαϊκὸν κράτος, καὶ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἐν πᾶσι πρωτοστατοῦν καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἰθύνον. Τότε δὲ θὰ ὠφείλομεν νὰ λάβωμεν τοῦ κράτους ἐκείνου τὸ ὄνομα καὶ νὰ διατηρήσωμεν τὴν προσηγορίαν τοῦ Ρωμιοῦ, νὰ ὀνομάσωμεν δὲ καὶ τὴν ἡμετέραν χώραν ἀντὶ Ἑλλάδος Ρωμανίαν, ὡς ὠνόμαζεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὴν βυζαντινὴν ἐπικράτειαν. Ἐχοντες δὲ τὴν προτεραιότητα θὰ ἠναγκάζομεν τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Μολδαυοὺς νὰ ζητήσωσιν ἄλλο ὄνομα καὶ διὰ τὰς ἐνωθείσας ἡγεμονίας των· διότι τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐγκυταλειφθέντα ὀνόματα πα-

ρέλαβον οὔτοι ὀνομάσαντες τὴν χώραν αὐτῶν Ρωμανίαν (România), ἑαυτοὺς δὲ Ρωμαίους (Români).

Ἄλλὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἀνακτῆσαν τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν ὄνομά του κατεδίκασε τὸ ἐπίσακτον ὄνομα τοῦ Ρωμοῦ, προσδῶσαν εἰς αὐτὸ ὄνειδιστικὴν σημασίαν. Ὁ Ρωμιὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ συνενοῦντος ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἐλαττώματα τοῦ Ἑλλήνος, καὶ τὸ ρωμαϊκὸν ὁ τύπος τοῦ κακῶς διοικουμένου κράτους. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἐξαιρέσις τοῦ κανόνος τούτου, καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ φράσις, ἣν ἀναφέρει ὁ κ. Παλαμᾶς, «μίλα ρωμαίικα»· ἀλλ' ἡ φράσις αὕτη παρέμεινεν ἐκ τῆς συνηθείας, ἣτις προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς διακρίσεως τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς ἀρχαίας· ὅταν ὁ λαὸς καλῆ ἐλληνικὰ τὴν γλῶσσαν, ἣν ὀμιλεῖ, τὴν ἀρχαίαν καλεῖ «βαθιὰ ἐλληνικά»· ἀλλὰ συνηθέστερον καὶ ἀπλούστερον κάμνει τὴν διαστολὴν ὀνομάζων ρωμαίικη τὴν δημῶδη καὶ ἐλληνικὴν τὴν ἀρχαίαν. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Dodwell (A classical Tour through Greece κεφ. 5) λέγων ὅτι «τὴν νεωτέραν γλῶσσαν καλοῦσι ρωμαίικη πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, ἣν καλοῦσιν ἐλληνικὴν». Ὁ βαθὺς οὗτος παρατηρητὴς τῶν καθ' ἡμᾶς προσθέτει εἰς ταῦτα, ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες τοὺς προγόνους των καλοῦσιν Ἕλληνας καὶ τὴν χώραν των Ἑλλάδα.

Ἡ σημερινὴ χρῆσις τοῦ ὀνόματος Ἕλληνες ὡς ἐθνικοῦ ἡμῶν ὀνόματος δὲν εἶναι, ὡς κατεδείχθη ἐκ τῶν προειρημένων, τεχνητὴ καὶ βεβιασμένη ἀναζωογόνησις νεκροῦ τύπου· τοιαῦται ἀπόπειραι οὐδέποτε εὐδοκιμοῦσιν, οὐδ' ἐπηρεάζουσι τὸν λαόν. Τὸ κράτος, ὅπερ ἀπεδείχθη ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβάλῃ τὴν μεταβολὴν τῶν ὀνομάτων τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν, καίτοι εὐθὺς κατὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτοῦ ἔθεσε νόμους περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ δεκαδικοῦ συστήματος, θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν ἐλληνικὸν λαὸν νὰ μεταβάλῃ αὐτὸ τὸ ἐθνικὸν του ὄνομα; Ἄλλὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἡ χρῆσις οὐδέποτε εἶχεν ὀλοσχερῶς ἐκλίπη· οὐδέποτε ἐλησμόνησεν ὁ λαὸς τὴν καταγωγὴν του, τὰς παραδόσεις του, τοὺς δεσμοὺς τοὺς συνδέοντας αὐτὸν πρὸς τὸ παρελθόν. Καὶ τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τοῦ βίου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἐπωδύνων χρόνων τῆς ὑπὸ τοὺς Τούρκους δουλείας καὶ μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐλευθέρας πατρίδος, συμβολίζει τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλλήνος, κεντρίζον εἰς εὐγενεῖς ἀγῶνας πρὸς ἀνάκτισιν τῆς παλαιᾶς εὐκλείας. Τὸ φρόνημα δὲ καὶ τὴν θέλησιν τοῦ ἔθνους ἐξεδήλωσαν αἱ συνελεύσεις αὐτοῦ κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ἀναλαβοῦσαι καὶ καταστήσασαι κοινὸν τὸ ὄνομα τοῦτο.

Ὁ κ. Παλαμᾶς εἶναι ὁ ποιήσας τοὺς ὠραίους τούτους στίχους :

Κρυμμένη ἔς τὴν πολὺπαθὴ τῆ Ρωμιοσύνη,
σά νά ξανοίγω τῆ βασίλισσα Ἑλλάδα!

Ὁ ἐμπνευσμένος ποιητῆς βλέπει ἐναργέστερον καὶ κρίνει ὀρθότερον τοῦ γλωσσολογοῦντος λογογράφου. "Ἄς μὴ ἐπιμένῃ λοιπὸν ζητῶν νά μένη κρυμμένη πάντοτε ὑπὸ τὰ ράκη τῆς Ρωμιοσύνης; ἡ βασίλισσα Ἑλλάδα!

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Ὀκτωβρίου 1901.

Ὁ κ. Παλαμᾶς εἶναι ὁ ποιήσας τοὺς ὠραίους τούτους στίχους :

Κρυμμένη ἔς τὴν πολὺπαθὴ τῆ Ρωμιοσύνη,
σά νά ξανοίγω τῆ βασίλισσα Ἑλλάδα!

Ὁ ἐμπνευσμένος ποιητῆς βλέπει ἐναργέστερον καὶ κρίνει ὀρθότερον τοῦ γλωσσολογοῦντος λογογράφου. "Ἄς μὴ ἐπιμένῃ λοιπὸν ζητῶν νά μένη κρυμμένη πάντοτε ὑπὸ τὰ ράκη τῆς Ρωμιοσύνης; ἡ βασίλισσα Ἑλλάδα!

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Ὀκτωβρίου 1901.

ΟΙ ΖΥΓΙΩΤΑΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ*

Ὁ περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ γραμματολογίαν τῶν μέσων χρόνων ἀκαμάτως ἀσχολούμενος καὶ πρὸς διαφώτισιν αὐτῶν πολλὰς παρασχὼν ἄχρι τοῦδε ἀξίας λόγου συμβολὰς κ. Σπ. Π. Λάμπρος ἐξέδωκε πρό τινας ἐν τῇ Ε΄ τόμῳ τοῦ *Παρνασσοῦ* καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει περισπούδαστον πραγματείαν περὶ δύο ἐλλήνων περιηγητῶν τοῦ ΙΕ΄ καὶ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, τοῦ Κανανοῦ Λασκάρως καὶ τοῦ Βασιλείου Βατάτζη. Τούτων ὁ μὲν Βατάτζης, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἔλκων τὸ γένος, ἐταξίδευσε δις εἰς Ρωσίαν, ἐν δ' ἔτει 1727 ἐπεχείρησε τρίτην μακρὰν περιοδείαν εἰς Ἀσίαν καὶ Εὐρώπην εἰσχωρήσας μέχρι Χίβας, Βουχάρας, Ὑρκανίας, Ἀραλικῆς θαλάσσης καὶ ἄλλων ἐνδοτέρων χωρῶν. Ὁ δὲ Λάσκαρις ὁ Κανανοὺς περιῆλθεν, ὡς λέγει, γῆν πολλὴν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπεριπάτησε «τὴν παράλιον πᾶσαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ὑπερβορείου Ὠκεανοῦ». Ἐν σημειώσει δ' αὐτοῦ, ἣν ὁ κ. Λάμπρος ἀντέγραψεν ἐκ χειρογράφου τῆς βιενναίας αυτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης, μνημονεύει διὰ βραχέων τῶν βορειοτάτων χωρῶν, ἃς ἐπεσκέφθη, ἦτοι τῆς Νορβηγίας, τῆς Σουηδίας (Σουήτζιας), τῆς Δανίας, τῆς Λιβονίας, τῆς Πρωσσίας (Πουρσίας), τῆς Σθαδουνίας, τῆς Ἰσλανδίας (Ἰσλάντης) καὶ τῆς Ἀγγλίας (Ἐγγλητέρας).

Ὁ κ. Λάμπρος εἰκάζει ὅτι ὁ περιηγητὴς οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Κάνανος, ὁ γράψας τὴν «Διήγησιν περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου» τὴν ἐκδεδομένην ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἱστοριογράφων τῆς Βυζαντίδος. Λίαν δὲ πειστικῶς συνδυάζων διάφορα ἐν τῇ περιηγήσει μνημονευόμενα γεγονότα ἀποδεικνύει ὅτι ἐγράφη αὕτη, ἀρχομένου τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος.

Ἐν τῇ σημειώσει ἐκείνῃ τοῦ Ἑλλήνος περιηγητοῦ ὑπάρχει χωρίον, πολὺ μὲν παρέχον τὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀσαφές καὶ ἀόριστον. Ὁ Κανανοὺς ποιούμενος μνείαν τῆς πρωτεύουσος τῆς Πρωσσίας πόλεως Τάν-

* Ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἐν τῇ ἐφημερίδι *Αἰῶνι* (Ἀθηγῶν) ἀρ. 3812 τῆς 26 Μαρτίου 1882.

τζηκ (Danizig) ἐπάγει τ' ἀκόλουθα . «Μετ' αὐτήν ἐστὶν ἡ ἐπαρχία τῆς
»Σθαβουρίας, ἣτις ἔχει προκαθεζομένην πόλιν Λουπήκ ὀνομαζομένην. Ἐπ'
»αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας ὑπάρχουν οἱ Ζυγιῶται οἱ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ· ἐπεὶ
»ἔκει ὑπάρχουν πλεῖστα χωρία, ἅτινα διαλέγονται τὴν γλῶσσαν τῶν Ζυ-
»γιωτῶν. Μετ' αὐτὴν τὴν ἐπαρχίαν ὑπάρχει ἡ ἐπαρχία τῆς Δανίας, ἣτις, ἡ
»Δανία, ἔχει πόλιν καλουμένην Κουπανάδε.»

Ἄλλὰ τίνες οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου καὶ τίς ἡ λαλουμένη ὑπὸ
τούτων γλῶσσα ; «Ἡ προχειροτέρα τῶν ἐπερχομένων σκέψεων» λέγει ὁ
κ. Λάμπρος, «εἶνε ὅτι τὸ Λουπήκ τοῦ Κανανῶ εἶνε ἡ γερμανικὴ πόλις Lü-
beck, καίτοι δυσεξοικονόμητος φαίνεται τότε ἡ σχέσις τῆς πόλεως ταύτης
πρὸς τὴν Σθαβουρίαν. Ὑποτιθεμένου ὅτι πρόκειται περὶ Lübeck, πειρά-
ζεται τις ἴσως νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι παρὰ τῷ Κανανῶ γίνεται λόγος περὶ Σλάβων
καὶ τοιαύτη τις περίπου ὑπῆρχεν ἡ γνώμη τοῦ ἐν Βιέννῃ γερμανιστοῦ Haupt,
εἰς ὃν εἶχον ἐπιδείξει τοῦτο τὸ χωρίον. Ἄλλὰ, καθ' ἃ ἐξέθηκα ἄλλοτε ἐν τῇ
᾽Ωρᾳ, νομίζω, ὅτι ἐν τοῖς Ζυγιώταις τούτοις πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν τοὺς
᾽Αθιγγάνους, τοὺς κατοικοῦντας ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ τοῦ 14' αἰῶνος με-
σοῦντος. Ὅτι ᾽Αθιγγανοὶ κατέβησαν ἐν Πελοποννήσῳ, ἱκανοὶ τὸν ἀριθμὸν,
ἀποδεικνύεται ἔκ τε τῶν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βενετοῦ τοποτηρητοῦ Ὁκτα-
διανοῦ Buono παραχωρηθέντων προνομίων καὶ τοῦ ἀπαντῶντος ἐνιαχοῦ τῆς
Πελοποννήσου ὀνόματος *Γυφτόκαστρον*, ὡς καὶ ἔκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Μά-
ζαρι, ἐνθα ἀναφέρονται ὡς κατοικοῦντες τὴν Πελοπόννησον μετὰ ἐξ ἄλλων
φυλῶν καὶ *Αἰγύπτιοι*. Ἐχομεν δὲ καὶ ἄλλας μαρτυρίας ρητὰς Γερμανῶν
περιηγητῶν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος τελευτῶντος, εὐρόντων οὐκ ὀλίγους
᾽Αθιγγάνους, μάλιστα περὶ τὴν Μεθώνην. Ἄλλ' ἴσως ἀντιπαρατηρήσῃ τις
ὅτι τὸ ὄνομα Ζυγιῶται εἰς οὐδεμίαν εὐρηταί σχέσιν πρὸς τοὺς ᾽Αθιγγάνους.
Ἄλλ' ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ ἐκ Κολωνίας πατρικίου προσκυνητοῦ Arnold
von Harff (1496—1499) εὐρηταί, περὶ Μεθώνης ὄντος τοῦ λόγου, τὸ ἐξῆς
χωρίον : «Ἐνταῦθα κατοικοῦσι πολλοὶ πτωχοί, γυμνοὶ ἄνθρωποι, ἐν μικροῖς
»καλαμοσκεπάστοις οἰκίσκοις, περὶ τὰς τριακοσίας οἰκογενείας, καλούμενοι
»Suyginer, οἱ αὐτοὶ οὕς ἡμεῖς καλοῦμεν ἐθνικοὺς ἐξ Αἰγύπτου, καὶ οἵτινες
»περιφέρονται ἐν ταῖς ἡμετέραις χώραις κτλ.» Λέγει δ' ἄλλαχού αὐτοῦ
καταγομένους ἐκ χώρας τινὸς Γύπης, οὐ μακρὰν τῆς Μεθώνης (1), καὶ τὸ
αὐτὸ ὄνομα εὐρίσκομεν ἀναφερόμενον ἐν παλαιότεραις ἐκθέσεσι γερμανῶν
προσκυνητῶν τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐπισκεφθέντων καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἄν μὴ
λοιπὸν τὸ ὄνομα Ζυγιῶται εἶναι ἐν τῷ κακογρφημένῳ χειρογράφῳ παρε-
φθαρμένον ἐκ τοῦ Γυπιῶται, πάντως ὁμῶς φαίνεται συγγενέστερον πρὸς τὸ
Suyginer τοῦ ἐκ Κολωνίας πατρικίου, ἂν ζητακίσωμεν τὸ ἀρχαῖον σίγμα

(1) Ἴσως οὐχὶ ἄσχετον τῇ Γύπῃ τοῦ γερμανοῦ περιηγητοῦ εἶναι τὸ σημερινόν ὄνομα
χωρίου τινὸς ἐν τῷ δήμῳ Μεθώνης Διακούπια.

κατό τὴν τρισεξῶν πλῆθὲν Γερμανῶν καὶ ἀναλγοισθῶμεν, ἔτι ὁ γερμανὸς περιηγητὴς ἀντικατέστησε τὴν ἑλληνικὴν κατάληξιν διὰ γερμανικῆς. Τὴν γνώμην μου δὲ ταύτην, ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου δὲν εἶναι Σλάβοι, ἀλλ' Ἀθίγγανοι πλάνητες, ἐξήνεγκον πρὸς τὸν ἐν Βερολίῳ καθηγητὴν Wattenbach, ἓνα τῶν ἀριστα γνωριζόντων τὴν κατὰ τόπους μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Γερμανίας, ὅστις μοὶ ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τάδε : «πιστεύω μὲν καὶ ἐγὼ ὅτι ὑπῆρξαν Ἀθίγγανοι, ἀλλὰ μάτην ἀνεζήτησα μνεῖαν τινὰ Ἀθιγγάνων ἐν χρονικοῖς τῶν γερμανικῶν ἐκείνων τόπων κατὰ τὸν ἸΕ' αἰῶνα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ πάντως δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα χωρία, εἶναι δὲ δυνατόν καὶ νὰ περιεπλανήθησάν ποτε ἐν ἐκείναις ταῖς χώραις ὁμάδες, ὧν δὲν γίνεται μνεῖα παρὰ ταῖς χρονογράφους».

Ἡ γνώμη τοῦ κ. Λάμπρου φαίνεται ἡμῖν τὰ μάλιστα παρακεκινδυνευμένη καὶ ἀχρυσφαλεστάτη. Ἡ δὲ προχειροτέρα σκέψις, ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου ἦσαν ἔθνος σλαβικόν, εἶναι πάντως προτιμωτέρα καθ' ἡμᾶς. Φρονούμεν δέ, ὅτι τότε μόνον θὰ ἐδύνατο ὁ κ. Λάμπρος νὰ φέρῃ εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του τὰς ἐτυμολογικὰς εἰκασίας περὶ συγχύσεως τῆς ὀνομασίας τῶν Ζυγιωτῶν πρὸς τοὺς Γυπιώτας καὶ τοὺς Suyginer, ἀν' ἣ ὀνομασία ἐκείνη ἦτο παντελῶς ἄγνωστος. Ἀλλ' οἱ Ζυγιῶται καὶ ὁ Ζυγὸς τοῦ Μελιγχοῦ ἢ τῶν Μελιγκῶν ἀναφέρονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ παλαιότερων χρόνων, πολλῶ πρὶν ἢ γίνῃ μνεῖα Ἀθιγγάνων ἐν Πελοποννήσῳ. Εἶναι δὲ μεμαρτυρημένον, ὅτι οἱ Μελιγκοὶ τοῦ ἐν Λακωνίᾳ Ζυγοῦ ἦσαν Σλάβοι, καὶ οὔτε ἄτοπος οὔτε ἀπίθανος εἶναι ἡ ὑπόθεσις, ὅτι καὶ μετὰ τὰς ἤττας, ἄς ὑπέστησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπιδρομῶν, πάλιν παρέμεινεν ἱκνῶς ἀριθμὸς αὐτῶν, ὅπως ζῶσι καθ' ὁμάδας διακεκριμέναι ἀπὸ τῶν ἄλλων κατοίκων, ἰδίαν ἐχούσας γλῶσσαν καὶ τρόπον βίου. Ἡ δὲ ὀνομασία Γυφτόκαστρον, ἣ ἀποδιδομένη εἰς δύο ἢ τρία ἴσως παλαιὰ φρούρια ἐν Πελοποννήσῳ, αὐδὲν ἐπίσης ἀποδεικνύει, διότι ἡ ὀνομασία αὕτη ἀπαντᾷ συχνότερον καὶ ἐν ἄλλαις χώραις τῆς Ἑλλάδος, ὅπου οὐδέποτε ἐγκατέστησαν Ἀθίγγανοι, ἐξ ἄλλων προελθοῦσα λόγων· ὡς οὐδεὶς ἐπίσης δύναται σπουδάζων νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ ὀνομασία Ὀβριόκαστρο ἢ Ἐβραιόκαστρο πλείστον ὄρων ἐρείπων ἐν Ἑλλάδι τεκμηριοῖ τὴν ἐποίκησιν Ἑβραίων. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ οὐχὶ ἀπροσδιόνυσον θεωροῦμεν τὴν ἐπανόρθωσιν παραπλησίῳ λάθους, εἰς ὃ ὑπέπεσεν ὁ κ. Λάμπρος ἐν τῇ ἀρτίως ἐκδοθείσῃ περισπευδᾶστίῳ αὐτοῦ συλλογῇ «Κερκυραϊκῶν ἀνεκδότων». Ἀναφέρων τὸ δημῶδες ᾄσμα τοῦ Μάτη, ὅπερ ἔφαλλον καὶ οἱ ἐν Κερκύρᾳ Ἀθίγγανοι ἐπισκεπτόμενοι τὸν τιμαριοῦχον, ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῷ : «τινὰ τεκμήρια τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἔρχεν ἐπὶ τὴν τέλει τῆς ἐορτῆς ἢ παραδοχῆ τοῦ ἐθίμου, σκοποῦσα τὸν στενώτερον σύνδεσμον τῶν σχέσεων τῶν Ἀθιγγάνων πρὸς τὸν βαρόνον αὐτῶν. Τοιαύτην δὲ θεωρῶ», λέγει, «τὴν πρὸς τὸν αὐθέντην, τὴν κυρὰν καὶ τοὺς οἰκείους αὐτοῦ ἀποστροφὴν καὶ τὴν μετὰ κολακείας θωπείαν τοῦ στίχου :

ὅστις ὑπεμφαίνει ἴσως τὴν σχέσιν τοῦ βαρόνου πρὸς τὸ ἐν Κερκυρακίῳ τελεῖς καὶ τὴν ἐπικυρίαρχον Βενετία.» Τὸ ἄσμα τοῦτο τοῦ Μάη ψάλλεται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς δὲν ἀγνοεῖ ὁ κ. Λάμπρος. (Βλ. Passow, Carmin u. popularia ἀρ. 310). αἱ δὲ εὐχαὶ πρὸς τὸν αὐθέντην καὶ τὴν κυράν εἰσι κοινοὶ τόποι ἐπαναλαμβανόμενοι ἐν πᾶσι τοῖς ἄσμασι, τοῖς φαλλομένοις ἰδίως κατὰ τὰς ἐορτάς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ ἁγίου Βασιλείου τοῦ Ἰδοῦ μάλιστα μία τούτων, ἐν ἣ αἱ πρὸς τὸν αὐθέντην κολακείαι εἶναι ὑπερβολικώτεραι ἢ ἐν τῇ ἀθιγγανικῇ κατὰ τὸν κ. Λάμπρον εὐχῇ:

Ἄφέντ' ἀφέντ' ὀλάφεντε, ἀφέντη φημισμένε, τὸν γῶθρό σου καὶ τὸν γῶθρό σου.

Ἐς τὴν Ἑσπεία καὶ ἔς τὴν Φραγκιά, ἔς τὸν κόσμον ἑακουσμένε.

Ἄφέντη μ', ῥήγχε νὰ σὲ διῶ ἢ μπάλιο ἔς τὴν Πόλην,

καὶ βασιλιὰ ἔς τὸν τόπον σου νὰ σὲ τιμῆσουν ὄλοι!

Προχωρῶν δὲ ὁ κ. Λάμπρος θεωρεῖ ὡς σχετικὸν πρὸς τοὺς Ἀθιγγάνους καὶ ἕτερον στίχον τοῦ κερκυραϊκοῦ ἄσματος, τὸν ἐπόμενον:

καὶ ἂν ἔχης καὶ γλυκὸ κρασί, φέρε νὰ μὲς κεράσῃς

«ὅστις ἴσως ἀναφέρεται,» λέγει, «εἰς τὴν συνήθειαν τῆς τῆ 2 Μαΐου ἐκάστου ἔτους γινομένης ἐστιάσεως τῶν Ἀθιγγάνων ὑπὸ τοῦ βαρόνου.» Ἀλλὰ δὲν εἶναι δᾶ τῶσφ ἀσύνηθες τὸ νὰ ζητῶσιν ἐμμέτρως νὰ πῖωσι κρασί οἱ ἄδοντες τὰ ἐορτάσιμα ἄσματα, ὥστε νὰ παρίσταται χρεῖα τοιαύτης ἐρμηνείας. Ἐν ἄσμη τοῦ Ἀη-Βασίλη, ἐν Κεφαλληνίᾳ ψαλλόμενον, καταλήγει οὕτω:

Κι' ἂν ἔχης καὶ γλυκὸ κρασί στείλε το νὰ το ποιοῦμε.

καὶ ἕτερον θεσσαλικόν:

κι' αὐτὰ τὰ κοσκινίσματα κέρνα τὰ παλληκάρια,

κέρνα τ', ἀφέντη, μ' κέρνα τα.

καὶ δὲν εἶναι βεβαίως καινοφανῆς καὶ πρωτάκουστος ἢ τοιαύτη αἴτησις, διότι καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἀκόμη χρόνους οἱ χελιδονισταὶ ἐζήτουν ἄδοντες πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ οἴνου δέπαστρον διὰ τὸν κόπον των.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρόδῳ. Περὶ δὲ τῶν Ζυγιωτῶν ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν λογίων ἔγραφέ τινα μόνος ὁ κ. Σάθας ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῶν *Μνημείων ἑλληνικῆς ἱστορίας*. Οὗτος πολεμῶν τὴν γνώμην τοῦ κ. Λάμπρου γράφει τὰ ἐξῆς: «Καίτοι ὁ Κανανὸς Λάσκαρις φαίνεται συγγραφεὺς ἐλαφρὸς, δὲν δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρξε τοσοῦτον ἀπλοῦς, ὥστε νὰ ἐκλάβῃ τὴν γλῶσσαν τῶν Μανιατῶν ἢ τῶν Τσακῶνων ὡς διάλεκτον, ἢν ὠμίλου κατὰ τοὺς χρόνους, ἐν αἷς ἐζῆ, οἱ Γερμανοὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης, ἦτοι οἱ τοῦ Λύδεκ. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι ἐκ τῶν ξένων τιμαριούχων, τῶν κατασχόντων ἐπὶ χρόνον τινὰ μικρὰ φρούρια ἐν Λακωνίᾳ, εὗρέ τις τὸ συμφέρον νὰ ἐγκαταστήσῃ αὐτόθι σταθμὸν γερμανῶν στρατιωτῶν. Πράγματι δὲ εἰς τῶν ἀνωνύμων βαρῶνων τῆς Λακωνίας φέρει τὸ ὄνομα Ἀλαμάννος, μαρτυροῦν τὴν γερμανικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν· τὸ δὲ φρούριον τοῦ ἁγίου Ἡ-

λία ἐπὶ τοῦ Ταυγέτου ἀνήκεν αὐτῷ. Τῷ 1423 ἡ χήρα τοῦ Ἀλαμάννου τοῦ-
του ὑπανδρεύθη εἰς δεύτερον γάμον τὸν Ἀδὰμ Meirignano βαρῶνα τῶν
Μύλων, φρουρίου κειμένου οὐ μακρὰν τῆς Καλαμάτας¹⁾ (*Hopf, Chroniques
grecoromanes* σ. 472, XIII.) Ἡ δὲ εἰκασία περὶ γερμανικῆς ἀποικίας ἐν
τῇ Πελοποννήσῳ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ τῶν δύο ἐξῆς γεγονότων· ὅτι
σήμερον ἐτι ἀπαντῶσιν ἐν Μάνη οἰκογένειαι φέρουσαι τὸ ὄνομα Ντουδε-
σκέας (Tudesque), καὶ ὅτι μεγάλη κώμη 342 κατοίκων, ἀνήκουσα εἰς
τὸν δῆμον Τροπαίων τῆς ἐπαρχίας Γόρτυνος, ὀνομάζεται *Βρετεμβουῶρον*⁽²⁾,
τοῦθ' ὅπερ ἔχει γερμανικὴν τὴν ἀρχήν».

Πρὸς ταῦτα ὀρθῶς ἀντιπαρατηρεῖ ὁ κ. Λάμπρος τὰ ἐπόμενα : « Χωρὶς
νὰ θελήσω νὰ διαμφισβητήσω ἐν γένει τὴν ὑπαρξίν γερμανικοῦ τινος στρα-
τιωτικοῦ σταθμοῦ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει θεωρῶ ἀπί-
θανον τὴν συσχέτισιν τῶν Ζυγιωτῶν τοῦ Κανανοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν ἐν γέ-
νει διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ βυζαντινὸς περιηγητῆς, περιοδεύσας, ἂν μὴ ὄλην
τὴν Γερμανίαν, ἀλλὰ τοῦλάχιστον τὴν Πρωσίαν, ἧς ρητῶς ποιεῖται μνείαν
πρὸ τῆς ἀμφισβητουμένης Σθαβουνίας, ἐν ἣ τὸ Λουπήκ, θὰ ἦτο παράδοξον
νὰ μὴ κάμῃ λόγον περὶ Γερμανῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου, εὐθὺς ὡς
ἐποιήσατο μνείαν τῆς Πρωσίας. Ἄν ἤθελεν ἀπλῶς ν' ἀναφέρῃ, ὅτι οἱ Ζυ-
γιῶται εἶναι Γερμανοὶ τὴν καταγωγὴν, διατί ἐπερίμενε νὰ τὸ εἴπῃ ἅμα τῇ
ἀφίξει του εἰς Λουπήκ ;» Πλανᾶται ὁμοίως ὁ κ. Λάμπρος θέλων ν' ἀναιρέσῃ
τὴν γνώμην ὅτι οἱ Ζυγιῶται εἶναι οἱ κάτοικοι τοῦ λακωνικοῦ Ζυγοῦ καὶ ἀ-
ποφαινόμενος ὅτι ἡ λέξις Ζυγός δὲν εἶναι « χαρακτηριστικὸν μόνον ὠρισμένων
τόπων, ἀλλὰ σημαίνει καθόλου τοὺς κατοίκους τῶν Ζυγῶν, ἧτοι τῶν ὀρέων,
ἐφ' ὧν χωρίζονται τὰ ὕδατα (Wasserscheide) ἢ ἄλλως τῶν στενῶν⁽³⁾ ».
Οὐχὶ σπανίως, ἔνεκα στειρώσεως ἴσως τοῦ πλαστικοῦ πνεύματος ἐν τῇ νεοελ-
ληνικῇ γλώσσῃ καὶ λήθης τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, ὀνόματα προστηγορικὰ
μεταπίπτουσιν εἰς κύρια καὶ ἐντεῦθεν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν ὀνόματα ὠρισμένων
τόπων, χωρίων, ὀρέων, ποταμῶν κλπ., ὡς τὰ ἐξῆς : Κάστρο, Καστρί, Χώρα,
Νησί, Στενό, Λαγκάδα, Ποτάμι, Ξερίλας, Βάλτος καὶ ἀνάριθμα ἄλλα· εἰς
τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγεται καὶ ὁ Ζυγός τοῦ Μελιγκοῦ ἐν Μάνη.

Οἱ κάτοικοι μέχρι τοῦ νῦν καλοῦνται Ζυγιῶται, κατὰ τὴν ἐπὶ Καποδι-
στρίου διοικητικὴν διαίρεσιν τοῦ Κράτους ὑπῆρχεν ἐπαρχία Ζυγοῦ, περιλαμ-
βάνουσα τὸν δῆμον Λεύκτρου καὶ τινὰ χωρία πλησίον δῆμων ἐν τῇ νῦν ἐπαρ-
χίᾳ Οἰτύλου, ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ἐν Ἀθήναις ἐθνικῇ συνελεύσει παρεκάθηντο

(1) Οἱ Μύλοι κείνται ἐν τῷ δήμῳ Ἀθίας, παρὰ τὸ λακωνικὸν Ἀλμυρόν, οὐ μακρὰν
τῆς Καλαμάτας.

(2) Ἀκριδέστερον *Βρετεμποῦγα*.

(3) Ζυγός δὲν λέγεται τὸ μέρος, ὅπου χωρίζονται τὰ ὕδατα, ἀλλὰ τὸ μέρος, ὅπου ἐνοῦν-
ται βουνά, ὁ αὐτὴν ὄρος (γαλλ. *coi ή ro. i*).

καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ζυγοῦ τοῦ Μελιγκοῦ. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲν ἄλλο μέρος ἐν Πελοποννήσῳ καλεῖται Ζυγός.

Καταλήγων τὸν περὶ Κανανοῦ λόγον ὁ κ. Λάμπρος ἐκφράζει τὴν ὑπόνοιαν μὴ Σθαβουνίαν ἐννοεῖ τὴν Ἑσθονίαν ὁ περιηγητής, ὑπὸ δὲ τὸ τοῦ χειρογράφου Λουπήκ ὑπόκειται παρεφθαρμένον τὸ ὄνομα τῆς κουρλανδικῆς πόλεως Libau.

Ἄλλὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος περιηγητοῦ γραφόμενα περὶ τῆς θέσεως τῆς Σθαβουνίας καὶ τῆς Λουπήκ καὶ περὶ τῆς γλώσσης τῶν παρὰ τὴν πόλιν ταύτην οἰκούντων, ἀφ' ὧν κατὰ τὸν Κανανὸν κατάγονται οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου, δὲν παρήλθον ἀπαρατήρητα ἐν Γερμανίᾳ καὶ κατέστησαν θέμα ἀνεξάντλητον συζητήσεων· πολλαὶ δὲ καὶ διάφοροι γνώμαι περὶ τούτου ἐδημοσιεύθησαν ἐν ταῖς στήλαις ἰδίως τῆς βερολινείου Vossischen Zeitung. Ὁ πρῶτος περὶ τοῦ γεωγραφικοῦ τούτου ζητήματος γράψας θεωρεῖ ἀβάσιμον ὅλως τὴν εἰκασίαν τοῦ κ. Λάμπρου, ὅτι Σθαβουνίαν ἐννοεῖ ὁ Κανανὸς τὴν Ἑσθονίαν, Λουπήκ δὲ τὴν κουρλανδικὴν πόλιν Libau. «Διότι πῶς εἶναι δυνατόν,» λέγει, «ὁ ναυτίλος, ὁ ἀκριδῶς ἀκολουθῶν τὴν γεωγραφικὴν σειρὰν τῶν τόπων, οὐς ἀναφέρει, ἀφ' οὗ ἐποιήτατο προηγουμένως μναίαν τῆς Ρίγας καὶ τῆς Ρεδάλ καὶ εἶτα προεχώρησεν εἰς Λάντσικ, νὰ ἐπιστραφῇ αἰφνης εἰς Libau καὶ κατόπιν δι' ἀποτόμου ἄλματος νὰ μεταπηδήσῃ εἰς Κοπενάγην ;» Ἄλλ' οὐδὲ τὰ περὶ Ἀθιγγάνων νομίζει ὀρθά, διότι πρέπει τότε ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ὀλόκληρα χωρία παρὰ τῷ Lübeck κατοκοῦντο ὑπὸ Ἀθιγγάνων· ἐκφέρει δὲ τὴν γνώμην, ὅτι οἱ Ζυγιῶται ἦσαν σλαβικὸν ἔθνος, καίτοι δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον ἐπίσης ἂν περὶ τὸ Lübeck ὑπῆρχον Σλάβοι· ἀλλὰ τοῦτο θεωρεῖ μᾶλλον πιθανὸν καὶ τὴν ἀπόδειξιν αὐτοῦ εὐχερεστέραν. Ἐν ἄλλῳ φύλλῳ τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος ἀναιρεῖ ἕτερος τὴν παρατήρησιν ἐνὸς ἐκ Liegnitz, ὅτι Σθαβουνία ἴσως εἶναι τὸ ἐν Μεκκλεμβούργῳ St. -venhage, ἀντιπαρατηρῶν ὅτι τοῦτο ἀπέχει πολὺ τῆς Lübeck, ἐν ᾧ ὁ Κανανὸς ὁμιλεῖ περὶ τῶν πέριξ τῆς πόλεως ταύτης χωρίων. Ἐπίσης δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῶς ἀποδεδειγμένον τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἐκ Ποτσδάμης καθηγητοῦ Graser, ὅτι περὶ τὴν Lübeck θὰ κατέκει φυλὴ τις Βένδων, Σταβόνων ἢ Σταβούνων καλουμένων. Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι σλαβικὸν θὰ ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Κανανοῦ ἀναφερόμενον ἔθνος, ἀφ' οὗ μάλιστα ἢ Lübeck ἐκαλεῖτο προάστειον τῆς βενδικῆς ἐποικίσεως· ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι πρὸς ὀριστικὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος ἀπαιτοῦνται ἀκριδέστεραι καὶ θετικώτεραι ἀποδείξεις, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη τῆς Lübeck ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ παλαιότερων γεγονότων, ἐν ᾧ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' οἱ Σλάβοι εἶχον ἐξωσθῆ ἐκ τῆς χώρας ἐκείνης ἢ ἀπορροφηθῆ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ στοιχείου.

Ἄλλος Γερμανός, ὁ καθηγητής P. Kassel, ἐκφέρει γνώμην ὁμοίαν τῇ τοῦ κ. Σάθα καίπερ ἀγνοῶν ταύτην. Ἡ λέξις Σθαβουνία οὐδεμίαν κατ'

αὐτὸν ἔχει σχέσιν πρὸς τοὺς Σλάβους, τὰ δὲ παραπλήσια τόπικα ὀνόματα Stavenhagen, Stavenow. Staven, Staunnen κλπ., τ' ἀπαντῶντα ἐν Μεκκλεμβούργῳ, Ὀλσταϊν καὶ Ὀλδεμβούργῳ, ἐτυμολογοῦνται οὐχὶ ἐκ τῆς σλαβικῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς γερμανικῆς γλώσσης· εἰκάζει δ' ὅτι ἴσως μισθοφόροι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐκ βορείου Γερμανίας ἐπώκησαν εἰς Πελοπόννησον καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ Ζυγιῶται· προστίθησι δ' εἰς ταῦτα καὶ τολμηροτάτην ἐτυμολογίαν τῆς ὀνομασίας τῶν Τσακῶνων, ἧτις φρονεῖ ὅτι εἶναι ἐπίσης γερμανικὴ (Τσακῶνες — Sacoies ἢ Saxones) ἀποφινόμενος ὅτι οἱ Τσακῶνες εἶναι σαξονικῆς φυλῆς.

Τὰς εἰκασίας τοῦ Kassel ἀναιρεῖ ἐπιτυχῶς ἀνώνυμός τις ἐν τῇ Vossischen Zeitung, ὅστις ἀναφέρει ὅτι βεβαιότατον καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως εἶναι, ὅτι πρὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος πᾶσα ἢ περὶ τὴν Lübeck χώρα ἦν ἐσλαβωμένη, κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα διετήρει τὴν ὀνομασίαν προάστειον τῆς βενδικῆς ἐποικίσεως· οὐδόλως δ' ἀπίθανον θεωρεῖ, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ τὴν Λυβέκαν χωρὶα κατηκοῦντο ὑπὸ Σλάβων, ὑποτελῶν ἢ καὶ δουλοπαροίκων τῶν Γερμανῶν τῆς πόλεως ἐκείνης. Προστίθησι δὲ ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου θὰ ἦσαν ἀναμφιδόλως ἀρκούντως πολυάριθμοι, ἀφ' οὗ ἠδυνήθησαν μεθ' ὅλην τὴν ἐπίδρασιν τῶν παροίκων νὰ διατηρήσωσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν· εἰκάζει δὲ προσέτι ὅτι θὰ ἦσαν οἱ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενοι Σλάβοι Μελιγγοὶ καὶ οὐχὶ γερμανοὶ μισθοφόροι τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, ὡς φρονεῖ ὁ Kassel, διότι τοιοῦτους μισθοφόρους γνωρίζομεν μόνους τοὺς Βαραγγίους, οἵτινες δὲν ἦσαν Γερμανοί, ἀλλ' ἐστρατολογοῦντο οἱ πλείστοι ἐκ τῆς Ἀγγλίας, τῆς Σκωτίας καὶ τῶν σκανδιναυικῶν χωρῶν, θησαυρίζοντες δ' ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπέστρεφον συνήθως εἰς τὴν πατρίδα των, μὴ παραμένοντες ἐν Ἑλλάδι.

Εἰς τὴν τοιαύτην πληθὸν τῶν εἰκασιῶν προστίθεται καὶ ἑτέρα, τοῦ κ. L. Alfieri, ὅστις στηριζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν δύο συγγραφέων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' γνωματεύει ὅτι ἡ Σθαβουνία τοῦ Κανανοῦ εἶναι ἢ λιθουανικὴ ἐπαρχία τῆς σημερινῆς ἀνατολικῆς Πρωσσίας, τὴν δὲ πόλιν Λουπήκ ταυτίζει τῇ Labian, πόλει εὐλιμένῳ, κειμένη ἐν Σκαλαθωνίᾳ, ὡς ἀπεκαλεῖτο παλαιότερον ἢ Λιθουανία. Ἄλλ' ὁ αὐτὸς ἀνώνυμος τῆς Vossischen Zeitung ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 129 φύλλῳ τῆς 17 Μαρτίου παρατηρεῖ εὐλόγως, ὅτι καὶ πάλιν ταρασσεται οὕτως ἡ σειρά τῶν πόλεων, ὡς ἐπεσκέφθη ὁ Κανανός, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς τηλικαύτην βαρβαρότητα διετέλει ἡ Λιθουανία, ὥστε ὅλως ἀπίθανον θὰ ἦτο ἂν παρεδεχόμεθα ὅτι εἶχε καὶ λιμένα. Προστίθησι δὲ ὅτι ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Lübeck ἦτο Linbik καὶ Lubik, ὡς φέρεται ἐν γεωγραφικῷ πίνακι συνταχθέντι κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἐρρίκου τοῦ Β'. Ὅστε οὐδεμίαν ὑπολείπεται ἀμφιδόλιαν ὅτι αὕτη εἶναι ἢ ὑπὸ τοῦ Κανανοῦ ἀναφερόμενη Λουπήκ.

Ἐνδιετρίψαμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν πρὸς διαλεύκανσιν τοῦ χωρίου ἐκείνου τοῦ ἕλληδος περιγρητοῦ ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν, διότι ἡ ἐξακρίθωσις τῆς θέσεως τῆς πόλεως Λουπῆκ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς, καθ' ὅσον συντελεῖ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος: ὁποῖον ἔθνος κατῴκει τὸν ἐν Πελοποννήσῳ Ζυγὸν κατὰ τὴν ΙΔ' πρὸς τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ μετὰ πιθανότητος συνάγεται, νομίζομεν, ὅτι οἱ Ζυγιῶται τῆς Πελοποννήσου ἦσαν Σλάβοι, λείψανα τῶν Μελιγκῶν, παραμείναντα ἐν τῇ χώρᾳ καὶ μετὰ τὴν φραγκικὴν κατάκτησιν.

ΚΑΛΑΜΑΤΑ *

Τὸ ἐπίσημον ὄνομα αὐτῆς, ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεκράτησεν, ὀφείλει ἢ πόλις τῶν Καλαμῶν εἰς τὴν τάσιν, τὴν ἀναπτυχθεῖσαν ἅμα τῇ συστάσει τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, πρὸς ἀντικατάστασιν νεωτέρων τοπωνυμιῶν δι' ἀρχαίων τῶν κλασσικῶν χρόνων, «πρὸς ἀνάστασιν τῶν παλαιῶν ὀνομάτων τῆς Ἑλλάδος», ὡς ἐχαρακτηρίζετο τότε ἡ τοιαύτη προσπάθεια. Ἡ σπουδὴ περὶ μετονομασίας τῶν τόπων ἐκείνων, οἵτινες ἔνεκα τῶν παντοίων περιπετειῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀποβαλόντες τὸ ὄνομά των προσέλαβον ἄλλο ἄσημον συνήθως ἢ βαρβαρόφωνον, καὶ περὶ ἀποδόσεως εἰς αὐτοὺς τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν ὀνομάτων ἦτο βεβαίως εὐεξήγητος καὶ δικαιολογημένη. Διότι διετήρησαν μὲν οὐκ ὀλίγαι πόλεις διὰ τῶν αἰώνων ἀμετάλλακτον ἢ μικρὸν παρηλλαγμένον τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, οἷον Ἀθῆναι, Μέγαρα, Θῆβαι, Λεβάδεια, Πάτραι, Κόρινθος, Ἄργος κλπ., ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι, ὧν τὰ ἱστορικὰ ὀνόματα παντελῶς λησμονηθέντα εἶχον ἀντικατασταθῆ διὰ νεωτέρων ἀδοκίμων ἢ βαρβαρικῶν. Οὕτω λ. χ. ὁ Πειραιεὺς ἦτο γνωστός ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράκος, ἡ Λαμία ὡς Ζητοῦνι, ἡ Ὑπάτη ὡς Πατρατζίκ, ἡ Ἀμφισσα ὡς Σάλονα, τὸ Αἴγιον ὡς Βοστίτσα, ἡ Μεγαλόπολις ὡς Σινάνον, τὸ Γύθειον ὡς Μαραθωνῆσι. Ἡ δ' ἐπίσημος μετονομασία διὰ κυβερνητικῶν πράξεων, δι' ὧν ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὰς τὰ προσήκοντα ὀνόματα, ἐκνικήσασα ἐν τῇ χρήσει ἐξήλειψε τὰ νεώτερα, τὰ ὁποῖα εὐλόγως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς στίγματα, ἐγκολαφθέντα εἰς τὴν χώραν μας ὑπὸ ἐθνικῶν ἀτυχιῶν.

Δὲν περιωρίσθη δ' ὁμοίως δυστυχῶς εἰς τοιαύτας ὀρθὰς καὶ ἀναγκαίας μετονομασίας ἡ ἑλληνικὴ διοίκησις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ἀλλ' ὑπερβολὴ ζήλου παρέσυρεν αὐτὴν εἰς τὸ νὰ κινήσῃ καὶ τὰ καλῶς κείμενα, ἀσκόπως μεταβάλλουσα ὀνόματα οὐδὲν τὸ κακόφωνον ἢ ξενικὸν ἔχοντα, μόνον καὶ μόνον ὅπως προσδώσῃ τὴν ἐπίφασιν ἀρχαιοπρεπείας εἰς αὐτά.

Εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτας καταλέγεται καὶ ἡ μετονομασία τῆς Καλαμάτας. Τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουσῃς τῆς Μεσσηνίας πόλεως ἐκρίθη ἀναγκαῖον ν' ἀντικατασταθῆ διὰ τινος ἀρχαίου, ὅπως εὐπροσωπότερον παρουσιασθῆ. Ἄν τὸ ὄνομα ἦτο χυδαῖον ἢ βάρβαρον ἢ ἂν εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐκτοπίσαν

*) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν σύγγραμμα «Νέον πνεῦμα» (Καλαμάτας) 1917 ἀριθ. 7.

τὸ ὄνομα ἀρχαίας τινὸς ἐπιφανοῦς πόλεως, ἢ ἀπόφασις περὶ μετονομασίας θὰ ἦτο βεβαίως ὀρθοτάτη. Ἄλλὰ τῆς Καλαμάτας τὸ ὄνομα ἦτο ἑλληνικόν, ἢ δ' ἀρχαία πόλις Φαραί. ἦς τὴν θέσιν εἶχε πιθανώτατα καταλάβῃ, ἦτο ἄσημος καὶ σχεδὸν ἄνευ ἱστορικῆς σημασίας. Διότι τὰ μόνα ἱστορικὰ γεγονότα τὰναφερόμενα εἰς τὰς Φαράς εἶναι ἢ κατὰ τὸ 180 π. Χ. ἀπόσπασις αὐτῶν μετ' ἄλλων δύο μεσσηνιακῶν πόλεων ἀπὸ τῆς Μεσσήνης καὶ συντέλεια εἰς τὴν ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν καὶ ἢ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου ὑπαγωγὴ τῆς πόλεως εἰς τὴν Λακωνικὴν πρὸς τιμωρίαν τῶν Φαραιωτῶν, συνταχθέντων ἐν τῷ ἐμφυλίῳ πολέμῳ μετὰ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Ἄντωνίου. Ὅτι δὲ αἱ Φαραὶ ἦσαν αὐτὴ ἢ ὑπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν μνημονευομένη πόλις Φαραί, ὅπου κατέλυσεν ὁ Τηλέμαχος μεταβαίνων ἐκ Πύλου εἰς Σπάρτην, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀνευδοιάστως παρεδέχοντο, φαίνεται ἀνακριβὲς μετὰ τὸν πιθανώτερον προσδιορισμὸν τῆς θέσεως τῆς ὀμηρικῆς Πύλου παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Κακόδατον τῆς ἐπαρχίας Τριφυλίας.

Ἄλλὰ τὸ ὄνομα τῶν Φαρῶν δὲν ἀπεδόθη εἰς τὴν Καλαμάταν. Ἄν τοῦτο ἐγένετο, ἢ μετονομασία θὰ εἶχε κάποιον λόγον, ἀσθενῆ μὲν, ἀλλ' ἐφ' οὗ ἠδύνατο ὅπωςδὴποτε νὰ στηριχθῇ. Ἄντι τούτου δὲ ἐξελέχθη ἐκ τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας ἄλλο ὄνομα, καὶ ἱστορικῆς σημασίας ἐστερημένον καὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὴν Καλαμάταν πλὴν τῆς παρηχητικῆς ὁμοιότητος. Αἱ Καλάμαι, ὡς μετωνομάσθη ἢ Καλαμάτα, ἦτο χωρίον τι τῆς Μεσσηνίας, ὅπερ ἀναφέρεται ὡς καταληφθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Λυκούργου ἐν τῷ πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸν Ἄρατον Ἀχαιοὺς πολέμῳ. Ἡ θέσις, ἐν ἣ ἔκειτο τὸ χωρίον τοῦτο, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ. Ἄλλοι μὲν τοποθετοῦσιν αὐτὸ εἰς ἀπόστασιν τριῶν τετάρτων τῆς ὥρας βορειοδυτικῶς τῆς Καλαμάτας παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Καλάμι ἐπὶ τῆς τυχαίας ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος μᾶλλον βραζιζόμενοι. Ἄλλοι δὲ εἰς λόφον τινά, ἀπέχοντα ἡμίσειαν ὥρην βορειοανατολικῶς τῆς πόλεως, κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Νέδοντος ἄλλοι πάλιν κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τούτου βορειοδυτικῶς. Ὁ Πausanias ὀρίζει τὴν θέσιν τοῦ «ἐν τῇ μεσογαίῳ» πλησίον τοῦ χωρίου Λιμνῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Λιμνάτιδος Ἀρτέμιδος, ὅπερ γινώσκομεν ὅτι ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ τέως δήμου Ἀλαγονίας.

Ὡστε πάντως αἱ Καλάμαι τοπογραφικῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνταυτισθῶσι πρὸς τὴν Καλαμάταν. Ἄλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἐπεισε τοὺς μετωνομάσαντας νὰ ἐκλέξωσι τὸ ὄνομα ἦτο ἀναμφιδόλως, ὡς εἶπομεν, ἢ παρηχητικὴ ὁμοιότης πρὸς τὸ ἀντικατασταθὲν. Καὶ ἢ ὁμοιότης αὕτη συνετέλεσεν ὅπως εὐδοκιμήσῃ ἢ μετονομασία. Ἄν ἢ Καλαμάτα μετωνομάζετο Φαραί, πιθανῶς ἢ ἐπίσημος ὀνομασία θὰ ἀπέμενεν ἐπὶ τοῦ χάρτου καὶ θὰ ἐλησημονεῖτο ἴσως, ὅπως ἐλησημονήθησαν πᾶσαι σχεδὸν αἱ τρεῖς κατ' ἐπανάληψιν διαταχθεῖσαι μετονομασίαι τουρκωνύμων χωρίων τῶν δήμων τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν. Ἄλλ' οἱ πολλοὶ ἀκούοντες τὸ ὄνομα Καλάμαι ὑπολαμβάνουσιν ὡς

κορθέτερον καὶ εὐγενέστερον τύπον τοῦ ὀνόματος τῆς Καλαμάτας, καὶ τοῦτου ἕνεκα ἐρριζώθη καὶ κινδυνεύει νὰ ἐκτοπίσῃ καθ' ὄλοκληρίαν τὸ γνήσιον ὄνομα τῆς πόλεως.

Ἐάν τι συμβῇ, ἢ ἐξαφάνισις τοῦ ὀνόματος τῆς Καλαμάτας ἢ ἀποτελέσει οἰκτρὸν θρήνημα τῆς ἀστόχου σχολαστικότητος, ἣτις ὑπηγόρευσε τὴν μετονομασίαν τῆς πόλεως. Τὸ ὄνομα Καλαμάτα καὶ εὐφρονότατον εἶναι καὶ ἐπιφανές ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀπάντων τὸ πρῶτον εἰς τὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 11 αἰῶνος γραφέντα βίον τοῦ ἁγίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ἀναφέρεται εἰς τὴν συχνάκις ὑπὸ τῶν χρονόγραφων τῆς φραγκοκρατίας. Τὸ «ὠραῖον καὶ ἰσχυρὸν» φρούριον τῆς Καλαμάτας, ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ὁ Γάλλος χρονόγραφος Γοδαφρέδος Βιλλαρδουίνος, κατελήφθη πολιορκηθὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Σαμπλίτου τῷ 1207, κατασταθεῖσα δὲ βαρωνία ἢ Καλαμάτα παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν ὁμώνυμον ἀνεψιὸν τοῦ χρονόγραφου. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς φραγκοκρατίας πολλὰς ὑπέστη περιπέτειας. Ἐκχωρήθη ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου Ἄννης τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1281 εἰς τὸν Κάρολον τῆς Ἀνδεγαυίας ἀνεκτίθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ὑπὸ τοῦ καπετάνιου τῆς Γιάννιτσας Λιαδούλκου, ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐδόθη εἰς τὸν βαρῶνον τῆς Ἀρκαδίας Γοδαφρέδον ὁ Ἄρηου, συγγενῆ τοῦ αὐτοκράτορος. Διαβιδασθεῖσα δὲ κατὰ τὸ 1347 εἰς τὴν δεσποιναν τῆς Ἀχαΐας Μαρίαν τὴν Βούρβωνικὴν κατελήφθη τῷ 1384 ὑπὸ τῶν Ναβαρρῶν καὶ μετὰ τεσσαράκοντα τρία ἔτη περιήλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Δουλωθεῖσα εἰς τοὺς Τούρκους ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν διετέλεσεν ἄσημος καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἐν ἔτει 1685 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βενετῶν ὑπὸ τὸν Μοραζίνην, νικήσαντα ἐν μεγάλῃ μάχῃ τὸν ἐν τῇ πόλει ὀχυρωμένον καπετάν πασᾶν, ἀνακτιθεῖσα δ' ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1715 ἐπρωτοσιاتیσεν εἰς αὐτὴν ἀτυχὴ ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Διότι εἰς τῶν πρωτεργατῶν αὐτῆς ἦτο ὁ Καλαματιανὸς Παναγιώτης Μπενάκης, ἑλληνικά δὲ σώματα ὑπὸ τὸν Μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν καὶ τὸν πρίγκιπα Πέτρον Δολγορούκην κατέλαβον τὴν Καλαμάταν κατασφάξαντα τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὡς ἔνδοξον ἐπιστέγασμα τῆς ἱστορίας τῆς Καλαμάτας ἐτήληθεν ἡ κήρυξις ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων, τὴν 23 Μαρτίου 1821, καὶ ἡ σύστασις τοῦ πρώτου πολιτικοῦ σώματος τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, τῆς Μεσσηνιακῆς γερουσίας, ἣτις τὴν 25 Μαρτίου ἐξέδωκε τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην προκήρυξιν, δι' ἣς διεμήνυεν εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῆς τυραννίας καὶ ἀνάκτισιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ.

Τὸ ὄνομα τῆς Καλαμάτας, πρὸς τοσαῦτα συνδεδόμενα ἱστορικὰ γεγονότα, γνωστότατον δὲ καὶ προσηπλὸς εἰς τὸ πανελλήνιον καὶ διὰ τὴν οἰκοτεχνίαν

τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ ὀνομασθέντα ἰδιόρρυθμον χορόν, ἦτο ἀναμφιβόλως ἄξιον μείζονος σεβασμοῦ.

Ἄλλὰ πόθεν προήλθε τὸ ὄνομα τοῦτο ; Πότε δὲ καὶ ἔνεκα τίνος λόγου ἀντικατέστησε τὸ ὄνομα τῶν Φαρῶν ;

Τὸ νέον ὄνομα δὲν εἶναι ἴσως τολμηρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐδόθη εἰς τὴν πόλιν πρὸ δέκα ἢ ἑνδεκα αἰῶνων, ὅτε πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς αὐτῆς συνεκεντρῶνεντο εἰς τινὰς πόλεις κτίζων φρούρια ἢ ἐνισχύων τὴν προτέραν ὀχύρωσιν αὐτῶν πρὸς τελεσφορωτέραν ἄμυναν κατὰ τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν. Πρὸς τοιοῦτον πιθανῶς σκοπὸν ἐκτίσθη καὶ τὸ φρούριον τῆς Καλαμάτας.

Εἰς τὴν ἀνεύρεσιν δὲ τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος μᾶς ὀδηγεῖ τὸ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα συνταχθὲν *Χρονικὸν τοῦ Μωρέως*. Τὸ ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Κοπενάγης ἀποκείμενον χειρόγραφον, γεγραμμένον κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, γράφει τὸ ὄνομα τῆς πόλεως πάντοτε (πλὴν μιᾶς ἐξαιρέσεως, ἐν στ. 1664) *Καλομάτα* ἀντὶ *Καλαμάτα*. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι κάλλιστον, ἀρχαιότερον τῶν ἄλλων, ἐπιβάλλεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἢ ἐν αὐτῷ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος εἶναι ἀκριβὴς καὶ δὲν προέρχεται ἐκ γραφικοῦ σφάλματος. Προκύπτει δ' ἐκ τούτου ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος ἦτο ὁ διὰ τοῦ ο *Καλομάτα*, καὶ ὅτι κατ' ἀφομοίωσιν τοῦ ο πρὸς τὸ α τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἐπομένης συλλαβῆς ἐτρέπη εἰς *Καλαμάτα*, ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον ὑφίσταντο ἐκ παραλλήλου ἀμφότεροι οἱ τύποι, μέχρις ὅτου ἐξενίκησεν ἐν τῇ χρήσει ὁ τύπος *Καλαμάτα*. Ἐλήφθη δὲ τὸ ὄνομα, ἐξ ὑπάρχοντος βεβαίως ἐν τῇ πόλει, ἐπισήμου τινὸς ναοῦ ἢ μοναστηρίου, ἀφιερωμένου εἰς τὴν Παναγίαν, τιμωμένην ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν ταύτην, *Καλαμάτας*, ὅπως ἐκ τοιούτων ἐπικλήσεων προήλθον καὶ ἄλλαι τοπωνυμῖαι, ὡς λ. χ. ἢ ἐν τῷ Πηλίῳ *Μακρινίτσα* (ἐκ τῆς Παναγίας τῆς *Μακρινίτισσας*). Ἡ δ' ἐπίκλησις τῆς Παναγίας *Καλομάτα* οὐδὲν παρουσιάζει τὸ ἀσύνηθες ἢ παράδοξον. Ἐν Σκοπέλῳ (*Ἄ. Παπαδιαμάντης*, τὰ κρούσματα, ἢ φόνισσα ἐκδ. Φέξη 1912, σ. 135. 138) καὶ ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας ἢ Παναγία τιμᾶται ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν *Μεγαλομάτα* (*Π. Γ. Μακρῆ*, Τὸ Κατιρλί σ. 59), ἐν Λέρῳ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν *Παναγία ἢ Γουρλομάτα* (*Οἰκονομοπούλου*, Λεριακὰ σ. 119).

ΚΑΛΑΜΙΟΣ — ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΣ *

Φίλτατε κύριε διευθυντά,

Ἀποκρινόμενος προθύμως εἰς τὸ ἐρώτημά σου περὶ τοῦ ὀρθοῦ τύπου τοῦ ὀνόματος τοῦ κατοικοῦ τῶν Καλαμῶν ἀναγκαῖον κρίνω νὰ παρατηρήσω διὰ ἐσφαλμένη καὶ ἄτοπος εἶναι ἢ ἀπόρριψις τύπων, μὴ προσαρμοζομένων εἰς γραμματικούς τινας κανόνας περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων. Πамπληθεῖς εἶναι ἐκάστου τῶν κανόνων τούτων αἱ ἐξαιρέσεις, τούτου δ' ἕνεκα ἀσφαλέστατος ὁδηγὸς εἶναι ἡ συνήθεια.

Ἡ συνήθεια λοιπὸν καλεῖ νῦν τὸν πολίτην τῶν Καλαμῶν *Καλάμιος*, ὁ δὲ λαὸς ἐκπαλαί· ἔχει σχηματίσῃ τὸ *Καλαματιανός* ἐκ τοῦ *Καλαμάτα*. Ἀμφότεροι οἱ τύποι εἶναι ὀρθοί, καὶ οὐδεμίᾳ παρίσταται χρεῖα μεταβολῆς αὐτοῦ εἰς *Καλαμάτος* ἢ *Καλαμάτης*. Τὸ μὲν *Καλάμιος* ἐσχηματίσθη κατὰ τὰρχαία Ἰδομένιος (Ἰδομεναί, πόλις τῆς Μακεδονίας), Κλαζομένιος (Κλαζομεναί), Συρακούσιος (Συράκουσαι). Τὸ δὲ *Καλαματιανός* διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἐν τῇ δημῳδαί γλώσσῃ συνηθεστάτης καταλήξεως -ιανός πρὸς δῆλωσιν τοῦ κατοικοῦ πόλεως τινος ἢ χώρας (οἶον Ζαγοριανός, Παριανός, Ψαριανός κλπ.), ἣτις καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ ἦτο ἐν χρήσει, οἶον Ἀδριανός (Ἀδρία), Ἀλεξανδρειανός (Ἀλεξάνδρεια), Ζακυνθιανός (Ζακυνθία), Μυρλειανός (Μύρλεια), Συμβριανός (Σύμβρα) κλπ.

Οἱ προτιμῶντες τὸν νεόπλαστον τύπον *Καλαμάτος* ἀντὶ τοῦ *Καλάμιος*, οὐ ἐξενίκησεν ἡ χρήσις, ὑπολαμβάνουσιν ἴσως διὰ ὀφείλουσι νὰ ἐξομαλίζωσι τὴν γλῶσσαν διὰ τῆς ὑπαγωγῆς εἰς ἓνα γραμματικὸν κανόνα πάντων τῶν τύπων ἢ, τὸ χεῖριστον, ζητοῦσι νὰ ἐπιδείξωσιν εὖνων γραμματικὴν σοφίαν

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «*Λαϊκῇ*» (τῆς *Καλαμάτας*) τῆς 7 Νοεμβρίου 1893. Ἡ διευθύνσις τῆς ἐφημερίδος προέταξε τῆς ἐπιστολῆς τὰ ἑξῆς : «Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 16 φύλλῳ τῆς «*Λαϊκῆς*» ἐδημοσιεύσαμεν ἄρθρον, δι' οὗ ὑπεβάλλομεν τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ τῶν Καλαμῶν κάτοικος δεῖν νὰ καλεῖται *Καλάμιος*, *Καλαμάτος* ἢ *Καλαμάτης*. Τὸ αὐτὸ ἐρώτημα, ὡς καὶ ἐν τῷ ἄρθρῳ ἐκείνῳ ἐδηλώσαμεν, εἶχομεν ὑποβάλλει εἰς ἀρμόδιον ἐν Ἀθήναις κριτὴν. Οὗτος ἦτο ὁ εὐρυμαθὴς συμπολίτης κ. Ν. Γ. Πολίτης, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τὴν δὲ ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματός μας εὐμενῆ καὶ τὸ ζήτημα λύουσιν ἀπάντησιν του δημοσιεύομεν κατωτέρω, ἐκφράζομεν δ' αὐτῷ καὶ τὰς εὐχαριστίας μας, διότι συνετέλεσεν, ὅπως ἡ «*Λαϊκῇ*» καὶ ἐν ἄλλῳ σταδίῳ ὑπηρετήσῃ ἐν μικρῷ τὸν τόπον».

καταδικάζοντες ὡς ἐσφαλμένον τύπον ἀποδεκτὸν γενόμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ ἐθνικὰ τῶν πόλεων ἢ τόπων, ὧν τὰ ὀνόματα ἔχουσι μὲν καταλήξεις - α, - αι, - η, παραλήγουσι δ' εἰς σύμφωνον, σχηματίζονται συνηθέστατα διὰ τῆς καταλήξεως - ατος, οἶον Κερκυραῖος, Ἀθηναῖος, Θηβαῖος, Λαβαιοῦς (Λάβαι), Μυκηναῖος, Σαβαῖος (Σάβαι), Κορωνάιος, Μοθωναῖος κλπ. Ἡ ἀκριβέστερον προστίθεται εἰς τὸ ριζικὸν φωνήεν αὐτῶν ἡ κατάληξις - ιος, ἐκκρουομένου τοῦ ἐπιτακτικοῦ φωνήεντος τῆς διφθογγου αι. Ἀλλὰ τοῦ κανόνος τούτου πλεῖστα ὑπάρχουσιν ἐξαιρέσεις· ἐνίοτε τὸ ριζικὸν φωνήεν κατὰ τὴν πρόσληψιν τῆς καταλήξεως - ιος ἐκκρούεται καὶ οὕτω σχηματίζεται π. χ. ἀπὸ τῆς πόλεως Μεσσήνης (Μεσσάνα) ἐθνικὸν Μεσσήνιος καὶ οὐχὶ Μεσσηναῖος· συνηθέστατα δὲ τοῦτο παρατηρεῖται ἐν τοῖς ἔχουσι ριζικὸν φωνήεν ο, οἶον Κορίνθιος (Κόρινθο, - ς), Νάξιος (Νάξο - ς) κλπ. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν τοῖς ἐθνικοῖς, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν· ἀντὶ μόνου τοῦ ἐπιτακτικοῦ φωνήεντος ἐξεκρούσθη ὅλη ἡ διφθογγος καὶ ἐσχηματίσθησαν ἐθνικὰ Κλαζομένιος ἀντὶ Κλαζομεναῖος κλπ. Ἀλλ' αἱ ἐξαιρέσεις δὲν περιορίζονται εἰς ταύτας μόνον, συνήθης δ' εἶναι ἡ πρόσληψις καὶ ἄλλων καταλήξεων πλὴν τῆς - ιος, οἶον - εὖς - ἀτης, - ίτης. Αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ πολίτου τῶν Φαρῶν ἢ Φερῶν ἢ Φηρῶν εὐρίσκομεν κατὰ πέντε τρόπους ἐσχηματισμένον : ὁ τῶν Θεσσαλικῶν Φερῶν πολίτης ἐλέγετο Φεραῖος, ὁ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Φάρης, ὁ τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ Φαραίεὺς καὶ ὁ τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ Φαραιάτης ἢ Φαραίτης. Ἐκείντο δ' αἱ τῆς Μεσσηνίας Φαραί, ὡς φαίνεται βέβαιον, ὅπου περίπου καὶ ἡ Καλαμάτα, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Νέδοντος, κατὰ Στράβωνα, ἀπέχουσαι κατὰ τὸν Πausανίαν τῆς μὲν Ἀβίας (παλαιᾶς Μαντινείας) 13 χιλιόμετρα, τῆς δὲ θαλάσσης 1110 μέτρα (μὴ ὑπολογιζομένης τῆς ἐκτοτε γενομένης ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ προσχώσεως).

Οἱ δὲ προτείνοντες νὰ ὀνομάζεται ὁ τῶν Καλαμῶν πολίτης *Καλαμάτης* δύνανται νὰ προσαγάγωσιν ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνώμης των, ὅτι ἡ κατάληξις - ἀτης εἶναι συνήθης πρὸς δῆλωσιν τοῦ κατοικοῦ πόλεως, ἥς τὸ ὄνομα ἔχει κατάληξιν - αι, παραλήγει δ' εἰς φωνήεν, οἶον Γαθεάτης (Γαθεαί), Καρυάτης (Καρύαι), Κεγχρεάτης (Κεγχρεαί), Ὀρνεάτης (Ὀρνεαί), ἢ καὶ εἰς σύμφωνον, οἶον Πιτανάτης (Πιτάται)· μάλιστα δ' ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ ἐπεχωρῶσα ἡ κατάληξις αὕτη, διότι καὶ ἐκ τοῦ Ἰθώμη ἐσχηματίσθη Ἰθωμάτας (Ἰθωρικῶς) καὶ ἐκ τοῦ Φαραί Φαραιάτης καὶ ἐκ τοῦ Θαλάμει Θαλαμάτης (*Στέφανος ὁ Βυζάντιος* ἐν λ. Βοιόν, Θαλάμαι). Θαλαμάται δ' ἐκαλοῦντο οὐ μόνον οἱ τῶν ἐν Λακωνίᾳ Θαλαμῶν πολῖται, ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ, διότι ὑπῆρχε καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ πόλις Θαλάμαι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοπόμπου παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ (ἐν λ. Θαλάμαι), τοῦ Ζήνωνος παρὰ Πολυδίῳ (iG' 16,3) καὶ τοῦ Πausανίου (I' α' 4), πλησίον τῶν Φαρῶν κειμένη, ἣς ὁμοῦς δὲν ἔχει ὀρισθῆναι ἀκριβῶς ἡ θέσις.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ *Καλαμάτης* παραδοχὴ θὰ ἦτο ὅσον καὶ ἡ τοῦ Καλα-

μαίος ἄτοπος, διότι οὐδεμία παρουσιάζεται ἀνάγκη ἀντικαταστάσεως ὀνομάτων ὀρθῶς ἐσχηματισμένων δι' ἄλλων ἀσυνήθων. Διάφορον θὰ ἦτο τὸ πρᾶγμα, ἂν ἀληθῶς δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν γλῶσσαν ὁ τύπος οὗτος, ὡς λέγουσιν οἱ προτείνοντες. Ἀλλὰ τὸ μὲν οἰκογενειακὸν ὄνομα *Καλαμάτας* οὐδὲν δεικνύει, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι προήλθεν ἐξ ἐθνικοῦ, ὡς οὐδὲ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Πάτρας ἐδήλου ποτὲ τὸν Πατρινόν. Τὰ δὲ μανδήλια, αἱ *καλαμάταις*, ἔχουσι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἐν ἣ κατασκευάζονται καὶ οὐχὶ τοῦ κατοικοῦ αὐτῆς, διότι συνηθέστατον εἶναι νὰ δηλώνται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ τόπου τῆς κατασκευῆς ὑφάσματα καὶ ἐνδύματα ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις, οἷον φέσι, μουσελίνα, κασμίρι κλπ. Τὸ δὲ *Καλαμάτης*, δι' οὗ διακρίνεται ὁ τῷ 1246 γενόμενος αὐθέντης τοῦ Μορέως Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος, δὲν εἶναι ἐπώνυμον, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως κατὰ γενικὴν, δηλοῦν τὸν αὐθέντην τῆς Καλαμάτας, ὡς ρητῶς ὀρίζει τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως (Βιβλ. Β' σ. 59 — 60 ἐκδ. Buchon τοῦ 1841)· διὰ τοῦτο καὶ ὁ γράψας τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λωροθέου φερόμενον Χρονογράφον ἐν τῷ περιεργοτάτῳ κεφαλαίῳ «περὶ τοῦ πότε ἐπήραν οἱ Φράγκοι τὸν Μορέαν», ἀναφέρει κατὰ γενικὴν τὸ φραγκικὸν ὄνομα τοῦ Γουλιέλμου λέγων «Γουλιέλμος ὁ ντὲ Καλαμάτα» καὶ μετ' ὀλίγον «τὸν μισὲρ Γουλιέλμον Καλαμάτας αὐθέντην». Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ κατοικοῦ τῆς Καλαμάτας καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους δὲν ἦτο Καλαμάτης, ἀλλὰ *Καλαματιανός*, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως (σ. 56).

Ἐκεῖνοι οἱ Καλαματιανοὶ ἐνέμειναν ὀπίσω,
ἐγύρισαν ἔς τὰ σπίτια τους ἐκεῖ ἔς τὴν Καλαμάταν.

Τὸ πρῶτον δὲ τὸ ὄνομα Καλαμάτα εὑρηται ἐν τῷ *Livre de la Conquete (Ca'amate)* καὶ ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ποιηθέντι Χρονικῷ τοῦ Μορέως. Κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα εὐρίσκομεν αὐτὸ τρις μὲν παρὰ Γεωργίῳ τῷ Φραντζῆ, ἄπαξ δὲ παρὰ Λαονίκῳ Χαλκονδύλῃ (σ. 471 Βυβλ. «Καλαμάτην πόλιν τὴν ἐν Μεσσηνίῃ»), πολλάκις δ' ἐν ταῖς ἐκθέσεσι περὶ τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους πολέμων τῷ 1465 - 6, ταῖς ὑποβληθείσαις εἰς τὴν Βενετικὴν σύγκλητον, ἃς ἐδημοσίευσεν ὁ Σάθας ἐν Μνημείοις τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τ. ς' σ. 1 κέ. Εὑρηται δὲ καὶ παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Πτολεμαίου (Γ', 16, 22) «Θαλάμη ἢ νῦν Καλαμάτα», ἀλλ' ἄγνωστον πότε ἐγράφη τὸ σχόλιον τοῦτο.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 30 Ὀκτωβρίου 1893

Ν. Γ. Πολίτης.

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ *

Πρὸ δύο περίπου ἐτῶν, παρασκευαζομένης τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων τοῦ Κράτους, τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν ἐπιθυμοῦν νὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τοῖς ἀπογραφικοῖς πίναξιν ὡς οἷόν τε ἀκριβέστατα καὶ ἀπηλλαγμένα σφαλμάτων τὰ ὀνόματα τῶν δήμων, πόλεων καὶ χωρίων, ἀνέθηκεν εἰς ἐπιτροπὴν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, Ἀντωνίου Μηλιαράκη καὶ ἐμοῦ, νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὀνόματα ταῦτα καὶ ν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς ὀρθῆς γραφῆς αὐτῶν. Ἡ δημοσιευομένη ὡδε ἐκθεσις περιέχει τὰ πορίσματα τοῦ ἐλέγχου τῶν ὀνομάτων τῶν δήμων, ἅτινα ἐγκριθέντα καὶ ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Τὰ τῶν δήμων ὀνόματα ὑπάγονται εἰς πέντε κατηγορίας, σκοπούμενης τῆς ἀφορμῆς, ἣτις ἐλήφθη πρὸς ὀνοματοθεσίαν ἐκάστου δήμου.

Εἶναι δηλαδή:

Α') Ὀνόματα εἰλημμένα ἐξ ἀρχαίας πόλεως ἐν τῷ δήμῳ κειμένης.

Β') Ὀνόματα εἰλημμένα ἐκ σημερινῆς πόλεως ἢ χωρίου, πρωτεύουσας τοῦ δήμου ἢ καὶ ἐπισήμου γενομένης ἐκ συμβάντων τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας.

Γ') Ὀνόματα ἐκ τόπου τινὸς ἢ ἰδρύματος, ἐν τῷ δήμῳ εὕρισκομένου, ἢ εἰς οὗ τὴν περιοχὴν κεῖται ὁ δῆμος. Εἶναι δὲ ταῦτα ὀνόματα ὀρέων, ποταμῶν, λιμνῶν, νήσων, σπανιώτερον δὲ μνημείων τῆς ἀρχαιότητος.

Δ') Ὀνόματα κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐθνικῶν σχηματισθέντα πρὸς δῆλωσιν τῆς σχέσεως τῶν δημοτῶν πρὸς τινὰ τῶν ἐν τῷ δήμῳ τοιούτων τόπων.

Ε') Ὀνόματα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρὸς τιμὴν αὐτῶν δοθέντα εἰς τοὺς δήμους.

Φανερόν ἐστι τὰ ὀνόματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐκφέρονται, τὰ μὲν τῆς Α' καὶ Δ' κατηγορίας κατὰ γενικὴν τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐθνικῶν, τὰ δὲ λοιπὰ κατὰ τὴν γενικὴν τοῦ ἐνικοῦ τὰ πλεῖστα. Καὶ ἐπι μὲν τὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων πόλεων ὀνόματα κατὰ γενικὴν πληθυντικὴν τῶν ἐθνικῶν πρέπει νὰ ἐκφέρονται μᾶς διδάσκει ἡ χρῆσις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ· ἀλλ' εἰς τὸν αὐτὸν κανόνα δὲν πρέπει νὰ ὑπαγάγωμεν καὶ τὰ τῆς Β' κατηγορίας ὀνόματα, καὶ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ Γ'· 1899 σ. 54—80.

διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς διακρίσεως καὶ πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως, δυναμένης νὰ προέλθῃ ἐξ ἀπορίας περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ τύπου τῶν τοιούτων ἐθνικῶν· διότι, ἂν διὰ τὸ ὁμοιόμορφον σχηματίσωμεν ταῦτα κατ' ἀναλογίαν τῶν ἀρχαίων, θὰ προσκρούσωμεν εἰς τὴν χρῆσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης· καὶ ἀδικαιολόγητος διὰ τοῦτο καὶ αὐθαίρετος ἐλέγχεται ὁ σχηματισμὸς ἐθνικῶν κατ' ἀρχαιοφανῆ τύπον, ἐνῶ ἄλλος εἶναι ὁ νῦν ἐν χρήσει, οἷα λ. χ. τὸ Δηληνιτῶν ἀπὸ τῆς περιοχῆς Δηλινᾶτα ἐν τῷ νομῷ Κεφαλληνίας ἀντὶ τοῦ μόνου ἐν χρήσει Δηλινουσιάνων, τοῦ Κονιστριῶν ἀπὸ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Κονιστρῶν, ἀντὶ τοῦ Κονιστριατῶν, Πυλαρέων ἀπὸ τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ Πυλάρου ἀντὶ Πυλαρινῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ἐν τοῖς πλείστοις τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει μέχρι τοῦδε ἐφαρμοσθῆ εἰς τὴν ὀνοματοθεσίαν τῶν δήμων, αἱ δὲ παρεκκλίσεις ἀπ' αὐτοῦ, οὐδένα λόγον ἔχουσαι, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπανορθωθῶσιν. Ἐσχοπον ἐπίσης καὶ ἀτυχῆ θεωροῦμεν τὴν προσθήκην παραγωγικῆς καταλήξεως εἰς ὀνόματα ὄρεων, ποταμῶν, λιμνῶν πρὸς δῆλωσιν τῆς περιοχῆς αὐτῶν, ἐνῶ διὰ τοῦ φιλοῦ ὀνόματος τοῦ τόπου κατὰ γενικὴν τοῦ ἐνικοῦ ἐκφερομένου ἀποφεύγομεν πᾶσαν παρανόησιν, δυναμένην νὰ προκύψῃ ἐκ τοιαύτης καταλήξεως. Ὁ ἀκούων δηλαδὴ τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Τανίας ὑποθέτει ὅτι ὀνομάσθη ἀπὸ τινος ἀρχαίας πόλεως, οὕτω καλουμένης, μὴ δυνάμενος νὰ φαντασθῆ ὅτι δηλοῦται δι' αὐτοῦ ἢ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Τάνου βρεχομένη χώρα. Ὁμοίως διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ δήμου Καλλιφωνίας οὐδεὶς δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι δηλοῦται ἢ περιοχὴ τοῦ ὄρους Καλλιφωνίου· τὸ δ' ὄνομα τοῦ δήμου Στυμφαλίας εὐλόγως θὰ εἰκάσῃ ὁ ἀκούων ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς λίμνης, ἐνῶ ὁ τύπος τούτου εἶνε ἢ Στυμφαλῖς ἢ Στύμφαλος, Στυμφαλία δὲ σημαίνει τὴν περὶ τὴν λίμνην χώραν. Ματαίως ὁμοίως θ' ἀναζητήσῃ τις ἀρχαίαν πόλιν ἢ τὴν περιοχὴν ὄρους τινὸς ἢ ποταμοῦ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δήμου Κλεπαίδος, ὅπερ ἀπλούστατα εἶναι παρεσχηματισμένον ἐκ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος τῆς πρωτεύουσας τοῦ δήμου (Κλεπαῖ), ἢ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δήμου Φλεσιάδος, εἰς ὃ ἀδιάγνωστον ὅπως κρύπτεται τὸ ὄνομα τοῦ ἐν Μανιάκῃ ἐνδόξως πεσόντος Φλέσα.

Αἱ πλείσται τῶν ἐπενεχθεισῶν διορθώσεων, συνιστάμεναι εἰς μικρὰν τῶν ὀνομάτων μεταβολήν, δύνανται νομίζομεν νὰ καθιερωθῶσιν ἐπισήμως, χωρὶς νὰ παραστῆ ἀνάγκη ἐφαρμογῆς τῶν πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ὀνομασιῶν τῶν δήμων νενομισμένων τύπων. Ἄλλως δὲ καὶ σήμερον ἀκόμη παρὰ τὸν διὰ βασιλικῶν διαταγμάτων καθορισμὸν τῶν ὀνομασιῶν τούτων πολλαχοῦ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις ποικίλλει ἢ χρῆσις καὶ τούτου ἕνεκα δὲν θὰ εἶναι δύσκολος ἢ ἀποκατάστασις τοῦ ὀρθοῦ τύπου. Παράδειγμα προχειρότατον ἔχομεν τὸν δῆμον Ἀθηναίων, ὅστις καίπερ ἐπισήμως καλούμενος δῆμος Ἀθηνῶν ἀνέλαβε τὸν ὀρθὸν τύπον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ σφραγίδι του. Μὴ

νον ἐν τισιν ὀνόμασιν ἢ μεταβολὴ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γίνῃ κατὰ ψήφισμα τοῦ ἀρμοδίου δημοτικοῦ συμβουλίου. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐπόμενα:

Τὸ τοῦ δήμου Κοθωνίων ἐν τῷ νομῷ Τρικάλων, οὗ τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς ἀνοίκειον καὶ ψυχρὰν εὐτραπελίαν τοῦ ὀνοματοθέτου, ἐκ τινος ἐν τῷ δήμῳ ἀσήμεου χωρίου ληφθέν.

Τὸ τοῦ δήμου Ταμασίου ἐν τῷ αὐτῷ νομῷ. Τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τοῦ παραμυρωθέντος ὀνόματος τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ δήμῳ χωρίου Ταμασίου· ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ὀνομάζετο Δρανίστας ἀπὸ τῆς πρωτεύουστος.

Τὰ τοῦ δήμου Εἰδυλλίας ἀντὶ Βιλιῶν ἐν τῷ νομῷ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας.

Τὸ τοῦ δήμου Βρασιῶν ἐν τῷ νομῷ Ἀρκαδίας. Κατὰ κανόνα ἔπρεπε διὰ τοῦ ἐθνικοῦ νὰ ὀνομασθῇ ὁ δῆμος (Βρασιέων). Ἀλλ' ὁ ὀρθότερος τύπος τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας πόλεως εἶναι Πρασιαί, ὅθεν Πρασιέων. Νομίζομεν δ' ὅμως ὅτι ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ τὸ ὄνομα τῆς ἐπισήμεου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους πόλεως Πραστοῦ, ὅπερ καὶ νῦν σφύζεται.

Τὸ τοῦ δήμου Κρεμαστῆς Λαρίσης ἐν τῷ νομῷ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος.

Ὅπως μὴ παρεκκλίνωμεν τοῦ κανόνος, καθ' ὃν ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ πρέπει νὰ ληφθῇ τὸ ὄνομα, καὶ ὅπως πάλιν μὴ συμπέσῃ τοῦτο πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Λαρισαίων τοῦ νομοῦ Λαρίσης, ἀναγκαῖον θὰ ἦτο πρὸς διάκρισιν νὰ ὀνομασθῇ δῆμος Πελασγῶν Λαρισαίων, ἀφοῦ Λαρισαῖοι μὲν ἀπλῶς καὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι ἐκαλοῦντο, ἀλλ' αὕτη πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων οὐ μόνον Κρεμαστή, ἀλλὰ καὶ Πελασγία ἐπεκαλεῖτο.

Τὸ τοῦ δήμου Ναφθίων ἐν Ζακύνθῳ. Τὸ ἐθνικὸν ὅλως ἀναρμόστως ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς ἐν τῷ δήμῳ ὑπαρχούσης πηγῆς νάφθης.

Τὸ τοῦ δήμου Ἐλευσίνοσ ἐν Ἀρκαδίᾳ, περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Τὸ τοῦ δήμου Φλεσιάδος ἐν Μεσσηνίᾳ. Ὁ δῆμος ὀνομάσθη πρὸς τιμὴν τοῦ Φλέσα, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀσκόπου προσθήκης τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως δυσκόλως διαγινώσκειται ὁ λόγος οὗτος.

Τὸ τοῦ δήμου Μελιτῆνης ἐν Λακωνίᾳ. Οὗτος καταλληλότερον θὰ ἦτο νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἐτέρου τῶν ἐν αὐτῷ ὀνομαστικῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν τόπων τῶν Βαρδουνιῶν ἢ τῆς Καστανιάς. Διότι τὸ νῦν ὄνομα ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἀγνοοῦμεν τίνος ἕνεκα ἐδόθη εἰς τὸν δῆμον ¹⁾).

Τὸ τοῦ δήμου Αὐλῶνος ἐν τῷ νομῷ Εὐβοίας. Αὐλῶν ἀρχαία πόλις ἐν Εὐβοίᾳ δὲν ὑπῆρχεν· ἐπλάσθη δ' ἴσως ὅπως, ἀρχαικώτερον φανῇ τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουστος Αὐλωναρίου, ἐξ οὗ ἐλήφθη. Ἄν δ' ἀντικατασταθῇ διὰ

1) Τινὲς τῶν λογίων δημοτῶν, οὓς ἠρωτήσαμεν περὶ τούτου, μᾶς ἐβεβαίωσαν, ὅτι ὀνομάσθη οὕτω προτάσει διοικητοῦ τινος τῆς Λακωνίας, θελήσαντος νὰ διακρίσῃ τὴν ἀγαθὴν του γνώμην περὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἐν τῷ δήμῳ παραγομένου μέλιτος, ἣν ἐξέφρασεν ἐν συμποσίῳ, παρατεθέντι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ δημάρχου.

τούτου, ἀποφεύγεται καὶ ἡ σύγχυσις πρὸς τὸν ὁμώνυμον δῆμον τοῦ νομοῦ Μεσσηνίας.

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ τὰς ἄλλας ὁμοίας συμπτώσεις ὀνομάτων δῆμων θ' ἀποφύγωμεν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῶν μνημονευθέντων κανόνων τῆς ὀνοματοθεσίας. Εἰς μόνους δὲ τοὺς δῆμους Καλλιφωνίας ('Αχαΐας) καὶ Καλλιφωνίου (Τρικάλων) ἐπέρχεται σύμπτωσις τοῦ ὀνόματος ἕνεκα τῶν ἡμετέρων διορθώσεων. Αἱ δ' ἄλλαι πᾶσαι τοιαῦται ἀνωμαλῖαι ἐκλείπουσιν. Οὕτως ἐκ τῶν δύο δῆμων Ἰθώμης τῶν νομῶν Μεσσηνίας καὶ Τρικάλων, ὁ μὲν πρῶτος θὰ τηρήσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ληφθὲν ἐκ τοῦ μεσσηνιακοῦ ὄρους, ὁ δ' ἐν Τρικάλοις, ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως κληθεῖς, θὰ ὀνομασθῇ Ἰθωματῶν. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Αὐλῶνος ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, ὁ μὲν θὰ ὀνομασθῇ ἀπὸ τῆς πρωτεύουσος Αὐλωναρίου, ὁ δὲ μεσσηνιακὸς ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως Αὐλωνιτῶν. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Ψωφίδος, ὁ μὲν ἐν Ζακύνθῳ θὰ τηρήσῃ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ζακύνθου ληφθὲν, ὁ δ' ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ Ἡλιδί θὰ κληθῇ Ψωφιδίων ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ, ἀν μὴ θεωρηθῇ προτιμότερον ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλου τινός. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Ἀμβρακίας ἐν τῷ νομῷ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ὁ μὲν θὰ ὀνομασθῇ Ἀμβρακιάς ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ χωρίου, ὁ δ' ἕτερος Ἀμβρακιωτῶν ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀμβρακίας. Ἐκ τῶν δύο δῆμων Ὀρχομενοῦ ὁ μὲν ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ θὰ κληθῇ Ὀρχομενίων ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ, ὁ δ' ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομενίων Ἀρκάδων πρὸς διάκρισιν, ἣτις καὶ παρ' ἀρχαίοις ἦτο συνήθης. Ὑπολείπεται δὲ μόνῃ ἡ σύμπτωσις τῶν ὀνομάτων τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ Ἀττικῇ δῆμων Ἐλευσίνος· ἀλλὰ τούτου μὲν πρέπει νὰ διατηρηθῇ τὸ ὄνομα ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἐθνικοῦ (Ἐλευσινίων), τὸ δὲ τοῦ ἐν Ἀρκαδίᾳ πρέπει πάντως νὰ μεταβληθῇ, διότι πόλις ἢ πόλισμα ἀρκαδικὸν Ἐλευσίς οὐδέποτε ὑπῆρξε.

Τοιαῦτα δὲ ὀνόματα, πλασθέντα ἐξ ἀτελοῦς γνώσεως τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος, οὐδεμίαν ἀνάγκην νὰ διατηρηθῶσι. Κατωτέρω θνα φερόμεν τινὰ τοιαῦτα, ἅτινα διὰ μικρᾶς μεταβολῆς τῆς καταλήξεως διορθοῦνται· ἀλλ' ὅπου τοιαύτη μεταβολὴ δὲν εἶναι δυνατὴ, ὡς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δῆμου Ἐλευσίνος, χρεῖα ν' ἀντικατασταθῇ τὸ ὄνομα. Βεβαίως εἶναι ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν τὰ παρατηρούμενα ἐν τῇ ὀνοματοθεσίᾳ τῶν δῆμων γεωγραφικὰ σφάλματα, τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ μὴ ἀσφαλοῦς ὀρισμοῦ τῆς θέσεως πολλῶν ἀρχαίων πόλεων, καθ' ὃν χρόνον ἐγένετο αὕτη· τὰ τοιαῦτα σφάλματα δυσκολώτατον εἶναι νὰ διορθωθῶσι σήμερον, μετὰ μακρὰν χρῆσιν· ἄλλως δ' οὐδεὶς θὰ ζητήσῃ ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν δῆμων νὰ ὀδηγηθῇ εἰς ἀνεύρεσιν τῶν ἀρχαίων πόλεων. Ἡ δημιουργία δ' ὁμοίων ὀνομάτων ἀνυπάρχοντων ἀρχαίων πόλεων οὔτε δικαιολογεῖται οὔτε ἀνεκτὴ εἶναι, καὶ προδηλὸς ἢ ἀνάγκη τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν.

Εἰς τοὺς συναπτομένους ὧδε πίνακας ἀναγράφομεν τὸ πόρισμα τῆς

ἡμετέρας ἐξετάσεως τῶν ὀνομασιῶν τῶν δήμων. Ἐν τῇ πρώτῃ στήλῃ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ δήμου κατὰ τὸν τύπον, ὃν νομίζομεν ὀρθόν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' ἐν χρήσει τύπος, ἂν εἶναι πλημμελής, ἄλλως δ' οὐδὲν ἀναγράφεται ἐν αὐτῇ. Ἐν τῇ τρίτῃ στήλῃ ἡ κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα. Ἐν τῇ τετάρτῃ τὸ ἀρχαῖον ἢ νεώτερον ὄνομα, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ὁ δῆμος. Ἐν ὑποσημειώσει δέ, ὅπου εἶναι ἀναγκαῖον, ἀναγράφονται οἱ λόγοι, οἱ ὑπαγορεύσαντές τινας τῶν μεταβολῶν.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πινάκων τούτων φέρομεν γενικωτέρας τινὲς παρατηρήσεις περὶ ἐκάστης κατηγορίας ὀνομάτων.

Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει, ὡς εἶπομεν, ὀνόματα εἰλημμένα ἐξ ἀρχαίας πόλεως, ἐν τῇ δῆμῳ κειμένης, ἢ ἣτις ὑπειθέτο τοῦλάχιστον ὅτι ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου, καθ' ὃν χρόνον ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ ὀνομασία, ἢ ἐξ ἔθνους ἀρχαίου, οἰκοῦντος ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐκφέρονται κατὰ γενικὴν τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐθνικῶν, καὶ ὁ κανὼν οὗτος ἐφηρμόσθη ἐν τοῖς πλείστοις· ὅπου δὲ δὲν ἐτηρήθη, διωρθώσαμεν τὸ ὄνομα. Διωρθώσαμεν δ' ὡς εἶδος καὶ τὰ πλημμελῶς ἐσχηματισμένα ἐθνικά, εἶον ἐν τῷ νομῷ Τρικάλων Πιαλέων ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου Πιαλίων· ἐν τῷ νομῷ Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος Δαφνουσίων ἀντὶ Δαφνησίων, Ὀμολιέων ἀντὶ Ὀμιλαίων. Ἐθνικά δέ, ὧν οἱ τύποι θὲν ἀνευρίσκονται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἢ ἐν ἐπιγραφαῖς, ἐσχηματίσαμεν κατ' ἀναλογίαν, εἶον: Συκουρίων ἐν τῷ νομῷ Λαρίσης (ἀπὸ τοῦ Συκούριον, κατὰ τὸ Μολύκριος ἀπὸ τοῦ Μολύκριον), Εὐυδρίων (ὁμοίως, ἀπὸ τοῦ Εὐύδριον, οὐχὶ δ' ΕὐΙ'δριον, ὡς γράφεται ἐν τοῖς πίναξι τῆς Στατιστικῆς), Ἀρμενιτῶν (ἀπὸ τοῦ Ἀρμένιον κατὰ τὸ Ταυρομενίτης ἀπὸ τοῦ Ταυρομένιον), Νηλιέων (ἀπὸ τοῦ Νήλεια, κατὰ τὸ Δαυλιεύς ἀπὸ τοῦ Δαύλεια), Ὀξυνειατῶν (ἀπὸ τοῦ Ὀξύνεια, κατὰ τὸ Κρανειάτης ἀπὸ τοῦ Κράνεια), Σιλανέων (ἀπὸ τοῦ Σίλινα κατὰ τὸ Τυανεύς ἀπὸ τοῦ Τύανα καὶ Κομανεύς ἀπὸ τοῦ Κόμανα), Μενελαϊτῶν (ἀπὸ τοῦ Μενελαῖς κατὰ τὸ Πτολεμαίτης ἀπὸ τοῦ Πτολεμαῖς).

Ἐξ ἀνυπάρχτων δ' ἀρχαίων πόλεων ἐδόθησαν τὰ ὀνόματα εἰς τοὺς ἐπομένους δήμους, διορθωθέντα πάντα πλὴν ἑνός, τοῦ τῆς Εἰδυλλίας, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω.

Ἀποδοτίας. Πόλις Ἀποδοτία δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' Ἀποδοτοὶ εἶναι ὄνομα αἰτωλικοῦ ἔθνους.

Ἀροανείας. Ἀντὶ τούτου ὠνομάσαμεν τὸν δῆμον ἀπὸ τῶν Ἀροανίων ὀρέων.

Βωμέας. Ἀντὶ τῆς ἀνυπάρχτου πόλεως Βωμέας (τὸ ὀρθὸν οἱ Βωμοί) ἐλάβομεν τὸ ὄνομα τοῦ αἰτωλικοῦ ἔθνους τῶν Βωμιέων.

Εἰδυλλίας. Οὕτως ἐξελληνίσθη τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου Βίλια.

Κορυθίου. Διωρθώσαμεν Κορυθέων ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχαίου Τεγεατικοῦ δήμου.

Λαπαθῶν. Τοῦτο ἀντικαταστήσαμεν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρκαδικοῦ ὄρους Λαπίθου.

Μακρυνείας. Ἡ ἀκαρνανικὴ πόλις ἐλέγετο Μακύνεια (τὸ ἐθνικὸν Μακυνεύς).

Νυμφασίας. Ἐθέσαμεν ἀντὶ τούτου τὸ ἐθνικὸν Νυμφασίων· ἡ δ' ἀρκαδικὴ πόλις, ἀφ' ἧς ὠνομάσθη ὁ δῆμος, ἐλέγετο Νυμφάς καὶ οὐχὶ Νυμφασία.

Οἰνιάδος. Τὸ τε τῆς πόλεως ὄνομα καὶ τὸ ἐθνικὸν εἶναι Οἰνιάδαι.

Ὀλυμπίων. Πόλις Ὀλυμπία, ἀφ' ἧς νὰ σχηματισθῆ τὸ ἐθνικὸν, δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ἡλίδι, ἀλλὰ κοιλάς Ὀλυμπία, ἐν ἣ ἦγοντο οἱ ἀγῶνες, τὰ Ὀλύμπια. Διὸ τὸν δῆμον ὠνομάσαμεν Ὀλυμπίας.

Ὀφιονίας. Καὶ τοῦτο ὄνομα ἀνυπάρκτου πόλεως, παρασχηματισθὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ αἰτωλικοῦ ἔθνους τῶν Ὀφιονέων.

Φαλαισίας. Τὸ ὄρθὸν Φαλαισίαι κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν. Τὸ ἐθνικὸν Φαλαισιεῖς.

Ὠλενείας. Ἡ αἰτωλικὴ πόλις ἐλέγετο Ὠλενος (τὸ ἐθνικὸν Ὠλένιος).

Ἡ δευτέρα κατηγορία περιλαμβάνει ὀνόματα εἰλημμένα ἐκ σημερινῆς πόλεως ἢ χωρίου, πρωτεύουσης τοῦ δήμου ἢ καὶ ἐπισήμου γενομένης ἐκ συμβάντων τῆς νεωτέρας ἱστορίας ἡμῶν.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐκφέρονται κατὰ γενικὴν πτῶσιν τοῦ ἐνικοῦ ἢ τοῦ πληθυντικοῦ, ὅταν καὶ ἡ ὄρθὴ κατὰ πληθυντικὸν ἐκφέρεται, οἷον Βαλτετσίου, Καλτεζῶν. Τῶν ἐθνικῶν δὲν πρέπει νὰ γίνηται χρῆσις ἐν τοῖς τοιοῦτοις πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἀνωμαλιῶν, ἅς ὑπεδείξαμεν ἐν ἀρχῇ, καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν τὰ ὀνόματα τῶν δήμων ἐτέθησαν, δηλαδὴ τοῦ τῆς ὑπομνήσεως ἐν τισιν ἐνδόξων σελίδων τῆς πατρίου ἱστορίας. Ὁ σκοπὸς δ' αὗτος ἐπισκοτιζέται διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς τοπωνυμίας ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ. Οὕτως, ἵνα εἰς τὰ παραδείγματα, ἃ πρὸ ὀλίγου ἀνεφέραμεν, περιορισθῶμεν, οἱ δῆμοι ἐκεῖνοι ἔλαβον τὰ ὀνόματα ὃ μὲν εἰς μνήμην τῆς ἐν Βαλτετσίῳ συγκροτηθείσης μάχης, ὃ δὲ εἰς μνήμην τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας, τῆς εἰς Καλτεζάς συνελθούσης· δυσδιάγνωστον δὲ καθίσταται τοῦτο, ἂν μετονομασθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν δῆμοι Βαλτετσιωτῶν καὶ Καλτεζιωτῶν.

Ἐνίοτε ἡ τοπωνυμία, ἐξ ἧς ὠνομάσθη ὁ δῆμος, παρουσιάζει τύπον ἀρχαιοφανῆ, διάφορον τοῦ γνωστοῦ καὶ συνήθους. Καὶ ἂν μὲν ὁ τύπος αὗτος προεκρίθη πρὸς ἀποφυγὴν διαλεκτικοῦ ἰδιωτισμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῆ καλῶς ἔχων· ἂν δὲ παρήχθη κατὰ προσθήκην παραγωγικῆς καταλήξεως, ἀναγκασία εἶναι ἡ ἐπανόρθωσις. Τῆς περιπτώσεως ταύτης παραδείγματα ἔχομεν τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Κλεπαΐδος, παραχθὲν ἐκ τοῦ πρωτεύοντος χω-

ρίου Κλεπᾶς, καὶ τὸ τοῦ δήμου Ἀπειρανθίας, ἀπὸ τῆς πρωτεύουσας Ἀπειράνθου· τῆς δὲ πρώτης τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Μυρσειῦ, ληφθὲν ἐκ τοῦ ἐν τῷ δήμῳ χωρίου Μούρσει, οὐχὶ δ' ἐκ τῶν Μυρῶν τῆς Μαγνησίας, ὧν τὸ ἐθνικὸν Μυραῖος.

Ἡ τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει ὀνόματα εἰλημμένα ἐκ τόπων ἢ ἰδρυμάτων. Καὶ δὴ:

Α') Ἐκ νήσων: οἶον Αἰγίνης (ἂν ὠνομάσθη ὁ δῆμος ἀπὸ τῆς πόλεως, ἔπρεπε νὰ λέγηται Αἰγινήτων), Ἀγκιστρίου, Σαλαμίνας, Σχύρου, Σκοπέλου, Ἀλοννήσου, Νέων Ψαρῶν, Μυκόνου, Σύρου κτλ. Ἐνταῦθα ἀνάγονται καὶ τὰ παλαιότατα ὀνόματα νήσων τινῶν, ἐξ ὧν ὠνομάσθησαν δῆμοι ἐν αὐταῖς, οἶον Δρυοπίδος, Ὑρίας, Καλλίστης κτλ. Ὁμοίως καὶ ὁ δῆμος Νάσων ἐν Ἀρκαδίᾳ, καίτοι κάπως ἀκκτάλληλος φαίνεται ἡ ἐκλογή ὀνόματος κατὰ τὸν δωρικὸν τύπον ἐκφερομένου (Νᾶσοι ἀντὶ Νῆσοι).

Β') Ἐκ λιμένων, ὡς Πανόρμου, Ἐρινεοῦ, Τρινασοῦ.

Γ') Ἐξ ὀρέων· τοιαῦτα δι' εἶναι τὰ ἐξῆς: Τυμφρηστοῦ, Θυάμου, Ἴδομένης, Παρνασσίων (γρ. Παρνασσοῦ), Διδύμων, Εὐρωστίνης, Φαλάνθου (ἀπὸ τοῦ ὄρους καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου κώμης), Πάρνωνος, Ἀροανείας (γρ. Ἀροανίων), Λαπαθῶν (γρ. Λαπίθου) Νωνάκριδος, Ἰθώμης, Εὐας, Πλαταμώδους, Λευκιμμαίων (γρ. Λευκίμμης), Μελιτειέων (γρ. Μελιτείου), Ἀμφιπαγιτῶν (γρ. Ἀμφιπάγου), Ἰσθωναίων (γρ. Ἰστώνης), Ἐλάτου, Διρφύων (γρ. Δίρφους), Μεσσαπίων (γρ. Μεσσαπίου), Τελεθρίων (γρ. Τελεθρίου), Κοτυλαίων (γρ. Κοτυλαίου), Ὀλύμπου, Αἰαντίου, Σηπιάδος Ὄθρου, Λάκμονος, Τιτανίου (γρ. Τιτάνου), Ἰτάμου.

Δ') Ἐκ ποταμῶν ὡς Τανίας (γρ. Τάνου), Κλείτορος, Μυλάοντος, Κράθιδος, Πηνειοῦ, Ἄριος, Παμίσου, Ἠλέκτρας, Οἰνοθόντος, Φελλίας, Κηρέων (γρ. Κηρέως), Νηλέων (γρ. Νηλέως).

Ε') Ἐκ λιμνῶν ὡς Στυμφαλίας (γρ. Στυμφαλίδος), Βεΐθης Ξυνιάδος.

Ϛ') Ἐξ ἀρχαίων τόπων ἐπισήμων ὡς Λαυρείου, Μαραθῶνος, Αὐλίδος, Θερμοπυλῶν, Μυκηνῶν, Μεθάνων, Νεμέας, Ὀλυμπίας, Λεύκτρου.

Ζ') Ἐξ ἀρχαίων μνημείων ἢ ἰδρυμάτων ὡς Ἴεροῦ, Καστορείου, Ἀπολλωνίων (γρ. Ἀπολλωνίου), Ἀρτεμισίων (γρ. Ἀρτεμισίου), Ὀπιταῖδων (γρ. Ὀπιταΐδος, ἐξ ἐπικλήσεως τῆς Ἀρτέμιδος, γνωστῆς γενομένης ἐξ ἐπιγραφῆς ἐν Ζακύνθῳ).

Ὅθεν ἐσφαλμένως εἶναι ἐξενηγεγμένα τὰ ἐκ τῶν τόπων ἐσχηματισμένα ἐθνικά, ἅτινα ἀνωτέρω διωρθώσαμεν, ὡς λ. χ. τὰ ὡς ἐθνικά παρουσιαζόμενα ὀνόματα τῶν ποταμῶν Κηρέως καὶ Νηλέως ἐν Εὐβοίᾳ καὶ πολλῶν ὀρέων. Καὶ ὅπου τὰ δῆθεν ἐθνικά ταῦτα συμπίπτουσι πρὸς γνήσια ἐθνικά εἶναι ἐσφαλμένα· ὡς λ. χ. τὸ τοῦ δήμου Μεσσαπίων ἐν Εὐβοίᾳ· οἱ Μεσσάπιοι ἦσαν λοκρικὸν ἔθνος τὸ δ' εὐβοϊκὸν ὄρος ὠνομάζετο Μεσσάπιον· τὸ τοῦ δήμου Τελεθρίων ἐπίσης ἐν Εὐβοίᾳ· τὸ μὲν ὄρος ὠνομάζετο Τελέ-

θριον, τὸ δ' ἔθνικὸν ἐσχηματίζετο κατ' ἄλλον τύπον (Τελεθριεῖς). Ἐσφαλμένα δ' ὡς εἶκός εἶναι καὶ τὰ ἀπὸ ἱερῶν ἐσχηματισμένα ἔθνικὰ (Ἄπολλωνίων, Ἄρτεμισίων), καὶ μάλιστα τὸ ἀπὸ τῆς ἐπικλήσεως τῆς Ἄρτέμιδος Ὀπιταΐδος (Ὀπιταΐδων).

Κατ' ἐσφαλμένον τύπον ἐκφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεσσαλικοῦ ὄρους Τιτάνου (δῆμος Τιτανίου), τοῦτο δέ, διότι ὁ ὀνοματοθέτης ἐπλανήθη ἐκ τυπογραφικοῦ ἀμαρτήματος τῆς Θεσσαλίας τοῦ Ν. Γεωργιάδου (σ. 305, 314).

Ἄναγκαῖον δι' εἶναι, ὡς εἶπομεν, νὰ διορθωθῶσι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δήμων, τὰ σχηματισθέντα διὰ τῆς προσθήκης παραγωγικῆς καταλήξεως εἰς τὴν τοπωνυμίαν (Τανίας, Στυμφαλίας).

Ἡ τετάρτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Παραχελωφίτων (οἱ παρὰ τὸν Ἀχελῷον οἰκοῦντες), Παρευηνίων (οἱ παρὰ τὸν Εὐήνον), Παρακκμπυλίων (οἱ παρὰ τὸν Καμπύλον), Παραληθαίων (οἱ παρὰ τὸν Ληθαῖον), Παραχελωφίτιδος (ἢ παρὰ τὸν Ἀχελῷον χώρα), Ποταμογειτόνων, Διαποντίων, Μεσοχωριτῶν, Πικρελείων, Ἀπηλιωτῶν, Ἀκρολοφιτῶν.

Ἐσφαλμένον δ' εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ δήμου Ποταμίων ἐν Κυθήροις, ὅπερ διορθούμενον (Ποταμοῦ) πρέπει νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν· διότι οἱ κάτοικοι δὲν οἰκοῦσι παρὰ ποταμόν, ἀλλ' ἐν τῷ Ποταμῷ, τῇ πρωτεύουσῃ.

Εἰς τὴν πέμπτην κατηγορίαν τέλος δύο μόνον ὑπάγονται ὀνόματα δήμων τοῦ νομοῦ Μεσσηνίας, τὸ τοῦ Ἀριστομένους καὶ τὸ τοῦ δήμου Φλεσιάδος, ὅπερ, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, πρέπει νὰ διορθωθῇ (Φλέσα). Ἄν δὲ πληρωθῇ ἢ ἐπιθυμία τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Σκιλλοῦντος καὶ ὁ δῆμος μετονομασθῇ Ξενοφῶντος, τότε καὶ τὸ τρίτον ταιοῦτο ὄνομα ἐν τῷ αὐτῷ νομῷ θὰ εὐρίσκηται.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Ἀθηναίων	—	Α'	Ἀθηναί
Ἀχαρνέων	Ἀχαρνῶν	Α'	Ἀχαρναί
Κρωπιδῶν	Κρωπίας	Α'	Κρωπιὰ (ἢ Κρωπειαί)
Θορικίων	—	Α'	Θορικός
Λαυρείου	—	Γ'	Λαύρειον
Μαραθῶνος	—	Γ'	Μαραθῶν
Πειραιέων	Πειραιῶς	Α'	Πειραιεὺς
Φυλῆς	—	Γ'	Φυλῆ

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν εἰληφθη τὸ ὄνομα
Ὀρωπίων	—	Α'	Ὀρωπός
Αἰγίνης	—	Γ'	Αἰγίνα
Ἀγκιστρίου	—	Γ'	Ἀγκίστριον
Μεγαρέων	—	Α'	Μέγαρα
Βιλίων	Εἰδυλλίας	Β'	Βίλια
Ἐλευσινίων	Ἐλευσίνος	Α'	Ἐλευσίς
Ἐρυθραίων	Ἐρυθρῶν	Α'	Ἐρυθραί
Σαλαμῖνος	—	Γ'	Σαλαμίς
Θηβαίων	—	Α'	Θῆβαι
Ἀκραϊφιέων	Ἀκραϊφνίου	Α'	Ἀκραϊφίαι (ἢ Ἀκραϊ- φία ἢ Ἀκραϊφιον ἢ Ἀκραϊφνιον) ¹⁾
Αὐλίδος	—	Γ'	Αὐλῖς
Θεσπιέων	Θεσπιῶν	Α'	Θεσπιαί
Θίσβαίων	Θίσβης	Α'	Θίσβη
Πλαταιέων	Πλαταιῶν	Α'	Πλαταιαί
Ταναγραίων	Τανάγρας	Α'	Τάναγρα
Λεβαδέων	Λεβαδείας	Α'	Λεβάδεια
Ἀραχώδης	—	Β'	Ἀράχωβα ²⁾
Διστόμου	Διστομίων	Β'	Διστομον
Ὀρχομενίων	Ὀρχομενοῦ	Α'	Ὀρχομενός
Πέτρας	—	Β'	Πέτρα
Χαιρωνέων	Χαιρωνείας	Α'	Χαιρώνεια

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΟΣ

Λαμιέων	—	Α'	Λαμία
Ἡρακλεωτῶν	Ἡρακλειωτῶν	Α'	Ἡράκλεια
Πελασγῶν Λαρισαίων	Κρεμαστῆς Λαρίσης	Α'	Λάρισα Πελασ- γία ἢ Κρεμαστή.
Μακρακωμιτῶν	Μακρακώμης	Α'	Μακρά κώμη
Νέας Μιτζέλλης	—	Β'	Νέα Μιτζέλλα
Ὀμολιαίων	Ὀμιλαίων	Α'	Ὀμόλη (ἢ Ὀμο- λος ἢ Ὀμιλαι).
Παραχελωιτῶν	—	Δ'	Ἀχελῷος

1) Ὁ προκριθεὶς τύπος τοῦ ἐθνικοῦ εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν πιστούμενος.

2) Καὶ ἡ διὰ τοῦ ο γραφὴ δὲν εἶναι ἐσφαλμένη.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Πτελεατῶν	—	Α'	Πτελεῶν
Σπερχειοῦ	Σπερχειάδος	Γ'	Σπερχεῖος
Τυμφρηστοῦ	—	Γ'	Τυμφρηστός
Ἵπαταίων	Ἵπάτης	Α'	Ἵπάτη
Φαλαρέων	Φαλάρων	Α'	Φάλαρα
Ἀμφισσέων	Ἀμφίσσης	Α'	Ἀμφισσα
Ἀντικυραίων	Ἀντικύρας	Α'	Ἀντίκυρα
Γαλαξειδίου	—	Β'	Γαλαξειδί
Δωριέων	—	Α'	Δωριεῖς
Καλλιέων	—	Α'	Καλλιεῖς
Κρισαίων	Κρίσσης	Α'	Κρίσα
Μυονέων	Μυονίας	Α'	Μυονία ἢ Μυωνία
Παρνασσοῦ	—	Γ'	Παρνασσός
Ἀταλάντης	—	Β'	Ἀταλάντη
Δαφνουσίων	Δαφνησίων	Α'	Δάφνουσα
Δρυμιέων	Δρυμείας	Α'	Δρυμία (ἢ Δρυμαία ἢ Δρυμός)
Ἐλατέων	Ἐλατείας	Α'	Ἐλάτεια
Θερμοπυλῶν	—	Γ'	Θερμοπύλαι
Θρονίων	Θρονίου	Α'	Θρόνιον
Λαρυμναίων	Λαρύμνης	Α'	Λάρυμνα
Νέας Πέλλης	—	Β'	Νέα Πέλλα
Τιθορέων	Τιθορέας	Α'	Τιθορέα (ἢ Τιθόρα ἢ Τιθοραία).
Αἰγιτιέων	Αἰγιτίου	Α'	Αἰγίτιον
Βωμιέων	Βωμέας	Α'	Βωμιεῖς
Εὐπαλιέων	Εὐπαλίου	Α'	Εὐπάλιον
Κροκυλέων	Κροκυλίου	Α'	Κροκύλειον
Ποτιδανιατῶν	Ποτιδανείας	Α'	Ποτιδανία
Τολοφωνίων	Τολοφῶνος	Α'	Τολοφῶν
Ἵαίων	Ἵαίας	Α'	Ἵαία

ΝΟΜΟΣ ΑἴΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Μεσολογγίου	—	Β'	Μεσολόγγιον
Αἴτωλικοῦ	—	Β'	Αἴτωλικόν ¹⁾
Μακυνέων	Μακρυναίας	Α'	Μακύνεια (ἢ Μακυ- νία ἢ Μάκυνος)

¹⁾ Προτιμότερα ἢ ὀνομασίᾳ Ἀνωτολικῶ, διότι οὕτω λέγεται ἡ κόμη.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διαρθρωτέος τύπος	Κατηγορία εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν τὸ ὄνομα
Παραχελωφίτιδος	—	Δ'	*Αχελῷος
*Ὀλενίων	*Ὀλενείας	Α'	*Ὀλενος
*Αμβρακιωτῶν	*Αμβρακίας	Α'	*Αμβρακία
Θυάμου	—	Γ'	Θυάμος
*Ἰδομένης	—	Γ'	*Ἰδομένη
Στρατίων	Στράτου	Α'	Στράτος
*Αγρινίου	—	Γ'	*Αγρίνιον ¹⁾
*Αμβρακιάς	*Αμβρακίας	Β'	*Αμβρακιά
Θερμίων	Θέρμου	Α'	Θέρμον (ἢ Θέρμος ἢ τὰ Θέρμα ²⁾)
Παμφίων	Παμφίας	Α'	Παμφία
Καρπενισίου	—	Β'	Καρπενίσι
*Αγραίων	—	Α'	*Αγραῖοι
*Αγράφων	—	Β'	Αγραφα
*Απεραντιῶν	*Απεραντίων	Α'	*Απεραντία
*Αρακύνθου	*Αρακυνθίων	Γ'	*Αράκυνθος
Δολόπων	—	Α'	Δόλοπες
Εὐρυτάνων	—	Α'	Εὐρυτᾶνες
Κτιμενίων	Κτημενίων	Α'	Κτιμένιοι
Παρακαμπυλίων	—	Δ'	Καμπύλος
Ναυπακτίων	Ναυπάκτου	Α'	Ναύπακτος
*Αποδωτῶν	*Αποδοτίας	Α'	*Αποδωτοί
Κλεπᾶς	Κλεπαΐδος	Β'	Κλεπά
*Οφιονέων	*Οφιονίας	Α'	*Οφιονεῖς
Παρευηνίων	—	Δ'	Εδηνος
Προσχίων	Προσχίου	Α'	Πρόσχιον
Πυληνίων	Πυλήνης	Α'	Πυλήνη
*Ανακτορίων	—	Α'	*Ανακτόριον
*Αστακοῦ	—	Β'	*Αστακός
*Εχινάϊων	*Εχίνου	Α'	*Εχίνος
Οἰνιαδῶν	Οἰνιάδος	Α'	Οἰνιάδαι ³⁾
Σολλιέων	Σολλίου	Α'	Σόλλιον

1) Ἀπὸ τοῦ ὄρουσ *Αγρινίου, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Ἡσύχιος· ἡ ὁμώνυμος ἀρχαία πόλις δὲν ἔκειτο ἔπει τὸ σημερινὸν Βραχῶρι, τὸ μετονομασθὲν Ἀγρίνιον.

2) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν ἀπαδείχθη ὅτι δὲν ἔκειτο ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου τούτου τὸ Θέρμον, ὁ τόπος τῆς συνόδου τῶν Αἰτωλῶν. Ἀλλὰ τοῦτο, ὡς λέγομεν καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει, δὲν εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα ἐσφαλμένης ἀποδόσεως ἀρχαίων ὀνομάτων.

3) Τὸ τε ὄνομα τῆς πόλεως καὶ τὸ ἐθνικὸν Οἰνιάδαι.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
-----------------------------	--------------------	---	--------------------------

ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Ναυπλιέων	—	Α'	Ναυπλία
Ἐπιδαυρίων	—	Α'	Ἐπίδαυρος
Ἴεροῦ	—	Γ'	Ἴερὸν (Ἀσκληπιοῦ)
Μινωιτῶν	Μινώας	Α'	Μινώα
Μιδεατῶν	Μιδέας	Α'	Μιδέα ἢ Μίδεια
Ἀργείων	—	Α'	Ἄργος
Ἀλεατῶν	Ἀλέας	Α'	Ἀλέα
Λυρκείων	Λυρκείας	Α'	Λύρκεια
Μυκητῶν	—	Γ'	Μυκῆναι
Προσυμαίων	—	Α'	Πρόσυμνα
Ἵσιατῶν	Ἵσιῶν	Α'	Ἵσιαί
Κορινθίων	—	Α'	Κόρινθος
Εὐρωστίνης	—	Γ'	Εὐρωστίνα
Κλεωναίων	Κλεωνῶν	Α'	Κλεωναί
Νεμέας	—	Γ'	Νεμέα
Πελληναίων	Πελλήνης	Α'	Πελλήνη
Σικυωνίων	Σικυῶνος	Α'	Σικυῶν
Στυμφαλίδος	Στυμφαλίας	Γ'	Στυμφαλίς ἢ Στύμ- φαλος
Σολυγέων	Σολυγείας	Α'	Σολύγεια
Τρικάλων	—	Β'	Τρίκαλα ¹⁾
Φενεατῶν	Φενεοῦ	Α'	Φενεός
Σπετσῶν	—	Γ'	Σπέτσαι
Διδύμων	—	Γ'	Δίδυμα ²⁾
Ἑρμιονέων	Ἑρμιόνης	Α'	Ἑρμιόνη
Κρανιδίου	—	Β'	Κρανίδι
Ἵδρας	—	Γ'	Ἵδρα
Δρυοπαίων	Δρυόπης	Α'	Δρυόπη
Μεθάνων	—	Γ'	Μέθανα
Τροιζηνίων	Τροιζήνος	Α'	Τροιζήν
Κυθηρίων	—	Α'	Κύθηρα
Ποταμοῦ	Ποταμίων	Β'	Ποταμός

1) Προτιμότερα ἢ διὰ τοῦ ἀπλοῦ κ γραφῆ (ἀπὸ τοῦ τρία καὶ καλά), σχηματισθέντος οὕτω τοῦ ὀνόματος κατὰ περτυμολογίαν ἴσως ἀπὸ τοῦ Τρίκκη.

2) Ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου τῆς κώμης ὄρους.

Ὅρθος τύπος
τοῦ ὀνόματοςΔιορθωτέος
τύποςΚατηγορία,
εἰς ἣν ὑπάγεται
τὸ ὄνομαΠόθεν ἐλήφθη
τὸ ὄνομα

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ ΚΑΙ ΗΛΙΔΟΣ

Πατρέων	—	Α'	Πάτραι
Δυμαίων	Δύμης	Α'	Δύμη
Ἐρινεοῦ	—	Γ'	Ἐρινεός
Τριταίων	Τριταίας	Α'	Τριταία
Φαρέων	Φαρῶν	Α'	Φαραί
Αἰγίων	Αἰγίου	Α'	Αἶγιον
Ἀκράτας	—	Β'	Ἀκράτα
Βουραίων	Βουρῶν	Α'	Βούρα
Καλαβρύτων	—	Β'	Καλάβρυτα
Ἀροανίων	Ἀροανείας	Γ'	Ἀροάνια
Καλλιφωνίου	Καλλιφωνίας	Γ'	Καλλιφώνιον
Κερπινῆς	—	Β'	Κερπινῆ
Κλειτορίων	Κλειτορίας	Α'	Κλειτορία
Κράθιδος	—	Γ'	Κράθις
Λαπίθου	Λαπαθῶν	Γ'	Λάπιθον
Λευκασίου	—	Γ'	Λευκάσιον
Νωνάκριδος	—	Γ'	Νώνακρις
Παίων	—	Α'	Ίαϊον
Σουθενῶν	—	Β'	Σουθενά
Φελλογητῶν	Φελλόγης	Α'	Φελλόγη
Ψωφιδίων	Ψωφίδος	Α'	Ψωφίς
Λετρίνων	—	Α'	Λετρίνοι ¹
Βουπρασίων	—	Α'	Βουπράσιον
Ἡλείων	Ἡλίδος	Α'	Ἡλις
Λαμπειατῶν	Λαμπείας	Α'	Λάμπεια
Μυρτουσίων	Μυρτουντίων	Α'	Μυρτούντιον
Ὀλυμπίας	Ὀλυμπίων	Γ'	Ὀλυμπία
Πηγνειοῦ	Πηγνείων	Γ'	Πηγνεῖος
Ὠλένης	—	Β'	Ὠλενα ²

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Τριπόλεως	—	Β'	Τρίπολις
Βαλτετσίου	—	Β'	Βαλτέτσι

1) Τὸ τε ἔθνικόν καὶ τὸ τῆς πόλεως ὄνομα.

2) Ἡ ἀρχαία Ὠλενος κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐκκλείτο Ὠλενα, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς Ὠλένης.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Λορρωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Καλτεζῶν	—	Β'	Καλτεζαί
Κορυθῆων	Κορυθίου	Α'	Κορυθεῖς
Μανθυρέων	Μανθυρέας	Α'	Μανθυρέα
Μαντινέων	Μαντινείας	Α'	Μαντίνεια
Νάσων	—	Γ'	Νᾶσοι
Ὀρχομενίων Ἀρκάδων Ὀρχομενοῦ		Α'	Ὀρχομενός ὁ Ἀρκα- δικός
Τεγεατῶν	Τεγέας	Α'	Τεγέα
Φαλάνθου	—	Γ'	Φάλανθον
Λιμναίων	Λιμναίου	Α'	Λιμναία
Βερβαίνων	—	Β'	Βέρβαινα
Βρασιέων	Βρασιῶν	Α'	Πρασιαί ἢ Βρασιαί ¹
Γλυππιέων	Γλυπίας	Α'	Γλυππία
Δολιανῶν	—	Β'	Δολιανὰ
Θυρεατῶν	Θυρέας	Α'	Θυρέα
Πάρνωνος	—	Γ'	Πάρνων
Σελινουντίων	Σελινοῦντος	Α'	Σελινοῦς
Τάνου	Τανίας	Γ'	Τάνος
Δημητσάνης	—	Β'	Δημητσάνα
Γορτυνίων	Γόρτυνος	Α'	Γόρτυν
(Κοντοβαζαίνης)	Ἐλευστίνος	;	;
Ἡραιέων	Ἡραίας	Α'	Ἡραία
Θελπουσίων	Θελπούσης	Α'	Θέλπουσα
Κλείτορος	—	Γ'	Κλείτωρ
Λαγκαδίων	—	Β'	Λαγκαδία
Μυλάοντος	—	Γ'	Μυλάων
Νυμφασίων	Νυμφασίας	Α'	Νυμφάς
Τρικολωνέων	Τρικολώνων	Α'	Τρικόλωνοι
Τροπαίων	—	Γ'	Τρόπαια
Μεγαλοπολιτῶν	Μεγαλοπόλεως	Α'	Μεγάλη πόλις
Λυκοσουρέων	Λυκοσούρας	Α'	Λυκόσουρα
Φαλαισιέων	Φαλαισίας	Α'	Φαλαισιαί

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Σπαρτιατῶν	Σπάρτης	Α'	Σπάρτη
Βρυσιέων	Βρυσέων	Α'	Βρυσιαί ἢ Βρισεαί

1) 2) Βλ. τὴν Ἐκθεσιν.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἀλήφθη τὸ ὄνομα
Γερονθραίων	Γερονθρῶν	Α'	Γερόνθραι
Θεραπναίων	Θεραπνῶν	Α'	Θεράπναι
Καστορείου	—	Γ'	Καστόρειον
Κροκεατῶν	Κροκεῶν	Α'	Κροκεαί
(Καστανιάς)	Μελετίνης	;	;
Οἰνοῦντος	—	Γ'	Οἰνοῦς
Πελλαναίων	Πελλάνης	Α'	Πελλάνη ²
Σελλασιέων	Σελλασίας	Α'	Σελλασία
Τρινασοῦ	Τρινάσου	Γ'	Τρινασοῦς ἢ Τρίνασσος
Φαριτῶν	Φάριδος	Α'	Φᾶρις
Φελλίας	—	Γ'	Φελλία
Γυθεατῶν	Γυθείου	Α'	Γύθειον
Καρουπόλεως	—	Β'	Καρουπούλις
Τευθρωναίων	Τευθρώνης	Α'	Τευθρώνη
Λαγείας	—	Β'	Λάγεια
Μαλευρίου	—	Β'	Μαλεύρη
Οἰτυλίων	Οἰτύλου	Α'	Οἰτύλος
Ἄβιατῶν	Ἄβιας	Α'	Ἄβια
Καρδαμυλιτῶν	Καρδαμύλης	Α'	Καρδχμύλη
Λεύκτρον	—	Γ'	Λεῦκτρον
Μεσσαίων	Μέσσης	Α'	Μέσση
Μονεμβασίας	—	Β'	Μονεμβασία
Ἄσωπίων	Ἄσωποῦ	Α'	Ἄσωπὸς
Βοιατῶν	Βοιῶν	Α'	Βοιαί
Ἐλείων	Ἐλους	Α'	Ἐλος
Ζαρακηνῶν	Ζάρακος	Α'	Ζάραξ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Καλαμίων	Καλαμῶν	Α'	Καλάμαι
Ἄλαγονίων	Ἄλαγωνίας	Α'	Ἄλαγονία
Ἄμφεων	Ἄμφείας	Α'	Ἄμφεια

1) Βλ. Ἐκθεσίαν.

2) Ὁ διορθωτέος τύπος πρέπει νὰ διατηρηθῆ πρός διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ νομῷ Ἀργολίδος ὁμωνύμου δήμου.

Ὄρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διαρθητικός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν εἰλήφθη τὸ ὄνομα
Ἄριος	—	Γ'	Ἄρις
Θουριατῶν	Θουρίας	Α'	Θουρία
Παμίσου	—	Γ'	Πάμισος
Ἀνδανίων	Ἀνδανίας	Α'	Ἀνδανία
Ἀριστομένους	—	Ε'	Ἀριστομένης
Εὔας	—	Γ'	Εὔα
Ἰθώμης	—	Γ'	Ἰθώμη
Οἰχαλιέων	Οἰχαλίας	Α'	Οἰχαλία
Πυλίων	—	Α'	Πύλος
Βουφρατῶν	Βουφράδος	Α'	Βουφράς ¹
Κολωναίων	Κολωνιδῶν	Α'	Κολώνη ἢ Κολωνίδες
Κορώνης	—	Β'	Κορώνη ²
Μοθωναίων	Μεθώνης	Α'	Μοθώνη ἢ Μεθώνη ³
Κυπαρισσέων	Κυπαρισσίας	Α'	Κυπαρισσία
Αὔλωνιτῶν	Αὔλωνος	Α'	Αὔλων
Ἄετοῦ	—	Β'	Ἄετὸς
Δωρίου	—	Γ'	Δώριον
Ἐραναίων	Ἐράνης	Α'	Ἐράνη
Ἡλέκτρας	Ἡλέκτρας	Α'	Ἡλέκτρα
Πλαταμῶδους	—	Γ'	Πλαταμῶδης (ἡ)
Τριπόλης	—	Β'	Τριπόλα
Φλέσα	Φλεσιάδος	Ε'	Φλέσας
Ἀνδριτσαίνης	—	Β'	Ἀνδρίτσαίνα
Ἀλιφρέων	Ἀλιφείρας	Α'	Ἀλίφτρα
Ἀρηναίων	Ἀρήνης	Α'	Ἀρήνη
Βωλακίων	Βώλακος	Α'	Βώλαξ ⁴
Σκιλλουντίων	Σκιλλοῦντος	Α'	Σκιλλοῦς
Φιγαλέων	ΦΥγαλίας	Α'	Φιγάλεια

1) Τὸ ἐθνικὸν ἐσχηματίσθη κατ' ἀναλογίαν ἀπὸ τοῦ Βουφράς, ὡς τὸ Παναθήες ἀπὸ τοῦ Παναθῆς.

2) Ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρης πόλεως Κορώνης ἢ παλαιὰ δὲν ἔκειτο ἐν τῇ αὐτῇ θέσει.

3) Προτιμότερος ἔστι διὰ τοῦ ο τύπος, διατηρηθεὶς μέχρι τοῦδε, ὁ μόνος δ' ἐν τοῖς ἀρχαίοις νομίμασι τῆς πόλεως κεχαραγμένος.

4) Τὸ ἐθνικὸν κατ' ἀναλογίαν ἀπὸ τοῦ Βώλακος, ὡς τὸ Κορκήιος ἀπὸ τοῦ Κορκῆ.

Ὄρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
-----------------------------	---------------------	---	--------------------------

ΝΟΜΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ

Χαλκιδέων	—	Α'	Χαλκίς
Αἰγαίων	—	Α'	Αἶγαί
Δίρφυς	Διρφύων	Γ'	Δίρφυς
Κηρέως	Κηρέων	Γ'	Κηρεὺς
Ληλαντίου	Ληλαντίων	Γ'	Ληλάντιον
Μεσσαπίου	Μεσσαπίων	Γ'	Μεσσαπίον
Νηλέως	Νηλέων	Γ'	Νηλεὺς
Νέων Ψαρῶν	—	Γ'	Ψαρά
Ἴστιαίων	—	Α'	Ἴστιαία
Αἰδηψίων	—	Α'	Αἰδηψός
Τελεθρίου	—	Γ'	Τελέθριον
Κυμαίων	—	Α'	Κύμη
Αὔλωναρίου	Αὔλωνος	Β'	Αὔλωνάριον
Δυστίων	—	Α'	Δύστος
Κονιστρῶν	Κονιστριῶν	Β'	Κονίστραι
Κοτυλαίου	Κοτυλαίων	Γ'	Κοτύλαιον
Μαρμαρίου	—	Β'	Μαρμάρι
Σκύρου	—	Γ'	Σκύρος
Στυρέων	Στύρων	Α'	Στύρα
Σκοπέλου	—	Γ'	Σκόπελος
Ἄλοννησου	—	Γ'	Ἄλόννησος
Γλώσσης	—	Γ'	Γλῶσσα
Σκιάθου	—	Γ'	Σκιάθος
Ἐρμουπόλεως	—	Β'	Ἐρμούπολις
Μυκόνου	—	Γ'	Μύκονος
Σύρου	—	Γ'	Σῶρος
Κέω	Κέας	Γ'	Κέως
Δρυοπίδος	—	Γ'	Δρυοπίς
Κύθνου	—	Γ'	Κύθνος
Σερίφου	—	Γ'	Σέριφος
Ἄνδρου	—	Γ'	Ἄνδρος
Ἄρνων	—	Β	Ἄρνά
Γαυρίου	—	Β'	Γαύριον
Κόρθου	—	Β'	Κόρθιον
Τήνου	—	Γ'	Τήνος

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Πανόρμου	—	Γ'	Πάνορμος
Σωσθενίου	—	Γ'	Σωσθένιον
Νάξου	—	Γ'	Νάξος
Ἀπειράνθου	Ἀπειρανθίας	Β'	Ἀπείρανθος
Βίβλου	—	Γ'	Βίβλος ἢ Βιβλίνης (ποταμὸς)
Κορώνου	Κορωνίδος	Γ'	Κόρωνον ¹
Μαρπήσσης	—	Γ'	Μάρπησσα
Ναούσης	—	Β'	Νάουσα
Πάρου	—	Γ'	Πάρος
Τραγεατῶν	Τραγαίας	Α'	Τραγέαι ἢ Τραγιαί
Υρίας	—	Γ'	Υρία
Θήρας	—	Γ'	Θήρα
Αἰγιαλέων	Αἰγιαλής	Α'	Αἰγιαλή
Ἀμοργοῦ	—	Γ'	Ἀμοργὸς
Ἀνάφης	—	Γ'	Ἀνάφη
Ἐμπορείου	—	Β'	Νιμποριὸ
Θηρασίας	—	Γ'	Θηρασία
Ἴου	—	Γ'	Ἴος
Καλλίστης	—	Γ'	Καλλίστη
Οἰατῶν	Οἰας	Α'	Οἶα
Μήλου	—	Γ'	Μήλος
Ἀδάμαντος	—	Β'	Ἀδάμας
Κιμῶλου	—	Γ'	Κίμωνος
Σικίνου	—	Γ'	Σίκινος
Σίφνου	—	Γ'	Σίφνος
Φολεγάνδρου	—	Γ'	Φολέγανδρος

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Κερκυραίων	—	Α'	Κέρκυρα
Διαποντίων	—	Δ'	πόντος
Ποταμογειτῶν	—	Δ'	ποταμὸς
Λευκίμης	Λευκιμαίων	Γ'	Λευκίμη
Μελιτείου	Μελιτειέων	Γ'	Μελίτειον ἢ Μελιτήριον
Μεσοχωριτῶν	—	Δ'	χώρα

¹) Ἡ σημερινή (πιθανῶς δὲ καὶ ἀρχαία) ὀνομασία τῆς ἐν τῇ βορείῃ τμήματι τῆς νήσου ἀκρωρείας.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν εἰλήφθη τὸ ὄνομα
Παρελείων	—	Δ'	ἔλος
Ἄπηλιωτῶν	—	Δ'	ἀπηλιώτης
Ἄκρολοφίτων	—	Δ'	ἀκρολοφία
Ἄμφιπύργου	Ἄμφιπαγιτῶν	Γ'	Ἄμφιπαγος
Ἰστώνης	Ἰστωνάτων	Γ'	Ἰστώνη
Κασσωπαίων	—	Α'	Κασσιόπη
Γαίου	Γαϊάνων	Β'	Γάϊον
Λάκκας	Λακκιωτῶν	Β'	Λάκκα
Λευκαδίων	—	Α'	Λευκάς
Ἀπολλωνίου	Ἀπολλωνίων	Γ'	Ἀπολλώνιον
Ἐξανθείας	—	Β'	Ἐξάνθεια
Ἐλλομενίων	Ἐλλομένου	Α'	Ἐλλόμενον
Εὐγήρου	—	Β'	Εὐγηρος
Καρυᾶς	—	Β'	Καρυά
Σφακιωτῶν	—	Γ'	Σφακιῶται
Ταφίων	—	Α'	Τάφος

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Κρανιέων	Κρανίων	Α'	Κράνιοι
Δηλινάτων	Δειληγιτῶν	Β'	Δηλινᾶτα
Ἐλιοῦ	—	Β'	Ἐλιός
Ἄνω Λιθαθοῦς	—	Β'	Ἄνω Λιθαθῶ
Κάτω Λιθαθοῦς	—	Β'	Κάτω Λιθαθῶ
Ὀμαλῶν	—	Β'	Ὀμαλά
Πρωναίων	Πρόνωνων	Α'	Πρωνοὶ ἢ Πρώνιοι ἢ Πρωνναῖοι ἢ Πρόν- νοι ἢ Πρόνοοι
Φαρακλάτων	—	Β'	Φαρακλᾶτα
Λιξουρίου	—	Β'	Λιξουρι
Ἄνωγης	Ἄνωγητῶν	Β'	Ἄνωῆ
Κατωγης	Κατωγητῶν	Β'	Κατωῆ
Θηνιας	—	Β'	Θηνιά
Σαμαίων	—	Α'	Σάμη
Ἄσσου	—	Β'	Ἄσσος
Δουλιχίου	Δουλιχίου	Γ'	Δουλίχιον
Πυλάρου	Πυλαρέων	Β'	Πύλαρος
Ἰθακησίων	—	Α'	Ἰθάκη

Ὄρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτός τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Κάρνου	Καρνίων	Γ'	Κάρνος
Νηρίτου	Νηριτίων	Γ'	Νήριτον
Πολυκτορίων	—	Α'	Πολυκτόριον

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Ζακύνθου	—	Γ'	Ζάκυνθος
Ἄρκαδιων	—	Α'	Ἄρκαδία
Ἄρτεμισίου	Ἄρτεμισίων	Γ'	Ἄρτεμισιον ¹
Ἐλάτου	—	Γ'	Ἐλατος
Λιθακίας	—	Β'	Λιθακιά
Μεσογαίων	—	Δ'	μέσος-γῆ
;	Ναφθίων	Δ'	νάφθα
Ὀπιταίδος	Ὀπιταϊδῶν	Γ'	Ὀπιταῖς
Ἐγρίων	Ἐγρίων	Α'	Ἐγρία ²⁾
Ψωφίδος	—	Γ'	Ψωφίς

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Ἄρτης	—	Β'	Ἄρτα
Πέτα	—	Β'	Πέτα
Ἡρακλεωτῶν θαμάνων	Ἡρακλείας	Α'	Ἡράκλεια ³⁾
Τετραφυλίων	Τετραφυλίας	Α'	Τετραφυλία
Ἄγναντιων	—	Β'	Ἄγναντα
Καλαρρυτῶν	—	Β'	Καλαρρύται
Θεοδωριέων	Θεοδωρίας	Α'	Θεοδωρία

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

Λαρισαίων	Λαρίσης	Α'	Λάρισα
Κρανωνίων	Κρανῶνος	Α'	Κρανῶν
Νεσσωνιτῶν	Νέσσωνος	Α'	Νέσσω
Ἄμπελακίων	—	Β'	Ἄμπελάκια
Συκουρίων	Συκουρίου	Α'	Συκούριον
Ὀγχηστίων	Ὀγχηστοῦ	Α'	Ὀγχηστὸς
Ἄρμενιτῶν	Ἄρμενίου	Α'	Ἄρμένιον
Φακίεων	Φακίου	Α'	Φάκιον

1) Ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ γῆσιν ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος.

2) Παλαιὸν ὄνομα τῆς γῆσου· προκρίνομεν τὸν τύπον τοῦ ἔθνικοῦ, ὅπως μὴ συγχέηται πρὸς τὸν ἐν Πάρῳ δῆμον Ἐγρίας.

3) Πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως πρὸς τὸν ἐν Φθιώτιδι ἐμῶνυμον δῆμον ἀναγκαίαν κρίνομεν τὴν προσθήκην τοῦ δευτέρου ἔθνικοῦ.

Ὅρθος τύπος τοῦ ὀνόματος	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Τίρναδου	—	Β'	Τίρναδος
Γοννίων	Γόννων	Α'	Γόννος ἢ Γόννοι ἢ Γόννοι
Ὀλύμπου	—	Γ'	Ὀλυμπος
Δωτιέων	Δωτίου	Α'	Δώτιον
Κασθαναίων	Κασθναίης	Α'	Κασθαναία
Εὔρυμενίων	Εὔρυμενῶν	Α'	Εὔρυμεναι
Παγασαίων	Παγασῶν	Α'	Παγασαί
Ἰωλκίων	Ἰωλκοῦ	Α'	Ἰωλκός
Ὀρμενίων	Ὀρμινίου	Α'	Ὀρμένιον
Μακρινίτισης	—	Β'	Μακρινίτις ¹⁾
Βοίδης	—	Γ'	Βοίδη
Φεραίων	Φερῶν	Α'	Φεραί
Ζαγοράς	—	Β'	Ζαγορά
Κισσοῦ	—	Β'	Κισσός
Μυρεαίου	—	Β'	Μούρεσι
Μηλεῶν	—	Β'	Μηλέαι
Αἰαντίου	Αἰαντιέου	Γ'	Αἰάντιον
Σπαλαθραίων	Σπαλάθρων	Α'	Σπάλαθρα ἢ Σπά- λαθρον
Ἀφεταιίων	Ἀφειῶν	Α'	Ἀφέται
Νηλιέων	Νηλείας	Α'	Νήλεια
Σηπιάδος	—	Γ'	Σηπιάς
Ἄλμυροῦ	—	Β'	Ἄλμυρός
Ὄθρυς	—	Γ'	Ὄθρυς
Πλατάνου	—	Β'	Πλάτανος
Φαρσαίων	Φαρσάλων	Α'	Φάρσαλος
Εὐυδρίων	Εὐιδρίου	Α'	Εὐύδριον
Σκοτουσαίων	Σκοτούσης	Α'	Σκότουσα
Θαυμακῶν	—	Α'	Θαυμακοί
Ξυνιάδος	—	Γ'	Ξυνιάς
Μελιταιέων	Μελιταιάς	Α'	Μελίταια ἢ Μελιταία
ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ			
Τρικκαίων	—	Α'	Τρίκκη
Παραλγθαίων	—	Δ'	Ληθαίος

1) Ἡ δευτέρα συλλαβὴ πρέπει νὰ γράφηται διὰ τοῦ ε, διότι τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐξ ἐπι-
κλήσεως τῆς Παναγίας ἢ μονῆς τινος Μακρινίτισσας (μακρινός).

Ὅρθος τύπος τ ο ὄ ὄ ν ὄ μ α τ ο ς	Διορθωτέος τύπος	Κατηγορία, εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ ὄνομα	Πόθεν ἐλήφθη τὸ ὄνομα
Φαρκαδονίων	Φαρκαδόνος	Α'	Φαρκαδῶν
Πιαλέων	Πιαλίων	Α'	Πιάλια
Αἰθίκων	—	Α'	Αἰθικοί
(Βιτσιίστης)	Κοθωνίων	Β'	Κοθώνη
Ἄθαμάνων	—	Α'	Ἄθαμᾶνες
Αἰγινιέων	Αἰγινίου	Α'	Αἰγίνιον
Χαλκιδέων παρ' Ἀ- σπροποτάμῳ	Χαλκίδος παρ' Ἀ σπροποτάμῳ	Α'	Χαλκίς
Λάκμονος	Λάκμωνος	Γ'	Λάκμων ¹⁾
Καστανέας	—	Β'	Καστανιά
Μαλακασίου	—	Β'	Μαλακάσι
Ὁξυνειατῶν	Ὁξυνείας	Α'	Ὁξύνεια
Τυμφαίων	—	Α'	Τυμφαία
Καρδίτσης	—	Β'	Καρδίτσα
Ἰθωματῶν	Ἰθώμης	Α'	Ἰθώμη
Φυλλέων	Φύλλου	Α'	Φύλλος
Σιλανέων	Σιλάνων	Α'	Σίλινα
Κιεριέων	Κιερίου	Α'	Κίερος ἢ Κιέριον
Γόμφων	—	Α'	Γόμφοι ²⁾
Καλλιφωνίου	—	Β'	Καλλιφώνη
Τιτάνου	Τιτανίου	Γ'	Τίτανος
Νευροπόλεως	—	Β'	Νευρόπολις ³⁾
Ἰτάμου	—	Γ'	Ἰταμος ⁴⁾
Ἀργιθεατῶν	Ἀργιθέας	Α'	Ἀργιθέα
Μενελαϊτῶν	Μενελαΐδος	Α'	Μενελαΐς
Τσαμασίου	Ταμασίου	Β'	Τσαμάσι

1) Λάκμων μέρος τῆς Πίνδου.

2) Γόμφοι καὶ ἡ πόλις καὶ τὸ ἐθνικόν.

3) Ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾠμασιν Εὐρόπολις (Νευρόπολις).

4) Τὸ σημερινόν ὄνομα τῆς κορυφῆς τοῦ Πίνδου.

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*)

Τὰ θρησκευτικά βιβλία τῶν ἀρχαίων λαῶν θεωροῦνται, καὶ δικαίως, ὡς τὰ πρῶτα καὶ παλαιότερα φιλολογικὰ μνημεῖα αὐτῶν· οἱ περὶ θεῶν καὶ ἡρώων μῦθοι καὶ τὰ θρησκευτικά σύμβολα ἐνέχουσιν ὑπὸ μορφὴν ποιητικὴν τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἰδεῶν τῶν πρώτων ἀνθρώπων περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τοῦ σύμπαντος ἐν γένει, τὰ δὲ πρῶτα φιλολογικὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου τοιαῦτα καθόλου εἶχον θέματα, τὰς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα συστηματοποιοῦντα. Ἐκτὸς ὅμως ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἔργα ταῦτα ἀπωλέσθησαν, τὰ δὲ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα περιορίζονται εἰς μεταγενεστέραις συνθέσεις καὶ εἰς διαπλάσεις τῶν ἀρχικῶν. Οἱ Βέδαί, τὰ ἱερά τῶν Ἰνδῶν βιβλία, περιέχουσι τινὰς ὕμνους, ὑποτιθεμένους προγενεστέρους τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἀρίων λαῶν, τῆς μεταναστάσεως δῆλον ὅτι ἐκ τῆς Ἰνδικῆς εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀσίας μέρη, εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Εὐρώπην ἐν γένει. Ἄλλ' ἢ διάσωσις αὐτῶν ὀφείλεται εἰς τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν, ἣν ἡ τάξις τῶν βραχμάνων ἐν Ἰνδικῇ ἀπέδιδεν εἰς τὴν πιστὴν διατήρησιν αὐτῶν ἱερὸν καθῆκον θεωροῦσα τὴν κατὰ γράμμα ἀπομνημόνευσιν τῶν βεδικῶν ὕμνων· διότι ἐγράφησαν εἰς ἐποχὴν σχετικῶς οὐχὶ παλαιάν. Αἱ δὲ πρῶται τῶν Ἰουδαίων θρησκευτικαὶ βιβλοὶ, καὶ ἰδίως ἡ Πεντάτευχος, ἧς ἡ σύνταξις οὐχὶ λίαν βασίμως ἀποδίδεται εἰς τὸν Μωϋσεά, κυρίως εἰπεῖν, κατηρτίσθησαν ἐπὶ Ἑσδρα μετὰ τὴν μετοικεσίαν τῆς Βαβυλώνας. Οἱ πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων θρησκευτικοὶ ποιηταί, ὁ Ὀρφεύς, ὁ Μουσαῖος, ὁ Λίνος εἶναι πρόσωπα μυθολογικά, τῶν δὲ ὁμηρικῶν ποιημάτων, τοῦ παλαιοτάτου καὶ ἐξοχωτάτου μνημείου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ σύνταξις τίθεται κοινῶς εἰς τὸν ἕνατον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἀλλ' ἡ περισυναγωγὴ καὶ γραφὴ αὐτῶν ἐγένετο μόλις κατὰ τὸν ἕκτον ἐπὶ Πεισιστράτου.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς συντάξεως καὶ τῆς γραφῆς τῶν ἀρχαιοτέρων φιλολογικῶν μνημείων· τὰ διασωθέντα δὲ παρ' ἡμῖν χειρόγραφα κατὰ φυ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1877, τ. Γ' σ. 407—9.

οικόν λόγον, είναι πολλῶ μεταγενέστερα ἕνεκα τοῦ φθαρτοῦ τῆς γραφικῆς ὕλης καὶ τῆς ἐπιδράσεως πολυπληθῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, πυρκαϊῶν, ναυαγίων καὶ ποικίλων ἄλλων τοιούτων· τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Πομπηίας εὑρεθέντα ἀπηνθρακωμένα χειρόγραφα, ὧν τινὰ διὰ παντοίων ἐπιστημονικῶν μέσων μόλις ἐν μέρει κατώρθωσαν ν' ἀναγνώσωσιν οἱ παλαιογράφοι, ἀνερχόμενα εἰς τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ἴσως καὶ ὀλίγον πρότερον, εἰσι βεβαίως τὰ πάντων παλαιότερα, ἂν ἐξαίρετώμεν ὀλίγους τινὰς ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθέντας ἐλληνικοὺς παπύρους παλαιότερους τούτων.

Ἐκ τούτων προκύπτει ὅτι ἀναντιρρήτως ὡς τὸ ἀρχαιότερον βιβλίον τοῦ κόσμου δύναται νὰ θεωρηθῆ πάπυρός τις ἀνακαλυφθεῖς πρὸ τριακονταετίας ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου καὶ διατηρούμενος νῦν ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Ὁ πάπυρος οὗτος ἐγράφη εἰκοσιπέντε αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ!

Ἐνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν δόγματος, καθ' ὃ τὸ *Κα* τὸ διπλοῦν, ἦτοι ἡ ψυχὴ, διατηρεῖται καὶ μετὰ θάνατον, ἐφ' ὅσον ἡ κατοικία αὐτοῦ, τὸ σῶμα διατηρεῖται ἀρτιμελές καὶ ἀκέραιον, οἱ Αἰγύπτιοι πᾶσαν κατέβαλλον ἐπιμέλειαν, ὅπως προφυλάττωσιν ἀπὸ ταχείας φθορᾶς τὰ πτώματα τῶν οἰκείων, καὶ τὰ κοσμήματα ἔτι καὶ τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἔθετον ἐν τοῖς τάφοις αὐτῶν. Ἐκ τούτου τὰ αἰώνια καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν προσβολῶν τοῦ χρόνου ἔχοντα νὰ φοβηθῶσι τεράστια μνημεῖα βασιλέων, αἱ πυραμίδες, καὶ ἡ τεχνικωτάτη ταριχεία, δι' ὧν προσεπάθουν ἐξ ἴσου πρὸς ταῦτα διαρκεῖς νὰ καταστήσωσι καὶ τοὺς βασιλικοὺς νεκρούς. Εἰς τὰς ὑπογείους ἐκεῖνας κρύπτας, ὅπου οὐ μόνον ἡ ἀσάθεια τῶν πραγμάτων τοῦ ἐκτὸς κόσμου οὐδὲν ἴσχυε νὰ μεταβάλλῃ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀτμοσφαιρικός ἀήρ μετὰ δυσκολίας εἰσεχώρει, διατηρήθησαν ἀναλλοίωτα μετὰ τῶν νεκρῶν τῶν Φαραῶ καὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν βίβλοι καὶ σκεύη καὶ ἐνδύματα καὶ καρποὶ ἀπὸ χιλιετηρίδων τεθαμμένα ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς. Οὕτω περιεσώθη καὶ ὁ πάπυρος, περὶ οὗ ἤδη ὁ λόγος. Εὑρέθη ἐν ὑπογείῳ νεκροταφείῳ τῆς ἐνδεκάτης δυναστείας, κειμένῳ ἐν τῷ μέρει τῆς νεκροπόλεως τῶν Θηβῶν, τῷ καλουμένῳ Δραὰ - Ἀβού - Νατζά ὑπὸ τοῦ Γάλλου αἰγυπτιολόγου Πρίς, ἀπὸ τούτου δ' ἐπεκλήθη καὶ πάπυρος Πρίς.

Κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἐβασίλευσεν ἡ ἐνδεκάτη δυναστεία δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὠρισμένον. Οἱ αἰγυπτιολόγοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βασιλέων ἀναφερομένων ἱερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν ἠδυνήθησαν κατὰ προσέγγισιν νὰ συναγάγωσιν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας συμπίπτει μὲ τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ. Ἐπὶ τῆς δυναστείας ταύτης τίθενται καὶ τὰ συμβάντα τοῦ Ἰωσήφ ἐν Αἰγύπτῳ· εὖς δὲ πρὸ τούτου αἰῶνας, ἦτοι κατὰ τὸν εἰκοστὸν πρὸ Χριστοῦ, κατῆλθε κατὰ τὴν διήγησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς Αἴγυπτον ὁ Ἀβραάμ, ὅστις, ὡς εἰκάζουσιν οἱ αἰγυπτιολόγοι, εὔρεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ξένην δυναστείαν διατελοῦσαν τῶν ἐπιδουμένων Ὑξῶς ἢ ποιμένων ἢ ἐνδεκάτη δυναστεία εἶναι πολλῶ τούτων προ-

γενεστέρα. Καί είναι μὲν ἀδύνατος πᾶσα συγχρονιστικὴ ἀπόπειρα πρὸς ἀκριδοῦ τῶν χρονολογιῶν ὀρισμὸν πέραν τοῦ εἰκοστοῦ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, διότι οὐδεμίᾳ ἄλλῃ πρὸς τὸ παρὲν ἐκτός τινων ἱερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν σφύζεται μαρτυρία, ἀλλ' ἐπωσδήποτε ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐγράφη ὁ πάπυρος Πρίς, ἀνήκει εἰς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα.

Τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀρχαιότητα μαρτυρεῖ καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς γραφῆς. Τὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα, δι' ὧν παριστῶντο ἰδέαι καὶ οὐχὶ φωναί, ὡς διὰ τῶν γραμμάτων τῶν ἀλφαβήτων, εἶναι παλαιότατα, ἡ δ' εὗρεσις αὐτῶν τίθεται ὑπὸ τινων εἰς τοὺς χρόνους τῶν πρώτων Αἰγυπτίων βασιλέων· πρὸς εὐκολίαν εἶτα διατηρηθέντα μόνον ἐν τῇ γραφῇ ἐπὶ σκληρῶν ὑλῶν ἠπλοποιήθησαν, ὡς γνωστόν, διὰ τὴν ταχυγραφίαν, καὶ αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη *ἱερατικὴ γραφή*, κατόπιν δ' ἡ ἀπλοποίησις καὶ ἡ ἀπὸ τῶν πρώτων ἱερογλυφικῶν χαρκτηῶν ἀπομάκρυνσις κατέστη μείζων ἐν τῇ δημοτικῇ γραφῇ. Πάπυροι τινες, ἐν τῷ βρετανικῷ μουσεῖῳ διατηρούμενοι, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐποχὴν περίπου, καθ' ἣν ἔζη ὁ Μωϋσῆς, εἶναι γεγραμμένοι διὰ χαρακτήρων οὐχὶ καθαρῶς ἱερατικῶν, ἀλλ' ἀπλουστέρων ὅμοιως τῶν ἱερογλυφικῶν· ἐνῶ ὁ πάπυρος, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἱερογλυφικὴν γραφὴν ἀπέχων πλείοτερον τῆς ἱερατικῆς· ἐγράφη ὁδηλον ὅτι, ὅτε μόλις ἤρξατο ἀναφαινόμενος ὁ ἱερατικὸς χαρακτήρ τῆς γραφῆς.

Τὶ δὲ περιέχει; Ἡ κατανόησις αὐτοῦ εἶναι ἴσως ἡ μεγίστη τῶν δυσχερειῶν, ἃς παρουσιάζει. Ἄγγλος τις ἀπεπειράθη νὰ μεταφράσῃ αὐτὸν ἐν πραγματείᾳ δημοσιευθεῖσῃ ἐν τῇ *Μηνιαίᾳ ἐπιθεωρήσει* (Monthly Review) τοῦ Λονδίνου τῷ 1856 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν· «Περὶ ἑνὸς χειρογράφου τῶν χρόνων τοῦ Φοίνικος βασιλέως Ἀσσά», ὅστις ἐβασίλευσεν ἐν Αἰγύπτῳ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀβραάμ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐστηρίχθη ἐπὶ εἰκασίῶν τολμηρῶν, διότι τὰ ἀποτελέσματα, εἰς ἃ κατέληξεν ἕτερος σπουδαῖος αἰγυπτιολόγος, ὁ Chabas, ἐν τῇ *Ἀρχαιολογικῇ ἐπιθεωρήσει* τῶν Περσίων (1858), εἶναι ὅλως διάφορα. Ἐκ τῆς ἀκλύτου τοῦ ἀρχιολόγου τούτου παραθέτομεν βραχέα τινά, καίτοι καὶ αὐτός, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ, δὲν ἠδυνήθη ἐντελῶς νὰ ἐξηγήσῃ τὸν πάπυρον, οὐδ' εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ὄσων ἠρμήνευσεν.

Ὁ πάπυρος Πρίς σύγκειται ἐκ σελίδων 18, ὧν αἱ δύο πρώται χωρίζονται τῶν ἐπιλοίπων διὰ διαστήματος ἑνὸς μέτρου καὶ 33 ὑφεκατομέτρων, ἐνθα ἐπιμελῶς ἀπεξέσθησαν τὰ γραφέντα, βεβαίως ὅπως ἄλλα χρησιμώτερα αὐτῷ γράψῃ ὁ κάτοχος, ὅπερ ὅμως δὲν ἐποίησε. Δὲν εἶναι δὲ πλήρης, διότι αἱ πρώται λέξεις τῆς πρώτης σελίδος ἀποτελοῦσι μέρος φράσεως ἀτελοῦς. Αἱ τρεῖς τελευταῖαι λέξεις τῆς β' σελίδος οὐ εὐ-πε=παρῆλθεν, ἐτελείωσε, δεικνύουσι τὸ τέλος τῆς πραγματείας ταύτης. Αἱ λοιπαὶ 16 σελίδες ἀποτελοῦσιν ἑτέραν αὐτοτελῆ καὶ πλήρη πραγματείαν, ἣς περίεργος εἶναι ἡ τὸ τέλος ἐμφαίνουσα φράσις· «Ἐτελείωσεν (ἀπὸ) τῆς ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ μέχρι τοῦ

τέλους αὐτοῦ, ὡς εὐρηται ἐν τῇ γραφῇ». Ὅπερ δεικνύει ὅτι εἶναι ἀντίγραφον καὶ οὐχὶ τὸ πρωτότυπον λόγου γέροντός τινος φιλοσόφου, οὐ τὸ ὄνομα Πτᾱ - Ὅτέπ ἀναφέρεται ἐν τῇ κειμένῳ.

Αἱ πρῶται δύο σελίδες ἀναφέρουσι γνωμικά τινα, τὰ πλεῖστα ἀκατανόητα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπάρχει καὶ ἡ ἀκόλουθος νουθεσία περὶ ἐξασκήσεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας : « Ἐκδηλούσθω τὸ ὄνομά σου, δείκνυσσο διὰ τῶν σῶν λόγων, διάτασσον μετὰ γενναίου φρονήματος καὶ τόλμης· ὡς καρποῦνται οἱ ἔκγονοί σου ἐκ τῆς σῆς διδασκαλίας. Πολλοὶ οἱ τρόποι, δι' ὧν τιμῶρεϊ ὁ Θεὸς τὸν ἀπορρίπτοντα αὐτόν. Ὁ οἰκογενειάρχης δύναται νὰ διευθύνῃ τοὺς ἑαυτοῦ ἀπογόνους μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου σταδίου αὐτοῦ· εἰς τοῦτον ὀφείλουσι τὴν τροφήν, εἰς τοῦτον καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν». Ἐν τῇ ἐπιλόγῳ δὲ ἐξυμνεῖ ὁ γράψας ἀφελῶς λίαν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του. « Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι κατανοήσωσι πᾶν τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ, ὡς τὸ εἶπον συνῶδ᾽ αἱ νόμοις περὶ πρώτων στοιχείων τῶν ἀρχῶν, θὰ θέσωσι ταύτην ἐν τοῖς κόλποις αὐτῶν, θὰ ἐπαναλαμβάνωσιν αὐτήν, ὡς γέγραπται, καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς θὰ ἀρέσῃ αὐτοῖς ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀντικείμενον εὐρισκόμενον καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, εἴτε ὄρθιοι ἴστανται, εἴτε κάθηνται (εἴτε ἐργάζονται, εἴτε ἀναπαύονται) ».

Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ παπύρου, ἐκ 16 σελίδων ἀποτελούμενον, εἶναι, ὡς εἶπομεν ἄνωτέρῳ, λόγος πλήρης τοῦ φιλοσόφου Πτᾱ - Ὅτέπ, ὅστις ἔγραψε καὶ τὸν προηγούμενον λόγον. ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ τέλους αὐτοῦ, ἔνθα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο. Τὸ πρῶτον φύλλον εἶναι εἰσαγωγή, εἶδος ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ Ὁσίριδος· ἡ εἰσαγωγή αὕτη ἀρχεται διὰ τῆς ἐπομένης ζωηρᾶς περιγραφῆς τῆς ἀθλιότητος τῶν γηρατειῶν :

« Λόγος τοῦ δημοσίου ἐφόρου Πτᾱ - Ὅτέπ, ἐπὶ τῆς μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως τῆς ἄνω καὶ κάτω Αἰγύπτου Ἀσσᾶ, τοῦ ἐσαεὶ ζῶντος.

« Ὁ δημόσιος ἔφορος Πτᾱ - Ὅτέπ λέγει·— ὦ Ὁσίρις, κύριέ μου, ὁ ἀρχὼν γηράσκει, ὁ μαρασμὸς καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς ἀνθηρότητος, ἡ ἐξασθένησις ὁσημέραι αὐξεται, οἱ ὀφθαλμοὶ σμικρύνονται, ἡ ἀκοὴ ἀπόλλυται, τὸ θάρρος ἀμβλύνεται· τὸ στόμα κραυγάζει, δὲν ὁμιλεῖ πλέον· ἡ καρδιά μηδενίζεται, δὲν ὑπάρχει πλέον δι' αὐτὴν σκίρτημα χαρᾶς· τόπος καλὸς μεταβάλλεται εἰς τόπον ἀνυπόφορον, ἡ αἴσθησις φεύγει καθ' ὀλοκληρίαν· τὸ γῆρας καθίστησι τοὺς ἀνθρώπους εἰς πάντα δυσαρέστους· ἡ ρίς ἐκλείπει, δὲν ἀναπνέει πλέον· κοπιώδεις εἰσὶν αἱ κινήσεις καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάπαυσις». Ἀλλὰ τὰ δεινὰ ταῦτα τοῦ γήρατος ἐπακολουθήματα ἐκλείπουσιν, ὅταν τὸν ἄνθρωπον φωτίζη ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ σοφία· ταύτην θέλει νὰ διδάξῃ καὶ ἐπικαλεῖται πρὸς τοῦτο τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ Θεὸς ἀποκρίνεται :

« Ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ λέγει·

» Δίδαξον αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ παρελθόντος· ναί, ἔστιτι οὗτος τροφή τῷ ν

παιδίων καὶ τῶν τελείων ἀνδρῶν. Ὁ κατανοῶν αὐτὸν θὰ βαδίζῃ εἰς τὴν εὐχαρίστησιν τῆς καρδίας. Ὁ λόγος αὐτοῦ δὲν θὰ ἐπιφέρῃ κόρον.»

Ἐκ τοῦ προοιμίου τούτου φαίνεται ὅτι ὁ Πιᾶ - Ὅτέπ ἠρκέσθη νὰ συστηματοποιήσῃ γνωμικὰ καὶ παραγγέλματα, ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἰσχύοντα καὶ τιμώμενα ἐν Αἴγύπτῳ, εἶδος παραδόσεως, ἧς τὴν ἱερότητα ἐπισφραγίζει ἡ ἀθθεντία τοῦ Θεοῦ. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποδίνει ἡ τελεία ἐξήγησις τοῦ λόγου τούτου, ἐξ ἧς πολλάς ἠδυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν πληροφορίας περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης φιλοσοφίας τῶν Αἰγυπτίων. Τὰ καταληπτὰ μέρη τοῦ κειμένου περιστρέφονται πρὸ πάντων περὶ τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδῶν καὶ ἄλλα τινὰ ἠθικὰ κεφάλαια.

Ὁ τίτλος, οὕτως εἶπειν, τοῦ συγγράμματος, ὡς ἐπίσης καὶ λεπτομέρεια; τινες περὶ τοῦ συγγραφέως ἀναγινώσκονται εὐθὺς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν· « Ἀρχὴ τῆς κατατάξεως τῶν ἀγαθῶν λόγων, τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς ἄρχοντος, τοῦ προσφιλοῦς τῷ Θεῷ, τοῦ υἱοῦ βασιλέως, τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ γένους αὐτοῦ, τοῦ δημοσίου ἐφόρου Πιᾶ - Ὅτέπ, ὅπως διδάξῃ τοὺς ἀμαθέσι τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀγαθοῦ λόγου πρὸς ἀγαθὸν τῶν ἀκουόντων αὐτοῦ, πρὸς ὄλεθρον τῶν ὑπερπηδῶντων αὐτόν».

Ὡστε ὁ συγγραφεὺς ἦτο υἱὸς βασιλέως, καίτοι δὲ πρεσβύτερος, ὡς λέγει, τοῦ γένους αὐτοῦ, δὲν ἐβασίλευσεν ὁμοῦς, διότι τὸ ὄνομά του δι' οὐδενὸς σημείου δεικνύοντος τὴν βασιλικὴν ἀξίαν συνοδεύεται ἐν τῇ χειρογράφῳ. Ἐν τέλει ἀναφέρει τὴν ἡλικίαν του, ἧτις ἦτο λίαν προβεβηκυῖα, καὶ ἐκφράζει τὴν πρὸς τὸν βασιλέα πίστιν αὐτοῦ.

«Γέγονα ἀρχαῖος τῆς γῆς, διήνυσσα ἑκατὸν δέκα ἔτη τῆς ζωῆς διὰ χάρισματος τοῦ βασιλέως καὶ ἐπινεύσεως τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκπληρῶν τὸ καθήκον μου πρὸς τὸν βασιλέα εἰς τὸν τόπον τῆς εὐνοίας» (;).

Τοιοῦτον ἐν συντόμῳ τὸ ἀρχαιότερον βιβλίον ἐκ τῶν σφζομένων νῦν ἐν τῷ κόσμῳ.

ΔΗΜΩΔΗ ΒΙΒΛΙΑ *

Κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ κ. Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ τὰ ἀπὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας μέχρι τοῦ 1832 ἐκδοθέντα ἑλληνικὰ βιβλία ἀνέρχονται μάλιστα εἰς 1278, ἐπειδὴ δ' ἔμως ὁ κατάλογος αὗτος δὲν εἶναι πλήρης, παραλειφθέντων ἱκανῶν βιβλίων, μὴ περιελθόντων εἰς γνῶσιν τοῦ ἐκδότου, δυνάμεθα κατ' ἀνώτατον ὅρον νὰ ὑπολογίσωμεν εἰς 1750 ἄπαντα τὰ ἀπὸ τοῦ 1476, ὅτε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν βιβλίον, μέχρι τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ ἡμετέρου κράτους ἐκδοθέντα ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἑλλήνων βιβλία. Τούτων τὸ ἕν τρίτον περίπου εἶναι καθαρῶς θρησκευτικὰ, τὰ δὲ πλείστα τῶν ἐπιλοίπων, εἴτε εἰς ἀρχαίαν εἴτε εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένα, ἦσαν προωρισμένα οὐχὶ διὰ τὸν λαὸν ἐν γένει, ἀλλὰ διὰ κύκλον ἀναγνωστῶν λίαν στενόν· ὀλίγα, ὀλίγιστα ἦσαν τὰ καθαρῶς δημοτικὰ βιβλία, τὰ προσφιλεῖ καὶ ἐπιζήτητα παρὰ τῷ λαῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα μείζονα πάντων τῶν ἄλλων εἶχον διάδοσιν καὶ πλείονας ἀσυγκρίτως λόγῳ ἀναγνώστας. Ἡ Ἱστορία Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, ὁ Χρονογράφος, ὁ Ἐρωτόκριτος, ἡ Ἐρωφίλη, ἡ Διήγησις Γαδάρου, Λύκου καὶ Ἀλουποῦς καὶ ἐκ τῶν μεταφρασμένων ὁ Συντίπας, ὁ Βερτόλδος καὶ ὁ Βερτολδίνος, ἡ Χαλιμᾶ, ἐκ δὲ τῶν θρησκευτικῶν ἡ Ἀμαρτωλῶν σωτηρία, αἱ φυλλάδες τῆς Παναγίας, τοῦ ἁγ. Ἀντωνίου καὶ ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τοῦ χρόνου περίπου τῆς συστάσεως τῶν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῶν τυπογραφείων ἐξεδόθησαν πολλάκις καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰ ἐξακολουθοῦσι θέλγοντα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης γενομένη φιλολογικὴ κίνησις, καθ' ἣν μετεφράσθησαν ἐκ ξένων γλωσσῶν ἱκανὰ τερπνὰ ἀναγνώσματα πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ, ἐλάχιστα περιέστειλε τὴν δημοτικότητα τῶν παλαιῶν, ἣν μόλις ἠλάττωσεν ἢ ἐπέκτασις καὶ εὐρυτέρα διάδοσις τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ δημοτικὰ ταῦτα βιβλία δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάξια προσοχῆς καὶ με-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1877 τ. Α', σ. 433—8. 659—664.

λέτης, οὐ μόνον διότι ἐπὶ μακρὰν σειράν ἐτῶν ἦσαν τὰ μόνα σχεδὸν ἀναγνώσματα τοῦ ὑπὸ τὸν ζυγὸν Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀξίαν, ἣν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐξεταζόμενα ὑπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἐνέχουσι. Τὰ πλεῖστα τούτων ἦσαν κοινὰ παρ' ἅπασιν περίπου τοῖς ἀνατολικοῖς καὶ δυτικοῖς λαοῖς κατὰ τὸν μεσαιῶνα, αἱ δὲ ποικιλίαι αὐτῶν τύχαι μέγα παρουσιάζουσι τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλολογίας καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐνταῦθα θέλομεν περιορισθῆ εἰς συντόμους περὶ ἐκάστου αὐτῶν σημειώσεις, διότι τὰ ὄρια καὶ ὁ σκοπὸς τῆς Ἑστίας δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς ἐκτενεῖς καὶ ξηρὰς βιβλιογραφικὰς ἐκδρομάς.

Α'.

Συντίπας.

Ἄγνωστον πότε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ κοινὸν ἰδίωμα ἡ συλλογὴ τῶν ἀνατολικῶν μύθων ἢ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μυθολογικὸν Συντίπα* τοῦ φιλοσόφου. Ἐν τῇ καταλόγῳ τοῦ κ. Βρετοῦ ἀναφέρεται μόνον μία νεώτερα μετατύπωσις αὐτῆς, τῇ 1790 ἐν Ἑνετίᾳ· πιθανὸν ὅτι ἡ πρώτη ἔκδοσις εἶναι παλαιότερα τοῦλάχιστον τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ δ' ἑλληνικὴ μετάφρασις, ἐξ ἧς καὶ ἡ χυδαία παράφρασις, ἐγένετο περὶ τὸ τέλος τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τινος Μιχαῆλ Ἀνδρεοπούλου καὶ ἐξεδόθη τῇ 1828 ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἑλληνιστοῦ Βοασσονάδ¹⁾. Τῆς μεταφράσεως ταύτης προτάσσεται ὁ ἀκόλουθος ἕμμετρος πρόλογος:

«Τοῦ μυθογράφου Συντίπα κατὰ Σύρους,
μᾶλλον δὲ Περσῶν τοῦ σοφοῦ λογογράφου,
αὕτη πέφυκαν, ἣν βλέπεις, δέλτος, φίλε.
Ἦν καὶ συρτικοῖς τοῖς λόγοις γεγραμμένην
εἰς τὴν παρεσχὲν αὐτὸς Ἑλλάδα φράσιν
μετήγαγόν τε καὶ γέγραφα τὴν βίβλον,
τῶν γραμματικῶν ἔσχατός γε τυγχάνων.
Ἄνδρὸς ὀνόματι Μιχαῆλ, Χριστοῦ λάτριν,
ἔργον ταπεινῶς προσταγμένον τότε
παρὰ Γαβριήλ, τοῦ μεγιστάνων κλέους,
δουκὸς σεβαστοῦ πόλεως μελωνύμου,
ὃς ἔστι Χριστοῦ θερμὸς ὄντως οἰκέτης,
ὃς καὶ διωρίσατο γραφῆναι τάδε,
ὅτι γὰρ μὴ πρόσσοι Ρωμαίων βιβλοῖς.
Ἡ συγγραφή γὰρ ἦδε τοῖς κακουργάταις
διασφραττίζεται, καὶ πρὸς τῷ τέλει
πράξεις ἐπαινῆται τὰς καλῶς εἰργασμένους».

1) Ἡ χυδαία παράφρασις ἐγένετο ἴσως ἐκ χειρογράφου ἀτελεστέρου τοῦ ὑπὸ Βοασσονάδ ἐκδοθέντος, διότι ἱκανὰ παραλείπει ἐκ τῶν ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἀνδρεοπούλου, ἐκτὸς ἐὰν ταῦτα παραλείφθησαν ἐκ προθέσεως. Μετὰ δὲ τὸν Boissonade ἐξέδωκε τὴν βυζαντινὴν μετάφρασιν τοῦ Συντίπα ὁ Alfr. Eberhard ἐν τῇ στερεοτύπῳ βιβλιοθήκῃ τοῦ Teubner (*Fabulae Romanenses* τ. I, Λιψία 1872).

Πότε ἐγένετο ἡ μετάφρασις αὕτη, ἰκανῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς μικρὸν ἀπομακρυνομένη τῆς κοινῆς βυζαντινῆς διαλέκτου, καταδεικνύεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω προλόγου, καίτοι ἔτε Γάλλος ἐκδότης καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν μὴ δυνηθέντες, νὰ δρίσῃσι τὴν ἐποχὴν ἔσταιν αὐτὴν μεταξὺ τῆς IB' καὶ τῆς IE' ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ὄνομα Γαβριήλ σπανίως ἀναφέρεται ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ, ὁ δ' ἐν τούτῳ ἀναφερόμενος εἶναι ἀναντιρρήτως, ὡς διέγνω ὁ Comparetti, ὁ δοῦξ Γαβριήλ, κυβερνήτης τῆς τρίτης Ἀρμενίας, ἧς πρωτεύουσα ἡ εἰκονικῶς ἐν τῷ προλόγῳ ἀναφερομένη Μελιτήνη· ὁ δοῦξ οὗτος ἐκυβέρνα κατὰ τὰ τέλη τῆς IA' ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀνδρεοπούλου ἐγένετο ἐκ κειμένου συριακοῦ, ὅπερ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ ἀνευρεθὲν ἐδημοσιεύθη τῷ 1859 ὑπὸ D. Landsberger ἐν Ρουσίᾳ. Ἐκ τοῦ κειμένου τούτου ἐξάγεται οὐ μόνον ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀνδρεοπούλου εἶναι καθ' ὅλα ἀκριβὴς καὶ πιστὴ, ἀλλ' ὅτι προσέτι ἡ συριακὴ εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων παραλλαγῶν τοῦ μύθου τοῦ Συντίπα, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ τοῦ Ἰνδικοῦ πρωτοτύπου γενομένη· διότι μόνη αὕτη ἐκ πασῶν τῶν ἀνατολικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν παραλλαγῶν διετήρησεν ἴχνη Ἰνδικά, οἷα παραδείγματος χάριν εἶναι αἱ ἐν ἀρχῇ τινῶν διηγήσεων περίεργοι περιλήψεις αὐτῶν, ἢ ἐκ μελιπήκτου εἰκῶν ἐλέφαντος καὶ τινα ἄλλα.

Ἦδη εἶναι ἀποδεδειγμένον τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τινῶν διαμφισβητηθέν, ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ Μυθολογικοῦ τοῦ Συντίπα ἐγράφη ἐν Ἰνδικῇ, καίτοι οὐδὲν σανσκριτικὸν κείμενον εὐρέθη μέχρι τοῦδε.

Ἐργον, λέγει περὶ τούτου ὁ Γερμανὸς J. Görges, ἐν τῷ σπουδαίῳ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τῶν γερμανικῶν δημοτικῶν βιβλίων, ἔργον, ὅπερ πρέπει νὰ ἐλκύῃ τὸν σεβασμὸν παντὸς διὰ τὴν σεπτὴν αὐτοῦ ἀρχαιότητα· ὅπερ πηγάσαν ἐν ἀρχῇ ἐκ τῶν ὁρέων τῆς Ἰνδικῆς καὶ ἐκείθεν ἀπὸ τῶν παναρχαιοτάτων χρόνων ὡς μικρὸν ρυάκιον κατελθόν, εἶτα διὰ τῶν εὐρυτάτων πεδιάδων τῆς Ἀσίας κατευθυνόμενον πρὸς δυσμὰς καὶ βαθμηδὸν ἀξανόμενον, ἐν διαστήματι δὲ χιλιατηρίδων αἰεὶ προχωροῦν καὶ αἰεὶ πληρούμενον καὶ ἐξικόμενον μέχρις ἡμῶν, ἐξ οὗ γενεαὶ ὄλα καὶ ἔθνη πολλὰ ἐποτίσθησαν· ὅπερ μετὰ τῶν μεγάλων μεταναστάσεων τῶν λαῶν ἐχύθη εἰς Εὐρώπην καὶ νῦν ἔτι κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους καὶ τὴν ἡμετέραν γενεὰν τοσοῦτῃ σημαντικὸν μέρος τοῦ λαοῦ τέρπει· ἔργον κατὰ τὴν φήμην καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπηρείας αὐτοῦ ὑπερεξακοντίσαν πάντα τὰ κλασσικὰ ἔργα καὶ δυνάμενον νὰ παραβληθῇ κατὰ ταῦτα πρὸς τὴν Βίβλον». Καὶ τῷ ὄντι οὐδενὸς ἄλλου ἔργου, οὐδὲ αὐτῆς τῆς Παντσατσάντρας (Πεντατεύχου), ἐτέρας δημοτικωτάτης συλλογῆς Ἰνδικῶν μύθων, ἐξαιρουμένης, ἢ διάδοσις ἐξίσουται πρὸς τὸ μυθολογικὸν τοῦ Συντίπα.

Αἱ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου γινόμεναι συλλογαὶ διαιροῦνται εἰς δύο μεγά-

λας κατηγορίας· εἰς τὸ ἀνατολικὸν στέλεχος καὶ τὸ δυτικόν. Κλάδοι τοῦ πρώτου εἶναι μέχρι τοῦδε γνωστοὶ ἔξ: πρωτίστη πασῶν ἢ συριακὴ συλλογὴ, ἐξ ἧς ἐγένετο ἢ μετάφρασις τοῦ Ἀνδρεοπούλου· δευτέρα ἔρχεται ἐβραϊκὴ τις μετάφρασις ἐπιγραφομένη *Δι παραβολαὶ τοῦ Σανδαβάρ*, γενομένη δὲ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς πιθανῶς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος· ὁ τρίτος κλάδος εἶναι ἰσπανικὴ μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ἐπίσης γενομένη κατὰ τὴν ΙΓ' καὶ αὕτη ἑκατονταετηρίδα· τέταρτος τὸ *Σινδιβάδ-ναμέ*, ἀνέκδοτον περσικὸν ποίημα γραφὲν τῷ 1375· πέμπτος ἢ ὀγδοῆ νῦξ τοῦ *Τουτι-ναμέ*, ποιήματος τοῦ Ναχσεμπῆ, Πέρσου ἀποθανόντος τῷ 1329· ἕκτος δὲ κλάδος εἶναι ἀρχαία τις μίμησις ἢ νέα παραλλαγή τῆς ἀρχαίας ἀραβικῆς μεταφράσεως τῶν Ἰνδικῶν μύθων εἰς τὰς 1001 νύκτας ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορία τοῦ βασιλέως, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τῆς ἐρωμένης του καὶ τῶν ἑπτὰ βεζιρῶν». Ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ὁμοίως ἐγένετο καὶ τουρκικὴ τις παραλλαγή ἐπὶ Ἀμουράτ τοῦ Β' (1422·1451), ἐπιγραφομένη «Ἱστορία τῶν τεσσαράκοντα βεζιρῶν».

Τὸ δὲ δυτικὸν στέλεχος περιλαμβάνει ἐπίσης πολυπληθεῖς παραλλαγὰς· πρώτη ἔρχεται ἢ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν συλλογὴ, ἐξ ἧς ἀναντιρρήτως προήλθον αἱ εἰς πάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἕτεραι παραλλαγαί, τῆς ἑλληνικῆς μόνον ἐξαιρουμένης καὶ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἰσπανικῆς. Τινὲς ἐθεώρησαν τὴν λατινικὴν ταύτην συλλογὴν ὡς μετάφρασιν τῆς ἑλληνικῆς τοῦ Ἀνδρεοπούλου, ἀλλ' ἢ προσθήκη πολλῶν διηγήσεων ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς συλλογαῖς, μὴ ἐμπεριεχομένων ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ἀταδεικνύουσα ὅτι ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων πληρεστέρων κειμένων, ἐξελέγχει τὸ σφαλερὸν τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἀρχαιοτέρα τῶν εὐρωπαϊκῶν παραλλαγῶν μετὰ τὴν λατινικὴν εἶναι γαλλικὴ τις συλλογὴ ἐπιγραφομένη *Li romans des sept sages*, ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1836 ὑπὸ Keller· μετὰ ταύτην ἔρχεται ἢ γερμανικὴ *Dyocletianus Leben* (βίος Διοκλητιανοῦ), ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Γερμανοῦ ἐκδοθεῖσα τῷ 1841. Μετὰ ταύτην ἔρχονται παραλλαγαὶ ἀγγλικαί, ἰταλικάι, ἰσπανικάι, ὀλλανδικαί, σκανδιναυικάι κλπ. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐ μόνον εἰς ἀπάσας τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας εἶναι μεταπεφρασμένον τὸ μυθολογικὸν τοῦ Συντίπα, ἀλλὰ καὶ εἰς τινὰς τούτων εἰσὶ γεγραμμέναί πολλαὶ παραλλαγαὶ αὐτοῦ· οὕτω π. χ. εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ὑπάρχει καὶ ἕτερα *Li romans de Dolopathos* (τὸ μυθιστόρημα τοῦ Δολοπάθου) καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἀγγλικὴν πλείονες.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου. Ὡς πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ συλλογαὶ μύθων, ἢ Παντσατσάντρα, αἱ μυθολογίαι ψιττακοῦ, αἱ 1001 νύκτες (*Χαλιμᾶ*), αἱ 1001 ἡμέραι καὶ ἡ παροῦσα συλλογὴ ἔχει ὡς κυρίαν βάσιν πρωτεύουσάν τινα διήγησιν, ἐν ἧ παρεμβάλλονται τεχνηέντως αἱ λοιπαὶ διηγήσεις καὶ μῦθοι. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Κύρος—κατὰ τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν, κατὰ δὲ τὰς εὐρωπαϊκὰς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης Διο-

κλητιανός ἢ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Κασσιόδωρος (ἀνύπαρκτον πρόσωπον) ἢ ὁ τῆς Ρώμης Πογκιανός (ἀνύπαρκτον ἐπίσης) — εἶχε μὲν ἑπτὰ γυναῖκας, ἦτο ὁμοῦς ἄπαις. Ἄλλ' ἕνεκα τῶν θερμῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ θεῖον δεήσεων ἐγέννησεν ἐπὶ τέλους υἱόν, ὃν καὶ ἀνατρέφων βασιλικῶς ἐξεπαίδευσεν. Ἰδὼν δ' ὁμοῦς ὅτι ἐπὶ τρία ἔτη οὐδὲν ἐκ τῶν μαθημάτων τῶν διδασκάλων τοῦ ἐκαρποῦτο παρέδωκεν αὐτὸν εἰς ἄνδρα σοφώτατον, τὸν φιλόσοφον Συντίπαν, ὅστις ὑπεσχέθη ἐντὸς ἕξ μηνῶν πάσης σοφίας νὰ ἐμπλήσῃ τὸν βασιλόπαιδα. Παραλαβὼν λοιπὸν αὐτὸν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, καὶ ἰδιόρρυθμον ἄλλως παιδαγωγικὸν σύστημα ἐφαρμόζων ἐζωγράφησεν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς κατοικίας τοῦ βασιλόπαιδος ὅσα ἤθελε νὰ τὸν διδάξῃ, ἅτινα εἶτα ἀνέπτυσσεν αὐτῷ καὶ διὰ λόγου οὕτως ἐντὸς ἕξ μηνῶν ἐδίδαξεν αὐτῷ τὰ πάντα· ὀφείλων δὲ κατὰ τὰ συμπεφωνημένα μετὰ μῆνας ἕξ καὶ ὥρας ἕξ νὰ παραδώσῃ τὸν υἱὸν εἰς τὸν πατέρα ἔκαμε τὴν νύκτα ἀστρολογικὴν ζήτησιν περὶ τῆς τύχης τοῦ παιδός. Σφόδρα ἐταράχθη μαθὼν ἐκ τῶν ἄστρον ὅτι μέγας κίνδυνος ἠπείλει τὴν ζωὴν τοῦ βασιλόπαιδος, ἐὰν δὲν ἔμενεν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτι ἡμέρας παρὰ τῷ φιλοσόφῳ. Ἐπειδὴ ὁμοῦς τῷ ἦτο ἀδύνατον ν' ἀθετήσῃ τὸν πρὸς τὸν βασιλέα λόγον αὐτοῦ, ὁ Συντίπας ἔλαθε παρὰ τοῦ βασιλόπαιδος ρητὴν ὑπόσχεσιν οὐδὲ λέξιν νὰ ἐκστομίσῃ, πρὶν ἢ παρέλθουν ἑπτὰ ἡμέραι. Καὶ οὕτως ἀπέστειλε τὸν μαθητὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνάκτορα, ἐν ᾧ αὐτὸς ἀπελθὼν ἐκρύβη εἰς ἀσφαλὲς μέρος.

Ἡ ἐπίμονος σιωπὴ τοῦ βασιλόπαιδος εἰς μεγίστην ἐνέβαλεν ἐκπληξιν τὸν βασιλέα καὶ τοὺς αὐλικούς, ποικιλοτρόπως πειρωμένους νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτήν. Εἰς μάλιστα ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν, ὅτι αἴτιος τῆς τριαύτης σιωπῆς ἦτο ὁ Συντίπας, δοὺς ἴσως εἰς τὸν παῖδα κατὰ λάθος ἢ ἐκ προθέσεως βότανόν τι, ἐξ οὗ ἐδωκεν ἢ γλῶσσά του. Σφόδρα θλιβομένου ἐπὶ τούτοις τοῦ βασιλέως, μία τῶν γυναικῶν αὐτοῦ παραστᾶσα τὸν ἐζήτησε τὴν αἰτίαν νὰ λάβῃ τὸν υἱὸν ἰδιαιτέρως, βεβαία οὖσα ὅτι ἠθελεν ἐκμυστηρευθῆ αὐτῇ τὸ αἴτιον τῆς σιωπῆς, διότι, εἶπε, καὶ πρὸ ταύτης τῆς αἰτίας «συνήθειαν εἶχεν ἀνακαλύπτειν ἐμοὶ πάντα ὅσα εἶχεν αὐτός, ἅπερ οὐδὲ τῇ αὐτοῦ μητρὶ ἐδήλου.» Παραλαβοῦσα δ' ὁμοῦς τῇ ἐπινεύσει τοῦ βασιλέως τὸν παῖδα εἰς τὸ ἴδιον οἶκημα ἀντὶ παντὸς ἄλλου λόγου προτείνει αὐτῷ νὰ δολοφονήσῃ τὸν γέροντα πατέρα του, ὅπως ἐκεῖνος ἀντὶ τούτου βασιλεύσῃ, ἐπὶ τῷ ὄρω ὁμοῦς νὰ τὴν λάβῃ ὡς γυναῖκα. Θορυβηθεὶς ὁ νέος ἐπὶ τῇ κακοηθείᾳ καὶ κακουργίᾳ τῆς γυναικὸς ἀπειλεῖ αὐτὴν ὅτι μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν ἑπτὰ θ' ἀποκαλύψῃ τὰ πάντα τῷ βασιλεῖ, ἐπιλαθόμενος οὕτω τῆς ἐντολῆς τοῦ σοφοῦ διδασκάλου του. Ὅπως προλάβῃ τὴν ἐνδεχομένην καταστροφὴν αὐτῆς, περίφοδος γενομένη ἢ μητρικὰ σπεύδει καὶ διαβάλλει διὰ βδελυρῶν συκοφαντιῶν τὸν νέον παρὰ τῷ βασιλεῖ, ὅστις πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους αὐτῆς ἕνεκα πρὸ πάντων τῆς διαγωγῆς τοῦ υἱοῦ του, ἀντὶ ν' ἀπολογηθῇ ἐξακολουθοῦντος νὰ σιγᾷ, διατάσσει τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῷ βασιλεῖ σύμβουλοι φιλόσοφοι ἑπτὰ, οἵτινες ἀκούσαντες τὴν κατὰ τοῦ βασιλόπαιδος ἐξενεχθεῖσαν ἀπόφασιν συναπεφάσισαν νὰ προσπαθήσωσι παντὶ σθένει, ὅπως πείσωσι τὸν βασιλέα νὰ τὴν ἀναιρέσῃ. Οὕτω δὲ πορεύεται καθ' ἑκάστην εἰς ἑκάστοτε παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ διηγείται μίαν ἢ δύο ἱστορίας περὶ τῶν πανουργιῶν τῶν γυναικῶν καὶ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν σπουδῇ ἐκφερομένων ἀποφάσεων· ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου ἢ σύζυγος τοῦ βασιλέως, ὅπως ἐπιτύχῃ τὸν θάνατον τοῦ βασιλόπαιδος πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν, διηγείται ἀνὰ μίαν ἱστορίαν περὶ δόλων καὶ ἀπιστιῶν τῶν ἀνδρῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ τὴν ἀκρόασιν ἑκάστου φιλοσόφου διατάσσει τὴν λύτρωσιν τοῦ υἱοῦ του, μετὰ δὲ τὴν ἀκρόασιν τῆς ἱστορίας τῆς γυναικὸς μεταβάλλει γνώμην καὶ διατάσσει τὴν καταδίκην του. Οὕτω παρέρχονται αἱ ἑπτὰ ἡμέραι, ὅτε ὁ υἱὸς λύει πλέον τὴν σιωπὴν καὶ, καταδειχθεῖσης τῆς ἀθωότητός του, ἡ μὲν μοχθηρὰ γυνὴ καταδικάζεται εἰς ἀτιμωτικὴν ποινὴν, οὗτος δὲ καταλαμβάνει τὸν βασιλικὸν θρόνον, ἐν τῷ παραχωρεῖ ὁ πατήρ του. Τὸ βιβλίον καταλήγει δι' ἐκθέσεως τοῦ τρόπου τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ βασιλόπαιδος καὶ διὰ τινῶν ἱστοριῶν, ἃς οὗτος καὶ ὁ παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τοῦ βασιλέως συντίπας διηγούνται.

Αἱ ἱστορίαι, ἃς διηγούνται οἱ φιλόσοφοι καὶ ἡ γυνὴ, δὲν ἔχουσι βεβαίως πολλὴν σπουδαιότητα διὰ τὸ πειστικὸν τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν, διότι τοῦτο σχεδὸν ὀλοτελῶς ἐλλείπει, ἀπορεῖ δ' ὁ ἀναγνώστης εὐλόγως πῶς μία ἢ δύο τοιαῦται ἱστορίαι ἀρκοῦσιν, ὅπως μεταβάλωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως περὶ σωτηρίας ἢ καταδίκης τοῦ υἱοῦ του. Ἡ ἀξία ὅμως αὐτῶν ἔγκειται ἄλλαχού· διότι ἅπασαι σχεδὸν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην σειράν τῶν μύθων καὶ παραμυθίων, ἅτινα ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς παρέλαβον ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἔθνη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, εὐ μόνον διὰ τοῦ βιβλίου τούτου, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων ὁδῶν, πρὸ πάντων δὲ τῆς ἀπὸ στόματος διηγήσεως. Ἐπιφυλασσόμενοι ἀργότερον νὰ γράψωμεν ἐκτενέστερον περὶ τῆς τοιαύτης μεταναστάσεως τῶν μύθων πρατιθέμεθα ἐνταῦθά τινας τῶν ἱστοριῶν τούτων πρὸς κατάδειξιν τοῦ εἶδους καὶ τοῦ χαρακτήρος αὐτῶν. Ἀκολουθοῦμεν δὲ τὸ κείμενον τῆς ἀρχαίας μεταφράσεως τοῦ Ἀνδρεοπούλου, περιέργου ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν, διότι ἡ παρὰ τῷ λαῷ ἐν χρήσει εἰς κοινὴν γλῶσσαν παράφρασις οὐδὲν ἐνέχει τὸ ἀξιοσημείωτον.

Ἴδου ἡ πρώτη τῶν ἱστοριῶν τοῦ πέμπτου φιλοσόφου ἦτο γνωστοτάτη κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπαναλαμβάνεται εἰς πολλὰ διηγήματα καὶ ποιήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· — Ἦν τις στρατιώτης ἀνὴρ, ὅστις σκύλον ἀνέθρεψε μικρόθεν καὶ ὅσα ἐνετείλατο τῷ σκυλακίῳ ἐποίει, ὡς λόγον ἔχον· ὅθεν καὶ μετὰ πολλῆς ἀγάπης ἔτρεφεν ὁ στρατιώτης τὸν κύνα. Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἡ τοῦ ἀνδρὸς σύζυγος πρὸς τοὺς ἑαυτῆς ἀπῆλθε γονεῖς, καὶ τὸ αὐτῆς νηπιᾶζον παιδίον ἀφήκε τῷ πατρὶ αὐτοῦ παραγγείλασα αὐτῷ πολλὰ περὶ τοῦ παιδίου, ὥστε βλέπειν καὶ προσέχειν αὐτῷ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ

στρατιώτης καλεῖται ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ ἅμα τῷ λόγῳ τὰ στρατιωτικὰ ἐνεδύσατο ἄρματα, καὶ τὴν σπάθην ἀράμενος, προσκαλεῖται τὸν σκύλον καὶ παραγγέλλει αὐτῷ φυλάσσειν τὸν οἶκον καὶ τὸ παιδίον, μηδένα ἐάσας εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον. Ὁ μὲν οὖν στρατιώτης, τὸν κύνα παραγγείλας ἀπῆλθε πρὸς τὸ παλάτιον· τοῦ δὲ σκύλου τῷ παιδί παρακαθημένου καὶ τοῦ παιδὸς κοιμωμένου, ὄρᾳ ὁ κύων ὄφιν τινὰ παμμεγέθη ἐρχόμενον κατὰ τοῦ παιδὸς καὶ αὐτοῦ ἐκροφήσαι τὸ αἷμα σπουδάζοντα. Καὶ παρευθὺς ὁ κύων ἐγερθεὶς πόλεμον πρὸς τὸν ὄφιν ἐποίησε καὶ καταδακὼν αὐτόν, νεκρὸν αὐτὸν ἀπειργάσατο. Κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν ἦλθε καὶ ὁ στρατιώτης καὶ ὁ κύων μετὰ χαρᾶς τούτῳ ἀπήντησεν. Ἴδὼν δὲ ὁ στρατιώτης τὸ στόμα τοῦ σκύλου ἡμαγμένον, ἔδοξεν αὐτῷ ὡς ὁ κύων τὸ παιδίον ἔφαγε, καὶ κρούσας αὐτόν τῷ ξίφει ἀπέκτεινεν. Εἶτα ἐντὸς τοῦ οἴκου γενόμενος, ὄρᾳ τὸν παῖδα κοιμωμένον, ἀδλαβῆ, θεωρεῖ δὲ καὶ τὸν ὄφιν σκοτωμένον καὶ πρὸς τῇ κεφαλῇ τοῦ παιδίου κείμενον· καὶ ἅμα ἔγνω ὡς ὁ κύων τὸν ὄφιν ἐφόνευσε, καὶ πικρῶς ὠλοφύρετο ὅτι χωρὶς ἀφορμῆς τὸ τοιοῦτον ἀπέκτεινε κυνάριον. Οὐδὲν δὲ ὁ κύων ἐκ τῆς τοῦ αὐθεντὸς αὐτοῦ μεταμελείας ὠφεληθῆναι ἠδυνήθη, οὐδὲ ὁ στρατιώτης ἠδυνήθη ἀπὸ τῆς λύπης καὶ τῆς μεταμελείας ἐγείραι τὸν κύνα.

Ἐτέρα ἱστορία τοῦ ἐβδόμου φιλοσόφου περὶ πανουργίας τῶν γυναικῶν, σωζομένη μέχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν ἐν τινι δημῳδῷ μύθῳ — Ἦν τις ἀνὴρ ἔχων γυναῖκα τιμίαν καὶ φρόνιμον, ὅστις ἀεὶ περισύρων τὰς γυναῖκας ὄλας ἐτύγχανεν. Ἡ δὲ γυνὴ ἀντέλεγε τῷ ἀνδρὶ· «Μὴ ὑβρίζε πάσας, ἀλλὰ τὰς κακὰς». Ὁ δὲ ἀντέφησεν· «Ὅλας». Ἡ δὲ, «Μὴ οὕτω λέγε», φησί, «ἐπεὶ τοι γε οὐκ ἔτυχες ἐμπλακῆναι μιᾷ τούτων». Ὁ δὲ λέγει· «Εἰ ἐτύγχανον ἐν μιᾷ τούτων κακῇ, ἔμελλον αὐτὴν ρινοτομήσαι». Πλησίον γὰρ τῷ οἰκῆματι αὐτοῦ φιλονικοῦσαι ἐτύγχανον αἱ γειτόνισσαι, καὶ οὗτος καθ' ἑαυτὸν ὑβρίζεν αὐτάς. Ἡ δὲ γυνὴ λέγει τῷ ἀνδρὶ· «Σήμερον τί ποιεῖς ; » ὁ δὲ λέγει· «Ἀπέρχομαι εἰς τὸ χωράφιον· καὶ σὺ ἀργὰ μαγεῖρυσόν τι, καὶ φέρε μοι ἔξω νὰ φάγω». Ἡ δὲ ἀπελθοῦσα εὗρεν ὀψάρια κατὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἠγόρασε. Καὶ τὸ μὲν μαγεῖρευμα μετὰ τοῦ τσουκαλίου ἐκόμισε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς φαγεῖν. Αὕτη στρεφομένη πρὸς τὸ ὀσπίτιον ῥίπτει κατὰ τὴν τοῦ ἀρότρου σκαφήν ἐν γυλλάριον, ἀλλαχοῦ δὲ δύο, ἕως ὅτου ἔρριψεν ὄλα. Καὶ ὁ ἀνὴρ, τῆς γυναικὸς διαβάσης, ἐρχόμενος μετὰ τῶν βοῶν ἀροτριῶν, εὗρίσκει τὰ ὀψάρια ἐρριμμένα, πού μὲν δύο, πού δὲ τρία, καὶ ἐσύναξεν αὐτά. Καὶ ἀργὰ σχολάσας ἀπεισιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ λέγει τῇ γυναικί· «Οὐκ ἐποίησάς τι ὥστε φαγεῖν ἡμᾶς ὀψέ ; » Ἡ δὲ «Μὴ ἔχουσά τι», εἶπεν «ἢ κρέας ἢ ὀψάρια ἢ ἄλλο τι, οὐκ ἐμαγεῖρευσα». Καὶ ὅς φησί· «Ἴδοὺ ὀψάρια, ἃ εὗρον ἐν τῷ χωραφίῳ, καὶ ἔψησον αὐτά». Ἡ δὲ ἀκούσασα, τὰ μὲν ὀψάρια λαβοῦσα, ἔκρυψε· τράπεζαν δὲ θείσα, λέγει ὁ ἀνὴρ· «Τὰ ὀψάρια ποῦ ; » Ἡ δὲ, «Ποῖα ὀψάρια ; » φησί. Ὁ δὲ λέγει· «Μωρὴ οὐκ ἔφερά σοι ἀρ-

τίως ὀψάρια, ἃ εὔρον εἰς τὸ χωράφιον ; » Ἡ δὲ ἄμα, τοῖς ὄνουσι σπαράξασα τὰς παρειάς, ἐδόγησεν· « Ἀκούσατε, γείτονες ». Καὶ τῶν γειτόνων συναχθέντων, λέγει ἡ γυνή· « Ἀκούσατε, ἄρχοντες· ὀψάρια γυλλάρια λέγει μοι ἐψησαι, ἃ ἔφερον ἀπὸ τὸ χωράφιον ». Καὶ οἱ ἄνθρωποι συναχθέντες λέγουσι τῷ ἀνθρώπῳ· « Τί λέγεις ; ἐν τῷ ἀγρῷ ὀψάρια εὐρίσκονται ; » Ὁ δὲ λέγει· « Αὐθέντες καὶ ἀδελφοί, ἐγὼ εὔρον αὐτὰ ἐκεῖσε· πῶς δὲ εὐρέθησαν οὐκ οἶδα ». Τότε τῆς γυναικὸς βοώσης, ὅτι, « Δαιμόνιον ἔχει οὗτος », οἱ γείτονες ἐν ποσὶ καὶ χερσὶ πέδαις σιδηραῖς ἔβαλον καὶ ἔλην τὴν νύκτα ὁ δειλαιος ἔλεγε· « Καὶ οὐχ εὔρον τὰ γυλλάρια καὶ κομίσας δέδωκα τῇ κυνι ταύτῃ, εἰπὼν, ἔψησον αὐτά ; κατὰ τί δὲ ἐσιδέρωσάν με ; » Τῆς δὲ πάλιν βοώσης καὶ ἡμέρας ἐπιγενομένης, παραγίνονται οἱ γείτονες ἐρωτῶντες· « Τί γέγονας ; » Ὁ δὲ καὶ αὐθις τὴν ἀλήθειαν ὁ ἄτυχος ἔλεγε. Τῆς δὲ γυναικὸς βοώσης, ὅτι, « Δαιμόνιον ἔχει », οἱ ἄνθρωποι ραδίως ἐπίστευον τὴν γυναῖκα καὶ ἔλεγον· « Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος ἔπαθέ τι ». Μετὰ δὲ τρίτην ἡμέραν λέγει ἡ γυνή τῷ ἀνδρί· « Πεινᾶς, ἵνα σοι δώσω τι φαγεῖν ; » Ὁ δὲ λέγει· « Ναί· καὶ ἔχεις δοῦναί μοι φαγεῖν ; » Ἡ δὲ· « Ὀψάρια τηγάνου ». Ὁ δὲ· « Καλῶς εἶπας, ὦ γύναι· ἃ σοι ἐκόμισα ὀψάρια ἀπὸ τὸ χωράφιον, ταῦτα εἰσί : » Καὶ ἄμα ἡ γυνή· « Ἄρχοντες χριστιανοί, ἀκόμη τὸ δαιμόνιον κατέχει τοῦτον, καὶ πάλιν ὀψάρια λέγει ». Τοῦ δὲ εἰπόντος· « Οὐκ ἔτι τὸν λόγον εἶπω τοῦτον », ἡ γυνή δέδωκεν αὐτῷ (καὶ ἔφαγεν ἀπὸ τῶν ὀψαρίων), μὴ εἰπόντι λόγον περὶ τούτου. Ὑστερον λέγει τῇ γυναικί, « Λύσον με ». Ἡ δὲ λέγει· « Μὴ ὀψαρίων μέμνησαι ; » Ὁ δὲ λέγει· « Οὐκ οἶδα τί λέγεις ». Τότε ἔλυσεν αὐτόν, καὶ λέγει· « Ὁ ἄνερ, ὅσα εἶπας καλῶς εἶπας· ἀλλὰ, διότι ὑβρίζεις οὐχὶ τὰς κακὰς γυναῖκας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς καλὰς, κἀγὼ σοι εἶπον, Σιώπα, σὺ δὲ εἶπας, Ἄν εἶχον ἐγὼ τοιαύτην πονηρὰν γυναῖκα, ἔμελλον αὐτὴν ἀνελεῖν, διὰ τοῦτό σοι ἐποίησα ὅσα εἶδες· καὶ μηκέτι καυχᾶσαι περιγενέσθαι τῶν γυναικῶν ».

Ἀναγνωρισθείσης τῆς ἀθωότητος τοῦ βασιλόπαιδος, οἱ φιλόσοφοι συζητοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ τίς ἔδει νὰ θεωρηθῇ αἷτιος τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἂν πράγματι ἐθανάτοῦτο. Ἐκαστος προτείνει διάφορον γνώμην, ἣν οἱ ἄλλοι ἀναιροῦσι, προσκληθεὶς δὲ καὶ ὁ βασιλόπαις νὰ εἴπῃ τὴν ἑαυτοῦ, διηγεῖται τὸν ἑξῆς μῦθον·— Ἄνθρωπός τις, τράπεζαν πολυτελεῖ οἰκονομήσας, πολλοὺς διὰ φιλίαν φαγεῖν προσεκαλέσατο. Εἶτα, τῶν κεκλημένων καθισθέντων καὶ ἐσθιόντων, ὕκονόμησεν αὐτοῖς πιεῖν γάλα. Καὶ πέμψας τὴν δούλην εἰς τὸν φόνρον τοῦ ἀγοράσαι γάλα τοῖς κεκλημένοις, ἀνέμενεν αὐτήν. Αὕτη δὲ ἀγοράσασα τὸ γάλα καὶ ἐπιθήσασα ἐπὶ τὴν ἑαυτῆς κεφαλὴν, ὡς ἔθος τισὶ γυναιξὶ ποιεῖν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ δεσπότου αὐτῆς ἐπανήρχετο. Ταύτης δὲ ἐρχομένης ἀνωθεν λοῦπος καταβὰς ὄφιν τινὰ ἤρπασε, κρατῶν αὐτὸν ἐν τοῖς αὐτοῦ ὄνουσι. Πετόμενος δὲ ἴσα κατέπτῃ τοῦ τσουκαλλίου· καὶ ὁ ὄφις σφιγγόμενος σφόδρα ὑπὸ τῶν ὀνύχων τοῦ λοῦκου, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐξήμεσε τὸ

φάρμακον· κἄκεινο χυθὲν κατέβη ἴσα εἰς τὸ στόμα τοῦ τσουκαλίου. Καὶ οὕτω γενομένου, οὐδ' ὄλωσ' ἐνόησε τοῦτο ἢ δούλη φέρουσα ἐπὶ κεφαλῆς τὸ τσουκάλιον. Εἰσελθοῦντα δὲ εἰς τὸν οἶκον καὶ τὸ γάλα κομίτασα τοῖς ἐσθίουσιν, ἅπαντες ἔπιον ἐξ αὐτοῦ καὶ εὐθέως ἀπέθανον.— Ἐρωτᾷ δὲ τοὺς φιλοσόφους τίς τούτου τοῦ θανάτου γέγονεν αἷτιος· οἱ φιλόσοφοι διαφωνοῦσι καὶ πάλιν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἄλλος τὸν οἰκοδεσπότην, ἄλλος τὴν δούλην, ἄλλος τὸν ὄφιν καὶ ἄλλος τὸν λοῦπον λέγουσιν αἰτίους· τὸν θαυμασμὸν ὅμως πάντων ἐφελκύνει ὁ βασιλόπαις, αἰτίαν τοῦ θανάτου τούτου καὶ τῶν ἰδίων συμβεβηκότων εἰπὼν τὴν εἰμαρμένην. Ἔτι δὲ μᾶλλον καταθέλγεται καὶ ἐνθουσιᾷ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῇ σοφίᾳ τοῦ υἱοῦ του, ἀκούσας παρ' αὐτοῦ τρεῖς περιέργους διηγήσεις, ἐξ ὧν παρατιθέμεθα τὴν τελευταίαν.

Ἄνθρωπός τις ἦν, ὃς εἶχε συνήθειαν πραγματεύεσθαι ξύλα μυριστικά· ὃς καὶ ἤκουσε παρὰ ἀνθρώπων ὅτι τὰ μυριστικά ξύλα εἰς τόδε τὸ κάστρον ἀκριβῶς εὐρίσκονται). Καὶ εὐθὺς ὁ ἔμπορος, ἅπερ εἶχε ἀρωματικά ξύλα ἀγορασμένα λαβῶν, ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην. Ὡς δὲ ἐπεσώθη ἐκεῖ, κατεσκήνωσεν ἔξω τῆς πόλεως ἐκείνης, ἵνα μάθῃ πῶς ἢ τιμὴ τῶν ξύλων ἐκείνων ἐν τῇ πόλει ἐστί. Διὰ μέσου δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἰδοῦσα αὐτὸν μία δούλη τινὸς τῶν ἀρχόντων τῶν ἐγχωρίων ἠρώτησεν αὐτόν· «Σὺ τίς εἶ; καὶ τί τὰ ἐπιφερόμενα πράγματα;» Ὁ δὲ ἔφη· «Ἐμπορος εἰμί, καὶ ταῦτα τὰ ξύλα μυριστικά». Ἡ δὲ δούλη ἐκείνη τῇ ἰδίῳ δεσπότη ὅσα λελάληκεν αὐτῇ ὁ ἔμπορος ἐφάνέρωσεν. Ὁ δὲ κύριος τῆς δούλης, πολύξευρος ὢν, εὐθέως συνήξεν ὅσα ἀρωματικά εἶχε ξύλα καὶ εἰς τὸ πῦρ ἔβαλε· καὶ ἀνάψαντος τοῦ πυρός, πολλή εὐθὺς ἐξηλθεν εὐωδία ἐκεῖθεν. Ὁ ἔμπορος κατ' ἀρχὰς ἐνόμισεν ὅτι πυρκαϊὰ πυρπολεῖ τὰ ἐμπορεύματά του, κατόπιν ὅμως διὰ τοῦ μέσου τούτου πείθεται παρὰ τοῦ πανούργου κατοίκου τῆς πόλεως ἐκείνης, ὅτι τὰ μυριστικά ξύλα οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐκεῖ ἀξίαν καὶ κατ' οὐδὲν ἀνώτερα τῶν κοινῶν θεωροῦνται, καὶ παραδέχεται τὴν πρότασιν ἐκείνου, ἐξ οἴκτου δῆθεν δεχομένου νὰ ἀγοράσῃ ὅλα τὰ φορτία του ἀντὶ ἐνὸς πινακίου, πλήρους οἰωνδῆποτε ἀντικειμένων, ἅτινα ὁ ἔμπορος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ. Μετὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν ταύτην ὁ ἔμπορος περιπατῶν ἐν τῇ πόλει εἰσηλθεν εἰς τὴν οἰκίαν γραῖδος τινὸς μετὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ τοῦ κατακλιθῆναι ἐκεῖ, καὶ ἐπηρώτα τὴν γραῖαν ὁ ἔμπορος λέγων· «Πῶς ἄρα, ὦ γύναι, τὰ ἀρωματικά ξύλα ὧδε πωλοῦνται;» Ἡ δὲ ἔφη· «Ἰσόσταθμα τῇ χρυσῷ ταῦτα πωλοῦνται. Πλὴν λέγω σοι, ἔμπορε· πρόσεχε καλῶς ἀπὸ τῶν πολιτῶν τῆς δε τῆς πόλεως· πανούργοι γὰρ καὶ δόλιοι εἰσὶν ἅπαντες καὶ ποικίλοι ταῖς

1) Ἦτοι ἦσαν εἰς ὑπερτίμησιν, ἦσαν ἀκριβῶς εἰς τὴν βαίνα πόλιν. Ὡς βεβαίως παρετήρησεν ὁ ἀναγνώστης, ὁ Ἀνδραπόπουλος δὲν γράφει γνησίαν τὴν δημῶδη διάλεκτον τῆς ἐποχῆς του, οἷα π.χ. πρὸς Πτωχοπροδρόμῳ ἅπαντᾷ, ἀλλ' ἐπόμενος τῇ κακοζήλῳ συνηθείᾳ τῶν Βυζαντινῶν λογίων, προσπαθεῖ πάντοτε νὰ ἐξελληνίσῃ τὰς δημῶδεις ἐκφράσεις,

πράξεις, καὶ οὐκ ἔστι δυνατόν τὸν ἐνταῦθα ἐλθόντα ξένον μὴ παρὰ τούτων φθοράν, εἰ δυνατόν καὶ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς ὑπομείναι». Ταῦτα εἰπούσης τῆς γραΐδος ἐκείνης, ἐξῆλθε τῆς οἰκίας αὐτῆς ὁ ἔμπορος θεάσασθαι τὰ ἐν τῇ πόλει, καὶ ὄρᾳ τρεῖς ἄνδρας ὁμοῦ ἐπὶ τὸ ἔργον καθεζομένους, καὶ ἰστάμενος συχνῶς ἐνατενίζων ἔβλεπε τούτοις. Τότε εἰς ἐξ αὐτῶν προσκαλεῖ τὸν ἔμπορον νὰ διαλεχθῶσι πρὸς ἀλλήλους ἀμρότεροι· «καὶ ὅστις ἀφ' ἡμῶν νικήσῃ ἐπὶ τῇ τῶν λόγων στροφῇ καὶ πιθανότητι ἐπιταξάτω τῷ νενικημένῳ ὅ τι καὶ βούλεται ποιῆσαι ὁ νενικηκώς». Ὁ ἔμπορος ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτοῦ δέχεται, νικήσας δ' ὁ μῖμος ἐκείνος ἐπιτάττει αὐτῷ, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, νὰ πῖη πάντα τὰ τῆς θαλάσσης ὕδατα. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἔμπορος ἵστατο ἐνεὸς ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ προτάσει, πλησιάσας αὐτὸν ὁ ἕτερος μῖμος, ὅστις ἦν μονόφθαλμος καὶ γλαυκὸν εἶχε τὸν ἕνα αὐτοῦ ὀφθαλμόν (γλαυκὸφθαλμος δὲ ἦν καὶ ὁ ἔμπορος), τὸν κατηγορεῖ ὅτι τῷ ἔκλεψε τὸν ἐλλείποντα ὀφθαλμόν του καὶ ἀπαιτεῖ νὰ τὸν ἀποδώσῃ αὐτῷ. Τοῦ ἐμπόρου, ὡς εἰκός, ἀρνούμενου, ἐπέμενεν ὁ μῖμος καὶ ἐζήτει νὰ τὸν σύρῃ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου, ὅτε παραστᾶσα ἢ τὸν ἔμπορον φιλοξενοῦσα γραῖα, κατῶρθωσεν ἐγγυθεῖσα αὐτῇ νὰ πείσῃ τὸν μῖμον νὰ τὸν ἀφήσῃ ἐλεύθερον μέχρι τῆς αὔριον. Λαβοῦσα δὲ αὐτὸν κατὰ μόνας τὸν ἐπέπληξε, διότι ἠθέτησε τὴν παραγγελίαν τῆς καὶ δὲν ἀπέφυγε τοὺς ἀνθρώπους τῆς χώρας· τῷ εἶπε δέ, ὅτι οἱ οὕτω προσερχθέντες πρὸς αὐτὸν ἦσαν μῖμοι πονηροί, οὓς ὁμως ὑπάρχει τρόπος ν' ἀποφύγῃ καὶ διαψεύσῃ τὰς προσδοκίας των· διότι εἶναι γέρων τις μῖμος πάντων πονηρότατος καὶ καθηγῆτής καὶ διδάσκαλος πάντων, πρὸς ὃν προσερχόμενοι καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἀφηγοῦνται ὅσα διέπραξαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας, ὑποβάλλοντες ταῦτα ὑπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ. Συνεδούλευσε λοιπὸν τὸν ἔμπορον ἢ γραῖα, ἵνα μεταμφισθεῖς ὡς μῖμος, εἰσχωρήσῃ καὶ οὗτος μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τῷ γηραιῷ μίμῳ καὶ ἀκούσῃ οὕτω τὰς ἐπικρίσεις αὐτοῦ περὶ τῶν πονηριῶν, ὧν ἐγένετο θῦμα. Τοῦτο ποιεῖ ὁ ἔμπορος. Πρῶτος παρουσιάζεται ὁ ἀπατήσας αὐτὸν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν μυριστικῶν ξύλων· ἀφ' οὗ ἐξέθηκε τῷ γέροντι τὰ κατὰ τὴν συμφωνίαν, οὗτος τὸν ἐρωτᾷ· «Τί συμφωνήσατε νὰ περιέχῃ τὸ πινάκιον ἢ χρυσὸν ἢ ἄργυρον ; » Ὁ δὲ μῖμος, — «Οὐχί, φησί, κύριέ μου· ἄλλα εἶδη ἀνώνυμα, ἅπερ ἐκείνος ἐθελήσει ζητῆσαι πῖνακα πεπληρωμένον». Ἐφη πρὸς αὐτὸν ὁ διδάσκαλος· «Μεγάλως ἔσφαλες τὸν ἑαυτὸν σου· ἔστι γὰρ τυχόν· ἐὰν δόξῃ τῷ ἐμπόρῳ ζητῆσαι ἀπὸ σοῦ ψύλλας, ὅσας ἂν ὁ πῖναξ χωρῇ, εἶτα τὸ μὲν ἡμισυ πλήθος τῶν ψύλλων ἔστω θῆλυ, τὸ δὲ ἕτερον ἡμισυ ἄρρεν, καὶ μὴ μόνον ξανθοὺς εἶναι τοὺς ψύλλους καὶ ὑπομαύρους, ἀλλὰ καὶ γλαυκοειδεῖς, ἄρα δύνασαι τοιαύτην δόσιν δοῦναι αὐτῷ ; πῶς γενήσεται σοι ἐλευθερωθῆναι τῆς ὀχλήσεως αὐτοῦ ; » Ἄλλ' ὁ μῖμος ἐδικαιολογήθη εἰπὼν ὅτι τόσον πνεῦμα δὲν εἶχεν ὁ ἔμπορος· εἰς τὸν δεῦτερον τὸν ἐπιβαλόντα τῷ ἐμπόρῳ νὰ πῖη πάντα τῆς θαλάσσης τὰ ὕδατα, ὁ γέρων μῖμος παρετήρησεν· «Οὐδὲ σὺ καλῶς ἐ-

ποιήσας· ἔσται γὰρ ἴσως ἐκεῖνον εἰπεῖν πρὸς σέ· ἀπελθὼν πρότερον κράτησον τοὺς ἐν θαλάσῃ ρέοντας ποταμοὺς καὶ τὰς πηγὰς, εἶτα ἐγὼ τὰ τῆς θαλάσσης ἐκροφήσω ὕδατα, ἅπερ καὶ μόνα ὑπεσχέθην σοι πεπωκέναι. Εἰ οὖν ταῦτα ὁ ἔμπορος ἀντιλέξει σοι, δύναμις ἔστι σοι τοῦ εὐκόλως ἐμποδίσαι τοὺς ἐν τῇ θαλάττῃ εἰσρέοντας ποταμοὺς καὶ πηγὰς ; » Ἀλλὰ καὶ ὁ μῆμος οὗτος ἀντέταξεν ὡς δικαιολόγησιν τὴν ὀλίγην νοημοσύνην τοῦ ἐμπόρου. Πρὸς τὸν μονόφθαλμον τέλος ὁ καθηγητὴς εἶπεν· «Οὐδὲ σύ τι κατώρθωσας· ἐὰν γὰρ φανῇ τῷ ἐμπόρῳ εἰπεῖν σοι, ὅτι, Τοῦτο πρῶτον σημεῖον ἐστὶ τῆς προτάσεώς σου, ἵνα καὶ τὸν ὀφθαλμόν, ὃν ἔχεις, ἐκβάλῃς καὶ γὰρ τὸν ἕνα μου ὀφθαλμόν καὶ ἐν ζυγίῳ σταθμίσωμεν καὶ οὕτως ἡ ἀλήθεια εὑρεθήσεται· εἰ μὲν ἴσος εὑρεθῇ ὁ ἐμὸς ὀφθαλμὸς τῷ σῷ, ἔχε αὐτόν, εἰ δὲ κατὰ τι ἄνισος, ἢ βαρὺς ἢ ἑλαφρὸς, τότε ὡς ψευδῆ μου κατηγορήσας καὶ τὸν ἐμὸν ὀφθαλμόν ἐκβαλὼν, εὐθύνας καὶ τιμωρίαν καὶ ζημίαν ζητῶ. Τί ποιήσεις τότε, ἐὰν οὕτως ὁ ἔμπορος ἀπολογηθήσεται ; Καὶ τὸ δὴ χειρόν, ὅτι εἰ τοῦτο ἐπὶ σοὶ γένηται, σὺ μὲν τελείως ἔσῃ τυφλὸς καὶ πάντῃ ἀόμματος, ἐκείνος δὲ τὸν ἕνα ὀφθαλμόν ἔχων, πάλιν τὸ φῶς βλέπων ἔσται». Οὕτως ὁ ἔμπορος τὰς τοῦ διδασκάλου τῶν μίμων ἀντιρρήσεις ἐπαναλαβὼν ἐνὶ ἐκάστῳ τὴν ἐπαύριον, καὶ ἀναγκάζων αὐτοὺς νὰ ἐκτελέσωσι τὰ συμπεφωνημένα, ἔλαβε καὶ τῶν φορτίων του ἀνωτέραν τιμὴν καὶ ἀποζημιώσεις μεγάλας παρὰ τῶν λοιπῶν δύο· καὶ τότε ἐφῆκεν αὐτούς.

Ἡ θέσις, ἣν ὁ μῦθος κατέχει ἐν τῇ προκειμένῃ βίβλῳ, κατάδηλον ποιεῖ τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀρχαιότητα. Παραινέσεις, διδασκαλῖαι, ἀπολογίαι, τὰ πάντα ἐν τῷ μύθῳ συγκεντροῦνται καὶ ἐκδηλοῦνται διὰ μύθων. Ὁ μῦθος ἀναπληροῖ ἔλα σχεδὸν τὰ εἶδη τοῦ λόγου. Ἀργότερον, ἀλλὰ πολλῷ ἀργότερον, ἐπὶ τῶν Ἀράβων μυθολόγων καὶ τῶν Φράγκων τροβαδούρων, ὁ χαρακτήρ τοῦ μύθου μεταβάλλεται, καὶ μόνον σκοπὸν ἔχει τὴν τέρψιν τῆς φαντασίας. Τοῦτο νομίζομεν εἶναι τὸ κυριώτατον διακριτικὸν σημεῖον, τὸ χωρίζον τὴν Χιτοπαδάσκαν ἢ Παντσατσάντραν καὶ τὸν Συντίπαν ἀπὸ τῶν Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν (Χαλιμᾶς) καὶ τῶν Laïs καὶ Fauliaux τοῦ μέσου αἰῶνος.

Β'.

Γαδάρου, λύκου κι' ἄλουποῦς διήγησις χαρίης.

«Σφίζεται εἰς τὸ γένος μας μία φυλλάδα· χάριν εὐσχημοσύνης δὲν ἀναφέρω τὸ ὄνομά της» ἔλεγέ ποτε ἐν τινι ἀγοσεύει του ὁ ἀοίδιμος Τερτσέτης, ὑπαινισσόμενος τὸ δημῶδες ἀνάγνωσμα, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος. Διότι παραδόξως αἱ τύχαι τοῦ στιχουργήματος τούτου, ἅπερ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου κοινῶς καλεῖται, ὁμοιάζει καθ' ἔλα πρὸς τὰς τοῦ ζώου, ἅπερ ἐν αὐτῷ πρωταγωνιστεῖ. Ὁ ὄνος, πρὸς ὃν ὁ Ὅμηρος εὐδαμῶς ἀπαξιοῖ νὰ παραβάλλῃ

ἓνα τῶν πρωτίστων ἡρώων τῆς Ἰλιάδος, τὸν Αἴαντα, κατέστη βραδύτερον ἀντικείμενον σκωμμάτων καὶ σαρκασμῶν, τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ εὐήθους, τὸ δὲ ὁμοίωμά του ἐχρησίμευσεν εἰς γελοιογραφίας βαναύσους προσώπων ἀπὸ τῶν Ρωμαίων, οἵτινες πρὸς χλεύην τῶν χριστιανῶν ἀπεικόνιζον ὄνον ἐσταυρωμένον, μέχρι τῶν τεχνητῶν τοῦ μεσαίωνος, οἵτινες καὶ ἐν ἐκκλησίαις ἔτι ἔθετον εἰκόνας αὐτοῦ. Οὕτω καὶ τὸ ποίημα, ὑπερ τοσαύτας ἔθελεξε γενεάς, ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους παρ' ἑπάντων σχεδὸν τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης θεωρούμενον ὡς ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τὸ ἐπισκιάσκει καὶ τοῦ Ὀμήρου τὰ ἔπη, νῦν πτωχὸν καὶ ἐξησθενημένον μόνις τολμᾶν νὰ φανῆ εἰς τὰς χεῖρας ἀπλοῦκοῦ τινος χωρικοῦ, ὁ δὲ διακινδυνεύων νὰ κάμῃ περὶ αὐτοῦ λόγον ἀναγκάζεται, ὅπως μὴ φανῆ ὑπερπηδῶν τὰ ὅρια τῆς καλῆς ἀνατροφῆς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔτι ν' ἀποσιωπήσῃ. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ σοφωτάτου Γερμανοῦ Ἰακώβου Γρίμμ, ὀλοκλήρον βιβλίον εἰς τὴν Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ἀφιερῶσαντος, τοῦ Γάλλου Gidel, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς διαλαβόντος ἐν τοῖς περισπουδάστοις αὐτοῦ Μελέταις περὶ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας (*Études sur la littérature grecque moderne*), ἵνα τοὺς ἄλλους ἔσοι συντόμως περὶ ταύτης ἔγραψαν παραλίπωμεν, ἐνθαρρύνει ἡμᾶς νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῆς βραχέως τινὰ ἐν τῇ παρούσῃ σειρᾷ τῶν μελετῶν περὶ τῶν δημοτῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μ. Χ. αἰῶνος, κυρίως δ' εἶπειν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν, παρατηρεῖται νέα τις φιλολογικὴ ὄθησις, ἢ τὰ σπέρματα ἐνέχουσα τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τῆς Εὐρώπης. Ἐκτὸς τῶν πολυπληθῶν ἱπποτικῶν ποιημάτων τῶν διαφόρων ἀοιδῶν καὶ τρουβαδούρων κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου ἐκείνην συμπίπτει ἡ σύνταξις τῶν ἐποποιῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἐκαστὸν ἔθνος ἔχει ἰδίαν ἐποποιίαν, ἐν ἣ δύναται τις εἶπειν συγκεντροῦται σύμπασα ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἡ φιλολογικὴ κίνησις αὐτοῦ. Τὰ σκανδιναυικὰ ἔθνη ἔχουσι τὰς ἀρχαιοτάτας Ἐδδαρ, ἢ Γερμανία τὸ κατὰ μίμησιν τούτων κατὰ μέγα μέρος συντεθὲν ἄσμα τοῦ Νίβελουγκεν, ἢ Γαλλία τὸ ἄσμα τοῦ Ρολάνδου καὶ τὰλλα ἱπποτικὰ ποιήματα τοῦ περὶ τὸν Μέγαν Κάρολον κύκλου, ἢ Βρετανία τὰ ποιήματα τοῦ κύκλου τοῦ Ἀρθούρου, ἢ Ἰσπανία τὸ *Romancero*, ἢ Ρωσία τὸ ἄσμα τοῦ Ἰγώρ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἑλλάς, ἣτις μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο ἐστερημένη ἐποποιίας ἐθνικῆς, ποιήματος μεγάλου ἐγκαινίζοντος τὴν νέαν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν περίοδον, καθ' ἣ ἄρχονται αἱ πηγαὶ τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος, ἐγνώθη ἐπ' ἐσχάτων ὅτι κέκτηται τὴν ἐποποιίαν τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἣς, ἀνερχομένης εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν ἴσως τῆς δεκάτης ἑκτονταετηρίδος, ἱκανὰ μέρη διετήρησε μέχρι τοῦ νῦν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασι καὶ ταῖς παραδόσεσιν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ὑπερ πάσας τὰς ἐποποιίας ταύτας καὶ πασῶν δεσπόζουσα ἱστα-

ται ἢ τῶν ζώων, ἐν ἧ περιγράφονται κυρίως αἱ πανουργίαι τῆς ἀλώπεκος κατὰ τοῦ λύκου καὶ ἄνευ σατιρικοῦ τινος σκοποῦ, ὡς πολλοὶ ἐσφαλμένως ὑπέλαβον, παρίστανται τὰ ζῷα ὁμιλοῦντα, πράττοντα καὶ πάσχοντα ὡς ἄνθρωποι. Τὸ ἔπος τοῦτο, οὐ αἱ μὲν ρίζαι εὐρηγνται ἐν τοῖς παναρχαίοις Ἰνδοκοῖς καὶ ἐν τοῖς ἀλσωπέοις μύθοις, καὶ οὐ αἱ διακλαδώσεις καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἐξαπλούμεναι προεκτείνονται μέχρις αὐτῆς τῆς Ἀφρικῆς, τὸ ἔπος τοῦτο δύναται ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ διαδόσεως νὰ θεωρηθῇ ἔπος διεθνές, καὶ ἂν οὐχὶ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀξίαν διὰ τὴν φήμην ὅμως, ἦν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἀπῆλαυε, διὰ τὴν μεγάλην εὐρύτητα τοῦ περιεχομένου του καὶ τὸν χαρακτῆρα νὰ τεθῇ ὑπεράνω πάντων τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν ἐπῶν.

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μεγάλης ταύτης ἐποποιίας εὐρηγνται ἐν τῇ ἀρχαιότητι· καθ' ὅσον ὅμως εἶναι ἡμῖν γνωστόν, ἡ πρώτη διάπλασις αὐτῆς ἦτο γαλλικὴ· ἔρχεται ἀκολούθως λατινικόν τι ποίημα (Isengrinus), ὑπὸ Φλαμανδοῦ τινος, ὡς πιθανολογεῖται κατὰ τὸν δωδέκατον περίπου αἰῶνα συντεθέν· μετὰ τοῦτο ἐγένετο ἡ γερμανικὴ παραλλαγή, συγχρόνως δὲ καὶ κατόπιν καὶ αἱ λοιπαὶ ἐν ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις. Ἡ ἐποποιία τῆς Ἀλώπεκος, ὡς κοινῶς λέγεται (γαλλιστὶ Le Roman du Renard, γερμανιστὶ Reinhart Fuchs κλπ.), διαιρεῖται εἰς πολλοὺς κλάδους, ὧν τινες ἀσθενέστατα ἀλλήλοις συνδέονται, διότι ἐν γένει τὸ ποίημα εἶναι ἔργον πολλῶν διαπλασάντων ἀρχαιοτέρους μύθους καὶ ἐνιαχοῦ νεώτερα ἐπεισόδια. Περιστρέφεται δὲ κυρίως εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν πανουργιῶν, δι' ὧν ὁ πονηρὸς Renart (ὡς ἐπονομάζεται ἡ ἀρσενικοῦ γένους ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις ἀλώπηξ) ἐταλαιπώρει τὸν εὐήθη συγγενῆ του λύκον Ἴσεγγρίνον, τὰς περὶ τούτων ἀποφάσεις τοῦ βασιλέως Λέοντος καὶ διάφορα ἄλλα κωμικὰ συμβεβηκότα τῆς ἄρκτου, τοῦ ὄνου, τοῦ ἀλέκτορος κλπ.

Τῆς ἐποποιίας ταύτης πολλὰ ἔχνη διετηρήθησαν ἐν Ἑλλάδι προπάντων εἰς δευτέρω παραμῦθια. Τὸ πολλάκις ἐν Ἀθήναις χάριν τῶν παιδῶν δημοσιευθὲν *Παραμῦθι τῆς Ἀλουποῦς* ἀφηγεῖται μὲ ἀσημάντους διαφορὰς ἕνα τῶν κλάδων τῆς ἐποποιίας, ἐν πολλαῖς εὐρωπαϊκαῖς παραλλαγαῖς εὐρισκόμενον· ἕτερον ἀνέκδοτον παιδικὸν περὶ λύκου καὶ ἀλουποῦς περιέχει ἱκανὰ ἐπεισόδια, ὧν τὰ πλεῖστα μὲν περιέχονται ἐν ταῖς λοιπαῖς παραλλαγαῖς, τινὰ ὅμως εἶναι ὅλως πρωτότυπα. Εἰς τὴν τάξιν τοῦ κύκλου τοῦ ἔπους τούτου δύναται ν' ἀναχθῇ καὶ μεσαιωνικόν τι ἑλληνικὸν ποίημα, ἐπιγραφόμενον *Παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*, δημοσιευθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ κ. Wagner ἐν τῇ πρὸ τριετίας ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ Συλλογῇ μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων (Carmina graeca medii ae. i). Ἡθέλομεν ὅμως ἀπομακρυνθῆ τοῦ θέματος ἡμῶν ἐπιχειροῦντες ἀνάλυσιν τούτων, ὅπως καταδείξωμεν τὴν σχέσιν, ἣν ἔχουσι μετὰ τοῦ ἔπους τοῦ Ρενάρτου. Διὰ τοῦτο περιοριζόμεθα ἤδη ἀπλῶς εἰς τὴν ἐξέτα-

σιν τῆς Φυλλάδας τοῦ Γαδάρου, ἣτις μόνη ἐκ πάντων τῶν ἄλλων διατηρήθη ὡς δημῶδες ἀνάγνωσμα.

Ἡ φυλλάδα αὕτη φέρει τὴν ἑμμετρον περιγραφὴν

Γαδάρου Λύκου καὶ Ἄλουπούς διήγησις χαρίης.

Ὁ Βρετὸς ἐν τῷ Καταλόγῳ του καταγράφει μίαν μόνην ἐκδοσιν (ἐν Ἑνετίᾳ 1760) ¹) μὴ δυνηθεὶς νὰ εὑρῇ τὴν πρώτην ἢ προγενεστέρας ἐκείνης, διότι φυσικῶ τῷ λόγῳ φυλλάδια τοιαῦτα δὲν διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ. Σημειοὶ δὲ ἐσφαλμένως ὅτι εἶναι ποιημάτιον «πλήρες σαρκασμοῦ κατὰ τινος σατιριζομένου ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου συγγραφέως», ἀπὸ τὸ ὕφος δὲ καὶ τὴν διὰ λεκτον οὐχὶ λίαν βασιίμως εἰκάζει ὅτι εἶναι ποίημα Κερκυραίου τινός.

Σκοπὸς τοῦ στιχουργοῦ εἶναι νὰ διηγηθῆ, ὡς ἀρχόμενος λέγει,

Ὁ λύκος μὲ τὴν ἄλουπού πῶς ἔπιαν τὸ φαρμάκι
πῶς ἤτονα ἢ ἀφορμὴ πῶς ἐκαταπισκότηκαν,
καὶ τί νοθέλλα πάθασι καὶ πῶς ἐντροπισκότηκαν.

Ὅλα αὐτὰ τὰ κακὰ ἔπαθον ἀπὸ τὸν γάδαρον, ὃν, σημειωτέον ἐν παρόδῳ, ἅπαντες σχεδὸν οἱ τὴν φυλλάδα ταύτην ἀναφέροντες ξένοι, ἀπὸ τοῦ λεξικογράφου Δουκαγγίου μέχρι τοῦ Grimm καὶ τοῦ Gidel, μὴ ἐννοήσαντες τὴν λέξιν μεταφράζουσιν ἡμίονον. Ὁ Γάδαρος «ὁ καταφροναμένος πάντοτε κακορρίζικος καὶ παραπονεμένος», ἔλχεν εἰς ἀφέντην κακὸν καὶ δύστροπον. Ὑπέρογκα ἦσαν τὰ βάρη, ἅτινα ἔφερεν, ἐδέρετο ἀδιακόπως, ἢ δὲ τροφή του ἦτο ἀθλιωτάτη· ἐπὶ τέλους ἔνεκα τῆς ὑπερβολικῆς κακουχίας ἐξησθένησε τοσοῦτον, ὥστε ὁ κύριός του ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἀφήσῃ μίαν Κυριακὴν ἐλεύθερον νὰ ἐντροφήσῃ εἰς τὸ λιθάδιον βόσκων καὶ ἀναπαυόμενος. Ἄλλὰ καὶ οὕτως αἱ συμφορὰ αὐτοῦ δὲν ἔπαυσαν. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ λιθαδίου ἐκεῖνου εὐρίσκατο δάσος μέγα, ἐν ᾧ λιμώττοντες ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ συνεσκέπτοντο πῶς νὰ κατευνάσωσι τὴν πείναν των. Ἀπεφάσισαν δὲ νὰ κάμωσι συντροφίαν καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ λιθάδιον, ὅπως εὑρωσι τυχὸν ἐν αὐτῷ κυνήγιόν τι. Ἐκεῖ ἀπαντήσωσι τὸν γάδαρον καὶ συνομολογοῦσι τὸν ὀλεθρὸν του. Πλησιάζουσι καὶ προσαγορεύουσι μειλιχίως αὐτόν, τὸν προσκαλοῦσι δὲ νὰ ὑπάγῃ νὰ τοὺς ἐπισκεφθῆ εἰς τὴν ὠραίαν κατοικίαν, ἣν εἰς τὸ δάσος ἔχουσιν. Ὁ γάδαρος ὁμως ἐννοεῖ τὴν κακὴν ἔκβασιν τοιαύτης ὑποθέσεως καὶ ἀντιτείνει πρῶτον μὲν προβάλλων τὴν ἀσθένειαν καὶ ἐλεεινότητα αὐτοῦ ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν, ἃς ὑπέστη, εἶτα δὲ πλαγίως ἀπειλῶν αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐθέντου του. Φύγετε, λέγει, ἄρχοντες· ἐπειδὴ σὰς ἀγαπῶ πολὺ καὶ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ πάθητέ τι κακόν, σὰς εἰδοποιῶ ὅτι ὁ ἀφέντης μου εἶναι φοβερός κυνηγός καὶ ἤδη περιπολεῖ τὸ δάσος μετὰ ἀγέλης ἰσχυρῶν καὶ

1 [Ἐν τῷ Ἑλληνικῇ βιβλιογραφίᾳ τοῦ Logrand σημειοῦνται ἐκδόσεις τοῦ 1620, τοῦ 1601, 1625, 1642].

ἐπιφόρων σκύλων. Καί ταῦτα μὲν ἔλεγεν ὁ Γάδαρος, ὅπως τοὺς φοβίσῃ, ἢ πονηρὰ ὅμως ἀλώπηξ δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν παγίδα· ἀλλὰ πλήρης ὀργῆς ὄνειδίζει τὸν γάδαρον, θελήσαντα νὰ ἐξαπατήσῃ νομιμονέστερα αὐτοῦ ζῷα.

Μηδὲν θαρρῆς, κύρ Γάδαρα, ὅτ' εἴμασταν ἐργάταις
ἀπὸ κεινούς τοὺς ἄγροίκους καὶ τοὺς κακοὺς χωριάταις.
'Εγὼ μαι ἀστρονόμισσα, ἐγὼ μαι καὶ μαζεύτρα
καὶ τοῦ κύρ Λέου τοῦ σοφοῦ ἐγὼ μουνα μαθεῦτρα.
'Εγὼ μαι διδασκάλισσα τοῦ λόγου καὶ τοῦ μύθου,
καὶ αὐτὸν τὸν νομοκάνονα ἤξεύρω τον ἐκ στήθου.

'Αλλ' ὅπ' ὄψιν λαμβάνουσα τὸ ἀπαίδευτον καὶ ἄγροικον αὐτοῦ δὲν θέλει νὰ τὸν τιμωρήσῃ, τὸν προσκαλεῖ δὲ τοῦναντίον νὰ γίνῃ σύντροφος ἀμφοτέρων καὶ νὰ μεταδοῦν ὁμοῦ εἰς τὴν ἀνατολήν, ὅπως τοκίσωσι τὰ χρήματα ὅσα μεθ' ἑαυτῶν φέρουσιν, ἐξ ὧν ὑπόσχεται καὶ αὐτῷ ἀνάλογον μερίδιον ἐκ τῶν κερδῶν. Ὁ Γάδαρος μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἄλλως ὑποκύπτει, οὕτω δ' ἐπιδαίνουσιν ἐπὶ μιᾶς λέμβου, ἣν εὗρον εἰς τὴν ἀκτὴν, ἵνα μεταδῶσιν εἰς τὴν ἀντίπεραν ἀνατολικὴν παραλίαν. Διὰ κλήρου ὁ μὲν Λύκος διορίζεται ναύκληρος, ὁ δὲ Γάδαρος πιλότος. Ἡ Ἄλουπού πάντοτε εὕρισκει ἀφορμὴν νὰ ὀργίζεται ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Γαδάρου καὶ ἀδιακόπως ὄνειδίζει αὐτόν. Τέλος δὲ τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἔχασε τὸν ὄρομον καὶ ἀντὶ νὰ τραυᾷ κατὰ τὴν ντραμουντάνα τοὺς πῆγε πὲρ πονέντε καὶ γκρέμισάν τους τὰ νερά ὡς μίλια δεκαπέντε. Ἐνθυμηθεῖσα δὲ καὶ τὸ ὄνειρόν της προβλέπει ἄφευκτον τὸν ὄλεθρον καὶ προσκαλεῖ νὰ ἐξομολογηθῶσιν ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἀναμένο·τες τὴν τελευταίαν ὥραν.

Ὁ Λύκος, μὴ ἐννοήσας τὸ τέχνησμα τῆς πανούργου συντρόφου του, ἄρχεται πρῶτος ἐν τραχῆ καὶ φόβῳ ἀφηγούμενος εἰς τὴν Ἄλώπεκα τὸν αἰμοδόρον βίον, ὃν διήγει· προσθέτει δὲ ὅτι μετανοῶν διὰ τὰς ἁμαρτίας του πολλάκις ὑπάγει εἰς τὸ βουνόν, βάρφεται εἰς τὰ μαῦρά καὶ γίνεται καλόγηρος.

Ἀκούσασα ἢ Ἄλεπού κατάνυξιν τοιαύτην δὲν ἔχει λόγους νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμόν αὐτῆς· τὸν εὐλογεῖ, τὸν συγχωρεῖ καὶ ἐξομολογεῖται καὶ αὕτη.

Διηγεῖται πόσον κακὸν προξενεῖ εἰς τὰς ὄρνιθας, τὰ κρυφοκλεψίματα καὶ τὰς πανουργίας αὐτῆς· δι' ἐν ὅμως κυρίως τὴν τύπτει ἢ συνείδησις, ὅτι πτωχῆς τινος χήρας ἤρπασέ ποτε τὴν μόνην ὄρνιθά της· ὑποκριθεῖσα ὅτι ἦτο ὁ προσφιλέτης τῆς γραίας γάτος, μεθ' οὗ ὁμοίαζε κατὰ τὸ χρῶμα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἐπίσης μετανοοῦσα διὰ τὰ ἁμαρτήματά της, ἐζήτησε τὴν ἄφεσιν αὐτῶν ἐν τῷ μοναχικῷ σχήματι·

Καὶ ἀναβαίνω εἰς τὸ βουνὸν νὰ πῶ τὴν προσευχὴν μου,
πρὸς τὰ κακὰ ποῦ ἔκαμα νὰ σώσω τὴν ψυχὴν μου.
'Ἐνδύνομαι τὰ ράσα μου, κουρεύομαι ἀπατὴ μου,
βαστῶ σταυρόν καὶ πατερμά, φορῶ καὶ τὸ μαντί μου.

Καὶ δείχνω μεγαλοσχημῆ καὶ μοιάζω σάν Γουμένη,
κ' εἰς τὴν καρδίαν μου πονηριὰ ποσῶς δὲν ἀπομένει.

Ὁ λύκος, ὅστις φαίνεται ἤρξατο ἐννοῶν τὴν μηχανορραφίαν, προσποιεῖται καὶ αὐτὸς τὸν σφόδρα συγκεκινημένον, περιβάλλει τὴν ἀλώπεκα μετὰ δακρύων ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ καὶ τὴν συγχωρεῖ. Ὅταν ἦλθεν ἡ σειρά τοῦ Γαδάρου, τὸ ταλαίπωρον ζῷον οὐδὲν συνησθάνετο βαρῦνον τὴν συνείδησίν του· ἀλλ' ὁ Λύκος ἐστέκετο βασιτῶν χαρτὶ καὶ καλκμίρι, ἔπως σημειώσῃ τὴν ἐξομολόγησιν αὐτοῦ. Ἡναγκάσθη λοιπὸν ὁ Γάδαρος νὰ ἐξομολογηθῇ ἐλαφρότατόν τι παράπτωμα ὑπερ ἐνόμισεν ὅτι εἶχε ποτε διαπράξῃ.

Ἐμένα ὁ ἀφέντης μου ἔπιανε κ' ἔστρωνέ με,
καὶ μέσα τὸ μεσένυχτον ἔς τὸν κόπον ἔβανέ με.
Καὶ φόρτωμέ με λάχανα, σέλινα καὶ ἀντίδια,
σπανάκια, μαρουλόφυλλα, ράπανα καὶ κρεμμύδια.
Κ' ἐγὼ ἀπὸ τὴν πεινᾶ μου, ὅπου χα σάν τὸν σκύλο,
ἐγύριζα τὸ στόμα μου κ' ἤρπουν κομμάτι φύλλο.
Αὐτὸς σάν ἦτον ἄτυχος, πάντα εἰδίγλιζέ με,
καὶ ὡσάν μὲ ἤθελεν ἰδοῦ, κακὰ ἐράδιδιζέ με.

Ἡ Ἄλουπού ὀργίζεται, διότι νομίζει, ὅτι ὁ Γάδαρος ἐκ φόβου ἀποκρύπτει τὰ ἀμαρτήματά του· ὅταν ὅμως αὐτὴ τε καὶ ὁ Λύκος εἶδον ὅτι δὲν δύνανται δι' ἄλλο νὰ ἐνοχοποιήσωσι τὸ ἄκακον καὶ ἀπόνηρον ζῷον, στρέφεται ὁ Λύκος καὶ λέγει πρὸς τὴν Ἄλουπούν νὰ ἐρευνήσῃ εἰς τὸν Νομοκάνονα πῶς τιμωρεῖται τὸ ἐγκλημα ἐκεῖνο. Τότε ἡ Ἄλουπού,

Τότες τὸν Λύκον ἐκραξέ καὶ στάθηκα κοντὰ της,
ὀρίζει καὶ τῆς φέρνουςι τὸν νόμον ἐμπροστὰ της.
Καὶ πολλὴν εὐλάβειαν ἀνοίγει καὶ διαβάζει,
— Ἄφωρισμένα Γάδαρε καὶ τρισκαταραμένα,
αἰρατικὰ καὶ πῖβουλε, ἀναθεματισμένα,
νὰ φῆς τὸ μαρουλόφυλλο ἐκεῖνο χωρὶς ξύδι:
Καὶ πῶς δὲν ἐπινιγήκαμε σὲ τοῦτο τὸ ταξίδι!
Ἄλλ' ὅμως, ἀσεβέστατε, κάμε νὰ τὸ κατέχῃς,
ὁ νόμος κατὰ πῶς μιλεῖ πλέον ζωὴ δὲν ἔχεις.
Σ τὸ ἔβδομον κεφάλαιον τὸ ἠύρηκα γραμμένον
νὰ ναι κομμέν' ἡ χεῖρα σου, τὸ μάτι ἐδγαλμένον,
καὶ πάλιν ἔς τὸ δωδέκατον κεφάλαιον τοῦ νόμου
λέγει νὰ σε φουρκίσωμεν ἐγὼ κ' ὁ σύντακνός μου.

Ὁ Γάδαρος ἐνόησεν ὅτι οὐδεμίαν ἐλπίδα τῇ ἀναπελείπετο, ὅπως μεταβάλλῃ τὴν ἀπόφασιν τῶν δολίων συντρόφων του. Κατέφυγε λοιπὸν εἰς εὐφυεῖς ἐπινόημα, ἵνα ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Προσποιηθεὶς κατάνυξιν μεγάλην προσεκάλεσε πλησίον αὐτοῦ τὸν Λύκον, καὶ τῆς εἶπεν ὅτι μέλλων ν' ἀποθάνῃ δὲν ἐπεθύμει ν' ἀφήσῃ νὰ συναπολεσθῇ μετ' αὐτοῦ πολυτίμὸν τι χάρισμα, κληροδοτηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τῶν γονέων του. Εἶχε δὲ τὸ χάρισμα τοῦτο ὀπισθεν τῶν ποδῶν του,

Καὶ ὅποιος μόνον τὸ ἰδῆ, τὸ χάρισμα τοῦ λέγω,
ὅλοι του οἱ ἀντίθικοι φαύλοισι σου ἐμνάγω.
Ἄκουσι, βλέπει καὶ μακρὰ, σαράντα μερῶ στρατά,
κ' εἰσὲ ροπὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ γροικᾷσι τὰ μαντάτα.

Ὁ Λύκος καὶ ἡ Ἄλουπεὺ δὲν καταλαμβάνουσι τὸ τέχνασμα· δὲν πολλῶν κολακείων καὶ ὑποσχέσεων πειρῶνται νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ τοῖς τὸ μεταδώσῃ, βουλευόμενοι ἐν κρυπτῷ νὰ τὸν θανατώσωσι μετὰ ταῦτα καὶ νὰ εὐωχηθῶσιν ἐκ τοῦ σώματός του. Ὁ Γάδαρος τότε διατάσσει τὸν Λύκον καὶ τὴν Ἄλουπεὺν γονυκλινεῖς καὶ προσευχόμενοι νὰ σταθῶσιν ἀναμένοντες τὴν μετάδοσιν τοῦ θείου χαρίσματος. Γονατισάντων δ' αὐτῶν δι' ἰσχυρῶν λακτισμάτων ἀνατρέπει τὸν Λύκον καὶ τὸν ρίπτει εἰς τὴν θάλασσαν, ἐν ᾗ δ' ἐτοιμάζεται νὰ τιμωρήσῃ ὁμοίως καὶ τὴν Ἄλουπεὺν,

Αὐτῆ, σὺν εἶδα κ' ἔγιναν ὁ Γάδαρος φρενίτης,
ἔς τὸ πέλαγος ἐγκρέμισαι κ' ἔπεισε μοναχὴ της.
Ἐπῆραν τὴν τὰ κύματα ἔς τὸν Λύκον τὴν ἐβγάλαν,
καὶ ἀπὸ τὴν φόβον πῶλαθε ἐφώνησε μεγάλη.

Ἀνταμωθέντες οἱ δύο σύντροφοι διηγούνται τὴν συμφορὰν, ἣν ἔπαθεν παρὰ τοῦ Γαδάρου, καὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι ὅταν ὑπερβολικὴ εἶναι ἡ ἀδικία καὶ ἡ καταπίεσις καὶ αὐτὰ τὰ μωρότερα ζῆφα ἐκ τῆς συναισθήσεως τοῦ δικαίου των προσηκνῶνται ἱκανὴν νοημοσύνην, ὅπως ἀντιστῶσιν ἀποτελεσματικῶς. Τὸ ποιημάτιον καταλήγει διὰ στίχων, ἐν εἰς ἐγκωμιάζεται ὁ Γάδαρος:

Χαρά ἔς ἐσέ, κύρ Γάδαρε, καὶ μὲ τὴν φρόνησίν σου,
γιατὶ μὲ γνῶσιν ἔφυγες μὲ τὴν προτίμησίν σου.
Ὡ Γάδαρε, κύρ Γάδαρε, γάδαρος πλιό δὲν εἶσαι,
πρέπει γιὰ τοῦτο πῶκαμας πάντοτε νὰ παινήσαι.
Θαρρῶ γιὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ Γάδαρον δὲν σὲ κράζουσι,
ἀλλὰ ὡς τιμιώτερον, Νίκο σὲ ἐνομάζουσι.
Τὸ ὄνομα ἐκέρδισας αὐτὸ μὲ πονηρίαν
καὶ τὴν ζωὴν σου ἔγλυσας ἀπαθὰ τὰ θηρία."

Τοιαύτη ἡ χάρισσα διήγησις τοῦ Γαδάρου, τοῦ Λύκου καὶ τῆς Ἄλουπευς· ἡ στιχουργία αὐτῆς εἶναι ὁμαλὴ, οὐδαμῶς δ' ἀμοιρεῖ εὐφυΐας, εὐφυΐας ὅμως χυδαίας καὶ βαναύσου τὰ πολλὰ. Δυνάμεθα δὲ καθόλου εἰπεῖν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς κλάδους τοῦ ἔτους τοῦ Ρενάρτου, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διάπλασις εἶναι ἡ ἐπιτυχεστέρα. Ὁ Γρίμμ εἰκάζει ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τῆς ἐποποιΐας, μὴ εὕρισκόμενον ἐν μηδεμίᾳ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν, συμπληροῖ κενόν τι τῆς ἀρχαιοτέρας γερμανικῆς διαπλάσεως, ὅπου ἀναφέρεται μόνον συντροφία τις τῆς ἀλώπεκος μετὰ τοῦ ὄνου, τὰ δὲ λοιπὰ ἐλλείπουσιν. Ἐν γένει δὲ πολλὰς ὁμοιότητας ἀπαντῶμεν εἰς τὴν φυλλάδα τοῦ Γαδάρου μετὰ τῶν ποιημάτων, τῶν ἀποτελούντων τὸν κύκλον τοῦ περὶ Ρενάρτου ἔπους. Λατινικόν τι ποίημα τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, ὁ Μετανοητῆς (Poenitentiarius) ἐπιγραφόμενον, ἔχει τὴν αὐτὴν βᾶσιν μὲ ταύτην. Ὁ λύκος, ἡ ἀλώπηξ καὶ ὁ ὄνος συνελθόντες ποτὲ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐξομολο-

γούνται πρὸς ἀλλήλους τὰ ἀμαρτήματά των· τὰ τοῦ λύκου ἀφήσει κατανυκτικῶς ἢ ἀλώπηξ καὶ τὰ ταύτης ὁ λύκος· ἀλλ' ἀμφότεροι φρίττουσιν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῶν ἐλαφρῶν καὶ ἀθροτάτων πλημμυλημάτων τοῦ ὄνου καὶ διαμελίσαντες τρώγουσιν αὐτόν. Ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ λαμβάνουσι τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς παραλλαγαῖς, πανταχοῦ δὲ τῆς ἐποποιίας εἶναι τὰ δύο ταῦτα ζῶα τὰ πρωταγωνιστοῦντα πρόσωπα. Ὡς ἐν τῷ ἐλληνικῷ ποιήματι καὶ τοῖς δημοτικοῖς παραμυθίοις, ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ ἀποκαλοῦσιν ἀλλήλους συντέκνους· καὶ ἐν ταῖς λατινικαῖς καὶ ταῖς γερμανικαῖς παραλλαγαῖς, ἐν δὲ τῇ λιθουανικῇ γλώσσῃ ἢ ἀλώπηξ καλεῖται κουμπάρος. Ἡ δὲ λύσις τῆς διγγήσεως, ὡς ἐν τῇ Φυλλάδῃ τοῦ Γαδάρου φέρεται, ἐλήφθη ἐξ αἰσωπείου τινὸς μύθου· κατὰ τοῦτον ὁ λύκος περιτυχὼν ὄνῳ, ἐν τῷ ποδὶ ἄκανθαν ἐμπεπηγμένην ἔχοντα, ἤθελε νὰ καταφάγη αὐτόν· ὁ ὄνος συγκατατίθεται, μίαν δὲ χάριν μόνον παρὰ τοῦ λύκου ζητεῖ, νὰ ἐξαγάγη οὗτος πρῶτον παρὰ τοῦ ποδός του τὴν ἄκανθαν, ὅπως μὴ ἀλγῶν ἀποθάνῃ. Ὁ λύκος τὴν ἐξάγει διὰ τῶν ὀδόντων, οὕτω δὲ χάσκοντα λακτίζει εἰς τὸ πρόσωπον ὁ ὄνος καὶ φεύγει συνθλάσας ῥίνα καὶ μέτωπον καὶ ὀδόντας· ὁ λύκος ἐννοεῖ τὴν μωρίαν, ἣν ἔπραξε, καὶ μέμφεται ἑαυτόν, ὅτι μάγειρος ὢν τὸ πρῶτον νῦν ἠθέλησε καὶ ἱππίατρος νὰ γίνῃ. Τὸν μῦθον τοῦτον ἐμιμήθησαν τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Ρενάρτου ποιημάτων, ἄλλα μὲν φοράδα, ἄλλα δὲ πῶλον ἀναφέροντα ἀντὶ τοῦ ὄνου.

Ὁ Gidel ἀναφέρει μῦθόν τινα τοῦ ἰταλοῦ Στραπαρόλα εἰς τὰς Νύκτας αὐτοῦ σχεδὸν ἀπαράλλακτον ὑπόθεσιν ἔχοντα. Ἐν τούτῳ τὸ φοβερὸν ἀμαρτήμα τοῦ ὄνου συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀντὶ λαχανοφύλλου τρώγει δύο ἢ τρία κάρφη ἀχύρου ἐκ τοῦ ὑποδήματος τοῦ κυρίου του, ἐφ' ᾧ μετὰ φρίκης ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ ἀναφωνοῦσιν ὅτι ἀξιός ἐστιν ὁ ὄνος θανάτου, διότι ἐκ τούτου ἐκρυσόγησεν ὁ κύριός του καὶ ἀπέθανε. Παραπλησίαν τινὰ ὑπόθεσιν ἔχει καὶ μῦθός τις τοῦ Λαφονταίν (Les animaux malades de la peste) καὶ ἕτερος παρὰ τῷ Guillaume Guérault (Emblèmes, Lyon, 1553).

Ἐκτὸς τῶν ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεων τῆς Φυλλάδας τοῦ Γαδάρου ἐδημοσίευσεν ἰκανὰ μέρη αὐτῆς ὁ Γερμανὸς ἐλληνιστῆς Ἐλισσεν, ἀνάλυσιν μακρὰν αὐτῆς ὁ Gidel ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι του, ὀλόκληρον δὲ ὁ Βάγνερ (Carmina graeca medii aevi) ἐκ χειρογράφου τῆς Βιέννης καὶ ὁ Ἰάκωβος Γρίμμ ἐν ἐπιστολιμαίᾳ διατριβῇ πρὸς Κάρολον Λάχμανν περὶ τοῦ Reinhart Fuchs (Sendschreiben an K. Lachmann über Reinhart Fuchs. Ἐν Λιψία 1840) συνοδεύσας τὴν ἐκδοσιν ταύτην διὰ προλεγομένων, σημειώσεων καὶ λεξιλογίου. Καίτοι δ' ὁ Ἰάκωβος Γρίμμ ἦτο περὶ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐλληνικὴν λῖαν ἐντριβής, ὑπέπεσεν ὅμως ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ εἰς λάθη γλωσσικὰ σπουδαιότατα, μαρτυροῦντα πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἀνάγκη συντάξεως πλήρους λεξικοῦ τῆς κοι-

νης γλώσσης, ἀφ' οὗ μόνον ἀξία λόγου βοηθήματα εἶναι τὸ Γλωσσάριον τοῦ Δουκαγκίου, τὰ Ἑτακτα τοῦ Κοραῆ καὶ τὸ Λεξικὸν τῆς ὀμιλουμένης τοῦ Βυζαντίου. Ἐκ τῶν σφαλμάτων τούτων περιεργείας χάριν σημειοῦμεν ἐνταῦθα μερικά· τὸ ἀναφτὸς ἐξηγεῖ μὴ ἀναμμένος ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ ἀπτὸς παράγων· τὸ δισάκκιον ἐξηγεῖ ξίφος καὶ συγκρίνει πρὸς ὁμοίας σλαβικὰς καὶ βοημικὰς λέξεις· τὸ κομάσι (ὄρνιθωνα) ἐκλαμβάνει ὡς κώμην μικράν· τὸ τυπογραφικὸν λάθος κρίτον (ἀντὶ χρεῖ τον=χρεῖ αὐτὸν) μὴ δυνάμενος νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐπιφέρει σωρείαν παρατηρήσεων, ὧν ἡ μία κωμικωτέρα τῆς ἄλλης· ἀλλὰ καὶ εἰς τοκήεσσα ἢ τοκάδα ἀμνάδα μεταμορφῶσι τὸ κακῶς γεγραμμένον τόκουσα (σὰν τὸ κουσα τὸ ἤκουσα).

Ὁ Γρίμμ ὑποθέτει ὅτι ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου μετεφράσθη ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα· πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτου φέρει τὴν πληθὺν τῶν ἰταλικῶν λέξεων, τοὺς ἐν ἀρχῇ ἀναφερομένους λομβαρδικούς κύνας, τὴν λέξιν Περδίτσης, ἣν παράγει ἐκ τοῦ per-dica, καὶ τὸ ὁμοιοτέλευτον τῶν στίχων. Ἄλλ' οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἀσθενέστατοι καὶ καθ' ὅλοκληρίαν ἀπορριπτέοι· ἰταλικῶν λέξεων βρῖθουσιν ἅπαντα τὰ εἰς κοινὴν γλῶσσαν ἐν Βενετία ἐκδοθέντα ἑλληνικὰ βιβλία ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν· οἱ κύνες τῆς Λομβαρδίας ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς βυζαντινούς· ἡ δὲ λέξις Περδίτσης εἶναι ἡ ἑλληνικὴ λέξις πέρδιξ μεθ' ὑποκοριστικῆς καταλήξεως συνήθους παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς· τὸ ὁμοιοτέλευτον τῶν στίχων ἀποδεικνύει μὲν ὅτι ἐποιήθη μετὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, οὐχὶ δ' ὅμως ὅτι μετεφράσθη. Μόνον ἐν ἐνὶ χωρίῳ, διαλαθόντι τὴν προσοχὴν τοῦ Γρίμμ, ἐνυπάρχει ξενισμὸς· ἡ ἄλουπού, ἀφ' οὗ ἤκουσε τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ λύκου,

Ἐθκύμασεν, ἐπαίνεσε καὶ ἀπομύρωσέ τον'

τὸν στίχον τοῦτον, ὑπαινισσόμενον ἐν τῶν μυστηρίων τῆς λατινικῆς θρησκείας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ ὀρθόδοξος χριστιανός. ἀλλ' οὐδὲ καὶ νὰ ἀψήσῃ εἰς τὴν μετάφρασιν, ἂν ἐκ ξένου κειμένου μετέφραζεν.

Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ἐγγράφη κατὰ διασκευὴν ἀρχαιοτέρου ἑλληνικοῦ στιχουργήματος, τοῦ *Συναξαρίου τοῦ τιμημένου Γαδάρου*. Τὸ συναξάριον τοῦτο, ὅπερ ὁ Λαμπέκιος ἐν τῇ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Βιέννῃ βιβλιοθήκης ἀνέγραψεν ὡς «Συναξάριον περὶ τινος Γαδάρου ἐπιφανοῦς ἐπὶ ἀγιότητι βίου» (!), ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Βάγνερ. Εἶναι εἰς στίχους πολιτικούς ἀνομοιοτελεύτους, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ εἶναι καθαρωτέρα τῆς ἐν τῇ φυλλάδῳ τοῦ Γαδάρου, ἐν γένει δὲ φαίνεται συντεθὲν οὐχὶ βραδύτερον τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ Συναξάριον, ἀλλ' εἶναι ἐκτενεστέρα τούτου, διότι πολλάκις καὶ ὁ ζυγὸς τοῦ ὁμοιοτελεύτου ἀναγκάζει τὸν στιχουργὸν αὐτῆς νὰ καταφεύγῃ εἰς πλατυσμούς. Ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν δύο

μόνον παραδείγματα πρὸς σύγκρισιν ἀμφοτέρων τῶν στιχουργημάτων. Τοὺς ἀκολουθοῦς δύο στίχους τοῦ Συναξαρίου :

Ἐγὼ δὲ τοαγκαρῶνω τὴν ἐκείνην τὴν καβάκα,
καὶ κείνη ἐφτερούγιασε, καὶ κάκα-κάκα λέγει,

ἢ φυλλάδα τοῦ Γαδάρου μεταβάλλει εἰς :

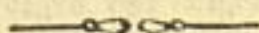
Ἐγὼ τὴν ἐκωλόσυρνα ἐκείνην τὴν καβάκα,
κ' ἐκείνη ἐφτερούγιασε καὶ κράζει κάκα-κάκα.

Οἱ δὲ τελευταῖοι στίχοι τῆς Φυλλάδας, οὓς ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, εὑρη-
νται ἐν τῷ Συναξαρίῳ συνεπτυγμένοι ἐν τοῖς ἐξῆς :

ὦ γάδαρε, κύρ γάδαρε, πλέν γάδαρος οὐκ εἶσαι*
Νίκος ἄς ἦσαι ἀπὸ τοῦ νῦν, Νικήτα νὰ σὲ λείνι.

Τὸ Συναξάριον λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πρώτη ἐλληνικὴ διά-
πλασις, ἐξ ὧν μέχρι τοῦδε ἠξεύρομεν, ἐνὸς κλάδου τοῦ κύκλου τῆς περὶ
Ρενάρτου ἐποποιίας, ἐλλείποντος ἐκ τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν συλλογῶν. Ἡ
δὲ Φυλλάδα τοῦ Γαδάρου συνετέθη βραδύτερον κατὰ μίμησιν καὶ ἐπὶ τῇ
βάσει τούτου. Ὅπωςδήποτε, ὡς καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν εἰς χυδαίαν γλῶσ-
σαν γεγραμμένων μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων, παρατῆρεῖται καὶ εἰς
ταῦτα ἐπίδρασις τῆς ἰπποτικῆς φιλολογίας τῆς Εὐρώπης, ἐπίδρασις ὅμως
οὐχὶ ἄμεσος, ἀλλ' ἔμμεσος καὶ ἀπωτάτη.

Ἐν Μονάχῳ.

ΔΗΜΩΔΗ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ *

Νεοελληνικά παραμύθια. Contes Populaires grecs, publiés d'après les manuscrits du Dr J. G. de Hahn, et annotés par Jean Pio. Copenhague, Hoest, 1879. Εἰς 8ον ἐκ σελ. XI, 260.

Α'.

Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος τὰ προϊόντα τῆς δημώδους φιλολογίας περιεφρονοῦντο, ὅσα δὲ τυχὸν ἤξιοῦντο προσοχῆς τινος διωρθεοῦντο καὶ μετεσκευάζοντο κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὴν φιλοκαλίαν τῶν ἀνεπτυγμένων ἀναγνωστῶν. Διότι ὑπὸ μίαν μόνον ἐξητάζοντο ἔποψιν, ἀπλῶς ὡς ἔργα λογοτεχνικὰ θεωρούμενα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ χυδαῖον γλωσσικὸν περίβλημα αὐτῶν, τὸ ἀξέστον καὶ ἀτεχνον τοῦ συνόλου, τὸ ἀπεστέρουον παντὸς θελγήτρου. Καὶ ἐνίοτε μὲν οὐδεμίᾳ προσεγίνετο ζημία, ὅτε τεχνῖται περιφανεῖς, ὡς ὁ Βοκκάκιος, ὁ Λαφονταῖν, ὁ δαιμόνιος Σαίξπηρ, υἱοθετοῦντες γεννήματα τῆς ἀγοραίας μούσης, παρεμόρφουν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἐξωράιζον αὐτά· — καὶ ἔτι ὅτε ὁ Μάκφερσον, παραλαβὼν ἄμορφά τινα συντρίμματα παλαιῶν ᾠμάτων ἐκ στόματος γερόντων ἀοιδῶν ἢ ἐκ χειρογράφων, ἅτινα ἄγνωστα καὶ λησμονημένα κατέκειντο ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις, δι' ὅπερ πολλοὶ ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρῶς κατακρίνουσιν αὐτόν, κατώρθωσε νὰ ἐπισύρῃ ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸν θαυμασμὸν πάντων, πιστευσάντων εἰς τὴν εὐρεσιν τῶν ἐπῶν ἄλλου Ὀμήρου, τοῦ βάρδου Ὀσσιαν. — Δυστυχῶς ὅμως μείζων ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν διασκευαστῶν, οἵτινες οὐδὲν προσθέτοντες κατέστρεφον τοῦναντίον πᾶν πλεονέκτημα τῶν δημοτικῶν ᾠμάτων καὶ μύθων καὶ διὰ τῶν ἰδίων προσθηκῶν δυσχερεστάτην καθίστων τὴν διάκρισιν τοῦ γνησίου ἀπὸ τοῦ νόθου, τῶν δημιουργημάτων τῆς τῶν λογίων διασκευαστῶν φαντασίας ἀπὸ τῶν ἀμέσως ἐκ τοῦ λαοῦ ἀπορρέοντων, τῶν δυναμένων νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας. Οὕτω δὲ τὰ πάσης ἀξίας ἀμοιροῦντα φιλολογικὰ ἐκεῖνα συνουθυλεύματα ἐστεροῦντο ἀπολύτως τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπερ ἐνέχουσι τὰ ἔργα τοῦ λαοῦ πάντοτε.

Οἱ ἀδελφοὶ Γρίμμ, ὧν ὁ ἕτερος δικάσημος κατέστη διὰ τὰς περὶ τῆς γερμανικῆς γλώσσης καὶ μυθολογίας συγγραφὰς αὐτοῦ, ἔτεμον πρῶτοι νέαν ὁδὸν ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς περισυναγωγῆς καὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν γεννημάτων τῆς

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν «Ἐστία» 1880 τ. Θ' σ. 9—12. 22—3. 43—7.

φαντασίας τοῦ λαοῦ. Ἐκδόντες κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετηρίδα τοῦ παρόντος αἰῶνος συλλογὰς γερμανικῶν παραδόσεων καὶ παραμυθίων κατέδειξαν τὴν σημασίαν αὐτῶν καὶ ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιστημόνων ἐπὶ τῶν ὠφελημάτων, ἅτινα διὰ τε τὴν μυθολογίαν, τὴν γλωσσολογίαν, τὴν ἐθνογραφίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἠδύναντο ἐκ τοιούτων μελετῶν νὰ προκύψωσιν. Ἐκτοτε αἱ συλλογαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν τεραστίως, ἢ κληρονομία τσοῦτων ἔθνων καὶ τσοῦτων αἰῶνων ἐταξινομήθη καὶ ἀνηρευνήθη ἐπιμελῶς, καὶ δυνάμεθα ἴσως νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὰ πορίσματα τῶν σπουδῶν τούτων παρέχουσιν ἡμῖν ἀσφαλεστάτας γνώσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευτῶν καὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Πόσον πτωχὸν ὁμῶς καὶ στεῖρον ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἀποδεικνύεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα! Ἄν ἐπετρέπετο ἡμῖν μόνον ἐκ τῶν παραμυθίων νὰ κρίνωμεν, οὐχὶ ἀδίκως θὰ διημφισθητοῦμεν πᾶσαν παραγωγικὴν ἱκανότητα αὐτοῦ. Μυριάδες μύθων λαῶν παμπληθῶν καὶ διαφορωτάτων ἀλλήλοις, ἀπὸ τῶν ὄροπεδίων τοῦ Θιβέτ καὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἰαπωνίας, μέχρις Ἄγγλιας καὶ Ἰσλανδίας, βάσιν ἔχουσιν ὀκτὼ ἕως δέκα μόνον ἀρχικὰς ἰδέας καὶ μυθολογικὰς εἰκόνας περὶ φυσικῶν φαινομένων. Ὁ πυρὴν ἐν ἀπάσαις ταῖς μυριάσιν ἐκείναις εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός, καὶ μόνον ἢ ἐξωτερικὴ στίλβωσις ποικίλλει ἐκάστοτε. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκοῦσι, νομίζομεν, ἐν τῇ δύο παραδείγματα. Κατὰ τοὺς Βέδας, οἵτινες, ὡς γνωστόν, εἶναι συλλογαὶ θρησκευτικῶν ὕμνων, ποιηθέντων μὲν μετὰ τὸν χωρισμὸν καὶ τὸς μεταναστάσεις τῶν Ἀρίων φύλων, ἀλλὰ περιεχόντων καὶ στοιχεῖα τῆς ἀρχαιοτάτης, κοινῆς τῶν φύλων τούτων θρησκείας, κατὰ τοὺς Βέδας, δράκων κρατεῖ καθεργάμενος τὰς Ἀπᾶς (νηρηίδας), ἅς ἐπὶ τέλος ἐλευθερώνει ὁ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς βροντῆς θεὸς Ἰνδρας διὰ τοῦ δόρατος αὐτοῦ ἀποκτείνων τὸν δράκοντα, οὗ παραλαμβάνει τὸν θησαυρόν. Ὁ δράκων οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ νέφος, αἱ Ἀπᾶς ἢ βροχὴ, τὸ τοῦ Ἰνδρα δόρυ ὁ κεραυνός, καὶ ὁ τοῦ δράκοντος θησαυρὸς αἱ ὑπὸ τῶν νεφῶν ἀποκρυπτόμεναι ἡλιακαὶ ἀκτῖνες· ἢ τοιαύτη εἰκονικὴ παράστασις τοῦ κοινοτάτου τῶν φυσικῶν φαινομένων παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς ἀναρίθμους μύθους, ἀπὸ τοῦ δελφικοῦ περὶ τοῦ πυθοκτόνου Ἀπόλλωνος μέχρι τοῦ συναξαρίου περὶ τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῆς βασιλοπούλας δράκοντοκτόνου ἁγίου Γεωργίου. Ὁ τοῦ Ἰνδρα κεραυνὸς μάλιστα, ἀπὸ πέλκεως καὶ δόρατος κατήντησεν ἐπὶ τέλος νὰ παραμορφωθῆ εἰς τὸ διαρρηγνύον τὰ κλειθρα τῶν θησαυρῶν σιδηρόχορτον, — περὶ οὗ μέγας ἐγένετο πρό τινων ἐτῶν λόγος ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἡ ἔλλειψις αὐτοῦ ἀνυπέβλητον παρενέβαλεν ἐμπόδιον εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ περιλαλήτου ἐν Κορίνθῳ θησαυροῦ. — Δι' ἐτέρας πάλιν παραστάσεως περὶ τῆς ἡρώς, ἣτις περικαλλῆς ἀναφαίνεται ἀπορρίπτουσα τὸ σκότιον τῆς νυκτὸς περίβλημα, ἐξηγοῦνται ἀπλοῦστα τὰ πελυπληθῆ παραμύθια περὶ ἡρωίδων καὶ ἡρώων, οἵτινες φέρουσι

δέρμα ζώου ἢ καὶ εἰς ζῷα εἶναι μεταμορφωμένοι, ἀλλὰ καέντος ἢ ἄλλως πως καταστραφέντος τοῦ δέρματος, ἀνακτῶσι τὴν εὐειδῆ αὐτῶν μορφήν¹.

Ὡς οὐχὶ πρὸ μακροῦ χρόνου ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν μύθων τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν θρησκειῶν κατεδείχθη, προήλθον οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἀποκρυσταλλώσεως, οὕτως εἰπεῖν, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ἐκ παρεξηγήσεως τῶν διαφόρων μεταφορικῶν ἐκφράσεων καὶ εἰκονικῶν παραστάσεων φυσικῶν φαινομένων· τὴν σύμπηξιν τῶν μυθολογικῶν συστημάτων ἐπέσπευσεν ἢ σχετικῶς ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις ἀναπτυχθεῖσα τάσις τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Ἡ ἐποχὴ τῆς συντάξεως τῶν παραμυθίων εἶναι πασιδῆλως πολλῶ μεταγενεστέρα, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἀνέρχεται εἰς τοὺς πρὸ τῆς μεταναστάσεως τῶν Ἀρίων χρόνους. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὰ σπέρματα αὐτῶν εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν, ἀλλὰ τοῦτο διότι ἐντεῦθεν ἐμμέσως προέκυψαν. Οἱ εὐρωπαϊκοὶ καὶ Ἰνδο-Ἰαπωνικοὶ λαοὶ ἠρύσθησαν πολλὰ παραμύθια αὐτῶν ἐξ Ἰνδικῶν πηγῶν, οὐχὶ μὲν λίαν παλαιῶν, ἀλλ' ὅπωςδήποτε οὐ σμικρὰν ἐχουσῶν σχέσιν μὲ τοὺς μύθους καὶ τὸ μυθολογικὸν καθόλου πνεῦμα τῶν πρώτων Ἀρίων. Διὰ τοῦ βουδισμού καὶ τῶν βουδιστικῶν βιβλίων τὰ Ἰνδικὰ διηγήματα μετεδόθησαν εἰς τοὺς Σίνας, τοὺς Ἰαπωνοὺς, τοὺς Σιαμίους, τοὺς Μογγόλους, Τατάρους, Καλμούκους, Λαπωνοὺς, Φιννίους κλπ. Ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Ἰνδῶν μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἰδίως κατέστησε γνωστοὺς ἐν Ἑλλάδι πολλοὺς Ἰνδικοὺς μύθους, εἰς τὸν Πλούταρχον δὲ καὶ τινὰς ἄλλους συγγραφεῖς ἀνευρίσκομεν ἐνιαχοῦ ἀπηχῆσεις τοῦ Συντίπα καὶ τοῦ Βινουσαρμάν. Κυρίως ὁμως κατέκλυσαν τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἰσλαμισμού διὰ μέσου τῶν Ἀράβων, ὅτε ὁ Συντίπας καὶ ἡ Χιτοπαδάσα καὶ ἄλλαι ἀσημύτραι συλλογαὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν ὑπερμέτρως δι' ἀναριθμητῶν μεταφράσεων καὶ μιμήσεων ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις καὶ ἐν ταῖς πλείσταις σημιτικαῖς. Ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἐγένοντο ἐπίσης τοιαῦτα μεταφράσεις ἐκ τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς καὶ τῆς χαλδαϊκῆς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος μετεφράσθη ὑπὸ μὲν Συμεῶνος Σῆθ τοῦ ἰατροφιλοσόφου ἢ Χιτοπαδάσα, ὑπὸ δὲ Μιχαήλ τοῦ Ἀνδρεοπούλου ὁ Συντίπας²). Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν δύο τούτων πλουσιωτάτων πηγῶν, πιθανῶς δὲν ἦσαν ἄγνωστοι ἐν Ἑλλάδι καὶ ἕτεραι Ἰνδικαὶ συλλογαί, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν αἰσωπειῶν μύθων, ἐκ πολλῶν συναξαρίων, πρὸ πάντων δὲ ἐκ τοῦ ὑπὸ Πλανούδη ἴσως συνταχθέντος βίου

1) Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνάγεται ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ κυρίου Πίου, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος, μόνον τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 (Τὸ γιδοκόριτσο). Οὐχ ἧττον ὁμως πολυάριθμα τοιαῦτα παραμύθια σφίζονται παρ' ἡμῖν (Ἀρκουδίτσα, Γουρουνίτσα κλπ.).

2) Πρὸς τὰς περὶ δημοδῶν βιβλίων μελέτας μου ἐν Ἑστίῃ τ. Δ' σ. 433 κ. ε. Ἀνωτέρω σ. 176.

Αίσώπου, καὶ ἐκ τοῦ εἰς Ἰωάννην τὸν Λαμασκηγὸν ἀπιθάνως ἀποδιδόμενου συναξαρίου περὶ τοῦ ἁγίου Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ· τὸ συναξάριον τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ βιογραφία τοῦ Βούδα, οὗ τὴν θέσιν καταλαμβάνει ὁ ἀνύπαρκτος ἅγιος Ἰωάσαφ, ὥστε ἐν τούτῳ ἔχομεν ἕτερον ὑπόδειγμα περιέργου μεταγγισμοῦ τῶν ἰνδικῶν μύθων.

Ἡ τῶν ἰνδικῶν μύθων καὶ διηγημάτων ἐπενέργεια εἰς τὴν διάπλασιν τῶν παραμυθίων εἶναι μεγάλη βεβαίως καὶ σπουδαιοτάτη, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ μόνη. Ἡ παναρχαία κοίτις τοῦ χαμιτικῆς πολιτισμοῦ, ἡ Αἴγυπτος, ὁπόθεν οἱ μεγαλοφυέστατοι τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων προσέτρεχον ν' ἀρυσθῶσι σοφίαν, συνετέλεσεν ἐπίσης οὐχὶ σμικρὸν. Τίς ἄγνοεῖ τὰ περὶ Ἰωσήφ καὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Πετερρῆ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, καὶ τίνα δὲν κατέπληξεν ἡ τούτων ὁμοιότης πρὸς τοὺς περὶ Φαίδρας καὶ Ἰππολύτου καὶ ἄλλους πολλοὺς ἑλληνικοὺς μύθους; ἢ τὴν ἀπόκρυψιν τῆς φιάλης ἐν τῷ σάκκῳ τοῦ Βενιαμίν, ὅπερ τέχνασμα ὄχι μόνον ἐν τῷ βίῳ τοῦ Αἰσώπου, ἀλλὰ καὶ ἐν συναξαρίοις καὶ ἐν δημοτικοῖς παραμυθίοις ἐπαναλαμβάνεται; Ἡ γνωστοτάτη Σταχτοπούτα κατὰγεται ἐκ τῆς Ροδώπιδος, τὴν ὁποίαν ἔλαβε σύζυγον ὁ βασιλεὺς Ψαμμίτιχος ἀναγνωρίσας ἐκ τοῦ ὑποδήματος· παρὰ πλείστοις δὲ λαοῖς εὐρίσκομεν παραμύθια πηγάζοντα ἐξ αἰγυπτιακῆς διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου περὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ραμψινῆτου. Πρόδηλον ὅτι, ἐὰν περισφύζοντο ἱκανὰ μνημεῖα τῆς αἰγυπτιακῆς γραμματολογίας, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ποιήσωμεν εὐρυτέρους παραλληλισμούς. Οὐχ ἦττον ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μύθων διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ δύο ἀκέραια αἰγυπτιακὰ παραμύθια, ἃτινα ἄγνοῶν τὴν καταγωγὴν των θὰ ὑπελάμβανέ τις ὡς δημῶδη παραμύθια εὐρωπαϊκοῦ τινος λαοῦ.¹⁾ Τὸ ἐν τούτων (Le prince prédestiné) ἐδημοσιεύθη πρὸ διετίας ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἐφημερίδι τῶν Παρισίων (τ. Χ. σ. 236—260). Τὸ ἕτερον, μᾶλλον ἐνδιαφέρον, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1852 ὑπὸ Rougé, ἐγράφη δὲ ἐπὶ τῆς βασιλείας Μενεπτά τοῦ Β', δικοῦ τοῦ Σετώστριος, ἦτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος π. Χ. Ἀπαντα τὰ ἐπεισόδια τῆς αἰγυπτιακῆς διηγήσεως ἀνευρίσκοντι ἐν νεωτέροις παραμυθίοις· ἡ δὲ βῆσις αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίας στηριζομένη, ἐξηγεῖ οὐ μόνον πολλὰ παραμύθια, ἀλλὰ καὶ πολλὰς προλήψεις ἡμῶν· ὁ ἦρωας τῆς διηγήσεως Σατοῦ κρύπτει τὴν καρδίαν του ἐν ἀκακίᾳ· τὸ δένδρον κόπτεται διαταγῇ τῆς κακῆς γυναικὸς του, ἡ καρδία ὅμως ἀνευρίσκεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀνεπού, ὅστις ποτίσας ταύτην τὸν Σατοῦ ἀνίστησεν αὐτόν. Ὁ Σατοῦ μεταμορφώνεται εἰς βοῦν Ἄπιν, ἡ κακὸς τρόπος σύζυγός του, γενομένη βασίλισσα, παρακαλεῖ τὸν Φαραῶ νὰ

1) Σήμερον τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα αἰγυπτιακὰ παραμύθια εἶναι ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν, συλλογῆ δὲ ἔχουσι ἐκδοθῆ μεταφράσεων αὐτῶν ὑπὸ Maspero, εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ Elin-ders Petrie, εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ Wiedemann.

σφάξη τὸν Ἄπιν, ἀλλ' ἐκ δύο ρανίδων τοῦ αἵματός του φύονται δύο περσέαι, πάλιν αὐταὶ κόπτονται διακταγῇ τῆς βασιλίσης, μία σχίζα δ' ὅμως ἐκσφενδονίζεται, ἐγγίζει τὰ χεῖλη τῆς· ἐγκυμονήσασα δ' ἡ βασίλισσα τίκει... τὸν αὐτὸν Σατού. Διὰ τί τόσον παραδόξως ἀνέπτυξαν τὴν περὶ μετεμψυχώσεως θεωρίαν τῶν αἰ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς; Ἄγνωστον· ὅπως δὴποτε δ' ὅμως καίπερ τὸν λόγον τοῦ πράγματος μὴ ἐπιστάμενοι ἀκολουθοῦσι πολλοὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐν ἀσυρριδιότητι τὰς ἰδέας ταύτας καὶ φυτεύουσι κατὰ τὴν γέννησιν τῶν τέκνων τῶν δένδρα, ὧν τὴν τύχην νομίζουσι συνδεομένην μετὰ τῆς τῶν νεογνῶν.

Οὕτω λοιπὸν τὰ δύο πρῶτιστα καὶ σπουδαιότατα ρεύματα, ἐξ ὧν ἀπέρρευσαν τὰ παραμύθια τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, εἶναι τὸ Ἰνδικὸν καὶ τὸ αἰγυπτιακόν. Ἐξετάζοντες δὲ ἰδιαιτέρως τὰ δημώδη ἑλληνικὰ παραμύθια βλέπομεν ὅτι ἐμορφώθησαν ἐκ πηγῶν διαφόρων μὲν, ἀλλ' ἐμμέσως ἐκ τῶν πρῶτων ἐκείνων καὶ κυριωτάτων προερχομένων.

Πρώτη πηγὴ εἶναι τὰ δικτηρηθέντα παρὰ τοῦ λαοῦ λείψανα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων καὶ μυθοπλαστιῶν. Κατόπιν ἔρχονται τὰ χριστιανικὰ διηγήματα τῶν ἀποκρύφων εὐαγγελίων καὶ τῶν συναξαρίων, κράμα ἑλληνικῶν καὶ σημιτικῶν στοιχείων. Οὐχ ἤττον ἐπενήργησαν αἱ γραμματολογίαι τῶν δυτικῶν τῆς Εὐρώπης ἐθνῶν μετὰ τὰς σταυροφορίας, ὅποτε πολλὰ φραγκικὰ ἔπη μετεφράσθησαν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, καὶ πολλῶ πλειότερον ἢ ἀραδικὴ καὶ ἡ περσικὴ, μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν, ἕνεκα πρὸ πάντων τῆς μετὰ τῶν Τούρκων ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων, ἐν μέρει δὲ καὶ ἕνεκα τῆς μεταφράσεως τῶν *Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν* ¹⁾.

Ἐν τῷ περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῷ νέῳ συναγματικῷ αὐτοῦ ὁ Κούρτιος Βάξμουθ ἐξείρει τὴν σημασίαν τῶν παραμυθίων πρὸς σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς μυθολογίας. Ὁ Γρίμμ αὐτὸς προσέτρεξε πολλάκις εἰς τὰ δημώδη παραμύθια, ἵνα διαλευκάνῃ ὅπως οὖν τὴν γερμανικὴν μυθολογίαν. Καθ' ἡμᾶς ὅμως τὰ παραμύθια, πολὺ ἐνίοτε δυνάμενα νὰ ἐπιχύσωσι φῶς εἰς τὰς μελέτας περὶ τῆς καθόλου ἱστορίας τῶν θρησκειῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἤκιστα ἀσφαλεῖς ὁδηγοὶ πρὸς ἐξακρίθωσιν τῆς μυθολογίας ὀρισμένου τινὸς λαοῦ. Σπικνιώτατα ἐρριζώθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ συνταυτισθῶσι μετὰ τῶν παραδόσεων· ἀσταθῆ καὶ ἀβέβαια, πλανῶνται ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος, συμμείγνυνται μετ' ἀλλήλων καὶ δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ διάκρισις τοῦ ὀθνείου ἀπὸ τοῦ ἰθαγενεοῦς. Οὐχ ἤττον δ' ὅμως ἡ ἀξία αὐτῶν μένει ἀναμφισβήτητος· χρησιμώτατα διὰ τοὺς σκοπούς, οὓς ἀρχόμενοι εἴπομεν, παρ' ἡμῖν εἶναι καὶ ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα ἀξία σπουδῆς, διότι πιστῶς ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ συλλεγόμενα θὰ παράσχωσι πολυτίμου

1) Τὸ ὑπ' ἀριθ. 21 παραμύθιον τῆς παρούσης συλλογῆς εἶναι εἰλημμένον ἐκ τῆς μεταφράσεως τῆς *Χιλιάδος*.

συμβολάς εις τοὺς ἀσχολουμένους πρὸς ἀποθησαύρισιν καὶ ἐξέλεγεξιν τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν πλούτου.

Δυστυχῶς ἐλαχίστη πρὸς τοῦτο κατεβλήθη φροντίς· ἄλλοδαποὶ λόγιοι ἔσπευσαν νὰ δημοσιεύσωσι συλλογὰς παραμυθίων ἐν μεταφράσει ἀπὸ τοῦ Zuccarini, ὅστις πρῶτος ἐν τῷ περιοδικῷ Ausland τῷ 1832 κατεχώρισε τρία παραμύθια κατ' ἐπιτομήν, μέχρι τοῦ Βερνάρδου Schmidt, τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκδόντος συλλογὴν ἐλληνικῶν παραμυθίων καὶ παραδόσεων. Παρ' ἡμῖν ὀλίγιστοι ἠσχολήθησαν εἰς τιαύτας μελέτας, ἀξίαι δὲ μνείας εἶναι μόνον αἱ συλλογαὶ τῶν *Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων* τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ καὶ τοῦ κ. Α. Σακελλαρίου ἐν τοῖς *Κυπριακοῖς* αὐτοῦ. Τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον εἶναι λυπηρὸν τοῦτο, καθ' ὅσον ἅπασαι αἱ συλλογαὶ ἐκτὸς τῆς τοῦ Μορόζη, τῆς περιεχοῦσης παραμύθια τῶν ἐν Καλαδρίᾳ Ἑλλήνων, ἐδημοσιεύθησαν μόνον ἐν μεταφράσει ἀπολέσασαι οὕτω τὸ γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον, ὅπερ πολλάκις εἶναι τὸ σπουδαιότατον.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἄλλοδαπῶν δημοσιευθεισῶν συλλογῶν τὴν πρώτην ἀναντιρρήτως κατέχει θέσιν ἡ τοῦ J. Hahn ἐν Λειψίᾳ τῷ 1864 εἰς δύο τόμους μετὰ προλεγομένων καὶ σημειώσεων· ἡ συλλογὴ αὕτη περιέχει 114 παραμύθια (συμπεριλαμβανομένων καὶ 12 ἀλβανικῶν) μετὰ πολυαριθμῶν παραλλαγῶν αὐτῶν ἐν διαφόροις τῆς Ἑλλάδος τόποις, ἰδίως δ' ἐν Ἡπίρῳ καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου περισυναχθέντα. Ὁ Χάν ὅμως ἦτο μυθολόγος μᾶλλον, καίπερ δὲ κατανοῶν καὶ ἐκτιμῶν τὴν γλωσσικὴν ἀξίαν τῆς πλουσιωτάτης αὐτοῦ συλλογῆς ἀπώκνησεν ἔνεκα τῶν δυσχερειῶν τοῦ ἐγχειρήματος νὰ ἐπισυνάψῃ καὶ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἐν τῇ γερμανικῇ μεταφράσει. Θὰ ἐθλιθόμεθα μεγάλως διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἂν μὴ πρὸ πολλοῦ ἐπειθόμεθα τυχαίως ἀναγνόντες ἀποσπάσματα τῆς συλλογῆς ταύτης ἄγνωστον πῶς περιελθόντα ἐπὶ τέλους εἰς χεῖρας βιβλιοπώλου τινὸς τῶν Ἀθηνῶν ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν παραμυθίων ἐκεῖνων παρεφθάρη ἐλεεινῶς ὑπὸ λογίων συλλογέων· τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀρτίως ἐκδοθεῖσα συλλογὴ τοῦ κ. Πίου.

Ὁ κ. Ἰωάννης Πίος εἶναι Δανὸς λόγιος, ἄριστα ἐπιστάμενος τὴν νεοελληνικὴν, γνωστὸς δὲ γενόμενος εἰς τοὺς περὶ ταύτην ἀσχολουμένους διὰ τινῶν σπουδαίων μονογραφιῶν αὐτοῦ περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς μυθολογίας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ταξιδεύσας πρὸ δεκαπενταετίας εἰς Ἑλλάδα ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Χάν, προξένου τότε ὄντος τῆς Αὐστρίας ἐν Σύρα, καὶ παρ' αὐτοῦ ἔλαβε μέρος τῆς συλλογῆς τῶν παραμυθίων αὐτοῦ, ἣν ἐσκόπει νὰ ἐκδώσῃ ἐν πρωτοτύπῳ. Ὁ κ. Πίος ἀνεγνώρισεν ἀμέσως ὅτι οἱ χάριν τοῦ κ. Χάν ἐργασθέντες ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων πόρρω ἀπείχον τοῦ νὰ ἀποδώσωσι πιστῶς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν τόπων, ἐν οἷς ἤκουσαν τὰ παραμύθια· διὰ τοῦτο ἐπεκλήθη τὴν συνδρομὴν διαπρεποῦς Ἑλληνοῦ γλωσσολόγου, τοῦ ἀοιδίμου Μαυροφρύδη, πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν. Καὶ ἀμφίβολος μὲν

ἀποβαίνει ἢ γλωσσικὴ ἀξία οὕτως παραφθαρέντων μνημείων τῆς δημώδους φιλολογίας, ἀλλ' ὅπωςδήποτε μυρίας χάριτας ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν εἰς τὸν ἐκδότην αὐτῶν, εὐσυνειδήτως καὶ ἐπιστημονικώτατα ἐργασθέντα.

Ἐν πρώτοις ἡ γλῶσσα μερικῶν παραμυθίων τῆς προκειμένης συλλογῆς, ὡς τοῦ πρώτου λόγου χάριν, εἶναι γνησίᾳ δημοτικῆ, ἀλλαχοῦ δ' ἐδρηνται φράσεις τινὲς ἀνόθευται, συντελοῦσαι εἰς ραδίαν ἀποκατάστασιν πολλῶν μυθολογικῶν καὶ φιλολογικῶν δεδομένων, ἅτινα θὰ παρεφθείροντο ὅπως δῆποτε μεταφραζόμενα ἐκ νέου ἐκ τῆς γερμανικῆς τοῦ Χὰν μεταφράσεως. Οὕτως, ὅπως ἐν ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων ἀναφέρωμεν, ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης κατὰ πρότον φαίνεται ὅτι τὸ παραμύθιον τοῦ Σιντσιρλῆ δὲν εἶναι παραμύθιον, ἀλλ' ἄσμα δημοτικόν, οὐ μόνον στίχους τινὰς ἐνεθυμεῖτο ὁ διηγηθεὶς, καὶ δὴ ἄσμα δημοτικὸν ἀνήκον, ὡς νομίζομεν, εἰς τὸν εὐρὸν κύκλον τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακαλυφθεῖσαν ἐθνικὴν ἡμῶν ἐποποιίαν τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα¹).

Τὰ παραμύθια τῆς συλλογῆς τοῦ κ. Πίου ἀνέρχονται ἐν ὅλῳ εἰς τεσσαράκοντα ἐπτὰ ἐκ τούτων ἕνδεκα τῆς νησιδος Ἀστυπαλαίας καὶ ἕξ τῆς Ἄνω Σύρας συνελέγησαν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἐκδότη. Ἔνεκα δὲ τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς προσοχῆς, ἣτις κατεβλήθη πρὸς πιστὴν ἀπόδοσιν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, εἶναι ἀναμφιλέκτως ἀξία νὰ συστηθῶσιν ὡς πρότυπα τούτων συλλογῶν καὶ αὐταὶ εἰσι ἀλεπτόταται τῆς προφορᾶς διαφοραὶ (πρὸ πάντων τῆς συριανῆς διαλέκτου) σημειοῦνται ἐπιμελῶς, οὐδενὸς δ' ἐφείσθη κόπου ὁ ἐκδότης πρὸς ἐξέλεγξιν καὶ ἀντιβολῆν τῶν ἀντιγράφων τῶν παραμυθίων.

Τὰ παραμύθια τῆς Ἀστυπαλαίας διακρίνονται διὰ τὸ ἀφελὲς καὶ δρασερὸν αὐτῶν· οὐδὲ χάριτος δὲ καὶ εὐφυΐας στεροῦνται ἐνιαχοῦ· ὁ διηγούμενος ἀρέσκειται πολλάκις νὰ παρενθέτῃ καταλλήλως δημῶδεις παροιμίας προσεπιλέγων, ὅτι· «Αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ παραμυθιοῦ, μονὸ ναι δικαίς μου παροιμίαις, γιατί τά ὄα κ' ἐγὼ καὶ τὰ ξέρω».

Ὁ χώρος δὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ ἐπεκταθῶμεν διὰ μακρῶν ἀναλύοντες καὶ ἐξετάζοντες τὰ παραμύθια ταῦτα ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα ξένων ἔθνων· χάριν παραδείγματος ἀπλῶς ἐν μόνον ἐκ τούτων θέλομεν παραθέσῃ ἐν τῷ ἐπομένῳ φύλλῳ συνοδεύοντες αὐτὸ μετὰ τινῶν σημειώσεων. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὡς ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῶν τῆς Ἀστυπαλαίας παραμυθίων, ὅτι ἐν τισὶ τούτων τὴν θέσιν τῶν Δρακόντων

1) Ὅμοιον μακρὸν δημοτικὸν ἄσμα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν Νεσελλ. Ἀναλέκτοις. — Ἡ ἐποποιία τοῦ Διγενῆ διατηρεῖται εἰσι ζωντανῇ παρά τῃ ἡμετέρῃ λαῷ ἐν πολλοῖς κύκλοις δημοτικῶν ἄσματων. Τοιαῦτα ἐκδομένα καὶ ἀνέκδοτα ἔχομεν μέχρι τοῦδε συλλέξῃ ὑπὲρ τὰ 800, ἅτινα ἴσως θὰ δημοσιεύσωμεν ἰδιαίτερος. [Τὸ παραμύθιον τοῦ Σιντσιρλῆ εἶναι παραλλαγή τῆς Λιογέννητης. Βλ. Πολίτου Ἐκλογαὶ ἀρ. 74].

καταλαμβάνει ὁ Ἀγριάνθρωπος, καὶ ὅτι ἀναφέρονται ἐν αὐτοῖς Νεράιδες καθ' ὀλοκλήριαν διαφέρουσαι τῶν Νεράιδων τῶν δημοδῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων. Μία ἔτι ἐκ τῶν πολλῶν ἀποδείξεων ὅτι, προτοῦ νὰ καταρτισθῶσι πλήρεις συλλογαὶ τῶν καὶ ἐν τῇ ἐλαχίστῃ γωνίᾳ τῆς ἐλληνικῆς γῆς διατηρουμένων προϊόντων τῆς δημοδῶς φιλολογίας, δὲν θὰ δυνηθῶμεν ἐπαρκῶς νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸν βίον καὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ ἡμετέρου λαοῦ· καὶ τοῦτο ἐνδιαφέρει μὲν ἰδίᾳ μόνον τοὺς περὶ τὴν ἐθνογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἀσχολουμένους· ἀλλ' οὐ σμικρὰν σπουδαιότητα κέκτηται καὶ δι' ἡμᾶς συντελοῦσα τὰ μάλιστα πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐθνότητος ζητήματος, ὅπερ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀριστικῶς λελυμένον. ὕφισταμένων ἔτι πολλῶν διχογνωμιῶν καὶ ἀμφισβητήσεων.

Ἐν Μονάχῳ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1879.

Β΄

Ἄστεινός καὶ Πούλιω.

Ἀρχὴ τοῦ παραμυθιοῦ, καλὴ σπέρα τῆς ἀφεντιᾶς σας!

Μνιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ἦταν μνιὰ γυναῖκα κ' εἶχε δυὸ παιδιά, τό να σερνικό, καὶ τοῦ λεγαν Ἀστεινός, καὶ τ' ἄλλο θηλυκό, καὶ τοῦ λεγαν Πούλιω. Μνιὰ μέρα πῆγεν ὁ ἄνδρας τῆς εἰς τὸ κυνήγι καὶ τῆς ἤφερ' ἕνα περστέρι καὶ τῆς τό ὤωσε νὰ τὸ μαγειρέψῃ, γιὰ νὰ φᾶν. Ἐκείνη πῆρε τὸ περστέρι, τὸ κρέμασε εἰς τὸ περόνι κ' ἐβγῆκεν ὄξω νὰ κουβεντιάσῃ μὲ τοὺς γειτόνισσας. Τότες παγαίν' ἡ γάτα, γλέπει τὸ περστέρι κρεμασμένο εἰς τὸ περόνι, ρήχτηκε καὶ τό φτακε καὶ τό φαγε. Σὰν ἦρθε τὸ γιόμα, σκώθηκαν ἀπ' τὴν κουβέντα καὶ παγαίν' ἡ γυναῖκα νὰ βρῇ τὸ περστέρι καὶ δὲν το βρίσκει. Κ' ἐννοίωσε πῶς τό φτακεν ἡ γάτα, καὶ φοβήθηκε, μὴν τὴ μαλώσῃ ὁ ἄνδρας τῆς. Ἐκοψε τὸ βυζὶ τῆς καὶ τὸ μαγέρεψε. Ἦρθ' ὁ ἄνδρας τῆς ἀπ' ὄξω καὶ τῆς λέει· «Ἐ, γυναῖκα! Μαγέρεψες τίποτας νὰ φᾶμε;» — «Μαγέρεψα», τοῦ λέει· καὶ στρώνει τὸ σουφρᾶ καὶ φέρνει καὶ τὸ φαγεὶ νὰ φάγῃ. — «Κάτσε, γυναῖκα, νὰ φᾶμε», τῆς λέει ὁ ἄνδρας. — «Ἐφαγα γώ», τοῦ εἶπε, «τώρα πὸ λίγη ὥρα γιὰτ' ἄργησες νὰ ῥθῆς». Σὰν ἔχαψεν ὀλίγο φαγεὶ ὁ ἄνδρας, — «Τὶ νόστιμο κριάς εἶναι», λέει· «δὲν εἶχα φάγῃ ποτές μου τέτοιο!» Ὑστερα τοῦ εἶπεν ἡ γυναῖκα. — «Τοῦτο καὶ τοῦτο ἔπαθα· εἶχα τὸ περστέρι κρεμασμένο εἰς τὸ περόνι καὶ πῆγα νὰ φέρω ξύλα καὶ γύρισα καὶ δὲν τοῦ βρα, τοῦ γε πᾶρ' ἡ γάτα· τί νὰ κάμω κ' ἐγώ; ἔκοψα τὸ βυζὶ μου καὶ τὸ μαγέρεψα, κι' ἂν δὲν τὸ πιστεύῃς, νὰ το!» καὶ τοῦ τό δείχνει. — «Τὶ νόστιμο κριάς εἶναι τ' ἀνθρώπινο, γυναῖκα!» εἶπε· «ξέρεις τί νὰ κάνουμε; Νὰ σφάξουμε τὰ παιδιά μας, νὰ τα φᾶμε· αὔριο τὸ πουργὸ νὰ

πάμε ἔς τὴν ἐκκλησιά, καὶ οὐ νὰ φύγῃς γλήγορώτερα καὶ νὰ ρθῇς νὰ τα σφάξῃς καὶ νὰ τα μαγειρέψῃς, νὰ ρθῶ κ' ἐγὼ νὰ φᾶμε». Ἐκεῖ κοντὰ ἦταν ἓνα κουταβάκι καὶ τᾶκουεν ὅτ' ἤλεγαν. Κ' ἐκεῖ ποῦ κοιμοῦνταν τὰ παιδιά, πῆγε τὸ σκυλί καὶ ἀλυχτοῦσε, — «ἄπ! ἄπ!» καὶ ἀκούουνταν μιὰ φωνή, κ' ἔλεγε. — «Σκωθῆτε! θὰ ρθῇ ἡ μάννα σας νὰ σᾶς σφάξῃ». — «Τούτ! τούτ!» ἔλεγαν αὐτά. Τὸ σκυλί πάλι τὸ χαδᾶ τ', ἤκανε τὸ ἴδιο. Τότες σὰν ἄκουσαν καλὰ, σκώθηκαν γλήγορα κ' ἤθελαν νὰ φύγουν. — «Τί νὰ πάρουμε κοντά μας, μὴρ' Πούλιω;» λέει τὸ παιδί. — «Δὲν ξέρω, Ἀστερνέ μου», τοῦ εἶπεν ἡ κοπέλλα, «πκρ' ἓνα μαχαίρι, ἓνα χτένι, κ' ἔν' ἀπλόχερο ἄλας». Τὰ πῆρ' αὐτά, καὶ κίνησαν καὶ πῆγαν ὡς ἓνα μέρος· πῆραν καὶ τὸ σκυλί κοντά.

Κ' ἐκεῖ ποῦ περβατᾶσαν, νὰ κ' εἶδαν μακριὰ τὴ μάννα τους ποῦ τὰ κυνήγαε. Γυρνάει ὁ Ἀστερνός καὶ λέει· — «Μὴρ' γιὰ, ἡ μάννα μας μᾶς κυνηγάει. Θὰ μας φτάσῃ!» — «Περβάτα, μάτια μου,» τοῦ λέει ἡ τσούπρα, «καὶ δὲ μᾶς φτάνει» — «Μᾶς ἔφτακε, μωρ' Πούλιω», λέει τὸ παιδί· «γιὰ!» «Ρῆξε τὸ μαχαίρι ὀπίσω σου», τοῦ λέει ἐκείνη. Καὶ τὸ ρῆξε καὶ γίνηκεν ἓνας κάμπος, ποῦ δὲν εἶχε ἄκρα. Ἐκείνη ἀπ' τὴ γλήγοράδα της πάλι τὰ φτακε. «— Μᾶς ἔφτακε», λέει πάλι τὸ παιδί. — «Περβάτα καὶ δὲν μᾶς φτάνουν» — «Μᾶς ἔφτακαν», λέει. — «Ρῆξ' τὸ χτένι γλήγορα». Ἐρρηξε τὸ χτένι, καὶ γίνηκ' ἓνα πηχτὸ ρουμάνι. Ἐκείνη ἀπέρασε κ' ἀπ' ἐκεῖ· καὶ τὴν τρίτη βολὰ ἔρρηξαν τ' ἄλας καὶ γίνηκε θάλασσα, καὶ δὲ μπόρεσαν νὰ περάσουν. Στάθηκε τότες ἡ τσούπρα καὶ κύτταζε πέρα, καὶ τῆς λέει ἡ μάννα της· — «Γύρισε πίσω, μάτια μου, καὶ δὲν σᾶς κάνω τίποτας». Αὐτὰ δὲ θέλησαν. Ἐκείνη τὰ φοβέριζε καὶ χτυποῦσε τὰ στήθια της ἀπὸ τὸ γενάτι της. Ἐκεῖνα πάλι δὲ θέλησαν νὰ τὴν ἀκούσουν καὶ κίνησαν νὰ φύγουν.

Καὶ σὰν πῆγαν ὡς ἓνα μέρος μακριὰ, λέει ὁ Ἀστερνός· — «Ἐδίψασα, Πούλιω!» — «Περβάτα», τοῦ εἶπεν αὐτή, «κ' ἐκεῖ πέρα εἶναι ἡ βρύση τοῦ βασιλιᾶ καὶ πίνεις». Πάλι σὰν πῆγαν κάμποσον τόπο, λέει τὸ παιδί· — «Διψῶ, θὰ σκάσω!» Κ' ἐκεῖ βρῆκαν μνιὰν ὀμπλὴ ἀπὸ λύκο μὲ νερό, καὶ τῆς λέει· θὰ πιῶ ἀπὸ ἐδῶ». — «Μὴν πίνῃς τοῦ λέει κείνη, «γιατὶ γίνεσαι λύκος καὶ μὲ τρώς». — Δὲν πίνω, ἂν εἶν' ἔτσι!» καὶ κίνησαν πάλι. Πᾶν, πᾶν, βρίσκουν μνιὰν ὀμπλὴ ἀπ' ἄρνι μὲ νερό, καὶ τῆς λέει τὸ παιδί. — «Θὰ πιῶ ἀπὸ δῶ, δὲ βαστάω, ἔσκασα!» — «Μὴν πίνῃς» τοῦ λέει ἡ Πούλιω, «γιατὶ θὰ γίνῃς ἄρνι καὶ θὰ σὲ σφάξουν». — «Θὰ πιῶ», εἶπε, «κ' ἄς μὲ σφάξουν». Κ' ἤπιε, καὶ γίνηκ' ἄρνι, καὶ πάαινε ἀπὸ πίσω καὶ βήλιαζε. — «Μπέ, Πούλιω, μπέ, Πούλιω!» — «Ἐλα κοντά μου», εἶπεν ἡ Πούλιω, καὶ πῆγαν κάμποσο καὶ βρῆκαν τὴ βρύση τοῦ βασιλιᾶ κ' ἤπιαν νερό. Τότες λέει ἡ Πούλιω τ' ἄρνιου· — «Κάτσε, μάτια μου, ἐδῶ μὲ τὸ σκυλί». Κι' αὐτὴ πῆγε καὶ περικάλεσε τὸ Θεὸ ἀπὸ κάτω ἔς ἓνα κυπαρίσσι,

ψηλό ψηλό.— «Θέ μου, δό μου δύναμη, ν' αναβῶ στήν κορφή αὐτοῦ τοῦ κυπαρισσιοῦ, καί μοῦ ἀπόσωσε τήν εὐχή!» Καί δύναμις θεοτική τήν ἀνέβασ' ἀπάνω 'ς τὸ κυπαρίσσι, κ' ἐκεῖ ψηλά, ποῦ κατσεν αὐτὴ γίνηκεν ἕνας θρόνος δλόχρυσος, καί τ' ἀρνὶ κατσε μὲ τὸ σκυλι ἀπὸ κάτω 'ς τὸ κυπαρίσσι κ' ἔβασκε. Ὡς ὀλίγη ὥρα ἦρθαν οἱ δοῦλοι τοῦ βασιλιᾶ νὰ ποτίσουν τ' ἄλογα, καί σὰν ζύγωσαν 'ς τὸ κυπαρίσσι, τ' ἄλογα σκιάχτηκαν κ' ἔκοψαν τὰ καπίστρια κ' ἔφυγαν ἀπὸ τοῖς ἀχιτίδες τῆς Πούλιως, ποῦ τανε πολὺ ὁμορφη κ' ἔλαμπε ἀπάν' ἀπ' τὸ κυπαρίσσι.— «Κατέβα κάτω», τῆς λέν οἱ δοῦλοι, «γιατί φοβοῦνται τ' ἄλογα νὰ πιοῦν νερό». — «Δὲν κατεβαίνω», τοὺς λέει, «ἄς πιοῦν τ' ἄλογα νερό, ἐγὼ δὲ σᾶς κάνω τίποτε». — «Κατέβα» τῆς λέν πάλι.— «Δὲν κατεβαίνω». Παγαίνουν τότες 'ς τὸ βασιλόπουλο καί τοῦ λέν τὸ καί τό κοντὰ 'ς τὴ βρύση ψηλά 'ς ἕνα κυπαρίσσι κάθετα μνιά κοπέλλα καί λάμπ' ἢ ὁμορφιά τῆς· κι' ἀπὸ τοῖς ἀχιτίδες τῆς σκιάζονται τ' ἄλογα, καί δὲ θέλουν νὰ πιοῦν, καί τῆς εἶπαμε νὰ κατεβῆ καί δὲ θέλει. Σὰν ἄκουσε αὐτὰ τὸ βασιλόπουλο, σκῶνεται καί παγαίνει καί τῆς λέει κι' αὐτὸ νὰ κατεβῆ καί δὲ θέλησε. Καί τῆς λέει καί δεύτερη φορά καί τρίτη. — «Κατέβα, θὰ κόψουμε τὸ κυπαρίσσι, ἂν δὲν κατεβῆς». — «Κόψε το,» λέει κείνη, «δὲν κατεβαίνω». Κ' ἔτσι πῆραν ἀνθρώπους νὰ κόψουν τὸ κυπαρίσσι, καί ἐκεῖ ποῦ τό κοφταν, πῆγαινε τ' ἀρνὶ κ' ἐγλυφε τὸ κυπαρίσσι, καί γίνονταν διπλὸ ἀπ' ὅ τι ἦταν. Ἐδειραν, ἔδειραν νὰ τὸ κόψουν, δὲ μπόρεσαν. — «Φύγετ' οὔλοι ἀπὸ δῶ», λέει τότες τὸ βασιλόπουλο ἀπ' τὸ θυμὸ του, κ' ἔτσι ἔφυγαν οὔλοι. Πάνει τότες ἀπ' τὸν καϊμὸ του σὲ μνιά γριά, καί τῆς λέει. — «Ἄν μοῦ κατεβάσῃς ἐκείνη τὴν τσοῦπρα ἀπ' τὸ κυπαρίσσι, θὰ σοῦ γιομίσω τὸ φέσι φλουρί». — «Ἐγὼ νὰ σοῦ τὴν κατεβάσω, λέει ἡ γριά· καί παίρνει ἕνα σκαφίδι κ' ἕνα κόσκινο κι' ἀλευρι καί πηγαίνει ἀπὸ κάτω 'ς τὸ κυπαρίσσι καί βάν' ἀνάποδα τὸ σκαφίδι καί τὸ κόσκινο, κ' ἔτσι κοσκίναγε. Γλέπ' ἢ τσοῦπρα τότες ἀπ' τὸ κυπαρίσσι καί φωνάζει.— «Ἄλλιῶς, βάδω, τὸ σκαφίδι, ἄλλιῶς καί τὴν κοσκινάδα». Ἡ βάδω πάλι καμώνονταν πῶς δὲν ἄκουγε, κ' ἔλεγε.— «Ἄχ, μάτια μου, ποιά σαι; δὲν κούγω». — «Ἄλλιῶς τὴν πυκνάδα, ἄλλιῶς καί τὸ σκαφίδι» τῆς λέγει καί δεύτερου καί τρίτου. Ἡ βάδω τῆς ματαλέει.— «Δὲν ἀκούγω, μάτια μου! ποιά σαι; δὲ γλέπω.» Ἐλάν' μοῦ δείξῃς, ἔτσι νὰ χῆς τὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ». Κ' ἔτσι ἡ κόρη ἀπὸ λίγο λίγο κατέβηκε, κι' ὄντας πῆγε νὰ τῆς δείξῃ, ἴσια βγήκε τὸ βασιλόπουλο, ποῦ ἦταν ἐκεῖ κρυμμένο, καί τὴν ἄρπαξε, καί τὴν πάει· καί τ' ἀρνὶ καί τὸ σκυλι ἀκλοθοῦσαν ἀπὸ πίσω. Καί σὰν πῆγαν 'ς τὸ βασιλικὸ παλάτι, ἔκαμε χαρὰ καί τὴν πῆρε γυναῖκα. Ὁ βασιλιᾶς ἀγάπησε τὴ νύφη του παραπολύ, κ' ἡ βασίλισσα τὴ φτόνησε. Μνιά μέρα, ποῦ βγήκε τὸ βασιλόπουλο ὄξω, φωνάζ' ἡ βασίλισσα τοῖς δούλαις καί τοῖς λέει νὰ πάρουν τὴ νύφη τῆς νὰ σεργιανίσ' 'ς τὸ μπαχτσέ, ναι νὰ τὴ ρήξουν 'ς τὸ πηγάδι. Κ' οἱ δούλες ἔκαμαν, καθὼς ἐπρόσταξεν ἡ βασίλισσα,

καὶ τὴν ἔρρηξαν στὸ πηγάδι. Ὑστερα σὰν ἦρθε τὸ βασιλόπουλο καὶ δὲν τὴν εἶδε, ρωτᾷ τὴ μάνα του. — «Μάνα, ποῦ εἶν' ἡ νύφη;» — «Ὅξω». τοῦ εἶπ' αὐτὴ, «πῆγε νὰ σεργιανίσῃ· καὶ καλὰ ποῦ δὲν εἶν' αὐτὴ ἐδῶ τώρα», εἶπε, «νὰ σφάξουμε τ' ἄρνι». — «Ἀλήθεια, εἶπαν κ' οἱ ἄλλοι.

Ἄκούει τ' ἄρνι αὐτά, τρέχει ἔς τὸ πηγάδι καὶ λέει τῆς Πούλιως. — «Μῶρ' Πούλιω, θὰ μὲ σφάξουν». «Τσῶπα, μάτια μου, καὶ δὲ σὲ σφάξουν». — «Μῶρ' γιὰ, τροχοῦν τὰ μαχαίρια· μ' ἔπιασαν! θὰ μὲ σφάξουν!» — «Τί νὰ σε κάμω, μάτια μου;» τοῦ λέει, «μὲ γλέπεις κ' ἐμένα ποῦ εἶμαι». Τότες οἱ δοῦλες ἔπιασαν τ' ἄρνι καὶ πῆγαν νὰ το σφάξουν, κ' ἐκεῖ ποῦ τοῦ ἀκούμδησαν τὸ μαχαίρι, ἐπερικάλεσεν ἡ Πούλιω τὸ θιὸ κ' εἶπε — «Θέ μου, τὸν ἀδερφό μου σκοτώνουν, κ' ἐγὼ κάθομαι ἔς τὸ πηγάδι!» Κοπανιά, πετάχτηκε ἀπ' τὸ πηγάδι καὶ πῆγε κ' ἤυρε τ' ἄρνι, ποῦ τοῦ χαν κομμένο τὸ λαιμό. Σκούζει, φωνάζει νὰ τ' ἀφήσουν. Τοῦ χαν κόψῃ. — «Τ' ἄρνι μου» λέει αὐτὴ, σκούζει, φωνάζει· «τ' ἄρνι μου!» Παρηγοριὰ δὲν ἔχει. Παγαίνει ὁ βασιλιάς. — «Τί θέλεις», τῆς λέει, φλουρένια μου; πές μου τί θέλεις νὰ σου δώσω γώ». — «Τίποτες», λέει αὐτὴ, «τ' ἄρνι μου, τ' ἄρνι μου!» — «Τώρα, ἐτι γέννηκε γέννηκε», τῆς λέει «μὸν τσῶπα!» Καὶ σὰν τὸ μαγέρεψαν, ἔβαλαν νὰ φᾶν. — «Ἐλα νὰ φᾶμε», τῆς λέν. — «Ἐφαγα», λέει αὐτὴ, δὲν τρώγω τώρα ἄλλο.» — «Ἐλα, καλή, ἔλα», τῆς λέν. — «Φᾶτε, σᾶς λέγω· ἔφαγα ἐγώ». Κι' ὄντας σκόλασαν ἐκεῖνοι ἀπ' τὸ φαγεῖ, πῆγε αὐτὴ καὶ μάζωξεν οὔλα τὰ κόκκαλα καὶ τὰ βαλε σὲ μνιά στάμνα καὶ τὰ θαψε μέσα στὸ μπαχτσέ.

Καὶ κεῖ ποῦ τὰ θαψε, φύτρωσε μνιά μηλιά ψηλὴ ψηλὴ, κ' ἔκαμεν ἓνα μῆλο χρυσό. Καὶ πολλοὶ πῆγαν νὰ τὸ φτάσουν, καὶ δὲ μπόρεσαν, γιὰτὶ ὅσο ζύγωναν ἔς αὐτὴν, τόσο ψήλωνεν ἡ μηλιά. Μόν' ἡ Πούλιω ὄντας σίμωνεν, χαμήλωνε πάλι. Κ' εἶπε τοῦ βασιλιά - ἡ Πούλιω. — «Ὅλοι πάεκεταν καὶ δὲ φτάκεταν τὸ μῆλο, ἄς πάνω κ' ἐγώ, θάρρω καὶ τὸ φτάκω». — «Πῆγαν» τῆς λέει «τόσοι ἄξιοι παραπολὺ νὰ τὸ φτάκουν, καὶ δὲ μπόρεσαν, καὶ θὰ τὸ φτάκῃς ἐσύ;» — «Ἄς πάγω κ' ἐγώ», τοῦ εἶπε, «κάμε μου τὸ χὰτίρι!» — «Σύρε καὶ σύ», τῆς εἶπε. Καὶ μόνε ζύγωσε, χαμήλωσ' ἡ μηλιά καὶ ἔφτασε τὸ μῆλο ἡ Πούλιω. Καὶ τῆς λέει τὸ μῆλο. — «Ἀπὸ γάλια γάλια τραύα, νὰ μὴ με κόψῃς». Καὶ τὸ πῆρε καὶ τὸ βαλε ἔς τὴν τσέπη τῆς καὶ φώναξε. — «Ἐχε γειά, γλυκύτατέ μου πεθερέ, κι' αὐτὴ ἡ σκύλα ἡ πεθερά μου τὸν ὕπνο ποτὲ νὰ μὴ χορτάσῃ». Κ' ἔφυγε καὶ δὲ μεταγύρισε.

Κι' ὁ Θιὸς τὰ λυπήθηκε, κ' ἔτσι γίνηκεν ἡ Πούλιω πούλια κι' ὁ Ἄστερνὸς ἀυγερνός.

Γ'.

Πρὸ ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα αἰῶνος ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας Φρειδερίκος ὁ μέγας ἐθεώρησε καταλληλότετον μέσον σατιρισμοῦ τοῦ περιωνύμου τότε

ὑπομνηματιστοῦ τῆς βίβλου δομινικανοῦ καλογῆρου Δὸμ Καλμέτ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐτῆς μεθόδου εἰς ὀημῶδη παραμύθια. Καὶ λαβὼν ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Περρὼ τὸν Γαλαζογέννη (Barbe-Bleue) ἐπεβάλετο ν' ἀποδείξῃ ὅτι κατὰ τὸν τρόπον ἐκάστοτε τῆς ἐξετάσεως δύνανται καὶ τὰ κωμικώτατα ὡς σπουδαῖα καὶ τὰ σπουδαιότατα ὡς κωμικά νὰ παρασταθῶσι. Τὸ ἔργον τοῦ ὀμηλοῦ τοῦ Βολταίρου διδάσκει ἡμᾶς, ἂν ὄχι ἄλλο, τοῦτο ὅμως, ὅτι μόνον ὁ θέλων νὰ ἀστείσθῃ ἐπιτρέπεται νὰ γράψῃ σχόλια καὶ παρεκβολὰς εἰς παραμύθια. Τοιαύτη τοῦλάχιστον γνώμη ἐπεκράτει κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, καὶ εὐάριθμοι εἶναι οἱ μὴ συμμεριζόμενοι ταύτην καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν.

Ἐπιχειρῶν καὶ ἐγὼ καὶ οὐχὶ παίζων, ἀλλὰ μεθ' ὀλης τῆς ἀπαιτουμένης σοβαρότητος νὰ σχολιάσω ἐν παραμύθιον, ἀναγκάζομαι νὰ ὀμολογήσω ὅτι ἀναγνωρίζω πόσον ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀπροσδιόνυσοι θὰ φανῶσιν ἴσως εἰς τινὰς τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Ἑστίας αἱ δικαιολογίαι : ὅτι ἡ ἐπιμελής καὶ εὐμέθοδος τῶν παραμυθιῶν ἔρευνα διαλευκαίνει ἢ καὶ ὀλως λύει πολλὰ ζητήματα τῆς γλωσσολογίας, τῆς τῶν θρησκειῶν ἱστορίας, τῆς γραμματολογίας, τῆς ἔθνολογίας καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν· ὅτι πολλοί, καὶ ὀθὴ σοφοὶ καὶ σπουδαῖοι, ἠσχολήθησαν εἰς τοιαύτας μελέτας, ἄς μονονουχὶ εἰς αὐτοτελεῆ ἐπιστήμην προήγαγον· ὅτι ἴδια πρὸς τὸν σκοπὸν ταῦτον περιοδικὰ ἐξεδίδοντο ἐν Γερμανίᾳ ἡ Ἐνατολή καὶ Δύσις (Orient und Occident) ὑπὸ τοῦ δεινοῦ στανκριτιστοῦ Βένφαῦ, καὶ ἡ Ἐφημερίς τῆς γερμανικῆς μυθολογίας (Zeitschrift für deutsche Mythologie) ὑπὸ τοῦ διασήμου μυθολόγου Μάννχαρτ· καὶ ὅτι τοιαῦται ἔρευναι τὴν πρωτίστην κατέχουσι θέσιν ἐν ἑτέροις περιοδικοῖς, ἐν μὲν Ἀγγλίᾳ ἐν ταῖς Σημειώσεσι καὶ Ζητήμασι (Notes and Queries), ἐν Γαλλίᾳ ἐν τῇ Κελτικῇ Ἐπιθεωρήσει (Revue Celtique), ἐν τῇ Ρωμανίᾳ (Romania) τῇ Ἐφημερίδι τῆς Ρωμανικῆς φιλολογίας, ἐν Γερμανίᾳ ἐν τῇ Ἀλεμαννίᾳ, τῇ Γερμανίᾳ, τῇ Ἀγγλίᾳ (Anglia), ταῖς Ἀγγλικαῖς μελέταις (Englische Studien), τῇ Ἀλλοδαπῇ (Ausland), τῇ Ἐφημερίδι τῆς γερμανικῆς φιλολογίας (Zts. f. deutsche Philologie), τῇ τῆς Γερμανικῆς ἀρχαιότητος (Zts. f. deutsches Alterthum) κλπ., διότι περιττὸν εἶναι βεβαίως νὰ παρατείνωμεν τὴν σχοινοτενῆ αὐτῶν ἀπαρίθμησιν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἀξίας, ἣτις ὑπὸ στενοῦ μόνον κύκλου λογίων ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτιμᾶται, τὰ παραμύθια κέκτινται καὶ ἑτέραν, ἣτις ἂν καὶ παρορᾶται ἴσως καὶ ἐν Κάρδς μοίρα τίθεται ὑπὸ τῶν σοφῶν, οὐδόλως ὅμως ἐκ τούτου μειοῦται. Εἶναι παλαιοὶ παιδικοὶ ἡμῶν φίλοι καὶ ἀποπνέουσι τὸ ἄρρητον ἐκεῖνο γόητρον, ὅπερ ἐνέχουσι πάντα τὰνακαλοῦντα εἰς τὴν μνήμην τοῦς χρόνους τῆς νεαρᾶς ἡμῶν ἡλικίας. Ἡ δὲ λεπτολόγος ἐξέτασις πρὸς ἐγγυτέραν γνῶσιν τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν, καίπερ ἀποστεροῦσα αὐτὰ ἐν μέρει τῆς ποιητικῆς αὐτῶν

καλλονῆς, φρονούμεν ὅτι δὲν ἀμοιρεῖ πῶς ἐνδιαφέροντος. Ἡ σκέψις αὕτη ἐνθαρρύνει ἡμᾶς νὰ ὑποκλέψωμεν χάριν μονοτόνων παραλληλισμῶν καὶ ξηρῶν παραπομπῶν στήλας τινᾶς τῆς Ἑστίας εἰς εὐτραπελώτερα ἀναγνώσματα προωρισμένας.

Ὅχι ἄνευ ἀπορίας θ' ἀνέγνωσαν ἴσως τινὲς τὸ ἐν τῷ προηγουμένῳ φύλλῳ δημοσιευθὲν παραμύθιον. Ὁ ἐπιζητῶν εἰς τὰ δημῶδη παραμύθια ψυχαγωγίαν, οἶαν εἶναι συνηθισμένος νὰ εὐρίσκη εἰς διηγήματα, ὡς γράφονται νῦν, θὰ ἴδῃ τάχιστα διαψευδομένας τὰς ἐλπίδας του. Εἰκονικαὶ παραστάσεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἰδεῶν τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων τὰ παραμύθια μεταδίδονται ἀσυνειδήτως, οὕτως εἰπεῖν, διότι αἱ ἀρχικαὶ ἔννοιαι εἶναι ἀκατάληπτοι πλέον εἰς τοὺς διηγούμενους ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μετὰ πολλῶν προσθηκῶν, ἀφαιρέσεων, διορθώσεων καὶ παραφθορῶν, οὕτως ὥστε ὁμοιάζουσι νόμισμα, οὗ ἀποτριβεῖς ἐκ τῆς πολλῆς κυκλοφορίας κτεέστη δυσδιάκριτος ὁ τύπος· αἱ μᾶλλον παρεφθαρμένοι, αἱ μεταγενεστέρας ἐποχῆς παραλλαγῆς εἶναι τεχνικώτεραι, εὐγενέστεραι, λογικώτεραι καὶ τερπνότεραι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν ᾧ αἱ ἀρχαϊκώτεραι διατηροῦσαι τὸν τραχὺν καὶ ἄξεστον πρωτόθετον φλοιὸν παρίστανται εἰς ἐπιπόλαιον παρατηρητὴν ὡς τερατώδη τινὰ ἐξαμβλώματα, παράλογα καὶ ἀππρέσκοντα πάντοτε. Ὅτι ὁμοῦς τὰ τελευταῖα ταῦτα χάνουσιν ἐξεταζόμενα ὡς ἔργα καλλιτεχνικά, κερδαίνουσι μελετώμενα ὡς μνημεῖα ἐποχῶν πνευματικῶν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀξία αὐτῶν εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἐστιλβωμένων νεωτέρων παραλλαγῶν, αἵτινες οὐδέποτε κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐπεξεργασίαν ἀνήλθον εἰς βῆθμον τοιοῦτον τελειότητος, ὥστε διὰ τῆς ὑπεροχῆς των ὑπὸ καλλολογικὴν ἔποψιν ν' ἀντισταθμίζωσι τὰ μειονεκτήματα αὐτῶν ὑπὸ ἐπιστημονικὴν.

Τὰ παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον ἀναλλοίωτα ἢ ἐλάχιστα παρηλλαγμένα, οὐ μόνον τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν περιβολήν. Ἄν δὲ μὴ ὑπῆρχον τὰ μεστὰ ἐμπνεύσεως καὶ ὑψηλῆς ποιητικῆς ἐξάρσεως δημοτικῆς αὐτοῦ ἄσματα, κρίνων τις μόνον ἐκ τούτων, οἰκτίστην θὰ συνελάμβανεν ἰδέαν περὶ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ καταστάσεως. Τῷ ὄντι τὰ ἡμέτερα παραμύθια φέρονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐλεεινὰ ἀποκυήματα βαρδάρου φαντασίας, συγγενέστατα κατὰ τοῦτο τοῖς τῶν ἀγρίων λαῶν, τῶν Ἑσκιμῶ, τῶν Ἐρυθροδέρμων τῆς Ἀμερικῆς, τῶν Πολυνησίων. Τὸ παραμύθιον τοῦ *Ἀστεροῦ καὶ τῆς Πούλιως*, ὅπερ θὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἐπιμαρτυρεῖ μὲν τοῖς λόγοις ἡ μάγνα, ἀφ' οὗ ἔφαγε τὸ περιστέρι ἢ γάτα¹, παραθέτει πρὸς βρῶσιν εἰς τὸν σύζυγον τὸν ἴδιον μαστόν.

1) Ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς οἱ καθαρῶν τὴν γλῶσσαν ἀποσκορκίζουσι τὴν λέξιν ταύτην ὡς χυδαίαν, γράφοντες τὸ ἀρχαῖον γαλῆ. Ἄλλο γαλῆ καὶ ἄλλο γάτα. Οἱ ἀρχαῖοι—ἕως μὴ φανῇ τοῦτο εἰς τινὰς παρὰδοξον—ἠγγνόουν τὴν ἡμερον γάταν ἢ ἀγρία γαλῆ, ἐξημερωθεῖσα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων κα-

ὁ δὲ σύζυγος μαθὼν κατόπιν τὸ πρᾶγμα καὶ μηδὲ κατ' ἐλάχιστον ἐκπλαγείς ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ φάγη καὶ τὰ τέκνα του, διότι πολὺ νόστιμον τῷ ἐφάνη τὸ ἀνθρώπινον κρέας· καὶ τοῦτο προθύμως ἀποδέχεται ἢ μήτηρ· ἔπονται δὲ ἄνευ τινὸς ἐξηγήσεως ἢ λογικοῦ συνειρμοῦ τὰ παραδοξότατα τῶν πραγμάτων, ἢ μεταμόρφωσις τοῦ ἀδελφοῦ εἰς ἄρνιον, ἢ αὔξησις τοῦ δένδρου περιλειχομένου ὑπὸ τοῦ ἄρνιου κτλ. κτλ.

Καὶ ὅμως τὸ παραμύθιον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων καὶ πολυτιμοτάτων· ὁ Χάν ἀποκαλεῖ αὐτὸ τὸν μαργαρίτην τῆς ἑλλης συλλογῆς του· ἐν ᾧ ἀφ' ἐνὸς βρίθαι μυθολογικῶν διδομένων πολλῆς σημασίας, ἀφ' ἑτέρου αἱ πολυπληθεῖς παρὰ διαφόροις λαοῖς σφζόμεναι παραλλαγῆαι οὗτοῦ μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀρχαιότητός του. Ἀνάγεται δὲ εἰς τὴν μεγάλην τάξιν τῶν παραμυθίων, ἅτινα ἀπέρρυσαν ἐκ μετεωρολογικῶν μύθων· ἐν αὐτῷ ὅμως ἀνευρίσκωμεν προσέτι καὶ ἔχνη ἀστρονομικῶν μύθων ἀναμιξ μετὰ τῶν μετεωρολογικῶν καὶ ἀπυχήσεις τῆς περὶ μετεμψυχώσεως αἰγυπτιακῆς θεωρίας, ὡς ἀναπτύσσεται ἐν τῷ παραμυθίῳ τῶν Δύο ἀδελφῶν, περὶ οὗ εἴπομέν τινα ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ.

Ὁ Χάν κατατάσσει τοῦτο εἰς γενικόν τινα τύπον, ὃν ἐπωνόμασεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ μύθου περὶ Φρίξου καὶ Ἑλλης, τοῦ πολλὰς μετὰ τοῦ ἡμετέρου ἔχοντος ὁμοιότητος. Ὁ ἐλληνικὸς μῦθος εἶναι πιθανῶς μετεωρολογικός· ὁ χρυσόμαλλος κριὸς παριστᾷ νέφος χρυσοῦμενον ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ἢ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον πεσοῦσα ἀδελφὴ νέφος καταπίπτει εἰς βροχήν, τὸ δ' ὄνομα τῆς μητρὸς τῶν ὄρφανῶν Νεφέλης οὐδένα ἐπιτρέπει ἐνδοιασμόν περὶ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας¹). Ἐν τῷ δημῳδαί παραμυθίῳ, δ' ὅμως εἰσεχώρησαν οὐκ ὀλίγαι μεταβολαί· ἀντὶ τῆς μητρικῆς αὐτῆ ἢ μήτηρ καταδιώκει τοὺς ἀδελφούς, τὸν κριὸν ἀντικαθιστᾷ ὁ εἰς ἄρνιον μεταμορφωθεὶς Ἀστερνός, τὰ δὲ λοιπὰ ἐπεισόδια ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ ἀρχαίου μύθου. Ἀκριβῶς ὅμως ὅμοιον τῷ ἡμετέρῳ εἶναι γερμανικόν τι παραμύθιον πολλῶν

τέσση καὶ κατοικίδιον ζῷον αἰῶνας τινὰς μετὰ Χριστόν· λίαν δὲ προσηκόντως ὡς νέον εἶδος καὶ νέαν ἔλαθεν ὀνομασίαν, γάτος ἢ κάτος, ἧτις ἄγνωστον ἂν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἢ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰδόθη αὐτῷ τὸ πρῶτον.

1) Καὶ ἡ ἐξακολούθησις τοῦ μύθου, ἢ εἰς Κολχίδα δηλονότι, ἐνθα εἰδοκίλευεν ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἡλίου) παῖς Αἰήτης, φυγὴ τοῦ Φρίξου, ἢ ὑπὸ τοῦ δράκοντος φυλακῆ τοῦ χρυσοῦ δέρατος κτλ. ἐπιδέχεται τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν. Ὁ δράκων (παράστασις τῆς χειμερινῆς ὥρας) κρατᾷ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη (τοὺς ἑπτὰ χειμερινοὺς μῆνας) θησαυρόν ἢ γυναῖκα (τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἢ τὰς νεφέλας). Ὁ θεὸς τοῦ κεραινοῦ ἢ τοῦ ἡλίου φονεύσας τὸν δράκοντα γίνεται κύριος τοῦ θησαυροῦ ἢ ἐλευθερώνει τὰς δεσμίας γυναῖκας. Κατὰ τὰς παραστάσεις ταύτας ἐπλάσθησαν πολυπληθεῖς μῦθοι καὶ παραμύθια, ἅπαντα σχεδὸν τὰ περὶ δρακοντοκτονιῶν, ὧν ἡ πηλαιοτέρα διατύπωσις εὑρίσκεται εἰς τοὺς Βέδας τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν. Ὁ Ἰνδρᾶς (θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ κεραινοῦ) φονεύσας τὸν δράκοντα Ἄχι ἐλευθεροῖ τὰς οὐρανόους νόμας τῶν ὀρέων Ἀψαράς καὶ παρακλιμάξει τὸν δρακοντοφρούρητον θησαυρόν.

μεταγενέστερον, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηρίων ἐμφαίνεται. Ἐν τῷ παραμυθίῳ ὁ Ἀδελφούλης καὶ ἡ Ἀδελφοῦλα τῆς συλλογῆς τῶν ἀδελφῶν Γρίμμ¹ οἱ ἀδελφοὶ εἶναι ὀρφανοί, οἵτινες μὴ ὑποφέροντες τὰς κακώσεις τῆς μητρειᾶς δραπετεύουσι τῆς πατρικῆς οἰκίας· ὁ ἀδελφὸς διψᾷ καθ' ἑδὸν, ἀλλ' ἡ μητρειὰ ἦτο μάγισσα καὶ εἶχε μαγεύσῃ δλας τὰς πηγὰς, τοῦτο δὲ γινώσκουσα ἡ ἀδελφὴ τὸν ἀποτρέπει τοῦ νὰ πῆ ἀπὸ τοῦ πρώτου παρατυχόντος ρυακίου, ἵνα μὴ γίνῃ τίγρις καὶ τὴν φάγῃ· κατόπιν καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ἵνα μὴ γίνῃ λύκος· ἀπὸ τοῦ τρίτου δ' ὁμοῦ δὲν ἰσχύει νὰ τὸν ἐμποδίσῃ· ἀλλ' ὑπὸ δίψης φλογερᾶς συνεχόμενος πίνει καὶ μεταμορφώνεται εἰς δορκάδα. Μετὰ μικρὸν εὐρίσκουσιν οἱ ἀδελφοὶ ἐρημικὸν τινα οἰκίσκον ἐν τῷ δάσει καὶ ἐκεῖ καταλύσαντες μένουσιν ἐπὶ τινα χρόνον ἀνενόχλητοι· ἀλλ' ἐπὶ τέλους τὸ βασιλόπουλον, θηρευθὸν ἐν τῷ δάσει, ἀνακαλύπτει τὸ καταφύγιόν των καὶ θαυμάσαν τὴν καλλονὴν τῆς νεάνιδος νυμφεύεται καὶ παραλαμβάνει αὐτὴν μετὰ τῆς δορκάδος εἰς τὰνάκτορα Ἡ μητρειὰ μαθοῦσα ὡς ἐκ τοῦ μαγικοῦ αὐτῆς κατόπτρου τὰ κατὰ τὴν προγονὴν τῆς μετασχηματίζεται εἰς μαῖαν, ὅτε δ' ἡ βασίλισσα ἔτεκεν ἄρρεν τέκνον, προσποιηθεῖσα ὅτι θέλει νὰ λούσῃ αὐτὴν τὴν ρίπτει εἰς πύρινον λουτρὸν καὶ νομίσασα ὅτι κατεκᾶη ὑποβάλλει εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς τὴν ἀσχημοτάτην κόρην τῆς. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα σφύζεται ἐκ θαύματος καὶ λάθρα προσερχομένη ἐκάστην νύκτα θηλάζει τὸ τέκνον τῆς· ἐπὶ τέλους ἀνακαλύπτει τὸ πρᾶγμα ὁ βασιλεὺς καὶ θανατώνει τὴν κακὴν μητρειάν καὶ τὴν ὑποβολιμαίαν βασίλισσαν, ὁ δὲ ἀδελφὸς ἀναλαμβάνει τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ μορφὴν.

Τοῦτο, καθ' ἕσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς εἰξεύρομεν, εἶναι τὸ μόνον παραμύθιον, οὗ ἡ καθόλου οἰκονομία συμπίπτει τῇ τοῦ ἐλληνικοῦ. Ἐν παραμυθίοις δὲ ἄλλων λαῶν εὐρίσκομεν πολλὰς ὁμοιότητας ἐν τοῖς καθέκαστα. Ταῦτας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅσον δυνάμεθα συντομώτερον.

Ἐπονται παραλληλισμοὶ τῶν ἐπεισοδίων τοῦ ἡπειρωτικοῦ παραμυθίου πρὸς παρὰμύθια διαφόρων ἐθνῶν, οἵτινες παραλείπονται, ὡς εὐρισκόμενοι νῦν πληρέστερον ἐν τῷ συγγραμμάτι τῶν *Bolte* καὶ *Polivka* Παρατηρήσεις εἰς τὰ παραμύθια τῶν ἀδελφῶν Γρίμμ (Λειψία 1913 τ. I σ. 79-99).

Ἐν τέλει τοῦ παραμυθίου ἀναφέρεται ὁ καταστερισμὸς τοῦ Ἀστεροῦ καὶ τῆς Πούλιως² Συμβολὴ πολύτιμος εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν μύθων τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικοῦ λαοῦ, οὗς λίαν προσφυῶς Γερμανός τις λόγιος χαρακτηρίζει «ἀπήχησιν τοῦ φανταστικοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων».

¹ Ἐν Μονάχῳ 1879.

1) *Grimm*, *Kinder und Hausmärchen* ἀρ. 11.

2) Τοῦτο ἀλλεῖται ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Χάν· τὴν παραλείψιν ταύτην δὲν ἡξεύρομεν πῶς νὰ ἐξηγήσωμεν.

ΓΝΩΣΤΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΑΙΣΜΑΤΩΝ *

Εἰς τὰς εἰκόνας τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, τὰς ὁποίας ἐκθέτει πρὸ ὑμῶν μετὰ τὴν συμπλήρωσιν πεντηκονταετοῦς δράσεως αὐτοῦ, ὁ φιλολογικὸς σύλλογος Παρνασσὸς ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ σκιαγραφήματα ἐκείνων, ὅσοι ἔτυχε νὰ εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῆς πολυπληθοῦς λαϊκῆς ομάδος, τῆς ὁποίας ἔργον εἶναι τὸ θυμάτιον οἰκοδόμημα τῆς δημώδους ποιήσεως. Διότι ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου δὲν ἦτο μόνον ἡ ἐπιτέλεισις εὐσεβοῦς καθήκοντος, δὲν ἠθέληεν ὁ σύλλογος νὰ ἀποδώσῃ μόνον φόρον τιμῆς καὶ ἀγάπης εἰς τοὺς ἄνδρας ὅσοι μὲ τὰς εὐγενεῖς προσπάθειάς των πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ καλοῦ, ἂν δὲν ηὔτύχησαν οἱ πλείστοι νὰ ἀνέλθουν εἰς τὰ ὑψηλὰς κορυφὰς τῆς τέχνης καὶ νὰ προσδώσουν εἰς τὰ ἰδεώδη αὐτῶν εὐπεριγράφους μορφὰς καὶ ἁρμονικὴν ὀλομέρειαν, ἠδυνήθησαν δ' ὅμως νὰ δονήσουν τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ γενεάς, ἀπὸ τῶν παραμονῶν τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως μέχρι τῆς χθές. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ συλλόγου ἦτο προσέτι καὶ νὰ συντελέσῃ, ὅπως γίνουσι γνωριμώτεροι εἰς ὅλους αἱ προσπάθειαι αὐταί, ὅπως ἡ ποιητικὴ δημιουργία τοῦ ἔθνους ἐξετασθῇ κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις, καὶ ἀφοῦ τὸ διάγραμμα τῶν διαλέξεων ὠρίσθη τόσον εὐρὺ, εὐνόητον ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παραμείνουν ἀμνημόνευτοι καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ συνείδησις ἐπεκράτησε ν' ἀναγνωρίζῃ ὡς κρατίστους ποιητὰς, οἱ ποιεῖται τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων.

Ὁ περιορισμὸς δ' ὅμως κατὰ χρόνον τῆς ἐξετάσεως τοῦ σπουδαιοτάτου τμήματος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἀφοῦ ἡ ὑποτύπωσις αὐτῆς δὲν ὑπερβαίνει οὕτω τὰ ὅρια περιόδου ἀρχομένης ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐνέχει μὲν τὸ πλεονέκτημα τῆς εὐκολίας πρὸς εὐσύνοπτον ἀπεικόνισιν, διεγείρουσαν τὴν ἐφεσιν πληρεστέρας γνώσεως καὶ παρέχουσιν τὴν ἀφειτηρίαν βαθυτέρας μελέτης ἀλλ' εἶναι ἀπρόσφορος πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς ποιήσεως τοῦ λαοῦ. Διότι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰ ἱστορικὰ ἄσματα, ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῆς γενέσεως

* Διάλεξις ἐν τῇ φιλολογικῇ συλλόγῃ Παρνασσῇ ἐν σειρᾷ διελέξεων περὶ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ἐδημοσιεύθη ἰδιαιτέρως τῇ 1916.

τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσταθῆς καὶ ἀδέβαιος, διὸ ἢ ἐξέτασις τοῦ οὐσιώδους τούτου μορίου τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως κατὰ ἱστορικὰς περιόδους εἶναι ἀνέφικτος τοῦλάχιστον ἐν τῷ παρόντι. Ἡ δημώδης ποίησις ἐμφανίζεται πρὸ ἡμῶν ἐνιαία καὶ ἀχώριστος, ἢ δὲ κατατεμάχισις κινδυνεύει νὰ παραμορφώσῃ καὶ καταστρέψῃ τὴν εἰκόνα αὐτῆς. Ἄλλως δὲ ἢ δημώδης ποίησις, ὡς ἀδάμας πολυέδρος, τοσοῦτον ποικίλας παρουσιάζει ὄψεις, τῶν ὁποίων ἐκάστη πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐπιμελῶς, ὥστε, ὅπως λάθωμεν σαφῆ ὅπωςδῆποτε ἔννοιαν αὐτῆς, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐμμείνωμεν ἐντὸς τῆς στενῆς περιοχῆς μιᾶς διαλέξεως. Διὰ νὰ σχηματίσωμεν εὐκρινῶς τὴν ἔννοιαν τῆς δημώδους ποιήσεως καὶ θυνηθῶμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν προσηκόντως τὴν ἀξίαν αὐτῆς, χρειάζονται ὄχι μόνον ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυσις τῶν ᾠσμάτων καὶ ἡ διαγραφὴ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ ἐμφαινομένου ἐν αὐτοῖς χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, ἢ ἀναζητήσεις τοῦ χρόνου τῆς δημιουργίας ἐκάστου αὐτῶν, ἢ τῆς ροπῆς, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ ἡμέτερος ἐπὶ τῶν ἄλλων λαῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν ξένων λαῶν εἰς τὸν ἡμέτερον, πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν δικαιούται νὰ καταλάβῃ ἡ δημώδης ἑλληνικὴ ποίησις εἰς τὴν παγκόσμιον λογοτεχνίαν. Θὰ ἐχρειάζετο προσέτι νὰ μελετηθῇ κατὰ βάθος καὶ συναφῆς πολύπλοκον ζήτημα, περὶ τοῦ ἂν καὶ κατὰ πόσον συνετέλεσεν εἰς τελειότεραν ἀπεργασίαν τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς τὸ γλωσσικὸν ὄργανον, ὅπερ ἐχειρίζετο, ἢ ἂν τοῦναντίον παρημπόδισε τοῦτο ὑψηλοτέρας ἐξάρσεις.

Ταῦτα εἶναι ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἄλλοι ἀρμοδιώτεροι ἐμοῦ δύνανται νὰ ἀναπτύξουν εἰς ὑμᾶς· ὁ δὲ ἔρανος, τὸν ὁποῖον ἔρχομαι νὰ συνεισφέρω εἰς τὴν ἐκλεκτὴν ταύτην πανδοκίαν τοῦ συλλόγου, εἶναι λιτὸς καὶ μέτριος συνιστάμενος εἰς θέμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, θέμα ἀποκλειστικῶς φιλολογικοῦ χαρακτῆρος. Θὰ ὀμιλήσω διὰ τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ποιητάς, οἱ ὁποῖοι προέκυψαν εἰς τὸ φανερόν καὶ ἔγιναν εἰς ἡμᾶς γνωστοὶ τυχαίως, κατ' ἀγαθὴν τινα συγκυρίαν διαρρηχθέντος τοῦ πέπλου τῆς ἀνωνυμίας, ὁ ὁποῖος περιβάλλει κατὰ κανόνα τὴν δημώδη ποίησιν. Ἐπικαλοῦμαι δὲ τὴν ἡμετέραν συγκατάθεσιν διὰ τὴν ξηρότητα τοῦ φιλολογικοῦ τούτου θέματος· ἀλλὰ μοὶ παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι θ' ἀξιωθῶ τῆς εὐμενοῦς προσοχῆς ἡμῶν μόνον τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἐγείρει ἢ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις μὲ τὸν στέφανον τοῦ ποιητοῦ ἀνδρῶν γνωστοτάτων, οἵτινες εἰς ἄλλα πεδία, ἀλλότρια τῆς ποιήσεως, ἔδρεψαν ἀφθόνους δάφνας.

Προκειμένου δ' ὅμως περὶ δημοτικῶν ᾠσμάτων ἐνδέχεται ἴσως νὰ προβληθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι προσήκον νὰ γίνῃ λόγος περὶ γνωστῶν ποιητῶν αὐτῶν, ἀφοῦ τὴν ποίησιν τῶν ᾠσμάτων τούτων ἢ κοινὴ συνείδησις ἀποδίδει εἰς ἓνα ἀπρόσωπον καὶ ἀνώνυμον ποιητὴν, τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἀφοῦ ἢ δημώδης ποίησις θεωρεῖται ὄχι μόνον κτήμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ δημιουργία αὐτοῦ· ἀφοῦ οὕτω μόνον, ἂν θεωρήσωμεν δηλ. δημιουργία τοῦ

λαοῦ τὴν δημοτικὴν ποίησιν, καθίσταται εὐεξήγητον πῶς ἐν αὐτῇ συναισθανόμεθα παλλομένην τὴν καρδίαν, ἐκδηλωμένους τοὺς μυχίους πόθους, διατυπούμενον ἀκίδδηλον τὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ. Διότι τίς ἄλλος θὰ εἶχέ ποτε τὴν δύναμιν νὰ συγκεντρώσῃ τὰ συναισθήματα καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἔθνους σύμπαντος εἰς μίαν ἑστίαν, ἀκτινοβολούσαν πιστὸν ὁμοίωμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἐπιφαίνονται βεδαιῶς ἐνίοτε εἰς τὴν πλείονες δαιμόνιοι ἄνδρες οἵτινες αἰρόμενοι ὑπὲρ τὸ πάτριον ἔδαφος γίνονται ἐξαγγελοὶ καὶ ὑποφῆται ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων ἰδεωδῶν ἀπροσίτων εἰς τὸ πολὺ πλῆθος, διὰ τῶν δεσμῶν δέ, δι' ὧν ἐξακολουθοῦν νὰ συνδέωνται ἀρρήκτως πρὸς τὸ ἔθνος τῶν ἀποδαίνουσαν σὺν τῇ χρόνῳ τροφεῖς καὶ διδάσκαλοι αὐτοῦ καὶ ἀνασύρουν αὐτὸ μέχρι τοῦ ὕψους, ἐφ' οὗ ἴστανται. Καὶ οὕτω τὸ ἔθνος ἐγκολποῦται τὰ ἰδεώδη τοῦ δαιμονίου ἄνδρος καὶ λαμβάνει συνείδησιν αὐτῶν ὡς ἰδίων, τότε δ' ἐκεῖνος ἀνακηρύσσεται διερμηνεὺς τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν. Μακάρια τὰ ἔθνη, τὰ ὅποια ἠύμοίρησαν νὰ γεννήσουν τοιοῦτους μεγαλοφυεῖς ποιητάς! Οὕτως ὁ Ὅμηρος, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον, ἀλλ' ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα, ὁ ποιητὴς ὁ ἐκπροσωπῶν ἐν ἀρχῇ τὴν διανόησιν μικρᾶς ἐπιλέκτου μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς τάξεως τῶν ἀριστέων, ἔγινε σὺν τῇ χρόνῳ, προαγομένου τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ποιητὴς ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἄλλ' οἱ μεγάλοι οὗτοι ποιηταί, ὅταν δημιουργοῦν τὸ ἔργον τῶν, ἀσθενεστάτην ἔχουν ἐπαφὴν πρὸς τὸν λαόν, εἶναι σχεδὸν κεχωρισμένοι αὐτοῦ καὶ μόλις διακρίνονται εἰς τοὺς στίχους τῶν ἀμυδρόταται ἀπηχῆσεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς· μόνον δ' ὅταν προϊόντες τοῦ χρόνου ὀγκωθῇ ἡ ἐπίβρασις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ, εἰς ὑπερνωτέραν περίοδον ἀναπτύξεως, ὁ λαὸς διαπλάσσεται οὕτως, ὥστε νὰ εἰσδέχεται καὶ διασπείρῃ τὴν ἀνταύγειαν τῆς αἴγλης τοῦ ποιητοῦ. Ἡ δημοτικὴ ποίησις τὸναντίον οὔτε προάγει οὔτε μεταβάλλει τὸν λαόν, δὲν ἐξυψώνει, δὲν ἐξωραΐζει αὐτόν, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον προβάλλει εἰκόνα αὐτοῦ ἀπαράμιλλον κατοπτρίζουσα πιστὸν ἑνδαλμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Διὰ τίνος θαυμασίας δυνάμεως γίνεται τοῦτο κατορθωτὸν καὶ εἰς τινὰ πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν συντέλειαν ἔργου τοσοῦτο μεγάλης ἐπιβολῆς; Δυνάμεθα ἄρά γε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ποιητὴς τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων εἶναι αὐτὸς ὁ λαός, ἐν συνεργασίᾳ κατὰ τρόπον ἀκατάληπτον φιλοτεχνήσας τὴν ποίησιν αὐτοῦ, ἣ ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἄνθρωποι κοινοὶ καὶ ἄσχημοι, οὐδὲν ἔχοντες ἰδιάζον γνῶρισμα, τὸ ἐξαῖρον αὐτοὺς ὑπὲρ τοὺς πολλούς, ἀπειργάσθησαν ἰδίᾳ ἕκαστος ἐν τῇ ἑστῶ καὶ πλείονα τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, χωρὶς ν' ἀποτυπώσουν εἰς αὐτὰ τὴν σφραγίδά τῆς ἰδίας αὐτῶν προσωπικότητος, χωρὶς νὰ διασπάσουν τὴν ἐνότητα καὶ ὁμοιομορφίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἐν τούτοις μετ' ἴτης ἀριστοτεχνικῆς δεξιότητος διαγράψαντες εἰς τὰ ἔργα τῶν τοὺς χαρακτῆρας, ἐκφράσαντες τὰ πάθη καὶ προσδώσαντες μορφὴν συγκεκριμένην εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ λαοῦ;

* *

Προτοῦ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν ὅσον ἔνεστι διὰ βραχυτάτων τὸ ζήτημα τοῦτο, νὰ προσπαθήσωμεν δηλ. νὰ εὕρωμεν πόθεν ἀναβλύζουν οἱ κρουνοὶ τῆς δημώδους ποιήσεως καὶ νὰ διακρίνωμεν ποῦ προπάντων ἔγκειται ἡ ἀρετὴ αὐτῆς. Ταῦτα προαπαιτοῦνται διὰ νὰ διευκρινηθῇ ὁ τρόπος τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, νὰ καθορισθοῦν οἱ λόγοι τῆς τελείας ἀπεργασίας αὐτῶν, νὰ δειχθῇ κατὰ πόσον εἶναι ὀρθὸν νὰ ὀμιλῶμεν περὶ γνωστῶν ποιητῶν ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἀξία τῆς συμβολῆς αὐτῶν εἰς ταύτην.

Ἐκ τῶν προτέρων δ' ὅμως δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ὡς δόγμα ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ λαός, ὡς λαός, ὡς σύνολον, εἶναι ἀνίκανος νὰ συνθέσῃ ποίημα. Ἡ ὁμαδικὴ ποίησις εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον. Παρουσιάζουν μὲν αἱ λογοτεχνίαι πολλῶν ἔθνων παραδείγματα ἔργων προελθόντων ἐκ κοινῆς συνεργασίας, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἐξαιρέσεις ἐλέγχουσαι παρέκκλισιν ἀπὸ κανόνων ἀπαρχβάτων τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, γεννήματα ἀνάγκης τινὸς ἢ περιστάσεων ἀσχέτων πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τέχνης, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δικαιοῦνται νὰ προβάλλουν ἀξιώσεις ἔργων τέχνης.

Πῶς δὲ γεννῶνται τὰ δημοτικὰ ἄσματα; Εἰς τῶν πολλῶν, ἔχων τὸ χάρισμα τῆς στιχουργικῆς δεξιότητος καὶ τὸ μουσικὸν αἴσθημα ἀνεπτυγμένον, ὑπέκων εἰς ἐσωτερικὴν ὄθησιν, ἐν στιγμῇ ἐξάρσεως, συνθέτει τὸ ἄσμα ταυτοχρόνως ἐξευρίσκων τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ μέλος ἢ προσαρμόζων εἰς γνωστά. Ἐν τῷ ἄσμα τοῦτο εὐκόλως παραλαμβάνει ἄλλος τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ ἐπανλαμβάνει, ὅταν διατελῇ εἰς παρομοίαν ψυχικὴν διάθεσιν, διότι διαστέλλει ἐν αὐτῷ ἀποτύπωσιν τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων του ἐπιφέρων ἐνίοτε εἰς αὐτὸ ἀσημάντους μεταβολάς, διὰ τὴν ἀποκαταστήσῃ πληρεσιέραν τὴν συμφωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἴδια συναισθήματα. Οὕτω δ' ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμενον καθίσταται κοινὸν κτήμα· ἕκαστος τραγουδιστῆς ἰδιοποιεῖται αὐτὸν τρόπον τινὰ ἀνεπιγνώστως, τὸ ἰδιοποιεῖται ἀπλούστατα καὶ φυσικώτατα, καθόσον φέρεται ἀδέσποτον, καί, ὅπερ σπουδαιότερον, καθ' ὅσον εὐρίσκει ἐν αὐτῷ τὰ πάντα γνώριμα, οὐδὲν δὲ ξένον ἢ ἀνώτερον τῶν ἰδίων νοημάτων καὶ συναισθημάτων, ἢ καὶ ἂν εὕρῃ τι τυχὸν ἀλλότριον ἢ ἀπρόσιτον εἰς αὐτὸν τὸ μεταβάλλει ἢ τὸ ἀποβάλλει. Εἶναι δὲ ἀδέσποτον τὸ τραγοῦδι, διότι ὁ πρῶτος δημιουργὸς αὐτοῦ δὲν κατείχετο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἀμοιρῶν φιλολογικῆς φιλοδοξίας τὸ ἐποίησε, διότι τοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἀνάγκη τῆς καρδίας του. Καὶ ἠδύνατο ὡς ὁ Τραγουδιστῆς τοῦ Γκαίτε νὰ εἴπῃ : «Τραγουδῶ καθὼς κελαδεῖ τὸ πουλὶ ποῦ φωλιάζει 'ς τὰ κλαριά, τὸ τραγοῦδι ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα μου εἶναι πλουσία ἀμοιβῆ μου». Ὁ δ' ἐπαναλαμβάνων τὸ ἄσμα ἰδιοποιούμενος αὐτό, κυρίως εἶπειν, δὲν σφετε-

ρίζεται ξένον πλοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον κάμνει χρήσιν κοινοῦ κτήματος. Διότι ὁ ποιητὴς καὶ τὰ συστατικὰ τοῦ ἄσματος καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐξωτερικῆς διαπλάσεως αὐτῶν παραλαμβάνει ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου τῶν παραστάσεων, τῶν γνώσεων, τῶν ἐμπειριῶν καὶ συναρμολογῶν σποράδην κεχυμένα ὕλικά, ἀφομοιωῶν καὶ ἀναχωνεύων αὐτά, δημιουργεῖ προσθέτων ἀσήμαντὰ πῖνα μόρια εἰς τὸν ἐθνικὸν θησαυρὸν τῶν παραδεδομένων, ὅταν κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του διασκευάζῃ ἢ μεταπλάσῃ τὰ εἰλημμένα ἢ καὶ πλουτίζῃ αὐτά. Μεταβολὰς ἐπιφέρουν, ὡς εἴπομεν, καὶ οἱ ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἄσμα, μέχρις ὅτου λάβῃ τοῦτο τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Ἔθεν εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ λαὸς ἀπεργάζεται τὴν ὀριστικὴν μορφήν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων. Ἄλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται ἔχουν χαρακτηρὰ οὐσιωδῶς ἀρνητικόν, συνιστάμενον εἰς διορθώσεις, ἀφαιρέσεις ἢ ἐναρμογὰς. Οὕτω δὲ ὁ λαὸς παρουσιάζεται ὄχι ὡς παραγωγὸς δυνάμεις, ἀλλ' ὡς φθαρτικὴ, πάντοτε εἰσδεχόμενος καὶ οὐδέποτε δίδων, διότι ἡ κυριωτάτη συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν δημόδιον ποίησιν εἶναι ἡ ἀποκάθαρσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν μὴ ὁμογενῶν στοιχείων. Ἡ παραγωγὴ εἶναι ὁ κληρὸς τῶν ὀλίγων, οἱ ὅποιοι ὡς δημιουργοὶ χωρίζονται ἀπὸ τὸν μὴ παραγωγὸν λαόν, καὶ δὲν πρέπει νὰ συγγέωνται πρὸς αὐτόν, ἀν καὶ ἐξέρχονται ἐκ τῶν σπλάγγων του.

Πολλῶ μείζων εἶναι ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν, διατηροῦσα τὸν ἀρνητικὸν χαρακτηρὰ αὐτῆς πάντοτε, εἰς δύο περιπτώσεις. Πρῶτον μὲν, ὅταν παραλαμβάνῃ ἔργα τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἐξερχόμενα τῆς περιοχῆς τῶν συνήθων αὐτῶ παραστάσεων, ἄσματα ἀνώτερα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῆς ἀντιλήψεώς του. Ὁ λόγος, δι' ὃν παραλαμβάνει τοιαῦτα ἄσματα, εἶναι τὸ μέλος αὐτῶν. Ἐλκυόμενος ὑπὸ τῆς μουσικῆς προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ εὐληπτα καὶ τὰ διὰ τῶν στίχων ἐκφραζόμενα νοήματα, πού μὲν παραλείπων τὰ παντελῶς ἀκατάληπτα, πού δὲ ἀπλοποιῶν, καὶ ὄχι σπανίως παρανοῶν καὶ διαφθείρων· οὕτως ὥστε συμβαίνει ἐνίοτε μόνον ὄρθιον ν' ἀπομένῃ τὸ μέλος, οἱ δὲ στίχοι νὰ ἐπέχουν θέσιν ἐπουσιώδους ἐπικουρήματος τῆς μουσικῆς μεταβαλλόμενοι εἰς ἀδιανόγητα τερετίσματα. Δευτέρα δὲ περίπτωσις, ἀντίθετος ὅλως, παρουσιάζεται, ὅταν τὸ ἄσμα εἶναι ἔργον ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ, ὑπερουντος εἰς τὴν στιχουργικὴν δεξιότητα καὶ εἰς σφηνειαν ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων. Διαδίδεται μὲν τὸ ἄσμα, ὅταν δὲν στερῆται ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐπαναλαμβάνοντες φιλοτιμοῦνται νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν του διορθώνοντες καὶ περικομοῦντες αὐτό. Ἄν δὲ καὶ μεθ' ὅλας τὰς συντελεσθείσας μεταβολὰς ἐναπολειφθοῦν πλημμέλεια, ἔχουν συνείδησιν τῆς ἀτελείας τοῦ ἄσματος οἱ τραγουδοῦντες καὶ ὁμολογοῦν ὅτι δὲν ἔλαβε τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Ὁ φίλος καθηγητὴς κ. Ἀδαμαντίου ἀκούσας ποτὲ ἐν Τήνῳ τοιοῦτο ἄξεστον καὶ ἀκατάσκευον ἄσμα ἔλαβε περίεργον ἐξήγησιν τῆς ἀπορίας του: «Ἀκόμα δὲν τὸ ταίριασαν οἱ κοπέλλαις τὸ τραγοῦδι· θὰ τὸ ταϊριά-

σουν τὸν ἄλλο χρόνο»· ὅτι δηλ. μόλις τὸ ἐπόμενον ἔτος θὰ λάβῃ τὸ τραγοῦδι τὴν ὀριστικὴν του διατύπωσιν.

Πλὴν τῶν ᾠσμάτων, ὅσα ὁ λαὸς ἐνστερνίζεται καὶ θεωρεῖ κτῆμά του, εἰς τὴν δημώδη ποίησιν καταλέγονται καὶ ᾠσματα εἰς στενωτάτην περιοχὴν κυκλοφορούμενα, διερμηνεύοντα δὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα ἢ πληροῦντα ἀνάγκας μικρᾶς ομάδος, ἐλαχίστου μορίου τοῦ ὅλου ἔθνους. Τὸ λοιπὸν ἔθνος ἐνδέχεται νὰ εἶναι ξένον ἢ ἀδιάφορον πρὸς τὰς ἀνάγκας, ὧν τὴν πλήρωσιν ζητοῦν, νὰ μὴ συμμερίζεται τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκφράζουσιν, ἀλλ' ὅμως ὡς οἰκεία πρὸς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ καὶ συντεθειμένα κατὰ τοὺς ὅρους τῆς δημώδους ποιήσεως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χωρισθοῦν τῶν κατ' ἐξοχὴν δημοτικῶν ᾠσμάτων. Τοιαῦτα λ.χ. εἶναι τὰ ἐργατικὰ ᾠσματα, τὰ διὰ τοῦ ρυθμοῦ ἐπιδοθηθῶντα εἰς ταχύτεραν συντέλειαν τῆς ἐργασίας εἰς τινὰ ἐπιτηδεύματα καὶ κανονίζοντα τὴν τάξιν αὐτῆς· τὰ ἐπιχώρια, τοπικοῦ ἐνδιρφέροντος ᾠσματα, εἰς τὰ ὁποία δυνάμεθα νὰ τάξωμεν καὶ τὰ στασιωτικὰ ἢ φατριαστικά, ᾠσματα συνήθως ἐφήμερα καὶ θνησιγενῆ, ἀλλὰ μὴ ἀμοιροῦντα ἀξίας, ὅταν συμπέσῃ ὁ ποιητὴς αὐτῶν, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, νὰ ἐκφράσῃ σθεναρῶς τὰ συναισθήματα τῆς λαϊκῆς ομάδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ἔπεσε κάποτε εἰς χεῖράς μου ἓν δυσεύτερον φυλλάδιον, ἐκδοθὲν ἀνωνύμως ἐν Ἀθήναις τῷ 1879 καὶ ἐπιγραφόμενον: «Τὰ πκράπονα τοῦ Γέρω Θόδωρου τοῦ κρητικοῦ». Ποιητὴς τοῦ ἐκ στίχων 400 περίπου ᾠσματος ἔμαθον ὅτι εἶναι ὁ Ἰωσήφ Μανουσογιαννάκης Σφακιανός. Πνεῦμα στενοῦ τοπικισμοῦ διαπνέει αὐτό, ἀχαλίνωτος δὲ ἐκρηγνύεται ἢ ἀγανάκτησις τοῦ ποιητοῦ κατὰ τῆς παραγωγίσεως τῶν δικαιωμάτων τῶν Σφακιανῶν ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν Κρητῶν· εἴτε δίκαιον εἴτε παράλογον τὸ παράπονον καταπνίγει τὴν φωνὴν τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς συνέσεως. Δὲν ἤξεύρω, ἂν ἐψυχλὸν ποτε πρὸς τὴν λύραν των τὸ ᾠσμα τοῦτο Κρήτες τῶν Σφακιῶν ἢ ἂν ἦτο πρὸς ἀνάγνωσιν μόνον προωρισμένον. Ἀλλὰ μὲ τόσον πάθος καὶ δύναμιν ἐκφράζει τὰ φρονήματά του ὁ ᾠσμηὸς ἐκεῖνος ποιητὴς, τόσην ζωὴν ἔχει ἢ τραχεῖα γλῶσσά του, ὡς ἀντίλαλος τῶν πατρῶν ὁρέων, τόσον βαθέως ἀποτυπωμένος εἶναι ὁ χαρακτήρ τῆς λαϊκῆς μουσικῆς εἰς αὐτό, οὐδὲν ἔχον τὸ δυσαρμοστοῦν πρὸς τὴν δημώδη ποίησιν, πλὴν ἴσως τοῦ μήκους του, ὥστε οὐδεὶς ἢ εὐρεθῆ, ὅστις νὰ μὴ τὸ ἀναγνωρίσῃ ὡς γνήσιον δημοτικὸν ᾠσμα.

Διότι τὸ κυριώτατον γνῶρισμα τοῦ δημοτικοῦ ᾠσματος εἶναι ἡ συμφωνία αὐτοῦ πρὸς τὴν διανόησιν τῶν πολλῶν· οὐδὲν πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ ὑπερ-εξέχον τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου τῆς μορφώσεως οὐδὲ τὸ μαρτυροῦν τὴν παρέμβασιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ, προσωπικότητος χωριστῆς καὶ ἀνωτέρας. Ὁ ποιητὴς τοῦ δημοτικοῦ ᾠσματος πρέπει νὰ εἶναι εἰς τῶν πολλῶν δυσδιακρίτως συγχεόμενος εἰς τὸ ἀνώνυμον πλῆθος. Ἀλλὰ τούτου δεδομένου, πῶς ἐξηγεῖται τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναμις τῆς δημοτικῆς ποιήσεως; Πῶς τὰ ἔργα

ἀπαιδεύτων καὶ ἀμορφώτων ἀνομολογοῦνται πολλάκις ὑπέρτερα τῶν δημιουργημάτων καλλιτεχνῶν τοῦ λόγου, οἵτινες τὸ ποιητικὸν χάρισμα αὐτῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐνίσχυσαν διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς μορφώσεως; Ποῖον τὸ μυστήριον τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς;

Ἡ ὑπεροχὴ τῆς δημώδους ποιήσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκφαινομένην ἐν αὐτῇ ἀπλότητα καὶ ἀλήθειαν. Ἐχει τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν ἀρετὴν, ἣ ὁποῖα ἐν ἄλλῃ περιοχῇ τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἢ ἐν τῇ προραφαηλικῇ, καταθέλγει τοὺς λεπτοὺς τεχνοκρίτας. Ἐκ τῶν ἀμέσων καὶ διουγεστάτων πηγῶν τῆς γλώσσης ἢ δημώδης ποίησις ἀντλεῖ φραστικὴν δύναμιν καὶ ἐνάργειαν, ἐγγύτερον δὲ προσκειμένη εἰς τὴν φύσιν δέχεται ἀκραιφνεστέραν τὴν τοιαύτην ἐντύπωσιν. Οὐδὲν ἐν αὐτῇ τὸ ψευδὲς ἢ τὸ περίτεχνον. Ἡ μὲν παρατήρησις τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἀπλή, ἀλλ' ἀκριβής, ἢ δ' ἐκφρασις τῶν παθῶν ἀπερικόσμητος, ἀλλὰ βαθεῖα καὶ ἀληθινή.

Ὅταν μεγάλα γεγονότα, ὅταν δεινὰ συμφορὰ ἢ ἀπροσδόκητοι εὐτυχίαί γενοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πάθῃ σφοδρά, ὅταν ἐξαιρετικὴ τις περίστασις ἐπιφέρει ὑπερεκχείλισιν προσωπικῶν συναίσθημάτων, ἢ εἰλικρινῆς καὶ ἀπέριττος ἐκδήλωσις αὐτῶν συγκινεῖ ἰσχυρῶς. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρῶνει τὴν ἐλλείπουσαν τέχνην· ἢ δὲ προσπάθεια ἐντονωτέρας ἐκδήλωσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἀτελῶν μέσων, τὰ ὅποια ἢμπορεῖ νὰ διαθέσῃ πρωτογενῆς καὶ ἀμορφος τέχνη, ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ, ἐνίοτε μάλιστα συμβαίνει νὰ φέρῃ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τὸν Θρήνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Γεωργιᾶν, τὸν ὅποιον πάντως συνέθεσε σύγχρονος τῆς ἀλώσεως λόγιος στιχουργός, ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους θρήνους τῶν συγχρόνων, τοὺς ὁποίους ἀνεῦρον εἰς κώδικας βιβλιοθηκῶν καὶ ἔφερον εἰς φῶς ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Κρουμβάχερ ὁ Ρούσσοι καὶ ἄλλοι, πολλῶ ἀνώτερον καὶ ἐκφραστικώτερον εἶναι τὸ δημοτικὸν ἄσμα, τὸ ἀρχόμενον μὲ τὴν ὀδυνηρὰν κραυγὴν τῆς ἀπογνώσεως

Πῆραν τὴν Πόλην, πῆραν τὴν, πῆραν τὴ Σαλονίκη,
πῆραν καὶ τὴν Ἁγία Σοφία, τὸ μέγα μοναστήρι!

καὶ τελειῶνον μὲ τὴν ἐξαγγελίαν τῆς θείας ὑποσχέσεως περὶ πληρώσεως τῶν ἐλπίδων τοῦ δυσμοίρου ἔθνους :

Πάλαι μὲ χρόνους μὲ καιροὺς πάλαι δικὰ σας εἶναι!

Τοιαῦτα δημιουργήματα ἔχουν ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν νὰ ἐπιζήσουν τοῦ ποιητοῦ αὐτῶν, καὶ ἐπὶ γενεάς, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μεταδιδόμενα, νὰ συγκλονοῦν τὰς ψυχάς.

Ὅμοίαις συγκινήσεις μόνον μεγάλοι ποιηταὶ δύνανται νὰ προκαλέσουν· δυσκόλως δὲ ἢ τέχνη καὶ δοκιμωτάτων ποιητῶν παρέχει ἀποτελέσματα ὁ-

ποια δι' ἀπλῶν μέσων ἐπιτυγχάνει ἀνεπιγνώστως ὁ λαϊκὸς ποιητής. Ὅταν δὲ ποιηταὶ ἔχοντες συνείδησιν τῆς τοιαύτης δυνάμεως τῆς δημοτικῆς ποιήσεως προσφεύγουν εἰς τὰ μέσα αὐτῆς καὶ γράφουν ποιήματα ἔχοντα τὴν ἐπιφασιν τῶν δημωδῶν καὶ πάλιν τότε ἐξασθενίζει τὴν ἐντύπωσιν ἢ ἀτελῶς συγκαλυπτομένη ἐπιτήδευσις. Καθὼς εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀρχαϊστικῆς τέχνης, τὰ ἐπιμελῶς ἀπομιμούμενα ἀρχαϊκά, τὴν μίμησιν φανερῶνουν τεκμήρια περισσοτεχνίας, τὰ ὅποια δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγη ὁ νεώτερος τεχνίτης, οὕτω καὶ εἰς δημοτικοφανῆ ᾄσματα ἐξελέγχει τὴν ματαίαν προσπάθειαν τοῦ λόγιου ποιητοῦ ἢ παρατηρουμένη διαφορά εἰς τὰ νοήματα, εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἰς αὐτὴν τὴν γλῶσσαν ἐνίοτε. Σῆς φέρω ἔν παραδειγμα. Εἶναι γνωστότατον τὸ κάλλιστον ᾄσμα «ὁ ἀποχαιρετισμὸς τοῦ κλέφτη», τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχή :

Μάννα, σοῦ λέω δὲν μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω.

Τὸ ᾄσμα τοῦτο ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν συλλογὴν τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων τοῦ Ζαμπελίου τῆ 1851, ὕστερον εἰς τὰ *Τραγούδια Ρωμαίικα*, τὴν μεγάλην συλλογὴν τοῦ Passow, καὶ ἔκτοτε ἀναδημοσιεύθη πολλάκις, δὲν λείπει δὲ ἀπὸ κανὲν σχεδὸν ἀναγνωστικὸν βιβλίον τῶν σχολείων, περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῶν ὀλίγων δημοτικῶν, τὰ ὅποια περιέχουν ταῦτα πρὸς παιδαγωγικοὺς σκοποὺς. Ἄλλ' ἐπιμελεστέρα ἐξέτασις αὐτοῦ καταδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι γνήσιον δημοτικόν. Ὁ ἀναγνώστης προσκρούει πρῶτα πρῶτα εἰς τὴν λέξιν δουλεύω· ὁ λαὸς δὲν μεταχειρίζεται αὐτὴν εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ᾄσματος ὁ λαός, δταν λέγη δουλεύω, ἐννοεῖ ἐργάζομαι ἢ ὑπηρετῶ ἐπὶ μισθῷ, δοῦλος εἶναι ὁ ὑπηρέτης καὶ δουλειὰ ἢ ἐργασία, τὴν δὲ ἀρχαίαν σημασίαν τοῦ δούλου ἔχει μόνον ἢ νεωτέρα λέξις σκλάβος καὶ τῆς δουλείας ἢ σκλαβιά. Ἡ ἀκυρολογία, ἐπισκοτιζουσα τὴν ἔννοιαν, ἐλαττώνει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ στίχου. Ἐπειτα ὀλίγον κατωτέρω προσκρούει ὁ ἀναγνώστης εἰς τοὺς στίχους:

Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιά καὶ μαῦρο καρυοφύλλι,
καὶ πότιζέ τα ζάχαρη, καὶ πότιζέ τα μέσκο.

Τὸ καρυοφύλλι δὲν εἶναι μαῦρον, ἀλλὰ πράσινον· μαῦρα ἢμπορεῖ νὰ ὀνομασθοῦν τ'ἀπεξηραμμένα ἄνθη τοῦ εἰς τὸ Μαλαϊκὸν πολύνησον φυομένου δένδρου καρυοφύλλου, τὰ κοινῶς λεγόμενα *γαρούφαλα*, τὰ ὅποια ἐσύγχυσεν ἴσως ὁ ποιητής πρὸς τὸ καρυοφύλλον ἐπίσης ὀνομαζόμενον ποῦδες φυτὸν τῆς πατρίδος μας. τὸ κοινῶς καρυοφύλλι δὲν κεῖται δὲ τὸ μαῦρον μεταφορικῶς ἀντὶ τοῦ δυστυχῆς, τριλαίπυρος, διότι τοιαύτη ἔννοια δὲν ἔχει λόγον ἐνταῦθα. Καὶ εἰς τὸν ἐπόμενον στίχον ἀληθῆς λαϊκὸς ποιητής, ἔσον καὶ ἂν ἤθελε νὰ τονίσῃ τὸ τρυφερὸν καὶ φιλόστοργον τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀνθέων, δὲν θὰ ἐφαντάζετο νὰ τὰ ποτίζῃ μὲ στερεὰν ὕλην, μὲ ζάχαρην·

παραπλησίαν εικόνα μετεχειρίσθη ή δημώδης ποιήσις εις έν περιπαθέστατον μοιρολόγι, άλλ' έκει ή ζάχαρη προσφέρεται ως τροφή εις πουλιά·

Πουλιάκι νείχα 'ς τό κλουβί, και τό είχα μερωμένο,
και τάγιζά το ζάχαρη και πότιζά το μύσκο.

Και εις ένα τών τελευταίων στίχων γίνεται χρήσις τολμηροτάτης μεταφοράς·

Τό καρυοφύλλι στέναξε, τριανταφυλλιά θακρύζει.

Ό λαός θ' απέφευγε τοιαύτην εικόνα, διότι είναι εύκολον νά συνδεθής ό στεναγμός πρὸς τήν παράτασιν του όπλου καρυοφυλλιοῦ, τής άλλης δηλ. σημασίας, τήν όποίαν προσέλαβεν εκ παρετυμολογίας ή λέξις καρυοφύλλι. Και ή ώραία, άλλ' ύπό έντόνου μυθικοπαθείας διαπνεομένη, κατακλείς του ποιήματος, ή στηριζομένη επί τής δοξασίας περι συνδέσμου τής ανθρωπίνης ζωής πρὸς τήν ζωήν φυτών, είναι ξένη πρὸς τήν δημώδη ποιήσιν· θα ήδύνατο μὲν ίσως και λαϊκός τις ποιητής νά έμβάλη εις έργον του τοιαύτας ιδέας, διότι ή δοξασία δέν είναι άγνωστος εις τās δημώδεις παραδόσεις και τὰ παραμύθια, αλλά θα τό έκαμνε κατά τρόπον άπλούστερον, χωρίς νά προσθέση τὰ στολίσματα τής εικόνας τής καταιγίδος.

Και αν δέν έγνωρίζομεν άλλοθεν τόν ποιητήν, ή εξέτασις του ποιήματος θα ήρκει νά πείση πάντα ότι δέν είναι δημοτικόν. Άλλά ό ποιητής έτυχε νά μάς γίνη γνωστός· είναι ό Παύλος Λάμπρος, ό επιφανής συγγραφεύς νομισματολογικῶν και ιστορικῶν μελετῶν, πατήρ δε του ήμετέρου συναδέλφου κ. Σπ. Λάμπρου. Εις χρόνους, καθ' οὓς αί λαογραφικαί έρευναι οὐδεμιᾶς ήξιούντο προσοχής, ό Παύλος Λάμπρος με τήν διακρίνουσαν αὐτόν όξεϊν αντίληψιν, διεύγνωσε τήν σπουδαιότητα αὐτῶν και μετά ζήλου ήσχολείτο εις περισυλλογήν μνημείων τής δημώδους φιλολογίας. Μία πλουσία συλλογή δημοτικῶν άσμάτων, τήν όποίαν είχε καταρτίση πρὸ του 1850, έχρησίμευεν ως βάσις τῶν « Άσμάτων δημοτικῶν τής Ελλάδος» του Σπ. Ζαμπελίου. Εις τὰ τετράδια τής συλλογής εκείνης είχε καταγράψη και ιδικά του άσματα, ό δε Ζαμπέλιος, άγνωστον διά τίνα λόγον, περιέλαβεν εις τόν εκδοθέντα τόμον τῶν δημοτικῶν άσμάτων τόν « Αποχαιρετισμό του κλέφτη» χωρίς νά μνημονεύση τό όνομα του ποιητου, ως περιέλαβεν επίσης και εξέδωκεν ανωνύμως ως δημοτικά και του Σολωμου πολλά ποιήματα παραπληρήσας οὕτω τόν Passow και άλλους μετα τούτου εκδότας δημοτικῶν άσμάτων.

Παρά πάσας τās άρετάς του ποιήματος του Λάμπρου ανώτερον αὐτου κατά τήν κρίσιν μου είναι γνήσιόν τι δημοτικόν άσμα, τό αὐτό έχον θέμα, τήν έκφρασιν δηλ. τῶν συναισθημάτων, τὰ όποια παρώρων επί τουρκοκρατίας τους γενναίους άνδρας νά προτιμοῦν τόν έλεύθερον βίον του κλέφτη εις τὰ βουνά. Έπιτρέφατέ μοι νά σας τό αναγνώσω, διότι τό θεωρώ καταλλη-

λότατον νὰ δείξη τὴν διαφορὰν τῆς τεχνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς δημοτικῆς, ἂν ἐξετασθῇ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ποίημα τοῦ Λάμπρου καὶ τὸ ὑποδεέστερον τούτου παραπληθείας ὑποθέσεως τοῦ Ραγκαβῆ «Μαύρ' εἶν' ἡ νύκτα ἔς τὰ βουνά». Τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι ἀναφέρεται εἰς τινὰ κλέφτην, Θεσσαλὸν ἴσως, τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Τοῦ Βασίλη.

- Βασίλη, κάτσε φρόνιμα, νὰ γένῃς νοικοκύρης,
γιὰ ν' ἀποχτήσῃς πρόβατα, ζευγάρια κι' ἀγελάδες,
χωριά κι' ἀμπελοχώραφα, κοπέλλια νὰ δουλεύουν.
— Μάννα μου, ἐγὼ δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης,
νὰ κάμω ἀμπελοχώραφα, κοπέλλια νὰ δουλεύουν
καὶ νὰ εἶμαι σκλάβος τῶν Τούρκων, κοπέλλι στοὺς γερόντους.
Φέρε μου τάλαιφιό σπαθὶ καὶ τὸ βαρὺ τουφέκι,
νὰ πεταχθῶ σὰν τὸ πουλί ψηλά ἔς τὰ κορφοβούνια,
νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, νὰ περπατήσω λόγκους,
νὰ βρῶ λημέρια τῶν κλαφτῶν, γιατάκια καπατάνων,
καὶ νὰ σουρῆξω κλέφτικα, νὰ σμιῆω τὸς συντρόφους,
ποῦ πολεμοῦν μὲ τὴν Τουρκία καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανίτικς*.
Πουρνὸ φιλεῖ τὴ μάννα του, πουρνὸ ξεπροβοδιέται.
«Γαῖά σκε, βουνά μὲ τοὺς γκρεμοὺς, λιθάδικ μὲ τὰς πάχνικς !
— Καλὸ ἔς το τᾶξιο τὸ παιδί, καὶ τᾶξιο παληκάρι*».

Μεταξὺ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, οἷον τὸ ἀναγνωσθέν, καὶ τῶν κατὰ μίμησιν αὐτῶν ποιηθέντων δημοτικοφανῶν, ὡς τὸ τοῦ Λάμπρου, μεσολαβεῖ ἡ κατηγορία τῶν ᾠσμάτων, ὅσα ἐποιήθησαν μὲν ὑπὸ κοινῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ νὰ τραγουδοῦνται ἀπὸ τὸν λαόν καὶ ἐτραγουδοῦντο πολλὰ εὐδοκιμήσασα ἐπὶ βραχὺν χρόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τινὰ συμφορῆ εἰς αὐτὰ ἐλαττώματα δὲν προσέλαβον τὴν σφραγίδαν τοῦ ἀκραιφνῶς λαϊκοῦ καὶ κοινοῦ ἔργου. Ὁ γνωστότερος τῶν ποιητῶν τῆς κατηγορίας ταύτης εἶναι ὁ Διμιτσανίτης Τσοπανάκος, τὸν ὁποῖόν τινες ἐφθασαν μέχρι τῆς ὑπερβολῆς νὰ τὸν ἀποκαλέσουν Τυρταλον τοῦ ἀγῶνος· ἂν ὑπῆρχέ τι τὸ δυνάμενον νὰ δικαιολογήσῃ τοιαύτην ἐξομοίωσιν, τοῦτο θὰ ἦτο ὁ ἐνθουσιασμός, τὸν ὁποῖον μετέδιδεν ὁ Τσοπανάκος εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους κατὰ τῶν Τούρκων Ἕλληνας, ἴσως δὲ καὶ ἡ οἰκτρὰ δυσμορφία αὐτοῦ, ἀνακαλοῦσα εἰς τὸν νοῦν τὴν θρυλουμένην χωλότητα τοῦ Λάκωνος ποιητοῦ. Ὁ Τσοπανάκος ἦτο ναννοφυῆς τὸ ἀνάστημα, κυφὸς καὶ φαλακρός· ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἦτο «λιγὺς ἀοιδός», τραγουδιστῆς καλόφρωνος καὶ εἶχεν εὐχέρειαν στιχοσυργικὴν, τὴν ὁποίαν ἤσκει σατιρίζων δι' αὐτοσχεδίων ποιημάτων ὃ τι παρετήρει τὸ γελοῖον καὶ ἔκτροπον εἰς τὴν μικρὰν κοινωνίαν τῆς πατρίδος του Διμιτσάνης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν οὐδέποτε εἶχεν ἀπομακρυνθῆ μὲχρι τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τὸ δηκτικὸν πνεῦμά του ἐπεκλήθη Τσοπανάκος, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ πτηνοῦ τσοπανάκου, τοῦ ὁποῖου τὸ συριστικὸν κελάδημα ὁ λαὸς ἐκλαμβάνει ὡς σκωπτικόν. Τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομά του ἦτο Παναγιώτης Κάλας. Ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστα-

σις, ἦτο ἀνὴρ ὑπερτριακοντούτης (γεννηθεὶς τῷ 1789), προσεκολλήθη δὲ εἰς τὸν Νικηταρᾶν καὶ ἠκολούθει αὐτὸν εἰς τὸν πόλεμον. Ἄνεστρέφετο πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους, τοὺς ὁποίους ἐνθουσίαζε διὰ τῶν στιχουργημάτων του περὶ τῶν πολεμικῶν συμβάντων· ὁσάκις ἤρχετο ὁ Τσοπανάκος, οἱ στρατιῶται τὸν περιστοιχίζον ἀνυπόμονοι ν' ἀκούσουν κανένα καινούριον τραγούδι του. Δὲν ἔλειπον δ' ὁμως καὶ τὰ πειράγματα, τὰ σκώμματα, τὰ ὁποῖα ἐπροκάλει ἡ κωμικὴ ἐμφάνισις του. Ἄλλ' ἐκεῖνος, θρασύς καὶ ἀθυρόστομος, δὲν ὁμοίαζε πρὸς τὸν ὁμηρικὸν Θεραίτην, τὸν ὅποιον μὲ ἐν κτύπημα τῆς ράβδου του ἀπεστόμωσεν ὁ Ὀδυσσεύς. τὸναντίον ἐπετίθετο μὲ τὴν χονδρὴν μαγχοῦράν του κατὰ τοῦ αὐθάδους ὑβριστοῦ καὶ συνέβη πολλάκις καπεταναῖοι νὰ τρέπωνται γελῶντες εἰς φυγὴν πρὸ τοῦ Τσοπανάκου, μετὰ κόπου κινουμένου καὶ διώκοντος αὐτούς. Διότι ἔνεκα τῆς σωματικῆς του κατασκευῆς ἦτο βραδυκίνητος καὶ δυσκόλως ἠδύνατο πεζοπορῶν νὰ παρακολουθῆ εἰς τὰς ἐκστρατείας τὸν καπετὰν Νικηταρᾶ. ποῦ εἶχε στὰ πόδια του φτερά, ὡς λέγει εἰς ἐν ποίημά του. Ὁ στρατηγὸς εὐπλαγχτισθεὶς αὐτὸν τοῦ ἐδώρησεν ἕκ τουρκικῶν λαφύρων ἕνα ἵππον· ἀλλ' ὁ πτωχὸς Τσοπανάκος, περιελθὼν εἰς ἀπορίαν διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ζώου, ὑπέδειξεν εἰς τὸν δωρητὴν δι' ἐμμέτρου ἐπιστολῆς, ὅτι τὸ δῶρον ἦτο κολοβὸν καὶ ἐχρειάζετο νὰ συμπληρωθῆ διὰ νὰ καταστῆ χρήσιμον :

Τὸ δῶρο σου, Νικηταρᾶ,
εἰν' ἄλογο χωρὶς οὐρά.
ἢ μοῦ στέλλεις καὶ κριθᾶρι
ἢ σοῦ στέλλω τὸ τομάρι.

Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ Τσοπανάκου καὶ ἔγιναν παροιμιώδεις· πάντως δ' εἶναι, ὡς παρατήρησα κάπου, πολὺ ἀνώτεροι ὁμοίας ἐπιστολῆς τοῦ βυζαντινοῦ ὁμοτέχνου του Μανουὴλ Φιλῆ. ὅστις ἐπαιτῶν ἐπιστῆς κριθὴν διὰ τὸν ἵππον του ἐχρειάσθη νὰ γράψῃ πρὸς τοῦτο εἰκοσινάνου σίους ἰάμβους. Ἀπέθανε δὲ ὁ Τσοπανάκος ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, κατὰ τὸ 1824. Περὶ τοῦ θανάτου μεγάλων ποιητῶν φέρονται παράδοξοι θρύλοισι· ὁ Αἰσχύλος ἀπέθανε συντριβέντος τοῦ κρανίου του ἐκ χελώνης, τὴν ὁποίαν ἀφῆκεν ἀφ' ὑψηλοῦ ἀετός, ἐκλαβὼν τὴν φαλάκραν αὐτοῦ ὡς πέτραν· ὁ Σοφοκλῆς ἀποπνιγείσ ἀπὸ ρᾶγα σταφυλῆς· ὁ Εὐριπίδης σπαρχθεὶς ὑπὸ κυνῶν· ὁ θρύλος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Τσοπανάκου εἶναι πεζότερος· ὀδοιπορῶν, ἐζήτησε νὰ κορέσῃ τὴν πείναν του ἀπὸ μίαν κορομηλέαν· ἂν καὶ οἱ καρποὶ τῆς ἦσαν ἄωροι, ἔφαγε κατὰ κόρον καὶ ἀπέθανεν ἀπὸ δυσπεψίαν.

Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσοπανάκου ὁ Βενετὸς Peschio εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1825» ἔγραφε τὸ ἑξῆς : «Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς ποῦ ἀπέθανε εἰς τὴν Τριπολιτσιὰ κάποιος Κάβας ἀπὸ τὴν Διμιτσάναν, ἐπωνομαζόμενος Sabanaco, ὁ ὅποιος δύσμορφος καὶ

καμπούρης ἀπ' ἐμπρὸς καὶ ἀπ' ὀπίσω εἶχεν ἔμφυτον θαυμάσιον χάρισμα τοῦ αὐτοσχεδιάζειν. Χωρὶς νὰ ἠξεύρη ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν—τοῦτο δὲν φαίνεται ἀκριβές, διότι ὁ Τσοπανάκος ἐφοίτησεν ἀναμφιδόλως εἰς τὸ ὀνομαστὸν σχολεῖον τῆς πατρίδος του Διμιτσάνης καὶ τὰ στιχουργήματά του δεικνύουν ὅτι δὲν ἦτο ἀπαίδευτος—χωρὶς νὰ ἠξεύρη ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἐτραγουδοῦσεν ὄλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν ἠμπόρεσα νὰ συνάξω περισσότερα ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τῶν αὐτοσχεδίων ἄσμάτων του. Ἐύρισκονται ποῦ καὶ ποῦ μερικοὶ ἐπιτυχημένοι στίχοι καὶ ἀρκετὴ ἀρμονία παρατηρεῖται εἰς αὐτούς. Ἄλλ' ὅμως, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς αὐτοσχέδια ποιήματα, ἀναγινωσκόμενα φαίνονται πολὺ μέτρια».

Ἡ κρίσις τοῦ φιλέλληνος Ἰταλοῦ εἶναι δικαία· ἡ ἐξύμνησις τῶν ἄθλων τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καταπίπτουσα εἰς ἰσχνὴν κενολογίαν, εἶναι κατωτέρα τοῦ μετρίου. Ἄλλ' ἔλα τὰ ἄσματα τοῦ Τσοπανάκου δὲν ἦσαν αὐτοσχέδια, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Peschio· συνίστανται ἀπὸ τετραστίχους στροφάς, ἀποτελουμένας ἐκ δύο ἰαμβικῶν διμέτρων, ἐναλλασσομένων μὲ δύο διμέτρους τροχαϊκοὺς, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀπλοῦν αὐτὸ μέτρον, μὴ ἀπομακρυνόμενον τοῦ ρυθμοῦ τῆς καθημερινῆς ὀμιλίας, εἶναι πρόσφορον πρὸς εὐχερῆ στιχουργίαν, παράγουν τὴν ἐντύπωσιν αὐτοσχεδιασμάτων. Τὰ ἄσματά του ἐτραγουδοῦσεν ὁ ἴδιος, τὸ δὲ καινοφανές αὐτῶν καὶ τὸ καλλίφωνον τοῦ στιχουργοῦ συνετέλουν εἰς τὴν διάδοσιν. Ἄλλ' ἐπαναλαμβανόμενα μετερρυθμίζοντο καὶ διωρθώνοντο κατὰ τὸ δυνατόν. Ὡς παράδειγμα φέρω μίαν στροφήν, ἡ ὁποία περιήλθεν εἰς ἡμᾶς καὶ ὡς δημῶδες ἄσμα. Ὁ Τσοπανάκος λέγει :

Δότε Φραντζέζοι μαρτυριά,
ποῦ εἶσασθε ἔς τὰ φανερά,
μιὰ γολέττα τοῦ Τομπάζη
τὴν ἀρμάδα τὴν τρομάζει.

Ἄλλ' ὁ λαὸς διώρθωσε τὴν στροφήν οὕτω :

Μαρτυράτε το, Φραντζέζοι,
πέστε το καὶ σὰς Ἑγγλέζοι,
πῶς μιὰ σκοθνα τοῦ Τομπάζη
τὴν Τουρκιά τήνη τρομάζει.

Τὸ ὅτι στιχουργὸς ὡς ὁ Τσοπανάκος, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, εὐμοιρῶν στιχουργικῆς δεξιότητος καὶ ἔχων μόρφωσιν, μικρὸν ἴσως ὑπερτεροῦσαν τῆς τῶν πολλῶν, δὲν ἐποίησεν ἄσματα ἐφάμιλλα τῶν δημοτικῶν οὔτε παράδοξον εἶναι οὔτε ἀνεξήγητον φαίνεται. Τὸ αἷτιον ἐγκεῖται εἰς τὴν ἀτελεῆ μόρφωσιν. Ὁ ἡμιμαθὴς, ἐπιχειρῶν νὰ δημιουργήσῃ τι ἀνώτερον, παρεκκλίνει τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνῶ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τεχνικὴν ποίησιν, ἀποξενοῦται καὶ τῆς δημῶδους. Τὸ ἔργον του εἶναι νόθον, καὶ διὰ τοῦτο καταδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν.

Παρομοίους πρὸς τὸν Τσοπανάκον στιχουργοὺς πολυπληθεῖς ἀπαντῶμεν εἰς τὴν Κύπρον, ἀποτελοῦντας τάξιν ἰδίαν, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ραψῶδοι, ἀσκοῦσαν ὡς ἐπιτήδευμα τὴν ποίησιν. Λέγονται ποιητάρηδες καὶ ὡς ζωντανὰ ἐφημερίδες περιέρχονται τὴν νῆσον μεταδίδοντες ἐστιχουργημένας εἰδήσεις, ὅχι ἀδιακρίτως οἰασδῆποτε, ἀλλὰ μόνον ἕσας κινοῦν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, εἴτε γενικώτερον, ὅποιαί αἱ περὶ ἐθνικῶν ζητημάτων, εἴτε μερικώτερον, ὡς αἱ περὶ σεισμῶν, φόνων, ἐρωτικῶν παθημάτων καὶ τῶν τοιούτων. Σήμερον τὰ στιχουργήματα ταῦτα τυπώνουν εἰς χωριστὰ φυλλάδια ἑκκστον καὶ μετὰ τὴν ἀπαγγελίαν ζητοῦν ὡς ἀμοιβὴν ν' ἀγοράσουν τὰ φυλλάδια οἱ ἀκροαταὶ δίδοντες ὃ τι προαιροῦνται :

Πό ναν χαρτὶν νὰ πάρτε, κύριοι, νὰ χαρῆτε,
κι' ἄς δώσῃ κάθε ἀδερφός τὸ ὃ τι προαιρεῖται.

Ἐνίοτε συνιστῶσιν ἑαυτοὺς εἰς τὸ τέλος οἱ ποιητάρηδες ἐξαγγέλλοντες τὸ ὄνομά των.

Πό ναν βιβλίον πάρτε, ἂν θέλατε, πό μέναν,
νὰ βλέπετε τί γίνεται 'ς τὴν Κύπρον καθημέρα,
Κλεάνθης Σάββας γράφεται τ' ὄνομα τὸ δικόν μου,
'ς τὸν Ἄη Μάμαν, κύριοι, ἐν τὸ γεννητικό μου.

Ἡ ἐξαίρουν ὡς κοινωφελές τὸ ἔργον των.

Αὐτὰ δημοσιεύουσιν οἱ ποιηταὶ τοῦ τόπου,
ποῦ προσπαθοῦν γιὰ τὸ καλὸν τοῦ καθενὸς ἀνθρώπου·
κι ὅσ' ἔχουν εὐχαρίστησιν τὴν τσέπη τους ν' ἀνοίξουν,
νὰ πάρουσι πό ναν χαρτὶν, νὰ μᾶς ὑποστηρίξουν.

Φαίνεται ὅτι ἐν Κύπρῳ εἶναι δημοφιλεῖ τὰ τοιαῦτα στιχουργήματα, καὶ εὐρίσκουν οἱ ποιητάρηδες ἐκδότας τῶν ἀπάντων αὐτῶν. Ἐχῶ εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου μίαν τοιαύτην ἔκδοσιν, τυπωθεῖσαν τῇ 1913 ἐν Λευκωσίᾳ τῆς Κύπρου καὶ περιλαμβάνουσαν τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1896 μέχρι τοῦ 1912 ἔργα ἐνὸς ποιητάρη. Ἐπιγράφεται: «Συλλογὴ διαφόρων κυπριακῶν ποιημάτων, ἧτοι ἐθνικῶν, θρησκευτικῶν, ἱστορικῶν, περὶ φόνων καὶ δολοφονιῶν, ἐρωτικῶν κτλ., συνταχθέντων ὑπὸ Χριστοφόρου Θ. Παλαίση ἐξ Αὐγόρου. Ἐκδότης Χρ. Θ. Παλαίσης ἐξ Αὐγόρου (ὁ ἴδιος δηλ. ὁ ποιητῆς) καὶ Χ. Σοφοκλῆς Χ. Νικόλα ἐκ Κυθραίας». Εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν ἀναμιξ ποιήματα περὶ ἐνώσεως Κύπρου καὶ Ἑλλάδος, περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, περὶ τῆς κτεχστάσεως τῆς Κύπρου, περὶ τῆς συμπλοκῆς τῶν χωρίων Στρογγυλοῦ καὶ Βατυλῆς, περὶ τῆς δολοφονίας ἐνὸς ἡγουμένου, περὶ τοῦ ἐκκρεμοῦς ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, περὶ τοῦ πνιγμοῦ δύο κορασιῶν ὑπὸ τῆς μητριᾶς αὐτῶν εἰς τὸ χωρίον Μένικον, περὶ τῆς πυρκαϊᾶς τῆς Καρρέτας, περὶ τῶν φρικτῶν ἐρωτικῶν παθῶν τοῦ Μελεῆ καὶ τῆς Ζαχαρούλλας, περὶ τοῦ Χάμπου καὶ τῆς γαδούρας του. Εἰς τὸ τραγούδι τοῦ Χάμπου διαγράφει τὸ ἔργον τοῦ ποιητάρη. Θεωρεῖ καθῆκον του τὴν ἀνακοίνωσιν συμβάντων κοινῶ ἐνδιαφέροντος.

Νέον καθήκον σήμερον μέλλω νά έκτελέσω,

λέγει, καί ἐπικαλεῖται σύντονον τήν προσοχήν τῶν ἀκροατῶν.

Ἐπαμειν κάθε ποιητής ἐν χρέος του νά πράξῃ,
ὅ τι γενῆ ἔς τόν τόπον του πρέπει νά τό φωνάξῃ.
Αἰτίαις γιά ποιήματα μάς δίνουν κ' οἱ γαδάροι,
καθώς καί τό σημερινόν τοῦ Χάμπου τοῦ χοιράρη.
Δέν λέγω γιά τόν ἴδιον ὅτι πῶς ἐν γαδοῦριν
ἔχει μουστάκιν, ὀμιλᾷ μέ ἀνθρωπίνην μεύρην
ἀλλά νά πῶ τό σφάλμα του καί τό κακόν τοῦ βούραν
κ' ἐπνίξεν εἰς τήν θάλασσαν ἄδικα μίαν γαδοῦραν.

Ἡ ἡμιμάθεια τῶν ποιητάρηδων ἀπεστέργησε τά στιχουργήματά των καί τῆς ἀξίας, τήν ὁποίαν θά εἶχον ὡς γλωσσικά μνημεῖα. Ἐν τῇ προσπάθειά των ὅπως μεταχειρίζονται τήν γλῶσσαν τῶν ἀνεπιτυγμένων ἀποφεύγουν τοὺς τύπους καί τάς λέξεις τοῦ ἐπιχωρίου ἰδιώματος καί μόλις διακρίνονται πού καί πού εἰς τά ἔργα των ἰδιωματικά λείψανα, ὡς λ. χ. εἰς τήναγνωσθέντα ἀποσπάσματα τά ρήματα. Ἐν ἀντί τοῦ εἰ.αι. καί βούραν ἀντί τοῦ ἔτρεξε, συνέδη. Οὐδέν ἤτιον ἢ δημώδης ποίησις πολλήν εὐγνωμοσύνην ὀφείλει εἰς τοὺς ποιητάρηδες διά τήν διάσωσιν πολυτίμων μνημείων αὐτῆς. Διότι δέν περιορίζονται οὗτοι εἰς τά ἰδικά των στιχουργήματα, ἀλλά καί παλαιά ἀκραιφνή δημοτικά ᾄσματα ἐπαναλαμβάνουν ἐπάγοντες εἰς τό τέλος αὐτῶν τήν ὁμολογίαν ὅτι εἶναι ἔργα ἀποθανόντων ποιητῶν καί ζητοῦντες ἀμοιβήν τοῦ κόπου των.

Καί κείνος πού τό ἔδικαλε σάν ποιητής λογαταί,
κείνου πρέπει μακάριση καί μένα τό σπολάτη...
Ζωήν καί χρόνους νά χουσιν ὅσοι τσ' ἄν τ' ἀγροικοῦσιν,
τσ' ἄν ἐν ἡ γνήμη τους καλή, πρέπει νά μάς τσ' ἐρνοῦσιν.

Ἄν δέν ὑπῆρχον οἱ ποιητάρηδες, οἱ ἐπάγγελμα ἔχοντες τήν διάδοσιν ᾄσμάτων καί σφόδρα ἠγκημένην ἐκ τούτου τήν μνήμην, δέν θά διετηροῦντο τά μακρότατα κυπριακά ᾄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, εἰ μὴ κολοβά, ἑλλιπῆ καί συντετμημένα.

Ἄλλως ἔχουν τά πράγματα εἰς τήν ἑλληνικήν μεγαλόνησον, τήν Κρήτην. Ἐκεῖ ὁ λαός ἠυμοίρησε ποιᾶς τινος ἀνωτέρως ποιητικῆς μορφώσεως, διότι καλλίστη προπαιδεία τοῦ κρητικοῦ λαοῦ εἰς τήν ποίησιν ἦτο ἡ προσοικείωσις πρὸς τά ἔργα τῶν παλαιῶν λογίων ποιητῶν, οἷον τόν Ἐρωτόκριτον, τήν Ἐρωφίλην τοῦ Χορτάτση, τήν Εὐμορφή βοσκοπούλα τοῦ Δρυμιτηνοῦ, τά ὅποια ἀπό τῶν μέσων χρόνων ἀποτελοῦν τό πνευματικόν ἐντύπωμα τῶν Κρητῶν, καθὼς καί ἄλλα ὀλιγώτερον γνωστά, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἀμοιρα ποιητικῶν ἀρετῶν. Ἐχουν προσέτι πολλοὶ τῶν Κρητῶν κοινόν μετ' ἄλλων νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου τό χάρισμα τῆς στιχουργικῆς εὐχερείας καί τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ. Συνήθεις εἶναι οἱ στιχουργικοὶ ἀγῶνες, ἐπὶ ὥρας διαρκοῦντες. Ὁ Γιάνναρης ἀναφέρει εἰς τήν συλλογήν του τῶν Κρητικῶν ᾄσμάτων

Ένα τοιοῦτον ἄγωνα, παραταθέντα ἀπὸ τῆς 10 τῆς νυκτὸς μέχρι τῆς πρώτης πρωϊνῆς ὥρας μὲ θέμα ἐν μαντῆλι ποῦ ἐχάθη, καὶ βεβαιώνει ὅτι οἱ τραγουδισταὶ εἶχον ὄρεξιν νὰ ἐξακολουθήσουν ἀκόμη αὐτοσχεδιάζοντες σκωπικὰ δίστιχα. Πολλοὶ ποιηταὶ εἶναι γνωστοί, μάλιστα τῶν ἱστορικῶν ἄσμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης· ὁ Γιάνναρης εἰς τὴν αὐτὴν συλλογὴν τοῦ ἀναγράφει τὰ ὀνόματα ἱκανῶν τῶν ἀριθμῶν ποιητῶν καὶ ποιητριῶν, καὶ ἄλλους γνωρίζομεν ἄλλοθεν. Συνηθέστατα δὲν φανερώνουν οὔτοι τὸ ὄνομά των εἰς τὸ ἄσμα, ἐνίοτε δ' ὅμως τὸ ἀναφέρουν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Οὗτος ὁ ποιητὴς ἐνὸς ἄσματος περὶ τινος καπετάνιου τῆς Πεδιάδος τῆς Κρήτης, τὸ ὅποιον ἐδημοσίευσεν ὁ Φωριέλ, λέγει ἐν τέλει·

Ἐγὼ λοιπὸν τοῦ ἔκαμα αὐτὴ τὴν ἱστορίαν
καὶ παίζω τὴν ἔς τὴ λύρα μου διὰ παρηγορίαν.
Γιατ' ὅποιος ἔξεραι νὰ μιλῇ μὲ γνώση καὶ μὲ χάρι
κἀμνει μιά λυπηρὴ καρδιά παρηγοριά νὰ πάρῃ.
Γιὰς τοῦ παπα Γερώνουμου, Σατιανὸς Μανόλης,
Χαρκιώτης εἶν' ὁ ποιητὴς τῆς ἱστορίας ἑλγῆς.

Εἰς τὸ γνωμικόν, τὸ ὅποιον παρεμβάλλει εἰς τοὺς στίχους τούτους ὁ ποιητὴς, εἶναι φανερὰ ἢ μίμησις τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἄλλὰ τίνα σημασίαν ἔχει τοῦτο; Καὶ ὁ τυχὼν Κρήτης ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ στίχους τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἢ νὰ μιμηθῇ αὐτὸν μὴ θεωρῶν ξένον πρὸς αὐτὸν τὸ ποίημα τοῦτο, καθὼς οὐδὲ τ' ἄλλα ὄσα πρὸ ὀλίγου ἐμνημόνευσα. Ἄξιον δ' ὅμως προσοχῆς εἶναι ὅτι καὶ οἱ δάνειοι στίχοι τῶν παλαιότερων ποιητῶν καὶ οἱ στίχοι ὄσους ποιοῦν γνωστοὶ νεώτεροι ποιηταί, γράφοντες εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, εὐαρμοστοῦν εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν καὶ δὲν ἀποτελοῦν δυσάρεστον παρατονίαν ἐν αὐτῇ. Τοῦτο προέρχεται ἴσως ἐκ τῆς ἀνωτέρας ποιητικῆς μορφώσεως τῶν Κρητῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ τῆς τάσεως τῶν λογικωτέρων, ὅπως μὴ παρεκκλίνουν τοῦ λαϊκοῦ χαρακτήρος εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ νοήματα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ στίχος αὐτῶν εἶναι ὁμαλὸς καὶ ἀβίαστος οὐδὲν ἔχων τὸ ἐξεζητημένον.

Εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα συνηθέστατα, εἰς τοὺς παλαιότερους μάλιστα χρόνους, ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων καὶ τραγουδισταὶ αὐτῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἦσαν τυφλοὶ ἐπαῖται. Ἄποροι ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καταδικασμένοι ὑπὸ σκληρᾶς ἀνάγκης διὰ τὴν πῆρυσιν αὐτῶν νὰ προσφεύγουν εἰς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀποζοῦν ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης των, ἐξέλεγον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πλάνητος ἀοιδοῦ, ὅπως διὰ τοῦ ἄσματος γίνονται συμπαθέστεροι καὶ μετριάζουν τὴν ἐκ τῶν αἰτήσεων των ἐνόχλησιν. Τὸ τραγοῦδι των πάντοτε συνῶδευον μὲ τὸν μονότονον ἤχον τῆς λύρας ἢ ἐνήλασσαν μὲ τὸ παίξιμον τῆς φλογέρας ἢ τῆς τζαμάρας. Οἱ περισσότεροι ἐπανελάμβανον γνωστὰ ἄσματα, τῶν ὁποίων μέγα πλῆθος εἶχον ἀποταμι-

εύση εἰς τὴν μνήμην των· ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ὀλίγοι ἐπίλεκτοι, ἔμφυτον ἔχοντες ποιητικὴν καὶ μουσικὴν δεξιότητα, οἵτινες μετέπλασσαν ἢ διεσκεύαζον πρὸς τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας τὰ παραδεδομένα καὶ ἐπλούτιζον μὲ ἄσματα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐλευθέρας ἐμπνεύσεως τὴν δημώδη ποίησιν καὶ μὲ καινοφανεῖς σκοποὺς τὸν θησαυρὸν τῶν ἐθνικῶν μελωδιῶν. Ὁ πρῶτος ἐκδότης ἑλληνικῶν δημοτικῶν ἁσμάτων καὶ βαθυστόχαστος μελετητὴς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ Γάλλος Φωριέλ, ἀναφέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς τούτων, τοῦ Γκαβογιάννη, ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας, ζῶντος κατὰ τὰ τέλη τοῦ προπαραελθόντος αἰῶνος. Ὁ τυφλὸς αὐτὸς τραγουδιστὴς ἔφθασεν εἰς βαθὺ γῆρας, ἦτο δὲ ὀνομαστὸς διὰ τὴν εὐκολίαν πρὸς σύνθεσιν ἀξιολόγων ἁσμάτων, ἱστορικῶν προπάντων, καὶ διὰ τὸν θαυμαστὸν πλοῦτον ἱστορικῶν περὶ τῶν κλεφτῶν εἰδήσεων, τῶν ὁποίων ἀκμαίαν διετήρει τὴν μνήμην. Ἐτερος Γάλλος, ὁ μεσαιωνοδίφης Buchon, διατρέδων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, διηγεῖται ὅτι συνήντα εἰς τὰς ὁδοὺς γέροντα ἐπαίτην, ὁ ὁποῖος τυφλὸς, ὡς ὁ παλαιὸς ὁμοτέχνος του Ὅμηρος, σὰς ἐτραγουδοῦσε καμμιά πενηνταριά τραγούδια ἀναφερόμενα εἰς τὸν καπετάνιον, τοῦ ὁποῦ ἦτο ὁ ἰδιαιτέρος ραψωδός.

Ἀληθῶς δὲ οἱ καπεταναῖοι τῶν κλεφτῶν καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον οἱ πλείστοι τοὺς ραψωδοὺς των, οἱ ὁποῖοι δ' ὅμως οὔτε ἐπαίται ἦσαν οὔτε τυφλοὶ ἀνίκανοι νὰ τοὺς παρακολουθοῦν εἰς τὰς ἐκστρατείας των. Συνήθως ἦταν ἐκ τῶν συμπολεμιστῶν αὐτῶν. Ὁ F. Thiersch εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἀπολογία φιλέλληνας» διηγεῖται πῶς κατὰ τὸ 1832 ἦκουσεν εἰς τὴν παρὰ τὸ Ναύπλιον Πρόνοιαν, ὅπου ἐστρατοπέδευον οἱ Ρουμελιῶται τοῦ Κωλέτη, τὸ τραγοῦδι τῆς τελευταίας ἐκστρατείας αὐτοῦ. Ἐνα παλληκάρι μὲ μίαν παλαιὰν λύραν ἐτραγούδησεν ἐνώπιον τοῦ θειροῦ τοῦ καινούργιο τραγοῦδι. Ἐγένετο λόγος εἰς αὐτό, λέγει οὗτος, διὰ τὰ Μέγαρα, τὸν Ἰσθμόν, τὴν εἰσέλασιν εἰς τὸ Ἄργος, ἀκόμη καὶ διὰ τὰ πρὸ μικροῦ συμβάντα, καὶ καθόσον ἐνέησα ἦτο καὶ τὸ ὄνομά μου ἀναμειγμένον εἰς τὸ τραγοῦδι. Ὁ νέος Ὅμηρίδης ἐκάθητο εἰς μίαν πέτραν, καὶ ἐνῶ ἔπαιζε τὴν λύραν, οἱ ἄλλοι ἔστησαν γύρω του χορόν.

Ἄλλ' ὄχι σπανίως συνέβαινεν ἀντὶ τῶν παλληκαριῶν αὐτοὶ οἱ καπεταναῖοι, δοθείσης περιστάσεως, νὰ συνθέτουν τραγοῦδια. Ἀπὸ μίαν διήγησιν τοῦ Κολοκοτρώνη μανθάνομεν πῶς οὗτος, ὅτε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἦτο κλέφτης ἔς τὰ βουνά, ἔκρινε κάποτε ἐπάναγκες νὰ ἐνθουσιάσῃ τὰ παλληκάρια του μὲ τραγοῦδι, τὸ ὁποῖον ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν συνέθεσε. Μίαν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα εὕρισκετο μὲ ὀγδοήκοντα συντρόφους εἰς ἓν βουνὸν τῆς Πελοποννήσου. Εἶχε λάβῃ εἶδησιν, ὅτι ἐπρόκειτο νὰ περάσουν ἀπὸ ἐκεῖ πλησίον Τοῦρκοι, ἄγοντες ἑκατὸν πενηνταχριστιανοὺς δεσμίους. Ἐδιαμοίρασθαι διηγεῖται ὁ Κολοκοτρώνης, τοὺς μισοὺς συντρόφους εἰς τὸ ἄλλο βουνό, ἔδωκε τὰ κρησούλια μὲ μεγάλη πρόβλεψη

διὰ νὰ κάμωμε τὴ Λαμπρὴ μας ἀσφαλισμένοι. Ἐδιαμοιραστήκαμε λοιπὸν καὶ τοὺς εἶπα : Ἔ, ἀδελφοὶ χριστιανοί, νὰ εἶμασθε συγκεντρωμένοι, ὄχι, ὄχι ποῦ μᾶς ὀνομάζουσι οἱ ἄρχοντες καὶ τὸ γουναρικό κλέφταις, νὰ ἐλευθερώσωμε τοὺς ζωντανούς. Ἄν θέλετε νὰ μ' ἀκούσετε νὰ κρεμάσωμε τὰ χαϊμαλιά μας εἰς τὰ ἔλατα· αὐτὰ εἶναι ἡ ἐκκλησίᾳ μας, ἡ Λαμπρὴ μας, καὶ νὰ ἀσπασθοῦμεν καὶ νὰ ἐλευθερώσωμε τοὺς ἀδελφούς μας, ποῦ πάνε νὰ τοὺς φυλακίσουσι διὰ παντός εἰς τὰ δεσμά. Ἀπάνου ποῦ καθήσαμε νὰ φάμε, εἶπα πάλε· ἂν εἶμαστε ἀδελφοί, νὰ χύσωμε τὸ αἷμα μας διὰ τοὺς ἀδελφούς μας. Πρῶτα τοὺς ὠρμήνευστα μιλητά, ἔπειτα τὸ ἔκαμα καὶ τραγοῦδι καὶ τοὺς τὸ ἐτραγοῦδησα». Ἀπάνω ποῦ ἐκόψανε τὰ ἄρνια τὰ ψημένα, ὁ θεὸς τοὺς ἐπῆγε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἐκτύπησαν. Ἐγίνε σφοδρὰ συμπλοκή· τοὺς Τούρκους τοὺς ὑπελόγιζαν ὡς δύο χιλιάδες, ἐσκοτώσαν ὀγδοῖντα ἑπτὰ. Ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Κολοκοτρώνη ἐσκοτώθη ἓνας πρῶτος ἐξ ἀδελφός του καὶ ἐπληγώθη ἓνας μόνον. Περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης ἔλεγεν ὁ Κολοκοτρώνης. «Μᾶς βρῆθησε ἡ Παναγία ἡ Θεοτόκος καὶ ἡ καθαριότητά μας, ὅπου ἐπήγαμε νὰ ἐλευθερώσωμε τοὺς ἀδελφούς μας».

Τὸ τραγοῦδι τοῦ Κολοκοτρώνη ἔχει ὡς ἑξῆς περίπου·

Καλὰ τρῶμε καὶ πίνουμε καὶ λιανοτραγοῦδαμε,
δὲν κἀνοῦμε κ' ἓνα κελό, καλό γιὰ τὴν ψυχὴ μας·
—ὁ κόσμος φκειαίνουσι ἐκκλησιαίς φκειαίνουσι καὶ μοναστήρια—
νὰ πάμε νὰ φυλάξουσι ἔς τῆς Τρίκας τὸ γεφύρι,
ποῦ θὰ περάσῃ ὁ βόϊδοντας μὲ τοὺς ἀλυσωμένους,
νὰ κόψουσι τοὺς ἀλυσους νὰ βγοῦν οἱ σκλαβωμένοι;

Εἶναι τοῦτο παραλλαγὴ δημοτικοῦ ἄσματος, ἀνεκφερομένου καὶ εἰς ἄλλους κλέφταις, τὸ δὲ παλαιότατον, τὸ ἀρχικὸν ἄσμα, θέμα εἶχε μάχην ἐναντίον τοῦ Χάρου πρὸς ἐλευθέρωσιν τῶν ψυχῶν, τὰς ὁποίας σύρει δεσμίας. Ὅθεν ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅτι ἔκαμε τραγοῦδι τὴν παρακέλευσιν περὶ λυτρώσεως τῶν δεσμίων χριστιανῶν, εἶναι ἔτι διασκευάσας παλαιὸν τραγοῦδι τὸ προσήρμοσεν εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν.

Ἄλλος καπετάνιος ποιητὴς εἶναι ὁ Μακρυγιάννης, τὸν ὅποιον καὶ ὡς συγγραφέα εὔτονον καὶ εὐσυνειδίχτον ἱστορικὸν μᾶς ἀπεκάλυψεν ὁ Βλαχογιάννης διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπομνημονευμάτων του. Ὁ τραχὺς οὗτος Ρουμελιώτης, λέγει ὁ Βλαχογιάννης, ὄχι μόνον ἔψαλλε θαυμασίως τὰ δημοτικά ἄσματα, καλλιφωγὸς ὢν, ἀλλὰ καὶ αὐτοσχεδίαζε. Καὶ ὁ ἴδιος δὲ ὁ Μακρυγιάννης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του διηγεῖται πῶς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1826, ὅτε μετὰ τοῦ Γκούρα ἐπολιορχοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐκάλεσεν εἰς δεῖπνον τὸν Γκούραν καὶ ἄλλους δύο ὀπλαρχηγούς εἰς τὴν θέσιν ποῦ ὑπερήσπιζεν, εἰς τὸν Σερπεντζέν, καὶ ἐκεῖ τοὺς εἶπεν ἐν τραγοῦδι, συντεθειμένον κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ αὐτοῦ. «Τότε λέγει ὁ Μακρυγιάννης, ἔκχτισε ὁ Γκούρας καὶ οἱ ἄλλοι καὶ φάγαμεν ψωμί·

τραγουδήσαμεν κ' ἐγλεντήσαμεν. Μὲ περικάλεισε ὁ Γκούρας κι' ὁ Παπακώστας νὰ τραγουδήσω· ὅτ' εἶχαμεν τόσον καιρὸν ὅπου δὲν εἶχαμε τραγουδήσῃ, τόσον καιρὸν ὅπου μᾶς ἔβαλαν οἱ διοτελεῖς καὶ γγιχτήκαμεν διὰ νὰ κάνουν αὐτοὶ τοὺς κακοὺς τοὺς σκοποὺς. Τραγουδοῦσα καλά. Τότε λέγω ἔνα τραγουδι·

Ὁ Ἥλιος ἐβασιλεψε (Ἑλληνά μου, βασιλεψε) καὶ τὸ Φεγγάρι ἐχάθη
κι' ὁ καθαρὸς Λύγαρινὸς ποῦ πᾶει κοντὰ στὴν Πούλια,
τὰ τέσσαρα κουδέντιαζαν καὶ κρυφοκουδεντιάζουν.
Γυρίζει ὁ Ἥλιος καὶ τοὺς λῆει, γυρίζει καὶ τοὺς κρένει.
«Ἐφές ὅπου βασιλεψα πίσου ἀπὸ μιὰ βραχόβλα,
ἄκ'σα γυναίκεια κλάμματα κι' ἀνδρῶν τὰ μοιργιολόγια,
γι' αὐτὰ τὰ ἥρωικὰ κορμιά 'ς τὸν κάμπο ἐκπλωμένα,
καὶ μέσ' 'ς τὸ αἷμα τὸ πολὺ εἶν' ὄλα βουτημένα.
Γιὰ τὴν πατρίδα πῆγανε 'ς τὸν Ἄδη τὰ καῖμένα.

«Ὁ μαῦρος ὁ Γκούρας ἀνεστέναξε καὶ μοῦ λέγει· «Ἀδελφὲ Μακρυγιάννη, σὲ καλὸ νὰ τὸ κάμη ὁ Θεός· ἄλλη φορὰ δὲν τραγουδήσες τόσο παραπονεμένα. Αὐτὸ τὸ τραγουδι σὲ καλὸ νὰ μᾶς βγῆ.—Εἶχα κέφι, τοῦ εἶπα, ὅπου δὲν τραγουδήσαμεν τόσον καιρὸν». Ὅτι εἰς τὰρδιὰ πάντοτε γλεντούσαμεν». Μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Μακρυγιάννη εὐρέθησαν δύο δημοτικὰ ᾄσματα, διὰ χειρὸς αὐτοῦ γεγραμμένα, καὶ πιθανώτατα ὑπ' αὐτοῦ ποιηθέντα· τὸ ἓν εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀράχοβας, τὸ ἕτερον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη, τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν στίχων :

Τρεῖς περδικούλαις κάθονταν 'ς τὸ κάστρο τῆς Ἀθήνας,
εἶχαν τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα,
εἶχαν καὶ τὰ κεφάλια τοὺς 'ς τὸ αἷμα βουτημένα.

Γνωστὸς ποιητὴς δημοτικῶν ᾄσμάτων εἶναι καὶ ὁ Θεωδώρης Γρίδας. Ἐν ποίημά του, τὸ ὅποιον ἐξ αὐτογράφου αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Passow, ἐξιστορεῖ λυπηρὸν ἐπεισόδιον τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, τὴν κατὰ Μάιον τοῦ 1823 συμπλοκὴν τοῦ πρὸς Ἑλλήνας ὀπλαρχηγούς, ἐν εἰς καὶ ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης.

Τί εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται κ' ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη,
'ς τὴ μέση τὸ Ξηρόμερο, 'ς τὴν Κατοχὴ τῆ χώρα ;
Τὸ Θεωδώρη κλείσανε τὰ πέντε βιλκέτια.
'Ἠρθ' ὁ Μακρὴς ἀπ' τὸ Ζυγὸ, κι' ὁ Πισιλὴς ἀτὸς του,
ἦρθεν καὶ ἀπὸ τ' Ἄγραφα ἀτὸς του ὁ Καραϊσκάκης,
ἦρθε κι' ἀπὸ τὴ Βόνιτσα ἀτὸς του ὁ Βλαχοτσούγκας,
ἦρθε κι' ὁ Μᾶρκο Μπότσαρης μὲ χίλιους πεντακόσιους.
Τὸ Θεωδώρη πολεμοῦν τὰ πέντε βιλκέτια.

καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ ἀφήγησις τῆς μάχης καὶ τῆς διαφυγῆς αὐτοῦ.

Τριάκοντα ἔτη ὕστερον ὁ Γρίδας, πρεσβύτης πλέον, πειράται νὰ ἐξεγείρῃ κατὰ τῶν Τούρκων τὴν Ἠπειρον. Μεταξὺ τῶν φερομένων δημοτικῶν ᾄσμάτων, τῶν ἐξιστορούντων ἐπεισόδια τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐπαναστάσεως

τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, διακρίνομεν ἐν τραγουδί εἰς τὴν μάχην τοῦ Κουτσελιοῦ (κατὰ τὴν 26 Φεβρουαρίου 1854) ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Γρίβα.

Ἦμουν παιδί κι' ἐγέρασα ἀρματολὸς καὶ κλέφτης,
κι' ὅσους πολέμους ἔκανα ἐγὼ καὶ τῆρματά μου,
πθενά δὲν ἀντροπιάστηκα κι' ἐγὼ καὶ τῆρματά μου.
καὶ τώρα 'ς τὰ γεράματα, 'ς τὸν τόπο τοῦ Γιαννίνου,
'ς αὐτὸ τὸ ἔρμο Κουτσελιό, 'ς μιανοῦ παπᾶ τὸ σπίτι!...
κι' ἄλλος παπᾶς μὲ πρόδωσε 'ς τ' Ἀβδη πασιὰ τὸ στόμα.
Τὴ μέρα νύχτα ἔκανε, νιζάμι κι' Ἀρβανίταις,
τὰ καρσούλια νῆπιασε καὶ σιτᾶει τὰ μπαϊράκια.
Καὶ μιὰ γιορτὴ ἑημέρωσε, ἦταν καὶ τ' ὄνομά μου.
Ἄη Θόδωρος μ' ἐξόπνησε, καὶ μ' ἀνοιξε τὴν πόρτα.
Γλέπω τοὺς Τούρκους ὀμπροστά, νιζάμι κι' Ἀρβανίταις κτλ.

Διὰ τὴν ἐπανέλθωμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Μεσολογγίτης Στασινὸς Μικρούλης, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς ἐφονεύθη εἰς τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου συνέθεσε περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης μακρὸν ποίημα ἐκ στίχων ὑπερεκατόν· ὁ λαὸς, μικρὸν διασκευάσας αὐτό, ὀλίγους μόνον στίχους διειτήρησε, καὶ εἶναι διδακτικὴ ἢ σύγκρισις τοῦ πρωτοτύπου ἄσματος, δημοσιευθέντος ἐκ χειρογράφου, καὶ τῶν ἀπὸ στόματος τοῦ λαοῦ συλλεχθεισῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ, διότι ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης καταφαίνεται κατὰ πόσον καὶ ἡ ἀρνητικὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν, ἢ συνισταμένη εἰς τὴν ἀφαίρεσιν, συντελεῖ εἰς βελτίωσιν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων. Σᾶς ἀναγινώσκω τοὺς πρώτους στίχους τοῦ ἄσματος τοῦ Μικρούλη:

Νά μουν πουλί νά πέταγα νά πήγαίνα τοῦ ψήλου,
ν' ἀγνάντευα τὴ Ρούμελη, τὸ μαῦρο Μεσολόγγι.
ποῦ πολεμῆ μετ' τὴν Τουρκιά, μετ' τέσσαρους πιασάδες,
κι' οἱ πρώτοι τῆς Ἀρβανιτιάς μετ' δώδεκα χιλιάδες,
ποῦ στένουν τόπια τῆς στεριάς, καρᾶβια τοῦ πελάγου.
Πέφτουν οἱ μπάλαις σὰ βροχὴ, οἱ μπόμπες σὰ χαλάζι,
κι' αὐτὰ τὰ λιανοτούφεκα σὰν ἄμμος τῆς θαλάσσης.

Τοῦ λόγου ὄντος περὶ γνωστῶν ποιητῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, δὲν πρέπει νὰ σᾶς φανῆ ἄτοπος ἢ μνεῖα Ἀλβανοῦ, καὶ δὴ τοῦ τριτοτόκου υἱοῦ τοῦ βεζύρου τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ, τοῦ Σαλίχ πασᾶ. Οἱ ὀπωσδὴποτε ἀνεπτυγμένοι τῶν Ἀλβανῶν τὴν ἑλληνικὴν ἐθεώρουν ὄργανον καταλληλότερον καὶ τελειότερον ἀπὸ τὴν μητρικὴν των γλῶσσαν. Ὑπάρχουν δημοτικὰ ἄσματα ἑλληνικά, εἰς Ἀλβανοὺς ἀναφερόμενα καὶ εἰς χρῆσιν αὐτῶν προωρισμένα ὡς οὐδαμῶς ἐνδιαφέροντα τοὺς Ἕλληνας. Εἰς ἑλληνικοὺς στίχους ἐποίησεν ὁ Τουρκαλβανὸς Χατζῆ Σεκρέτ τὴν Ἀληπασιάδα του, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξυμνεῖ τοὺς ἄθλους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀντάξις αὐτὸς Ὅμηρος τοιοῦτου Ἀχιλλέως. Τὸ ἄσμα τοῦ Σαλίχ πασᾶ ἐξιστορεῖ ἐπεισόδιον τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ πατρὸς του Ἀλῆ, εὐθύς ὡς ἐγνώσθη ἢ διὰ τοῦ σουλτα-

νικοῦ φερμανίου ἀποκήρυξις αὐτοῦ. Ὁ Σουλτᾶνος λέγει ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἄλῃ :

Σουλτᾶν Μαχμούτης πρόσταξε σφεῖρι τοῦ Βεζίρη,
κράξει τοὺς βεζιράδας του, τοὺς ἕκαμε χαζίρι.

Ὁ δὲ Ἄλῃς ἐκάλεσε τοὺς πρεσβυτέρους υἱοὺς του εἰς μυστικὴν σύσκεψιν περὶ τοῦ πρακτέου, καὶ ἐκθέτει τὸ ἄσμα τοὺς διαμειφθέντας λόγους κατ' αὐτήν. Εἶναι γραμμένον εἰς πολιτικοὺς στίχους ὁμοιοκαταλήκτους· ἡ ρίμα εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα, τὸ ὅποιον κάμνει ἡ λαϊκὴ ποίησις, στοχαζομένη ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνῃς θὰ κατορθώσῃ ν' ἀνέλθῃ ὑψηλότερα· ἀλλ' αἱ πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν δυσχερειῶν καταφανεῖς ἐπίπονοι προσπάθειαι στιχουργῶν ἀτέχνων καθιστοῦν πλαδαρὸν καὶ ἄτονον τὸν στίχον καὶ ἐξαφανίζουσι τὴν κυρίαν ἀρετὴν αὐτοῦ, τὴν ἀπλότητα. Καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Σαλιχ πασᾶ εἶναι ἐστερημένον πάσης ἀξίας ἐξεταζόμενον ὡς ποιητικὸν ἔργον· ἐνδιαφέρον παρουσιάζει μόνον ὡς πηγὴ ἱστορικὴ, διότι ὁ υἱὸς τοῦ Ἄλῃ, ἂν καὶ δὲν μετέσχε τοῦ οἰκογενειακοῦ συμβουλίου διὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του, ἦτο εἰς θέσιν νὰ γινώσκῃ κάλλιστα τὰς ἐπικρατούσας σκέψεις εἰς τὴν οἰκογενειάν του. Ἄλλ' εἶναι καὶ πηγὴ ἀξιόπιστος; ἢ μὴ τυχρὸν συνετάχθη τὸ ἄσμα πρὸς ἐξυπηρέτησιν πολιτικοῦ σκοποῦ καὶ πρὸς τοῦτο ὑποβάλλει εἰς τὸν Ἄλῃν συλλογισμοὺς ἀλλοτρίους πρὸς τὰς ἀληθεῖς προθέσεις καὶ τὴν προτιμωμένην πολιτείαν τοῦ τυράννου τῆς Ἡπείρου; Τὴν ἀμφιβολίαν γεννοῦν οἱ περὶ τῶν Ἑλλήνων λόγοι τοῦ Ἄλῃ. Ὁ Μουχτάρ καὶ ὁ Βελῆς, κατὰ τὸ ἄσμα, ἐνθαρρύνουσι τὸν βαρυθυμῶντα πατέρα των καὶ τοῦ προσφέρουσι τᾶμύθητα πλούτη των, βέβαιοι ὅτι θὰ τὸν σώσουν ταῦτα. Ἄλλ' ὁ Ἄλῃς οὔτε εἰς τὰ χρήματα οὔτε εἰς τὸν ἐξ Ἀλβανῶν ἀποτελούμενον στρατὸν του ἔχει ἐμπιστοσύνην. Ὅλας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ ἐξαρτᾷ ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων,

Αὐτοὶ εἶν' ἄνδραῖοι, τολμηροί, πιστοὶ καὶ ρωμαλέοι.

Ἄν ἐνωθοῦν θὰ εἶναι ἀκατανίκητοί. Κρίνει ἀναγκαίαν τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν παροχὴν ἐλευθεριῶν εἰς αὐτούς, οἷας ἀπέκτησαν οἱ Γάλλοι:

Γιατὶ τὸ γένος τῶν Γραικῶν εἶναι καθὼς τῶν Γάλλων,
κι' ὅποιος θαρρεῖ ὑποταγὴν, λάθος ἔχει μέγαν,

καὶ μετανοῶν ἀναφέρει τὰ παράδειγμα «τῶν φοβερῶν Σουλιώτων», τοὺς ὁποίους ματαίως διὰ παντοίων τρόπων ἐζήτησε νὰ καθυποτάξῃ.

Ἄλλ' οἷαδὴποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἄσματος, ὁ ποιητὴς κινεῖ τὴν συμπάθειαν ἡμῶν. Εὐμοιρήσας ἐλληνικῆς παιδεύσεως, πρᾶος τὸν χαρακτήρα καὶ προσηδέστατος, παντελῶς διαφέρων τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν, ὑπέστη τὴν οἰκτρὰν τύχην τῆς μισαρᾶς οἰκογενείας του. Ἀπαχθεὶς μετὰ τὸν φόνον τοῦ πατρὸς του εἰς Κιουτάχϊαν τῆς Προύσης, τὸ ἀρχαῖον Κοτύαιον, ὡς φερμανλῆς καὶ αὐτὸς ἐθανατώθη, μόλις ὑπερβάς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν.

* * *

Ἡ ὥρα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, ὅσα ἐνέπνευσαν αἱ μετὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ἐξεγέρσεις τοῦ ἔθνους, ἀν καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἐγίναν γνωστοὶ οἱ ποιηταί, μάλιστα ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Θ' ἀρκεσθῶμεν εἰς ταχέαν ἐπισκόπησιν τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μεγάλην μεταβολήν, ὅτε εἶδομεν ἀρχομένην καὶ ἐν μέρει συντελεσθεῖσαν τὴν πλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων. Τὰ γεγονότα τοῦ συμμαχικοῦ κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου παρήγαγον πλουσίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως βλάστησιν, τῆς ὁποίας ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν δείγματα συνήχθησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν *Λαογραφίαν*. Καὶ ἐδῶ μὲν οἱ χωρικοὶ τοῦ Μουζακιοῦ τῆς Καρδίτσας τραγουδοῦν τὴν γοργὴν νικηφόρον προέλασιν εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ᾠσμα ἀρχόμενον διὰ τῶν ἐξῆς στίχων :

Ἐνας μεγάλος βασιλιάς, ὡσάν αὐτὸς διαβαίνει,
 ἔσου νὰ βγοῦν νὰ τοὺν ἰδοῦν, ἔς τὴ Σαλονίκη μπαίνει.

Πέραν δὲ εἰς τὴν Βιθυνίαν ὁ νέος Νίκος Στεργιόπουλος ἀπὸ τὸ Ἄρμολοῦ συνθέτει καὶ μελοποιεῖ ᾠσμα τραγουδούμενον ἀπὸ τοὺς συγχωρῆς του, εἰς τὸ ὁποῖον τὴν εἰσβολὴν εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος χαιρετίζει ὡς προοιωνίζουσαν τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀλυτρώτων :

Σάν εἶδαν οἱ Βούλγαροι εἰς τὸ βουνὸ ἐπάνω,
 τὸν μέγαν Κωνσταντῖνο μετ' λαβάντη καπατᾶνο—
 (Ἐύπνα, καμῖνε μου ριγιᾶ,
 εὔπνα νὰ ἰδῆς ἐλευθεριά!)

Ἐξαιρετικῶς γενναῖα εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν νεανίδων εἰς τὴν πατριωτικὴν ποίησιν. Αἱ παρθέναι τοῦ Καστελλορίζου μετὰ τὴν ἀνύψωσιν ἐν τῇ νήσῳ τῶν τῆς ἑλληνικῆς σημαίας δι' αὐτοσχεδίων διστίχων τῆς σαντακλίδας, δηλ. τῆς κούνιας, ἐξυμνοῦν τὴν σημαίαν, τὸν βασιλέα, τὴν βασίλισσαν, καὶ ἐκθειάζουν τὸν Βενιζέλον καὶ ἄλλους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς τοῦ βασιλείου. Ἡ νεανὶς Μυγδαλινὴ Γκιζα, ἀπὸ τὴν Μπρούφλιανη τῆς Φθιώτιδος, συνθέτει ᾠσματα τοῦ πολέμου, τὰ ὅποια προσαρμόζει εἰς γνωστὰς παλαιὰς μελωδίας. Κοράσια τῆς Κυνουρίας τραγουδοῦν καὶ χορεύουν εἰς συρτὸν χορὸν ἐπίκαιρα εὐθυμα τραγούδια, εἰς τὰ ὅποια πειράζουν τοὺς ἐξ Ἀμερικῆς ἐλθόντας συντοπίτας τῶν ἐπιστράτους. Ἄλλη ἀγράμματος κόρη ἀπὸ ἕν χωρίον τῆς Κυνουρίας ἀποκοιμίζει τὸ μικρὸ ἀδελφάκι τῆς με ἰδιόμελα νανουρίσματα, τὰ ὅποια ταχέως γίνονται δημοτικὰ τραγούδια, διότι θέμα ἔχουν γεγονότα τοῦ πολέμου, ὅσον τὸ περὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἰωαννίνων, τὸ ἀρχόμενον οὕτω :

Τὰ πήραμε τὰ Γιάννινα, μάτια πολλὰ τὸ λένε,
 (ὅπου γελοῦν καὶ κλαῖνε).

Τὸ λέν πουλιά τοῦ Γρεβνοῦ κι ἀηδόνια τοῦ Μετσόβου,
 τό λέν οἱ χτύποι κ' οἱ βρονταίς, τό λένε κ' οἱ καμπάναις,
 τό λένε κ' οἱ χαρούμεναις καί μαυροφόραις μάνναις.

Ἄλλ' ἐκεῖ ὅπου προπάντων ὀρμητικὸν ἐκχύνεται τὸ πάθος τῶν γυναικῶν καὶ ἀπροσποίητον ἐκφαίνεται τὸ φρόνημά των, εἶναι οἱ θρηνοὶ εἰς τοὺς θανόντας κατὰ τὸν πόλεμον. Εἰς τὰ μοιρολόγια εὐρίσκομεν εἰλικρινῆ ἐκφρασίαν τῶν κατεχόντων τὰς πενθούσας συναισθημάτων καὶ διαβλέπομεν τὴν σύγκρουσιν τῆς στοργῆς πρὸς τοὺς προσφιλεῖς νεκροὺς καὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα, καὶ τὴν κατίσχυσιν τοῦ καθήκοντος. Εὐάριθμα αὐτοσχέδια μοιρολόγια τῆς Μάνης, τυχαίως περισυλλεγέντα, κατοπτρίζουν τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς τῶν ἀρελῶν καὶ ἀμορφῶτων θρηνηφῶν. Εἰς τὸ μοιρολόγιον κατὰ τὸ ἐν Ἀρεσπόλει μνημόσυνον τοῦ βασιλέως Γεωργίου ἢ θρηνηφῶς Μαριγῶ Λεοντακιανάκου φαντάζεται τὸν δολοφονηθέντα βασιλέα ἡγούμενον ἐν Ἄδῃ τῶν πεσόντων ἐν τῷ πολέμῳ Ἑλλήνων· ὁ στρατός του ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ παιδιὰ «κεῖνα ποῦ σκοτωθήκανε Μέσ' ἔς τῆς Ἡπείρου τὰ βουνά, Ἐς τὴ θάλασσα καὶ ἔς τὴ στεριά, Γιὰ τὴν πατρίδα τὴ γλυκειά». Καὶ παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ ἐκλέξῃ τιμητικὴν φρουρὰν τοῦ τοῦ νεκροῦ τοῦ ὀγδόου συντάγματος, τὸ ὅποιον ἐσυγκροτεῖτο ἀπὸ Μανιάτας. Ἡ μήτηρ τοῦ Γιάννη Ἀρβανίτη, ἀπὸ ἐν χωρίον τοῦ Γυθίου, θρηνοῦσα αὐτὸν φρονεθέντα εἰς τὸ Μπιζάνι, συμβουλεύει τὴν νόμφην τῆς νὰ ἐξακολουθῇ φοροῦσα τὸ *μπογασί*, τὴν ἐρυθρὰν δηλ. ταινίαν, τὴν ὁποῖαν ἀφαιροῦν ἀπὸ τὴν ἐνδυμασίαν των αἱ χῆραι· δὲν ἔχει λόγον νὰ πενθῇ, ὡς αἱ ἄλλαι χῆραι, διότι ὁ ἄνδρας τῆς «σκοτώθηκε ἔς τὸν πόλεμο, Διὰ τὴν με δόξα, με τιμὴ» καὶ συμβουλεύει προσέτι νὰ φυλάξῃ διὰ τὸ ἀνήλικον τέκνον τῆς τὸ ὄπλον τοῦ πατέρα του· μετ' ὀλίγα χρόνια θ' ἀξιωθῇ νὰ τὸ μεταχειρίζεται· «καὶ θὰ ρθῇ κι' ἄλλη ἐποχὴ. Καὶ θὰ νὰ γίνῃ ἀφορμὴ, Καὶ πόλεμος θὲ νὰ γενῆ. Κι' ὁ Γιώργης (ὁ ἔγγονός τῆς δηλ.) θὰ πιστρατευθῇ, Καὶ θὲ νὰ πάῃ ἐκεῖ κοντὰ Ἐς τὸν τάφο τοῦ πατέρα του. Θὰ σκούξῃ, ἀπ' ἀγρία τὴ φωνὴ Ὁ τόπος ν' ἀνακουισθῇ, Κι' ὁ Γιάννης μας νὰ βῆκιωθῇ». Ὁ Γιάννης ὁ νεκρὸς τοῦ Μπιζανίου δὲν θὰ μείνῃ ἀνεκδίκητος, κατὰ τὰ μανιάτικα ἔθιμα. Ὁ ἐνηλικιωθεὶς υἱὸς του θὰ πάρῃ πίσω τὸ αἷμά του πολεμῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος.— Ἡ Δημοσθέναινα Κουβαρίνα, ἀπὸ τὸ μικρὸν χωρίον Κοκκάλα τῆς Μάνης, εἰς τὸ μοιρολόγι διὰ τὸν υἱὸν τῆς, τοῦ ὁποῖου τὰ ὄστα ἀνεκόμισεν ὁ σύζυγός τῆς ἐκ τοῦ Σαρανταπόρου διὰ νὰ τὰ θάψῃ εἰς τὸ χωρίον του, κατέληγε διὰ τῶν ἐξῆς : «Κ' ἐγὼ τὸ λέω ἀπὸ καρδιά Σῦρε, παιδί μου, ἔς τὸ καλό, Καὶ ἔς τὸ δεξιὸ παράδεισο, Μὲ τὸ χαμὸ ποῦ χάθηκες, Γιὰ πίστη καὶ χριστιανισμό. Καὶ ἄλλη μάννα μὴν κατῇ Ἀπὸ τοῖς σφαίραις τῶν ἐχτρῶν Καὶ τῶν βαρβαρικῶν λαῶν». Καὶ τοὺς ἐρχομένους ἐκ τῆς ἐκκλησίας μετὰ τὸ μνημόσυνον εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ὑπεδέχετο γαλήνιος καὶ ἱλαρὰ τὴν ὄψιν, ἔλεγε δὲ «πανηγύρι κάνω». Διότι ἑορτὴν καὶ παν-

ήγγυριν ἐθεώρει τὴν μνήμην τοῦ ἐνδόξου θανάτου τοῦ τέκνου της.

Ἡ Δημοσθέναινα Κουβαρίνα εἶναι αὐτὴ ἐκείνη, ἣτις ὀλίγους μῆνας πρότερον εἰς γειτονικὸν χωρίον παρὰ τὸ Ταίναρον ἠύτοσχεδίασε θαυμάσιον μοιρολόγι εἰς τὸν θάνατον τοῦ ἐν Ἡπειρῷ πεσόντος στρατιώτου Δημητρίου Λιδανᾶ. Καὶ εἰς αὐτὴν ἀπήντησε δι' ἄλλου, ἐπίσης ἐξόχου, αὐτοσχεδίασματος ἢ μάμμη τοῦ νεκροῦ. Τὰ μοιρολόγια ταῦτα εἶναι γνωστά, διότι πολλὰ περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν καὶ μεταφράσεις αὐτῶν εἰς ξένας γλώσσας ἐδημοσιεύθησαν, καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου πρό τινος χρόνου ἀνέγνωσεν ἀποσπάσματα αὐτῶν ὁ συνάδελφός μου κ. Λάμπρος. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ εἶπω ἄλλο περὶ τούτων, ἀλλὰ μόνον θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μὲ ἐπιτρέψητε νὰ σᾶς ἐπαναλάβω παρατηρήσεις τινὰς περὶ τῆς ἐκ τούτων ἐντυπώσεως, τὰς ὁποίας ἔγραφον δημοσιεύων τὰ μοιρολόγια ἐκεῖνα ἐν τῇ *Λαογραφίᾳ*. « Ἐκεῖνο, ἔλεγον, ὅπερ ἐμποιεῖ αἰσθησὶν καὶ κινεῖ τὸν θαυμασμόν εἶναι ὅτι αἱ δύο γυναῖκες οὐδένα λόγον κάμνουν εἰς τοὺς θρήνους περὶ τῶν οἰκείων νεκρῶν, ἀλλ' ἔχουν προσηλωμένην τὴν διάνοιαν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα καὶ συζητοῦν περὶ συναφῶν πρὸς τοῦτον γενικωτέρων ζητημάτων. Ἡ πρώτη μόνον ἀναφέρει ἐν παρόδῳ τὸν ἐν τῷ πολέμῳ θάνατον τοῦ υἱοῦ της μακαρίζουσα αὐτὸν ὅτι ἐθυσίασεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὸν βίον καὶ παρατηρεῖ εἰς τὸν πατέρα τοῦ θρηγουμένου ὅτι εἶναι ἀπρεπὲς νὰ θρηνηῶσι τὰ τέκνα των. Τὸ γενναῖον φρόνημα, τὸ ὅποιον διαλάμπει εἰς τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν γυναικῶν, καὶ τὸ ὅποιον λαμπρότερον ἀναδεικνύει ἢ ἄτεχνος καὶ ἀδεξία ἔκφρασις, κατ' οὐδὲν φαίνεται ὑπολειπόμενον τῆς θρυλουμένης φιλοπατρίας τῶν ἀρχαίων Λακαινῶν ».

Ταῦτα εἶναι ὀλίγα δείγματα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, τῆς προελοῦσης ἀπὸ τὰ τελευταῖα μεγάλα γεγονότα. Τὴν ἔκτασιν τῆς βλαστήσεως αὐτῆς δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ προσδιορίσωμεν, ἀφοῦ μόλις ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς· ἀλλ' ὅμως δεδομένου ὄντος ὅτι ὁμοίομορφος εἶναι ἡ δημοτικὴ ποίησις ἐκάστης περιόδου, εἴμεθα εἰς θέσιν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν καὶ νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις περὶ τοῦ συνόλου αὐτῆς. Εἰς ἐκάστην περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους θ' ἀνέμενέ τις, ὅσον δεινότεραι κρίσεις συνταράσσουν τὸν ἐθνικὸν βίον, ὅσον ἐνδοξότερα γεγονότα ἀνυψώνουν τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, τοσοῦτον ἐντονωτέρα νὰ ἐκδηλώνεται καὶ ἡ ἀπήχησις αὐτῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν παρατηρεῖται. Εἰς τὴν περίοδον τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν συμπίπτει ἀκμὴ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἣτις παρήγαγε τὰ κλέφτικα ᾄσματα καὶ τὰ ἱστορικὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ εὐλογος θὰ ἐφαίνετο ἡ προσδοκία ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις θὰ ἐξικνεῖτο εἰς τὸ ὑψιστὸν σημεῖον αὐτῆς εἰς τὴν περίοδον, καθ' ἣν τσαῦτα εὐφρόσυνα γεγονότα ἐπῆλθον, ἄνευ σπαραγμῶν ἐσωτερικῶν, ἄνευ τῶν σποραδικῶν κηλίδων, αἵτινες κατεσπίλωσαν τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν ἡμῶν. Ὅσοι τοιαύτην προσδοκίαν ἔτρεφον, τὴν εἶδον διαψευδομένην ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς ἐξασθένησιν τῆς

δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ καὶ εἰς ἀπάμβλυνσιν τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος αὐτοῦ ; Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ὄχι μόνον δὲν παραδέχεμαι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πιστεύω ὅτι εἰς ἀντίθετα πορίσματα ἄγει ἡμᾶς ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς δημοτικῆς ποιήσεως καὶ καθόλου τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας· ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπολαμβάνεται τεκμήριον καταπτώσεως, μαρτυρεῖ μᾶλλον πρόοδον, εἶναι σημεῖον μεταβάσεως εἰς ἀνώτερον πνευματικὸν ἐπίπεδον. Ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία δὲν ἀκολουθεῖ κανονικὴν εὐθείαν γραμμὴν. Ὁ βαδίζων συναντᾷ πολλάκις ἐμπόδια τῆς ὁδοῦ, τὰ ὁποῖα χρειάζεται νὰ παρακάμψῃ· ἡ δὲ κίνησις αὐτοῦ φαίνεται ὡς ὀπισθοδρομήσις, ἐνῶ τὸναντίον αὐτῷ προχωρεῖ ἀσφαλέστερον.

* * *

Καταπαύων τὸν λόγον νομίζω ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις πρὸς βεβαίωσιν ἢ τοῦλάχιστον πρὸς διασάφτησιν τῆς πεποιθήσεώς μου ταύτης.

Περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων ἤρχισεν ἡ ἀνατολὴ νέας περιόδου πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους, ὁσημέραι προΐουσης, ἀφότου ἀπεδόθη ἡ ἐλευθερία εἰς μέρος τοῦ ἔθνους καὶ ἀπέτελεσε τοῦτο κράτος ὀργανωμένον. Ἄλλ' ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ κατασταθῇ φανερὰ ἡ μεταβολὴ καὶ νὰ δειχθῇ ἡ συντελουμένη πρόοδος. Ἐκτοτε ἐπέρχεται παρακμὴ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Τὴν θέσιν παλαιῶν δημοτικῶν ἄσμάτων καταλαμβάνουσιν τ' ἄσματα ποιητῶν μετρίων, ἐλλιποῦς αἰσθητικῆς μορφώσεως, διατελούντων δὲ ὑπὸ τὴν ἐπιβλαβὴν ὄψιν ἀλλοτρίων τῆς τέχνης καὶ ἐπιβλαβῶν εἰς αὐτήν. ἀλλὰ πληρούστων τὰς ἀνάγκας μεγίστου μέρους τοῦ λαοῦ. Τὰ δημοτικὰ ἄσματα ἀντικαθίστανται κατὰ μικρὸν ἀπὸ τὰ ἀνακρεόντεια τοῦ Χριστοπούλου, ἀπὸ τὰ πολεμικὰ θούρια καὶ τὰ πατριωτικὰ ἄσματα βραδύτερον ἀπὸ τὰ εἰς ξενικούς ἤχους προσημοσμένα ἄσματα τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Σκυλίτση. Καλλιφῶνοι τραγουδισταὶ καὶ κιθαρῳδοί, ἀλλὰ ποιηταὶ μετριώτατοι, ἀγωνίζονται ἐναμίλλως πρὸς τούτους, καὶ δημοτικώτατον ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ἔγινε τὸ ἄσμα τοῦ Κωνστ. Θαλλεῖδου, τοῦ ὁποῖου παροιμιώδης κατέστη ὁ στίχος

Εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς μου διατὶ νὰ σ' ἀπαντήσω ;

Τὸ ἄσμα, ὅπου ὁ ποιητὴς φαίνεται ὑπολαμβάνων ὅτι προσδίδεται ἐξαιρετικὴ δύναμις εἰς τὴν ἔκφρασιν δυσέρωτος πάθους διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως πυκνῶν ζοφερῶν χρωμάτων, διὰ καταιγίδος στόνων καὶ θακρῶν, ὡς δεικνύει αὐτὴ ἡ πρώτη στροφή του·

Εἰς φρικώδεις μαύρας νύκτας ἔς τὴν σιγήν τῆς ὑψηλίου,
ἀντικρυ κοιμητηρίου,
νέος ἐμπαθῆς θρηναί.

Ἡ φωνή του ἐμοιάζει ἤχον μουσικῆς πενθίμου
καὶ ὁ κόραξ τῆς ἐρήμου
τοὺς κλαυθμούς του ἀντηχαί.

Αἱ Ἐπιγραφολογίαι, ὡς ἐπιγράφονται τὰ διὰ τοὺς πολλοὺς ἐκδιδόμενα βιβλία, τὰ ἐξηγηρετοῦντα τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς ἐπικουρίας τῆς μνήμης τῶν τραγουδιστῶν, περιλαμβάνοντα τὰ συνήθως ψαλλόμενα ὑπ' αὐτῶν ᾄσματα, αἱ Ἐπιγραφολογίαι εἶναι πιστὸν κάτοπτρον τῆς ποιητικῆς ἀνατροφῆς τοῦ κοινοῦ. Εἰς τὰς παλαιωτέρας ἐκδόσεις ὑπερτερεῖ τὸ πλῆθος δημοτικῶν ᾄσμάτων· εὐρίσκονται δὲ καὶ ᾄσματα πατριωτικά, οἷον τὸ ἐξῆς:

Ζεῦ θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν ἕμοῦ πάντων βασιλεῦ,
ὦ σὺ Μουσῶν, Χαρίτων, Ἀθηνᾶς, Ἀπόλλωνος γονεῦ,
ἄθλων κόσμου ὑψίζουγε σταθμεῦ καὶ διανομεῦ,

τὸ ὅποιον ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1836 διεκωμώδησεν ὁ συγγραφεὺς τῆς Βαβυλωνίας Βυζάντιος· ἢ ἐρωτικὰ ὡς αὐτό :

Εἰς τοιαύτην ὕλην,
πρέπει καὶ κονδύλι,
νοῦς ὁμηρικὸς,
νὰ τὰ περιγράψῃ
καὶ νὰ τὰ συντέξῃ
περιστατικῶς.

Ἐπειτα ἀρχίζει ἡ παρεμβολὴ ᾄσμάτων τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, τοῦ Βαλαωρίτου καὶ κατόπιν πληθύνονται τὰ τραγούδια τῶν νεαρῶν ποιητῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐκεῖνα μόνον τὰ ᾄσματα διαδίδονται εἰς τὸν λαὸν καὶ περιλαμβάνονται ἐπομένως εἰς τὰς Ἐπιγραφολογίας, τῶν ὁποίων εἶναι γνωστὸν τὸ μέλος· τὰ μὴ τονισμένα δὲν φθάνουν μέχρι τοῦ πολλοῦ πλῆθους.

Ὅπως ἡ δημοτικὴ ποίησις ἀναμιγνύεται καὶ συγχωνεύεται μετὰ τῆς τεχνικῆς καὶ ἀποτελεῖ μετ' αὐτῆς σύνολον, ἀλλὰ σύνολον ἀνομοιομερὲς καὶ ἀνομοιόμορφον. Εἶναι αὕτη ἡ μεταβατικὴ κατὰ τῆς ἐξ ἧς προέουσας τῆς καθολικῆς μορφώσεως θὰ προκύψῃ ἡ ἐνότης καὶ ἡ ἀρμονία. Ὅταν δὲ οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ ἀναπτυσσόμενοι γίνονται ἱκανοὶ νὰ ὑψωθοῦν μέχρι τῶν ἀληθῶν ποιητῶν, ὅταν θὰ ὑφίστανται ἄμεσον τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν, ὡς καὶ οὗτοι ἐν μέρει ἀναγκαίως ὑφίστανται ἐπίδρασιν τινὰ τοῦ λαοῦ, τότε δὲν θὰ ὑπάρχῃ διάκρισις τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς ἄλλης ποιήσεως ἢ δημοτικὴ δὲν εἶναι εἶδος ποιήσεως ἰδιαιτέρον, ἀλλὰ σταθμὸς, καθ' ὃν δὲν ἐκφαίνεται ἡ προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ. Ἐπικρατεῖ δὲ ἡ προσωπικότης, καθ' ὅσον προάγεται ὁ πολιτισμὸς, καὶ ὁ ποιητὴς ἀπολαμβάνει καθόλου μείζονα ἐλευθερίαν παρὰ ὁ εἰς κατωτέραν πνευματικὴν βαθμίδα εὐρισκόμενος. Καὶ ἐμφαίνεται ἡ προ-

σωπικότης ἐν τῇ αὐτοτελείᾳ, τὴν ὁποίαν κατὰ λόγον τῆς ποιητικῆς εὐφυΐας αὐτοῦ ἀναπτύσσει ὁ ποιητὴς αἰρόμενος ὑπὲρ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν τῆς συγχρόνου μορφώσεως.

Ἡ ἱστορία τῆς γραμματολογίας πάντων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις ἤκμαζεν, ἐφ' ἔσον πάσαι αἱ τάξεις παρομοίαν εἶχον ἀνάπτυξιν. Παρήκμασε δὲ καὶ σχεδὸν ἐξηφανίσθη ἀναλόγως τῆς ἐπιδόσεως τῶν γραμμάτων ἐν ἐκάστῳ ἔθνει. Περίτρανον ἀπόδειξιν παρέχει ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ μὴ διατηρήσας τῆς δημώδους ποιήσεως αὐτοῦ εἰ μὴ ὀλίγιστα καὶ παντελῶς ἀσήμεντα λείψανα. Ὅθεν ἄς ἐλπίζωμεν ὅτι καὶ ἡ παρακμὴ τῆς ἰδικῆς μᾶς δημοτικῆς ποιήσεως δὲν εἶναι τεκμήριον πνευματικῆς καταπτώσεως, ἀλλὰ μᾶλλον εὐοίωνον προμήνυμα λαμπροτέρας ἀνθῆσεως τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΠΟΥΣ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ *

Ἡ ἱστορία τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν IB' αἰῶνα παρουσιάζει ἀρκούντως περίεργον φαινόμενον, τὴν σχεδὸν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀναβλάστησιν ἡρωϊκῶν ἐπῶν παρὰ τισι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, συμπίπτουσιν ἐνιαχοῦ πρὸς τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τίθεται ἡ σύνθεσις τοῦ ᾄσματος τοῦ Ρολάνδου (Chanson de Roland) ἐν Γαλλίᾳ, ὅπερ μεγάλην ἔσχε ῥοπὴν εἰς τὴν ποίησιν τῶν ρωμανικῶν ἐθνῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ γερμανικοῦ, αἰῶνας δὲ τινὰς ὕστερον παρέσχε τὴν ὕλην εἰς τὰς ἐκτενεῖς τεχνικὰς ἐποποιίας τῶν Ἰταλῶν ποιητῶν, τοῦ Βοϊάρδου καὶ τοῦ Ἀριόστου. Τὸ ἐθνικὸν τῶν Ἰσπανῶν ἔπος εἶναι τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος γέννημα, διότι καὶ μὲν τὸ Romancero de Cid εἶναι τοῦ IC' αἰῶνος, ἀλλ' ἡ πρώτη ὑποτύπωσις τῶν περὶ τοῦ Cid ᾄσμάτων, τὸ Poema del Cid ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τοῦ IB'. Τότε κατὰ τὰς ἀσφαλεστέρας εἰκασίας παρήχθη καὶ τὸ γερμανικὸν ἔπος, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον ἐπεκράτησε καὶ τὸ ὄνομα, δι' οὗ οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι νῦν ἑαυτούς, καὶ τότε συνησθάνθησαν οὗτοι σαφῶς ὅτι ἀποτελοῦσιν ἔθνος ἴδιον καὶ διάφορον τοῦ τῶν Γάλλων. Ἡ Ἔδδα τῶν Σκανδιναυικῶν λαῶν εἶναι μικρὸν παλαιότερα, ἀλλ' ἡ νεωτέρα Ἔδδα εἶναι ὁμοίως τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Εἰς γεγονότα τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἀναφέρεται καὶ τὸ ρωσικὸν ἔπος, οἱ Λόγοι περὶ τῆς μάχης τοῦ Ἰγῶρ, ὧν τὸ κείμενον δὲν φαίνεται παλαιότερον τοῦ IE' ἢ τὸ πολὺ τοῦ IA'. Τέλος δὲ κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ἐποιήθησαν αἱ πλεῖσταί τῶν ἐν εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις φερομένων διασκευῶν τοῦ σατιρικοῦ ἔπους τοῦ Ρενάρτου, τοῦ παραδόξου τούτου κράματος ἀπλάστου ἀφελείας, δηκτικῆς εἰρωνείας καὶ ἀγροίκου εὐθυμίας, οὗ τὰς πρώτας πηγὰς ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ οὗ φέρονται καὶ ἑλληνικαὶ διασκευαὶ τῶν μέσων χρόνων, μέχρι τοῦ νῦν γνωστόταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

Εἰς τὸν IB' αἰῶνα ἐπίσης πρέπει νὰ θέσωμεν καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Πρὸ τριάκοντα ἀκόμη ἐτῶν

*) Λόγος ἀπαγγελλθεὶς ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ τὴν 14 Ἰανουαρίου 1907, ἡμέρᾳ καθ' ἣν ἐπισήμως ἀνελάμβανε τὴν πρυτανικὴν ἀρχήν.

ή ύπαρξις τοῦ ἔπους τούτου ἠγνοεῖτο, ἐκ συμπτώσεως δὲ μᾶλλον ἢ ἐξ εὐστοχίας Ἑλβετὸς ἱστορικὸς ἐκάλεσε πρὸ τεσσαράκοντα ἀκριβῶς ἐτῶν δημῶδες μεσαιωνικὸν ἔπος¹⁾ δημῶδες τι ἄσμα ἀναφερόμενον εἰς ἐπεισόδιον τοῦ ἔπους, τὸ ἄσμα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅπερ ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὁ τὸ πρῶτον ἐκδῶσας αὐτό, δυσυχῶς ὄχι ἄνευ αὐθαιρέτων μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν²⁾, ἀνήγεν εἰς τὸν Ι' αἰῶνα, ὅπερ ὁμοίως, ὡς ἔχει νῦν, δὲν εἶναι προγενέστερον τοῦ ΙΖ³⁾ ἢ καὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος⁴⁾, ἂν καὶ τὸ ἀρχέτυπον εἶναι πολλῶ παλαιότερον. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1875 ἐκ χειρογράφου τῆς Τραπεζοῦντος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐξεδόθησαν ὑπὸ Κωνσταντίνου Σάθα καὶ Αἰμιλίου Λεγρὰνδ οἱ «Λόγοι περὶ τοῦ Διγενοῦς Ἀκρίτου καὶ τῶν γονέων», οὓς οἱ ἐκδόται ἀπεκάλουν βυζαντινὴν ἐποποιίαν τοῦ Ι' αἰῶνος. Τὸ χειρόγραφον ἦτο ἀκέφαλον καὶ κολοβόν, ἀλλ' ὥσπερ μόνον ἡ δημοσίευσίς αὐτοῦ ἀνεμένετο διὰ νὰ φανερωθῇ ὁ κεκρυμμένος τέως κόσμος τῆς μεσαιωνικῆς ἠρωϊκῆς ποιήσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἀνεφάνησαν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην διαφοροὶ ἄρτια διασκευῆ τοῦ ἔπους καὶ παρατηρήθη ἡ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς δημῶδη ἄσματα, φερόμενα ἐν τῷ στόματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Σάθα καὶ τοῦ Λεγρὰνδ εὐρέθη τὸ χειρόγραφον τῆς Κρυπτοφέρρης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐξ ἐτέρου δὲ χειρογράφου τῆς Ἀνδρῶν τοῦ ἐπομένου αἰῶνος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Μηλιαράκη τρίτη διασκευὴ τοῦ ἔπους. Ἐν ἔτος πρὸ τούτου ὁ Σπ. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν ἐκ χειρογράφου τῆς Ὁξονίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐτέραν διασκευὴν εἰς ὁμοιοκαταλήκτους στίχους, καὶ τελευταῖον πρὸ δύο ἐτῶν ὁ πολὺς βυζαντινολόγος Κάρολος Κρουμβάχερ διέλαθεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς βυζαντινῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν περὶ κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσχωριάτου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, περιέχοντος πέμπτην διασκευὴν τοῦ ἔπους, ἀνακοινῶσας καὶ μακρὰ ἀποσπάσματα ταύτης. Ἀλλ' ἐγνώσθη προσέτι καὶ ἄλλων διασκευῶν ἢ ὑπαρξίς, αἵτινες δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε. Ὁ Σκοπελίτης μοναχὸς Καισάριος Δαπόντες ἀναφέρει ὅτι εἶχε δύο χειρόγραφα ἐξιστοροῦντα τὰς ἀνδραγαθίας τοῦ Ἀκρίτου, ὧν τὸ ἕτερον εἰκονογραφημένον, καὶ προσθέτει ὅτι ἐσκόπει νὰ συνθέσῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἠρώος εἰς ὁμοιοκαταλήκτους πολιτικοὺς στίχους. Ἐτερον χειρόγραφον εἰς πεζὸν λόγον εἶδεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Γερμανὸς διδάκτωρ Μόρδτμανν· εἰς πεζὸν ἐπίσης λόγον εἶναι καὶ τὸ χειρόγραφον,

1) *Max Bädinger* Mi telgriechische Volksepos. 1860.

2) Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδοῦ, Ἀθῆν. 1859.

3) *K. Krumbacher* Litteraturgeschichte 2ας ἐκδ. σ. 833 (τῆς ἑλληνικῆς μεταφρασῆς Σωτηριάδου τ. Γ' σ. 97).

4) Βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν. Τὸ ἄσμα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου ἐν τῇ περιοδικῇ συγγράμματι Ἀκρίτα. 1901 τ. Α' σ. 98 κ. ε.

ἔπερ πρό τινων ἐτῶν εὔρεν ἐν Ἄνδρῳ ὁ Δ. Πασχάλης, οὗ δυστυχῶς μέχρι τοῦδε δὲν κατωρθώθη ἡ δημοσίευσίς 1).

Ταῦτα παρέχουσι τὴν ἐλπίδα, ὅτι πιθανὴ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἡ εὔρεσις καὶ ἄλλων διασκευῶν, σφόδρα ὅμως ἀμφίβολον, ἂν ἐκ τούτων θὰ προκύψωσιν ἐνδείξεις τινές, ἱκαναὶ νὰ μεταβάλωσι τὰς γνώμας, ἅς δυνάμεθα νὰ βασίσωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν γνωστῶν καὶ ἐκδεδομένων. Διότι τσαῦτα λαμβάνομεν ἀπὸ ταύτης ἐμφανῆ καὶ πιστὰ τεκμήρια, ὥστε βέβαια νὰ συναγάγωμεν πορίσματα περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ ἔπους καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ δημῳδα ἄσματα.

Ἐν τῇ ἐσχάτως δημοσιευθείσῃ μελέτῃ αὐτοῦ περὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου ἀποδίδει ὁ Κρουμβάχερ πολλὴν σπουδαιότητα εἰς πᾶσαν ἐπαύξεισιν τοῦ χειρογράφου ὕλικου, διότι μόνον, ὡς λέγει, δι' ὡς οἶόν τε πληρεστάτης γνώσεως τῶν διασκευῶν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ μοναδικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν γραμμάτων ἔργου τούτου, καὶ ν' ἀποκαθάρωμεν τὸ ἀρχετύπον ποίημα ἀπὸ τοῦ ἀπειροκάλου περιδλήματος κενῆς σχολαστικῆς σοφίας καὶ ψυχωφελῶν διδαγμάτων²). Ἀναντίρρητον βεβαίως εἶναι ὅτι μεγάλην ἐπίδοσιν ἐνδέχεται νὰ λάβωσιν αἱ μελέται ἡμῶν ἐκ τῆς εὔρεσεως νέων διασκευῶν τοῦ ἔπους, διότι δύνανται νὰ συντελέσωσιν αὐταὶ εἰς διαλεύκανσιν πολλῶν ζητημάτων καὶ προπάντων τῆς γενέσεως καὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ, ὡς τῷ ὄντι ὑπὸ τὴν ἔποσιν ταύτην πολὺ ἐπέχυσε φῶς τὸ Ἐσκωριάλιον χειρόγραφον. Ἀλλὰ ματαίᾳ θὰ ἦτο πᾶσα προσδοκία ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀρχετύπου ἔπους, ἀπηλλαγμένου τῶν κηρῶν τῆς σχολαστικότητος, ἀμόλυντον δὲ καὶ ἀδιάφορον διατηροῦντος τὴν ποιητικὴν καλλονήν. Δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα τὸ βυζαντινὸν ἔπος ὡς ἄλλον τινὰ θαλάσσιον Γλαυκόν, ὅστις ἀποβαλὼν ἐντὸς τῆς θαλάσσης τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἔχων λελωδημένα τὰ παλαιὰ τοῦ σώματος μέρη ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ προσπεφυκότα ὄστρεα καὶ φυκία καὶ πέτρας, οὐδὲν διετῆρει τῆς προτέρας μορφῆς, κατὰ τὴν ὥραϊαν εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος. Πιθανώτερον τοῦναντίον φαίνεται, ὅτι τὸ πρῶτον σχεδίασμα τοῦ ἔπους ἂν τυχὸν εὔρεθῆ, δὲν θ' ἀποδειχθῆ τελειότερον καὶ καλλιτεχνικώτερον τῶν σφζομένων διασκευῶν. Μᾶλλον δ' ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως

1) Ὁ Krumbacher (σ. 311 σημ. 1 τοῦ ἀμέσως κατωτέρω μνημονευομένου συγγράμματός του) εἰκάζει, ὅτι λόγος τῆς μὴ δημοσιεύσεως τοῦ χειρογράφου τούτου μέχρι τοῦδε εἶναι, ὅτι ἐξετασθὲν θὰ εὑρέθη ἴσως ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν Ἀκρίταν τοῦ Μηλιαράκη, παλαιὸν τι ἀντίγραφον αὐτοῦ ὄν. Ἄλλ' ὡς ὁ εὐρὼν αὐτὸ κ. Δ. Πασχάλης, νομάρχης Μεσσηνίας, μοὶ γράφει, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ τοῦ Μηλιαράκη, πλὴν τοῦ τόπου τῆς εὔρεσεως, δὲν τὸ ἐξέδωκε δὲ μέχρι τοῦδε, ἀπησχολημένος ὢν ἐκ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας.

2) K. Krumbacher Eine neue Handschrift des Digenis Akritas, München 1904 σ. 310 (Sitzungsberichte der philos.—philol. u. der histor. Klasse d. bayer Akad. d. Wissenschaften τσυχ. Β').

τούτων πειθόμεθα, ὅτι μεταγενέστεραι μεταβολαὶ ἐνέχουσι πλείονα ποιητικὰ στοιχεῖα. Ἐν τῇ παλαιότητι λ. χ. τῶν διασκευῶν τῆς Κρυπτοφέρρης, ὑπὸ λογίων ἀνδρῶν γραφείση εἰς λέξιν ἀρχαΐζουσαν, ψυχρὰν καὶ ἄτονον, καταπνίγεται καὶ ἐξκφανίζεται πᾶν τοιοῦτο στοιχεῖον ὑπὸ τῆς ρητορικῆς ἐπιτηδεύσεως καὶ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐπίτευξιν ἱστορικῆς πιθανότητος· ἐνῶ ἡ τοῦ Ἐσχωριαλίου χειρογράφου, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων, ἔργον ἀμαθοῦς καὶ ἀτέχνου στιχοπλόκου, ἀνόθευτον σχεδὸν καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τῆς γραμματικῆς παιδείσεως μεταχειριζομένου δημῶδη γλῶσσαν, διατηρεῖ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν δρόσον ἀδράς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ πολλὰ παρουσιάζει ψήγματα ἀπέφθου χρυσοῦ. Διότι, ὡς ἡ Ἡρα τοῦ ἀρχαίου μύθου λουομένη εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κανάθου ἀνεκτᾶτο τὸ παρθενικὸν κάλλος καὶ τὴν νεότητά, οὕτως εἰς τοιαύτην τινὰ ἀείρουν καὶ διαυγῆ πηγὴν αἱ διασκευαὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἀπέλουον τὴν σκωρίαν τῆς ἀπειροκαλίας καὶ τῆς ἀτεχνίας. Τίς δὲ ἡ πηγὴ αὕτη θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον.

Ὅθεν ἡ γνῶσις τοῦ χρόνου, καθ' ἣν ἐποιήθησαν αἱ διασκευαί, εἶναι μὲν ἀναγκαῖα εἰς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν, καθ' ἑαυτὰς ἐξεταζομένων, καὶ τῶν εἰδήσεων, ἃς περιέχουσι περὶ τοῦ μεσοχρονίου ἐθνικοῦ βίου, καθὼς καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἃς διασώζουσιν, ἀλλ' οὐδόλως χρησιμεύει πρὸς ἐξακρίθωσιν τῆς πρώτης μορφῆς τοῦ ἔπους.

Εἰς τὰ ἔργα τῆς δημῶδους φιλολογίας τῶν μέσων χρόνων δὲν ἐφαρμόζονται οἱ κανόνες τῆς κριτικῆς κλασσικῆς φιλολογίας, καὶ ἐκ τῆς παλαιότητος τῶν χειρογράφων οὐδὲν ἀσφαλὲς τεκμήριον συνάγεται περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀρχέτυπον κώδικα ¹). Διὰ τοῦτο οὐδ' εἰς αὐτὰ τὰ φερόμενα εἰς δύο τῶν χειρογράφων ὀνόματα ποιητῶν πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἐξαιρετικὴ τις σημασία. Ὁ Ἀκριτής τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου ἐγράφη ὑπὸ τινος Εὐσταθίου, ὡς δηλοῦται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ. Ὁ δὲ τῆς Ὁξονίας ὑπὸ τοῦ Χίου μοναχοῦ Ἰγνατίου Πετρίτζη ἐν ἔτει 1673. Εἶναι αὕτη νεωτάτη πασῶν τῶν διασκευῶν· καὶ ὁμοίως ὁ Πετρίτζης καυχᾶται διὰ τοὺς κόπους καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ἣν κατέβαλεν εἰς σύνθεσιν τοῦ ποιήματος.

Ἐγὼ λοιπὸν ἐσύνταξεν τοῦτο καὶ σύνθεσά το,
μὲ στίχους τοῦς πολιτικοῦς εἰς ῥίμα ἐποίησά το.

Οὕτω μετὰ ἑκατὸν ἔτη θὰ ἔγραφε καὶ ὁ Κρισάριος Δαπόντες, ἂν ἐπρόφθανε νὰ τελέσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του περὶ συνθέσεως τοῦ Ἀκριτοῦ.

Ζωὴν ἂν ἔχω ἐκ θεοῦ, θέλω μὲ στιχουργίαν
νὰ τὸν συνθέσω καὶ αὐτόν, κ' εὐθὺς ἔς τὴν Βενετίαν.

(θὰ τὸν ἀποστείλω δηλ. πρὸς τύπωσιν· ἂν καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἐγίνωσκε δύο χειρόγραφα περιέχοντα τὴν ἱστορίαν τοῦ Διγενῆ.

1. K. Krumbacher Byz. Litteraturgesch. 2. § 331 σ. 796—7 (ἐλλην. μεταφρ. τ. Γ' σ. 22).

* Οἱ ποιηταὶ οὗτοι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν, εἰ μὴ ἀπλοὶ διασκευασταί. Δὲν εἶναι ἔμως δίκαιον κρίνοντες αὐτοὺς κατὰ τὰς σημερινὰς περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἰδέας νὰ τοὺς ἐλέγξωμεν ὡς θρασεῖς λογοκλόπου. Τὰ εἰς κοινὴν γλῶσσαν γεγραμμένα ἔργα ἐθεωροῦντο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὡς κοινὸν κτῆμα, καὶ οἱ βιβλιογράφοι, ἐνῶ πιστῶς ἀντέγραφον τὰ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν κείμενα, ἐνόμιζον ἐπιτρεπομένην πᾶσαν μεταβολὴν καὶ προσθήκην εἰς τὰ δημῳδα, καὶ εὐκόλως καὶ ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότης οἰκειοποιοῦντο ταῦτα, ἂν αἱ μεταβολαὶ ἦσαν πολλαὶ καὶ οὐσιώδεις. Οὕτω παρουσιάζονται ὡς ποιηταὶ τοῦ Βελισαρίου ὁ Γεωργιλᾶς, τοῦ Ἀπολλωνίου ὁ Τήμενος καὶ ὁ Κοντιανός, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐν τέλει τοῦ ποιήματος δηλοῖ ὅτι ἐποίησε τὸν Ἐρωτόκριτον ὁ Βικέντιος Κορνάρος, ἔθεν εὐλογος γεννᾶται ἀπορία, ἂν εἶναι οὗτος ὁ ποιητὴς ἢ διασκευαστὴς μόνον τοῦ ἔπους.

Οἱ τοῦ Ἀκρίτου διασκευασταὶ ὅμως δὲν περιορίζοντο πάντες εἰς συνήθειαι κατ' ἰδίαν αὐτῶν ἔμπνευσιν μεταβολὰς τῶν προκειμένων προτύπων, ἀλλὰ δαψιλῶς ἀρυόμενοι στοιχεῖα ἐκ τῆς ἐθνικῆς ποιητικῆς περιουσίας κατῴρθωσαν νὰ προσδώσωσι ζωὴν καὶ δύναμιν εἰς τὸ ἔργον των. Ἄνευ τούτου τὸ ἔργον αὐτῶν θὰ ἦτο ἄψυχον καὶ ξηρὸν κατασκευάσμα, διότι πρὸς πρῶτον τὴν ποιητικὴν οὐσίαν καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ὅλικου, οὐ ἐπεχείρησαν τὴν κατεργασίαν, ἐπεζήτησαν νὰ χρησιμοποιοῦσι τοῦτο πρὸς διδακτικὸν σκοπὸν.

Ἡ συνάφεια πρὸς τὴν ἐθνικὴν ποιήσιν καταφαίνεται ἐν πρώτοις ἐκ τῆς παρεμβολῆς ἐκ ταύτης εἰς τὰς διασκευὰς στίχων καὶ ἄσμετων τινῶν, προπάντων ἐρωτικῶν. Στίχοι τυπικοὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς τὸ ἔπος, ὡς λ. χ. ἐν τῷ Ἐσχωριαλίῳ χειρογράφῳ ὁ στίχος

[ὅτι] ἀπότε[ς] ἐκτίστην ὁ παρὼν καὶ δόλιος κόσμος οὗτος,

εἰς δήλωσιν τοῦ ἀνέκαθεν καὶ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων¹⁾, ληφθεὶς ἐκ δημοτικῶν ἄσμάτων, ὅπου φέρεται οὕτως :

Ἄπότε ἐκτίστη ἢ κιδωτός καὶ θεμελιώθη ὁ κόσμος²⁾.

Τὴν προτεραιότητα τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος ἐλέγχουσι τὰ παραπληρωματικὰ ἐπίθετα, ἅτινα παρενέβαλεν ὁ διασκευαστὴς, προσπαθῆσας νὰ διορθώσῃ τὸν φαινόμενον συγχρονισμόν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ.

Ἄσματα δὲ παραλαμβάνονται ἐκ τῆς δημῳδῆς ποιήσεως εἴτε αὐτοῦσια εἴτε ἐπιτετημημένα εἴτε παρηλλαγμένα πρὸς ἀφομοίωσιν πρὸς τὴν λέξιν τοῦ ἔπους. Ἐστὼ ὡς παράδειγμα τὸ ἄσματιον τοῦτο ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου (στ. 224):

1) *Krumbacher Igenis* σ. 324. στ. 38.

2) *Σακελλαρίου Κυπριακά τ. Γ'* σ. 36 ('Αφ' ἦς).

Ἦρωε, δυνάστα φοβερέ, χρυσοπτερυγοφόρα,
 όπου ἔχεις δύναμιν πολλήν καὶ σὺρνας τὰς καρδίας,
 τρέμω τὴν ἐξουσίαν σου, φοβοῦμαι τὴν ὀργὴν σου,
 καὶ τὴν ἰσχὺν σου τὴν φρικτὴν οὐ δύναμαι βαστάζειν 1).

Τὸ ἄσματιον τοῦτο, ὅπερ ἐμιμήθη καὶ ὁ μεσαιωνικὸς ποιητὴς τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης 2), εἶναι δημοτικόν, περιλαμβανόμενον καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν μεσαιωνικῶν δημοτικῶν ἰσμάτων, ἣν αὐθαирέτως ὠνόμασεν Ἀλφάβητον τῆς ἀγάπης ὁ Γερμανὸς ἐκδότης :

Ἦρωε, δυνάστα φοβερέ, χρυσοφθερουγοφόρα,
 τρέμω τὴν ἐλικίτζαν σου, φοβοῦμαι τὴν θωριάν σου 3).

Ἀλλὰ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ στίχου ὑπεμφαίνει τὴν ἐπίδρασιν τῶν δημοτικῶν ἰσμάτων. Ἐν τῇ δημῳδῇ στιχουργίᾳ οἱ στίχοι τῶν ἰσμάτων εἶναι ἀπηρτισμένοι πάντες, ἐκάστου ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὴν διάνοιαν πᾶσαν ἢ τοῦλάχιστον ἀποτελοῦντος τελείαν φράσιν· συχνάκις δ' ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμιστιχίῳ ἐπαναλαμβάνεται τὸ αὐτὸ ἢ παραπλήσιον νόημα τοῦ ἐν τῷ πρώτῳ. Καὶ ἐκεῖνον μὲν τὸν χαρακτήρα ἔχουσι κοινὸν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὰ εἰς πολιτικούς στίχους συντεθειμένα ἔργα τῶν βυζαντινῶν στιχουργῶν, τῆς δ' ἐν τῷ δευτέρῳ ἡμιστιχίῳ ἐπαναλήψεως ἱκανὰ παρέχει ἡμῖν δείγματα προπάντων ἢ διασκευῆ τοῦ Ἐσκωριαλίου χειρογράφου. Πρὸς ἀπόδειξιν ἀναγινώσκω στίχους τινὰς ἐκ ταύτης :

καὶ τοὺς ἀγούρους ἔλεγεν, οὕτως τοὺς παραγγέλλει.
 Ὅτι ἦσαν κάμποι ἄνθρωποι, καὶ καύματα μεγάλα.
 Ἦτον δ' ὁ καλαμιὸς θασσὸς καὶ ὑπόδροσος ὁ τόπος 4).
 Καὶ παλληκάριν γίνετον ἠθονικὸν καὶ ὠραῖον 5).
 Λογάριν ἔχεις περισσὸν ἀσῆμιν καὶ χρυσάφιν.

Ἐναργέστερον δὲ καταδεικνύει τὴν σχέσιν τῶν διασκευῶν πρὸς τὴν

1) Τὸ χειρόγραφον ἔχει «δὲν δύναμαι γὰ βαστάζω». Ἄλλα ἰσμάτια ἢ ἔχνη αὐτῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀνδρου ἐν στ. 261 κ. ε. 914—9. 1966—1974. 2955—2961. 4487—95. 4496. 4500. 4508.

2) Wagner *Trois poèmes grecs* σ. 251 στ. 317 κ. ε. σ. 254 στ. 448.

3) Wagner Ἄλφάβητος τῆς ἀγάπης σ. 44 ἀρ. 76. Τὸ χειρόγρ. ἔχει «Προδυνάστε φ.». Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ὅτι παρανοήσας τοῦτο ὁ Wagner καὶ μεταφράσας τὸν πρῶτον στίχον *Gewalt'ger Ritter, hoher Herr mit deinem goldnen Helmbusch* (Κραταῖά ἱππότα, αὐθέντα μὲ τὸν χρυσοῦν λόφον τοῦ κράνους) ὑπέλαθεν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἰωαννίτας ἱππότας καὶ φέρει αὐτόν ὡς ἐν τῶν ἰσχυροτέρων ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ροδίας προελεύσεως τῶν ἰσμάτων. Καὶ ἄλλας δὲ παρανοήσεις δεῖκνύει ἡ γερμανικὴ μετάφρασις τοῦ ἰσμάτος τούτου. Τὸ ἐλικίτζα εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ ἠλικία (ἀνάστημα).

4) Οὕτω πρέπει γ' ἀναγνωσθῆ ὁ στίχος, ὅστις ἕνεκα τῆς παρατονίας φαίνεται τεταραχμένος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κρουμβάχερ, ἀναγινώσκοντος «Ἦτον ὁ καλάμιος θασσός» Καλάμιος ὁ καλαμίων.

5) Οὕτως ἔγραψα πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ χειρογράφῳ : «Καὶ ἔγινετον παλληκάριν, ἦ. καὶ ὠ.».

δημώδη ποιήσιν ἢ πολλαχοῦ ἐμφαινομένη συμφωνία ἰδεῶν καὶ παραστάσεων πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ. Ἡ προσπάθεια, ἣν καταβάλλουσι πάντες οἱ γράφοντες κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὅπως μὴ παρεκκλίνωσι τῶν κρατουσῶν ἰδεῶν, μάλιστα δὲ τῶν θρησκευτικῶν, περικαλύπτει, οὕτως εἶπεν, τὰ γραπτὰ μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων διὰ πυκνοτάτου ἑμοιομόρφου πέπλου, ὑπὸ τὸν ὅποιον δυσχερέστατον εἶναι νὰ διακριθῶσι προλήψεις καὶ δοξασίαι, ἃς οὗτοι κοινὰς εἶχον μετὰ τοῦ λαοῦ. Ἄν δὲ που διαρρήξασαι τὸ κάλυμμα ὑπεκφαίνονται, ὡς χλόη προκύπτουσα ὑπὸ στῆμα χιόνος, χαρίεσσα εἰκό- νες, ἀκραιφνή διαφυλάττουσαι τὸν δημώδη τύπον, πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ γράφον- τος, ἢ εἰς ἀδυναμίαν αὐτοῦ νὰ μεταβάλῃ καὶ καταστήσῃ ἀγνώριστα τὰ ἄλ- λοθεν παραλαμβανόμενα. Οὕτως ἐκπληττόμεθα σφόδρα ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ θανάτου τοῦ Ἀκρίτου μεταξὺ ψυχωφελῶν καὶ τετριμμένων στοχασμῶν περὶ θανάτου καὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου ἀκούοντες τὸ ὄνομα τοῦ Χάρωνος, τοῦ μόνου τῶν ἀρχαίων θεῶν, οὗ διετήρησεν ἀκμαίαν τὴν πίστιν ὁ ἑλληνικὸς λαός, καὶ παρατηροῦντες ὅπόσον ἀδεξίως ἕκαστος τῶν διασκευαστῶν προσ- παθεῖ νὰ κολάσῃ τὴν ὑπὸ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων ὑμνουμένην πάλιν τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου· ὁ μὲν πλάττων ἄγγελον πυρὸς ἐπιφαινόμενον εἰς τὸν Διγενῆ, ὁ δὲ ἀναφέρων ὅτι «ὁ θάνατος τὸν πολεμᾶ εἰς τὸ παλάτι μέσα», ἄλλος, ὁ τῆς Κρυπτοφέρρης διασκευαστῆς, ποιῶν τὸν ἥρωα λέγοντα ὅτι αὐτὸν τὸν ἀήττητον ὁ Χάρων ἐκ παντὸς τρέπει καὶ φανταζόμενος ἀγγέλου Κυρίου παραλαμβάνοντας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ὁ τῆς Τραπεζοῦντος ὑπο- βάλλων εἰς τὸ στόμα τῶν ἰατρῶν τοὺς λόγους τοῦ Χάρωνος. Ἐπίσης ἐκ- πληττόμεθα ἀκούοντες τοὺς θρήνους ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Διγενῆ, ὄντας ἀπη- χήσεις γνωστῶν μοιρολογίων καὶ περιέχοντας παραστάσεις τῶν ἐν Ἄδου, συμφώνους μὲν πρὸς τὰς δημώδεις δοξασίας, ἀλλ' ἀσυμβιδάστους πρὸς τὰς χριστιανικὰς καὶ καθόλου ἀπαδούσας πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν εὐσεβῶν διασκευαστῶν. Ἐνδεικτικώταται δ' εἶναι καὶ αἱ μεταβολαί, ἃς ἐπήνεγκον οὗτοι εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς συναντήσεως τοῦ ἀρτιγάμου Διγενῆ καὶ τῆς νεαρᾶς γυναικὸς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Δράκοντος εἰς τὸ Βλατολιδάδιον, ἐπεισόδιον γνωστὸν ἐκ δημοτικῶν ἄσμάτων ἐξ οὗ ἀτέχνως προσεπάθησαν ν' ἀφαιρέσωσι πᾶν τὸ φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα ἔχει κοινὰ τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου καὶ πρὸς ἄλλα ἐλ- ληνικὰ ποιήματα τῶν μέσων χρόνων, μάλιστα δὲ πρὸς τὴν *Διήγησιν τοῦ Ἀχιλλέως*, τὸν *Ἀπόκοπον* τοῦ Μπεργαδῆ, τὴν *Ρίμαν εἰς τὸν Ἄδην* τοῦ Πικατόρου καὶ τὰ ποιήματα *Περὶ ξενιτείας* καὶ *Περὶ γέροντος*. Ὅτι ὁμοίως διακρίνει αὐτὸ πάντων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς μέσης ἑλληνικῆς λογο- τεχνίας καὶ ἀναδεικνύει τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ οὐ μόνον ἐπὶ τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, εἶναι ἢ ἀκμαία δια- τήρησις ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀπέρ-

ρευσε τὸ βυζαντινὸν ἔπος Ἐπὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν χωρῶν τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου, ὧν διὰ βαρβάρου βίας ἐπιχειροῦσιν οἱ Βούλγαροι νὰ ἐκριζώσωσι καὶ ἐξαφανίσωσι τὸν ἑλληνισμόν, μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου ἄδονται μέχρι τοῦ νῦν ἄσματα, ἀφηγούμενα τοὺς ἄθλους καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Διγενῆ καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀπελάτας καὶ τοὺς Σαρακηνούς, καὶ φέρονται διὰ στόματος παραδόσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τόπους καὶ ἀντικείμενα, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰς ταῦτα ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐγκατέπλεξε μύθους, ὧν τοὺς πλείστους παρέλαβεν ἀνακαινίσασα ἐκ τῆς πλουσίας μυθικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀπήρτισε τὸν ἰδεώδη τύπον ἥρωος νεαροῦ, ὡς ὁ Ἀχιλλεύς, κραταιοῦ, ὡς ὁ Ἡρακλῆς, καὶ ἐνδόξου, ὡς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐν κεφαλαίῳ δ' εἶπεῖν, εἰς τὸν Διγενῆ Ἀκρίτην ἀποκορυφούνται οἱ πόθοι καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἐν αὐτῷ συμβολίζεται ἡ μακρῶν καὶ ἀληκτος πάλη τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον. Ἡ πάλη αὕτη ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα, περὶ ὃν κυρίως στρέφεται ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ περίοδον ὑπερχιλιετή, μετὰ θαυμαστῆς δ' εὐστοχίας ἐκ ταύτης παρέλαβεν ὁ λαὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐποποιίας αὐτοῦ.

Καὶ ἡ ἐποποιία αὕτη πρόκειται ἡμῖν ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασιν ὅσον ἐνδέχεται πλήρης καὶ ἀπηρτισμένη. Ὁ λαὸς τὴν ἐπικὴν ὕλην διασκευάζει εἰς ἐπεισοδιακὰ αὐτοτελῆ ἄσματα, ὃ δὲ ἡμέτερος λαὸς πρόεδῃ ἐν τῇ ἐποποιίᾳ αὐτοῦ περαιτέρω συγχωνεύσας πολλὰ ἐπεισόδια εἰς ἓν ἄσμα καὶ τὰ ξας πάντα τὰ ἐπεισόδια περὶ ἓν κέντρον. Ἄν ἀνεφαίνετο μεγαλοφυῆς ποιητής, δυνάμενος νὰ συγκροτήσῃ ταῦτα καὶ συναρμόσῃ εἰς εὐρὺ σύνολον, θὰ ἐδωροφόρει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἔπος ἐφάμιλλον τῆς Ἰλιάδος. διότι ἡ ὕλη αὐτοῦ δὲν ὑστερεῖ κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὕλης τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Οἱ συνθέσαντες τὰς σφριζομένας διασκευὰς ἦσαν ὑποδεέστεροι τοιαύτης ἐπιβολῆς, ἄλλως δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον, σκοπὸς αὐτῶν δὲν ἦτο ἡ ποιήσις ἔπους. Οὐδὲν ἦττον ἀπὸ ἀλλῆς ἀπόψεως ἐξετάζοντες τὴν παρὰ τῷ λαῷ φερομένην ἐπικὴν ὕλην καὶ τὰς ἀτελεῖς ἀποπείρας πρὸς συναπαρτισμὸν αὐτῆς εἰς ἐνιαῖον καὶ ἀρμονικὸν σύνολον διδακτικώτατα συνάγομεν πορίσματα συντελοῦντα εἰς διαφώτισιν σπουδαιστάτου φιλολογικοῦ ζητήματος, τοῦ ὁμηρικοῦ. Τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα διεφωτίσθη μεγάλως διὰ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ἄλλων λαῶν, παρ' οἷς ὅπωςδήποτε εἶναι δυνατὴ ἡ ἄμεσος παρατήρησις Ἡ φιλολογία ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις ἐκ τῆς μελέτης τῶν δημοδῶν ἄσμάτων τῶν Κιργίσιων, ἤτοι τῶν Κοζάκων τῶν στεππῶν, ἅτινα ἱστορικὸν πυρῆνα ἔχουσι τοὺς θρησκευτικοὺς πολέμους τοῦ λαοῦ τούτου πρὸς τοὺς Σίνας καὶ τοὺς Καλμούχους κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, καὶ τῆς τῶν ἄσμάτων ἄλλου ταταρικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀθακάν, ἔλαβεν ἐννοιάν τινα τῆς ἀρχεγόνου καταστάσεως τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Ζητεῖ δὲ νὰ εἰκάσῃ τὸν τρόπον τῆς

συνθέσεως τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν φαινομένων, ἅτινα παρουσιάζουσιν ἢ δημῳδῆς ἡρωϊκῆς ποιήσεως τῶν Σέρβων καὶ αἰ βυλτῖναι τῶν Μεγαλορώσων, καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐκ τῶν δημοδῶν ᾄσμάτων τῶν Ἑσθωνῶν καὶ τῶν Φιννίων ἀπηρτίσθησαν ὑπὸ συγχρόνων λογίων περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τεχνητὰ ἔπη, τὸ *Καλεβιποεγ* καὶ τὸ *Καλεβάλα*. Ἐν ἡ προσοχῇ τῶν φιλολόγων στραφῆ καὶ εἰς τὰ κριτικὰ ἄσματα, οὐδεμίαν ἀμφιβολία, ὅτι ἀπλετοὺν θὰ ἐπιχυθῆ φῶς εἰς τὸ ὁμηρικὸν ζήτημα, καὶ ὃν ἐξ αὐτῆς τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη.

Πρὸς σαφῆ κατανόησιν τῆς σημασίας τῶν ᾄσμάτων τούτων καὶ ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν ἀναγκαῖον εἶναι πρῶτον μὲν νὰ διακριθῶσιν ἐκ τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιήσεως ἡμῶν τὰ ναγόμενα εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, ἔπειτα δὲ νὰ προσδιορισθῶσιν, ὡς ἔνεστιν, ἀκριδέστατα οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐποιήθησαν τὰρχέτυπα καὶ οἱ τύποι, ἔπου ἐν ἀρχῇ ἐπεχωρίαζον, καὶ τρίτον νὰ καθορισθῆ ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰς ἐπικὰς διασκευάς.

Ἄσφαλεστάτην βάσιν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ἀκριτικῶν ᾄσμάτων παρέχουσι κατὰ πρῶτον λόγον αἱ ἐπικαὶ διασκευαί. Πάντα ἀνεξαιρέτως, τὰ ναφερόμενα εἰς πρόσωπα μνημονευόμενα ἢ εἰς ἐπεισόδια περιλαμβανόμενα ἐν αὐταῖς, εἶναι ἀναμφισβητήτως ἀκριτικά. Ἐπίσης καὶ τὰ ναφερόμενα εἰς ἐπεισόδια ἄγνωστα εἰς τὸ ἔπος, ἅτινα ὁμοῦς ἐμφανῶς δεικνύουσιν ὡς ἀκριτικά διάφορα τεκμήρια, ὧν σπουδαιότατον εἶναι ὀνόματα, συνταυτιζόμενα πρὸς τὰ ἐν τῷ ἔπει, ἀναφερόμενα δὲ σπανίως μὲν ἐν πάσαις ταῖς παραλλαγαῖς τῶν ᾄσμάτων ἐκάστου ἐπεισοδίου, συχνότατα δ' ἐν μιᾷ μόνῃ. Ὅθεν πολλάκις ᾄσματα, ἅτινα ἐφαίνοντο ἄσχετα πρὸς τὰ κριτικά, ἐκ μιᾶς παραλλαγῆς αὐτῶν, ρητῶς κατονομαζούσης τὸν Διγενῆ Ἀκρίτην ἢ ἄλλον τινὰ τῶν οἰκείων ἢ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀποδεικνύεται ὅτι πρέπει νὰ συγκαταλεχθῶσιν εἰς ταῦτα. Εἶναι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ὀνόματα τοσοῦτον παρεφθαρμένα, ὥστε θὰ καθίσταντο δυσδιάγνωστα, ἂν μὴ ἐκ τῆς ἀντιβολῆς διαφόρων παραλλαγῶν κατεφαίνετο ἡ βαθμιαία παραφθορὰ αὐτῶν. Οὕτως αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ Διγενῆ φέρονται πολὺ τύποι, ὡς ὁ Ἰγενῆς, Διενῆς, (ἐν Κύπρῳ καὶ Ριενῆς κατὰ συμφυρμὸν πρὸς τὴν Ρήγγαιναν), Γηγενῆς, Διονύς, Δαρδανῆς, καὶ τέλος ἐπὶ τοσοῦτον παραφθείρεται τοῦτο καὶ ἄμαυροῦται, καὶ ὃν εἰς πολυπληθῆ ᾄσματα, ὥστε μεταπίπτει εἰς τὰ κοινότατα Γιάννης, Γιάννος, Γιαννάκης, Γιαννακός, Μωρόγιαννος. Ὁ Ἐμίρης λέγεται Ἐμιραλής, Μιραλής, Μιριολής, Ἀμιράς, Ἀρμούρης, τοῦτον δὲ τὸν τύπον εὐρίσκομεν ἐν τῷ παλαιῷ δημοτικῷ ᾄσματι, ὅπερ ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Πιτρουπόλει βιβλιοθήκης ἐδημοσίευεν ὁ Δεστούνης. Τὸ ὄνομα Χαρσιανίτης, ἔπερ βλέπομεν μνημονευόμενον ἐν τισὶ κειμένοις τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ¹⁾),

1) Ἐπιθεμία Μάξαρ σ. 215, 218 Ellissen. Acta patriarch. Cr. τ. II σ. 476, 478.

δηλοῦν τὸν καταγόμενον ἐκ τοῦ Χαρσιανοῦ θέματος, τῆς πατρίδος τοῦ Διγενή¹, φέρεται ὑπὸ τοὺς τύπους Χαρζανῆς, Χαρζανάκης, Χαντζανῆς, Χαντζανάκης, Γαρζανῆς, σοῦρ Γιαννάκης, σιὸρ Τζανάκης, σοῦρ Γιαννῆς κτλ. Ὁ γηραιὸς ἀρχηγὸς τῶν Ἀπελατῶν φέρει ἐν τῷ ἔπει τὸ ὄνομα τῶν παλαιῶν βασιλέων τῆς Κομμαγηνῆς, ὑποδεικνύον τὴν καταγωγὴν του ἐκ τῆς χώρας ταύτης, εἰς δὲ τὰ δημοτικὰ ἄσματα τρέπεται τὸ Φιλόπαππος εἰς Χιλιοπαπποῦς, Παλιοπαπποῦς, Καριοπαπποῦς. Ὁ ἀντίπαλος τοῦ Διγενῆ ἥρωος Συρόπουλος, γίνεται Συγρόπουλος, Σκληρόπουλος, Στερόπουλος, Φτερόπουλος. ἐν Καρπάθῳ δὲ μεταβάλλεται εἰς τὸ Σιναφινόπουλο. Ὁ ποταμὸς Εὐφράτης ὅστις μένει ἀκόμη Ἀφράτης ἐν τῷ ἄσματι τοῦ Ἀρμούρη, γίνεται Ἀβράτης καὶ Ἀβρίτης, καὶ ἐν ἄσματι τῆς Νάξου Ἀκράτος.

Πολλάκις δὲ καὶ τὰ ὀνόματα συγχέονται, ἄλλων ἀντ' ἄλλων μνημονευομένων ἐν ταῖς παραλλαγαῖς τοῦ αὐτοῦ ἄματος, καὶ παντελῶς παραλείπονται. Πλὴν τῆς παραφθορᾶς ταύτης τῶν ὀνομάτων τὰ κριτικὰ ἄσματα ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἄλλας πολλὰς μεταβολάς, δυσχεραίνουσας τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρχικοῦ τύπου αὐτῶν. Αἱ μεταβολαὶ αὗται συνίστανται εἰς παρεμβολὴν στίχων ἐξ ἑνὸς ἄματος εἰς ἄλλο ἢ καὶ ὀλοκλήρων ἐπεισοδίων ἐξ ἑνὸς κύκλου ἁσμάτων εἰς ἄλλον, εἰς τὴν παράλειψιν λεπτομερειῶν ἀκαταλήπτων διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν λήθην τῶν ἐκλειοπύτων πραγμάτων, εἰς ἃ ἀνεφέροντο, εἰς τὴν ἀντικατάστασιν λέξεων ἢ τύπων παλαιωθέντων διὰ νεωτέρων, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὴν ἀντικατάστασιν παλαιότερων γεγονότων διὰ συγχρόνων παραπλησιῶν ἢ ἀναλόγων. Ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα τῶν τοιούτων παραφθορῶν, ἐξ ὧν ἄχρωμα καὶ ἀόριστα ἀποβαίνουσι τὰ ἄσματα, καὶ παντελῶς ἀδύνατος θὰ καθίστατο ἢ ἀναγνώρισις τῆς συναφείας αὐτῶν πρὸς τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου, ἀν δὲν ὑπῆρχον πρὸς διαφώτισιν ἡμῶν τεκμήρια ἐν παραλλαγαῖς αὐτῶν, παρέχει δημῶδες ἠπειρωτικὸν ἄσμα, περὶ οὗ ἐπιτραπήτω μοι ν' ἀπασχολήσω ὑμᾶς ἐπ' ὀλίγον.

Τὸ ἄσμα διηγεῖται ὅτι πατήρ τις εἶχε δεκαοκτὼ υἱοὺς καὶ δεκαοκτὼ νύμφας. Κατώκουν ὁμοῦ καὶ ἐδείπνουν πάντες εἰς τὴν αὐτὴν τράπεζαν. Ὁ νεώτατος αὐτῶν ἐζήτησέ ποτε τὴν εὐχὴν τοῦ πατρός, ἵνα μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἀπέλθωσιν εἰς κυνήγιον. Ὁ πατήρ δίδει τὴν εὐχὴν του, ἐπιτρέπει νὰ κυνηγήσωσιν ὅπουδῆποτε ἤθελον, ἀλλὰ παραγγέλλει νὰ μὴ πλησιάσωσι α'ς τοῦ Γιαννίνου τὰ βουνά», διότι ἐκεῖ φωλεύει ἕνα στοιχειό, τὸ ὅποιον θὰ τοὺς φάγῃ. Οἱ ἀδελφοὶ ὁμῶς παρήκουσαν τὴν πατρικὴν ἐντολήν. Τὴν νύκτα ἢ σύζυγος τοῦ νεωτάτου ἀδελφοῦ ἐξηγέρθη ἐντρομος ἐκ τοῦ ὕπνου καὶ ἔσπευσε ν' ἀνακλιθῆσιν εἰς τὴν πενθερὰν καὶ τὸν πενθερόν της τὸ καταταράζαν αὐτὴν ὄνειρον. Εἶδεν ὅτι εἶχε μία κλῶσσα μὲ δεκαοκτὼ πουλάκια καὶ ὅτι

1) Καρολίθης ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Παιδιστημίου 1906 σ, 195.

δρνεον καταπτάν «πῆρε τὰ πουλιά, καὶ ἀπόμν' ἢ κόττα μόνη». Τὸ δνειρον ἐξήλου σαφῶς τὸν θάνατον τῶν δέκα ὀκτώ ἀδελφῶν. Ὁ πατήρ ἀρπάζει τὸ τουφέκι του, ζώνεται τὸ σπαθί του καὶ σπεύδει πρὸς ἀναζήτησιν τῶν υἱῶν του. Συναντήσας εἰς τὸ βουνὸ τὸ στοιχειὸ τὸ χαιρετᾷ καὶ τὸ ἐρωτᾷ, ἂν εἶδε τὰ δεκαοκτὼ παιδιὰ του. Τὸ στοιχειὸ ἀπαντᾷ, ὅτι ἀγνοοῦν ὅτι ἦσαν παιδιὰ του τὰ κατέπιεν ὄλα. Ὁ πατήρ φονεύει τότε τὸ στοιχειὸ καὶ ἐξάγει ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ τὰ τέκνα του, ὧν μόνον ἕξ ἐπέζων ἐκ τῶν δεκαοκτώ¹⁾.

Παρατηρήσατε βεβαίως ὅποσον ἄοριστα καὶ συγκεχυμένα εἶναι ταῦτα. Οὐδὲν ὄνομα ἀναφέρεται πλὴν ἐνός τοπικοῦ, τοῦ Γιαννίνου τὰ βουνά, ὄνομα ἀνυπάρκτου ὄρους, πλασθὲν βεβαίως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ Ἰωάννινα πρὸς ἀντικατάστασιν ἄλλου ἀγνώστου εἰς τὸν Ἡπειρώτην τραγουδιστὴν. Οὐδὲν ἐξηγεῖ, διατί κατὰ τὴν συνάντησιν προσαγορεύει ὁ πατήρ τὸ στοιχειὸ, καὶ διατί τοῦτο ἀπολογεῖται διὰ τὴν κατάποσιν τῶν υἱῶν του πρὸς ἄλλο ἄγνοιαν. Τὸ πλῆθος τῶν υἱῶν εἶναι μέγα, συναισθανόμενος δὲ ὁ ποιητὴς τοῦ ἄσματος ὅποσον ἀπίθανος ἦτο ἡ κατάποσις καὶ ἡ διατήρησις ἐν τῇ ζωῇ τοσοῦτων ἀνθρώπων, πλάττει ὅτι μόνον τὸ τρίτον αὐτῶν ἐξήχθη ζῶν ἐκ τῆς γαστρὸς τοῦ θηρίου, ὡς νὰ ἦτο τοῦτο πιθανώτερον.

Ἐν ἐτέρῳ ὁμοίᾳ ἠπειρωτικῷ ἄσματι τῆς Κονίτισης ὁ πατήρ ὀνομάζεται Γιάννης, δηλονότι ἔχει τὸ παρεφθαρμένον ὄνομα τοῦ Διγενῆ. Σπεύδων πρὸς σωτηρίαν τῶν υἱῶν του ὀπλίζεται ὄχι μὲ τουφέκι, ἀλλὰ μὲ κοντάρι καὶ σπαθί. Τὸ θηρίο ἔχει ἐννέα κεφαλὰς, ὡς ἡ Λερναία Ὑδρα, ἀποκτείνας δ' αὐτὸ ὁ Γιάννης ἐξάγει ἐκ τῆς γαστρὸς αὐτοῦ ζῶντας καὶ τοὺς ἐννέα υἱούς του²⁾.

Ἐν κεφαλληνιακῇ παραλλαγῇ³⁾

Δώδεκα γιοὶ τοῦ Διγενῆ πάνε νὰ κυνηγήσουν.

Ὁ πατήρ νοθετεῖ αὐτοὺς νὰ μὴ ὑπάγωσιν εἰς τοῦ Ἐλάτου τὸ βουνό, διότι εὐρίσκεται ἐκεῖ ἕνα κακὸ θηρίο. Ἄλλ' ἐκεῖνοι, ἐπειδὴ κυνηγοῦντες καθ' ὄλην τὴν ἡμέραν οὐδὲν ἤγρευσαν, παρήκουσαν τὴν πατρικὴν συμβουλήν, καὶ εὗρον τὸν θάνατον βροφηθέντες ὑπὸ τοῦ θηρίου. Ἡ συμφορὰ ἀποκαλύπτεται δι' ὄνειρον εἰς μίαν νύμφην τοῦ Διγενῆ, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἠπειρωτικῷ ἄσματι. Παρασιωπῶνται δὲ τὰ περὶ τῆς σωτηρίας ὑπὸ τοῦ πατρὸς. Οὕτως ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἰς τοῦ Ἐλάτου τὸ βουνό, τὸν ἀρχαῖον Αἶνον, ἡ δὲ διήγησις οὐδὲν παρουσιάζει τὸ ἀπίθανον, συμφωνοτάτη οὖσα πρὸς ἐπιχωρίους παραδόσεις, ἐχούσας τὴν ἐπίφασιν ἱστορικῆς ἀκριβείας, διότι ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ ἐπισήμου ἐγγράφου, ἀποκειμένου εἰς τὸ ἀρ-

1) Ζωγράφειος ἀγών Α' σ. 58—59.

2) Ἀραβαντινοῦ Συλλογὴ θημ. ἄσμ. σ. 272 ἀρ. 452.

3) B. Schmidt Griech. Märchen, Sagen u. Volkslieder σ. 206 ἀρ. 65.

χειον τῆς Κεφαλληνίας· κατὰ ταύτας ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ Αἴνου διητᾶτο ἄλλοτε τεράστιος τὸ μέγεθος δράκων, πολὺν ἐπιφέρων ὄλεθρον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ βοσκήματα ¹⁾).

Αἱ τρεῖς αὗται παραλλαγαὶ οὐδὲν ἐνέχουσι τὸ ὑποδεικνύον καὶ ἀπωτάτην σχέσιν τοῦ ἄσματος πρὸς τὴν ἐποποιίαν τοῦ Ἀκρίτου. Τὸ ὄνομα τοῦ Γιάννη τῆς ἠπειρωτικῆς καὶ τοῦ Διγενῆ τῆς κεφαλληνιακῆς ἠδύνατο ν' ἀποδοθῆ εἰς ἀπλὴν σύμπτωσιν. Ὁ Διγενῆς τοῦ ἔπους ἀποθνήσκει ἄπαις, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διὸ καὶ ὁ ἐκδότης τῆς κεφαλληνιακῆς παραλλαγῆς, ἀνὴρ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐμπειρότατος γνώστης τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας, ὁ B.Schmidt, διαρρήδην ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχει ὁ Διγενῆς τῆς παραλλαγῆς ταύτης πρὸς τὸν ἥρωα τοῦ ἔπους καὶ τῶν δημῶδων παραδόσεων. Ὅθεν σφόδρα παράτολμος καὶ ἀπιθανωτάτη θὰ ἐφαίνετο πᾶσα εἰκασία περὶ ὑπαγωγῆς καὶ τοῦ ἄσματος τούτου εἰς τᾶκρικὰ.

Καὶ ὁμοίως ἄδεται μέχρι τοῦδε ἐν Φερτακαίοις τῆς Καππαδοκίας ἀρτιωτέρα καὶ ἀδιαφθορωτέρα παραλλαγῇ, οὐδεμίαν καταλείπουσα ἀμφιβολίαν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπεισοδίου τοῦ ἔπους. Ὁ πατὴρ ἐν ταύτῃ ὀνομάζεται Ἀνδρόνικος, ὡς ὁ πάππος τοῦ Διγενῆ, καὶ εἰς τῶν υἱῶν αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὡς ὁ θεῖος τοῦ Διγενῆ ἐν τῷ ἔπει, ὁ ἥρωας παμπληθῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, ὁ μικρὸς Κωνσταντῖνος τῆς διασκευῆς τῆς Κρυπτοφέρρης ²⁾, οὗ τὸ ὄνομα διασφύζεται καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας συνδεδεμένον μετὰ παραδόσεων καὶ δημοτικῶν ἄσμάτων, εἰλημμένων ἐξ ἐλληνικῶν τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ³⁾. Ὁ Ἀνδρόνικος παραγγέλλει εἰς τοὺς υἱοὺς του κυνηγοῦντες νὰ μὴ κατέλθωσιν εἰς τὴν πεδιάδα, διότι ἐκεῖ

Συγρόπουλος ἐφύτρωσε καὶ τρώει τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ Συγρόπουλος οὗτος, ὁ εἰς πολλὰ δημῶδη ἄσματα μνημονευόμενος ἀντίπαλος τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Κωνσταντῖνου, οὗ τὸ ὄνομα μαρτυρεῖ τὴν ἐκ Συρίας, μᾶλλον δ' ἐκ Καππαδοκίας καταγωγὴν ⁴⁾, δὲν διευκρινεῖται ἐν τῷ ἄσματι, ἂν εἶναι θηρίον ἢ ἄνθρωπος. Εἶναι ὁμοίως ἀδελφοποιτὸς τοῦ Ἀνδρονίκου ὁμόσας ἀίδιον φίλιαν πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οἱ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱοί, συναντήσαντες αὐτόν καὶ μαθόντες παρ' αὐτοῦ τοὺς δεσμούς, δι' ὧν συνεδέετο πρὸς τὸν πατέρα των, ἐκ νεανικῆς ὑπερφροσύνης, μὴ καταδεχόμενοι νὰ ὀφείλωσι τὴν ζωὴν των εἰς ἄλλο αἷτιον καὶ ὄχι εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀνδρείαν, τῷ λέγουσιν, ὅτι ἐξέλιπον οἱ δεσμοὶ οὗτοι :

¹⁾ Ἀνδρόνικος ἀπέθνε, πῆγεν ἀεροφοσύνη.

²⁾ Ἀνδρόνικος ἐχάθηνα, ἐχάθην ὁμοσίτωα.

1) Πολίτου Παραδόσεις σ. 977 κ ε.

2) Α' 131.

3) Archivio per lo studio delle tradizioni popolari 1900 σ. 444.

4) Σύροι ἢ Λευκόσυροι ὀνομάζονται καὶ οἱ Καππαδόκαι. Πρβλ. Στράβ. σ. 737 Στέφαν. Βυζ. λ. Σύρος.

Τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν τέκνων του μανθάνει ὁ Ἀνδρόνικος ἐξ ἀπαισίων σημείων. Ὁ ἄρτος, ὃν ἔτυχε νὰ τρώγῃ, μετεβλήθη εἰς λίθον καὶ ὁ οἶνος εἰς αἷμα. Ἐγερθεὶς προστάσσει νὰ τῷ κομίσωσι τὸ ρόπαλόν του, ὅπερ εἶχε βάρους τεσσαράκοντα λιτρῶν καὶ τὴν ἀμφίστομον σπάθην του, ἱππεύσας δὲ τὸν θαυμάσιον ἔππον του σπεύδει πρὸς τὸν Συγρόπουλον. Οὗτος βλέπων ζῶντα τὸν ἀδελφοποιτόν του, ὃν ὑπέθετε νεκρόν, ἐρεύγεται τοὺς υἱοὺς τούτου, οὓς εἶχε καταπίῃ μετὰ τῶν θωράκων καὶ τῆς ἄλλης πανοπλίας αὐτῶν. Πάντες ἐξῆλθον τῆς κοιλίας αὐτοῦ ἀλώδητοι, πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου, ἀπολέσαντος τὸν μικρὸν δάκτυλον¹⁾.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, τὸ διὰ τοῦ καππαδοκικοῦ ἄσματος πιστούμενον, εἶναι ἀνανέωσις ἀρχαίων ἐλληνικῶν μύθων περὶ τῆς καταπόσεως τοῦ Ἰάσονος ὑπὸ τοῦ φυλάσσοντος τὸ χρυσοῦν δέρας δράκοντος, τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ τοῦ κήτους, εἰς δ' ἐξετέθη βορὰ ἢ Ἡσιόνη, καὶ τοῦ Περσέως ὑπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ καταφάγῃ τὴν Ἀνδρομέδαν κήτους²⁾. Ὡς δ' ὁ Κωνσταντίνος τοῦ ἀκριτικοῦ ἄσματος ἀπώλεσε τὸν μικρὸν δάκτυλόν του, καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἀπέβαλεν ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τὴν τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τρίχα. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι μῦθοι εἶναι σχεδὸν ἄγνωστοι, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι διὰ τῆς ἀπὸ στόματος παραδόσεως διατηρήθησαν παρὰ τῷ ἐλληνικῷ λαῷ. Τὸν περὶ τῆς καταπόσεως τοῦ Ἰάσονος ὑπὸ τοῦ δράκοντος οὐδεὶς ἀρχαῖος συγγραφεὺς μνημονεύει, μᾶς ἀποκαλύπτει δ' αὐτὸν γραφῇ ἀρχαίου ἀγγείου. Ἄλλη ἀγιογραφία ἀπεικονίζει τὴν κατάποσιν τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ τοῦ κήτους· ἀλλὰ τὸν μῦθον τοῦτον, καθὼς καὶ τὸν περὶ καταπόσεως τοῦ Περσέως, μνημονεύουσι καὶ τινες σχολιασταὶ ποιητῶν.

Οὕτω δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰκριτικὰ τῶν λοιπῶν δημῶδων ἄσμάτων, διότι ἀνευρίσκοντες ἐν τινι ἄσματι τεκμήρια ἀσφαλῆ, χαρακτηρίζοντα αὐτὸ ὡς ἀκριτικόν, ἀνευδοιάστως συνάπτομεν πρὸς τοῦτο πάντα τὰ ἔχοντα τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἄσματα καὶ τὰς παραλλαγὰς αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἀναγνωρισθέντων δὲ μέχρι τοῦδε ἀκριτικῶν ἄσμάτων ἀπκριτίζεται, ὡς πρὸ μικροῦ εἰπομεν, πλῆρες τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ, περιλαμβάνον καὶ ἐπεισόδια ἄγνωστα εἰς τοὺς διασκευαστὰς τοῦ ἔπους ἢ ἀπὸ σκοποῦ παραλειφθέντα ὑπ' αὐτῶν.

Πρὸς προσδιορισμὸν δὲ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐποιήθησαν τὰκριτικὰ ἄσματα, ἀναγκαζόμεθα ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς ἐμμέσους τινὰς μαρτυρίας καὶ νὰ προσφύγωμεν εἰς εἰκασίας ἀφορμώμενοι ἐκ τινῶν ἐν αὐτοῖς τεκμηρίων. Τὰ

1) Δελτίον τῆς Ἱστορ. ἐταιρ. τ. Α' σ. 718—9.

2) Πολίτου σ. 979 καὶ.

ιστορικά γεγονότα, ἅτινα ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἄσμάτων τούτων, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀκμὴν τῶν ἀγῶνων πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους, καὶ προπάντων εἰς τὰς ἐνδόξους στρατείας ἐπὶ τὴν Ἀσίαν τοῦ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ καὶ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ἡ λαμπροτάτη περίοδος ἐκείνη τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἣν ὁ σύγχρονος Γάλλος ἱστοριογράφος αὐτῆς Schlumberger εὐστόχως ἐκάλεσε βυζαντινὴν ἐποποιίαν, παρέσχεον ὄντως τὴν ποιητικὴν ὕλην πρὸς σχηματισμὸν ἐθνικοῦ ἡρωϊκοῦ ἔπους. Ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τοῦ κράτους, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, ἐν τῷ Ταύρῳ καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῷ Ἀμανῷ, ἐφρούρουσαν τὰς κλεισοῦρας οἱ Ἀκρίται, «οἱ τὰς ἄκρας προνοούμενοι» φύλακες στρατιῶται τῆς μεθορίου. Οἱ Ἀκρίται, ἀντιστοιχοῦντές πως πρὸς τοὺς ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἀρματολούς, ἔργον εἶχον, ὡς ὀρίζει ἐγχειρίδιον τῆς πολεμικῆς τέχνης, οὗ ἡ συγγραφή ἀποδίδεται εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Φωκᾶν, «πάση μηχανῇ καὶ προθέσει καὶ ἀγρύπνῳ ἐπιμελείᾳ σπουδάζειν καὶ ἀγωνίζεσθαι τὰς τῶν Ρωμικῶν χώρας διαφυλάττειν τῆς τῶν πολεμίων ἐπιδρομῆς ἄσινεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους». Πλὴν δὲ τῆς συντεταγμένης ταύτης δυνάμεως τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑπῆρχον ἐν τῇ μεθορίῳ καὶ τὰσύντακτα σώματα τῶν Ἀπελατῶν, οἵτινες παρουσιάζουσιν ἀναλογίαν τινὰς πρὸς τοὺς Κλέφτας τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Ἡ σχέσις τούτων πρὸς τὸ κράτος ἦτο χαλαρωτάτη, ἀπηλλαγμένοι δὲ τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ὑπεῖχον οἱ τιμαριούχοι στρατιῶται τῶν ἀκριτικῶν θεμάτων, ἐλητίζοντο τὴν ἐχθρικὴν γῆν. Ἀλλ' ἠναγκασμένοι νὰ πορίζωνται τὸν βίον ἐκ τῆς λείας, οὐδένα δὲ ἀναγνωρίζοντες περιορισμὸν, συχνάκις ἐκάκουν καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, καὶ διὰ τοῦτο περιήρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Ἀκρίτας. Ἐκλήθησαν δ' ἀπελάται ὡς «τὰς ἀλλοτρίας ἀγέλας ἀπελαύοντες» κατὰ τὴν ἐν βυζαντινῷ νόμῳ φράσιν¹⁾, διότι ἡ ἀρπαγὴ βροσκημάτων ἔθεωρεῖτο τὸ κύριον ἔργον αὐτῶν, οὗ ἕνεκα τὸ ὄνομά των λαμβάνεται ἐνίοτε ὡς συνώνυμον τοῦ ληστῆ καὶ τὸ στρατόπεδον αὐτῶν ὀνομάζει λησταρχεῖον τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου. Διάγοντες βίον τυχοδιωκτικὸν καὶ φιλοκίνδυνον ὄρμων εἰς γενναίας καὶ παραδόλους πράξεις, ἀναδεικνυούσας τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν αὐτῶν.

Οἱ πόλεμοι τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατῶν πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ τὰποτελέσματα αὐτῶν, δυσπερίληπτα διὰ τὸ μέγεθος, δὲν ἐπενήργουν ἐπὶ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, ὅσον οἱ συνεχεῖς καὶ ἐπίμονοι ἀγῶνες τῶν ἀκριτῶν

1) Ὁ Krumbacher (Byz. Litteraturgeschichte σ. 418) γράφων ὅτι μέχρι τοῦδε ἐσφαλμένως ἠρμηνεύθη ἡ λέξις ἀπελάτης ὡς σημαίνουσα τὸν ἀπόβλητον, δὲν ἐγένωσκε βεβαίως ὅτι ἐν ἑτοῦς περίπτῳ πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ συγγράμματός του κατεδείξαμεν τὴν ὀρθὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ τ. Β' λ. ἀπελάται.

πρὸς τοὺς μουσουλμάνους καὶ τῶν ἀπελατῶν πρὸς τοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀκρίτας. Ἡ ἐντύπωση τῶν ἀγώνων τούτων ἦτο βαθυτάτη, ἐνῶ δὲ τὰ τρόπαια τῶν βασιλικῶν κατορθωμάτων ὕμνον αὐλικοὶ ποιηταί, ὡς ὁ Θεοδόσιος ὁ διάκονος ἢ ὁ Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης, δι' ἀμοίρων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ποιητικῆς ἐξάρσεως ρητορικῶν κατασκευασμάτων, ἀνώνυμοι ποιηταὶ τοῦ λαοῦ ἔψαλλον μετὰ δυνάμεως καὶ ἀπλότητος τὰ κλέα τῶν ἐν ταῖς μεθορίαις τοῦ κράτους ἡρωικῶν προμάχων τῆς χριστιανοσύνης.

Ἄλλ' ἡ ἡρωϊκὴ ποίησις, ὅσον ἐγγυτέρω εἶναι πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τόσον πιστοτέραν καὶ μᾶλλον ἀδιάφθορον διατηρεῖ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν· ἂν δ' ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἢ ἱστορικὴ παράδοσις παραμένῃ ζῶσα παρὰ τῷ λαῷ, ἢ δημώδης ποίησις, καθ' ὅσον ἀπομακρύνεται τῶν γεγονότων, μεταβάλλει καὶ ποικίλλει ταῦτα διὰ τῆς φαντασίας προσδίδουσα εἰς αὐτὰ τὴν γοητεῖαν τῶν θαυμάσιων ἀκουσμάτων, μέχρις οὗ ὁ ἱστορικὸς πυρὴν καταστῆ δυσδιάκριτος ἐκ τῶν περιβαλλόντων αὐτὸν μυθικῶν στοιχείων. Ἀμυδραὶ ἀπηχῆσεις γεγονότων συμφύρονται πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους, οὓς διεφύλαττεν ἡ ἔθνικὴ συνείδησις, ἀναζωπυρουμένους διὰ τῆς συναφείας πρὸς νεωτέρους ἥρωας, παλαιαὶ παραστάσεις ἀνανεοῦνται καὶ ἀποτελοῦνται οὕτω ποιητικὰ δημιουργήματα θαλερὰ καὶ ἀκμαῖα.

Κατὰ τοὺς χρόνους, εἰς οὓς ἀναφέρονται τὰ κριτικὰ ἄσματα, τὸ βυζαντινὸν κράτος ἦτο κύριον τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Εὐφρατείας. Αἱ μάχαι τῶν Ἀκρίτων συνάπτονται παρὰ τὸν Εὐφράτην· ὁ Διγενὴς διαβαίνει τὸν ποταμὸν καὶ πολεμεῖ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ Σαρακηνούς· εἰσβάλλοντες δ' οἱ Ἀκρίται εἰς τὴν Βαβυλωνίαν ἀποκομίζουσιν ἐκεῖθεν πολύτιμον λείαν· συγχρόνως δ' ἀναφέρονται καὶ Σαρακηνοὶ ἐν Καππαδοκίᾳ. Ταῦτα ἀνάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι τὰ ἄσματα ἐποιήθησαν ὕστερον, ὅτε μετὰ πρᾶξιν χρόνου τινὸς ἢ φαντασία τοῦ λαοῦ περικαλλύνουσα καὶ μεγαλοποιούσα τὰ ἔργα τῶν χριστιανῶν πολεμιστῶν εἶχε διαπλάσῃ ποικίλας περὶ αὐτῶν τοπικὰς παραδόσεις καὶ εἶχεν ἀπεργασθῆ τύπους ἡρώων περιληπτικούς, εἰς οὓς συνεχέντρου τὰς ἐπὶ μέρους διηγήσεις.

Ἄλλ' ἂν ἀδυνατοῦμεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριθέτερον πότε ἐποιήθησαν τὰρχέτυπα ἀκριτικὰ ἄσματα, εἶναι γνωστὸς ὅμως ὁ χρόνος, καθ' ὃν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ποίησις αὐτῶν. Ὅτε οἱ ἀκρίται ἐξέλιπον οὐ μόνον τὸν Ταῦρον καὶ τὴν Μεσοποταμίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς κλεισοῦρας τῶν περιορισθέντων σφόδρα ὀρίων τοῦ κράτους, ὅτε ἡ δύναμις τῶν Τούρκων ἠῤῥξανε καὶ ἡ ἀναρχία ἐπεκράτει ἀνὰ πάσας τὰς ἀσιατικὰς ἐπαρχίας, βεβαίως τότε εἶχε σιγήσῃ πλέον ἢ δημώδης μοῦσα καὶ αἱ πρὸ ποδῶν συμφοραὶ ἔφερον τὴν λήθη τῶν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους ἀνδραγαθιῶν τῶν ἀκριτῶν. Ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Παλαιολόγου ἔπαυεν ἡ χορηγία ἐτησίου μισθοῦ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου εἰς τοὺς ἀκρίτας, καὶ ἠναγκάσθησαν οὗτοι καταλιπόντες ἀφρουρή-

τους τὰς ἄκρας νὰ μεταναστῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα. Τὰ ὀλέθρια ἐπακολουθήματα τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατενοήθησαν ὑστερον. Ὡς παρατηρεῖ βυζαντινὸς ἱστορικός¹⁾, τὸ μέτρον τῆς διαλύσεως τῶν ἀκριτικῶν φρουρῶν «ὡς αὐθεντὸς ἄξιον παροραθὲν ἐν ἀρχαῖς, μέγιστον ὑστερον ἔδοξε Ρωμαίοις ἀτύχημα, καὶ τὰ μάλα μεγίστων αἰτιον συμφορῶν». Ὅθεν πιθανώτατον φαίνεται ὅτι κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ποίησις ἀκριτικῶν ἄσμάτων· διότι οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν πρόσφοροι, ἐξ ἀρχῆς μὲν τοῦ αἰῶνος ἀναστάτου ὄντος τοῦ κράτους ἐκ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως καὶ τῶν πρὸς τοὺς Φράγκους ἀγώνων καὶ ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, περὶ τὰ τέλη δ' αὐτοῦ διαλυθείσης τῆς ἀκριτικῆς δυνάμεως.

Ὅτι δὲ τὰκριτικὰ ἄσματα ἐφέροντο ἀνὰ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα συνάγεται σαφῶς ἐκ μαρτυρίας τοῦ Πτωχοπροδρόμου. Οἱ ἐκδόται τοῦ Τραπεζουντίου χειρογράφου φέρουσι τὴν μαρτυρίαν ταύτην εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ἥρωσ τοῦ ἔπους δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ ἦτο πρόσωπον ἱστορικόν· ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη ἐμφαίνει μᾶλλον ὅτι αἱ περὶ τοῦ Ἀκρίτου παραδόσεις καὶ τᾶσματα ἦσαν διαδεδομένα καὶ γνωστότατα ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Ἐν τῇ σατίρᾳ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡγουμένων, ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ποικίλων ἐδεσμάτων, ἅτινα παρατίθενται εἰς αὐτούς, ὁ λιμώττων καλόγηρος εὐχεται νὰ συνέτριβε διὰ τοῦ ροπάλου τοῦ τὰς καταράτους τραπέζας ἄλλοσ τις Ἀκρίτης, αἰφνιδίως ἐπιστάς·

Καὶ τις Ἀκρίτης ἕτερος ἐκεῖ νὰ βρέθῃ τότε,
καὶ τὰς ποδεὰς του νὰ μπῆεν, νὰ πῆρῃ τὸ ραβδὸν του,
καὶ μέσον νὰ κατέδηκεν, εὐθὺς ὡς ἀγουρίτζης,
καὶ νὰ τοὺς ἐσυνέτριψεν τοὺς πλῆμνιχοὺς μίσοσς 2).

Καὶ ἐνταῦθα μὲν ἠδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ ἀπλῶς ἓνα τῶν γενναίων Ἀκριτῶν, τῶν φρουρούντων τὰ μεθόρια τοῦ κράτους, ἂν καὶ ἡ φράσις «Ἀκρίτης ἕτερος» ὑποδεικνύει ὅτι ἀναφέρεται εἰς ὀνομαστόν τινα ἥρωα, τὸν κατ' ἐξοχὴν Ἀκρίτην. Οὐδεμίᾳ ἕμως ἀμφιβολίᾳ δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τῆς ἐννοίας ἐτέρου χωρίου τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ἐν ᾧ τὸν αὐτὸ κράτορα Μανουήλ τὸν Κομνηνόν, εἰς ὃν προσφωνεῖ τὸ ἔργον του, ἀποκαλεῖ «νέον Ἀκρίτην»³⁾. Τὴν ὑπαρξιν δημωδῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων ὑποσημαίνει καὶ παλαιότερα τις μαρτυρία. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὁ Ψελλὸς θέλων νὰ ξιᾶρῃ τὸ γένος τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Δούκα, λέγει: «Τὸ μὲν ἄνω γένος ἀδρόν τε καὶ εὐδαιμον καὶ ὀρεῖον αἱ συγγραφαὶ ἄδουσι· ἀδιὰ στόμοσ τοσ καὶ μέχρι τοσ νῦν ἅπασιν ὁ Ἀνδρόνικοσ ἐκεῖνοσ καὶ ὁ

1) Νικηφόρ. Γρηγορ. Ε' σ' 2 σ. 138 Bonn.

2) Πρόδρομ. Γ' στ. 130 σ. 58 Legrand.

3) Αἴτ. σ. 546 σ. 96 Legrand.

«Κωνσταντίνος και ὁ Πανθήριος, οἱ μὲν ἐξ ἄρρενος γένους, οἱ δὲ τοῦ θή-
«λεος τούτου προσήκοντες»¹⁾). Ταῦτα δεικνύουσι, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Ψελλοῦ
ἔφέροντο δημώδη ἄσματα περὶ ἀνδραγαθῶν ἡρώων, οἵτινες ἔφερον ὀνόματα
γνωστότατα ἐκ τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων· ἀλλ' ἡ ἀναζητήσις τῆς ἱστορικῆς
ὑποστάσεως τῶν ὀνομάτων τούτων εἶναι ἀκροσφαλῆς καὶ ἀβέβαιος.

Ὡς τεκμήριον τῆς μεγάλης διαδόσεως ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας
τῶν ἀκριτικῶν παραδόσεων δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ τοπωνυμία «τοῦ
Διγενῆ τὸ λιθάδι», ἀναφερομένη ἐν κρητικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1182, δημοσι-
ευθέντι ὑπὸ τοῦ Hopf²⁾. Ὅτι δὲ ἡ τοπωνυμία συνάπτεται πρὸς τὸν ἐπι-
κὸν ἥρωα καὶ ὄχι πρὸς ἄλλον τινὰ ὁμώνυμον αὐτῷ ἀποδεικνύουσι πιθανὸν
σημερινὰ κρητικὰ τοπωνυμῖαι φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ καὶ πολλὰ
κρητικὰ παραδόσεις περὶ αὐτοῦ. Ὁ ἥρωας προσέλαθεν ἐν ταύταις τὰς δια-
στάσεις Τιτάνος, σχεδὸν οὐδὲν διατηροῦντος πλέον τὸ ἀνθρώπινον· διότι,
καθ' ὅσον αἱ περὶ αὐτοῦ παραδόσεις ἀπεμακρύνοντο τῆς κοιτίδος αὐτῶν,
προσελάμβανον χαρακτῆρα φανταστικώτερον καὶ θυμασιώτερον³⁾).

Ἡ προέλευσις τῶν ἀκριτικῶν ἄσμάτων εὐλογον εἶναι βεβαίως ν' ἀνα-
ζητηθῆ ἐν τοῖς τόποις τῶν ἀγώνων τῶν ἀκριτῶν, ὅπου πιθανώτατον εἶναι
ὅτι διεπλάσθησαν αἱ πρῶται ἐπιχώριοι παραδόσεις. Ἀκριτικὰ ἄσματα ἀφθο-
νοῦσιν ἐν τῷ Πόντῳ, διατηροῦντα μᾶλλον ἀδιάφθορον τὸν ἀρχικὸν τύπον,
ὃν βλέπομεν ἀλλοιούμενον καὶ παραφθειρόμενον ἐν ταῖς παραλλαγαῖς τῶν
ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν. Καὶ ἡ Κύπρος διέσωσεν οὐκ ὀλίγα ἀκριτικὰ ἄ-
σματα, καὶ ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον πλήρη καὶ ἄρτια. Ἀλλὰ καὶ τὰρχέ-
τυπα τῶν ἄσμάτων τούτων οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν, ὅτι δὲν ἐποιήθησαν ἐν Κύ-
πρῳ, ἔπου οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκριταὶ καὶ ἀπελάται, ἀλλ' ἐκομίσθησαν ἄλ-
λοθεν. Τεκμήριον σπουδαιότατον τῆς ποντικῆς προελεύσεως τῶν κυπριακῶν
ἄσμάτων, κατὰ τὴν εὐστοχωτάτην παρατήρησιν Κυπρίου λογίου⁴⁾, παρέχει
ὁ τύπος **Ἐλενος** ἐν ἐνὶ τούτων. Δράκοι Ἐλενοι, ἤτοι ἀνδρειωμένοι Ἐλλη-
νες, καλοῦνται εἰς τὰ ποντικὰ ἄσματα οἱ Ἐλληνες στρατιῶται, ἐν Κύπρῳ
δὲ ὁ ἐπιχώριος τύπος εἶναι Ἐλληνας ἀκουομένου τοῦ διπλοῦ λ καὶ τοῦ η
ὡς εἰ προφερομένου. Ὁ ἀλλότριος τοῦ κυπριακοῦ ἰδιώματος τύπος εἶναι μαρ-
τύριον ἀψευδὲς τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἄσματος ἐκ τῆς χώρας, ὅπου ἐπιχωριάζει
ὁ τύπος οὗτος. Ἡ ἐξέτασις δὲ τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν
εἰσῆχθησαν τὰσματα εἰς τὴν Κύπρον, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος. Βέβαιον ὅμως

1) Ψελλοῦ Ἐκκονταετηρίς ἐν Σάθῃ Μss. βιβλ. τ. Α' σ. 260.

2) Hopf Griechenland in Mittelalter (Ersch u. Gruber, Encyclopädie τμήμ. I
τόμ. 86 σ. 179.)

3) Πολίτου Παραδόσεις σ. 751.

4) Σίμος Μενάρδος ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀκρίτα 1904 τ. Α' σ. 297.

δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὅτι δὲν ἐγένετο τοῦτο, ὡς ὑπετέθη, ὅτε ὁ Τιβέριος ὁ Β' ἐπεμφε στρατιώτας πρὸς φύλαξιν τῆς νήσου οὔτε ὅτε ὁ αὐτὸς βασιλεὺς διέταξε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Κυπρίων ἀπὸ τοῦ Πόντου, ὅπου τοὺς ἐγκατέστησεν ὁ προκάτοχός του, ἣτις ἤρχισε κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶνος καὶ ἐξηκολούθησε τὸν ὄγδοον ¹⁾).

Καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ φέρονται ἀκριτικὰ ἄσματα, εὐάριθμα μὲν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τοῦ Πόντου, ἀλλ' ἐπίσης ἀρχαίζοντα τὴν μορφήν. Εἶναι δὲ ἡ Καππαδοκία ἡ χώρα, ἐν ἣ ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τῶν ὑπὸ τῶν ἄσμάτων ἐκτεθειμένων πράξεων, ἐν ἣ διεξήγετο ὁ σθεναρὸς καὶ ἐπίπονος ἀγὼν τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ πιθανώτατον φαίνεται, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη κοιλίς τῶν ἄσμάτων τούτων. Ὅτι ὀλίγα μόνον διεσώθησαν δὲν εἶναι ἄπορον· ἂν ἐνθυμηθῶμεν τοὺς δεινοὺς κλύδωνας, οἵτινες ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐχείμασαν τὸν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἑλληνισμόν, θὰ θαυμάσωμεν μᾶλλον πῶς καὶ τοσαῦτα περιελείφθησαν.

Ἄλλ' εἴτε ἐν Καππαδοκίᾳ εἴτε ἐν Πόντῳ, πάντως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρήχθη τὸ ἀκριτικὸν ἔπος. Ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἔθαλλεν ἀκμαίος ὁ ἑλληνισμός, ἡ βᾶσις καὶ τὸ ἔρεισμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐξ ἧς πρὸ πάντων ἠρύετο τοῦτο νέας αἰεὶ δυνάμεις πρὸς ἐρρωμένην ἀμυναν τῶν ἀπειλούντων αὐτὸ κινδύνων, ἡ χώρα ἐκείνη, εἰς ἣν καὶ σήμερον μετ' ἐλπίδων προσδλέπει τὸ ἔθνος, εἶναι ἡ γενέτειρα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, τῆς περιλαμβανούσης τὰ ἰδεώδη τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Τελευταῖον ὑπολείπεται νὰ διαλάβωμεν περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ ἔπους καὶ τῆς σχέσεως τούτου πρὸς τὰ δημοτικὰ ἄσματα. Τὰ φερόμενα μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῇ ἑλληνικῇ λαῶ ἀκριτικὰ ἄσματα εἶναι, ὡς εἶπομεν ἤδη, πολυαριθμα. Ἐν συλλογῇ τῶν ἑλληνικῶν ἄσμάτων, ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων, ἦν κατήρτισα, ἀκριτικὰ συμποσοῦνται εἰς 1350 περίπου, συνυπολογιζομένων καὶ 600 περίπου, ὧν ἡ κατάταξις εἰς ἀκριτικὰ δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως, εἰς λ. χ. ὁ κύκλος τῶν ἄσμάτων περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι συμπληρουμένης τῆς συλλογῆς καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν θ' αὐξηθῆ κατὰ πολὺ. Ὅπως ἐκτιμήσῃτε τὸ πλῆθος τῶν ἄσμάτων τούτων, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσω ἡμᾶς, ὅτι ἡ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν ἄσμάτων τοῦ Passow, ἡ περιέχουσα σχεδὸν πάντα τὰ προεκδεδομένα, περιλαμβάνει 650 ἐν ὄλῳ ἄσματα, ἐξ ὧν ἀσφαλῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ἀκριτικὰ εἶναι μόνον 23 ²⁾).

1) Αὐτ. Τὴν γνώμην περὶ διαδόσεως τῶν ἄσμάτων εἰς Κύπρον καθ' ὃν χρόνον ὁ Τιβέριος ὁ Β' ἐπεμφεν εἰς τὴν νήσον στρατιώτας ἐξήνεγκεν ὁ Σάθας (Μεσαιων., βιβλ. τ. Βι σ. 77.)

2) Passow ἀρ. 426—432. 436—440. 448. 449. 482. 486, 490. 451. 508—510. 516. 526.

Οἱ ἐκδότηαι τῆς πρώτης γνωσθείσης τραπεζουντίας διασκευῆς τοῦ ἔπους Σάθας καὶ Λεγρὰνδ ὑπέδειξαν τὴν συνάφειαν δημῶδων τινῶν ᾄσμάτων πρὸς τὸ ἔπος καὶ ἄλλοι μετ' αὐτοῦ καταλέξαν εὐάριθμά τινα δημῶδη ᾄσματα εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον. Ὁ Σάθας καὶ ὁ Λεγρὰνδ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ᾄσμάτων τούτων μετέβαλον καὶ παρεμόρφωσαν τὴν ἐν τῷ ἔπει ἱστορικὴν παράδοσιν. Ὁ Κ. Dieterich ¹⁾ ἀναγνωρίζει εἰς τᾶσματα ἀπηχῆσεις χαρακτηριστικῶν ἐπεισοδίων τοῦ ἔπους. Ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης ²⁾ εἶναι κατηγορηματικώτερος ἀποφαινόμενος, ὅτι πλὴν τοῦ ὀνόματος οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ὁμοιότης τοῦ ἔπους καὶ τῶν ᾄσμάτων ὑφίσταται, καὶ θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι τᾶσματα εἶναι μεταγενέστερα τοῦ ἔπους, ἢ τοῦλάχιστον ὄχι τόσο διαδεδομένα ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις· διότι φαίνεται εἰς αὐτὸν ἄπορον (καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν λίαν εὐλόγως) πῶς ποιητὴς ἔπους, ἔχοντας ὑπόθεσιν τὰ κατορθώματα ἑνὸς τῶν ἐθνικῶν ἡρώων τῶν χρόνων του, δὲν ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς ποιήσεως τῶν δημοτικῶν τούτων ᾄσμάτων καὶ δὲν ἐτράπη εἰς μίμησιν αὐτῶν. Ὁ Krumbacher ὁμοίως καὶ ἄλλοι τινὲς περιορίζονται εἰς τὸ νὰ μνημονεύσωσιν ὅτι καὶ τὸ ἔπος καὶ τᾶσματα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὕλην μὴ ἀπτόμενοι μὲν τοῦ ζητήματος τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως αὐτῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποκλίνοντες εἰς τὴν γνώμην περὶ τῆς ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἔπους γενέσεως καὶ διαδόσεως τῶν ᾄσμάτων. Τέλος ὁ G. Wartenberg ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ περὶ τοῦ ἔπους ³⁾ ἐξήνεγκεν ἐν παρόδῳ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους δὲν ἔκαμε χρῆσιν ὄλου τοῦ ὑπάρχοντος ὕλικου καὶ ὅτι τὰ κατὰ μέρος ᾄσματα δὲν συνεχωνεύθησαν ἐν αὐτῷ, ὡς συνέβη εἰς τὰ ὁμηρικὰ καὶ τὰ γερμανικὰ ἔπη.

Ὡς ἐπιχείρημα σπουδαῖον ὑπὲρ τῆς γνώμης τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι ἐκ τοῦ ἔπους ἀπέρρευσαν τὰ δημῶδη ᾄσματα ἠδύνατο νὰ προσαχθῇ τὸ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ᾄσμα, μάλιστα δ' ἡ ἐσχάτως δημοσιευθεῖσα κυπριακὴ παραλλαγή αὐτοῦ ⁴⁾. Τὸ ᾄσμα τοῦτο ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ ἔπους· διότι πραγματευόμενον ἐν μόνον ἐπεισόδιον τοῦ κύκλου τῶν ἀκριτικῶν ᾄσμάτων περιλαμβάνει καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἄλλων ἐπεισοδίων· εἶναι τρόπον τινὰ ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ, ἢ δὲ ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ ἡρώος ἀφήγησις ἐμποιεῖ τὴν ἰδέαν, ὅτι εἶναι μέρος μακροτέρας διηγήσεως. Καὶ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῆς τε διατυπώσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ᾄματος πρὸς τὸ τελευταῖον βιβλίον τῆς διασκευῆς τοῦ ἔπους τοῦ Ἑσχωρικίου κώδικος φαίνεται ἐνισχύουσα τὴν ὑπόθεσιν

1) Ἐν Byz. Zeitschrift τ. XIII σ. 58.

2) Βιογραφία Διγενῆς Ἀκρίτας σ. 16'.

3) Das mittelgriechische Heldenlied von Basileios Digenis Akritas Berli 1897 σ. 21.

4) Ἀκρίτας 904 τ. Α' σ. 257 κέ.

ταύτην. Διότι ἡ δημώδης ποιήσις δὲν προβαίνει πέρα τῆς ἐπεισοδιακῆς καὶ κατὰ μέρος αὐτοτελοῦς ἐπεξεργασίας τῆς ἐπικῆς ὕλης, ἡ δὲ συμπλοκὴ ἐπεισοδίων εἶναι τεκμήριον ἐπιδράσεως τεχνικῆς ποιήσεως. Ἄλλ' ἀκριδῶς τὸ ἄσμα τοῦτο δεικνύει μᾶλλον, ὅτι εἶναι τόσον γνωστὰ εἰς τὸν λαὸν αἱ συναφεῖς καὶ εἰς τὰ οὐσιώδη ὁμοειδεῖς δημῶδεις παραδόσεις περὶ τοῦ Διγενῆ, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἄπορος ἢ συγχώνευσις πολλῶν ἐπεισοδίων. Δηλονότι ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐπικῆς ὕλης ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐχώρησε περαιτέρω τῶν ἄλλων λαῶν. Περὶ τούτου δὲ πειθόμεθα καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων λόγων.

Ἐκ τοῦ ἔπους ἦτο ἀδύνατον νὰ παραχθῶσι δημῶδη ἄσματα, περιέχοντα ὕλην μὴ περιλαμβανομένην ἐν αὐτῷ. Παραλαμβάνει μὲν ὁ λαὸς ἐκ τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἀλλὰ τὰ παραλαμβανόμενα ἀφομοιώνει πρὸς τὰ ἴδια διὰ παραλείψεως στίχων καὶ προσαρμογῆς τῶν ὑπολοίπων πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τὸ μουσικὸν συναίσθημα αὐτοῦ. Ἐπειτα κύριος χαρακτήρ τῶν ἐπικῶν ἁσμάτων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτησις τοῦ δραματικοῦ στοιχείου ἐν αὐτοῖς. Ὁ γοργὸς διάλογος καὶ ἡ παρασιώπησις τῆς εὐκόλως ἐκ τούτου νοουμένης δράσεως εἶναι οὐσιώδεις γνώρισμα τῶν ἁσμάτων. ὅπερ δὲν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰς διασκευὰς τοῦ ἔπους. Τὸ δὲ σπουδαιότατον ἀκριτικὰ ἄσματα γινώσκουσι ἐπεισόδια μὴ περιλαμβανόμενα εἰς τὸ ἔπος, τὰ ὅποια ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς τοὺς διασκευαστὰς αὐτοῦ. Οὕτω τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀρπαγῆς τῆς γυναικὸς τοῦ Διγενῆ ὑπὸ τῶν ἀπελατῶν, περὶ οὗ πολυπληθῆ φέρονται δημῶδη ἄσματα, ἐν οὐδεμιᾷ διασκευῇ ἐκτίθεται, ἀλλὰ τοῦτο ὑπαινίσσονται δύο στίχοι τῶν διασκευῶν ¹).

Ἐκ τῆς γνώσεως δὲ τῶν ἀκριτικῶν ἁσμάτων ἐξηγοῦνται αἱ συμπληρώσεις τοῦ ἔπους καὶ αἱ παραλλαγὰι τῶν διαφόρων διασκευῶν, μάλιστα δὲ τῆς τοῦ Ἐσχωριαλίου χειρογράφου καὶ ἐκείνης, ἐξ ἧς ἐγένετο ἡ ρωσικὴ μετάφρασις. Ἀλλὰ πῶς συνέβη, ἐνῷ τοιαύτη ἦτο ἡ πηγὴ τῶν διασκευῶν, ὁ ἀδρὸς χυμὸς τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων ν' ἀποξηρανθῆ ἐν αὐταῖς καὶ ν' ἀμαυρωθῶσι τὰ λαμπρὰ χρώματ', δι' ὧν ἐζωγραφεῖτο ὁ ἀκριτικὸς κόσμος, ἀμυδρὰ δὲ μόνον ἴχνη νὰ διατηρηθῶσι τῆς ἰσχυρᾶς καὶ ἀρρενωπῆς ποιήσεως, τῆς διακρινούσης τὰ δημιουργήματα τοῦ λαοῦ; Ὁ λόγος τούτου εἶναι ὅτι οἱ διασκευασταὶ δὲν ἐσχόπουν νὰ γράψωσιν ἐπικὸν ποίημα, ἀλλ' ἔμμετρον ἱστορίαν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς σφόδρα εὐδοκιμούσης κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν *Χρονικῆς συνόψεως* τοῦ κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ζήσαντος Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ. Ὅθεν ἐκ τῶν δημοτικῶν ἁσμάτων πρέλαβον μόνον ὅ τι ἐνόμισαν ὅτι εἶχεν ἱστορικὴν ὑπόστασιν ἐξοβελίσαντες πᾶν ὅ τι ἐθεώρουν φανταστικὸν καὶ ἀπίθανον καὶ προσθέσαντες ἕσας ἱστορικὰς εἰδήσεις συναφεῖς

1) Κρυπτογράφ. Δ. 96ῶ—6. Τραπεζοῦντ. 1469. Ἄνδρ. 233ῶ. Ἐσχωρ. σ. 335 στ. 74—5, ἔπου γραπτέον «νὰ μὲ ἀφαρπάξουν» πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου.

πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα ἐγίνωσκον. Βλέπομεν δὲ αὐτοὺς προσπαθοῦντας νὰ πείσωσι τὸν ἀναγνώστην, ὅτι μόνον βέβαια γεγονότα ἀφηγοῦνται μὴ ἀπομακρυνόμενοι τῆς ἱστορικῆς ἀκριθείας. Τὰ μαρτυρούμενα ὑπ' αὐτῶν, λέγουσι, δὲν εἶναι μῦθοι, ὡς πολλὰ τῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας παραδεδομένων, ἀλλὰ καθαρὰ ἀλήθεια ¹⁾. Οἱ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἦρωες, ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Ἔκτωρ, εἶναι ψευδῆ πλάσματα τῶν μύθων, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν καὶ οἱ σύγχρονοι ἢ μικρὸν παλαιότεροι τοῦ Διγενῆ ἦρωες «ἐκχυρήσαντο καυχήματα ψευδῶδη»· ὅσα ὁμοῦς περὶ αὐτοῦ ἢ τῶν προγόνων αὐτοῦ λέγονται εἶναι «ἀληθινὰ καὶ μεμαρτυρημένα».

Πάντα γὰρ αὐτὸς ἐπραξε καὶ μηδεὶς ἀπιστήτω.

Ἀλλὰ παρὰ τὰς προσπάθειάς τῶν διασκευαστῶν πρὸς ἀποκάθαρσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης ὑπελείφθησαν καὶ πολλαὶ θαυμάσιαι καὶ ἀπίθανοι διηγήσεις, αἵτινες δύσκολον εἶναι νὰ πιστευθῶσιν ὡς ἀληθιναί. Ἀλλὰ καὶ ταύτας παρακκαλοῦσι τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴ νομίσῃ ψευδεῖς· διότι, ἂν καὶ φαίνονται ἄπιστα τὰ κατορθώματα τοῦ Διγενῆ, εἶναι ὁμοῦς ἀληθῆ, ἐπειδὴ ἦσαν θέλημα Θεοῦ, πάντα δέ, καὶ τὰ θαυμασιώτατα, εἶναι δυνατὰ τοῦ Θεοῦ θέλοντος·

Ἐπου γὰρ βούλεται Θεὸς οὐδεὶς ὁ ἐμποδίζων.

Ἐποικίλλον δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐκθεσιν διὰ ρητορικῶν κοσμημάτων, οἷα λ.χ. αἱ ἐκφράσεις, εἰς ἃς ἠτμένιζον οἱ βυζαντινοὶ στιχουργοί, ἦτοι περιγραφαὶ πανοπλιῶν, ἀνακτόρων, κήπων, καὶ πρὸς τούτοις δι' ἠθικῶν διδαγμάτων καὶ ψυχωφελῶν παραινήσεων. Οἱ διασκευασταί, οἵτινες ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν βυζαντινῶν, ἄσκοπον ἐθεώρουν πᾶσαν γνῶσιν, ἂν δὲν ἐστήριζε τὴν εὐσέδεικν, διὸ καὶ τὰς περιγραφὰς ἐκ τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ αὐτὰς τὰς δημῶδεις παροιμίας ἐλάμβανον ὡς ἀφορμὴν πρὸς ἀνάπτυξιν θεολογικῶν ἐννοιῶν, οἱ διασκευασταὶ οὗτοι δὲν παρέλιπον νὰ ἐποικοδομήσωσιν ἐπὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν παθῶν τοῦ Διγενῆ διδασκαλίαν ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔπους, τὸ διδακτικὸν καὶ τὸ ρητορικόν, εἶναι παντελῶς ἀλλότρια τῆς δημῶδους ποιήσεως καὶ οὐδὲ ἕγνος αὐτῶν εὐρίσκομεν εἰς τέκτρικὰ ἄσματα ²⁾.

Τοιαύτης δ' οὔσης τῆς ἱστορικῆς ὕλης τοῦ ἔπους, ἄγονοι καὶ μάταιαι ἀποδεικνύονται αἱ προσπάθειαι πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤχμασεν ὁ Διγενής, καὶ συνταύτισιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἡρώων τοῦ ἔπους πρὸς ἱστορικὰ πρόσωπα. Ἱστορικὰ εἶναι, ὡς πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, μόνον αἱ παρεντιθέμεναι εἰδήσεις, ἃς οἱ διασκευασταὶ ἐθεώρουν συναφεῖς πρὸς τὴν διήγησιν. Ὑπετέθη ὅτι ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς συγχρονισμὸν παρεῖχεν ἡ ἐν τῇ

1) Κρυπτοφῆρρ. Δ. 27 κέ. Τραπεζ. Α. 796 κέ. Ἄνθρ. 1227 κέ.

2) Πλὴν ἴσως τοῦ ἄσματος περὶ τοῦ κήπου τοῦ Ἀκρίτα.

διασκευῇ τοῦ τραπεζουντίου χειρογράφου καὶ τοῦ τῆς Ἀνδρου μνημονευομένη ἐπίσκεψις τοῦ Διγενῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ, ἂν καὶ δὲν ὠρίζετο τίς τῶν τεσσάρων ὁμωνύμων αὐτοκράτῶρων ἦτο οὗτος. Ἄλλ' ἐν τῇ διασκευῇ τῆς Κρυπτοφέρρης ἀντὶ τοῦ Ρωμανοῦ ἀναφέρεται ὁ Βασίλειος, μὴ καθοριζομένου καὶ πάλιν, ἂν ὁ Μακεδὼν ἢ ὁ Βουλγαροκτόνος. Καὶ οὕτως ἡ βᾶσις ἐσαλεύθη καὶ αἱ στηριχθεῖσαι ἐπὶ ταύτης εἰκασίαι κατέπεσαν.

Τὸ ἐλληνικὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ, τὸ οὕτω θαυμασίως διατηρούμενον ζωντανὸν παρὰ τῷ ἐλληνικῷ λαῷ, μεγάλην ἔσχε ροπὴν εἰς τὴν ποίησιν πολλῶν ἔθνων. Ἐπεισόδια αὐτοῦ ἀνευρίσκομεν εἰς μεσαιωνικὰ ποιήματα καὶ δημῶδη ᾄσματα πολλῶν δυτικῶν καὶ βορείων λαῶν, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἐξηκριθῶμενον, ἂν ταῦτα ἐκ τοῦ ἔπους παρελήφθησαν ἢ ἐκ πηγῆς παλαιότερας. Ἄλλ' ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ ἄμεσος καὶ ἔμμεσος ἐπίδρασις τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους καὶ τῶν ἀκριτικῶν ᾄσμάτων ἐπὶ ἀσιατικῶν καὶ σλαβικῶν λαῶν. Ἡ δόξα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτου ὑπερέβη τὰ ὅρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ οἱ ἄθλοι αὐτοῦ ἀποδίδονται εἰς ἤρωας κατὰ τὸ πρότυπον αὐτοῦ πλασθέντας. Τιοῦτος ἦρως παρὰ τοῖς Τούρκοις εἶναι ὁ Κιόρογλου, ὃν ἐξυμνοῦσι τουρκικὰ δημῶδη ᾄσματα καὶ δημῶδη βιβλία, καὶ οὗ τὸ ὄνομα ἀποδίδεται εἰς φρούρια καὶ τόπους τῆς Καππαδοκίας. Καὶ οἱ λησμονήσαντες τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τῶν Καππαδοκῶν καὶ τῆς παρὰ τὸν Εὐφράτην χώρας καὶ τῆς Μελιτηνῆς τραγωδοῦσι μέχρι τοῦδε τᾶσματα ταῦτα καὶ ἀναγινώσκουσι τὴν εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν δι' ἐλληνικῶν χαρακτήρων τυπωμένην φυλλάδα τοῦ Κιόρογλου¹⁾. Καὶ εἰς τὸ παλαιὸν τουρκικὸν μυθιστόρημα, τὰς *Πορείας τοῦ Σαϊδὶ Βατάλ*, εἶναι κατάδηλος ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔπους²⁾. Ἐκ διασκευῆς τοῦ ἔπους, πολλὰς ἐχούσης διαφορὰς ἀπὸ τῶν σφριζομένων, ἀλλὰ συμφώνους καὶ ταύτας πρὸς τὰ δημῶδη ἐλληνικὰ ᾄσματα, ἐγένετο ἡ μετάφρασις εἰς τὴν σλαβωνικὴν πιθανῶς γλῶσσαν πρῶτον, καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν ῥωσικὴν. Ἡ μετάφρασις ἐπιγράφεται «*Βίος καὶ ἄθλοι τοῦ Δευγενῆ Ἀκρίτα*», τὸ δὲ περιέχον ταύτην χειρόγραφον ἀπωλέσθη, ἀλλὰ περίληψιν καὶ ἀποσπάσματα αὐτῆς ἐδημοσίευσεν ὁ Ῥώσος ἱστορικὸς Καραμζίν· ἕτερον δὲ χειρόγραφον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος περιέχει κείμενον κολοβὸν διηγήσεως περὶ τοῦ Διγενῆ. Πολλὰ βυλῖναι ῥωσικαὶ ὑπόθεσιν ἔχουσιν ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Διγενῆ, καὶ διὰ πρκαμυθίων διεδόθησαν ταῦτα εἰς τοὺς Ῥώσους. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Διγενῆ, ὃν ἀνίκετον

1) Σ. Ἰωαννίδου. Ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1887 σ. 26.

2) Sathas et Legrand, les exploits de Digenis Akritas CXXXV καὶ Π. Καρολίδης ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου 1906.

Ἄκριτα» ὀνομάζει ποντικὸν ἄσμα περὶ τῆς πάλης¹, ἔχει ὑπόθεσιν καὶ ρωσικὸν ἄσμα περὶ τῆς πάλης τοῦ ἥρωος Ἀνίκα καὶ τοῦ θανάτου, καὶ γραφικῶς ἀπεικονίζεται εἰς τι ρωσικὸν δημῶδες βιβλίον²).

Πολλῶ μείζων εἶναι ἡ ροπή, ἣν ἔσχε τὸ ἔπος εἰς τὴν δημῶδη ποίησιν τῶν νοτίων σλαβικῶν λαῶν, ὀφειλομένη οὐ μόνον εἰς τὴν σλαβωνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔπους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διάδοσιν αὐτῶν τῶν δημῶδων ἑλληνικῶν ἄσμάτων. Προπάντων τὰ σερδικὰ ἄσματα περὶ τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς φέρουσι τὸν τύπον τῆς μιμήσεως τῶν περὶ τοῦ Διγενῆ. Ὁ Μάρκος Κράλιεβιτς τῆς ἱστορίας δὲν ἦτο βεβαίως πρόσφορος νὰ ὑποδυθῆ τὸ πρόσωπον ἰδεῶδους ἥρωος, συμβολίζοντος τὴν αἰωνίαν πάλην τῶν χριστιανῶν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους· διότι βασιλεύσας ἐν Σκοπίοις, Περλιπέ καὶ Πρισρένη ἀπὸ τοῦ 1375 μέχρι τοῦ 1394 ἦτο ὑποτελὴς τῶν Τούρκων, συμπολεμιστὴς καὶ σύμμαχος αὐτῶν, πιστότατος εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ ἐπὶ τούτοις μέθυσος καὶ ὠμότατος. Ἄλλ' ὁ σερδικὸς λαὸς ἐξήγγισε τὴν μνήμην αὐτοῦ ὑποκαταστήσας εἰς τὸν ἀληθῆ Μάρκον τῆς ἱστορίας ἰδεῶδη τύπον ἔθνικοῦ ἡγεμόνος, ὃν περιέβαλε διὰ τοῦ φωταυγοῦς στεφάνου πλουσίας ἐπικῆς ποιήσεως. Ἐκ τοῦ σερδικοῦ λαοῦ μετεδόθησαν τὰ περὶ τοῦ Μάρκου ἄσματα εἰς τοὺς νοτιοσλαβικοὺς λαοὺς, μάλιστα δὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς Ρωμάνους καὶ τοὺς Μικρορώσους.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Μάρκον Κράλιεβιτς, καὶ ἄλλα ἄσματα, ἐν οἷς εὐκόλως ἀναγνωρίζεται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀκριτικῶν, ἐπιχωριάζουσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ὡς παράδειγμα τῆς μεγάλης διαδόσεως παρὰ τοῖς σλαβικοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμόροις λαοῖς τῶν ἑλληνικῶν ἄσμάτων σὰς ἀναφέρω τὸν κύκλον τῶν ἄσμάτων περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Τοῦ ἄσματος τούτου, ὅπερ ἀνήκει, ὡς νομίζω, εἰς τὰ κριτικὰ καὶ οὐ πρὸ εἰκοσαετίας περίπου προσεπάθησα ν' ἀποδείξω τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν, ὃ τέως ὑπουργὸς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τῆς Βουλγαρίας Ἰδάν Σισμάνοβ, ἀσπαζόμενος τὴν γνώμην μου, ἐδημοσίευσεν³) πλὴν 43 ἑλληνικῶν παραλλαγῶν, ἃς παρ' ἐμοῦ ἔλαβε, καὶ ἀλβανικὰς 6, κουτσοβλαχικὰς 4, ῥωμουρικὰς 5, σερδικὰς 11 καὶ βουλγαρικὰς 75.

Ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ ἐπὶ τῆς ἀναγεννωμένης λογοτεχνίας ἡμῶν πολλὰ προσδοκῶμεν ἀγαθὰ. Εἶναι βεβαίως εὐρύς ἀπεριόριστος ὁ ὀρίζων τοῦ ποιητοῦ, καὶ οἱ δεσμοὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου δὲν

1) Ἰωαννίδης ἐνθ. ἀν. σ. 36.

2) Gaster, *Greeko-slavonic Litteratur* σ. 195 καὶ Rambaud, *La Russie epique* σ. 421—8.

3) *Iv. D. Schischmanov*, Τὸ ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ἐν τῇ ποιήσει τῶν λαῶν τοῦ Αἴμου. Ἐν Σόφιε 1906—1908 (βουλγαριστί).

πρέπει νὰ παρακλώσει τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοίας αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι διαρκέστερον καὶ ἢ ἀπὸ τούτου ἐντύπωσης βαθυτέρα, ὅταν τὰς ρίζας αὐτοῦ ἔχη εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος. Διὰ τοῦτο ἀσφαλεστάτη ἀφειρηρία τῆς νέας ἐλληνικῆς ποιήσεως δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ἐθνικὸν ἔπος, ἐν ᾧ παρακολουθοῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, καὶ ὅπερ πραγματευόμενον περὶ τῆς συγκρούσεως τοῦ ἐλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπιδεικνύον καὶ προσιωνιζόμενον τὴν ὀριστικὴν τούτου καθυπερτέρησιν περικλείει τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς πόθους τοῦ ἐλληνικοῦ γένους.

Ἐξοχος Ἕλληγν ποιητῆς ἀπεφαίνεται «ὅτι θεμέλιον τῆς νέας ἐλληνικῆς «ποιήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ πιστὴ ἐξιστόρησις τῶν παθημάτων καὶ τῶν «μαρτυριῶν τοῦ ἔθνους, ἡ διηγετικὴ τοῦ ἐλληνισμοῦ πρὸς τὸν ξενισμὸν «πάλη». Ἄλλὰ κατὰ χρόνον περιώριζεν οὗτος τὴν ἐνέργειαν τῆς ποιήσεως εἰς τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, διότι ὑπελάμβανεν ὅτι ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ «συλλαμβάνεται καὶ κυφορεῖται ἡ μεγάλη περὶ ἐθνότητος ἰδέα ἀποχωριζομένη τοῦ βυζαντινοῦ κυκεῶνος καὶ θέλουσα νὰ ὑπάρξῃ ἀφ' ἑαυτῆς «ἐνδυσόμενη νέαν ἀτομικότητα, νέαν ζωὴν, νέον κάλλος»¹⁾. Ἄλλ' ὡς αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἐπεξέτειναν τὰ ὅρια τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας κατὰ μίαν χιλιετηρίδα καὶ πλέον διαφωτίσασαι τὰ ἐπέκεινα τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅπερ ὁ Πλούταρχος καλεῖ τρατώδη καὶ τραγικά, ἀφειμένα πρὸς νομὴν εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ μυθογράφους, ὁμοίως καὶ ἡ εὕρεσις τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους ἐπεκτείνει τὰ ὅρια τῶν χρόνων, οὓς ἔχει νὰ νέμεται ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων ποίησις. Ὅχι ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐκήρυττεν ὁ Βαλαωρίτης, ἀλλὰ πολλῶν ἀπώτερον, μέχρι τῆς πρώτης συρράξεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς μουσουλμάνους, πρέπει ν' ἀναζητῆται ἡ ἀληθὴς πηγὴ τῆς ἡμετέρας ποιήσεως.

1) Βαλαωρίτου Ποιήματα τ. Β' σ. 7—8.

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΕΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΟΥ *

Ἐν τῇ καλλίστῃ Δελτίῳ τῆς ἰταλικῆς ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν (Atene e Roma, Νοεμβρ. 1911 σ. 319—332) ὁ καθηγητῆς κ. Ρ. Ε. Pavolini ἐδημοσίευσε μελέτην περὶ τοῦ ἔπους τοῦ Ἀκρίτου (L'eroepa byzantina di Digenēs Akritas.) Μετὰ σύντομον ἔκθεσιν τῆς ὑποθέσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διασκευῆς τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου, τῆς ὑπὸ τοῦ Μηλιαράκη ἐκδοθείσης, παραθέτει πρὸς ἀσφαλῆ ἐκτίμησιν τῆς φιλολογικῆς ἀξίας τοῦ ἔπους χαρακτηριστικὰ τινὰ τεμάχια αὐτοῦ, ἐν ἀκριβεστάτῃ μεταφράσει¹⁾. Ἀσπαζόμενος δὲ τὴν γνώμην, ἣν ἀνεπτύξαμεν ἐν πρυτανικῷ λόγῳ «περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων» περὶ τῆς προελεύσεως τῶν διασκευῶν τοῦ ἔπους ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων μεταφράζει καὶ τινὰ ἀποσπάσματα τούτων²⁾ καὶ εὐστόχως παρατηρεῖ ὅτι ἐξαίρεται μὲν εἰς ποιητικὸν ὕψος ἢ διήγησις τοῦ θανάτου τοῦ Διγενῆ ἐν τέλει τῆς διασκευῆς τῆς Ἀνδρου καὶ εἶναι ἀναμφισβητήτως ὡραία, ἀλλ' ἀμαυροῦται ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τοὺς δύο στίχους τῆς ἀρχῆς πολλῶν παραλλαγῶν τοῦ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος δημοτικοῦ ᾄσματος, ὧν τὸ ἰσχυρὸν μεγαλεῖον ἦτο ἀξίον ὑπομνηματισμοῦ ἑνὸς Tommaseo³⁾.

Ἄ Ο Διγενὴς ψυχομαχεῖ κ' ἢ γῆ τόνε τρομάσσει,
κ' ἢ πλάκκ του ἀνατριχιῆ ποῦ θά τόνε σκεπάσῃ 4).

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ τ. Ι' σ. 517.

1) Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ὁ στ. 127 «ὡς κυπρίσσι θυμαστόν τὴν ἡλικίαν εἶχεν» δὲν ἀπεδόθη ὀρθῶς: «come cipresso mirabile aveva la gioventù». Τὸ ἡλικία ἐντὸς σημαίνει τὸ ἀνάστημα, ἢ δὲ χρῆσις αὕτη δὲν εἶναι ἀσυνήθης καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ νέῃ ἐλληνικῇ (ἡλικία).

2) Ὁ κ. Pavolini σημειώνει ὅτι εἰς τὸ ἀκριτικὸν ᾄσμα, τὸ ὅποιον ἐδημοσίευσε ἐν Λαογρ. Α'. 240—1, ἐν στίχ. 10, πρέπει μᾶλλον νὰ γραφῆ μόν' ἀντὶ μου' ἀλλ' ἢ γραφῆ μου ἔχει καλῶς, διότι τὸ μου εἶναι διαλεκτικὸς τύπος ἀντὶ τοῦ μόν' (= μόνον, ἀλλά).

3) Ὁ γνωστὸς φιλέλληνας ἐκδότης τῶν δημοδῶν ἐλληνικῶν ᾄσμάτων καὶ ὑπομνηματιστῆς τοῦ Dante.

4) Βλ. Λαογρ. Α' 216, 222, 230, 251, 244, 253, 255, 275.

Διὰ τῆς πραγματείας του ταύτης ὁ Pavolini σκοπεῖ νὰ καταστήσῃ γνωστὸν εἰς τὸ ἰταλικὸν δημόσιον τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτου, περὶ τοῦ οὐοίου οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἔγραψεν ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅθεν περιορίζεται, ὡς εἰκόσ, εἰς εὐσύνοπτον ἔκθεσιν τῶν ἐγνωσμένων κυριώτατα βοηθήματα ἔχων τὴν Ἰστορίαν τῶν βυζαντινῶν γραμμάτων τοῦ Kiumbacher καὶ τὰς ἡμετέρας περὶ τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους πραγματείας· ἀλλ' ὅμως ἐνιαχοῦ παρεκβάσεις τινὲς ἀπὸ τῶν στενῶν ὀρίων, τὰ ὁποῖα αὐτὸς διέγραψεν εἰς τὴν πραγματείαν του, ὑπεμφαίνουσιν ἰδίαν βαθυτέραν μελέτην τοῦ ἔπους. Τοιαῦτα τινες εἶναι αἱ περὶ τῶν εὐαγγελικῶν ἀπηχίτσεων ἐν αὐτῇ (σ. 324) ¹⁾ καὶ αἱ ὑποδείξεις περὶ τῆς ἀνάγκης ἐπιμελεστεράς ἐξετάσεως τῆς μετρικῆς τοῦ ποιήματος, τῆς μικτῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνδείξεων τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ὀμήρου καὶ ἄλλων κλασσικῶν συγγραφέων.

1) Εἰς ταύτας δὲν ἔπραπε νὰ συγκαταλεχθῇ καὶ ἡ λ. λαζαρόνω (=σαδανώνω καὶ ὄχ θάπτω). Ἐσχηματίσθη μὲν ἡ λ. ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Λαζάρου κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ τοῦ Εὐαγγελίου (Ἰω. ια' 44) περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ διασκευαστὴς παρέλαθε ταύτην ἀμέσως ἐκ τῆς ἐμιλουμένης γλώσσης ἐσχηματισμένην ἤδη.

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΝ ΠΕΣΟΝΤΑ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΟΝΤΙ ΠΟΛΕΜΩ*

Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τεῦχος τοῦ Δ' τόμου τῆς *Λαογραφίας*, τοῦ ὁποίου ἐπὶ μακρὸν ἔνεκα τῶν ἐθνικῶν περιστάσεων ἀνεβάλομεν τὴν ἔκδοσιν, προσήκον ἐκρίναμεν νὰ προτάξωμεν παντὸς ἄλλου δημοσιεύματος δύο αὐτοσχέδια δημώδη ποιήματα, ἐν οἷς ἀνεπιτηδεύτως διατυπώνονται τὰ κατέχοντα τὴν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συναισθήματα ἐν ᾧρᾳ ἰκρίσιμῳ τοῦ βίου αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἀληθινὴ καὶ ἀκίβδηλος ἡ ἔκφρασις αὕτη τῶν συναισθημάτων, διότι ἔγινεν ἐν στιγμαῖς, καθ' ἃς ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα, ὅτε προσποιήσις δὲν χωρεῖ, ὑπὸ ἀφελῶν καὶ ἀπαιδευτῶν χωρικῶν γυναικῶν, αἵτινες δι' αὐτοσχεδίων μοιρολογίων ἐθρήνουν προσφιλεῖ νεκρῶν.

Εἰς τὸ μικρὸν πρᾶ τὸ Ταίναρον χωρίον Παχιάνικα τοῦ δήμου Λαγείας, ἔχον κατὰ τὴν τελευταίαν ἀπογραφὴν περὶ τοὺς 85 κατοίκους, συνῆλθον κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Γεωργίου Λιδανᾶ συγγενεῖς καὶ φίλοι διὰ νὰ θρηνηθῶν τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τοῦ Δημητρίου, φονευθέντος εἰς μάχην ἐν Ἡλείῳ. Προσῆλθεν ἐπίσης ἐκεῖ ἐκ τοῦ παρακειμένου μικροτέρου χωρίου τοῦ αὐτοῦ δήμου Κοκκάλας καὶ ἡ Δημοσθέναινα Κουδκρίνα, μήτηρ στρατιώτου, πεσόντος καὶ αὐτοῦ ἐν ἄλλῃ μάχῃ, εἰς τὸ Σαραντάπορον, ἡ ὁποία ἤρχισε τὸν θρήνον· εἰς ταύτην δὲ ἀπήντησεν ἡ Σταυριανοῦ Μουρκάκαινα, ἡ μήτηρ τοῦ οἰκοδεσπότου Γεωργίου Λιδανᾶ.

Ὁμολογοῦμεν πολλὰς χάριτας εἰς τὸν διδάκτορα κ. Γ. Δ. Μανολᾶκον, σχολάρχην ἐν Κότρωνι, ὅστις παρατυχὼν ἐκεῖ ἔσπευσε νὰ καταγράψῃ τὰ δύο ταῦτα αὐτοσχέδια μοιρολόγια καὶ νὰ μᾶς τὰ ἀποστείλῃ μετὰ τινῶν ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων. Οὕτω περιέβωσεν αὐτὰ ἀπὸ τῆς λήθης, ἧτις εἶναι ὁ συνήθης κλῆρος τῶν τοιοῦτων ᾄσμάτων, τὰ ὁποῖα οὔτε ἐπαναλαμβάνονται οὔτε ἀπομνημονεύονται, πλὴν ὀλιγίστων, διὰ λόγους ἀσχέτους ὡς ἐπὶ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν *Λαογραφίᾳ* 1913 τ. Δ' σ. 3—11.

τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν ἀξίαν των, παραγαγόντων βαθεῖαν ἐντύπωσιν καὶ ἐγχαραχθέντων εἰς τὴν μνήμην ὄσων τὰ ἤκουσαν.

Ἐκεῖνο, ὅπερ πρὸ πάντων ἐμποιεῖ αἰσθησιν καὶ κινεῖ τὸν θαυμασμόν, εἶναι ὅτι καὶ αἱ δύο γυναῖκες οὐδένα λόγον κάμνουν εἰς τοὺς θρήνους των περὶ τῶν οἰκειῶν νεκρῶν, ἀλλ' ἔχουν προσηλωμένην τὴν διάνοιαν αὐτῶν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα καὶ συζητοῦν περὶ συναφῶν πρὸς τοῦτον γενικωτέρων ζητημάτων. Ἡ πρώτη μόνον ἀναφέρει ἐν παρόδῳ τὴν ἐν τῷ πολέμῳ θάνατον τοῦ υἱοῦ της μακαρίζουσα αὐτὸν ὅτι ἐθυσίασεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὸν βίον καὶ παρατηρεῖ εἰς τὸν πατέρα τοῦ θρηνουμένου ὅτι εἶναι ἀπρεπὲς νὰ θρηνῶσι τὰ τέκνα των. Τὸ γενναῖον φρόνημα, τὸ ὁποῖον διαλάμπει εἰς τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν γυναικῶν καὶ τὸ ὁποῖον λαμπρότερον ἀναδεικνύει ἢ ἄτεχνος καὶ ἀδεξία ἔκφρασις, κατ' οὐδὲν φαίνεται ὑπολειπόμενον τῆς θρυλουμένης φιλοπατρίας τῶν ἀρχαίων Λακκαίνων.

Εἰς τὸ πρῶτον μοιρολόγιον ἡ μήτηρ τοῦ φονευθέντος εἰς τὸ Σαραντάπορον στρατιώτου ζητεῖ τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὴν οἰκοδέσποιναν νὰ μετάσχη τοῦ θρήνου. Ἐν προομίῳ ὁμιλεῖ περὶ τῆς συμμαχίας τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, τὴν ὁποίαν ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος ἐτήρει μυστικὴν, διὰ νὰ κηρυχθῇ ἐν καιρῷ ἀπροσδόκητος ὁ νικηφόρος κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος. Στρέφουσα δὲ τὸν λόγον πρὸς τὸν οἰκοδεσπότην τὸν ἐλέγχει διὰ τὴν ἄσκοπον μετάβασιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἡπειρον, εὐθὺς ὡς ἤκουσεν ὅτι ἐφονεύθη ὁ υἱός του, διὰ νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀληθείας· τί ὠφελήθη ἐκ τούτου (τί ἐκαζάντησε); Μήπως ἐπανάφερεν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν υἱόν του καὶ τὸν ἐπίσης φονευθέντα ἰδικόν της; Εὐλόγως καὶ σκοπίμως μετακκίνουν εἰς τὴν Ἡπειρον μόνον ὅσοι φέρουν ἐπικουρίαν εἰς τοὺς ἐκεῖ ἀγωνιζομένους· καὶ ἐκ τούτου λαμβάνουσα ἀφορμὴν ἐπάγεται τὴν ἀγγελίαν, ὅτι παρέπλευσαν τὸ Ταίναρον κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας πλοῖα κομίζοντα ἑλληνικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἡπειρον, ὅπου θὰ πολεμήσουν πάντες γενναίως πρὸς οὐδὲν λογιζόμενοι τὸν θάνατον. Ἄλλως δὲ αἰσχρὸν εἶναι, λέγει, νὰ κλαίωμεν τὰ τέκνα μας· αἱ Σπαρτιάτιδες δὲν ἔκλαιον τὰ ὑπὲρ πατρίδος φονευόμενα τέκνα των. Μὴ καὶ ἐπ' ἐσχάτων δὲν ἀπέδειξε τοῦτο ἡ μήτηρ τοῦ παρὰ τὸ Σαραντάπορον πεσόντος συνταγματάρχου Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, ἡ ὁποία εἰς τὸν πρωθυπουργόν Βενιζέλον, συλλυπηθέντα διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ της, ἀπήντησεν ὅτι αὐτὸς ἔκαμε τὸ καθήκόν του; Τοιοῦτο εἶναι τὸ φρόνημα τῶν Μανιατῶν, διότι, ὡς ἐκ παραδόσεως γινώσκομεν (ἀπ' ἀκοῆ καὶ ἀγροικητά), οἱ πρόγονοί μας ἦλθον ἐκ Σπάρτης.

Τοῦτο δ' ὁμοίως τῆς φέρει εἰς τὴν μνήμην τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου κυκλοφορήσασαν ἀνυπόστατον διάδοσιν, ὅτι Μανιάται στρατιῶται ἔδειξαν δειλίαν. Καὶ ἐρωτᾷ μήπως οἱ Μανιάται ἀπώλεσαν τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν αὐτῶν ἐκφυλισθέντες; Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν. Ἀπόδειξις ὁ υἱός της, φοιτητῆς τῆς ἰατρικῆς, ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη κατὰ τὰς πρώτας μάχας εἰς τὸ

Σαραντάπορον. Οί Μανιάται είναι συνηθισμένοι νὰ πολεμοῦν. Εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης, ἂν καὶ ὁ πόλεμος ἐκεῖ ἦτο ἄτυχτος, πολλοὶ μετέσχον καὶ ἐφρονεύθησαν.

Αἱ ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης τῆς ἐνθουμίζουσι ἔτι Κρής εἶναι ὁ πρωθυπουργός. Ὁμολογεῖ ἔτι θὰ ἐπρωτίμα κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις νὰ ἦτο Μανιάτης, διὰ νὰ εἶχον οἱ Μανιάται τὴν δόξαν τῆς νίκης. Ἄλλ' εὐπρόσδεκτος εἶναι καὶ ὁ Κρητικός, ἀφοῦ εἶναι ἰκανὸς ἀνὴρ καὶ θὰ μεγαλώσῃ τὴν Ἑλλάδα, εὐγνωμοσύνη δὲ ὀφείλεται εἰς ὅσους διὰ τῆς ψήφου των τὸν ἀνέδειξαν καὶ τὸν ἔφερον ἐκ Κρήτης.

Ὁ Βενιζέλος, ὡς τὴν ἐπληροφόρησεν ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου, μετέβη εἰς τὸ Λονδίνον, ὅπως διαπραγματευθῆ περὶ τῆς εἰρήνης. Περὶ ὅλα λοιπὸν πάσας τὰς Ἑλληνίδας νὰ βάνουν κάθε ἐσπέραν τὰ παιδιὰ των νὰ προσεύχωνται εἰς τὴν Παναγίαν, ὅπως τὸν καθοδηγῆ διὰ νὰ μὴ τὸν ἐξαπατήσουν κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις εἰς ἰσχυροὶ τῆς γῆς, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἄδικοι.

Διὰ τοῦ ἐτέρου μοιρολογίου ἡ μάμμη τοῦ φονευθέντος Λιδανᾶ εὐχαριστεῖ πρῶτον τὴν μοιρολογήσασαν, ἣτις διὰ τοῦ ὠραίου μοιρολογίου τῆς ἐτίμησε τὴν μνήμην τοῦ πάππου τῆς, ἀξιωματικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὸ βραχὺ δὲ τοῦτο προσίμιον σπεύδει νὰ ἀνασκευάσῃ καὶ αὕτη τὴν διάδοσιν περὶ δειλίας τῶν Μανιατῶν, τὴν ὁποίαν μετὰ πολλῆς δυσφορίας ἤκουσεν. Οἱ Μανιάται, λέγει, εἶναι ἐμπειροπόλεμοι, φίλοι τῶν ὅπλων, καλοὶ σκοπευταὶ καὶ δὲν φοβοῦνται τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ἂν ὄντως ἐξεφυλίσθησαν, προτιμότερος δι' αὐτοὺς εἶναι ὁ θάνατος. Ἡ διάδοσις δ' ὅμως εἶναι ψευδής, προελθοῦσα ἐκ κακοβούλων συκοφαντούντων τοὺς Μανιάτας· τοιαῦτα ψεύδη ἐτόλμησαν νὰ γράψωσι καὶ εἰς τὸς ἐφημερίδας, ἀλλὰ διεψεύσθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ. Εἶναι λυπηρὸν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Μανιάτης, ἐξέχουσαν κατέχων θέσιν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅστις διὰ τοῦ κύρους του νὰ φιμώσῃ τοὺς ταῦτα λέγοντας. Διὰ τοῦτο συμβουλεύει τὰς γυναῖκας νὰ στέλλωσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον (ἀφοῦ μάλιστα τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον εἶναι πλησίον εἰς τὸ χωρίον των), ὅπως ἐκπαιδευόμενα ἀναπτυχθοῦν καὶ καταλάβουν ἀξιώματα ἐν τῇ πολιτείᾳ, διὰ νὰ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς πατρίδος των.

Τὴν ἄλλην γνώμην τῆς πρώτης θρηνηδοῦ δὲν ἀσπάζεται. Ὅχι, δὲν φέρει, λέγει, καταισχύνῃν τὸ νὰ κλαίωμεν τὰ τέκνα μας φονευόμενα. Καὶ αἱ ἀρχαῖαι Σπαρτιάτιδες ἔκλαιον τοὺς νεκροὺς των, καὶ σήμερον αἱ γυναῖκες τῆς ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλαίων ἐπίσης τοὺς κλαίουσι. Ἄλλὰ κρίνει ἀναγκαστὸν ν' ἀρκεσθῆ εἰς τὰ λεχθέντα, διότι ἐνθουμήθη, ὅτι παρασυρθεῖσα ὑπὸ τῆς ρύμης τοῦ μοιρολογίου παρέλιπε νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἔχει ὡς οἰκοδέσποινα. Καὶ χαιρετᾷ τοὺς προσελθόντας, ὅπως μετὰσχῶσι τοῦ πένθους τοῦ οἴκου τῆς. Παρρηθεῖ δὲ ὅτι, ἂν καὶ οἱ θρηνοὶ δὲν εἶναι ἄστοχοι, ἀλλ' ὅμως αὕτη ἔνευξ τῆς προσεγγιζούσης μεγά-

λης έορτής τῶν Χριστουγέννων δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ θρηγήσουν τὸν νεκρὸν. Καταλήγουσα δὲ συμβουλεύει πάντας τοὺς δυναμένους νὰ φέρουν ὅπλα νὰ τρέξουν εἰς τὰ Γιάννινα πρὸς βοήθειαν τῶν ἀγωνιζομένων κατὰ τῶν Τούρκων.

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΣΤΟ ΓΙΟ ΤΟΥ ΛΙΒΑΝΑ

- Χαιράμενή μου Σταυριανοῦ,
 ποῦ νὰ χαρῆς ὅτι ἀγαπᾷς,
 κι' ἀπὸ δεξιὰ κι' ἀπὸ ζερβιά¹⁾,
 μόνε καὶ μένα ἄφες μου²⁾.
- 5 Τρία χρονάκια κλειδωτά³⁾
 ὁ Βενιζέλος ὁ καλός,
 (ὅπου εἶναι μέγας ὑπουργός,
 ὅπου νὰ ζῆ νὰ χη ζωή)
 ἐγνώριζε τὸ μυστικὸ
- 10 καὶ φέτου τὸ φανέρωσε.
 Τέσσερα κράτη σύφωνα
 τὸν Τοῦρκο πολεμήσασι·
 ὅλα τότε νικήσασι
 καὶ τὸν κατατροπώσασι.
- 15 Ἔλα κοντά μου, Λιβανᾶ,
 ποῦ διάηκες ἐκεῖ κοντά⁴⁾.
 Γιὰ πές μου τί καζάντησες ;
 ποῦ εἶναι τὰ παιδία μας ;
 Χτὲς ἤμουνα 'ς τὸ σπίτι μου
- 20 κ' ἔντυνα τὰ παιδία μου,
 τί τανε σκόλη καὶ γιορτή,
 (ἦταν τ' ἀγιοῦ Σπυρίδωνα)
 κι' ἀπόξω ἀπὸ τὸ Ταίναρο⁵⁾
 περνοῦσαν τὰ καρᾶβια μας.

1) Ἡ θρηνηθὸς χειρατίζει μετὰ τῆς οἰκοδομοποιήσης καὶ πάντας τοὺς παρισταμένους.

2) Ἐπίτρεψόν μοι νὰ μοιρολογήσω.

3) Τρία ἔτη συμπληρωμένα· ἀντίστοιχος ἡ φράσις «τρία χρόνια ἐσφάλησαν».

4) Ποῦ πῆγες ἐκεῖ πλησίον εἰς τὸν τόπον ποῦ ἐφονεύθη ὁ υἱός σου, ποῦ πῆγες δηλ. μέχρις Ἡπείρου, διὰ νὰ βεδοχιωθῆς, ἀν ἦτο ἀληθὴς ἡ φήμη περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ σου.

5) Τὸ ἀκρωτήριον λέγεται μὲν καὶ Κάθο Ματαπᾶς, ἀλλὰ διατήρησε καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, εἰς οὐδ. γένος καὶ εἰς ἀρσεν. (ὄλον, πᾶω 'ς τὸν Ταίναρο.) Λέγεται ἐπίσης καὶ Φανᾶρι ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ γάρου.

- 25 Φωνάξαν τὰ παιδιά μας ¹⁾
 νὰ ποῦμε χαιρετίσματα
 ἔμεις εἰς τὰ σπιτάκια τους,
 τί κεῖνα πᾶν 'ς τὰ Γιάνναινα,
 πάσι ²⁾ νὰ πολεμήσουσι,
 30 τὸν Τοῦρκο νὰ νικήσουσι,
 κι' ἄ δέν τονε νικήσουσι,
 πίσου νὰ μὴ γυρίσουσι.

Ἔλα κοντά μου, Λιβανᾶ.

- Δέν τὸ θεωροῦμε γιὰ κακὸ
 35 καὶ γιὰ μεγάλη προσβολή
 νὰ κλαῖμε τὰ παιδιά μας ;
 καὶ πῶς ; οἱ Σπαρτιάτισσαις
 δέν κλαῖνε τὰ παιδιά τους,
 ὅταν πᾶν καὶ σκοτώνονται
 40 γιὰ τῆς πατρίδας τὸ καλό.

Ὁ Βενιζέλος ὁ καλὸς
 (ὁποῦ εἶναι καὶ πρωθυπουργὸς)

ἔκανε τηλεγράφημα
 εἰς τὴ Μαυρομιχάλαινα :

- 45 σκοτώθη τὸ παιδάκι της,
 ποῦ ἦταν κι' ἀξιωματικὸς
 κ' ἐκείνη τοῦ ἀπάντησε
 τι ἔκαμε τὸ καθήκο του.
 Μεῖς ἔχομε τὸ φυσικὸ ³⁾,
 50 ἀπ' ἀκοή κι' ἀγροικητά,
 ἀπὸ τὴ Σπάρτη ἤρθασι ⁴⁾.
 Μὰ μήπως ἐβλαχέψαμε ⁵⁾
 καὶ δέν τὸ καταλάβαμε ;

Ἔλα κοντά μου, Λιβανᾶ.

- 55 Ἐσὺ τὸ γνῶριζες καλά,
 ὅτι τὸ χαϊδανάστησα ⁶⁾,
 καὶ τὸ ἐσπούδασα γιὰτρό,

1) Οἱ ἐπιβιόντες τῶν πλοίων στρατιῶται.

2) Ὑπάγουσι.

3) Τὸ φυσικὸν ἴδιωμα, τὸν χαρακτῆρα.

4) Ἐγνωστὸν οἱ παπποῦδες μας.

5) Ἐγένεμεν βλάχοι, ἀπεβάλομεν τὴν μανιατικὴν φύσιν.

6) Τὸ ἀνάστησα (τὸ ἀνέθραψα) τὸ παιδί μου μὲ χεῖρα (μὲ θωπαίαν, μὲ στοργήν).

- γιὰ τὰ καλὰ γεράματα,
 κι' ἀπέι ¹⁾ μὲ τὸ σκοτώσασι,
 60 ἐκεῖ 'ς τὸ Σαραντάπορο.
 Χαλάλι του ὁ θάνατος,
 γιατί λευτέρωσε λαό !
 Μήπως εἶν' πρώτη τους φορὰ
 'ς τὴ Μάνη τὰ σκοτώματα;
 65 Τίγαρε ²⁾ δὲ σκοτώθηνα
 'ς τὴν Κρήτη ὅταν πάηνασι ³⁾
 ἐκεῖ 'ς τὸν κλεφτοπόλεμο ;
 ὅταν μᾶς τούζε παίρνασι
 ἡμᾶς οἱ κομματάρχηδες ; ⁴⁾
 70 Τίγαρε δὲν τὸ θέλαμε
 νά ναι Μανιάτης ὑπουργός,
 νά μᾶσε κἀνὴ τὸ καλό,
 νά χωμε τὴν ὑπόληψη
 ὅλοι μέσα 'ς τὰ σπίτια μας ;
 75 Καλός εἶναι κι' ὁ Κρητικός,
 εἶναι μέγας ἀνθρωπος.
 Χίλια καλὰ νὰ κάμουνσι
 ὅσοι τότε ψηφίσασι
 καὶ τότε φέρασι ἐπά,
 80 νὰ μεγαλώσῃ τὴν Ἑλλάς.
 Ἄκούσατε νὰ σᾶζε ποῦ ⁵⁾
 τοῦτο, ποῦ μοῦ εἶπε ὁ παπᾶς
 ὅτι τὸ Βενιζέλο μας
 τότε καλέσασι νὰ πᾶ,
 85 νὰ κάμῃ τὴ γεροντικὴ ⁶⁾
 'ς τὴν ἀγγλικὴ πρωτεύουσα.
 Μωρὴ Ρωμιαῖς καὶ Χριστιαναῖς,
 τὸ βράδυ 'ς τὸ λυχνάρι σας

1) Καὶ ἔπειτα.

2) Μήπως.

3) Πηγαίνασι, μετέβαινον.

4) Οἱ πολιτευόμενοι (ὡς ὁ Πατροπουλάκης, ὁ Κοσονάκος κλπ.), οἵτινες ἐστρατολόγουν κατὰ τὸ 1868 ἐθελοντὰς Μανιάτας, ἵνα πολεμήσωσιν ἐν Κρήτῃ.

5) Νὰ σᾶς εἰπῶ.

6) Γεροντικὴ τὸ συμβούλιον τῶν γερόντων, τῶν πρεσβυτέρων τῆς οἰκογενείας, οἵτινες ἐν Μάνῃ συνήθως συνέρχονται, ὅπως συσκαρθῶσι διὰ τὸ ψυχικόν (τὴν αἰδέσιν τῶν ἀρχαίων). Συνεκδοχικῶς δὲ ὁ συμβιβασμός.

- καὶ ἔς τὸ κονισματάκι σας
 90 νὰ βάλτε τὰ παιδιά σας
 νὰ κάμουνι τὴν προσευχὴ
 ἔς τὴν Παναγία Δέσποινα,
 γιὰ νὰ τοῦ στείλῃ δύναμη,
 κι' ὁ Μιχαὴλ ἀρχάγγελος
 95 νά ναι κοντὰ ἔς τὴν πλάτη του,
 νὰ μὴ μᾶς τὸν γελάσουσι·
 τί κείνοι εἶναι ἰσχυροὶ
 καὶ εἶναι κι' ἄδικοι πολὺ.

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΑΜΜΗΣ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ

- Ἔτσι νὰ κλαῖς, παιδάκι μου,
 νὰν τήνε παίρνης τὴν εὐκὴ,
 νὰ τὰ τιμᾷς τὰ κόκκαλα
 τοῦ πάππου σου τοῦ λοχαγοῦ ¹⁾.
 5 Μὸν τί πες καὶ δὲν ἄκουσα;
 (γιατί μαι γριὰ καὶ δὲν ἀκού')
 οἱ ἄντρες μας βλαχέψασι;
 Δὲν εἶναι πρώτη τους φορὰ
 ἔς τὸν πόλεμο καὶ ἔς τὸν καυγᾶ.
 10 Τίγαρε καὶ δὲν ἔχουσι
 τοὺς γκροᾶδες ἔς τὸν γκρεμανταλᾶ; ²⁾
 τὰ καριοφύλια τὰ σκληρά;
 Τίγαρε καὶ δὲν ξέρουσι
 οἱ ἄντρες νὰ σκοπεύουσι,
 15 τοὺς Τούρκους νὰ μὴ σκιάζονται;
 Ἄν εἶναι καὶ βλαχέψασι,
 πίσω νὰ μὴ γυρίσουσι,
 κανένας τους νὰ μὴν ἐρθῇ.
 Ἄλλ' ἄκου Δημοστέναινα.
 20 Ἐτοῦτα εἶναι ψέματα.
 Τοὺς ἄντρες μας κακίζουσι,
 τοῦσε συκοφαντίζουσι,

1) Τοῦ ἐκ Λαγείας Ἰω. Καλογερόγιαννη.

2) Εἰς τὴν κρημάστραν.

- τοὺς παρασταίνουσι δειλοὺς.
 Τὸ γράψασι καὶ στὸ χαρτί ¹⁾).
- 25 Ρωτήθη κι' ὁ πρωθυπουργὸς
 καὶ εἶπε τ' εἶναι ψέματα.
 Γυναῖκες, σᾶς περικαλοῦ ²⁾
 ἔμένα νὰ μ' ἀκούσετε.
 γιὰτ' εἶμαι μεγαλύτερη.
- 30 Στέλνετε τὰ παιδιά σας
 εἰς τὸ σχολαρχεῖο (εἶναι πά³⁾)
 νὰ μάθουσι τὰ γράμματα·
 καὶ θὰ ρθῆ κι' ἄλλη ἐποχὴ,
 νὰ πάῃ Μανιάτης ἔς τὴ Βουλὴ,
- 35 νὰ εἶναι Μανιάτης ὑπουργός,
 νὰν τὸ μιλᾷ τὸ δίκιο τους.
 Μὲ πίκρανες, παιδάκι μου,
 καὶ θὰ σὲ ποῦ ἀνόητη.
 Τὸ τι ναι τοῦτο ποῦ εἶπεκες;⁴⁾
- 40 ὅτ' εἶνα: ντρέπος ⁵⁾ καὶ κακὸ
 νὰ κλαῖμε τὰ παιδιά μας.
 Τὰ κλαῖσι τὰ παιδιά τους,
 τὰ κλαῖσι κ' οἱ Σπαρτιάτισσαις
 κ' οἱ Μαυρομιγαλιάνισσαις.
- 45 Μὸν θὰν τ' ἀφήκου ἴσα μὲ πά ⁶⁾,
 καὶ θὰ τηράξου καὶ νὰ ἰδοῦ,
 γύρω τριγύρω ἔς τὸ λαό ⁷⁾.
 Ὅλοι καλῶς ὠρίσατε,
 παπᾶδες μου καὶ λαϊκοί,
- 50 δασκάλοι καὶ γραμματικοί.
 Ἐγὼ δὲ θεοῦ ⁸⁾ κλάματα
 —ἄγαις ἡμέραις ἔρχονται—⁹⁾

1) Τὸ ἐδημοσίευσον καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας.

2) Παρακαλῶ.

3) Ἐξῶ πλησίον, τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον Λαγαίας.

4) Εἶπας.

5) Τὸ ντρέπος=ἐντροπή.

6) Θὰ τὸ ἀφήσω (τὸ μοιρολόγι) ἕως ἐδῶ.

7) Τοὺς παρεστῶτας.

8) Δὲν θέλω.

9) Αἱ ἐφορταὶ τῶν Χριστουγέννων.

μὸν θενὰ κάμου συμβουλή :

Ἄντρες, ὀπῶχετ' ἄρματα,

55 γὰ φεύγετε ἔς τὰ Γιάνναινα.

βοηθᾶτε τὰ παιδιά μας,

τοὺς Τούρκους νὰ νικήσουσι.

Η ΠΑΡΑΧΑΡΑΞΙΣ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΑΙΣΜΑΤΩΝ *

[Ἑταιρεία Ἑλληνισμὸς. Ἐθνικὰ ᾄσματα 1453—1821. Ἐκδόσεις δευτέρα συλλογὴ καὶ ἐπιμελεία καὶ προσθήκη ἱστορικῶν σημειώσεων ὑπὸ Χ. Χρηστοθασίλη. Ἐν Ἀθήναις εἰς 16ον σ. 336].

Α΄.

Πρὸ ἑπτὰ περίπου ἐτῶν ἢ ἑνταῦθα ἑταιρεία «Ἑλληνισμὸς» ἐξέδωκεν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐθνικὰ ᾄσματα» μικρὰν ἐκλογὴν δημοτικῶν ᾄσμάτων ἐκ προγενεστέρων συλλογῶν, ἧτις διὰ τὸ εὖωνον αὐτῆς ἦτο προωρισμένη νὰ καταστήσῃ γνωστότητα εἰς εὐρὴν κύκλον ἀναγνωστῶν τ' ἀριστοτεχνήματα τῆς δημῳδοῦ ποιήσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἡ ἀπόφασις τῆς ἑταιρείας «Ἑλληνισμοῦ» περὶ ἐκδόσεως τοιαύτης συλλογῆς ἐμαρτύρει φιλοπατριν καὶ πεφωτισμένην μέριμναν περὶ ἐνισχύσεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, διότι οὐδὲν νομιζομεν συντελεστικώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν πατρίων παραδόσεων. Ὅσον ἐντελέστερον γνωρίζει ὁ Ἕλλην τὴν πατρίδα του, τόσον διακαέστερον ἀγαπᾷ αὐτήν. Οὐδενὸς δ' ἄλλου ἔθνους ἡ ἱστορία παρουσιάζει τοσοῦτον ἀδρὰ διδάγματα φιλοπατρίας, εἰς οὐδενὸς ἄλλου λαοῦ τὰ ἦθη καὶ τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις ἐμραίνεται ἐνκράτεστον ἢ εὐγένεια τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πνευματικὴ εὐφυΐα. Τὰ δὲ ἱστορικὰ δημοτικὰ ᾄσματα ἡμῶν συγκεφαλαιοῦντα εἰς εὐσύννοπον περίγραμμα γεγονότα τῆς πατρίου ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως, ὑπερέχοντα δὲ τῶν προϊόντων τῆς δημῳδοῦς φιλολογίας ἄλλων λαῶν κατὰ τὸ ποιητικὸν ὕψος καὶ τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθήματος, εἶναι οἱ εὐγλωττότατοι διδάσκαλοι τῆς πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπης.

Ἀλλὰ τὸν εὐγενῆ σκοπὸν τῆς ἑταιρείας σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν ἐματαιώσεν ἡ ἄστοχος ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς. Ἡ συλλογὴ ἐκείνη τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων κατηρτίσθη προχειρῶς μετὰ πολλῆς ἀμελείας καὶ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀθήναις ἀρ. 233, 234, 235 καὶ 239 (τὴν 10—12 Ἰουνίου 1903) ἐν τῇ Ἀγῶνι ἀρ. 228—230 (τῆς 1, 8, 15 Αὐγούστου 1903.)

ἀπειροκαλίας. Ὡς βάσιν εἶχε τὴν πρὸ τεσσαρακονταετίας ἐκδοθεῖσαν ἐν Λιψία συλλογὴν τοῦ Πάσσωβ, ἐκ ταύτης εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε παραλειφθέντων τῶν πλείστων ἄσμάτων. Εἰς τὰ σφάλματα δὲ τοῦ Γερμανοῦ ἐκδότου προσετέθησαν καὶ ἄλλα τῶν Ἑλλήνων ἀντιγραφέων καὶ τυπογράφων, αἱ πλημμελεῖς παρὰ τῷ Πάσσωβ χρονολογίαι τῶν γεγονότων ἀφέθησαν ἄθικτοι, οὐδεμία κατεβλήθη φροντίς πρὸς τήρησιν χρονολογικῆς τινος τάξεως, ἀλλ' ἐν συμφυρμῷ πλησίον ἀλλήλων ἐτέθησαν ἄσματα, ἀναφερόμενα εἰς πασίγνωστα γεγονότα διαφόρων χρόνων, καὶ τὸ χεῖριστον περιελήφθησαν καὶ ἄσματα ἀκραιφνῶς ληστρικά (οἶον λ. χ. τὸ ἐν σ. 19) οὐδεμίαν ἔχοντα θέσιν εἰς συλλογὴν παιδαγωγικὸν ἔχουσαν σκοπόν.

Ὅθεν ἀναγκαία ἦτο ἐκδοσις νέου ἀπανθίσματος τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, γενομένη μετὰ τῆς στοργῆς καὶ τῆς φροντίδος, ἧς εἶναι ἄξια τὰ ἐθνικὰ ταῦτα κειμήλια. Μετὰ πολλῆς δὲ χαρᾶς ἠκούσαμεν ἀγγελλόμενον ὅτι τοιαύτην ἐκδοσὶν παρεσκεύασε καὶ πάλιν ὁ «Ἑλληνισμός». Ἡ ἐταιρεία αὕτη διαθέτουσα ἐπαρκεῖς πόρους πρὸς τύπωσιν πλουσίας συλλογῆς μὴ ἀποβλέπουσα εἰς κέρδος ὑλικόν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐθνικὴν ὠφέλειαν, δυναμένη δὲ διὰ τῶν μελῶν τῆς νᾶ διαδῶσθαι ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ νᾶ καταστήσῃ κοινὸν κτῆμα παντὸς Ἑλληνος τὸ βιβλίον, ἦτο ἀρμοδιωτάτη πρὸς τοιοῦτον ἔργον. Ἐκ τῆς ἀποτυχίας δὲ τῆς πρώτης συλλογῆς ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἠρύετο διδάγματα περὶ σκοπιμωτέρας συνθέσεως τῆς νέας διὰ τῆς διορθώσεως τῶν παρατηρηθεισῶν ἐν ἐκείνῃ πλημμελειῶν καὶ ἐλλείψεων.

Ἄλλ' ἡ προσδοκία αὕτη διεψεύσθη οἰκτρῶς. Τὸ πρὸ ἐβδομάδος περὶ τοῦ ἐκδοθέν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας τοῦ «Ἑλληνισμοῦ» τεύχος τῶν Ἑθνικῶν ἄσμάτων, ἐμποιεῖ κατάπληξιν διὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ἐν αὐτῷ παραμόρφωσιν, διαστροφὴν καὶ ἐξαχρείωσιν τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων. Μία τῶν ἐνταῦθα ἐφημερίδων δημοσιεύουσα τὰ πρωτόλεια τῆς συλλογῆς ταύτης ἐνεκωμιάζει «τὴν κολοσσιαίαν ὄσον καὶ ἀνεκτίμητον ἐθνικὴν ταύτην ἐργασίαν». Ἄλλ' ἀληθῶς κολοσσιαία εἶναι μόνον ἡ τόλμη τοῦ ἐκδότου, παρεμβalόντος ἀτέχνους καὶ ἀνοήτους στίχους τῆς ἰδίας κατασκευῆς εἰς τὰ ἄσματα καὶ παρουσιάσαντος τούτους ὡς ἀπαυγάσματα τῆς δημῶδους μούσης, συγκολλήσαντος στίχους διαφόρων ἄσμάτων καὶ διχάσαντος αὐτοτελεῖ ἄσματα, ὧν δὲν ἀνεγνώρισε τὴν ἐνότητα. Θαυμαστὴ δ' ὄντως εἶναι καὶ ἡ ἀφέλεια, μεθ' ἧς ἐν τῷ προλόγῳ ἐπαγγέλλεται τὴν διορθωσιν «τῆς διαφθορᾶς, ἣν τὰ ἐθνικὰ ταῦτα ἡμῶν ἄσματα ὑπέστησαν ἐν τῷ στόματι τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἀφότου ἐποιήθησαν».

Τὰ δημοτικὰ ἡμῶν ἄσματα, κατὰ τὸν γνωστὸν εὐστοχὸν χαρακτηρισμὸν Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, φαίνονται ὡς χεῖμαρροι ἀφρισμένοι, ἐκρέοντες ὄχι ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς βράχους τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ δοκιμώτατος ποιητῆς ἂν ἤθελεν ἐπιχειρήσῃ νὰ προσθέσῃ τι εἰς αὐτά, αἱ προσθήκαι του θὰ εἶχον ἔμφασιν ἐπιρράμματος. Ἄλλως δὲ ταῦτα δὲν εἶναι

μνημεία ποιητικά μόνον, ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ καὶ λαογραφικά. Οἰαδήποτε δὲ μεταβολὴ θεωρεῖται ὡς μειοῦσα τὴν ἀξίαν των καὶ διαφθείρουσα αὐτὰ· καὶ εὐλόγως· διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι διὰ τῆς διορθώσεως ἠδύναντο νὰ κατασταθῶσιν ἀρτιώτερα ἀπὸ καλολογικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενα, θ' ἀπέβαινον ὅμως ἄχρηστα ὡς μνημεία ἱστορικὰ καὶ λαογραφικά εἰς τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν χαρκτηῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Συμβαίνει μὲ τὰ δημοτικὰ ἄσματα καὶ μὲ τὰλλα προϊόντα τῆς δημῶδους φιλολογίας ὅτι καὶ μὲ τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἂν καὶ εἰς ταῦτα αἰ νεώτεραι προσβῆται εἶναι εὐδιαγνωστώτεραι· ἐνῶ πρότερον δὲν ἐξετίθεντο εἰς τὰ μουσεῖα τὰ κολοβά καὶ ἠκρωτηριασμένα, ἂν δὲν ἐπεσκευάζοντο, σήμερον ἀποδοκιμάζεται πᾶσα συμπλήρωσις· καὶ διδακτικώτατον θεωρεῖται τὸ πάθημα τοῦ Θερβάλλδσεν, ὅστις καταγελάται διὰ τὰς συμπληρώσεις τῶν Αἰγινητικῶν ἀγαλμάτων, τῶν ἐν τῇ Γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάρχου ἐκτεθειμένων, ἂν καὶ ἦτο ὁ ἐπιφανέστατος τῶν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος γλυπτῶν, καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ τότε, ὅτι τοιοῦτος τεχνίτης δὲν ἔχοιτο ἱκανὸς νὰ συμπληρώτῃ ἐπιτυχῶς οἰονδήποτε πλαστικὸν ἔργον.

Ἄλλοτε ἀπετόλμησάν τινες σοφοὶ ἄνδρες νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπουσιώδεις μεταβολὰς εἰς ἔργα τῆς δημῶδους ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὅπως ἀποκαταστήσωσιν αὐτὰ, ὡς ἐνόμιζον, εὐπροσώπότερα καὶ ἀρτιώτερα. Ἄλλὰ τοσοῦτον αὐστηρῶς κατεκρίθησιν χαρκτηρισθέντες ὡς *πλαστογράφοι*, ὥστε ἠλπίζετο ὅτι οὐδεὶς ποτε θὰ ἐπεχειρεῖ πλέον ὁμοίον τι. Καὶ ὅμως τὴν δυσἄρεστον ταύτην ἐκπληξιν μᾶς ἐπεφύλασεν εἰς πολλῇ μείζονα βαθμὸν ἡ ἐκδοσις τῶν Ἐθνικῶν ἄσμάτων τῆς Ἑταιρείας τοῦ «Ἑλληνισμοῦ».

Ὁ αἰοίδιμος Σπ. Ζαμπέλιος, ἐκδίδων τὸ δημῶδες ἄσμα περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἔκρινεν ὅτι ἡ διήγησις ἦτο ἀσυνάρτητος καὶ ἡ λύσις ἐπῆρχετο ἀποτόμως, ἐνόμισε δὲ διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ τὸ μεταβάλῃ μικρόν, ὅπως τὸ βελτιώσῃ. Ἄλλ' ὁ Legrand ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν δημοδῶν ἑλληνικῶν ἄσμάτων σ. 183 κατέκρινε τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν κείμενον ὡς *πλαστογραφηθὲν* (falsifié). ὁ δὲ Κρουμβάχερ πραγματευόμενος περὶ τοῦ αὐτοῦ ἄσματος λέγει (ἐν Ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας 2ας ἐκδ. σ. 833), ὅτι ὁ Ζαμπέλιος ἐπλαστογράφησε καὶ διὰ παρεμβολῶν ἠλλοίωσε τὸ κείμενον αὐτοῦ καὶ ὅτι τὴν πλαστογραφίαν (fälschung) ἀπεκάλυψεν πρῶτος ὁ Λεγρὰνδ.

Ὁ ἐπιφανὴς Γάλλος ἀρχαιολόγος Φραγκίσκος Λενορμὰν ἐν τῇ μονογραφίᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ (σ. 399 κέ.) ἐδημοσίευσεν δημῶδες παραμῦθιον συγκολλήσας πρὸς κατασκευὴν αὐτοῦ δύο τοιαῦτα, ἅτινα μάλιστα δὲν συνέλεξεν αὐτός, ἀλλὰ παρέλαθεν ἐκ προηγουμένων δημοσιεύσεων. Τοῦτο ἀπεκάλυψεν ὁ Γερμανὸς καθηγητῆς Bernhard Schmidt ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ, δημοσιευθέντι ἐν τῇ φιλολογικῇ περιοδικῇ συγγράμμῃ *Ρηνικῶ Μουσεῖῳ* (Rheinisches Museum 1876 σ. 273—282), σιγμῆτι τῶν Γάλλων

ἀρχαιολόγον ὡς πλαστογράφον καὶ τὰ δημοσιεύματα αὐτοῦ ὡς ἀνάξια πίστεως.

Οἱ τοσοῦτον δεινῶς κατηγορηθέντες σοφοὶ ἄνδρες ἐξελέγχονται ὡς ἄτολμοι καινοτόμοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὸν ἐκδότην τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων. Οὗτος εὐπαρρησιάστως κατακρίνει πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ συλλογεῖς, διότι τὰ δημοτικὰ ἄσματα κατέταξαν εἰς τὰς συλλογὰς των, «ὅπως παρελάμβανον αὐτὰ εἴτε ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἴτε ἀπὸ τὴν γραφίδα τῶν μικροσυλλογέων των». Ἐν ἄλλοις λόγοις κατακρίνει αὐτούς, διότι εὐσυνειδήτως ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον των καὶ δὲν παρεχάραξαν δι' αὐθαιρέτων διορθώσεων τὰ δημῶδη κείμενα. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπαξιῶν νὰ ἀκολουθήσῃ δουρικῶς τοὺς μικροσυλλογεῖς ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ τὰ δημῶδη ἄσματα οὐχὶ ὅποια εἶναι, ἀλλ' ὅποια ἔπρεπε νὰ εἶναι—κατὰ τὴν κρίσιν του, ἐννοεῖται. Διὰ τοῦτο πρὸ οὐδενὸς ὑποχωρεῖ μέσου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου σκοποῦ· ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς ἰατρὸς τέμνων καὶ καίων θεραπεύει τὰς πληγὰς, καὶ αὐτὸς τὴν διαφθοράν, ἣν τὰ ἐθνικὰ ταῦτα ἡμῶν ἄσματα ὑπέστησαν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ἐπανορθώνει ὅτε μὲν προσθέτων στίχους, ὅτε δ' ἀφαιρῶν, ὅτε μὲν συγκολλῶν, ἄλλοτε δὲ διασπῶν.

Ἀνιαρότατον βεβαίως θὰ ἦτο νὰ παρκαλουθήσωμεν κατὰ πόδας τὸν ἐκδότην εἰς τὸ ἔργον του, διὰ νὰ καταδείξωμεν ὅπόσον διὰ τοῦ συστήματος αὐτοῦ παρεμόρφωσε καὶ διέφθειρε τὰ δημῶδη ἄσματα, ἀλλ' οὐδὲ εἶναι τοῦτο ἀναγκαῖον. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐκδότης ὑποδεικνύει δύο ἄσματα τῆς συλλογῆς του, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας του. Καὶ εἰς τῶν ἄσμάτων τούτων τὴν ἐξέτασιν μόνον θὰ περιορισθῶμεν.

«Ἐπρεπε λοιπόν, λέγει, ν' ἀνκτάμω ἕκαστον ἄσμη, νὰ εὕρω τὰ χάσματά σου καὶ τὰ ἐλλείποντα τμήματά του καὶ νὰ τὰ συγκολλήσω ἀρμονικῶς, ὅπου δεῖ, παρουσιάζων τὰ ἄσματα ταῦτα ὅσον τὸ δυνατόν ἄρτια. Ὡς παράδειγμα δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης ἀναφέρω τὸ πρῶτον ἄσμα τῆς παρούσης συλλογῆς, τὸν «Ἐθνικὸν Θρῆνον», ὅπερ ἀντὶ δώδεκα στίχων, μεθ' ὧν ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν προγενεστέρων μου, ἐκδίδω αὐτὸν μετὰ τριάκοντα δύο, καὶ τὸ τρίτον ἄσμα, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐλευθερία καὶ Τυραννία», τὸ ὅποσον εἰς ὄλας τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις φαίνεται συγκεκολλημένον μεθ' ἑτέρου ἄσματος, χωρὶς οὐδεὶς τῶν προγενεστέρων μου ἢ τῶν εἰς τὰ τοιαῦτα καταγινομένων νὰ τὸ ἀντιληφθῇ.»

Β'.

Τὸ πρῶτον τῶν ἄσμάτων τούτων εἶναι ὁ Θρῆνος διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τὸ κείμενον τὸ παρέλαβεν ἐκ τῆς παρὰ τῷ Ζαμπελίῳ παραλλαγῆς, ὡς ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πάσσωβ (ἀρ. 196). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ κείμενον ἐκ 16 στίχων (ὄχι 12 ἢ 13, ὡς λέγει ὁ ἐκδότης)· εἰς τούτους προσέθεσεν ἄλλους δύο ἐκ παραλλαγῆς τῆς συλλογῆς τοῦ Οὐλερίχου

παρά τῷ αὐτῷ Πάσσωβ (ἄρ. 195) καὶ ἄλλους δεκατέσσαρας ἐκ τῆς ἰδίας φαντασίας διπλασιάσας τὸν ὄγκον τοῦ Πάσσωβ ἀναφέρει ὁ ἐκδότης καὶ ἄλλους δύο συλλογείς, ἀλλ' οὗτοι εἶναι οἱ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πάσσωβ ἐν ἄρ. 194 μνημονευόμενοι, εἰς οὓς οὗτος παραπέμπει. Ὁ Ellissen, ὁ δημοσιεύσας παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ᾄσματος (Analekten 1857 τ. III σ. 264), καὶ ὁ Μανουῖσος (Τραγούδια Ἐθνικά, Κέρκυρα 1850 σ. 178) δὲν ἀναφέρονται ὑπ' αὐτοῦ, διότι καὶ ὁ Πάσσωβ τοὺς ἐλησμόνησεν· ἐπίσης δὲν ἀναφέρονται καὶ οἱ ἡμέτεροι Γιάνναρης (Ἔσματα κρητικά σ. 3), Παπαζαφειρόπουλος (περυσυναγωγὴ σ.120), Πολυλάς (φιλολ. γλῶσσα σ. 71) καὶ ἄλλοι, νεώτεροι ὄντες τοῦ Πάσσωβ. Σημειωτέον ἐν παρόδῳ ὅτι καὶ ἄλλοι θρηνοὶ διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅπως διάφοροι τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς εἶναι γνωστοί· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐδημοσιεύθησαν εἰς συλλογὰς δημοτικῶν ᾄσμάτων ὄχι τόσον προχείρους, ὅσον ἢ τοῦ Πάσσωβ, παρέμειναν ἄγνωστοι εἰς τὸν ἐκδότην τῶν Ἐθνικῶν Ἀσμάτων (πλήν, ἐννοεῖται, τῆς παρά Λεγράνδ παραλλαγῆς, καθόσον αὕτη περιελήφθη ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς «Ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ»).

Τὸ συγκινητικὸν τοῦτο ᾄσμα εἶναι τὸ τιμαλφέστατον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν κειμηλίων ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως κρινόμενον. Διότι συγκεφαλαιώνει πάντας τοὺς ἐθνικοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας. Σκοπὸς του εἶναι νὰ δηλώσῃ τίς ἢ θέλησις τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους μετὰ τὴν μεγάλην συμφορὰν τῆς κατὰλύσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Παρίσταται ὁ Θεὸς διὰ περιστρεῶς ἐξ οὐρανοῦ πεμφθείσης ἢ δι' ἀγγέλου ὑποσχόμενος ὅτι θ' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας πάντα, ὅσων ἐστερήθησαν. Ἡ δὲ παρήγορος αὕτη πεποίθησις εἰς τὴν διαθήκην, ἣν ὁ Θεὸς ἔστησε πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἢ ἐλπίς περὶ ἀναστηλώσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἦτο ἢ ἐνισχύουσα αὐτοὺς εἰς τοὺς ἀπεγνωσμένους ἀγῶνας πρὸς τοὺς δεσπότας ἐν τῇ δουλείᾳ, ἢ ἀποτελοῦσα τὸ μέγα ἐθνικὸν ἰδεώδες τῶν ἀπελευθερωθέντων καὶ τῶν ἀλυτρώτων.

Τί δ' ἀπέγινε τὸ ᾄσμα περὶ εἰς χεῖρας τοῦ ἐκδότη τοῦ Ἐθνικῶν Ἀσμάτων; Διὰ τῶν διασκευῶν καὶ προσθηκῶν αὐτοῦ ἢ θεία ὑπόσχεσις μετεβλήθη εἰς κενοὺς παραμυθητικοὺς λόγους ἀνθρώπου. Ὁ ἄπεφθος χρυσὸς μετετρέπη εἰς εὐτελεῖ μολύβδου σκωρίαν, τὸ κήρυγμα τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων παρεμορφώθη εἰς περιγραφὴν ἀνόητον καὶ τερατώδη τῆς τελευταίας ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίας.

Παραθέτομεν τὸ εὖτω διασκευασθὲν κείμενον διὰ νὰ πεισθῇ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως πᾶς τυχὸν ἀπιστῶν. Τοὺς προστεθέντας ἐξ ἄλλης παραλλαγῆς δύο στίχους περιχλείομεν δι' ἀγκυλῶν, τοὺς δὲ ὑπὸ τοῦ ἐκδότη ποιηθέντας διακρίνομεν δι' ἐπικλίτων χαρακτήρων.

- Σημαίνει ὁ Θεός, σημαίνει ἡ γῆ, σημαίνουν τὰ ἐπουράνια, σημαίνει κι' ἡ Ἁγία Σοφία τὸ μέγα Μονακότηρι 1), [πῶχει τριακόσις καλογριαίς καὶ χίλιους καλογέρους] καὶ τετρακόσια σήμαντρα καὶ ἐξήντα δυὸ καμπάνες
- 5 κάθε καμπάνα καὶ παπᾶ, κάθε παπᾶς καὶ διακὸς 2).
 Νά μπουνα 'ς τὸ χερουδικό, νά βγῆ ὁ βασιλέας 3).
 [φάλλει ζερβιά ὁ βασιλιάς, δεξιά ὁ πατριάρχης] κι' ἀπάνω στὸ χερουδικό, πῶδγαίνα ὁ βασιλέας περισσότερὰ κατέβηκε ἀπὸ τὰ μεσουράνια
- 10 καὶ λέει μ' ἀνθρώπινη φωνή, σὰν ἀπ' ἀγγέλου στόμα.
 « Πᾶπτε, ψαλιᾶδες, τοὺς ψαλιμοὺς κι' ὅς χαμηλώσουν τ' ἄγια, παπᾶδες βγάλτε τὰ ἱερά καὶ διακὸι ξεινυθῆτε καὶ σβῆσεν ὅλα τὰ κεριά καὶ τὰ καντήλια ὅλα, γιὰτ' εἶναι θέλημα Θεοῦ ἡ Πόλη νά τουρκέψη.
- 15 Σταίλτε κι' ἀμέσως 'ς τὴ Φραγκιά νά ρθοῦν τρία καρᾶδια, τὸ νά νά πάρη τὸ σταυρό, καὶ τᾶλλο τὸ βαγγέλιο, τὸ τρίτο τὸ τρανύτερο 4) τὴν ἄγια τράπεζά μας, μὴ μᾶς τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ καὶ μᾶς τὰ μαγαρίσουν».
 « Ἐπαυ' εὐτὺς ἡ λειτουργιά, σωπᾶσαν οἱ ψαλιᾶδες,
- 20 ἡ ἐκκλησιὰ ἀνεσιτίναξε, σβησιτήκαν τὰ καντήλια, οἱ εἰκότες ἔρχισαν νά κλαῖν, νά χύνουν μαῦρα δάκρυα, κι' ὁ βασιλιάς μετάλαβε μὲ τὸ φουσοῦτο του ὅλο, καὶ 'ς τ' ἄλογό του ῥήχηθηκε καὶ πάει νά πολεμήσῃ λέγοντας πρὸς τὴν Παναγιά καὶ 'ς τοὺς ἁγίους ὅλους:
- 25 « Σώπασε, κυρά Δέσποινα, καὶ οἱ ἅγιοι μὴν κλαῖτε, πάλι μὲ χρόνους μὲ καιροὺς, πάλι δικὰ ΜΑΣ εἶναι». Καὶ τὴ στιγμή ποῦ ὁ βασιλιάς ἀπὸ τὴ θύρα βγήκε ἔνα, πανέμορφος παπᾶς 'ς τὰ χέρια του κρατῶντας 5) τὴν κοινωιὰ καὶ τὸ σταυρό καὶ τὸ ἱερὸ βαγγέλιο,
- 30 ἔβγαλε μὴν δρογιά φτερά καὶ σὰν ἀπὸς ὑψώθη καὶ πέταξε 'ς τοὺς οὐρανοὺς ἀπὸ νά παραθύρει, γιὰ νά μὴν πέσουν 'ς τῆς Τουρκιάς τ' ἀντίχριστα τὰ χέρια.

1) Μονακότηρι εἶναι διαλεκτικὸς τύπος, τὸν ὅποιον ἀνευ ἀνάγκης ὑποκατέστησαν ὁ ἐκδότης εἰς τὸ κοινὸν καὶ πανελληνιον μονακότηρι. Διατί δὲ τὸ γράφει διὰ κεφαλαίου γράμματος, ὡς νά ἦτο κύριον ὄνομα;

2) Τὸ κείμενον εἶχε «Κάθε καμπάνα καὶ παπᾶΣ κάθε παπᾶς καὶ διακὸΣ» καὶ εἶχεν ὀρθῶς. Ἡ διόρθωσις ἐλέγχει ἀγνοίαν τοῦ κοινοτάτου ἰδιωτισμοῦ τούτου, ὃν ὁμοῦς διατήρησεν ἄλλαχού.

3) Τὸ δημῶδες κείμενον ἔχει: καὶ νά βγῆ ὁ βασιλέας' διὰ τῆς μικρᾶς μεταβολῆς ἐγέναν ὁ στίχος χαρμωδιώδης.

4) Τὸ ῥομικ λέγει τὸ καλύτερο' ἡ ἁγία τράπεζα δὲν εἶχεν τόσον μέγα βᾶρος, ὥστε νά εἶναι χρεῖα πρὸς μεταφορὰν αὐτῆς πλοίου ἐξαιρετικοῦ μεγέθους' ἀλλὰ τὸ πλοῖον ἔπρεπε νά εἶναι καλύτερον τῶν ἄλλων καὶ ἀσφαλέστερον' διότι ἡ ἁγία τράπεζα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἦτο πολυτιμωτάτη' ὅθεν καὶ μαγίστην σπουδαιότητα ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις (βλ. ὅσα περὶ τούτου ἐγράψαμεν ἐν Παρθενῶνι τ. Γ', σ. 5.) [Παραδόσ. σ. 680 κ. ε].

5) Ὁ διορθωτὴς τῶν ῥομικῶν φερόται ἀγνοῶν στοιχειωδέστατον κανόνα τῆς δημῶδους στιχουργικῆς' ὅτι πάντοτε ὁ στίχος πρέπει ν' ἀποτελῆ ἀτοτελῆ πρότασιν.

Ὅχι μόνον πάντες οἱ προστεθέντες στίχοι, ἀλλὰ πᾶσα λέξις τοῦ διασκευαστοῦ, ἀντικαταστήσασα λέξιν τοῦ δημῶδους κειμένου, εἶναι ἄτοπος καὶ παράλογος. Μεθ' ἑλλην δὲ τὴν ἀηδίαν, ἣν ἐμποιεῖ εἰς ἡμᾶς ἡ ἀνάλυσις τοιοῦτου ἐξαμβλώματος, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ καταδείξωμεν ἐναργῶς τοῦτο.

Ὁ 8 στίχος ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἑσα λέγονται ἐν τῷ ἕκτῳ· τοῦτο δέ, διότι παρεμβλῶν ἄνευ ἀνάγκης ὁ διασκευαστὴς ἐξ ἄλλης παραλλαγῆς τὸν 7 στίχον διέκοψε τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου καὶ ἔκρινεν ἀναγκαίαν τὴν προσθήκην, ὅπως τὸν καταστήσῃ σαφέστερον.

Ὁ 10 στίχος εἶναι περιττολογία, ἣν ἀποφεύγουσι τὰ δημῶδη ἄσματα, ἀλλὰ καὶ περιττολογία ἀνόητος. Ἡ περισσότερὰ κατ' αὐτὴν ἐμιλεῖ καὶ ἡ φωνὴ τῆς εἶναι ἀνθρωπίνη· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνθρωπίνη δὲν εἶναι, εἶναι μάλλον ἀγγελικὴ. Ταῦτα δέ, διότι ἄλλη παραλλαγή δὲν ἀναφέρει περισσότερὰν, ἀλλὰ λέγει ἀπλῶς: «Φωνὴ τοὺς ἦρτ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπ' τοῦ ἀγγέλου κρίση» καὶ ὁ διασκευαστὴς προσεπάθησεν ἀδεξιότατα νὰ συμβιδάσῃ ἀμφοτέρω.

Ἐν τῷ 11 στίχῳ· τὸ δημῶδες κείμενον ἔχει «Πάψετε τὸ χερουδικόν». Ὁ ἐκδότης ἔθεσε «Πάψτε, ψαλτᾶδες, τοὺς ψαλμοὺς» λησμονήσας ὅτι κατὰ τὸν ἐξ ἄλλης παραλλαγῆς παρεμβληθέντα στίχον ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἔψαλλον ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης, καὶ τούτους ἡ ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ ἠδύνατο ὁπωσδήποτε ἄλλως νὰ προσαγορεύσῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ψαλτᾶδε.

Οἱ ἄμέσως ἐπόμενοι στίχοι ὁ 12 καὶ 13 ἐπιμαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς γαλλικῆς ῥήσεως, ὅτι ἐν βῆμα μόνον χωρίζει τὸ ὑψηλὸν ἀπὸ τοῦ γελοίου. Κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην στιγμήν, ἔτε ἐπίκειται ἡ πτώσις τῆς βρασιλευούσης τῶν πόλεων καὶ ἡ τῶν Χριστιανῶν καταδίκη εἰς μουσαρωτάτην δουλείαν, παρεμβαίνει ἐξ οὐρανοῦ ὁ Θεὸς καὶ ἐξαγγέλλει τὸ θέλημά του πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνιγμένους πιστοὺς. Οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ, ὡς ἕκαστος προσδοκᾷ, θ' ἀποπνέωσι θεῖον ὕψος καὶ μεγαλειότητα, περὶ μεγάλων ὄντες καὶ δεινῶν πραγμάτων. Καὶ ἀληθῶς τοιοῦτον χαρακτῆρα ἔχουσιν ἐν τῷ δημοτικῷ ἄσματι. Ἀλλ' ἐπέρχεται ὁ διορθωτὴς τῆς Ἑταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ διὰ μικρῶν μεταβολῶν τοῦ κειμένου καὶ τῆς προσθήκης ἑνὸς στίχου μετατρέπει τὴν τραγῳδίαν εἰς παρωδίαν καὶ οἰκτρῶς γελοιοποιεῖ τὰ πάντα ἐμβάλλων εἰς τὸ στόμα τοῦ Θεοῦ λόγους ἀρμέζοντας εἰς νεωκόρον. Τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ κρίσει ἐκείνῃ στιγμήν εἶναι κατὰ τὸν θαυμάσιον αὐτὸν διορθωτὴν τῶν Ἑθνικῶν ἄσμάτων νὰ παραγγείλῃ εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ ἐκβάλωσι τὰ φελόνια τῶν καὶ εἰς τοὺς διακόνους νὰ ἐκδυθῶσι τὰ ὠράρια καὶ τὴν ἄλλην στολήν, ἱερεῖς δὲ καὶ διακόνου νὰ φροντίσωσι διὰ τὸ ἐπίσημον τῆς περιστάσεως νὰ σβήσωσιν αὐτοὶ τὰ κηρία καὶ τὰ κανδήλια τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ μὴ καταλίπωσι τὸ ἔργον τι οὗτο εἰς τοὺς συνήθεις ἐκτελοῦντας αὐτὸ κανδηλιανάπτας.

Τὸ ἀνόθευτον δημοτικὸν ἄσμα ἔχει ἀντὶ τούτων ἀπλῶς : «Παπᾶδες πᾶρτε τὰ ἱερά καὶ σεῖς κερῖά σθηστήτε». Τὸ θεῖον παράγγελμα δηλαδὴ εἶναι νὰ σθεσθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ φῶτα, οἱ δὲ ἱερεῖς νὰ παραλάβωσι καὶ ἀποκομίσωσιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὰ ἱερά σκεύη, ἵνα μὴ τὰ μολύνωσιν οἱ μέλλοντες νὰ καταλάβωσιν αὐτὴν ἄπιστοι. Ἀναφέρεται δὲ ὁ στίχος οὗτος εἰς τὴν συγκινητικὴν παράδοσιν, καθ' ἣν μετὰ τὴν τελευταίαν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίαν ἱερεὺς κατὰ κέλευσμα τοῦ Θεοῦ παραλαβὼν τὰ ἱερά σκεύη ἀνεχώρησεν εἰς κρύπτῃν τοῦ ναοῦ, ὅπου ζῶν ἀναμένει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἵνα ἐξέλθῃ κατὰ τὴν ἀνάκτισιν τῆς ἁγίας Σοφίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ λέξις ἱερά, ὡς γνωστὸν, ἔχει δύο σημασίας ἐν τῇ δημῳδίᾳ· σημαίνει δηλαδὴ καὶ τὰ ἱερά σκεύη, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄμφια τῶν ἱερέων. Ὁ διορθωτὴς ὑπέλαβεν, ὅτι κείται ἐνταῦθα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ σημασίᾳ, ἐπειδὴ δὲ τὸ «πᾶρτε τὰ ἱερά» ἐν τῇ ἐκδοχῇ ταύτῃ τοῦ ἐφάνη ἀσαφές, ἀντικατέστησε τὴν λέξιν διὰ τοῦ βγάλτε· καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ ἔτι σαφέστερον τὸ νόημα, προσέθηκε τὸ «καὶ διακοί ξεντυθήτε».

Τὴν κητάπληξιν, ἣν ἐνεποίησεν εἰς τοὺς ἐκκλησιαζομένους τὸ προᾶγγελμα τῆς δεινῆς συμφορᾶς, ἐκφράζει παρχστατικώτατα τὸ δημῳδες ἄσμα δι' ἑνὸς στίχου : «Ἡ Δέσποινα ταρακτήκε κ' ἐδάκρυσαν οἱ εἰκόνες». Δὲν κατατρίβεται εἰς περιγραφὴν τοῦ τρόμου καὶ τῶν ὄδυρμῶν τῶν παρεστώτων· τὰ πάντα ἐν θαυμαστῇ βραχυλογίᾳ ἀποκορυφοῦνται εἰς τὸ φοβερὸν γεγονός, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες συνεκινήθησαν καὶ ἐδάκρυσαν ἐπὶ τῇ ἀκούσματι· εἶναι δὲ τοῦτο σύμφωνον πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, πιστεύοντος ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ εἰκόνες ταρασσονται καὶ δακρύνουσιν ἐκ θαύματος ἐπὶ μεγάλων καὶ δεινῶν συμβάντων.

Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐφάνησαν ἐπαρκῆ εἰς τὸν διορθωτὴν· ἤθελε κατι τι ἐκφραστικώτερον καὶ καταπληκτικώτερον, καὶ τὸ εὔρε· ἔκαμε τὰς εἰκόνας νὰ μὴ δακρύνουν ἀπλῶς, ἀλλὰ νὰ ἀρχίζουσιν νὰ κλαῖν καὶ νὰ χύνουν μαύρα δάκρυα, καὶ ἡ ἐκκλησία, δὲν μένει καὶ αὐτὴ ἀπαθής, ἀλλ' ἀναστενάζει. Ἀφῆκε δὲ τὴν φαντασίαν ἐκάστου νὰ παραστήσῃ τίνι τρόπῳ ἀναστενάζουσιν αἱ ἐκκλησῖαι καὶ πῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἀρχὴ τῶν θρήνων τῶν εἰκόνων, τίνες μορφασμοὶ εἶναι πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖοι, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἔπειτα ἡ ροὴ τῶν μαύρων δακρύνων.

Ὑστερα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ φοβερά συμβάντα τί μᾶς διηγεῖται ὁ διορθωτὴς ὅτι συνέβη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συμπληρῶν τὸ δημοτικὸν ἄσμα ; Ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ λειτουργία καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διακοὶ ἐξεδύθησαν καὶ τὰ φῶτα ἐσθῆσθησαν, προβαίνει ὁ βασιλεὺς μεθ' ἔλκου τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ μεταλαμβάνει.

Μετὰ δε τὴν μετάληψιν ἐπιβαίνει τοῦ ἵππου του διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν μάχην. Καὶ ποῦ ἵππεύει ; Ὁ ἀπλοῖκός ἀναγνώστης θὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἐξήλ-

θε τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τὸν ἀνέμενον ὁ πολεμικὸς ἵππος τοῦ καὶ ἐκεῖ ἐπέβη αὐτοῦ. Οὐδαμῶς. Ὁ βασιλεὺς, πρόδρομος τῶν κλεφτῶν, οἱ ὅποιοι καθάλλα πᾶν ἔς τὴν ἐκκλησιά, καθάλλα προσκυνοῦνε, ἐπιβαίνει τοῦ ἵππου ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν στίχον 23, εἰς τοὺς ἐπομένους στίχους ἀποτείνει τὸν λόγον εἰς τὴν Παναγίαν καὶ εἰς τοὺς ἁγίους καὶ μόλις εἰς τὸν 27 στίχον ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν θύραν τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ διαστροφὴ τοῦ ᾄσματος εἰς τὰς πρὸς τὴν Δέσποιναν καὶ τοὺς ἁγίους ὑποσχέσεις εἶναι δεινοτάτη καὶ αὐτόχρημα ἱερόσυλος. Ἐν τῷ γνησίῳ κειμένῳ ὁ Θεὸς εἶναι ὁ βεβαιῶν, ὅτι θ' ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὅσα θ' ἀφαιρέσωσιν αὐτοὺς οἱ ἄπιστοι. Καὶ ἡ θεία ὑπόσχεσις εἶναι, ὡς εἶπομεν ἄνωτέρω, ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἐπισφράγισις τῶν μεγίστων ἐθνικῶν ἐλπίδων. Ἄλλ' εἰς τὸν διασκευαστὴν δὲν ἤρρεσαν ταῦτα καὶ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ παρουσιάζει τὸν βασιλέα καθησυχάζοντα διὰ τῶν λόγων τούτων τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους· οὕτω δὲ διαλύονται ὡς ἀτμός αἱ ἐλπίδες, διότι εἰς τοὺς λόγους ἀνθρώπου, ἔστω οὗτος καὶ βασιλεὺς, δὲν εἶναι δυνατὸν γ' ἀποδοθῆ σημασία ἄλλη, παρὰ μόνον ἡ τῆς ἀπλῆς παραμυθίας, καὶ παραμυθία· διαψευδομένης ὑπὸ γεγονότων. Ἄλλως δὲ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πεισθῆ ὁ ἀκούων ὅτι ὁ ταῦτα λέγων ἄνθρωπος γινώσκει πλείονα περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀπὸ τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους!

Καὶ πότε ὑποτίθεται παρηγορῶν αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς; Ὅχι ἀμέσως μετὰ τὸ φοβερὸν μήνυμα, τὸ ἐπενεγκὸν τὴν δεινὴν ταραχὴν. Ἄλλ' ἀφήνει τὰς εἰκόνας νὰ ἐξακολουθοῦν ἀνά κλαῖν καὶ νὰ χύνουν μαύρα δάκρυα, μεταλαμβάνει καὶ αὐτὸς καὶ ὄλον του τὸ φουσαῖτο, ἐπιβαίνει τοῦ ἵππου τοῦ καὶ ἔπειτα ἐν παρόδῳ ἀπερχόμενος εἰς τὴν μάχην σιρέφει τὸν λόγον πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ τοὺς ἁγίους.

Ἡ θαυμασία κατακλείς τοῦ δημῶδους ᾄσματος·

Πάλαι μὲ χρόνους μὲ καιροῦς, πάλαι δικὰ σας εἶναι!

ἀντικαθίσταται δι' ἑτέρας γελοιοποιούσης τὴν παράδοσιν, ἣς πρὸ ὀλίγου ἐμνήσθημεν, περὶ τοῦ ἱερέως, τοῦ ἐγκλεισθέντος μετὰ τῶν λειτουργικῶν σκευῶν εἰς κρύπτῃν τῆς Ἁγίας Σοφίας. «Ἐνας πανέμορφος (!) παπᾶς» παραλαμβάνει διὰ νὰ σώσῃ τὸν σταυρὸν, τὸ εὐαγγέλιον καὶ τὸ ἱερὸν δισκοπότηρον, παρακούων εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου ἀκουσθὲν θεῖον πρόσταγμα, κατὰ τὸ ὅποσον περὶ τούτων ἄλλη φροντίς ἔπρεπε νὰ ληφθῆ, ν' ἀποσταλῶσι διὰ πλοίων εἰς τὴν Φραγκιάν. Κρατεῖ καὶ τὰ τρία εἰς τὰς χεῖράς του, ἀλλὰ πῶς τὰ κρατεῖ δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ διασαφήσῃ ὁ διορθωτής· πάντες γινώσκομεν ὅτι τὴν ἱεράν κοινωνίαν ὀφείλει νὰ κρατῆ ὁ ἱερεὺς εὐλαβῶς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν· φαίνεται ὅμως ὅτι τὸν σταυρὸν καὶ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον τὰ εἶχεν ὑπὸ μάλῃς.

Ὁ πανέμορφος παπᾶς λοιπόν, τανύων ὀργυιαίας πτέρυγας, ὑψοῦται

εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ διαφεύγει μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν δι' ἑνὸς παραθύρου τῆς ἐκκλησίας. Ἄληθῶς πλαστικωτάτη εἰκὼν! Ὁ παπᾶς βγάνει μία ὀργυιὰ φτερά, —εἰς τὸ σῶμα, ὑπὸ τὸ ῥάσον ἢ ἐπὶ τοῦ ῥάσου ἄδηλον— ὑψοῦται εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐνῶ ὑπὸ τῆς ὀρμῆς τῆς πτήσεως ἀνεμίζουσιν αἱ πτυχαὶ τοῦ ῥάσου του, καὶ αἴφνης φσι! διίπτεται δι' ἑνὸς παραθύρου εἴτε θραύων τοὺς ὑαλοπίνακας εἴτε μὴ ἐγγίζων αὐτοῦς.

Ἄπιστευτα ὄντως παραληρήματα παραπαιούσης διανοίας παρουσιάζόμενα μὲ τὴν θρασεῖαν ἀξίωσιν ν' ἀντικαταστήσωσι τιμαλφῆ κειμήλια τῆς δγμῶδους μούσης.

Γ'.

Τὸ δεῦτερον ἄσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν ὁ ἐκδότης, ὡς παραδείγματος ἐμφαίνοντος τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας του, εἶναι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιγραφόμενον «Ἐλευθερία ἢ τυραννία», ἀλλ' ἐν ταῖς προγενεστέραις συλλογαῖς ἀπλῶς «Τοῦ Ὀλύμπου». Εἶναι δηλαδὴ τὸ γνωστότατον ἄσμα:

Ὁ Ὀλυμπος καὶ ὁ Κίσαθος, τὰ δύο βουνὰ μαλώνουν,
τό να παῖνεῖται ἔς τὰ σπαθιά καὶ τᾶλλο ἔς τὰ ντουφέκια.
Γυρίζει ὁ γέρο Ὀλυμπος καὶ λέει τοῦ Κισάθου
«Μὴ μὲ μαλώνεις, Κίσαθε, μπρὲ τουρκοπατημένα,
ποῦ σὲ πατοῦν οἱ Τούρκισσαις, τσιγγάναις τῶν Κονιάρων.
Ἐγὼ εἶμαι ὁ γέρο Ὀλυμπος, ἔς τὸν κόσμον ἑακουσμένος.
Ἐχω σαράντα δύο κορφαῖς, κ' ἐξήντα δύο βρυσούλαις,
κάθε κορφή καὶ φλάμπουρο, κάθε κλαδί καὶ κλέφτης.
Καὶ ἔς τὴν ψηλὴ μου τὴν κορφή, αἰτός εἶν' καθισμένος,
ὅπου κρατεῖ ἔς τὰ νύχια τοῦ κεφάλι ἀντρεπωμένου κτλ.

Τὸ ἄσμα τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τῶν Ἐθνικῶν Ἰσμάτων τῆς ἑταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, «φέρεται πλημμελῶς ὑφ' ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοτῶν του» (καὶ παραθέτει ὀνόματα ἐκδοτῶν, τὰ ὁποῖα ἀντιγράφει ἐκ σημειώσεως τῆς συλλογῆς τοῦ Πάσσωβ)· ἐπάγεται δὲ καὶ τὴν ἀπόδειξιν τῆς πλημμελείας τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων· «καθ' ὅσον ὄχι μόνον στερεῖται τοῦ σπουδαιότερου μέρους αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μέσου αὐτοῦ συγγέεται μὲ ἄλλο ποίημα, τὸ τοῦ Χρυσοῦ Ἰητοῦ, καὶ οὕτω ἀντὶ ἀκεραίου ποιήματος, «ἔχομεν δύο μισὰ· καὶ ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν παρετήρησαν τοῦτο οἱ σοφοὶ προγενέστεροί μου συλλογεῖς».

Κατάπληξιν ἀληθῶς προξενεῖ ἢ ἀποκάλυψις, τὴν ἐποίαν μετὰ τούτης μετριοφροσύνης ἐκφέρει ὁ ἐκδότης. Ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν δημοτικῶν ἡμῶν ἰσμάτων ἐν «σύμμικτον εἶδος κάποφώλιον τρέφος»· ἐν ἄσμα κολοβὸν καὶ συγκεκολλημένον ἐκ δύο διαφόρων ἰσμάτων· καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἐννοήσει τὸ πρᾶγμα, μέχρις οὐ ἐπελθὼν οὗτος προσέθεσε μὲν τὰ ἐλλείποντα, διὰ δὲ τῆς

κριτικής του ψαλίδος διεχώρισε τὰ ἀσύμφυλα. Καὶ οὕτω παρέδωκεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον δύο ἄρτια ἄσματα ἀντὶ τοῦ ἀμόρφου ἐκείνου τερατουργήματος.

Τὸ παραδοξότερον δ' εἶναι, ὅτι ὄχι μόνον οὐδεὶς μέχρι τοῦδε εἶχεν ἐννοήσῃ πῶς ἦτο συντεθειμένον τὸ ἄσμα, ἀλλὰ καὶ πάντες ἐθαύμαζον τὴν ὑψηλὴν ἔμπνευσιν καὶ τὰς ποιητικὰς καλλονὰς αὐτοῦ. Ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγας μόνον μαρτυρίας πρὸς βεβαίωσιν τούτου.

Ὁ ποιητικώτατος τῶν ἱστοριογράφων, ὁ Γάλλος Michelet, πρὸςθετέ: ὡς ρητὸν εἰς τὴν ἐπικεφαλίδᾳ τῆς Ἱστορίας τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ Γαλλικοῦ δικαίου δύο στίχους τοῦ ἄσματος, ἀκριβῶς ἐξ ἐκείνων, οὓς ὁ ἐκδότης τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων ἐξοβελίζει θεωρῶν ἴσως αὐτοὺς ἀναξίους τῆς δημώδους Μούσης.

Ὁ ὄνομαστὴς Γερμανὸς λυρικός Γουλιέλμος Μύλλερ, ὁ φιλέλληνας ποιητὴς τῶν Ἑλληνικῶν ἄσμάτων, ἀποκαλεῖ τὸ τραγοῦδι τοῦ Ὀλύμπου «Θαυμάσιον ἄσμα» (herrliches Lied).

Ὁ πρῶτος τῶν ἑλληνικῶν ἄσμάτων ἐκδότης Γάλλος Φωριέλ λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶναι ἀναμφισβητήτου ποιητικοῦ κάλλους· προσθέτει δ' ὅτι διακρίνεται πάντων ἴσως τῶν κλεφτικῶν ἄσμάτων τῆς συλλογῆς τοῦ διὰ τὴν ἁγρίαν εὐτολμίαν τῆς ἐπινοήσεως, τὴν ραγδαίαν φορὰν τῆς φαντασίας καὶ τὴν γοργὴν ἀπλότητα τοῦ φραστικοῦ χαρακτήρος. Εἰρήσθω δ' ἐν παρόψῳ ὅτι ὁ Φωριέλ δὲν εἶναι ἐκ τῶν μικροσυλλογέων, τοὺς ὁποίους μετὰ τόσης περιφρονήσεως ἀνέφερον ὁ ἐκδότης τῶν Ἑθνικῶν ἄσμάτων, ἀλλὰ κριτικὸς δεῖνός, συγγραφεὺς ἔργα περὶ τῆς προδηγκιανῆς καὶ περὶ τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως σφόδρα τιμώμενα.

Τέλος ὁ ὑπατος τῶν ποιητῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ὁ Γκαίτε, μετέφρασεν ἐμμέτρως κατὰ λέξιν τὸ τραγοῦδι τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν συλλογὴν του, τὴν ἐπιγραφομένην «Ἐκ ξένων γλωσσῶν», εἰς ἣν ἔχει περιλάβῃ μεταφράσεις εὐαρίθμων ἀριστουργημάτων ἀλλογλώσσων.

* Ἄν τὸ ἄσμα τοῦτο, τὸ καταγγελλόμενον ὑπὸ τοῦ ἐκδότης ὡς ἐλλιπὲς καὶ στερούμενον ἐνότητος, τοσοῦτον ἐπληρέθη ὑπὸ τοιοῦτων ἀνδρῶν διὰ ποιητικὰς βεβαίως καλλονὰς, τὰς ὁποίας δὲν ἴσχυσε νὰ ἐξαφανίσῃ ἢ ἀποκαλυπτομένη παραφθορὰ αὐτοῦ, εὐλογος ἦτο ἡ προσδοκία, ὅτι τὰ δύο ἐξ αὐτοῦ ἀποτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ἐκδότης ἄρτια ἄσματα θὰ ἦσαν ὑπέροχα ἀριστοτεχνήματα.

Καὶ ὅμως ὁ θησαυρὸς μετεβλήθη εἰς ἀνθρακας! Τῶν δύο ἐκείνων ἄσμάτων τὸ μὲν ἐν εἶναι ἀνόητον, τὸ δὲ ἕτερον αὐτόχρημα βδελυρόν.

Τοῦ πρώτου ἡ ἀρχὴ ἀφέθη, ὡς τὸ παρεθέσαμεν ἀνωτέρω παραλαβόντες ἐκ τοῦ Φωριέλ καὶ τοῦ Πάσσωδ (ὑπ' ἀριθμὸν 131). Ὁ ἐκδότης παρενέβαλε μόνον εἰς αὐτὸ ὀλίγους τινὰς στίχους ληφθέντας ἐκ παραλλαγῆς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πάσσωδ (ἀριθ. 132) δημοσιευθείσης. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ στίχου

«Καί εἰς τὴν ψηλὴ μου τὴν κορυφὴν αἰτὸς εἶν' καθισμένος» ἄρχεται ἡ μεταβολή. Παραλείπεται ἡ θαυμασία ἀποστροφή τῆς κεφαλῆς τοῦ κλέφτη πρὸς τὸν αἰτὸν.

Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀντρεία μου,
νὰ κάμης πῆχη τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νόχι κτλ.

Ὁ αἰτὸς μεταβάλλεται εἰς αἰτὸν δικέφαλον καὶ ἡ κεφαλὴ, τὴν ὁποῖαν κρατεῖ εἰς τοὺς ὄνυχας, δὲν εἶναι ἀνωνόμου τινὸς κλέφτου, ἀλλὰ τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.

Καὶ ἔς τὴ ψιλὴ (:) μου τὴν κορυφὴν, ἔς τὸν Ἄη Ἥλιᾶ ἔς τὴν ράχη,
κουρνιάζει καὶ ἀντρεῖσεται αἰτὸς μὲ δύο κεφάλια,
καὶ μέσ' ἔς τὰ νόχια τοῦ κρατᾷ βασιλικὸ κεφάλι,
καὶ κάθε μέρα τὴν αὐγὴν, ἔς τὸ κρούξιμο τοῦ ἡλίου,
κυττάει τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ χύνει μαῦρα δάκρυα.

Ἐν πρώτοις εἰς τοὺς στίχους τούτους διεγείρει ἀπορίαν ἀνακρίβεια περὶ τὴν παρατήρησιν φυσικοῦ φαινομένου, εἰς ἣν οἱ ἐν μέσῳ τῆς φύσεως ζῶντες ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑποπέσωσιν. Ἐκ τῆς κορυφῆς δηλαδὴ τοῦ Ὀλύμπου ὁ αἰτὸς βλέπει τὴν Ἁγίαν Σοφίαν κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου (ἔς τὸ κρούξιμο τοῦ ἡλίου), ἐνῶ ὁ θέλων ἐξ ἀπόπτου νὰ διακρίνη τὰ πόρρω κείμενα δὲν περιμένει τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. Ἔτε θολοῦται ἐκ τῶν ἀναθυμιάσεων ὁ ὀρίζων, ἀλλὰ ἀποσκοπεῖ εἰς ταῦτα προτοῦ νὰ φανῇ ὁ ἀνατέλλων ἡλῖος. Ὅθεν ὁ δημοτικὸς ποιητὴς θά εἴεγε: «Καὶ κάθε μέρα τὸ ταχύ, πριχοῦ νὰ κρούξη ὁ ἡλῖος».

Ἄλλὰ τὸ ψευδὲς καὶ ἀνόητον εἰς τὸ παραπλήρωμα τοῦ δημοτικοῦ ᾠσματος εἶναι ἡ παράστασις τοῦ αἰτοῦ (καὶ αἰτοῦ μάλιστα δικεφάλου, τοῦ ἐμβλήματος τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας), ὡς κρατοῦντος εἰς τοὺς ὄνυχας τοῦ τὴν βασιλικὴν κεφαλὴν. Καὶ τοῦτο διὰ νὰ δείξη στοργὴν καὶ εὐλάβειαν πρὸς αὐτήν. Οἱ αἰτοὶ ὅμως εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν κρατοῦσιν οὕτω μόνον τὰ θνησιματά, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ σπαράξωσιν. Ὅσάκις δὲ ἐκτελοῦσιν ἔργα φύλακος, αἱ δημῶδεις δοξασίαι τοὺς παριστώσι σκέποντας πάντοτε διὰ τῶν πτερύγων αὐτῶν τοὺς φυλασσομένους. Οὕτω λόγου χάριν, κατὰ τὰ συναξάρια, τοὺς νεκροὺς πολλῶν ἁγίων σκέπει διὰ τῶν πτερύγων καὶ φυλάσσει ἀπὸ τῶν ἀγρίων θηρίων αἰτὸς ὑπερπειτόμενος (βλ. τοὺς Βίους Ἁγίων, τῆς ἐκδόσεως τῶν Βολλανδιστῶν, τῆς 4ης Μαΐου σ. 465, τῆς 7ης Μαΐου σ. 202, 231, τῆς 7ης Ὀκτωβρίου σ. 838, 867, 869). Συνυθέσταται δ' εἶναι αἱ βυζαντιναὶ παραδόσεις περὶ αἰτῶν, οἵτινες ὑπερτείνοντες τὰς πτέρυγας ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν μελλόντων βασιλέων ἐσκεπον αὐτούς¹⁾.

1) Πρότυπον τῶν τοιούτων παραδόσεων εἶναι ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ περὶ τοῦ Πτολε-

Είναι πρόδηλον ὅτι προσθήκη τοιαύτη, ἀντικειμένη εἰς τὰς δημώδεις παραστάσεις καὶ τὸ ἄσμα παραμορφοῦσα, εἶναι δημιούργημα τοῦ ἐκδότου. Οὗτος οἰκτρῶς παρεξηγήσας τοὺς λόγους τοῦ κλέφτου πρὸς τὸν ἀετὸν, περὶ ὧν ἀμέσως κατωτέρω, ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ τὸ ἄσμα καὶ κατέστρεψεν ὅλην τὴν δύναμιν καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ βεβήλωσις αὕτη εἶναι μηδὲν παραβαλλομένη πρὸς τὴν βδελυρέτητα, ἣν ἔχει ἄλλο πλαστούργημα αὐτοῦ, ὅπερ παρουσιάζει ὡς τὸ ἄρτιον δῆθεν ἄσμα, τοῦ ὁποίου τὸ ἡμισυ μέρος εἶχε συγκολληθῆ, ὡς ἰσχυρίζεται, εἰς τὸ τραγοῦδι τοῦ Ὀλύμπου.

Τὸ ἄσμα τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς :

Χρυσὸς ἀετὸς ἐκάθονταν σὲ κλέφτικα λημέρια,
καὶ κράταγε στὰ πόδια του κεφάλι ἀντρωμένου.
Βολαῖς βολαῖς τὸ τσίμπαε, βολαῖς βολαῖς τοῦ λέγει
«Κεφάλι κακοκέφαλο κι' ἀνέγνωμο κεφάλι,
τί μαναστήρια πάτησες, τί ρημοκλήσια πήρες
καὶ βρίσκεσαι 'ς τὰ νύχια μου, 'ς τὰ νυχσπόδαρά μου;

Τὸ κεφάλι ἀποκρίνεται, ὅτι ἐπολέμησεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη τοὺς Τούρκους ὡς κλέφτης καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἐφόνευσε. Πρὸς ταῦτα ὁ ἀετὸς λέγει :

«Κάλλια νὰ φάω τὰ νύχιά μου παρά νὰ φάω ἐσένα.

Ἐνῶ πρὸ ὀλίγου «βολαῖς βολαῖς τὸ τσίμπαε». Ἄλλὰ τὸ κεφάλι, μὴ θέλον νὰ ὑστερήσῃ εἰς τὰς φιλοφρονήσεις, ἐπιμόνως παροτρύνει τὸ ὄρνεον :

«Φάγε, πουλί, τὰς σάρκας μου ΚΑΙ ΡΟΥΦΑ ΤΑ ΜΥΕΛΑ ΜΟΥ,
νὰ κάνης πῆχη τὸ φτερό καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι,
κι' ὅταν τὸ σώσης τὸ φαγεῖ μιά χάρη σοῦ γυρεύω
τὸ μαῦρο μου καύκαλο βαιθὰ νὰ μοῦ τὸ θάψης 1)
'ς τοῦ Ἐλυμποῦ τὴ πλιό ψηλὴ κι' ἀπάτητη κορφοθλά,
νὰ μὴν το βρῆ ἢ Ἀρβανιτιά καὶ μοῦ τὸ μαρτυρέψῃ
καὶ μοῦ τὸ πᾶν 'ς τὰ Γιάννινα, 'ς τὴ θύρα τοῦ βεζύρη.

Ταῦτα εἶναι τυπωμένα εἰς τὴν σελ. 112 τοῦ βιβλίου· εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἀκριδῶς ἡ σελίς, διότι εὐλόγως δύναται ν' ἀπιστήσῃ πᾶς εἰς τοιαύτην μυσαρὰν παραφθοράν, ἣν θὰ ὑπέθετεν, ὅτι μόνον ἔμπνευσις Καννιδάλου ἦτο ἱκανὴ ν' ἀπεργασθῆ, εἰς τὴν παραφθοράν τοῦ θαυμασίου στίχου :

Φάγε, πουλί, τὰ νιάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀντριά μου.

Καὶ τίνας ἔνεκα παροτρύνει τὸν ἀετὸν ἢ κεφαλὴ; Ὅπως παράσχη

μαίου (Σουῖδ. λ. Λᾶγος). Ἐκ ταύτης ἐπλάσθησαν ὁμοίαι περὶ τοῦ Ταρκυνίου (*Liv.* I. 31), τοῦ Αὐγοῦστου (*Tacit.* ἀποσπάσματα ἀνωμόμου Βυζαντινοῦ 1880 σ. 30), τοῦ Τιβερίου (*Sueton.* *Tiber.* 14) καὶ περὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Μαρκιανοῦ (Θεοφάν. σ. 150-1 Βόννης. Γεώργ. ἁμαρτωλὸς Δ'. 207 σ. 505-6 Muralt. Λέων γραμματ. σ. 167 Β. Μιχ. Γλυκᾶς Δ'. σ. 546 Β. Νικηφόρ. ΙΕ'. 1), Φιλεππικοῦ (Γεώργ. ἁμαρ., Δ'. 242, 243 σ. 621—624 Μ.), Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ (Μ. Γλυκᾶς Δ'. σ. 546 Β.) καὶ ἄλλων τινῶν.

1) Στίχος χωλός.

τὴν βρωσὶν τῶν σαρκῶν ὡς ἀμοιβὴν διὰ μίαν χάριν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ. Ἐποὺ δηλαδὴ ἀπογυμνώσῃ τῶν σαρκῶν αὐτήν, νὰ θάψῃ τὰ ὀστέα τοῦ κρανίου ὁ ἀετὸς εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἵνα μὴ εὐρόντες αὐτὰ οἱ Ἄλβανοὶ τὰ βασανίσουν καὶ τὰ κομίσουν εἰς τὸν Ἄλῃ πασᾶν ! Περιττὴ δὲ ὡς προφύλαξις ! Οὐδέποτε ἠκούσθη, ὅτι ἀπεκόμισάν ποτε Ἄλβανοὶ ἢ Τοῦρκοι πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν γυμνὰ ὀστέα. Ἄλλως τε δὲ καὶ ἡ ταφή ὀστέων θεωρεῖται ἔκτροπος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις τὸναντίον τῶν τεθαμμένων πρὸ ἐτῶν εὐσεβὲς καθήκον θεωρεῖ ν' ἀνασκάπτῃ τοὺς τάφους πρὸς ἀνακομιδὴν τῶν ὀστέων εἰς τὴν ὀστεοθήκην τοῦ νεκροταφείου.

Ἄπετόλμησε δὲ ὁ ἐκδότης τῆς αὐτῆς τοῦ ἔσματος διαστροφῆν, διότι δὲν ἐνόησεν αὐτό. Μὴ δυνηθεὶς νὰ διαγνώσῃ τὴν συνάφειαν καὶ τὸν στενὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον τοῦ πρώτου ἡμίσεος μέρους τοῦ ἔσματος, τοῦ ἀναφέροντος τὴν ἔριν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισάβου, καὶ τοῦ δευτέρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ διάλογος τοῦ ἀετοῦ καὶ τοῦ κλέφτη, ὑπέλαβεν ὅτι ἀπετελέσθη ἐκ ἑξῶς ἄσμάτων κακῶς συναρμολογηθέντων καὶ διχάσας αὐτὸ ἀπεπειράθη νὰ συμπληρώσῃ κατ' ἰδίαν ἐπίνοιαν τ' ἀπολειφθέντα τεμάχια.

Ἄλλὰ τὸ ἔσμα εἶναι διάπυρος ὕμνος τῆς κλεφτουργίας. Ἐποὺ ἐξαίρει πρῶτον τὰ ἐνδαιτημάτα τῶν κλεφτῶν διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν φυσικῶν καλλονῶν καὶ τοῦ ὑπερόχου μεγαλείου τοῦ ὄρου Ὀλύμπου, ὅστις προσφυστατα ἐξελέχθη ὡς τὸ τελειότατον καὶ λαμπρότατον πρότυπον τῶν τοιούτων ἐνδαιτημάτων, μεταδίδει εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῶν πολεμικῶν ἀρετῶν τῶν ἐν αὐτοῖς δαιτωμένων κλεφτῶν, διατυπωμένην εἰς διάλογον ἀετοῦ, ἐν ταῖς κορυφαῖς τοῦ Ὀλύμπου φωλεύοντος, καὶ τῆς κερκλῆς κλέφτου, φονευθέντος ἐν μάχῃ πρὸς τοὺς Τοῦρκους. Διότι τὸ πλεγματικὸν τῶν πρᾶσάσεων εἶναι ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς ἀκραιφνοῦς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον.

Ἀσθενὴς καὶ ἄχρους θὰ ἦτο ἡ γενικὴ ἀπρίθμησις ἀνδραγαθημάτων τῶν κλεφτῶν καὶ ψυχρὰ τάρσιστα ἐνθουσιώδη ἐγκώμια. Ἐποὺ τούτων ὁ ποιητὴς τοῦ λαοῦ παρεισάγει ἀνώνυμον κλέφτην, ἀναφέροντα τοὺς τόπους, ὅπου ἐπολέμει, καὶ τὸ ἀνάριθμον πλῆθος τῶν Τοῦρκῶν, οὓς ἐφόνευσε, καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν, ἅτινα ἐνέπρησε, μέχρις ὅτου ἦλθε καὶ αὐτοῦ ἡ σειρά καὶ εὐρεν εὐδαίμονα θάνατον πεσὼν εἰς τὸν πόλεμον. Ἐποκορυφῶνται δὲ τὸ ἔσμα εἰς ἐξοχὸν πανηγυρισμὸν τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς τοῦ κλέφτου διὰ μεταφορᾶς τολμηροτάτης μὲν, ἀλλὰ καὶ ποιητικωτάτης, στηριζομένης δ' εἰς τὴν δημώδη δοξασίαν, καθ' ἣν αἱ ἰδιότητες, τὰς ὁποίας εἶχε πᾶν σῶμα προτοῦ μεταβληθῆ εἰς τροφήν, μεταδίδονται εἰς τὸν γευόμενον. Ἐποὺ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὀρμὴ τοῦ κλέφτου ὁμοιάζει πρὸς τὴν πτήσιν τοῦ ἀετοῦ καὶ ἡ ῥώμη του πρὸς τὴν ἰσχὺν τῶν ὀνύχων αὐτοῦ λέγει, ὅτι ὁ ἀετὸς ἔχει σθεναρὰς πτέρυγας καὶ χαλυδίνους ὀνύχας, διότι τὰς ἰδιότητας ταύτας προσλαμβάνει ἐσθίων τοὺς

νεκρούς τῶν κλεφτῶν. Καί δὲν τὸ λέγει ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ παριστᾶ πλαστικῶς ὡς γενόμενον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀκροατοῦ.

Ἄλλὰ θὰ ἐρωτήσητε ἴσως, τίνα λόγον ἔχει ἡ τοιαύτη τῶν ἐθνικῶν ἄσμάτων παραχάραξις; Μήπως ὑποκρύπτει σκοπὸν τίνα ὑπουλον καὶ ὀλέθριον; Διότι εὐνόητος θὰ ἦτο, μόνον ἂν ἀπειργάζετο ταύτην μισέλλην τις κακῆς πίστεως λόγιος, προσπαθῶν νὰ δείξῃ ὅτι ἡποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἄξεστος, χυδαία καὶ ἀναξία νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἄλλὰ τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἐκδότου εὐδεις ἐπιχειρεῖ ν' ἀμφισβητήσῃ. Ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν τοιαύτην σχολιὰν ἐξέλεξε μέθοδον, ἡμεῖς τοῦλάχιστον νομίζομεν ὅτι εἶναι ἄλλος, πολλῶ ἀπλούστερος.

Ὁ ἐκδότης ἀνέλαθε νὰ καταρτίσῃ συλλογὴν δημοτικῶν ἄσμάτων· ἐφιλοδόξει δὲ νὰ παρουσιάσῃ ἔργον τελειότερον τῆς πρώτης ὑπὸ τῆς ἐταιρείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ δημοσιευθείσης συλλογῆς. Νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὴν ἀντιγραφὴν ἄσμάτων ἐκ τῶν προχείρων συλλογῶν τοῦ Πάσσωβ καὶ τοῦ Ἀραβαντινοῦ δὲν τῷ ἐπέτρεπεν ἡ φιλοτιμία του. Ἄλλὰ πάλιν ἤξιζε τὸν κόπον νὰ δαπανήσῃ τὸν πολῦτιμον χρόνον του εἰς μελέτας δυσσευρέτων συλλογῶν καὶ εἰς περισυλλογὴν δημοτικῶν ἄσμάτων ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ; Ἀντὶ νὰ κατατρίβεται εἰς τοιαύτην ἀναξίαν αὐτοῦ ἀσχολίαν, δὲν ἦτο προτιμότερον καὶ ἀκοπώτερον νὰ κατασκευάσῃ αὐτὸς ἄσματα καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ ὑπάρχοντα, οὕτως ὥστε τέλει καλλιτεχνήματα ἀπεργαζόμενος νὰ δοξάσῃ τὸ ἔθνος, εἰς ὃ μετ' αὐταπαρνησίας ἐξεχώρει τὴν πατρότητα αὐτῶν;

Ἡ πεῖρα, ἣν κέκτηται, ὡς ζήσας καὶ ἀνατρῦεις ἐν Ἠπείρῳ, τῇ κοιτίδι ταύτῃ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως (βλ. σ. 6), ἦτο ἐγγύησις ἱκανὴ ὅτι ἠδύνατο, καὶ τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας του προσεπικουρούσης, νὰ δημιουργήσῃ ποιήματα πολλῶ ἀνώτερα καὶ ὑψιπετέστερα τῶν προϊόντων τῆς ἀκαλλιεργήτου φαντασίας ἀγροίκων ποιμένων καὶ ἀποχειροβιώτων ἀνθρώπων. Μήπως πρὸ ἐνὸς αἰῶνος καὶ πλέον δὲν ἐπαρουσίασεν ὁ Μάκφερσον ὡς ἐθνικὰ κελτικά ἄσματα τὰ ἴδια αὐτοῦ ἔργα, τὰ ὁποῖα ὁμοῦς ἐθαύμασαν ὑπολαμβάνοντες αὐτὰ δημῶδη ποιητικὴ διάσημοι, ὡς ὁ Βύρων καὶ ὁ Μυσσέ;

Ἄλλ' ἡ δύναμις τοῦ ἐκδότου ἦτο δυστυχῶς ὑποδεεστέρα τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως. Καὶ αὐτὸς μὲν εὐχεταί μετριοφρόνως ἵνα «ἄλλος, ἱκανώτερος, ἢ μᾶλλον πεπειραμένος καὶ κριτικώτερος αὐτοῦ φέρῃ τὸ μέγα ἀληθῶς τοῦτο ἔργον εἰς πέρας». Εἰς ἡμᾶς δὲ ἅς ἐπιτραπῇ νὰ εὐχηθῶμεν, ὅπως τὸ ἔργον αὐτοῦ χρησιμεύσῃ ὡς διδακτικώτατον παράδειγμα πρὸς ἀποτροπὴν ἀπὸ παραπλησίων ἐγχειρημάτων, καθ' ὃν περίπου τρόπον τῶν μεθυόντων εἰλώτων ἢ θεᾶ ἀπέτρεπεν, ὡς λέγεται, τοὺς νέους τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς μέθης.

ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΛΕΦΤΑΙΣ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΔΗΜΩΔΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ ΔΣΜΑΤΑ *

Οι Βούλγαροι, ὡς οἱ ἐμόφυλοι αὐτῶν Σέρβοι, ἔχουσιν ἀφθονίαν δημοτικῶν ᾄσμάτων, πιστῶς ἀπεικονιζόντων τὰ ἦθη καὶ τὰς δεξασίας αὐτῶν καὶ τὰ ἰδιάζοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρά των αἰσθήματα. Πλήν τοῦ ᾄσματος τοῦ Ὁρφέως, τοῦ ἐκ πολλῶν μυριάδων στίχων ἀποτελουμένου βουλγαρικοῦ ἔπους, οὗ τρανῶς κατεδείχθη ἐπ' ἐσχάτων ἡ νοθεία, πλουσία εἶναι ἢ ποιητικὴ συγκομιδῇ, ἣν ἀπὸ τοῦ ᾄσματος Βουλγάρων χωρικῶν συνεκόμισαν καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, μάλιστα δὲ ὁ Βεσονῶρ, οἱ ἀδελφοὶ Μιλαδίνωφ καὶ ὁ Γάλλος Αὐγουστος Δοζῶν.

Τὰ περιεργότατα τῶν ᾄσμάτων τούτων εἶναι τὰ περὶ τῶν χαϊδούτων, ἦτοι τῶν Βουλγάρων κλεφτῶν. Οὐχὶ βεβαίως διὰ τὴν ποιητικὴν ἀξίαν αὐτῶν, διότι παντελῶς σχεδὸν στεροῦνται τοῦ ἀρρήτου ἐκείνου γοήτρου, ὅπερ ἀποπνέει ἢ δημῶδης ποίησις παντὸς ἔθνους, καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ὀρεσιβίων ληστῶν τοῦ Ταύρου, τῶν ἀγρίων Κούρδων. Ἄλλ' ἂν καὶ δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν, τὴν γοργότητα καὶ τὴν δραματικὴν κατασκευὴν των ἑλληνικῶν κλεφτικῶν ᾄσμάτων ἢ τὴν ἐπικὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν σερβικῶν, ἀλλ' ὅμως τὰ βουλγαρικὰ ᾄσματα ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως ἐξεταζόμενά εἰσιν ἀξία πολλῆς προσοχῆς. Ὁ μὲν ἀναζητῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι τὴν ἀφελῆ καὶ ἄδολον ποιητικὴν ἔμπνευσιν τοῦ λαοῦ περιφρονεῖ, ὡς εἰκός, τὰ χυδαῖα καὶ ἀχάρिता ἐκεῖνα κατασκευάσματα βαρβάρου μούσης, ἀλλ' ὁ ἐθνογράφος ἀνευρίσκει ἐν αὐτοῖς πολύτιμα τῶν μελετῶν αὐτοῦ βοηθήματα· διότι ἀποκαλύπτοντα ἐν εἰδεχθεῖ γυμνότητι τὰ αἰσθήματα τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ καὶ ἀφηγούμενα μετ' ἀκριβείας χρονογράφου τὰ κατορθώματα βουλγάρων ἡρώων παρέχουσιν εἰκόνα ἀψευδῆ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τοῦ ἔθνους, ὅπερ ἢ φορὰ τῶν περιστάσεων ἀνέδειξε πρωταγωνιστοῦν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου.

* Ὁ Χαϊδούτ, ὁ ἦρωας, ὃν τιμᾷ καὶ ὕμνει ὁ βουλγαρικὸς λαός, εἶναι ὁ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐστίᾳ 1885, τ. Κ' σ. 755—8.

έντελέστατος τύπος Βουλγάρου. Συνενῶν ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἔθνους του προβάλλεται ὡς λαμπρὸν ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν εἰς τοὺς νέους Βουλγάρους, οἵτινες μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀκροῶνται ψαλλόμενα τὰ ἐκθειάζοντα τὰς πράξεις αὐτοῦ *πγέσνι* ἢ ὡς τὰ ἀποκαλοῦσιν οἱ συλλογεῖς *ναρόδνι βολγάρσκι πγέσνι*, τὰ ἐθνικὰ βουλγαρικὰ ἄσματα.

Ῥῶσός τις συγγραφεύς, ὁ Πυπίν, ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῶν σλαβικῶν γραμμάτων*, πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ τὴν ὁμοιότητα τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων Χαϊδούκων. Εἰ καὶ ἐν ἑκατέρᾳ χώρᾳ, λέγει, αὐτοτελῶς καὶ ἀσχέτως πρὸς ἄλληλα ἐποιήθησαν τὰ περὶ τῶν *Χαϊδούκων* ἄσματα, ὅμως κατ' οὐσίαν εἶναι ὅμοια. Καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, ὡς καὶ ἐν Σερβίᾳ, αἱ καταπιέσεις τῶν Τούρκων δυναστῶν μεταβάλλουσιν εἰς *χαϊδοῦκον* τὸν εἰρηνικὸν ἀγρότην.

Ἄλλὰ μόνον ὁ ἐξ ἀκράτου φιλοβουλγαρισμοῦ τυφλούμενος ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνῃ τὴν μεγάλην διαφορὰν τῶν Σέρβων *Χαϊδούκων* ἀπὸ τῶν Βουλγάρων *Χαϊδούτων*. Τὴν διαφορὰν ταύτην ἄριστα καταδεικνύει ἐμδριθῆς παρατηρητῆς, ὁ ἐκδότης σερβικῶν καὶ βουλγαρικῶν δημοτικῶν ἄσμάτων κ. Αὐγουστός Δοζῶν. Ἐν Ἑλλάδι ὁ Κλέφτης, λέγει, καὶ ἐν Σερβίᾳ ὁ *Οὐσκῶκ* καὶ ὁ *Χαϊδοῦκ* παρέτεινον μετ' ἀνδρείας δεινῶς κινδυνεύοντες τὴν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ξένου δεσπότη. Ἄλλ' ὁ Βούλγαρος *Χαϊδοῦτ*, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἀφηγουμένων τὰ κατορθώματά των δημοτικῶν ἄσμάτων, εἶναι πρόστυχος καὶ ἄγριος φονεὺς, ἀνανδρὸς ληστῆς, πρὸς ὃν συγκρινόμενος ὁ *Μπαλκὰν τσελεπής*, ὁ Τούρκος ληστῆς τοῦ Αἴμου, κατὰ τὴν παρατήρησιν Ἄγγλου τινὸς συγγραφέως φαίνεται ἥρωος ἱπποτικώτατος. Ὁ *Χαϊδοῦτ* ἐνεδρεύει ἐν ταῖς δημοσίαις ὁδοῖς, ὅπως ἀρπάσῃ τὰς χρηματοπομπίας τῶν Τούρκων, χωρὶς βεβαίως νὰ ὀρμᾶται εἰς τοῦτο ἐξ αἰσθημῆτος φιλοπατρίας· μόνον καὶ κύριον σκοπὸν ἔχει τὸ λάφυρον, εὐδαμοῦ δὲ τῶν ἄσμάτων ὑποδηλεῖται καὶ πόρρωθεν μῖσος πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ διαφορὰ τοῦ φρονήματος εἶναι προδηλοτάτη ἐν τῇ βουλγαρικῇ μιμῆσει συντόμου καὶ καλοῦ σερβικοῦ ἄσματος. μετατραπέντος ἐν τῇ βουλγαρικῇ εἰς ἀφήγησιν ληστρικῶν βιαιοπραγιῶν. Ὁ ἀνδρεῖος Μάρκος γεωργεῖ τοὺς ἀγρούς του, πρὸς ἐνδειξιν καταφρονήσεως τῶν Γενιτσάρων, ἀλλ' ὁ Βούλγαρος Τατοῦντσος, ἀφ' οὗ ὑπέικων εἰς τὰς προτροπὰς τῆς μητρὸς γίνεται καὶ οὗτος γεωργός, ἐνεδρεύει εἰτα ἐν τῷ ἀγρῷ, ὅπως ἀπογυμνώσῃ τοὺς ἐδοιπόρους. Ὁ *Χαϊδοῦτ* ἐναδρύνεται διὰ τοὺς φόβους, οὓς διέπραξεν, ἐγκαυχώμενος ὅτι «ἔκαμε χῆρες καὶ ὀρφανά», ἐν ᾧ ὁ Ἑλληὴν κλέφτης καυχᾶται, ὅτι

Ἐκαμε Τούρκες ὀρφανές, ἔκαμε Τούρκες χῆρες.

«Ἄλλ' ὁποῖα ἡ διαφορὰ τῶν βουλγαρικῶν καυχήσεων, ἀπὸ τῶν ὑπερηφάνων τούτων λόγων τοῦ Ἑλλήνου :

Ἐγὼ ραγιάς δὲν γίνουμαι, Τούρκους δὲν προσκυνᾶω !

ἢ ἀπὸ τῶν γενναίων λόγων τοῦ ἀδαμάστου κλέφτου Στέργιου:

Ὅσο χιονίζουν τὰ βουνὰ Τούρκους δὲν προσκυνοῦμε,
 ἔς τὰς χώραις σκλάβοι κατοικοῦν, ἔς τοὺς κάμπους μὲ τοὺς Τούρκους.
 Χώραις, λαγκάδια κ' ἐρημιαὶς ἔχουν τὰ παλληκάρια,
 παρὰ μὲ Τούρκους, μὲ θεριὰ καλύτερα νὰ ζοῦμε!

«Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι, ὅπως εὐδοκιμήσωσι τοιαῦτα αἰσθήματα, ἀπαι-
 τεῖται νὰ ὑποδοθῆ καὶ ἡ φύσις τῆς χώρας. Οἱ γενναῖοι ἄνδρες καταφεύγου-
 σιν εἰς μεθόριους χώρας ἢ εἰς δύσβατα ὄρη καὶ ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι ἐπιπί-
 πτουν κατὰ τῶν πεδιάδων, ὅπου οἱ σκλάβοι προσκυνοῦν τοὺς Τούρκους, ὡς
 λέγει τὸ ἐλληνικὸν ἄσμα. Ἄλλ' ὁ Αἶμος καὶ ἡ Ροδόπη οὐδαμῶς ὑπολείπον-
 ται κατὰ τοῦτο τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ἦσαν ἐπίσης πρόσφοροι
 εἰς τοιοῦτους ἀγῶνας· ἀνδ' ὁ διατρέχων τὸ εὐάλωτον Σοῦλι θαυμάζει τὸ
 ἥρωϊκὸν θάρρος τῶν εὐκρίθμων προμάχων αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἐπὶ μακρὸν κατώρ-
 θωσαν νὰ καταπολεμήσωσι τὸν Ἄλῃ πασαῖν, πάντες ἐπίσης θαυμάζουσι, πῶς
 ἐν τοῖς ἄσμασιν, ἅτινα ἐποιήθησαν ἐν ταῖς κορυφαῖς τοῦ Γηραιοῦ ὄρους, τῆς
 Ρίλας καὶ τοῦ Περίν, δὲν ἀκούεται οὐδὲ ἀσθενεστάτη διαμαρτυρία κατὰ τῆς
 τουρκικῆς δεσποτείας. Μήπως αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι οἱ Βούλγαροι, οἱ
 ὅποιοι ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας ἐπιμόνως ἀντέστησαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐλ-
 ληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἤσθάνοντο ὅτι εἶχον πλεῖον καὶ συγγένειαν καὶ ὁμοιό-
 τητα πρὸς τὴν ἐκ τῶν τουρκομανικῶν στεππῶν ἐπίσης καταγομένην φυλὴν
 τῶν Τούρκων;»

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Δοζών. Ἰδῶμεν δὲ νῦν πῶς αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι περι-
 γράφουσιν εἰς τὰ ἄσματα αὐτῶν τὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν Χαϊδούτων.

Οἱ Χαϊδούτοι δὲν προσβάλλουσιν ἕσους προτίθενται νὰ ληστεύσωσι, μό-
 νον ὅταν εἶναι ἐξησφαλισμένη ἢ ἐπιτυχία τῆς ἐπιθέσεως, ἀλλ' ἀποτελμῶσι
 καὶ ὀλίγοι νὰ ἐπιπίπτωσι κατὰ πολυαριθμῶν ἐχθρῶν. Πρὸς τοῦτο ὅμως χρειά-
 ζεται ἰδιαιτέρα στρατηγικὴ τέχνη. Τὸ ἐπόμενον δημοτικὸν ἄσμα διηγεῖται
 τοιοῦτε ἥρωϊκὸν κατόρθωμα ἐνὸς παλληκαριοῦ τοῦ καπετάνιου Λάλτσου.

Ἡ μωρὰ Τούρκισσα.

(Dozon ἀρ. 20.)

Ὁ Λάλτσος τοὺς συντρόφους του μαζεύει καὶ τοὺς λέει·
 «Συντρόφοι μου παρήφανοι, καὶ πρῶτα παλληκάρια,
 κρυφὸ μαντάτο μοῦ στείλαν, κρυφὴ παραγγελία,
 πῶς ἡ Κερίμα θὰ διαβῆ, ἢ ἀσπρη Τουρκοπούλα,
 μὲ πεντακόσιους Γκέγκηδες, μὲ χίλιους Ἄραπάδες.
 Ποιὸς εἶναι ἀξιὸς καὶ καλός, ποιὸς εἶναι παλληκάρι
 νὰ τῆ γελᾷσῃ τεχνικὰ τὴν ὀμορφὴν Κερίμα,
 πῶχει τὰ γρόσσα τὰ πολλὰ, καὶ τὰ χρυσὰ γιορντάνια·
 νὰ τῆς φιλήσῃ τὸ λαιμὸ, νὰ πάρῃ τὰ γιορντάνια.»

Ὅλοι τοὺς ἐφοβήθησαν, καναὶς δὲν ἀποκρίθη,
 μόν' ὁ λεβέντης Δημητάρ, ἐκαίνοσ δὲ φοβήθη.

ΔΛΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Α'.

«Γιὰ κάτσα χάμου, Δημητάρ, ἔς τὸ νοῦ σου μὴν τὸ βάνης,
τ' εἶν' ἡ Κερίμα ἔξυπνη, καὶ δὲν θὰ τὴ γαλάουε,
καὶ θὰ σὲ κάμη νὰ χαθῆς, κρέμα ἔς τὴ λαθεντιά σου!»

ἽΟ Δημητάρ δὲ μίλησε, δὲν ἀνοιξε τὸ στόμα.

Ντύνεται καὶ στολιζέται καὶ πᾶσι νάν τὴν εἶρη.

ἽΑπό μακριὰ τὴν χαιρατῆ κι' ἀπὸ κοντὰ τῆς λέει.

«Κερίμα μου περήφανη, ὁμορφῆ Τουρκοπούλα,

ἐγὼ γιὰ σένα χάνομαι, τὸ νοῦ μου τὸν ἐπήρας

γιὰ διῶξε τοὺς ἀνθρώπους σου, γιὰ γὰ σοῦ εἶπῶ δυὸ λόγια».

Κ' ἐκαίνη ἐγελάστηκε, διῶχναι τοὺς ἽΑρβανίτας,

καὶ ἔφησε τὸ Δημητάρ νὰ μὴ ἔς τὸν ἀραμπᾶ τῆς.

«Κερίμα μου, ἀγάπη μου, γιὰ σῆκω τὸ κεφάλι,

νὰ σὲ φιλήσω ἔς τὸ λαιμό κι' ἔς τὰ χρυσὰ γιορντάνια.»

Κ' ἐκαίνη ἡ ἀσυλλόγιστη σηκίοναι τὸ κεφάλι,

κι' ὁ Δημητάρ τῆς τὸ κοψὲ καὶ παίρναι τὰ γιορντάνια,

παίρναι τὰ ρούχα τὰ χρυσὰ καὶ πᾶσι ἔς τὸν καπετάνιο,

καὶ τοῦ ρηξε ἔς τὰ πόδια του τῆς Τούρκας τὸ κεφάλι.

Τὰ παλληκάρια κοίταξαν, κι' ὁ νοῦς των δὲν τὸ χέρει

πῶς γέλασεν ὁ Δημητάρ τὴν ἄσπρη Τουρκοπούλα.

ἽΟ ἀποκεφαλίζων τὴν Τούρκισσαν, διὰ ν' ἀρπάσῃ τὰ χρυσὰ περιδέραια αὐτῆς, δὲν εἶναι ἡπιώτερος πρὸς τὰς ὁμοφύλους καὶ γνωρίμους γυναῖκας. ἽΟ ὑπηρέτης, γενόμενος Χαϊδούτ, σπεύδει ν' ἀποπλύνῃ δι' αἵματος τὰς πρὸς αὐτὸν ὕβρεις τῆς ἀγερώχου δεσποίνης. Οὐδὲ μαλάσσεται ἡ καρδία του ἐκ πλουσίων λύτρων, ἀφ' οὗ ἄλλως δὲν ἐννοεῖ νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τῶν ληστῶν ἄλλων ἐθνῶν, οἵτινες δὲν λαμβάνουσι τὰ λύτρα, δεκνὸν δὲν δύνανται νὰ ἀποδώσωσι τὸν αἰχμάλωτον. ἽΟ Βούλγαρος Χαϊδούτ καὶ τὰ λύτρα κρατεῖ καὶ τὸν αἰχμάλωτον φονεύει. Οὕτω πράττει ὁ Στογιάν, ὁ καὶ ἔξοχὴν ἦρως τῶν βουλγαρικῶν ἄσμάτων.

ἽΟ Στογιάν καὶ ἡ Νεδέλια.

(Dozon ἀρ. 21).

ἽΑφόντας στάθη τὸ χωριὸ κλέφταις δὲν τὸ πατήσαν'

καὶ τὴρα ἔβαλαν βουλή νὰ μποῦν νὰ τὸ πατήσουν.

ἽΣ τὴ μέση στένουν φλάμπουρο καὶ τὸ χορὸ ἀρχίζουν,

καὶ γύριζαν καὶ κοίταξαν κάθε χωριατοπούλα,

νὰ βροῦν τὴν κόρη τοῦ παπᾶ τὴν ὁμορφῆ Νεδέλια.

Κανένας δὲν τὴ γνώρισε, κανένας δὲν τὴν ἤδρε,

μόν' ὁ Στογιάν τὴ γνώρισε τὸ ἄξιο παλληκάρι.

Τὴν ἀρπαξε, τὴν ἔσυρε ψηλὰ ἔς τὰ κορφοδούνια,

ποῦ εἶχαν οἱ κλέφταις μάζωξη, ποῦ εἶχαν κρυφὸ λημέρι.

ποῦ εἶχαν ἀρνὰ καὶ ψέφανα, κριάρια σουβλιωμένα,

ὅποῦ εἶχαν καὶ γλυκὸ κρασί ἀπὸ τὸ μοναστήρι,

ὅποῦ εἶχαν καὶ τὴν Νεδελιώ νὰ τοὺς κερνᾷ νὰ πίνουν.

ἽΟλους κερνάει τὸ κρασί ἔξαίτω τὸ ποτήρι,

καὶ τὸ ποτήρι τοῦ Στογιάν δὲν τοῦ τάπογομίζαι'

μόν' ἀπ' τὰ δάκρυα τὰ πολλὰ γεμίζαι τὸ ποτήρι.

Γυρίζαι τότες ὁ Στογιάν καὶ λέει τῆς Νεδέλιας.

«Πίς μου, θυμάσαι, Νεδέλιώ, σάν ἤμουν ψυχογιός σας,
 ἐποῦ ἀρρώστησα βαριά, βαριά γιά νά πεθάνω,
 λίγο νερό σοῦ ζήτησα καί σὺ δὲν καταδέχτης,
 μόν' μου δωκας γαλακτισμα ἀπὸ τὸ ζύμμαμά σου,
 λίγο φωμί σοῦ ζήτησα καί σὺ σάν μὴν εἶχες,
 ἀπ' τὸ καρδάλι ἔξυσες καί μου δωσες λιγάκι ;
 Νά κόψω τὸ κεφάλι σου, τὸν ἄσπρο τὸν λαιμό σου,
 σάν τὸ ἀρνί τοῦ Ἁγ Γιωργιοῦ, σάν κόττα του Γεννάρι ;»
 Καί λέει ἡ κόρη τοῦ παπᾶ, ἡ ὁμορφὴ Νεδέλια·
 « Ἄν ἔφταιξα, ἀδερφοῦλή μου, καί σὺ συμπάθησέ με.»
 Καί ὁ Στογιάν σάν τ' ἀκουσε βαριά τοῦ κακοζάνη
 καί τὸ σπαθί του τραύγησε, τῆς κόβει τὸ κεφάλι.
 Κ' εἶκαι ἐποῦ τῆς τὸ κοβε ἐφώνησε ἡ Νεδέλια·
 φιλήν φωνίτοαν ἔσυρε, ὅσο κι' ἂν ἤμποροῦσε.
 Ἄκουν τὰ δάση καί θρηνοῦν, κ' οἱ κάμποι ἀναστεναῖζουν.
 Καί νά σου καί κατάφθασεν ἡ ἔξαγορά τῆς κόρης.
 Σαφόρτωσε τὴν ἔξαγορά, φορτώνει τὸ κεφάλι,
 καί στέλνει ἔς τὸν πατέρα τῆς τῆς κόρης τὸ κεφάλι.

Ἄλλ' οὐδὲ πρὸς τὴν ἰδίαν σύζυγον φέρεται φιλανθρωπότερον ὁ Χαϊδούτ. Πολλὰ ἄξματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περιγράφουσι τὴν τρυφεράν τῶν συζύγων ἀγάπην, ἀφηγοῦνται περιπαθῶς τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀποδημοῦντος ἢ αἰχμαλώτου ἀνδρός, τὴν συγκινητικὴν ἀναγνώρισιν ἢ τὴν ἀρπαγὴν τῆς συζύγου ὑπ' αὐτοῦ καθ' ἣν ὥραν

μὲ κάποιον ἄλλον τὴν βλογοῦν, μ' ἄλλον τὴν σταφανώνουν.

Ὁ σύζυγος ἀρπάζει τὴν καλὴν του μετ' ἀγαλλιᾶσεως ἐπαναβλέπευσαν αὐτόν, καί ταχὺς ὡς ὁ ἄνεμος τὸν φέρει μετ' ἐκείνης ὁ ἵππος του μακρὰν τῶν διωκόντων. Πάντη διάφορος εἶναι ἡ λύσις τῶν τοιούτων δραμάτων ἐν τῇ βουλγαρικῇ ποιήσει. Οὕτως ὁ Κόγιος, θέλων νά γίνῃ ληστής διὰ νά συνάξῃ λάφυρα ἢ νά σκοτωθῇ, λέγει πρὸς τὴν σύζυγόν του Στάναν νά τὸν ἀναμένῃ ἐπὶ ἐννέα ἔτη. Ἄν δὲν ἔλθῃ ἕως τότε, εἶναι ἐλευθέρῃ νά νυμφευθῇ ἄλλον. Παρῆλθον ἐννέα ἔτη καί εἰς μὴν· ὁ Κόγιος δὲν ἐπανήρχετο. Πολλοὶ γαμβροὶ ἐζήτουν τὴν Στάναν, ἀλλ' ἐκείνη δὲν ἤθελε νά νυμφευθῇ φοβουμένη τὸν πρῶτον ἄνδρα, ἂν καί παρῆλθεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ ταχθεῖσα προθεσμία. Ἄλλ' ἔπρεσβύτερος ἀδελφός τῆς τὴν ἀναγκάζει νά νυμφευθῇ. Ἄλλ' ἔμως μίαν νύκτα κρούει τὴν θύραν ὁ πρῶτος σύζυγος· ἡ Στάνα ἦτο μόνη ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀνοίγει προθύμως τὴν θύραν καί εἰσέρχεται ὁ Κόγιος μὲ τὰ παλληκάρια του.

— «Στάνα καλή, Στάνα ἀκριδὴ, θέλεις νά μᾶς φιλέψης,
 νά μᾶς κερνᾷς γλυκὸ κρασί, νά φέγγῃς μὲ λαμπάδα ; »
 Κ' ἡ Στάνα τ' ἀποκρίθηκε τοῦ Κόγιου καί τοῦ λέγει,
 «Κόγιε καλέ, Κόγιε ἀκριδέ, ἐγὼ νά σας φιλέψω,
 νά σας κερνῶ γλυκὸ κρασί νά φέγγω μὲ λαμπάδα.»
 Κι' αὐτὸς τῇ Στάνα ἐγῶσε, τὴν ἀλειψε μὲ πίσσα,
 καί ἕστερα τὴν ἀναψε, νά φέγγῃ σάν λαμπάδα.

Τρεις μέρες τρώγαν κ' έπιναν, τρεις μέρες και τρεις νύκτας
κ' η Στάνα τό τραπέζι τους φώτιζε σάν λαμπάδα.

(Dozon άρ. 35).

"Αν δέν υπήρχεν ό Νέρων, ό Βούλγαρος Στογιάν θά ειχεν άμέριστον
τήν δόξαν τής φοβεράς έπινοίας τών άνθρωπίνων λαμπάδων. "Η :σιαύτη
άποτρόπαιος κακουργία, ητις εις πάντα άνθρωπον έμποισεί φρίκην, περιγρά-
φεται ξηρώς και άπαθώς υπό του άσματος, διότι φόνος συζύγου ούδέν έχει
τό άπάδον πρός τήν βουλγαρικήν ήθικήν. "Η γυνή δέν είναι ή σύντροφος
του βίου, αλλά πράγμα, επέχουσα θέσιν υποζυγίου, και υποζυγίου έργα
ένίοτε ποιούσα. "Ιδού ώς έν παραδείγματι πώς μία σύζυγος άπαριθμεί τά
υπό του άνδρός της επιβαλλόμενα αὐτῇ καθημερινά έργα.

"Όταν ξυπνήσῃ τό πρωί και πάει 'ς τό χωράφι
δέν παίρνει 'ς τό ταξάρι του ψωμί νά φάῃ τό γιόμα,
μόν' παραγγέλνει έτοιμο μαγέρεμα νά του χω,
νά παίρνῃ τό μαγέρεμα και νά του τό πηγαίνῃ.
Και όταν τό μαγέρεμα του πάῃ 'ς τό χωράφι,
ξεξεύγει τό ένα βόϊδι του και 'ς τό ζυγό μέ βάνει,
μέ τῇ βουκέντρα μέ κεντᾶ, κι' όργάνῃ τό χωράφι.
"Από τό γιόμα ώς τό κιντί (1) μ' έχει μέσ' 'ς τό ζευγάρι.
και ύστερ' από τό κιντί μέ στέλνει πίσω σπίτι,
νά μαγειρέψῃ τό φαί, ύποθ θά φάῃ τό βράδυ.

(Dozon άρ. 63).

"Αν δέ άναγκασθῇ νά κάμῃ εκλογήν μεταξύ τής γυναικός του και ένός
τών κτηνῶν του στάδλου του, ό άνήρ θά προτιμήσῃ τό κτήνος, ώς ό Τοδῶρ
του έπομένου δημοτικοῦ άσματος.

•Ο Τοδῶρ και ό μαῦρός του

(Dozon άρ. 55).

«Μητέρα μ', έπιασε φωτιά 'ς τό Σλίδνου τό παζάρι
και καίγονται τά μαγαζιά και του Τοδῶρ τό σπίτι».
Τό σπίτι του καιγότανε και ό Τοδῶρ τό βλέπει.
Τό βλέπει, συφοριάζεται, δέν ξέρει τί νά κάμῃ
άν έμπῃ μέσῃ 'ς τῇ φωτιά σάν τί νά πρωτοβάλλῃ ;
νά βγάλλῃ τῇ γυναίκα του μέ τά μικρά παιδιά του ;
μά νά καῖ ὁ μαῦρος του μέ τῇ χρυσῇ τῇ σέλλα ;
Κ' η μάϊνα του τόν έλεγε, κρυφά του κουβεντιάζει :
«Σῦρε και βγάλε τ' άλογο μέ τῇ χρυσῇ τῇ σέλλα,
γιατ' ένῃ τέτοιο άλογο δύσκολο θά ξαναύρῃς,
μά κι' αν καῖ η γυναίκα σου μέ τά μικρά παιδιά σου,
θά πάρῃς όμορφότερη, κι' άλλα παιδιά θά κάμῃς.
Τ' άλογα δίνουν ακριβά, πῶς ν' αγοράσῃς άλλο :»

1) Κιντί η προσευχή τών Μουσουλμάνων, η γενομένη δύο ὥρας πρό τής δύσεως του
ήλιου και η ὥρα τής ημέρας, καθ' ην αβτη γίνεται.

Ἐχύθηκε μέσ' ἔς τὴ φωτιά καὶ βγάναί τ' ἄλογό του.
 Ζῶσαν οἱ φλόγας τὰ παιδιὰ, ζῶσαν τὴ μαύρη μάννα
 κ' ἐκλαίγανε τὰ ἄμοιρα, κ' αὐτὴ τὰ παρηγόρα
 κ' ἔχυνε δάκρυα κλυτερά μήπως καὶ τὰ δροσίση.
 Σίδερο βάνει ἔς τὴν καρδιά καὶ θλίβερά τοὺς λείει.
 «Καῖτε, φυλλοκάρδια μου, γενῆτε ἄσπρη στάχτη
 κ' ἐγὼ ἢ δόλια μάννα σας καμίνι ἀναμμένο,
 γιὰ νὰ μὲ βλέπη ἡ μάμμη σας νὰ χαίρεται ἡ καρδιά της».

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν εὐρίσκεται καὶ ὁ Δῆμος τοῦ ἑλληνικοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος· πυρκαϊὰ καίει τὰ σπίτια του καὶ αὐτὸς μακρόθεν βλέπει τὴν συντελουμένην καταστροφὴν ἀδυνατῶν νὰ παράτχη βοήθειαν. Ἄλλὰ τὰ κατέχοντα αὐτὸν συναισθήματα εἶναι διάφορα ἀντικρυς ἐκείνων, ποῦ ἡ αὐτὴ συμφορὰ διεγείρει εἰς τὸν ἥρωα τοῦ βουλγαρικοῦ ᾄσματος. Παρίσταται εἰς τὴν σκηνὴν καὶ ἡ μάννα τοῦ Δῆμου, ὡς ἡ τοῦ Τοδῶρ ἐν τῷ βουλγαρικῷ· ἀλλ' αὐτὴ ἀντὶ ἰδιοτελῶν συμβουλῶν προσπαθεῖ νὰ τὸν παραμυθήσῃ μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ τοῦ κτίσῃ ὠραιότερα σπίτια, ὁ Δῆμος δ' ὅμως εἶναι ἀπαρηγόρητος, διότι δὲν θλίβει αὐτὸν ἡ φθορὰ τῶν κτημάτων, ἀλλὰ τῆς οἰκογενείας του ἢ καταστροφῇ, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ἀνεπανόρθωτον.

Μαράθηκιν τὰ δένδρα κ' οὐλα τὰ κλαριά,
 μαράθηκε κ' ὁ Δῆμος ὄχ τὰ κλάματα.
 Βγαίνει ἔς τὰ πέντε ἀλώνια, ἀγνάντιο ἔς τὸ χωριό,
 βλέπει φωτιαῖς καὶ καίει μέσ' ἔς τὰ σπίτια του,
 καὶ κάθεται καὶ κλαίει κ' οὐλο θλίβεται.
 Κ' ἡ μάννα του τοῦ λείει, τὸν παρηγορεῖ.
 «Σῶπα, καημένο Δῆμο, μὴν πικραίνεσαι,
 κ' ἐγὼ σοῦ φκιδῶνω σπίτια, πύργους γυάλινους.
 — Δὲν κλαίω ὁ μαῦρος τὰ σπίτια, μάθε τᾶσπρα μου,
 μόν κλαίω τὴ φαρμακιά μου, τὴ γυναίκα μου».

Ὅταν ὁ σύζυγος νομίσῃ ὅτι ἡ γυνὴ του κατέστη ἄχρηστος, τὴν ἀπορρίπτει ὡς σκευὸς περιττόν. Καὶ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ εὐχαριστημένη, ἂν ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ τὴν διώξῃ τῆς οἰκίας. Διότι ἔχει καὶ ἄλλους τρόπους ἀπαλλαγῆς πολλῶ χειρόνας. Οὕτως ἐν ἑτέρῳ δημοτικῷ ᾄσματι λέγει ὁ ἀνὴρ πρὸς τὴν στείραν γυναῖκά του·

—«Γυναίκα, νὰ σὲ σφάξω : Γυναίκα νὰ σὲ διώξω ;»

Σκεφθεῖς ὅμως ὅτι φιλανθρωπότερον εἶναι νὰ τὴν σφάξῃ

Ἐστὸ μακελλάρη πάει τὸ φίλο του Νικόλα,
 καὶ ὁ Τοδῶρ τοῦ λείει· «Κουμπάρε μου Νικόλα,
 ἔλα γιὰ νὰ μοῦ σφάξῃς μιὰ στρέφα ἀγελάδα.»
 Καὶ τοῦ Τοδῶρ τοῦ λείει ὁ φίλος του Νικόλας.
 «Τραῦα σὺ ἐμπρός, κουμπάρε, κ' ἐγὼ ἔρχομαι κατόπι.»
 Κάθεται κ' ἀκονίζει τὴν κοφτερὴ μαχαίρα
 καὶ ὕστερα πηγαίνει εἰς τοῦ Τοδῶρ τὸ σπίτι.
 Μόν ὁ Τοδῶρ δὲν βγάναί τὴ στρέφα ἀγελάδα,

μόν' βγάνει τὴν Τοθώρκα, τὴν ἀκλήρη γυναικίκα.
Τὴν σφάζει ὁ μακαλλάρης, τῆς νόθει τὸ κεφάλι κτλ.

(Dozon ἀρ. 88).

Ἄφ' οὗ δὲ τοιοῦτος ἀπεικονίζεται ὁ συζυγικός βίος τῶν Βουλγάρων, φαίνεται εὐεξήγητον διατί ὁ Χαϊδοῦτε περαίνει συνήθως τὸν ληστρικὸν βίον του διὰ τοῦ γάμου. Ἄφ' οὗ δὲν θὰ φονεύτῃ πλέον ὁδοιπόρους ἐπὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, θεωρεῖ ἴσως ἀπαραίτητον νὰ ἔχη κάποιον νὰ βασανίξῃ πρὸς διασκέδασιν ἐν τῷ εἴκῳ του. Ἐγκαταλείπων δὲ τὸ φονικὸν ἐπάγγελμα του, ἀποχαιρετίζει μετ' ἀγάπης τοὺς τόπους, ἐν οἷς διηγάτο, τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση.

Ὁ ἀποχαιρετισμὸς τοῦ Λίμπεν.

(Dozon ἀριθ. 24).

Ἀνέδη ὁ Λίμπεν 'ς τὰ βουνά, φηλά 'ς τὰ κορφοβούνια,
κι' ἀφήνει γαϊά 'ς τὰ κρύα νερά, κι' ἀφήνει γαϊά 'ς τὰ δάση.
«Ἐχετε, γαϊά, κρύα νερά, καὶ σεις βουνά καὶ δάση,
δάση μου καταπράσινα, δάση μου φουντωμένα!
Πόσαις φοραῖς 'ς τὸν ἤσκιο σας ἔστησα τὸ λημέρι!
Ἐίχα λαβέντες δικλαχτούς, καὶ ἄτός μου παλληκάρι.
Πολλαῖς μαννάδες ἔκαμα, νὰ χύσουν μαῦρα δάκρυα,
ἔκαμα χήραις κι' ὄρφανά, κ' ἐρήμαξα τὴ χώρα.
Γιὰ μένα κόσμος ἔκλαψε, κόσμος μὲ καταραίνεται.
Ἐχετε γαϊά φηλά βουνά, κρύα νερά καὶ δάση!
κι' ἐγὼ θ' ἀφήσω τὴν κλεψιά, 'ς τὸ σπίτι θὰ γυρίσω,
νὰ μὲ παντρέψῃ ἡ μάγνα μου καὶ νὰ μὲ στεφανώσῃ
μὲ τοῦ παπᾶ τοῦ Νικολάφ τὴ ζηλεμένη κόρη.
Τὸ δάσος, ἐποῦ στέκεται βουδὸ 'ς τοὺς ἄλλους κλέφτες,
'ς τὸ Λίμπεν ἔβγαλε φωνή, 'ς τὸ Λίμπεν ἀποκρίθη·
«Ἀφέντη Λίμπεν, βίβοδα τρανὴ καὶ βακουμένη,
πολλαῖς φοραῖς 'ς τὸν ἤσκιο μου ἔστησας τὸ λημέρι,
πολλαῖς φοραῖς ἐκπλώθησας 'ς τὰ ἔρσοιρά μου χόρτα.
Τὸ φλάμπουρό σου στέλωνες φηλά 'ς τὰ κορφοβούνια,
κ' εἶχες λαβέντες δικλαχτούς, κι' ἄτός σου παλληκάρι.
Πολλαῖς μαννάδες ἔκαμες νὰ χύσουν μαῦρα δάκρυα,
ἔκαμες χήραις κι' ὄρφανά, κ' ἐρήμαξες τὴ χώρα.
Γιὰ σὲν κόσμος ἔκλαψε κ' ἐμένα καταραίνεται.
Ὡς τώρα εἶχες τοῦ βουνοῦ τὴν κορυφή γιὰ μάγνα (1),
κ' εἶχες γι' ἀγάπην ἀκριθὴ τὴ ἔρσοιρή βρουσούλα,
καὶ τ' ἀγερὰκι τοῦ βουνοῦ εἶχες γιὰ σόντροφό σου·
εἶχες τὸ χόρτο στρόμα σου καὶ στέκασμα τὰ φύλλα
κ' ἔπινες κρύσταλλο νερό, τὴ δίψα σου νὰ κόβης
καὶ τὰ πουλάκια τοῦ βουνοῦ σοῦ γλυκοκελεχθοῦσαν.
Νὰ χαίρεσαι τὴ λαβεντιά μ' ὄλα τὰ παλληκάρια,
μαζὶ σου χαίρουνται βουνά, χαίρουνται καὶ τὰ δάση,
καὶ τῆς βρουσούλας τὸ νερό σιγανοτραγουδάει.—

1) Ἐν τῷ καιρῷ τῆς Στάρα πλανίνα (θηλυκ.) = τὸ γηραιὸν ἔρος.

Μά τώρα μάς αφήναις γαϊά, 'ς τό σπίτι νά γυρίσῃς
νά σέ πικτρέψῃ ἡ μάνα σου καί νά σέ σταφανώσῃ
μέ τοῦ παπᾶ τοῦ Νικολάου τῆ ζηλεμένη κόρη».

Τό ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ κατισχυόν εὐγενές αἶσθημα τῆς ἀγάπης τῆς φύσεως ἐξασθενίζει εὐτυχῶς τήν ἐντύπωσιν, ἣν παράγει ἡ αἰμοχαρῆς κομπορημοσύνη τοῦ Χαϊδούτ.

Ἄλλ' ὁ γάμος δέν εἶναι πάντοτε τό ἐπισημασθέν τοῦ ληστρικοῦ βίου. Ἐνίοτε ὁ Χαϊδούτ, ἂν διέπραξε καί ἄλλα πλὴν τῶν συνήθων κακουργημάτων, ζητεῖ νά ἐξαγνίσῃ διὰ τῆς μετανοίας τόν ἁμαρτωλόν βίον του. Κτίζει γεφύρας, ἐκκλησίας, μοναστήρια ἢ γίνεται μοναχός, ἕπως φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς του. Οὕτω καί ὁ Στογιάν ἀφιερρεῖ ὅσα πλούτη συνήθροισεν εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους καί γίνεται καί αὐτός καλόγηρος.

Ἡ κακὴ γλωσσοῦσα.

(Dozon ἀριθ. 25).

Ἐφούντωσαν τὰ δένδρα, ἀνοῖξαν τὰ κλαδιά,
καί βούρκωσαν τῆς μάνας, τῆς θάλιας ἢ καρδιά (1).

Δέν κάνει σάν ταῖς ἄλλαις ἡ μάνα τοῦ Στογιάν
μά λέει 'ς τόν υἱό της καί τόν παρακαλεῖ

«Τό καλοκαίρι τοῦτο δὲ βγήκας γιά κλεψιά.

Πραγματευτάδες (2) ἦλθαν ἀπὸ τὸ Κόσταλ χθές
γιά σένα μ' ἐρωτοῦσαν καί μοῦ λαγαν γιά σέ :

Κουμπάρα, ποῦ νά εἶναι, ποῦ βρισκαί' ὁ Στογιάν,
ποῦ εἶναι τὸ παλληκαίρι τὸ πρῶτο τοῦ χωριοῦ

νά ρθῇ κι' αὐτός μαζί μας νά πᾶμε γιά κλεψιά,
νά πᾶμε εἰς τὰ Ρίλα, εἰς τὸ ψηλὸ βουνό :

τῆς μάνας του ἀποκρίθη καί λέει ὁ Στογιάν

«Μητέρα, δέν σέ φοβάνουν δέν σοῦ εἶναι ἀρκετά
ἐννιά ἀμάξια πλούτη καί ἄλλο μὲ φλωριά :

Γιὰ μάνα, δὲ βαρέθης νά κρύβης τὰ κορμιὰ
ἐκείνων ποῦ σκοτόνω σάν ἔδγω γιά κλεψιά :

νά πλένης ματωμένα σκουτιὰ δὲ βαρυσυτῆς :

Κ' ἡ μάνα του τοῦ λέει καί τόν παρακαλεῖ

«Γιὰ ἄκουσε κ' ἐμένα, λαθέντη μου Στογιάν !

Τό καλοκαίρι τοῦτο νά ἔδγης γιά κλεψιά,

κ' ὕστερα ὄντας γυρίσῃς νά μὴ ξανάδγης πλιό».

Τῆς μάνας του ἀποκρίθη καί λέει ὁ Στογιάν

«Μάνα, γλυκαῖά μου μάνα, τί φρόνιμα μιλεῖς !

1) Τινῶν ἐκ τῶν βουλγαρικῶν ᾄσμάτων εἰ δύο πρῶτοι στίχοι ἑρμειοκαταληκτοῦσιν.—
Τὴν ἀνοῖξιν, ὅτε κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ᾄσμα,

ἀνοίγει ὁ γάβρος κ' ἡ ὄβρα καί σκοτιόνουν τὰ λημέρια,

βγαίνουν εἰ κλέπταις 'ς τὰ βουνά' διὰ τοῦτο ἡ προσέγγισις τῆς ἀνοίξεως ὀλίγη τὰς μητέρας αὐτῶν.

2) Τεργόδοτοι, ἔμποροι, καί συνεκδοχικῶς ἐδειπάροι, διαβάται.

Βγάλε νάν τή φιλήσει τή γλώσσα τή χρυσή,
 ποῦ δίνει τέτοια γνώμη καί τέτοια συμβουλή».

Βγάνει τή γλώσσα ἔξω ἡ μάγνα του ἡ κουτή

καί ὁ Στοιγιάν τήν κόβει μέ μιὰ δαγκαματιά

Φορτώνει ἑννιά μουλάρια φορτώματα φλωριά,

τά πάει 'ς τὸ Ἅγιον Ὄρος, τά πάει 'ς τὸ Χιλενδάρ,

κι' αὐτὸς καλογραφεύτη, γ' ἀγάσῃ τήν ψυχή.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- Ἄγαθαγγελισταὶ 26.
 Ἄγαθάγγελος. Χρησιμοὶ 24—28.
 Ἀγάσματα ἔδραυ δαιμόνων 50 — Προστατεύοντα τόπους 53.
 Ἄγγελος ἔφορος ἡμερῶν καὶ ὥρῶν 10.
 Ἀγιάσματα 9. — Ζωοδόχου πηγῆς ἐν Κηφύλῃ 26.
 Ἄγιος ἐπικλήσεις 9 — Δοξασίαι περὶ ἁ. 9 95. — Βοήθειαι καὶ θεραπείαι 9 — Βλ. καὶ Γεώργιος, ἑορτή, Ἰωάννης, Ἥλιος, Νικόλαος, Φωκᾶς.
 Ἄγῶνες σιχουρῆτικοί 224.
 Ἀγωνίσματα ἀθλητικά 10.
 Ἄδελφοποιτοὶ 8.
 Ἄετός σκέπιν διὰ τῶν πτερυγῶν του τὸν ὑπ' αὐτοῦ φυλασσόμενον 283, 284.
 Ἀθίγγανοι ἐν Κερκύρῃ 136, 137 — Ἐν Πελοποννήσῳ 135, 136, 137.
 Αἰγύπτιοι γραφή αὐτῶν 173 — Δοξασίαι αὐτῶν περὶ ψυχῆς 172 — Πάπυροι αἰγυπτιακοὶ 172.
 Αἶμα συκοφαντία Ἰουδαίων, ὅτι μεταλαμβάνουσιν οἴματος παιδὸς 33.
 Αἰνίγματα 7 — Αἰνιγματώδη παραμύθια 7.
 Ἀερεῖται 250, 252.
 Ἀερίτης Διγενῆς 238—262.
 Ἀερίτικόν ἔπος 237—262.
 Ἀεροχοροδόνες, θεραπεία αὐτῶν 40.
 Ἀλατοδόχη ἀνατροπὴ αὐτῆς 5.
 Ἀλέξανδρος φάτνη τῆς ἵππου αὐτοῦ 50.
 Ἀλιευτικὸς βίος 8.
 Ἀλόαθης τῆς ἀγάπης 242.
 Ἀλώπηξ, ἔπος ἀλώπεκος 188 — Παραμῦθι ἀλουποῦς 188 — Ἐν τῇ φυλλάδι τοῦ γαδάρου 189 κ. ἔ.
 Ἀναθήματα, ἐπισώρευσις λίθων 7.
 Ἀναθήματα 9. — Ὁμοιώματα πλοίων σωθέντων 94.
 Ἀναστεινάρια 9, 56.
 Ἀνατροπὴ τῶν παιδῶν 8, Ἀνδρείας ἅγιος, ἑορτὴ 10.
 Ἀνδροπόπουλος Μιχαὴλ 177.
 Ἀνδρομέδα, Μῦθος περὶ Ἀ. καὶ Περσέως 83.
 Ἄνεμοι, Τέλεσμα αὐτῶν 52.
 Ἀνθολογίαι ἁσμάτων 235.
 Ἀνθρωποθινδία εἰς θεμελίωσιν οἰκοδομῶν 30.
 Ἀνθρωπολογία 2.
 Ἀνομβρία, Μαγικαὶ συνήθειαι 10.
 Ἀντιφράσεις 7.
 Ἀπαγόρευσις βρώσεως ὁρισμένων τροφῶν 8, 30.
 Ἀπαντήματα 10, 38.
 Ἀπαρχαὶ 9.
 Ἀποκαλύψεως ἐρμηνευταὶ 26.
 Ἀποκλήρωσις 9.
 Ἀπόκρισις 9. Μαντικὴ κατ' αὐτὰς 10.
 Ἀποκοίσεις αἰνιγματώδεις ἢ παρηχητικαὶ 7.
 Ἀποτροπὴ νόσων 39.
 Ἀποφῶδες βλ. ἡμέρα.
 Ἀποχὴ ἀπὸ τινῶν ἐδωδίων 8.
 Ἀριθμὸς 13 ἀριθμὸς 5. Δοξασίαι περὶ ἀριθμῶν 10.
 Ἀρμένιοι, λατρεία ἁγ. Γεωργίου παρ' αὐτοῖς 81.
 Ἀρμενοκουλοῦμαι 10.
 Ἀροστριάσις περὶ τὸ χωρίον 54.
 Ἀρπαγὴ πέπλου, καλύπτρας, μανδηλίου 65.
 Ἀρραβῶν δακτύλιος 102—104.
 Ἄρτα, ἄσμα περὶ τῆς γαφύρας 11, 30.
 Ἀσθένεια. Κατόρυξις, δίωξις, ἐγκατάλειψις 10.
 Ἄσματα δημοτικά. Διαίσεις 6, 7 — Ἄπανθίσματα 273 — Μελωδία 10 — Φερόμενα ὡς παραμύθια 202 — Μεταβολαὶ εἰς αὐτὰ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν 274 286 275 — Παραχάραξις αὐτῶν 272—286 — Ποιηταὶ 211—236 — Χρόνος γενέσεως

- 211—Πῶς συντάσσονται 214 — Συμφωνία δημοτικοῦ ᾠσματος πρὸς τὴν διάνοησιν τῶν πολλῶν 216 — Παραμβολή στίχων δημοτικῶν ᾠσμάτων εἰς τεχνικά ποιήματα 241 — Κατασκευή τοῦ στίχου 242 — Δημοτικοφανῆ ᾠσματα 218 — Ἐργατικά 216 — Στασιωτικά 216. — Ἐπιχώρια 216 — Μοιρολόγια 232. 233. 263— 271— Ἀκριτικά 11. 202. 238. 241. 245— 254 — Βουλγαρικά 287 κέ. — Τοῦ Βασίλη 219 κέ. — Τοῦ ἁγίου Γεωργίου 82 κέ. — Τοῦ ἁγίου Νικολάου 93. 94 — Τοῦ Λαζάρου 75 — Τοῦ Μᾶη 136. 137 — Τῆς πρώτης Μαρτίου 72. 77 — Περὶ Κων]πόλεως 16 κέ. 217. 275— 281— Τοῦ Ὀλύμπου 281— 286 — Τῶν νιῶν τοῦ Ἀνδρονίκου 238— Βλ. ποιήσεις δημώδης.
- Ἀστερινὸς καὶ Πούλιω** (παραμῦθι) 203— 210.
- Ἀστρολογία** 10. 39. 46. 47.
- Αὐγομαντεία** 10.
- Αὐγόν**, Αὐγὰ δῶρα εἰς τραγουδοῦντα παιδιά 73. 75— Αὐγὰ τοῦ Πάσχα 74— 76— Ἄσματι, δι' ὧν ζητοῦνται αὐγὰ 73— Ἐυλογία αὐγῶν 75 — Θραῦσις τοῦ κελύφους 5— Ἐν τῇ κοσμογονίᾳ 74.
- Αὐγουότος**, Πυραὶ τὰς πρώτας ἡμέρας 10. 9.
- Ἀφαιρετικὸς** ἐνδύματος δαίμονος 64.
- Ἀφομοιωτικὸς** τροφῶν 8. 30.
- Βαβουτδικάριος** 60.
- Βάπτισις** 8.
- Βαρουπνᾶς** (ὁ ἐφιάλτης) 61.
- Βασιλιάς** μαρμαρωμένος. Παράδοσις 20 κέ. 69.
- Βατάτζης** Βασ. 134.
- Βενιζέλος** 265.
- Βιβλίον**, Δημώδη βιβλία 8. 176— 193— Ἀρχαιότερον β. τοῦ κόσμου 171— 175 — Θεραπευτικά βιβλία 171.
- Βίοι** 8.
- Βιομηχανικά** ἐπιτηδεύματα 8.
- Βλασφημῖαι** 7.
- Βοήθειαι** θανμάσιαι 9.
- Βοτάναι** ἱαματικά 9.
- Βούλγαροι**, κλέφται κατὰ τὰ δημώδη ᾠσματα 287 κέ. — Βουλγαρικά ᾠσματα 287 κέ.
- Βραχνᾶς** (ὁ ἐφιάλτης) 61.
- Βρικόλακες** ἑκταφῆ καὶ διάτροχισις σώματος αὐτῶν 31.
- Βροντή**, Δοξασίαι περὶ προσελύσεως αὐτῆς 92.
- Γαδάρου** λύκου καὶ ἀλουποῦς διήγησις 186— 195.
- Γάμος** κατὰ Μάιον 5. 96 — Μῆνες ἀκατάλληλοι πρὸς γάμον 40 — Γ. δι' ἀρπαγῆς συντέλεισις τοῦ γόμου 65 — Ἱεροτελεστία 103 — Γαμήλια ἔθιμα 8. 66.
- Γέννησις** 8. — Ἐν ἡμέρᾳ Τρίτῃ 43.
- Γεωργίος** ἅγιος 80— 85— Εἰκόνες 81. 84— Ἐορτὴ 77 — Ἐπικλήσεις 81 — Λατρείας αὐτοῦ διάδοσις 81 — Συναξάριον 81 — Παράδοσις περὶ δρακοντοκτονίας 82 κέ.
- Γεωργικὸς** βίος 8.
- Γεβογιάννης** (τεφλὸς ποιητῆς) 226.
- Γλυπτικὴ** 10.
- Γλωσσοκαθιστῆ** τὸν τρώγοντα εὐφραδῆ 8.
- Γλωσσοδα**, Δέξεις, δι' ὧν δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι κτλ. 7 — Μυστικὴ, συνθηματικὴ 7.
- Γλωσσοδέται** 7.
- Γραικὸς** ἔθνικὸν ὄνομα 125. 128.
- Γραφὴ** ἱερατικὴ Αἰγυπτίων 173.
- Γραφικὴ** 10.
- Γρίβας** Θεόδ. 228. 229.
- Γυμνότης** ἠθικὴ πρόληψις 33.
- Γυνὴ** θέσις ἐν τῷ οἴκῳ 8 — Μῦθοι περὶ πανουργιῶν τῶν γυναικῶν 181— 183— Γυναικεῖα ἔργα 8.
- Δαίμων**, Δαίμονος τοῦ θάλασσης 95— Δαίμονες ἐγείρουσι τρικυμίας 95 — Ἐφορος ἡμερῶν καὶ ὥρῶν 10— Κίνδυνοι ἐξ αὐτοῦ 39.
- Δακτύλιος** ἀρραβῆνος 102— 104.
- Δεισιδαιμονία** 10 41— Δ. κατ' ἀναλογίαν 10. 40 — Κατ' ἀντίθεσιν 10— Κατὰ διαφορὰν 10.— Κατ' ὁμοιότητα 10 — Αἴτια διατηρήσεως δεισιδαιμονιῶν 37 κέ.— Δεισιδαίμονες συνήθειαι 10— Ἱστορία καὶ ἐξηγήσεις τῶν δεισιδαιμονιῶν 29 κέ.— Καθολικότης τῆς δεισιδαιμονίας 29— Λείψανα δοξασιῶν ἐκλείπου-

- σῶν θρησκευτῶν 35 κέ. — Φύσις καὶ οὐσία δεισιδαιμονίας 31 κέ.
- Δένδρον** Χριστουγέντων 100. 101.
- Δημογραφία** 2.
- Δημιώδη** μνημεῖα. Δημοσίευσις αὐτῶν ἀμετάλλακτος 275. — Βλ. βιβλίον, ἄσματα.
- Δήμων** ὀνόματα 149 — 170.
- Διαιτητικὴ** 2.
- Διγενής** Βλ. Ἀκρίτας. — Διάφοροι τύποι τοῦ ὀνόματος 245.
- Διηγῆσεις** εὐτράπελοι 7. — Μυθῶδεις 7. — Περὶ ὀπτασιῶν ἢ φαντασμάτων 37.
- Δίκαιον** Ἰδέαι περὶ δικαίου 8. — Τοπικαὶ συνήθειαι 8. 9.
- Δικαστήρια** λαϊκὰ 9.
- Διώξεις** ἀσθενείας 10.
- Δοξασίαι** περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 14 κέ.
- Δράκοντες** Δράκων τὸ πονηρὸν πνεῦμα 85. — Συνάφεια Δράκοντος πρὸς διάβολον 85.
- Δρακοντοκτονία** Φόνοι δρακόντων ὑπὸ ἁγίων 83 — Δρακοντοκτονίαι ἐν μυθολογίαις ἔθνων 84 — Δ. ἁγίου Γεωργίου 82 κέ. — Δ. ὑπὸ *Diodot de Gozon* 84.
- Δοίματα** 10.
- Δωδεκαήμερον** 9.
- Ἐγκαταλείμματα** (*Survivals*) 6 37. 39. 41.
- Ἐγκατάλειψις** ἀσθενείας 10.
- Ἐγκοιμησίς** 9
- Ἐγκυμοδύνης** ἔθιμα 8.
- Ἐοδείματα** Βλ. φαγητά.
- Ἐθνικῆς** συνειδήσεως θεμέλιον 14.
- Ἐθνογραφία** 2.
- Ἔθνος**. Δοξασίαι περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 14 κέ. — Χαρακτὴρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 15.
- Εἰκόνες** 9.
- Ἐκατολόγια** 242.
- Ἐκθετόν** 8.
- Ἐκφράσεις** (περιγραφαί) 257.
- Ἐβδελυνοί** ἢ Ρομιοὶ 122 — 133 — Δοξασίαι περὶ ἀποκαταστάσεως Ἑλληνικοῦ ἔθνους 14 κέ. — Κοινότης ἠθῶν καὶ ἔθιμον 14 κέ. — Πόθοι καὶ ἐλπίδες 15 κέ. — Ἐθνικὸν ὄνομα 132 κέ. — Εἰς δημοτικὰ ἄσματα 129. 130. 131 — Ὁ Ἑλλην συνώνυμον τοῦ εἰδωλολάτρης ἢ ἔθνικος 124.
- Χρήσις τοῦ ὀνόματος Ἑλλήν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως 129.
- Ἐνδύματα** 8.
- Ἐξορκισμοὶ** 10
- Ἐορταὶ** ἁγίων 8. 86 — 88. 91 — Θερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου 9. 86 — Μὴ ὄρισμένα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας 9 — Ἐθιμα ἰδιάζοντα κατὰ τινὰς ἑορτάς 9.
- Ἐορτὴ** 8. Ἁγίου Γεωργίου 77. 80 κέ.
- Ἐπιβιώσεως** νόμος 6. 37.
- Ἐπιθετα** ἁγίων 9.
- Ἐπικλήσεις** ἁγίων 9.
- Ἐπιφθέγματα** 7.
- Ἔπος** Ἐθνικὸν νεοτέρων Ἑλλήνων 237 — 262 — Ἀλώπεκος 188 — Εὐρωπαϊκῶν ἔθνων 187. 237 — Συνάφεια πρὸς τὴν ἔθνικὴν ποίησιν 241 κέ. 254 κέ. — Πῶς διασκευάζει ὁ λαὸς τὴν ἐπικὴν ὕλην 244 — Σύνθεσις τοῦ ἔπους 254 κέ. — Ἱστορικὴ ὕλη τοῦ ἔπους 256. 257 — Ἐκφράσεις εἰς τὸ ἔπος 257 — Ροπή Ἑλληνικοῦ ἔπους εἰς τὴν ποίησιν ἄλλων λαῶν 258. 259.
- Ἐπῶδαί** 7. 39.
- Ἐργάτης** Σχέσεις πρὸς τοὺς ἐργοδότας 8
- Ἐυλόγια** χρήσις τῆς λέξεως 70. 71.
- Εὐφημιδμοὶ** 7. 70. 71.
- Εὐχαὶ** 7. 6. καὶ ἀναθήματα 9.
- Ἐφιάλης** 58 κέ. — Ὄνόματα 60 κέ. — Βαβουτσιάριος 60 — Βαρυπνός 61 — Μώρα 60 — Πίλος αὐτοῦ 61.
- Ζυγίζωται** 134 — 141.
- Ζυγὸς** τοῦ Μελιγκοῦ 136. 140 — Ἐκαστοῦ Ζυγοῦ 138.
- Ζῶα**, Μιμήσεις φωνῶν ζῴων. Φωναὶ ὀδηγητικαὶ ζῴων 7.
- Ζῴδια** 10.
- Ἡλίας** ἅγιος 89 — 92 — Ἐορτὴ 9. 91 — Εἰκόνες 90 — Κύριος τῆς βροχῆς 91 — Ζῆ ἐπὶ τῆς γῆς 91. 92 — Λατρεία ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων 91 — Μυθικὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ 89. 90.
- Ἡλιοστάσιον** 86. 87.
- Ἡμέρα** Ἀποφράς 10. 42 κέ. — Ἐφοροὶ ἡμερῶν 10.
- Ἡπαρ** ὀργισθὸν ἐαθιόμενον καθιστᾷ καρδιογνώστην 8.

- Θάνατος**, Ἔθιμοι κατὰ τὴν τελευταίην 8 —
 Δοξασίαι περὶ τῶν μετὰ θάνατον 9 —
 Προσωποποιία τοῦ θανάτου 116
Θεός, Δοξασίαι περὶ θεοῦ 9.
Θεραπεία 9 — ὑπὸ ἁγίων 9.
Θεραπευτικά 9.
Θερισμὸς ἔθιμα 8.
Θέτις Μῦθος περὶ γάμου μετὰ τοῦ Πηλέως
 66.
Θρησκ. Κ) πόλεως 217. Βλ. μοιρολόγια.
Θυσίαι 9 — Θυσίαι κατὰ τὴν θεμελίωσιν
 οἰκοδομῶν· βλ. στοιχείωσις.
Ἰάκωβος ἅγιος 40.
Ἰατρικὴ δημόδης 9
Ἰατροὶ καὶ ἰατρῶναι 9
Ἰατροδόξια 39. 43
Ἰδέα μεγάλη 15.
Ἰερογλυφικά σημεῖα 173.
Ἰουδαῖοι μεταλαμβάνουσιν αἵματος Χρι-
 στιανοῦ παιδὸς 33.
Ἰούδας πύρα 9.
Ἰστορίαι (μῦθοι) παρὰ Συνεῖπα 181 — 186
Ἰχθύες μισσηγανισμένοι 20.
Ἰωάννης ἅγιος — ἑορτὴ 86 — 88
Καθαροὶ 9
Καλάμα 143. 146.
Καλαμάτα 142 — 148.
Καλλικάντζαροι 60.
Καλλωπισμὸς 8.
Καλόγηροι ἐν Θράκη 9. 56.
Κανιανὸς Ἰωάννης 134.
Κατακλυσμοὶ 10.
Κατάδεσμοι 10. — Στοιχείων 52. — Λύσις
 τοῦ καταδέσμου 52.
Κατάραι 7. — Πότε τιάνουν 43.
Καταδερσιμὸς Ἀσπερινοῦ καὶ Πούλιας
 210.
Κατόρυξις ἀσθενείας 10. 54 — Στοιχείων
 52 — Ἐχθρικών δυνάμεων 52.
Κηδεῖα 8. 111 — 113.
Κλιδομαντεία 10.
Κλέφταις 8. — Πανηγυρισμὸς τῆς πολε-
 μικῆς ἀρετῆς αὐτῶν 285 — Βούλγαροι
 287 κέ.
Κλεφτουριά δημοτικὸν ᾄσμα ἕννοῦν τὴν
 κλεφτουριάν 285.
Κληδοναί 10.
Κληδόνες 10. 38 — Κληδὸν δαιμόνων πρόσ-
 κλησις 88.
Κληρονομικὸν δίκαιον 9.
Κοινοῦτες διοικήσεις, διαχειρίσεις κοινοτικῆς
 περιουσίας 8.
Κοινωνίαι ἴδιαι 8.
Κοινωνικὴ ὀργάνωσις 8 — Ἐθιμοτυπία 8
 — Κοινωνικαὶ σχέσεις 8.
Κόκκινη Μηλιά· Βλ. Μηλιά.
Κόμμοσις 8.
Κολοκοτρώνης Θ. ὁδ. ποιητῆς 226. 227.
Κομποθέτρα Σπ. Λειτουργικὴ 114.
Κορσικιστικὰ μυσικὴ συνθηματικὴ γλώσ-
 σα 7. —
Κοσκινομαντεία 10.
Κουρά ὡς ποινὴ 9.
Κρητες αὐτοσχεδιασταὶ 224. — Ποιηταὶ δη-
 μοτικῶν ᾄσμάτων 224. 225.
Κυνηγετικὸς βίος 8.
Κυπάρισδος, Παράδοσις περὶ κυπαρίσσου
 27.
Κύπριοι ποιητάρηδες 223. 224.
Κύπρος θερησκευτικαὶ δοξασίαι ἐν αὐτῇ 58.
 — Ἀφομοίωσις ξένων στοιχείων πρὸς τὸ
 ἑλληνικὸν πνεῦμα 59 — Διατήρησις ἑλλη-
 νικῶν παραδόσεων ἐν Κύπρῳ 66.
Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος εἰς δημο-
 τικὰ ᾄσματα 17 — Ἀμφιβολία περὶ τοῦ
 θανάτου του 21 — Ἐγγονος αὐτοῦ ὁ μὲλ-
 λων βασιλεὺς 19 — Νομίματα μὲ τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ 19.
Κωνσταντινούπολις, Ἄλεις Τρίτην 42.
 44 κέ. — Διακόσμησις διὰ καλλιτεχνιμά-
 των 48 κέ. — Ἰδέαι, παραδόσεις περὶ αὐ-
 τῆς 15 κέ.
Κωνωπίων Τέλεσμα πρὸς ἀποτροπὴν κω-
 νόπων 52.
Λάμιας 37.
Λάμπρος Σπ. Π. 134 — 141.
Λαογραφία Βιβλιογραφία τῶν περὶ σκο-
 ποῦ καὶ μεθόδου τῆς λαογραφίας πρα-
 γματευομένων 13 — Διάγραμμα λαογρα-
 φικῶν ἐργασιῶν 6 — 10 — Λέξεις 1 — Μέ-
 θοδος συλλογῆς καὶ ἐρεῦνης 10 κέ. —
 Ὅρισμός 3 κέ.
Λαογραφικὴ ἐταιρεία 4.
Λαογράφος λέξις 2 — Ἔργον τοῦ λαογρά-
 φου 6.
Λαός, Ἀδυνατεῖ νὰ συνθέσῃ ποιήματα 214

- Συμμετοχή λαοῦ εἰς τὴν ποίησιν 215.
- Λάσκαρις** Κανανός 134—141.
- Λατρεία** 9.— Ὀργιαστική 9.
- Λειτουργία** Διακοπέισα ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ 17 κτ.— Μυστική λ. ἐν ἁγίᾳ Σοφίᾳ 18.
- Λειτουργικά βιβλία** 114—116.
- Λεκανομαντεία** 10.
- Λέξεις**, δι' ὧν δηλοῦνται συνήθειαι, δοξασίαι κτλ. 7.— Ἐπιτηδευματικά 7.— Σχηματισθεῖσαι ἐκ τινος περιστάσεως 7.
- Λέων ὁ σοφὸς Χρησμοί** 26.
- Ληστροικά ἔθιμα** 8.
- Λογοπαίγνια** 7, 40.
- Λουπὴ** πόλις τῆς Γερμανίας 135, 137—141.
- Λοξεία ἔθιμα** 8.
- Λυδικράτους μνημεῖον**, Δημῶδη ὄνομα 50.
- **Λύχνος ἀκοίμητος** 9, 19.
- Μαγεία** 10.— Μαγικά βιβλία κτλ. 10, 30—μαγικαὶ ὁδηγίαι 39—Μαγικαὶ πράξεις, συνήθειαι 10.
- Μάγος**—ισσα 10.
- Μάσπιδις χοίρων** 121.
- Μαθητεία** ἐπαγγελματική 8.
- Μάιος**, Ἀπαγόρευσις γάμων 5, 36—Πρώτη Μαΐου 9.
- Μακρογιάννης** Ἰω. ποιητῆς 227, 228.
- Μανδηλίου ἀρπαγή** 65.
- Μανουόγιαγνάνκης** Ἰωσ. ποιητῆς 216.
- Μαντική** 10, 30.—Σπλαγχνοσκοπία 78.— Ὁμοπλατοσκοπία 77—79.
- Μαρμαρωμένος βασιλιάς** 69.
- Μάρτης** Κλωματία 35.
- Μάρτιος** Πρώτη Μαρτίου 72, 73.
- Ματθαῖος** Μυθῶν κατὰ τῶν χρησμών 26.
- Μεθοδίου Πατέρων χρησμοί** 26.
- Μέλι** ζῶον ἐνισχύουσιν ἐσθιόμενα τάντιστοιχα μέλη τοῦ ἐσθιόντος 8, 30.
- Μέλλοντος** ἐπίγνωσις 38, 39—Μελλόντων συμβάντων ἱστορίαι, τελέσματα 53.
- Μερυήκια** 10.
- Μετεωρολογικαὶ** δοξασίαι 10.
- Μεταλλευταὶ** 8.
- Μεταφοραὶ** 7.
- Μετονομαδία** 7.
- Μετωνυμία** 7.
- Μεφιδτοφέλης** Ἑτυμολογία ὀνόματος 59.
- Μηλιά κόκκινη** 21, 22, 26, 69.
- Μικρούλης** Στασινός, ποιητῆς 229.
- Μιμική** 10.
- Μνημεῖα** δημῶδους φιλολογίας, μετασκευῆ αὐτῶν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀναγνωστῶν 196.—Καταγραφή μνημείων τοῦ λόγου 6—7.— Ἐρῶλοι περὶ μνημείων τῆς τέχνης 49—51.— Μνημεῖα τῆς τέχνης προστατεύοντα πόλεις καὶ χωρία 53.
- Μνημόδυνα** 8.
- Μοιρολογία** αὐτοσχέδια 232, 233.
- Μολυβδομαντεία** 10.
- Μονοδένδριον** 22.
- Μουσική** 10.— Χορῶν 10.— Καταγραφή μουσικῆς 10.— Μουσικὰ ὄργανα 10.
- Μπαλουκλί** βλ. ἰχθύες.
- Mythographie** 3.
- Μῦθοι** Αἰσωπικοὶ 7.—Γένεσις μύθου ἐξ ἐθίμων 65.— Ἀρχαῖοι πῶς περιεσώθησαν 8.—Μ. ἐν σιναξαρίοις 81.—Συμβολικὴ ἔννοια μύθων 85. Μαιρολογικοὶ μῦθοι 209.— Ἀνανέωσις ἀρχαίων μύθων εἰς τὸ ἀκριτικὸν ἔπος 269.— Σκοπὸς τοῦ μύθου 186.—Μ. παρὰ Σεντίπα 181—186.—Διηγήσεις ἐξ Αἰσωπειῶν μύθων 193.
- Μυθοπλαστικὴ** ἀντίληψις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου 8.
- Μυρμηκιάδεως** θεραπεία 40.
- Μώρα** (ὁ Ἐφιάλτης) 60.
- Ναυτικὸς βίος** 8.
- Νεκρῶν** ἐκφερομένων κάλυψις 111—113.
- Νεογνὸν** φροντίδες περὶ τοῦ νεογνοῦ 8.
- Νεράιδες** 37.— Ἀρπαγὴ πέπλου αὐτῶν 63, 65. Ἐκβίασις εἰς γάμον 63.
- Νεύματα** 10.
- Νικόλαος** ἅγιος 93—99.
- Νόσοι** ἀνύπαρκτοι 3.— Ἀποτροπὴ νόσων 39.—Θεραπεία νόσων 9.
- Ξανθὸν γένος**.
- Ξεντεία** βίος ἐν ξεντείᾳ 8.
- Ξένος** Συμμετοχὴ εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ἐορτάς 8.
- Ξοανογλυφία** 10.
- Οἰκογένεια** Σχέσις γαμβροῦ ἢ νύμφης πρὸς πενθερικά 107—110.

Οἶκος 8.

Οἰωνοὶ 10. 38.

Ὄντιρα 10.

Ὄνόματα βαπτιστικά, οικογενειακά 7 —
Εἰς τὸ ἀκριτικὸν ἔπος 245. 246 — Δή-
μιον 149 — 170 — Ἐνδυμάτων, μηνῶν,
ἡμερῶν, ὥρων τοῦ ἔτους 7 — Προσωπικά
ζῶον, ὀπλων, σκευῶν, οἰκήσεων κλπ. 7
Ὄργανον ἢ ἐργαλείον 7 Ἐπεμφαίνον-
τα παραδόσεις ἢ δοξασίας 7 — Σχημα-
τισμὸς ἔθνικῶν ὀνομάτων 146 — 148 —
Βλ. τοπωνυμιαί.

Ὄνος ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ τέχνῃ 186. 187 —
Βλ. γάδαρος.

Ὄργανα μουσικά 10.

Ὄργάνωσις κοινωνική 8.

Ὄρκοι 7.

Ὄφις τέλεσμα 52.

Ὄχλος 5.

Ουολιπὶ Ρ. Ε. 261. 262.

Παιδιαί 10.

Παιδίον, Ἀνατροφὴ, γέννησις, γλώσσα 8.
Νεογνά, ἔκθετα, σχολεῖον 8.

Παλαμᾶς Κ. 59. 129. 132.

Παλμοὶ 10.

Παναγία Σώτῆρα κινδυνευόντων ἐν θα-
λάσῃ κλπ. 95 κέ.

Πανδώρα ἐξήγησις τοῦ μύθου 56.

Πανηγύρεις 9.

Πανώλης, εὐφημητικὰ ὀνόματα αὐτῆς 75.

Παπῆς τῆς ἁγίας Σοφίας 17. 18. 2...

Πάπυροι αἰγυπτιακοὶ 172.

Παραδόσεις καταγραφὴ παραδόσεων 7 —
βυζαντιναὶ περὶ ἀετῶν 283. 284 — Περὶ
Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἁγίας Σοφίας
15 κέ. — Τοπικαὶ περὶ ἁγίων 81.

Παράδοσις, Ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ
κατὰ παράδοσιν 4 — Κατὰ παράδοσιν
πράξεις ἢ ἐνέργειαι 6. 8. — Προφορικὴ 6.

Παραμύθια Αἰγυπτιακὰ 199 κέ. — Αἰγυ-
πτιακὴ ἐπενέργεια εἰς διὰ πλοσιν αὐτῶν
199 — Ἰνδικὴ 198. 199. — Αἰνιγματώδη
7. — Ἀστυπυλαίας 202 — Ἀστερινοῦ καὶ
Πούλιας 203 — 210 — Λημώδη 196 —
210. — Περὶ δρακοντοκτονιῶν 84. — Δια-
φορὰ ἀπὸ παραδόσεων 200. — Καταγρα-
φὴ παραμυθίων 12. — Ἐκ μετεωρολογι-

κῶν μύθων ἀπορρέουσιντα 209 — Παραλ-
λαγαὶ τεχνικότεραι αἰ μεταγενέστεραι
208 — Παραμῦθι τῆς ἀλουποδῆς 188 —
Προέλευσις παραμυθίων 198 — Πηγαί
νεοελληνικῶν παραμυθίων 200 — Συλλογαί
νεοελληνικῶν 201 — Συγκριτικὴ ἐξέτασις
παραμυθίων 206 — 210 — Ἑλληνικὰ πα-
ραμύθια διατήρησαν ἐλάχιστα παραλλαγ-
μένον ἀρχικὸν περιῆρα 208.

Παραμυθογραφία 3.

Παρηχητικαὶ ἀποκρίσεις 7.

Παροιμιαί 7. 75 — Περὶ ἁγίου Νικολάου
93 — Περὶ πενθεράς 105 — 110.

Παρωνύμια 7 — Ζῶον 7.

Πάσχα 9 — Λυγὰ τοῦ Π. 74 — 76.

Πατριὰ 8.

Πελαγοὶ μαρμάρινοι, τέλεσμα 52.

Πενθερὰ παρὰ διαφόροις λαοῖς 105 — 110.

Πένθη 8.

Πέπλον ὄραση 65.

Περίπτα 10.

Περὶ λείψματα Βλ. ἐγκαταλείμματα.

Περιφράσεις 7.

Περπεροῦνα 10.

Περσέυς, μῦθος 83.

Πέτρος ὁ μέγας ὡς αὐτοκράτωρ Βυζαντίου
20. 24.

Πηδάλιον εὔρεσις π. ὑπὸ ἁγ. Νικολάου 94.

Πῆος Ἰω. Ἐκδότης παραμυθίων 196 κέ.

Πλάνη τί ἐστὶ 31.

Ποινοῖς δημώδης 211. 212. — Ἀκμὴ αὐ-
τῆς 236. — Ἀνάμιξις μετὰ τῆς τεχνικῆς
235. — Δημοίωμα τοῦ λαοῦ 212. —
Θεμέλιον τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως
260 — Ὀμαδικὴ ποιησις ἀδύνατος 214
— Παρακμὴ τῆς δημώδους ποιήσεως 134
— Πλαστικὸν τῶν παραστάσεων αὐτῆς
285 — Ποῦ φρεῖλεται ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς
217 — Προέλευσις αὐτῆς 214 — Συμμε-
τοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς αὐτὴν 215.

Ποικιλτικὴ 10.

Ποιμενικὸς βίος 8.

Ποιναί 9.

Πολυειδῆς Θεόκλητος συγγραφεὺς τοῦ
Ἀγαθαγγέλου 24.

Πουπαί 9.

Πούλιω καὶ Ἀστεριῶδες 203 — 210.

- Προβαδάνια 10.
 Προικοδύμῳνον 9.
 Προβλήτης τί ἐστὶ 32.
 Προπόσεις 7.
 Προφρούσεις περὶ μελλούσης τύχης τοῦ ἐλ-
 ληνικοῦ ἔθνους 22 κέ.
 Προφητικὴ φιλολογία 23.
 Πρωτοχρονιά 10.
 Πυρρός 36. 37.
 Πτώχευσις 9.
 Πυραὶ ἀναπτόμεναι ἐν ἔορταῖς 9. 86—88
 — Πηδῆματα ὑπὲρ αὐτὰς 87. 88.
 Πυρομαντεία 10.
Roscher W. H 59.
 Ρωμαῖς ἔθνικόν ὄνομα τῶν Ἑλλήνων 122
 κέ. 124. 129 — Ὀνειδιστικὴ σημασία
 132.
 Ρῶσοι ἐλπίδες Ἑλλήνων εἰς Ρώσους 23.
 Σαλίχ πασῶς, ποιητὴς 229. 230.
 Σειδμοὶ τέλεσμα κατ' αὐτῶν 52.
 Σημεῖα κυριότητος 9.
 Σινδ, ἡ γυναικὸς ἀρκιανσ, ἢ νυμφευθείσης
 66.
 Σκορπιος τέλεσμα αὐτοῦ 52.
 Σκουφὶν τοῦ βαρυνῆ 52 κέ. 61. 62.
 Σολωμῳδικὴ 39. 41. *λο|ω*
 Σοφία ἀγία. Ἰδέαι καὶ παραδόσεις περὶ αὐ-
 τῆς 15 κέ Προσωποποιία τῆς ἐκκλησίας
 19 — Ἁγία Τράπεζα 19. 20.
 Σπλαγγνωδοσκοπία 78.
 Σπορά ἔθιμα 8.
 Στέφανος Ἀλεξανδρεῖς χρησμοὶ 26.
 Στύλη ἐπὶ λάκκον, ἐν ᾧ κατορῦσσοντο
 ἀσθένειαι 54.
 Στίχος ἕκαστος ἀποτελεῖ τελεῖον ἡρώων
 εἰς δημοτικὰ ἔπη 242 277.
 Στοιχεῖον τοῦ κόσμου 51. — Ἔργον τέχνης
 προσλαβὸν δαιμονικὴν δύναμιν 51 —
 Στοιχεῖα τοῦ χωρίου, μνημεῖον τῆς τῆ-
 χης 51.
 Στοιχειώδεις οἰκοδομῶν 10. 30 — Τῆς δυ-
 νάμεως τῶν δαιμόνων 51 — Θυσίαι πρὸς
 στοιχειώσιν 30.
Storiology 3.
 Στρατιωτικὸς βίος 8.
 Στριγγλαίς 37.
 Σύμβασις ἔθιμα κατὰ τὴν σύναξιν συμβά-
 σεων 9 — Ἐγγραφα πιστοποιούντα 9.
 Σύμβολα 102.
 Συμβῶν ἄγιος 40.
 Συμπόδια 8.
 Συναντήματα 38. 39.
 Συναξάριον τοῦ τιμημένου γυδάρου 93
 — 195 Μῦθοι ἐν συναξαρίοις 81.
 Συνειδήσεις, Βλ. ἔθνικὴ συνείδησις.
 Συντίπας, δημῶδες βιβλίον 177—186.
 Σφράγιθις κακῶν διὰ πλακῶν 54
 Σχῆμα αἰσθητικῆ σχημάτων 10.
 Σχολεῖον, Σχολικὰ ἔθιμα 8. — Σχολικαὶ
 ποιναὶ 9.
 Ταράσιος πατριάρχης. Χρησμοὶ 26.
 Τάφος 8.
 Τελέσματα 48—57.
 Τελ. Γουλιέλμος 68. 69 — Τρεῖς — 69.
 Τοπωνυμιαὶ 7. 158. 142—145. 149 κέ.
 — Ἀντικατάστασις νεωτέρων δι' ἀρ-
 χαίων 142.
 Τράπεζα ἀγίας Σοφίας 19. 20.
 Τρίτη ἀποφρῶς 42—47.
 Τροχῶν πτώσεως θεραπεία 40.
 Τροφὴ 8. — Φαγητὰ 8 — Ἐνέργεια τροφῶν
 ἐπὶ ἐσθίοντος 8.
 Τρυγητός, ἔθιμα 8.
 Τσοπανῆκος 220—222.
 Τύχαι πόλεων 52. 55
 Υἱοθεοῖα 9.
 Ὑπνοσέτις σχέσεις πρὸς κυρίους 8.
 Φαγητὰ 8. — Χαβιάρι 117—119 — Ὀλιγη-
 σις κρεῶν 120—121.
 Φαροὶ 143.
 Φάρμακα σκευασία 9.
 Φιλοσοφία δημῶδης 9.
 Φίλτρα 10.
 Φνέσιογνωμικὰ 10.
 Φνέσιολογικαὶ δοξασίαι 9.
 Φωκῆς ἄγιος — Σοτήρ τῶν ἐν θαλάσῃ γεν-
 δυνευόντων 95.
 Χαβιάρι 117—119.
 Χαϊδοῦν Σερβῶν 288.
 Χαϊδοῦν Βουλγάρων 287 κέ.
 Χαιρετισμοὶ 7
 Χάρος 57 — Προσωποποιία θανάτου 116
 — Εἰς τὸ Ἔπος τοῦ Ἀζρίτου 243.
 Χαστιὰ βιβλία προφητικὰ 26.

Χαρτομαντεία 10.
 Χειρομαντεία 10.
 Χειρουργικά 19.
 Χειρόγραφα 172.
 Χελιδονοθυδός 72. 73.
 Χορός 10. — Μουσική 10.
 Χρησμοί περὶ ἐπιχειμένων συμφορῶν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους 16 — περὶ βασιλείας ἀνδρὸς πένητος 22 — Περί τῆς τύχης λαῶν 23 — Λέοντος τοῦ Σοφοῦ κλπ.

26 — Ἀγαθαγγέλου βλ. Ἀγαθάγγελος.
 Χριστοῦγεννα, Δένδρον τῶν Χριστογενέ-
 νοιν 100. 101.
 Χρωμάτων αἰσθητικὴ 10.
 Ψάρια, βλ. ἰχθύες.
 Ψυχὴ, δοξασίαι περὶ ψυχῆς 9.
 Ὁμοπλαστοσκοπία 10. 77—79.
 Ὄρα κακὴ 42. 43. 47 — Ὄρα ἡμερονο-
 κτίου 10.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ

ἀδελφοποιτοὶ 8.
 Ἄκουφος 40.
 ἀναθέματα 7.
 ἀναστενίριον 9.
 ἀπελάτης 250.
 αὐγοτάραχο 118. 119.
 βρετὰ 7.
 γάδαρος 189.
 γάτος 208.
 γεροντική 268.
 γηδειαῖς 7.
 γητείας 7.
 γητέματα. 7.
 γλωσσοδέται 7.
 Γυφτόκαστρο 136.
 Ἐλενος 253.
 Ἐλικιά 261.
 Ἐλικίσα 242.
 Ἐλλεν. Ἐλένοι 130.
 εὐλογημένη (ἢ πανώλης) 71.
 εὐλογία 71.
 εὐστρα 121.
 ζυγός 138.
 θαλασσίτρια (ἐπίκλησις) 96.
 θαλασσίτης (ἐπίκλησις) 95.
 καθαρογλωσσίματα 7.
 καινούριον φῶς 9.
 Καλαματιανός 146—148.
 Καλάμιος 146—148.
 Καλομάτα 145.

καλιμάδες 8.
 κανοκάρης—ισσα 9.
 καστράκιον 7.
 λαογραφία 1.
 Λιοτροπιού ο. 86.
 μαδιστήριον 121.
 μοσχομάγα 7.
 μου (=μόν) 261.
 μουτσοί 8.
 ναύτης (ἐπίκλησις) 93.
 νοιώματα 7.
 ξόρκια 7.
 παξιμαδοκλέφτης (ἐπίκλησις) 81.
 παπασδοί 60.
 παράγκουλα 7.
 παρμηύθια=αἰνίγματα 7.
 παρατσάφια 7.
 ποιητάρηδες 223.
 πολυτρίχι 40.
 πόμπιεμα 9.
 Ρωμῶς 122 κέ.
 σιαμῶς (=ἀνεμοστρόβιλος) 43.
 συχωρεμένη (ἢ πανώλης) 71.
 Ταίναρος 266.
 τάματα 9.
 τραμποῦκος 7.
 τσουκάλι τοῦ Δαγκλῆ 120.
 φάλαγγας 9.
 folk-lore 2.
 χαβιάρι 117—119.

820000

